# M. TULLII CICERONIS

## SCRIPTA QUAE MANSERUNT OMNIA.

RECOGNOVIT

C. F. W. MUELLER.

PARS I

## OPERA RHETORICA

RECOGNOVIT

GULIELMUS FRIEDRICH.

VOL. II.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCXCI.

# M. TULLII CICERONIS
# OPERA RHETORICA

RECOGNOVIT

**GULIELMUS FRIEDRICH.**

---

VOL. II

CONTINENS

DE ORATORE LIBROS,
BRUTUM, ORATOREM, DE OPTIMO GENERE ORATORUM,
PARTITIONES ORATORIAS, TOPICA.



LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCXCI.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

# ADNOTATIO CRITICA.

Ad universum hoc volumen perficiendum nobis usui erant editiones, quas Koberger Norimbergi an. 1497 (N), Aldus Venetiis 1546/69, Lambinus Parisiis 1566, Gruterus Hamburgi 1618, Proust Parisiis 1687, Ernesti Halis Saxonum 1776, Schuetz Lipsiae 1805/8, Orelli-Baiter Turici 1845, Kayser Lipsiae 1860, Klotz Lipsiae 1874 emiserunt. Singulorum librorum editiones suo loco nominabuntur.

De oratore codicum genera sunt duo: mutili et integri. Mutili partim IX/X saec. (M) partim XIII/XV (m) scripti sunt. Vetustiorum, qui omnes ad unum et eundem archetypum referuntur, plurimas partes et eadem manu scriptas servavit Harleianus 2736 (H). Hunc ex altero quodam libro optimo alter homo aequalis vel paulo inferioris aetatis correxit, tertius deinde non tam correxit quam variavit, ubi prima manus nimis prisca retinuisse ei videbatur. Correctoris tamen ex ipsius ingenio nihil profectum est. Mirum sane, ni facilia emendasset is, qui locis aliquot difficillimis solus lumen attulerat. Codex exhibet haec: I 1—128 *paene summo,* 157 *citatione* — 194 *civili,* II 13 *temptans* — 90 *exprimat,* 92 *quid enim* — III 17 *inclinatio iam in,* 110 *non ut iure* etc. Eiusdem bonitatis, non amplitudinis est Abrincensis 238 (A), quem altera manus non multum recentior et correxit et supplevit — est ea, cui Oratoris reliquiae debentur —, deinde tertia saec. XIII in. manus passim correxit. Ab priore manu haec profecta sunt: II 19—50 *cohortatio,* 60 *serunt* — 90 *exprimat,* 92 *quid enim* — 233, 288 — III 17 *admo,* 110 *non ut iure* — 148, 171 *quid ergo* etc.; ab altera haec: II 234—245 *cadere possunt,* III 149—171 *rhetorico te rustus eis.* Et aetate et bonitate inferior est Erlangensis 848 (E). Continet haec: I 1—123 *has causas,* II 19—90 *exprimat,* 92 *quid enim* — 233, 288 — III 17 *admo,* 110 *nec genera* — 148, 171 *quid ergo* etc. Quae defecerunt manus recens (ε) ex integro quodam libro explevit. De his tribus libris vid. Eduardi Stroebel de Ciceronis de Oratore libr. cod. mut. antiquioribus dissert. Erlangae 1883 (act. philol. Erlang. vol. III). Accedit denique Vat. Regin. 1762 (R), in quo Hadoardus presbyter multos locos ex lib. I et II electos in epitomen *de*

*Oratore* inscriptam coegit. Cfr. Philol. Gotting. suppl. V 3 (a. 1886). Atque hi quattuor fontes antiquissimi et verissimae lectionis sunt. Nam mutilos, quos recentes appellant, non nimis curare debemus. Confidebant olim iis homines docti, quod meliores libros aut non habebant aut ignorabant. Erfurtensem enim ex H correcto transcriptum et Erlangensem alterum 303 (e) ad A revocandum esse multa indicia sunt (Stroebel l. c. p. 54 etc.). Deinde cum cod. A charta I *Tum Catulus* — (30) *arte,* charta II *mediocris* — (39) *quidem,* charta III *eloquentem* — (50) *cohortatio,* charta IV *serunt voluerunt* — (69) *tradantur* contineant, charta V verbis *sed qui primarum* incipiat: quid luce clarius est quam omnes eos codices, qui has singulas singulis chartis comprehensas partes alio atque perturbato ordine continuent (vid. Ellendt. ed. p. 133, 190, 211, 217; Detlefsen in act. conv. philol. Kiliens. 1869 p. 95) ex ipso A, quo tempore plenior ille quidem erat sed dissolutus, aut certe ex huius eiusdem ita affecti codicis quibusdam exemplaribus transcriptos esse? In hoc numero sunt Lag. 2, 4, 13, 32; Gud. 2 (γ); Ambr. E 14 et 127; Bodl. Canon. 252; Ottob. 1259 (o), Pal. 1476 et 1531 (Gruteri II), Vat. 1706 et 1707 et 1697. Nec ex alio fonte Lag. 36 videtur fluxisse, cum et aliis locis saepissime cum hoc codice faciat et vitio eodem, cuius origo ex A solo satis illustretur, ille etiam affectus sit (p. 110, 35). Eiusdem generis Leid. 127 B (l), Pal. 1473 (Gruteri I), Regin. 1516 sunt. Abrincensem igitur parentem magnae esse familiae videmus. Sed si quaeritur unde tres illae libr. II partes fluxerint, 13—18, 50—60, 245—287, quarum tertiam lg. 2, illas duas Pal. I et Regin. 1516, omnes l e lg. 36 Ambr. E 127 tuentur, ceteri cum A omittunt: ut libri I reliquias alia quaedam exemplaria ita has easdem alterum quoddam ex A servasse verisimile est, antequam hic unam ante fol. I alteram ante fol. IV duas ante fol. XXIV chartas dimittens priorem iacturam faceret, et inde illos codices deductos aut, quod libentius puto, suppletos esse. Nam in e et Ambr. E 127 extremo libro III adfixae sunt et in l quamquam eadem manus infixit, tamen compages dilucide dinoscuntur, quibus altera manus bis verba *textus nuper repertus* adscripsit. Illud exemplar autem nobis hodie ignotum Florentiae, id quod notae ad *consolatio* (II 50) *mediocris* (30) — hae partes se excipiunt — adscriptae in Vat. 1706 et 1707 docent, circiter saec. XIV in. in lucem videtur prodisse. De reliquis mutilis, quae ante Ellendti tempora editores adhibebant, aut adeo pauca comperimus, ut iudicare difficile sit, aut talia, ut prorsus iis supersedere possimus. Neque cum Hieronymum Lagomarsini minus diligenter exarasse suos ex cod. 32 ea collatione, quam *Σπυριδὼν Βασῆς* (Vassis) nuper in off. libr. *Ἀνδρέου Καραμήλα* Athenis 1884 et

ann. *ΑΘΗΝΑ* 1889 p. 433 etc. edidit, vidissemus, ex illius schedis saepius quidquam notavimus. Satis erat, ubicunque aliquid ab M aversum idque commemoratione dignum nescio unde per saecla exceperunt, hos quinque nominare: lg. 32, quem melius nunc novimus, l et o, quos ipsi excussimus, γ, quem Gustavus Sorof dedit, e, cuius collatio altera Thomae Stangl altera Eduardo Stroebel debetur. Hi idem Erlangensis prioris, Ernestus de Leutsch et Ferdinandus Heerdegen Abrincensis, Augustus Luchs et Franciscus Ruehl Harleiani collationis suae quisque benignissime potestatem fecerunt, quos optimos libros inprimis sequor. — Integrorum omnium fons et origo dicitur fuisse codex ille fabulosus, quem Laude Pompeia Gerardus Landrianus episcopus anno 1422 invenerat et Mediolanum ad Gasparinum Barzizam miserat, ut librum difficillimum lectu excuteret. Hic ipse vix renatus paulo post, nescimus quo casu aut qua culpa, periit. Ex Mediolanensium autem schola usque ab illo tempore Laudensis exemplaria per omnem Italiam fluxerunt, quorum quae adfinitas huiusce ipsius libri vetustissimi sit hodie in tenebris latet et opinor semper latebit. Nam et de ista industria Mediolanensium Ioannes Lamola aequalis illius aetatis severissime iudicavit eosque ipsos condemnavit (Remigio Sabbadini Rivist. di Filol. XIV 425; Wochenschr. f. klass. Phil. 1886, 749) neque nos hanc turbam perlustrantes eodem pari aspectu similitudinis fruimur, quod mutilorum signum commune est, ut unus hic Laudensis, summae quidem venerationis et antiquitatis, ut ait Lamola, non volgaris effigies, parens legitimus istorum esse vix possit. Viginti duos ex Ellendtio novimus totidemque ipsi in bibliotheca Vaticana inspeximus, quorum tamen et Palatinum 1469 (P) et Ottobonianum 2057 (O), cum vehementer laudarentur, denuo excussimus atque lectionum maximam partem hic L litt. notavimus, non quod ad Laudensem ipsum veram effigiem exprimant, sed ne nimis magnam struem acervemus, si integrorum omnium, qui noti sint, varietas notetur, deinde ut omnibus tandem quales illi sint perspicere liceat. Quanti ipse aestimem Fleck. ann. 135 p. 75 etc. exposui. Aliquotiens O vet', rarius O al' nominantur. Significant lectiones, quarum permagnum numerum, sub illo signo meliores fere omnes e mutilis tres homines, sub hoc signo alii tres pluresve e libris quibuslibet aliis in Ottoboniani marginibus adscripserunt. Leidensis supplementa λ, si qua vulgata lectio placuit ω litt. notata sunt. — Editiones adhibuimus Audomari Talaei (Paris. 1553) et Richardianam (Paris. 1558), deinde quas Thom. Cockman (Oxon. 1706), Pearce (Lond. 1746), Harless (Erlang. 1816), O M Mueller (Lips. 1819), Henrichsen (Hauniae 1830) paraverunt. Tum Ellendti grande opus e manibus nunquam dimisimus. Huius aetatis interpretes

praesto erant Bake, Piderit (Adler, Harnecker), Sorof, Wilkins, Cima, Stoelzle. Neque Madvigi adversaria critica (Haun. 1873 et 1884) neglexinus aut quae cum alii aliis locis, quantum novimus, tum Thomas Stangl inprimis Bl. f. d. bayer. Gymn. XVIII, 269 etc. aut Henricus Muther Fleck. ann. 129, 553 etc. et prgm. Coburg. 1885 disputaverunt. Mea defendi prgm. Molhusis Thur. 1885, Fleck. 111, 861; 117, 855; 135, 73; Wochenschr f. kl. Phil. 1888, 686 etc.

*M. TULLI* (*TULLII* E) *CICERONIS DE ORATORE* et inscr. et subscr. M — 5. *sine* ... *otio* om. M — 6. *quod* M *qui* vel *quidem* m *tempus illud cum* L — 7. *adque* H¹ — 10. *decursu* L *cursu* M (Cat. m. 60, ad fam. III 11, 2) sc. secundo honorum, quibus tamen ut illi perbeati (*florerent*) se perfruiturum esse Cic. olim speraverat. Viri spectati ad honores assequendos nec illo labore nec occupatione indigent. — 11. *et iam* Orell. I — 15. *molles* O om. M P — P. 2. 1. *his* L om. M — 3. *his* L — 5. *cause* L — 10. *sane* om. M — 14. *quae* C *quaedam* Lamb. om. cod. Lincoln. — 15. *nobis ex* L — 16. *vix sunt* Sorof *vix videntur* Klotz — *hac sint* Schuetz — *digna sunt* Piderit. Frustra grammaticorum cura ad suam regulam dirigendi quae simplex iudicium aurium ab *exciderunt* dependere facit, quod existumatores bis audire potuerunt. Neglegentia sane loquentium. — 21. *prudent.* M (81, 33) — 27. *artibus* L — 30. *quocunque* M — P. 3. 1. *possent* L — 4. *quis* m — 5. *quā* H¹ *qua* E¹ m¹ *aliqua* H² E² *quadam* C — 8. *qui conu.* γ — 10. *floruerunt* E m — *quamquam* E¹ *quam tñ* γ *quamque* C *quam* ω — *multis* H¹ 32a — *sic* M L *sint* E² m — 11. *et semper* M *semper* E e *semperque* L (ex 8, 15) — 15. *enum.* L; vid. 101, 11; 334, 20; pr. Dei. 12, de nat. 3, 81. — 23. *inscien.* H¹ *scien.* M *ei scien.* L — 28. *scientiae cogitatione* M — 31. *egreg.* C *et oratorum* Hense Kr. Bl. 69 — 37. *e* om. M — P. 4. 2. *ore* Mueller, cfr. Fleckeis. ann. 85, 624 — 6. *est* M, vid. Madvig de fin. exc. I, IX. — 9. *spe liberiore* M, an: *specie liberiore*? Cfr. 28, 5; Tusc. II 52; de off. I 141 — 11. *eloquentia* M (H¹?) vid. 25, 15 — 14. *nulla u. v. quam* om. M — 17. *nemo* ... *putavit* om. M — 20. *uiam* L — 23. *eor. l. adh.* om. M — 24. *discen.* ap. Lamb. docti quidam — 26. *ac uar.* L — 27. *consec.* H E² L — 37. *enim* M *nimirum* L — P. 5. 4. *causarum* om. M — 19. *ius legum* M — 24. *elab.* L — 25. *ignorat* L (5; 4, 34; 8, 35; 9, 22) — 28. *cogitatis* C *cogitis* H¹ *cognitis* ex β Pearce — 37. *sit* R *se id* L om. M (in H eras. vid.) — P. 6. 4. *flor.* M *et flor.* P *efflor.* O — 5. *sit* M *res sit* Vict. (Halm Rh. L. 374, 11) *subest res* L (13, 16) — 17. *iam* om. L (70, 22) — *fec. vid.* om. M — 20. *ac delib.* l¹ γ — P. 7. 4. *fuerit* M — 10. *tum* om. M — *tr. pl. petebatur* M — 15. *in serm.* L — 21. *in omni re* Eussner Philol. 44, 697 — 22. *io-*

*cando* L — 25. *et* om. L — *esse* L — *dicebat* del. O² — 32. *sed* L — 34. *illa* om. M — P. 8. 1. *suis* M *his* L *iis* o² — 2. *dic.* del. Ottob. Vat. 1989 — 12. *coetus* om. M (non l o) — 14. *maximeque* L — 19. *perpaucis* H E² L (225, 17) — 28. *integros* M *improbos* L *integer* Vassis — 34. *in dicendo* M an: *nos dicendo*? — P. 9. 3. *ad* M² L *in* m om. M¹ — 5. *discr.* H¹ R *descr.* C, cfr. de off. I 15 ed. C F W Mueller — 9. *et plurim.* M, unde hoc a librario quodam additum esse suspicor. Cur enim non *omnium* vel *singulorum*? — *re* H¹; item 12; 15, 17; 36, 31; 100, 6; 125, 10; 191, 23. — 13. *possit* malim — 17. *aut* M¹ *haud* M² m — *possum* m — 18. *et ab init* L — 20. *omni* om. M — 23. *non* om. M¹ m — *prud.* om. M — 24. *delin.* H² E l γ — 25. *atq:* H *at* E m *aut* L — 28. *et ornate* L — 30. *conubia* P *cōnubia* O, cfr. Tusc. V 5, de fin. V 65, de rep. II 13, Liv. I 13 — 32. *Quid enim* H¹ *Quid enim in* M — 36. *lingua, non mente* Weber progr. Vimar. 1871, 14. Cfr. Br. 53 — P. 10. 9. *atquis* H (*t* in ras.) *adquis* E¹ *atqui* E² l e *atq; ui* o¹ *atque* γ *atque is* C — 10. *nuda* M *nudā* H¹ γ — 18. *mosque* L — 26. *et* om. C — *Crasse* om. M — 28. *uostra* H *nostra* C, sed cfr. 91, 34; 187, 16; 260, 35. — 33. *a tuo* H E γ 32 — 34. *praeiēm* E¹ *praeessem* C — 35. *manu* M — P. 11. 1. *in suo* C *suo iure* Lamb. *sua in iure* Orell. *in iure sua* Pid. Fleck. 75, 840 — 2. *orn. hom.* om. M — *in* s. l. H² — *et* del. H E — *orn. . . . graves* abesse malim — 11. *necaret* M — 12. *cogeret* om. M — 15. *putasses ad.* M — 16. *ab se* L — 21. *concingitur* H O¹ *contingitur* C corr. m² — *quā* M *que* E¹ *quae ergo* M² *quare* e *quam ob rem* L m² — 23. *esse* H E² — *magnum arbitror* E³ — *potest* M — 25. *ut in sent.* L — 28. *poterit* M — P. 12. 1. *ferebat* M *ferebatur* m *ferebant* L — 5. *paene una* H¹ (et H³) 32a — 13. *in hoc* M P O² *hoc* m O¹ (148, 29) — 14. *in* om. H E γ¹ 32a — 18. *et in* H¹ — 22. *moris* P O vet' — 23. *his* E² m L *hiis* l γ — 28. *copioseque loqui* H² E² *copiose eloqui* L — 30. *concedis* H² E — *et qui* M *ei qui* L — *et* H 32 *et ea* M *ea* L — 31. *de quibus* L — *sint* E² R¹ e — 34. *physicae* M — *oratorum* M — 37. *iisdem* H¹ *isdem* M *idem* m — P. 13. 3. *hee* m — 9. *in hac* M *hanc* L — *ex arte* L — *alienam* m L an: *aliquam*? Halm — 10. *nominaui*|||| H *nomina* E¹ an: *nominavimus*? — 11. *in dic. ubert.* E m — 13. *afferant* L — *propria* H¹ *propriam* M — 20. *nec scientia* om. o, cfr. Rhet. L; 443, 34; Gellius I 15, 7 — 21. *id orator* L — 26. *tamquam forens.* H² E² — 27. *iis* H E¹ *hiis* γ *his* M *illis* L — 28. *iis* H E¹ *hiis* γ *his* M om. L — 29. *isti* L — 30. *maximam* γ (?) — 31. *aut ad odium* L; fort. *et ad odium* — 32. *aut ad dol.* L — 37. *atqui* ω — *hic totus* Stamm Fleck. 137, 179 — P. 14. 4. *ullā* H¹ E¹ *ulla* E² *illa* C, *illa est* scripsi — *scientiam* M corr. H² E² — 5. *nullā* M *nulla est* L. (Sed *quae* est *tractatio orationis* et *sine illa* refertur

ad *cognitionem rerum.*) — *enim* om. M — 6. *dixerat* M[1] *dixeram* M[2] m — 11. *quae* L — *iis* H E[1] *his* C — *horum* M *oratorum* L *haec oratorum* scripsi — 16. *civium hominum gentium* Vict. *gentium* Pid. *hominum* Sorof — 21. *iis* H *his* C — 24. *et exigui* M[1] *exigui* m[1] *et exiguo* M[2] L *et exangui* o[2], Capp. Vat. 16 *exsanguique* ω — 26. *tum* om. M — 31. *tuendis* M *instituendis* L *conventis* Sorof *inventis* malim. Cfr. de off. II 42, de leg. II 11. — 32. *soc. uectig.* M *de soc. de uect.* L; fortasse delendum — 33. *descr.* C *discr.* Pid. — *uel ut* H[2] E[2] — *si* om. M — 34. *aut Sol.* L — 37. *nsrō* ex *nosrō* H *nostros* C *nostri* Manut. — P. 15. 1. *perscripserunt* M[2] m (o) *scripserint* L — 2. *in* om. M — 4. *artes quasdam* L — 6. *depos.* M — 12. *et assum.* L — 14. *usu* om. M — 15. *sententia* M — 26. *ipsa quae paulo ante et mathematica et cet.* C ex cod. Baliol. et Harl. 2 corr. Pearce — 28. *illustrare* L. Qui ipse illustrare non poterit quod Philo aut Asclepiades, ei ut illustretur ad Antonios fugiendum est. — 33. *quam or.* om. M — P. 16. 1. *tum* M γ *cum* m *tum cum* L — *tum . . . medicos* incl. Sorof — 12. *quacūq de re* H[2] mrg. *quācūque de re* E[2] s. l. — *res* om. M — *inciderīt* H[1] l o γ[2] — 13. *sint* H l o γ — *copiose* H E[2] mrg. (33, 15; 44, 9) — 16. *prop.* L — 18. *aut st.* L — 20. *sint* E[1] R m — *aut in usu* L — *iis* H E[1] L *his* C — 21. *cognouerit* m — 23. *eae* E R L — 28 *te* M Non. *teque* L *atque* Kays. — 30. *aliqua res* H[2] E[2] — 36. *quoque* L — P. 17. 1. *distr.* H[2] E[2] — 3. *id que larg.* L — 9. *dilecta* H[1] E[1] — 10. *homines* M — 23. *namque* H E γ L *nam* m *Nam quod* Tosanus — *quare* C *quasi iure* scripsi — 26. *mercule* H[1] E *meercule* H[2] (113, 30; 301, 14) — 30. *volebam* Ern. — P. 18. 3. *oratoribus* C corr. ω — 4. *propriae* R. Ald. — 11. *et* om. M — *uelim* M — 14. *illo summo* E m (29, 33; 247, 32) — 20. *ministros* H[1] E γ *ministras* C *ministratrices* Non. — 22. *facultates* M — 30. *uersetur* L — 32. *tribuas* L — P. 19. 21. *sed pal.* L — 26. *et cum* Madv. adv. cr. II 185 — 28. *cumque hoc* L — 30. *quisque* H[1] E γ 32 a *quisque ut* R 32b *ut quisque* H[2] *que quisque* o, l (?) *quisque eorum quantum quisque* L — *et ration.* P *de ration.* L — 32. *hoc* M (m) — P. 20. 3. *ab* M o *a* C — 18. *ab* C *et* Bake *atque* Pid. — *homine abundanti* C *omni abundans* Bake — 25. *moderatae* H E[2] *morantae* E[1] (*n* lin. del.) vid. 448, 36 — 21. *querebatur* M — 32. *de* om. M — 33. *in eor. libr. nulla* L — 37. *arbitr. esse* E m — P. 21. 1. *ipse iis* Madv. — *ipse esse optaret* E l o *ipse optar. esse* 32 *esse opt.* ex Ell. m Madv. Cfr. 110, 23; 259, 10; 444, 8; off. II 51. — 5. *uelit* M — 6. *cognosceret* E m *cognoscet* 32 P — 17. *nosse* M *n̄ e scire* L; fort. del. — *negasse* M — 23. *omnimodis* M — 25. *et* M om. L; *eis* Sorof — *suppliciter* L — *his a* L om. M — 28. *id* om. M — *et ad* L (γ l ?) — 31. *et intell.* C *intell.* scripsi — *atque* M *et* L — P. 22. 1. *scire* L —

6. *alterum ego illi* H *ego alterum illi* M *ego illi alterum* L — 11. *continetur* M — 16. *persuadere* L — 18. *ab* E 32 — 20. *quibus dicere* M *in quibus* ω (ex v. 2) om. L *quibus adicere* Hotomanus *quibus subicere* Pearce — 21. *ammirans* L — 22. *te sibi* Bake — *perpugnantem* M *perpugnancem* E (*ce* in ras.); 149, 1; 253, 31; Quint. IV 3, 2; IX 4, 125; Tacit. dial. 31 — 25. *excitabit* M *exiuit* H² *exuit* H³ (2, 16; 49, 11) — 34. *dicen.* M (E ?) — 37. *nec* H¹ E¹ *non* C — P. 23. 9. *aliquid huic* L — 10. *mihi inquit* L — 13. *iucund. satis* L — 18. *peruen.* L — 22. *memet* l γ — 24. *ut uere* H² — 37. *fateor* om. C — *semper* om. M — P. 24. 1. an: *totum*? (199, 30) — 2. *ut* om. H E 32 a L — *tute* om. l o γ — 4. *neque quod* H *nequod* E 32 a *nec quod* l o *neque quo* L — 9. *inscitia* L Non. — *id* om. M — 10. *his* m L — 16. *se* C *te* Purgold — 20. *Sulpicius* om. M — 22. *nunc uos* L — 36. *possint* H² γ *possent* M *possunt* L — P 25. 4. *iam huic* L — 5. *hominem* L — *cupidissimum* L — 10. *alicuius* om. M — 17. *patuit eum* M¹ m — 19. *te* om. L — *denique* M (H² *decet nec* s. l.) *decet neque* L — 21. *excellentis ingenii* L — 28. *uerbi* L — *positam* E² L — 29. *ista* M — *deposuit* M *exp.* L *posuit* lg. 20 (16, 16) — 35. *obseruantur* l — *tractione* E *ratione* l o 32 — 36. *omnibus* M — 37. *designata* L *designīta* O vet' — P. 26. 1. *id* om. H¹ L — 4. *est* om. H E¹ — 5. *quidem* ... *alia* om. M — 6. *quaedam*| ||| H *tam̄ constat* suprasc. H² — 8. *assentiri* L — 12. *iis* H E *hiis* γ *his esse* L — 17. *nec ut* M — 18. *ex oratorum* M — 19. *ut uidear* H² — 20. *aliquid a me* L — *prompsisse* P — 21. *magistratus* L — 31. *Crasse inq.* L — 33. *inq. igitur* L — *Crassus sent.* l γ — P. 27. 4. *putet* L — 5. *se res* L — *habet* l — 6. *possunt* E¹ γ — 7. *possunt omnia. Sunt* H R — 8. *dicet* L — 9. *laterum* Pearce. Cfr. Cat. m. § 28 — *aures* M — 10. *enim* om. L — 11. *aliquid* L — 13. *non optima* L; cfr. 289, 24; de off. III 13, Kuehner gr. Lat. II 149, 3, 3; Draeger synt. hist. I § 84; Krueger gr. Graec. 67, 10 adn 2. — 20. *electi* M *ficti* L *dati* scripsi (*a* in *ec* mut. ut 17, 9). Cfr. 8, 18; 48, 4; 164, 12; p. Arch. 18, de har. resp. 6, de imp. Cn. P. 41 et 49, de leg. I 25; Cat. m. 40. — 24. *nemo fere* 32 L — *qui non* H² l o γ *qui* O¹ — 28. *uideat* H E², fort. rectius (5, 25) — 30. *coelio* H (illud *o* s. l.), E o *celio* m L, cfr. 79, 35; 134, 5; 201, 22; 248, 36; 264, 33; 294, 27; 302, 19; 379, 10. — *omnino* M *homini nouo* L — 32. *aequalem meum* H E l 32 γ — 34. *habet* L — 37. *cumulandus* M (*t* sup. *d* E) — P. 28. 3. *hoc* L — 6. *indilig.* L — 10. *ut illis* L — 11. *uti* | *is* H *uti eis* E *uti his* R l o *uti is* 32 *uti hiis* γ *ut his ipsis* L — 15. *quoque optime* M (*qui* sup. *que* H²) *quique opt.* o² (156, 37; 251, 31) *qui quam opt.* Schuetz — *qui me in facillime* M *quiq: cum fac.* H² — 17. *exord.* L (23, 29; 395, 29; 396, 5) — 25. *enim* (12 litt. sp.) *sed non* H¹ *enim* (sign. corr.) *sed non* E *enim*

*sed non* R *enim faciendo sed non* m *enim faciendo solum quod decet sed non* H² *enim pudendo sed non* L (*pudendo* tamen cunctanter et serius interposuit O). Cfr. 144, 11; de off. I 147. — 26. *crimen* Ruhnkenius — 29. *animum adu.* M *animadu.* l o L. Illud ubicunque M testatur recepi. — *ut et* H E R *ut* C — 32. *omn. art.* L — *contremisc.* H² l 32 L — 37. *significarunt* o — *se* L — P. 29. 3. *modo non* om. M (55, 3) — 5. *oratores sum.* γ 32 a L — 8. *cur* M *cur cum* H² *cur ut* L — *quoquo* l o γ *quocunque* P — 9. *causas.* E deficit. — 14. *possit* M ε — *ne illo ipso* M *ne tum* L *tum ne* ε — *tempore* add. γ²; cfr. 288, 9; de off. II 7 — 16. *de cetera* M *q̄ ceteri* H² *ceterarum* L *quod ceterarum* ε (199, 21) — 17. *fecerant* H *fecerint* l o γ O — 19. *putentur* L — 23. *quia ante* H *quā te* m *quare* l ε — 27. *qui autem* M *cuius autem* ε *cuius* L — 28. *aliquid* L — *reprehensum* L ε — 31. *aut natura* H, an: *ab natura?* — *nisi hab. a n.* ε *nisi a n. hab.* L — P. 30. 1. *eẽ enim* H γ *ei esse* e — 2. *percipiendis* L incl. Ell. — 3. *qui* ω — 8. *sententia* C *sententiae* P² *scientia* e, cod. Lincoln. U (cfr. 15, 15; 40, 5). Hoc necessarium esse docent §§ 9, 20, 54, 93, II 6, III 109, 143. — *prudentium* M *prope* L — 10. *summo(rum).* M deficit — 14. *sunt in or. sum.* ε — 15. *possunt* P² (in ras.) O vet' ε λ — 16. *opera quam* C *et opera quam* N Ald. *perquam* Lamb. tacite — 27. *perfectum* ε λ — 30. *in eo* Lamb. — P. 31. 15. *ab* L — *tamen qui* L λ — 36. *quicquam* C *quisquam* Huldricus (cfr. Madv. adv. cr. III 86) — P. 32. 1. *adhort.* L λ *exh.* ε — 17. *expiscari* Siesbyeus — 24. *illud* C *id* ex ω Ell. — 30. *aut temp.* L λ *a' temp.* ε an: *ac temporum?* — P. 33. 1. *scriptum* L *scriptura* O vet' λ ε — *dissideat* Ald. (ad. Her. II 13) — 8. *qui* C *quae* ex ω Ell. — 17. *et ven.* C *ac uen.* Ern., unde Ell. opinor, non e cod. sumpsit. — 26. *in arte trad.* Muther — *qua* C *quo* in notis Schuetz (60, 31; 87, 31; 128, 33; 152, 8) — P. 34. 5. *id egisse* C *collegisse* Nizolius. Cfr. Fraenkel progr. Dorpat. 1855, 25 — 11. *ad studium* C *in stadium* ex cod. longe optimo, ut ait, Lambinus. Ipse delere malim (333, 21). — 13. *prodisc.* L λ *perd.* ε — 34. *Stilus est, stilus* Victor. (Rh. L. 444, 2) — P. 35. 2. *atque* L — 3. *inquir.* Victor. — 6. *maximeque* L — 11. *nisi qui* O Lamb. — 23. *concitationibus* L λ *condicionibus* ε cum corrupt. signo — 28. *ad quem* Muther — 35. *propos.* ω — P. 36. 15. *(exer)citatione* M (non E) redit — *etiam* om. ε — 21. *usus* C *uisus* Victor. om. H — *hominum* lg. 2, 86 Madv. — 24. *eligendi* H *legendi* m *et legen.* L λ *et perlegen.* ε (194, 14) — 26. *refellendi* om. M; ex 64, 12 fluxit. — 28. *eliciendum* L — 29. *dicendum* om. L — *discendum* L — 31. *re* H¹ — 32. *pact. caus. imp.* om. M — 33. *est* om. M — *etiam* om. m (suprascr. γ) L ε — *omni etiam* L — P. 37. 6. *uenit quid* H o γ L Non. — 10. *uesti uiderim* H *non uid.* L — 12. *explicauisti neque* M (sup. *sti* ͻ H)

— 13. *iis* H (22) *his* C — 15. *modo* om. m — 16. *integim.* H l[2] (p. red. in sen. 16) *integum.* C (157, 5) — 17. *prospexi* 32b — 20. *atque inuidisse* M *ac uidisse* L *atque id uidisse* scripsi (28, 15; 70, 30; 347, 6) — 22. *uillam* M *uel uillam* H[2] *uel in uillam* 32b e *ullam* l L (in sp. relicto O add.) ε *illam* ω *villamve* ed. Waldarferi, om. lg. 69 — 23. *tuque* H L — *non* C *num* Bake — 25. *esses* o L ε — *petis* M *pete* Non. — 26. *quam* om. M — 27. *in uno* H — *quas* ante *quasi* in mrg. H[2]; ex illo *quā* fecit H[3] — 34. *hanc nobis ueniam* M *h. n. da ueniam* H[2] *h. n. uen. da* o[2] *hoc nobis da* L ε. Fortasse tamen: *sed da hanc nobis ueniam* (23, 29) — *et* om. m — P. 38. 2. *eius* om. M — 4. *etiam* C *te iam* Kiessling M. Rhen. 30, 477. Ut *quoque* ad *mea* ita *etiam* ad *rogo* spectat (9) — 6. *graueris* m — *id* om. M — 7. *meliorem grauioremque* H *maiorem melioremque* L ε — 10. *ego neque* L — *ita* om. L ε — *uti* M *ut hi* L *ut hii* ε — 12. *an tu* M — 14. *putes* H — 16. *de mor... hominum* om. M — 19. *de* om. H γ 32 — *ciuile* H[1], cfr. Ell. II 190 — 24. *et ut ad* O *ut ad* in mrg. P[2] om. P — *ipsum* om. P — *ciuile ius tuum* ε — 27. *P.* H om. C — 28. *pluribus* H ε — 33. *inquit istos* H — 34. *non puto memini* M ε *oratores non puto. Memini* N — 35. *ne foro quidem* M *foro* L *foro quidem* ε — *vix* om. l — 36. *putari* M (l) *putarem* L *putare* ε. Audias Heraeum in Fleck. 135, 713—720 et cfr. M. Rh. 43, 420 adn. 1. — P. 39. 1. *prudentia* L — 2. *tum* H[1] *quantum* M *quam quantum* L ε — 4. *csset* γ L ε — 7. *in his* l o γ ε — 8. *urbis* H l *urb.* o *VRR* γ *urb'* ε — 10. *usitata* om. M — 13. *esset coeptā* H[1] *excoeptā* H[2] — 14. *debere* (*t ha* sup. sc. 2) H — *ne* om. M — 15. *ante* l γ e 32 *antea non* L *ante non* ε — 16. *hoc* om. H — 22. *quom* H[1] *cum* M *et* L — 23. *tum* o[2] om. M *et* L ε — 24. *ferend.* C (p. Arch. 21) *efferend.* lg. 84, 93 (146, 8) — 25. *est* om. M — 31. *M.* om. M — *quanta* M — 32. *ec ferre* H[1] *et ferre* H[2] *ferre* m ε *efferre* L (90, 13) — 33. *maxime* M — 34. *iam* om. L — P. 40. 6. *se* om. M — *facile* om. L ε — 7. *causas tueri* e — 14. *usus cap.* L ε (430, 12) — 16. *flum.* m — 19. *demum* m — 22. *se* om. M — *autem aut* H γ 32a L *aut* l o ε (69, 17; 84, 22; 444, 23) — 28. *euertit* H e — 29. *nauem* C *nauim* H (439, 16) — *quod* H — 30. *in* om. M — 37. *res* om. M — *delata res* e — P. 41. 3. *nempe* om. M — 6. *quaque* m *qui* γ — 9. *dic. red.* γ ε — 12. *cum Romam* Ell. — 20. *in iure uersata* om. M — 25. *buceleius* H (et 32) — 27. *in re* om. L — 30. *autem* H *enim* l o ε *licet* γ 32 *lucius* e — *aedific.* C *exaedific.* H (38, 6; 82, 5). Aedificium enim nova exstructione altius educebatur. — P. 42. 4. *eloq. i. per.* del. Schuetz — 7. *uenisset* L — *non posse* L ε -- 9. *autem* C *licet* m — *tum* om. ε — 11. *qui ... ueniret* om. M — *suam* om. ε λ N — 18. *uirum cons.* L — 19. *cum eum* ω *quem* ma-

luit Ell. — 20. *dedisset* C corr. O² — 24. *memoriae* L — 25. *dedidisset* P *dedisset* C — 28. *quam de ordinanda ciuitate* e — 29. *praesertim* om. L; distinxi cum N — 30. *in* om. L ε — *possit* M — 31. *consisterent* L ε — 32. *inferiori* H e *inferioreque* ε an: *inferiore in?* — P. 43. 1. *quaeretur* m — 2. *continuone an* om. L — *ubi lustrix conditum* γ *tribus lustris conditum* l ε *ter lustris conditis* o *ubi iam ter lustrum conditum* e *si non sit conditum lustrum* L — *liber* H *liber sit* m ε *sit ne liber* L — 5. *romae* H *romaeque* C — 8. *controuersiam* L ε — 9. *pueri* L — 11. *non* om. o γ e 32 — 12. *locum* l o 32 — 21. *segnitiam* H o 32 *segniū* γ *segnitiem* l L ε, ex Non. corr. Ell. — 25. *ille* H — 26. *art. s. fac.* H *art. fac. s.* m ε *s. art. fac.* L — 27. *alter* H o γ — *nominatur* M — 32. *artificiosa* H¹ — *digeste* (*i* ex *e*) H — *generatam* H¹ om. m *et generata* L — 35. *habeat* Cratand. Ell. — 36. *non sit* H — P. 44. 5. *caeli astr.* M — 6. *motus* om. H, cfr. de div. I 128. — 9. *disponere ornare* malim (sed vid. M. Rh. 18, 501 adn. 23) — 10. *quodam* H¹ *quondam* C *quodam modo* coni. Harnecker (231, 19). — *omnibus* om. H — *et* om. m — 11. *adhibitast* ex *habitast* H — *quaedam* om. M — 12. *et extr.* H o e — *ex* om. M. Locus vix sanus — 18. *est id* ε — 19. *sui* om. M — 21. *eman.* L ε — 26. *breuis et* C *breuis* H o *breuius* 32, fort. hoc rectius (Quint. VII 3, 2) — 30. *diu* om. M — 31. *occuparet* m — 33. *genera* H om. L — 36. *atque obsc.* m — 37. *cogantur* Ern. — P. 45. 2. *repleri* L — *istam* M ε *ista* L *iusta* ω — *scientia* L — 3. *acutissimo* γ o e L ε (42, 2) — 7. *enim sunt* ε — 11. *a* om. M — 16. *haec* om. M — *aliena* C *Aeliana* Madv. — 17. *et* om. M — *et* H *et in* C — 21. *quis* M ε *quem* γ *quod* L — *ciuili* | | | *scientia* H 32 *ciuilem scientiam* C — 23. *omn. ciuit.* om. M — 25. *praep. ista* ε — 26. *delectat* om. H — 27. *ciuili* M deficit — 29. *uerus et iustus* C *virtus* Wesenberg *vera virtus* scripsi — P. 46. 25. *cogn. esse* ω — 35. *auctore dignitatem* L λ *auctorem dign.* ε *auctoritatem* Manut. *auctorum dignitatem* Muther *auctoritatis dignitatem* malim (pr. Mur. 15, in Pis. 64). — 36. *repperissent* C *reper.* P, corr. Aug. Matthiae progr. Altenburg 1807. — P. 47. 8. *ista* C *ita* Madv. (cfr. 63, 30) — 11. *dicat* C *dicit* Sorof incl. Pid. — 15. *suarum summarum* L λ ε — *mea ope* C corr. G. Hermann — 16. *pro inc.* Ribbeck trag. Lat. 55. — 34. *debet* λ *debent* C — 35. *proclam.* C corr. Ell. — P. 48. 3. *esse* C *invenisse* Madvig *dedisse* Klotz *adfuisse* Pid. *effecisse* Harnecker et Cima. Ante *tamen* Tittler *auctor* Muther *inventor,* quorum uterque cum Ernesto *putabatur* scribit, Sorof nunc *largitus,* quod post *tamen* in ed. scripserat, interponunt. Mihi mens loci non tam dandi aut inveniendi verbum quam conformandi, excolendi, locupletandi, auxiliandi videtur postulare; itaque simile aliquid atque *opitulatus* (de inv. II 7) nescio an

post *deus* evanuerit. Cfr. pr. Arch. 15; Hor. od. I 10, 3; *Παύλου πρὸς Κορινϑ.* I 3, 6. — *ut et* L λ ε *et ut*||| P[1] *ut id* lg. 23 — 19. *rei* Bake — 20. *haurietis* L λ ε — P. 49. 14. *sentias intelligemus* Manut. — *inq. Cr.* ε — 22. *me nunc* ε — 34. *inquit* in cod. et ed. antiq. varie collocatum inclusi — P. 50. 5. *esse* C *etiam* Klotz, del. Schuetz — *quo de* ω — *intelligant* Ern. — 7. *qui* ε — 9. *quidam* λ ε *quidem* P[2] om. L — 29. *et ag.* L λ — P. 51. 31. *aliqua* ε *illam* Manut. *reliquam* Gesner *alienam* Wyttenbach *eam ipsam* Klotz *aliam* Stroebel *civilem aliquam* Muther — *scientia* L λ ε — *copiam* L λ ε — P. 52. 2. *et* del. Lamb. — *si sit* C — 8. *quisque ut* C *ut quisque* Naegelsbach — 14. *et* C *ei* Bake — 17. *sic. prop.* incl. Ell. — P. 53. 2. *quo* L λ *quoque* ε om. ω — 7. *de motibus animorum* Ern. — 8. *auribus* Madv. adv. cr. III 88. — 12. *doloris* incl. Kraffert progr. Aurich 1883, 110. Cfr. Tusc. IV 21, 44 — 25. *uti qui* P λ ε *uti* | *qui* O *ut ii qui* Pid. — 25. *et Graec.* Pearce — 28. *animos hominum* L λ ε N — *hominum* om. N — P. 54. 8. *nec si* lg. 23, 67 Heeren — 12. *ab ciu.* L — 15. *et princ.* Bake — 18. *nisi nostro* Doederlein — 20. *quoiquam* lg. 65. — *quibus poss.* ε. Ita ad Her. IV 5 optimi cod. — 26. *causas* L ε — 32. *debet* lg. 20 — P. 55. 3. *modo* om. C — 20. *iisque* L *isque* λ *hiis* ε *hisce* Heusinger — 29. *uoluit* O — 30. *uberius* Bake — *oratio* L λ — P. 56. 8. *quoiquam* lg. 5 — 21. *et apti* ε — 28. *ex* L λ ε *et* ω *haec* Lamb. *ea* Orell. — 29. *quasi aest.* incl. Bake — 34. *haberetur* C corr. Ern. — P. 57. 12. *atque* (*et* Non.) *incomitatam et incomptam* L λ ε N Non. corr. Pearce — 21. *et* L λ ε *etiam* ω — 31. *et* C *est* Ern. — P. 58. 9. *ertū ccu* in spat. vac., *al' certū sciri* mrg. P[2] *erctū*||| *iri* O[1] *hercitū*||||*iri* O[2] *erctumciri* λ *heretum cieri* ε corr. Victorius — 16. *ut in* P *et ut in* O λ ε — *titi Lucilii* L *.t. Lucili* λ *C. Lucilii* ε — 26. *despopon.* L — P. 59. 10. *Ac* P *At* C — 17. *in contr.* C *sine contr.* Klotz — 21. *oratoriis* Nizolius — 25. *nonne* C *non* Bake — P. 60. 13. *et orat.* ω — 20. *coegisset* L λ *coegissent* ε *coegisses* lg. 35 — 20. *nuncupasset* C corr. Manut. — 24. *quae* Ell. auct. incl. Kays. — 31. *in qua* C *in quo* ex Gu. 2 Ern. — 37. *ipsa* L λ ε — P. 61. 15. *non* L *nec* λ ε, unde *non esse* conieci — 16. *non* C *nunc* Schuetz, del. Bake — 22. *si qui* Bake — 23. *est* Madv. — 34. *non* del. Ern. — P. 62. 14. *et* om. ω — 21. *munionem* L λ ε *Nomionem* Talaeus *nomum* ap. Lamb. quidam *hymnum* Ritschl M. Rh. 26, 394 — *recitarimus* Ritschl — 30. *aliunde* ω (149, 11) — 34. *perit.* C *imperit.* Lamb. — *et* C *ei* Sorof (46, 30) — P. 63. 2. *in* om. C add. Manut. — 3. *pragmaticon* λ[1] — 9. *acceleret* Madv. adv. cr. III 89 — 16. *et quod* C *quod* Lamb. *id quod* Heusinger — 20. *probabatur* O λ ε — 33. *iter et* C *notitiam et* Ell. *memoriam et* Koch. *iterum et* Madv. (c. l.). Sed *antiquitatis exempl.* cohaerere docent §§ 18, 201; Br. 214; or

120, 169; p. Caec. 80, p. Arch. 14, de dom. 4. Verba illa ex sequenti *erit* orta cum deleveris, singula comprehensionis membra pedetentim, quod Cicero amat, accrescent. — 35. *Longo* L λ *Conge* ε *Congo* Grucchius — P. 64. 6. *prope non* Matthias Fleck. 135, 479 — 19. *pr* ... *prava* om. L λ — *praua sunt* ε (?) — 23. *inraucuerit* P *irraucuerit* O *irracuerit* λ ε — 26. *eloquentia* L λ[1] ε — P. 65. 9. *quin* N — 11. *is* C *id* Manut. —

Lib. II. P. 66. 17. *non* om. L λ — 18. *dicen.* ε — 22. *esset* ε — P. 67. 3. *doctrina* L ε *doctrinaque* λ *et doctr.* ω — 7. *modi* C *domi* Gulielmius (366, 18) — 15. *dedisset* ε; cfr. 176, 34; de off. I 71 — 20. *rei* om. ε — P. 68. 2. *septum* Lamb. — 7. *multos et ingeniis et magna laude* C. Sententiam imperfectam ex I 5, II 119, 232, III 79, Br. 303 ita suppleo: *multos et ingeniis et exercitationibus oratores extitisse et magna laude* etc. Cfr. p. Arch. 15. — 9. *fuit* ε — 10. *in tantam* L λ ε — P. 69. 3. *potest* C *potest esse* N; cfr. 132, 2; Verr. I 149, III 226, Sex. Rosc. 64, Phil. I 10; Seyffert-Mueller Lael. p. 372 — *ornatius* P[1] O λ lg. 23 Vict. N *ornatius esse* C — 4. *quoniam* C *quamquam* Ern. om. ε — *soleo* Pearce (42, 3) — 32. *inquit* del. Schuetz — 33. *inq.* del. Ern. — 36. *temptans*: M (i. e. H l e, ap. Ell. 36) redit — P. 70. 7. *si tu* L ε — 11. *causa nos* L — 13. *causa* M *ea* Gu. 2 om. L — 15. *sentio* H L *sentiam* m ε — 16. *magisque* Lamb. *cui magis* Muther — 18. *oblitus sum* m ε — 22. *artibus* M — 23. *inq.* om. L ε — *et* om. L ε; particula pendens est. Pergere voluit: neque ita sum ineptus ut te urgeam; quod cum aliud quidpiam interposuerit mutatis verbis sequitur. — 24. *te* om. L — 25. *minus mihi* O *minus* m Lamb. — *uel ut hoc* H l (73, 23) *uel* e *uel hoc* L ε; cfr. Zumpt in Verr. II 17 — 27. *illud* om. M — *et ne* H e — 28. *uidear* H l *uideatur* e *uideantur* L ε. Illud melius, quo quali familiaritate uterque Crassi usus sit subtilius significatur (23, 20; 274, 31) — 30. *id* M ε *in* O vet' om. L — *licebit* M (sc. pudore) *libebit* L ε — 31. *ne tu* L — P. 71. 5. *esse* om. L — *comulata* H[1] *commaculata* Doederlein (p. Cael. 16) — 6. *quod* del. H[2] om. m — 7. *non uidentes* H om. l e; an: *non vident, eo*? Nam *Itaque quod* est *Et ita quod* — 10. *scio* L — *ulla* C *nulla* ε — 11. *quosque* C *quoscumque* ε — 15. *Tum*: A incipit, E cum reliquis mutilis redit — 19. *nec tam̄* L — 24. *ubi inamb.* L — 25. *et* C *ad* P[2] — *graecarum* E[2] (?) L — *disputationem* M — 27. *num* om. L — 30. *iis* M *hiis* H[2] γ *his* m L; aliter 72, 35. — 33. *et del.* om. M — 34. *non disp.* om. M — 38. *timeant* M — P. 72. 7. *cont. non an.* M *non cont. an.* L. Illud retro legimus (101, 9; 129, 10) — 9. *meum* M — 11. *repuerascere* L; ut nos Cat. m. § 83 optimi codices — 13. *narrari* M — *sscaeuola* H[1] *sca sceuola* H[2] an: *narrari a Scaeuola*? — 16. *se se res* L — *ut* del. Lamb. — 18. *constituere* m — 21. *for. neg.* L — *gestiunt* et *cupiunt* C

*gestiant* et *cupiant* Par. 7704 et 7753. Cfr. de off. III 45. — 23. *quod ego* O *quod* P — 34. *eos esse* l γ *eos* 32 *esse* e — 36. *lucius* M — 37. *homo et* M *homo doctus et* L *homo et doctus et* scripsi (17, 30) — P. 73. 1. *ea q. scr.* om. M — *se* om. L — 3. *alteri* om. M γ — *plus* L *alium* l 32 *aliter* o *aliud* e om. M γ — *de se quo* L — *scripsi* M — 5. *non ignoramus* E — 12. *leuasse* m (32) — 13. *disputationis* om. M — 16. *iandudum* H¹A (105, 7), O (fere semper), de rep. II 67 Osann — *et* om. L — 18. *expectant* L — *Crasse* H¹ — *ommut.* A — 19. *impetrabo* M — 34. *Sed tamen quoniam* L — 37. *id* om. L e — *quid . . . sentiam* incl. Harnecker — P. 74. 1. *dicendi* om. M (21) — 3. *sequontur* H A *secuntur* E; hoc vel *sequuntur* m — 5. *et* om. M — 6. *et . . . nesc.* om. M — 7. *non* A E¹ γ *nos* C — 11. *alius* M — 13. *scientia* H E² *scientiam* M *in scientia* H² *ad scientiam* L — 14. *saepe* del. H² — *perueniat* C *pertineat* Harnecker. Verba *quae . . . perveniat* incl. Ell. — 19. *es* om. L — 20. *magis ut tu putas a ueritate* H L *ut tu putas magis a veritate* malim — *a* om. M — *quadam* P O¹ — 24. *explendas* M — 28. *propter ex. aut* om. M — 31. *non arte* M — 33. *aut* M — *utiq; nam* M *utinam* H¹ l L — 34. *uidere uideor* L — 35. *ita* L — *possum* M — 36. *exponere* L — 37. *hoc ego* l o γ — P. 75. 6. *moderate orationis pronuntiatione* L — 7. *confusione* M — 8. *in im.* L — *in susc.* L — 10. *quod* A, E (?) *quid autem* L — 12. *rer. gen.* L — *neque enim* L — 13. *est res* L — *ornata* M *orata* E¹ corr. H² E² — 14. *debeat* L e — 15. *explicitu* M *explicata* o L; cfr. 2, 11; 37, 12; 88, 3; 159, 3; 227, 15; 264, 22; 343, 24; 346, 1; 425, 7; 431, 2; 440, 13; 447, 28; de fat. 44 (*explicita sent.* A B); Gellius I 7, 20 — 16. *et effr. mod.* om. M — 17. *et* om. L — 21. *qui* H A E — 25. *immortalitate* M — 26. *aut fac.* om. M — *delig.* L *dilig.* P¹ — 27. *dicit* C (32?) corr. P² — 30. *arte* M *arte una* P — 32. *descr.* C — 33. *aliq. ar. al.* H *aliq. al. ar.* O *illa aliq. ar.* P — 34. *communes. Et* M — *ea* om. M — *oratio* m — P. 76. 4. *enim* om. l — 5. *medici* C corr. ω — *si* om. L — 6. *dix. aut scr.* L — 8. *eo multi* L *eo multum* Muther — 9. *aliqui* Muther — 10. an: *homines conseq.* ? — 11. *quidque* M *quid quaeque* L — 12. *doceant* L *doceat* l² om. M — *nihil esse* L — 14. *suum obt.* L — 20. *non enim* C *noenum* Ritschl (N. Pl. Exc. 1, 112) — 21. *exclamen* A, *euge, euge* ex Plaut. Trin. 705 add. Muther — *mihi uim* L — 30. *expoliit* M — 34. *M. Ant.* M — 35. *ante* A E¹, H mrg. 32 *a te* C *ab te* scripsi — P. 77. 1. *uobis* M — 2. *loquitur* M — *in* om. M — 8. *primum* M — 10. *uidetur* L — 13. *in* om. M — 14. *in defin.* M (*infinita* primum scripturus correxit) — 16. *ornanda* M *oranda* l *ordinanda* L (87, 11; 147, 36) — 18. *tractatum* M *tacitum* L corr. ω — *ille* om. M — 20. *tamen est minus* L — 24. *abs* L — 28. *iis* H¹ A E *his* C — *fontibus* τόποις (96, 10;

193, 32) — *ad* (*et* E) *omnia ornamenta* M *omnia ornate* L; inclusi — 29. *sumentur* L — 31. *sint* L — 32. *possit* M (ex *posse* A) *posit* E — *in* M *his* L — 37. *uinci non posse* L — P. 78. 4. *ceterarumque* L — *rerum* om. M — 5. *rebus* om. L — 7. *quidem* M (in *quem* E) *quem* L an: *quem quidem*? Halm — 8. *quid magn. q. pie* om. M — 12. *laud. quempiam* L — *et qui* M *et* L — 14. *inest* L — *rationem* H¹ A γ e *ratione* C; cfr. 117, 31; in Caec. 66, in Verr. II 67, V 98; Gellius I 7, 16 — 15. *est* om. M — 19. *etiam* om. L — 21. *testimonio* L inclusi — 29. *uiris* H E² L om. C — 32. *huius* l o L — 34. *fac. ex c. rebus* om. M — 37. *diserta* M — P. 79. 5. *cohortatio*: A cum suis deficit (non H E l e 36) — 6. *est* om. H (in spat. parv.), E — 11. *sicut* M — 12. *sicut* E¹ *sunt* l — 14. *quoque* om. L — *ipsi* om. M — 20. *referebatque* Lamb., quod ex Liv. I 32, 2 ed. defendunt. Hic tamen *in album elata* codices optimi. Pont. max. enim memoratu digna per singulos dies notabat eaque quotannis e suis litteris in tabulam dealbatam per scribam efferenda curabat, quae in atrio domus publice proponebatur. Cfr. Serv. in Verg. Aen. I 373. — 22. *iiq:* H¹ *hiiq:* H² *Iiqui* E¹ *Iique* E² *hiqui* l *ii qui* L *hique* e N — *maxime* M — 25. *gestarum* M *rerum gest.* e *gestarumque rerum* L — 28. *ornatur* L — 29. *huic* M (45, 6; sc. Crasso) *huc* L — 31. *paulo* l e *paululum* L — *hist. mai.* L — 32. *vocis* del. Schuetz — 35. *cclius* l O *Caelius* 36 P (27, 30) — 36. *locorum* C *τόπων*; frustra *colorum* Iacobs — 37. *aequali* M (82, 17; 123, 2; 187, 7; 207, 14; 340, 28; 346, 18; 369, 30) — P. 80. 5. *in* om. M — 6. *in* E L *ut* H l² om. m — 8. *scr. hist.* L — 9. *max.* om. M — 14. *fac.* om. e — 15. *uincit* H (*n* eras.), l mrg. — 36. *ineat* l e — 16. *prope* om. l e — *prope numero* M — 17. *est* om. L — 20. *dictitarent* m *dictitarint* L — 21. *ipsos* om. L — 23. *esset* M — 25. *totum* M — 26. *suum tempus* e — *scribendi* M — 27. *sicut* L — 28. *quasi ex clar.* L — *rhetorum* Mueller — *ex cl. q rh. off.* del. Ruhnken — 31. *ad philosophiam* E — 34. *hic* L — 35. *leuiore* M — 35. *imp. ill.* E — P. 81. 3. *et ... abund.* om. M — 4. *incompositus* M *impolitus* L. Illud *ipsa compositione* quasi revocatur. De vocabulis Ciceroni aut raro aut semel dictis vid. Ell. expl. II 94 et Stroebel. progr. Zweibrücken 1886, 42. Verbum omnino nunquam rarum fuisse ex Quint. I 5, 65 apparet, apud quem ipsum IX 4, 6, 32 et X 1, 66 legitur. — 6. *nullam ad u. f.* malim (47, 5) — 7. *Catulo* H¹ E l 36 P *Catullo* O *Catulle* e corr. H² — 11. *admirari* M *mirari* L — 16. *Quid ergo est* H¹ L *Quid est ergo* m *Quid ergo* H². Hoc loco distinguunt L N Ald. — 17. *fateor* E¹ Lamb. — 18. *ob aliud* m (ex *aliquid* l) *ob aliam causam* l² — *tamen nat.* m — 20. *legerim* L — 21. *cantu* m — *sentio orationem meam illorum* L — *quasi colorari* om. P *cantu quasi colorari* add. P mrg. et sub s. *al'* O mrg.

— 23. (*scrip*)*serunt*: A cum suis redit (A tamen plagulae IV verba in e desunt). — 25. *quos* A *quoš* H¹ E *quod sunt* L — 28. *longis* M *concisis* L — 30. *cogor* M — *iis* H¹ *his* C — 31. *aut qui* L — 33. *prudent.* M (2, 21) — 34. *sit mun.* L — *oris* M *horis* H¹ E¹ an: *haec oratoris?* — *hau* || A *hau* E¹ *haut* E²; Hand Turs. III 14, Fleckeisen 50 Art. — 36. *umq.* A E *unq.* M (32) — 37. *ita* C corr. L — P. 82. 2. *uere* L — *neque* C *ne qua* O — 3. *neque* C — *simultates* L — 7. *quod tamen* M *quoniam* L *quom* Ell. — 8. *memoriaque dignis* L — *post* L — 9. *expectantur* L — 14. *fama non solum ac* M — 15. *de* del. Pearce — 17. *leuit.* M — *equabili* L — 18. *forensium* L — 20. *ulla* o L corr. O vet' — 23. *praec. consolationis* M *consolationes praec.* L — 25. *illis* L — 27. *oratores* M — 30. *quis* m L — 31. *laudationis* M. Haud raro, ubi grammatici *es* volunt, et acc. et nom. in illam syllabam cadentes facit. Ita 82, 33; 101, 23; 102, 2; 104, 2; 136, 1; 154, 29; 211, 22; 105, 23; (nom.) 109, 1; 154, 32; 155, 24; 192, 7; 195, 35; 202, 12; 218, 28; 13, 35; 21, 6; 87, 32; 106, 36; 219, 3; (adi.) 106, 1 (ter); 90, 31; 194, 30; 209, 37; (nom. pl. omnis) 28, 37; 108, 37; 114, 3; 144, 22; 162, 3; 213, 19, 28; 217, 18; 219, 3. — 36. *sed de* M — *dicere* om. M 32 — *et* M *ei* L — 37. *plenitudo* M, cfr. de inv. I 8, de nat. II 95, 102; an: *amplitudo*? — P. 83. 1. *quid* M — *genere* M — 4. *notae* C corr. Manut. — 8. *adiungimus* M *adiungere* L *adiungi* scripsi — 10. *an inut.* M (m) — 11. *de iust. de uirt.* L — 13. *de f. de off.* L — 14. *putamus* M — 23. *iis* H¹ E ||| *iis* A *hiis* H² *his* C — 24. *at* P *aut* O om. M — 25. *qui iura* linea perducta A — 27. *ulla . . . sine* om. M — 30. *putentur* M — 32. *sunt cuiusque artis* M *sunt* P *sint* O — 33. *hominis* L — 34. *cuius* || *uis* E l — *uel* om. H E² — 35. *et* (8 litt. sp. vac.) *non* H *et non* A 32 *etiam*◡*non* E *etsi non* m *etiam si non* L — 36. *eneidem* A 32 *aeneidem* E *non idem* l *ne eidem* P — 37. *mulis aliisue* malim — P. 84. 3. *ceterarum* M — *reliqua non incommode* lg. 2, 4, 36 (?) *reliqua pt*◡*re* l¹ *reliqua per se non incommode* Manut. — 4. *persequantur* H E *perse*|||| *tur* A *per*|||| *tur* o γ *persequentur* 32 *persequuntur* l L *per se adsequuntur* Pid. an: *per se c̄sequontur*? — 9. *hunc* L — 21. *uideo* E¹ γ P¹ *uide* m P² — *in* om. M — 22. *autem* om. L — 23. *ne in* L — 29. an: *Omnis*? — 30. *in exercitatione* M — *nec* om. M — 31. *expertio* M — 33. *hausciā* A (81, 34) — 36. *sit effer.* M — P. 85. 6. *qui ut* M *qui* (ex *aut*? Vassis) 32 *qui* L *aut* Heusinger — 8. *tum ad laet.* om. M — 14. *ut in* Ern. — 15. *eidem* M *Idem ille* L — *idem artifex* incl. Pid. progr. Hanau 1858. Cfr. parad. prooem. 5. — 17. *quibusdam* M — 19. *quod non* P¹ *quo non* L — *quoddam gen.* L — 25. *studium* M — 27. *dicat et* L — 28. *ullum* om. L — 29. *annibal* H¹, item 37 (E¹); 86, 13; Cat. m. 10 P Non. — *carthagini* M o

— 33. *is* om. L — 35. *imperatoris* L (155, 35), cfr. ad Qu. Fr. I 1, 17, p. Planc. 24, de prov. 20, de off. I 155, p. Mil. 100 — *de omni re* L — 37. *ille ipse* L — P. 86. 3. *delectaret* M *delilaret* P — 6. *annos* L — 7. *nunq. host.* om. M — 14. *aut* om. L — 17. *nostrom* H¹ — 23. *hannibal is* (12 litt. sp. v.) *et eo* H *hannibal is &* (in A E sup. hoc ᴗ scr. et *q* A mrg. add.) *eo* M; an: *Hannibal iste, et eo*? nisi forte plura verba interciderunt. — 26. *quaestiones* M — 27. *rerum* L — 28. *controuersiam* L — *in* om. M — 29. *infinitam diuisionis dub.* M — 30. *est* om. L — 31. *qua* H A (ᴗ s. l.), E — *menbra* A¹ — 35. *uideret* L — P. 87. 1. *ea* H — 2. *sexne* H O vet' *sex* M — *partis* H¹ *partes* H² L om. M — 3. *omnibus* L — 6. *et* om. L — 7. *et breuis* M (132, 23; 146, 22) ad Her. I 14 — 10. *ali* A (192, 34; 198, 4, 5, 7; 222, 1; F 263, 19; 269, 13, 14; 275, 22) — 11. *orandi* M — *agendi* C (Ħ² o O²) — 12. *digr.* H² L (147, 29; 149, 17) — 14. *ab hom.* l e — 15. *periᴗ* (7 litt. sp. v.) H *periᴗ* A corr. A³ *o periᴗ* E *peri* l γ corr. l *peti* o e — 17. *et ego* m (32) — 18. *quom sum* om. l e — *corsu* H¹ — 19. *audita* H — 21. *crebro* L — 27. *omnino. Cum* L — 32. *praetermittatur* L — *gen. par.* L — 37. *doctores* C corr. Lamb. — *sentio* om. H — P. 88. 3. *conseq.* H¹ — 5. *abd. neque* om. M — 8. *at* H E² m — 11. *non diff. a. coni.* del. Ell. II 498. — 13. *potero* H¹ m (o) — *quicquid* m — *sic* M (l 32) — 14. *legeret* M corr. H² — 19. *mihi bonus* L — *esse* om. L — 20. *excellenti* L — *uiro bono* L — 22. *summa* L (143, 31; 144, 13; 295, 32) — 22. *ad* M *et* L — *orator* H E L — 23. *se* (ᴗ s. l.) H A *se* m *si se* e *esse* E L — 25. *ad* om. m P¹ — 33. *stult ... testes* om. M — 34. *domesticos* M — *praec. dom.* L — 36. *sit* om. M — P. 89. 4. *paruola* A E¹ *paruula* C — *adulescentem* H — 6. *aptum* e — 7. *ingenii sed* M *ingeniis et* L — 10. *facund.* M *faeund.* E — *sicut facilius* γ — 11. *sese* l o om. H γ — *prodiderunt* M *profuderunt* L (Cat. m. 52, de leg. I 25). Sed vide ne rectius cum H γ et *prodierunt* scripseris. Cfr. Plin. n. h. 25, 7, 37; Colum. 11, 3; Varr. R. R. 1, 45. — 13. *Item* M *ita* L — 14. *esse sucus* l γ — 15. *conecut.* H¹ *execut.* H² E *exsecut.* A; de nat. II 50. — 16. *indocilem* M — 17. *cohortatus* M *cohortat'us* E *coh. sum* e *sum coh.* L — 18. *ad dic.* C *ad disc.* P² O vet', delere voluit Schuetz — 20. *se* L — 21. *addidi* M — 29. *incidisset* C corr. ω — 32. *atque ... persequatur* del. Schuetz — *excellant* L — 35. *atque ita* L — *ita ut* L *non ut* ω; haec etc. usque ad *Quid enim* om. M — 37. *consectantur* Manut. — P. 90. 2. *uitiose* C corr. Manut. *paene vitiosi* Muther — 3. *in eo uitiosum* C *in eo vitio totum* Mueller *in ipsum vitiosum* Ell. *in eo ambitiosum* Lachmann (Lucr. II 30) *in eo vitio similem* Adler *in co vitio suum* Polster (progr. Ostrowo 1879, 13). — 11. *probaverit* X *probabit* Lach-

mann *probarit* Sorof — 13. *tulerint* Sorof — 21. *que* om. L — 22. *potuisse* M — 26. *audiuimus* E¹ L — 28. *exortus est* L Non. — *magister historicorum et oratorum omnium* Ruhnken primum; deinde cum Lambino delere maluit. — 29. *qui eius* Pearce — 30. *innumeri* M in sp. vac. cunctanter O add. om. P¹ *meri* P² mrg. O vet' ex Nonio — 31. *Itaque* L *Atqui* Ell. — 32. *Philisca* Goeller, cfr. Ell. — 34. *mag.* M *et mag.* L — 36. *quam plur.* H e 32 *conplur.* A — *non* om. H — 37. *sunt* om. L — P. 91. 1. *euius* coni. Kays. — 3. *his* O *iis* P² om. P¹ — 6. *Demosthenis* L — 7. *potentissimus* M — 10. *etiam* M *hodie* L *hodie etiam* Ell. (57, 21; 214, 17; ex coni. opinor). Mediolanenses quam acerbe iudicaret Antonius cum *etiam* diceret non intellexerunt: Alabadensium enim concinnitatem (Br. 325, or. 231) repudiabat Antonii vis. — 11. *imitatur* ω Lamb. — 16. *hic* m (γ) om. L (54, 13) — 17. *p̄sidio* H E² l 32 e *p̄sidia* A E¹ o γ — 21. *nec te* H E² O *recte* A E¹ m *te recte* e *ne te* o P — 23. *non* inclusi (92, 30) — *ea* om. H — 24. *desunt* L — 25. *etiam in hoc* M — 26. *id* om. M — *quid* l L *quidem* 32a (76, 10) — 31. *quidem nostris* L — P. 92. 1. *pot. iud.* L — 3. *cosiis* M — 6. *ad sas* H¹ A¹ (ᴗ uterque addit; in illo 13 litt. sp. vac. seq.) *ad causas* C — 7. *instit.* Lamb. — 8. *aliqui* H A 32a *aliquid* γ — 11. *ei* O *enim* C — 12. *aeturus* L — 15. *escen.* H A *ascen.* C — *escen.* H¹ A O vet' *ascen.* C — 16. *huiusm.* L — 18. *fere form.* H E¹ L — *haec ... fere* incl. Bake — 23. *multae* Pluygers — 26. *eausaseiunt* H¹ A¹ *causas sciunt* M — 28. *perfidia* M — 32. *quam* om. H A¹ — 35. *assit* l γ P O vet' — 36. *quicquid* E m O — P. 93. 1. *animi* C *cum* e 32a — 3. *esse iud* L — 4. *boni esse* l o — 5. *abdico* l o — 6. | |*gitem* A *que* γ 32 *queram* e l *quero* o — 11. *ambigui* L — 14. *sive ex laudatione, ut personae* Kiessling M. Rh. 28, 497 om. M — 17. *qui* Pid. — 21. *de* om. M — 22. *ac benign.* om. M — *ab larg.* O *a larg.* P — 23. *et de sic.* Pluygers — 25. *ex* om. L — *factis ex delib.* M — 26. *raro est* o e *raro etiam* L — 27. *etiam* M *autem* L — 33. *respondeat* M *respondebat* e 32, Lamb. vol. — 36. *iam cum* M *iam tum* e; fort. *Tum* scr. — *qui* Pid. — P. 94. 1. *fuerit* L — 5. *apeia* M *apuleia* L — 7. *breuiterque* M (44, 26) *lucide breuiterque* o (Quint. VII 3, 2) l (?) — *uterque* om. M *aliter dillucide* praep. O² mrg. — 8. *aelia es et* H *aelia est et* A (ᴗ s. l. H A) *aelia se et* E *alia est et* m (l γ) an: *aliena est*? — 10. *medef.* H *medif.* A *me diff.* E (*me* del. A³, ē corr. E²) *est def.* (*est* pr. del.) Stangl — 11. *quid sit ars* om. H E² L add. O² mrg. — *quid sit lex* om. L add. O² mrg. — 12. *atque* l L — 13. *sic* om. A γ e — 14. *neque sup.* om. M — 16. *omnia* A E¹ m (l) — 18. *primo* H — 19. *abdito* A E m *apposito* o — 21. *quom et* H A *cum et* E e o *tum et* l *cum* 32 *tum* γ (?) L — 22. *praelab.* A E¹ m (32) — 25. *incerta* (6 litt. sp. v.) *tione* H

*incertatione* M (⏑ s. l. E) — 27. *cum* L — 31. *et* M *ex* l 32 *Et ex* L — *contrariis* $E^2$ L — *non* H $P^2$ om. C — 32. *sed* om. M — 34. *ut de* M — 35. *defendimus* l L — P. 95. 10. *tantum* L — *qua* M (et 5 litt. sp. v. H) *quale* m L — 11. *a* om. M (o) — 12. *itaque* $H^1$ — 14. *aut* om. L — *quale sit aut* om. M — 15. *iis* H $E^2$ *his* $H^2$ *ii* $A^1 E^1$ *id* $A^3$ m *hii* γ *et hoc* o *illud* L — *quidem* om. L — 17. *quod quale sit quaerimus* L — 19. *accepto causae* C corr. Bake — *genere cognitam* M *gen. cognito* L *et gen. cogn.* Bake — 20. *quid s. ill.* om. M — 21. *quod* M — 26. *rat. om.* L — 28. *ea quae* L — 29. *nobis eos* L — *an ut* M (⏑ s. l. H A) *aut ut* $H^2 E^2$ — 35. *iudicata* M — *s̄ reliquae* M *et rel.* e 32 — 36. *ab or. pariuntur* L (ex 96, 29) — 37. *a re* M *arte* $H^2$ *a reis* l L — P. 96. 1. *atque* H — *in* s. l. H om. e 32 — 6. *copias* H $E^2$ *copia* A $E^1$ γ *copiam* C (76, 16) — *si* H L om. M — 8. *sit causa* L — *habent* M — 10. *riuolos* A *riuos* o — 12. *accers.* l o L — 16. *et* om. M (e 32) — 17. *et* om. $H^1$ — 22. *atq. med.* om. M — 24. *orat.* C *rat.* e — 25. *testes* om. M — 26. *aut* m *autem uel* L — 28. *ceteris* C corr. ω — P. 97. 6. *ducat* M γ — 7. *et moueantur* om. $E^1 P^1$ — *s. e. tr.* inclusi — *trita* Muther — *uero* M *nec* m *nō* γ *nūo* e *Ea uero* L — 9. *primus* L (179, 37; 363, 7); cfr. Stamm Fleck. 137, 773 — 10. *hausit* M O — 11. *suspitionem* m P — 14. *sepe tulerim* M *saepe audierim* lg. 93 — *audierimus* L — 16. *eius ingenii* M (ἐν οἷς τι γίγνεται sc. iudicium) *his ingeniis* L — 17. *nihil* M *mihi* l o e L — 18. *orator* om. e — 15. *mea mem.* L — *Atque* L — 20. *ii* M (m) *hii* $H^2$ γ — *quantusquisque* L — 22. *sunt* P — 26. *crebro adiuuero* M — *confirmabo* M *confirmauero* e — 27. *et* om. L — *instituendum* $P^1$ — 29. *enim* om. M — 30. *procrearit et eduxerit* L — 35. *dius* H A (⏑ s. l.), E *digitis* o — *dilodicari* M *disloricare* e 32 *diloricari* o P *diloricare* O Non. — 36. *eidem* M *idem* L; cfr. 85, 15; 99, 29; 124, 32. — *ante* M *accusante* L — 37. *curios.* M — P. 98. 3. *possit* L — 4. *etiam reip.* M *etiam R. p.* E *etiam r. p. utiles* e; fort. *cā* intercidit, ut *etiam reipublicae causa* rectius scriberetur (100, 6) — 5. *exacti cum* L — 6. *esset const.* L — 7. *coepionis* A E — *mis.* M; cfr. ad Her. I 24. — 11. *dicendi* om. L — *Manilii Mallii* L (illud del. et *Māllii* corr. P) — 13. *hoc maxime non* m (o) *non maxime hoc* L — 15. *vis, quae* Bake — 18. *in* om. L — 24. *disseris* H A $E^1$ — 28. *sint* O $P^2$ — *quae* om. M — *abs te* L *ex te* $P^1$ — 33. *inq. Antonius* L — *quod* M (l o) corr. H — 34. *peta* A *petam* E m — 35. *orat.* m (γ) L (143, 1) — 36. *modo* om. H — 37. *rationes* C *res* scripsi (95, 26; 97, 5; 147, 16) — P. 99. 4. *est* L — 5. *inclinatioris* L — 6. *ab* H A E *aut* corr. H E *aut ab* γ *ut* 32 — 7. *in* om. M — 11. *uis .... uiam* H *uisuiam* A E (⏑ s. l. M) — *et an. q. not.* om. M — *hab. not.* L — *uideantur* L — 12. *monente L. Crasso* M — 15. *ea cap.* L

— *omn. caus.* L — 22. *explicandum* M$\gamma$ — 24. *rebus* L — *den. aet.* L — *affert* l$\gamma$P² *afferat* P¹ — 26. *praecurrit* mL — 29. *idem* L — 33. *sed novato* om. M — *novato et* om. l, tuetur Non. — 37. *late ...* H *late* (*t* s. l.) A *late*◡ E *lateat* L — P. 100. 2. *his* H²mL — *subactionibus* M — 3. *quid ... Gracchum* om. M — 6. *re* H¹ — 8. *id* om. M — 9. *negant* M — *s'ecui; ...* H *sed ecuius* AE² *sed hec huius* E¹ — 12. *et* om. l$\gamma$L — 13. *a* om. M — *quod in* MO *quod ad* PO vet' — 14. *spectanti* M *spec tanc ca* P *spectant ea* O — *debeant* L — 18. *quam sit* L — 19. *imperitum* Muther — 21. *appellandi* M — 22. *et temp.* 32 — *de ... temporibus* om. o$\gamma$e 32 — 25. *nihil pertinet* L (Draeger synt. hist. II § 408 § 546) — 26. *optimi personas* M — *decii* (◡ s. l.) HA — *nihil Decii* inclusi, nam illa ipsa causa de Opimii persona acta est, non Decii, qui accusabat (9). Huius autem praecepta eadem sunt quae defensoris (13; 94, 16) — 27. *ipso enim* C *ipso uero* H *ipso* scripsi (102, 10) — 29. *interfecerit* L — 32. *disputatione* L — 34. *P.* om. M — *argumento* M (l e) — *et* om. M — *criminis* H¹ — 35. *et ad* L — *ad* om. M (l$\gamma$e) — 36. *luxuria* eL — P. 101. 1. *ad* A — 2. *eo* M — 6. *uidentur* M — 7. *quod e facto* M — 8. *est m.* L — 9. *non defensorum aut* M *non defensionum aut* L *et defensionum non* Pearce *aut def. non* Pid. — 11. *qualis* M$\gamma$ — 15. *nascitur* L — 16. *uideanturne* M (e 32) — 17. *ne* M *si* eL — 20. *aut indign.* om. M (3 litt. sp. v. H, lacunae sign. E) — 21. *oratione* M — 22. *ad u. g. disp.* om. M — 23. *hominis* H¹AE¹ — 24. *hi qui* m — 35. *descr.* C *discr.* Cima — *et temp.* $\gamma$L — 26. *posita* M$\gamma$ — 29. *nunc* s. l. H om. $\gamma$ — 36. *artis* M (e 32) corr. H²E² — 37. *quod* H¹A — P. 102. 1. *sint* M ($\gamma$e) corr. H — *uniuersa* M (HE²) — *quaestionis* M corr. H²E² *quaestiones si* lo — 2. *referuntur* leL — 4. *dicam* om. L — 5. *extimatis* H¹A$\gamma$ — *.m.* M — *Curii nomine* coni. Lamb. — 6. *multum* L — *Pomponii* L — 8. *oportet* M$\gamma$ — 9. *naturae* M (l e) — *copii* M *Pomponii* L — 10. *ei* M om. $\gamma$ — 11. *interponere* M — *quaestion* H (et 4 litt. sp. v.), A *quaestionis* E *quaestione* o$\gamma$ *quaestio est* 32 — 12. *genitor* M *genitus* lo *gignitur* e (de inv. II 122) — 13. *tum ut* C *tum* l — 14. *sit ut* M — *is* om. M — 15. *heres sit* om. M — 16. *sed* om. C hab. e — 17. *fortis* M (l o) *formas* e — 21. *responderint* L — 22. *consulta rationis* M (l e 32) — 23. *innum. sint* M *essent innum.* L — 25. *a iure* C *in iure* Schuetz *numero* Bake *tanto numero* Sorof *munere* Stangl — *a iure cognoscendo* incl. Pid. *etiam in re cognoscenda* scr. Harnecker — 27. *descr.* C *discr.* Pid. (item 34; 103, 23) — *est etenim* M (l) — 28. *se ius* L — 29. *est* L — 30. *et a. a. f. redact.* om. M — 33. *affert* L — 34. *quae* (◡ s. l.) HA — *sunt* eL — *apte* M (186, 1; 199, 24) *acute* L *aperte* malim (151, 18) — 35. *inq. ista* H *ista inq.* C

(26, 31; 33; 81, 7; 130, 12; 135, 14; 222, 30; 246, 2; 274, 33) — 36. *a turb.* L — 37. *ut cog.* om. M — *solitudinemque* o e L — P. 103. 1. *cum id* P O[1] — 2. *incertum* H[1] E[2] *certum* C *iam certum* scripsi — 3. *enim ipse* L — 4. *viris* om. L — 5. *aeq. id* L — 6. *sese* L — 9. *pristino* M corr. E[2] add. *instituto* M — *et* om. L — *istatim* M *statim* o γ *istam* L *istam tuam* H[2] (85, 24; 113, 33; 389, 6) — 10. *et dorm.* om. M — 11. *leuiter* M (e); cfr. de fin. I 26, de rep. VI 12 — 12. *pretexte* M (hoc *t* del. *c* supra scr. A) *pretexe* m — 13. *Me* om. M — 16. *intellegitur* L — 17. *in* om. M γ — *in* om. M — 24. *ui ut* L — 25. *rapiant* L — 28. *videtur* Stangl — 29. *et* C *vel* scripsi — 30. *in forum* om. M — P. 104. 2. *sive consuet.* om. M — *uenire* M (et 8 litt. sp. v. H, corr. sign. E) — 3. *quo quaeres* A E *quoque res* H m — *eum* M O vet' *enim* L — 4. (5 litt. sp. v.) *saps.* H *saps.* A E corr. H[2] E[2] — *usum* M — 6. *si* M L *sic* m — *uen.* L — 7. *sunt* M — 10. *ex tarditate* incl. Sorof, add. *ad acumen* Muther — 11. *quae* om. l L — 12. (2 litt. eras.) *plur.* H — 13. *uobis* M (m) — 16. *attenti* L — 17. *excip.* L — 18. *sensum* L — 19. *id tamen ... est* del. Schuetz — 21. *in* om. M — *peruolu.* L — 25. *uiris* M *uires. Haec magna sunt* L — *diligentia est* add. Ern. — *inter* (6 litt. sp. v.) H (corr. sign.) E — *det* M (m) — 26. *relicuum* A *relicum* E *relictum* P[1] O — *ars* om. M — 28. *reliq. uero* L — 29. *et cog.* L — *vigil.* om. L[1] — *complector* M — 30. *sumus* M (et 3 litt. sp. v. H) *usi sumus* l o e *sum usus* L *sumus usi* lg. 4, 81. — 31. *uirtute omn.* om. M — 35. *positast* H 32 — P. 105. 3. *max. ego* l γ — *prop.* L — 4. *argumenti* M *argumenti ratio* γ Lamb. *argumentatio* L *argumenti uia* e 32 *argumentandi ratio* 2 cod. Lamb. (de inv. II 50) — 6. *disputationem qua* L — 10. *magis inurbane dictum* inclusi — 12. *putaram* H L *putaremus* E (*a* sup. *e*) m (γ) — 19. *seseque* L — 20. *uidendi* M (γ e 32) O — *hom. dat.* L — 21. *si ipsa iam* M — *audires* M — 22. *audires* M — 23. *uocis* H[1] A (*i* sup. *e*) E o — 24. *pararent* L — 25. *istarum* H — *greca* M — 31. *illa* om. L add. O[2] — 32. *illum reg.* L — 33. *perm. ante* L — P. 106. 1. *clarioris* H[1] A γ — *grauioris* M (H[2] E e l) — *politioris* M (H[2] E e) — 4. *hoc* om. m (e 32) L — *istis* L — 7. *max. reb.* L — 9. *esse tum* L — *essent* om. L — 10. *tum* M — 11. *auctores* om. M — 16. *quam omnino* H E[2] — 21. *huc* om. e P — 23. *eum* om. L add. O[2] — 27. *tantum* L — 28. *et* Ern. auct. del. Schuetz — *id* om. L — 29. *id aut non* L — 30. *ne* om. M — 32. *alteri* M — *iudicent* L — 33. *uniusque* H A *unicu'que* E — P. 107. 2. *eidem* H — 3. *neget* L — 5. *atque* A e — 8. *et ad* L — 9. *et imp.* L — 10. *qu. pop.* L — 11. *dimittemus* m (γ) *dimittamus* L — 12. *multa* M — 13. *simul cum* L — 14. *puto* om. M — 17. *hunc int.* L — 23. *uiderat asp.* M — *adspexitque* E (*quae* corr.) — 24. *celebrabant* E[1] *colendum ducebant* L — 30. *oppu-*

*gnarit* M — 31. *ut ab* L — 33. *pl. rud.* L — 37. *mansa* om. L — *ut aiunt* L — P. 108. 1. *quidde* (ɔ s. l. H A, *d* prius s. l. H) M *qui de* l o *qui* e 32 *qui et* L — *mihi* om. M (76, 21) — 3. *illum* M — 4. *unde* om. L — 5. *tanquam* L — 8. *aut cōprob.* E² mrg. *prob.* l o e *aut ad prob.* L om. M *aut prob.* scripsi (75, 26) — *aut ad* L — 12. (8 litt. sp. v.) *extrin.* H — 13. *inh.* L (427, 1; 442, 11) — 15. *uis* om. M — 17. *non qui . . . tradidit* om. o 32 P¹ — 18. *Sed in partitione* M — 23. *Sin* L — *caruos ei* M (*ū* A E *ei'* A ɔ H A E) *carbo. Si* L — 24. *Sin* om. M (H) — 25. *attingat* L — 28. *sequentia* M (427, 25) — 30. *inuest.* l γ — *ex* om. m (e) — *sunt* L — 34. *pot. p. r. esse* L — P. 109. 1. *nobis* M (e 32) — 6. *si* om. L — 7. *in semp.* L — 16. *tam* M (γ) — 11. *si. t.* H *si, t.* A E *sit* γ *si. T.* m *si ti* 32. Ex quo si quis *C. Gracchus* (93, 29) restituere velit, idem rectius *L. Opimius* (100, 6) scribet. — *nef. pr. Op.* om. M — 13. *ei* M *eius* e 32 *et* L — *quom* A — *comprensus* (ɔ s. l.) A — *es in* L — 14. *est* om. L — 15. *tune* M *tute* Staugl — 16. *et* om. L — 17. *et* om. M (l γ 32) — *expugn.* M (*re* sup. *p* A) *ex repugn.* m *pugn.* 32 *repugn.* L — *olim* om. M — 19. *aliud quid* L — 22. (6 litt. sp. v.) *quidem* H *quidem* A E (corr. sign.) *quod* m *quod eam* L — 23. *a* om. L — *dissensisti* L — 28. *paria* (8 litt. sp. v.) *mus* (13 litt. sp. v.) H *paria. mus* A (ɔ s. l.) E *paria* R L *paria comparabimus* A corr. m O² *paria queremus* H² E² — 29. *tantopere* H R² m L — 35. *es* M (et 2/3 litt. sp. v. H, ᴗ *et* E² supra scr.) *est* R² l e L — *et* alt. om. L — *contra re* R¹ *contraherem* R² — *publicam* om. M — 36. *et larg.* C *larg.* ω. Sententia vix sana. — P. 110. 4. *recito* C *recitato* e *recitat'o* 32 *recita* Sorof — 6. *quo id* M γ *quod id* m — 7. *quomm.* H — 9. *ille sibi ipse* L — 11. *noui* M L *uolui* l o *erui* e — *quae quer.* e *quae illa mihi quaer.* L — *demonstrant* M (l o) L — 14. *sed* M *et* L (hoc laudant Heusinger Schuetz Stangl; cfr. Seiff.-Mueller Lael. p. 192, Mueller de off. I 22) — 15. *enim* om. H — 17. *nostris* M (l e) — *amm.* L — 21. *foro sensibus* L (O²) — 22. *assequitur* L — 23. *se* om. M — 27. *tradere* L *tractare* O² — 28. *deb. esse* L — *cognoscatur item qui* M — 30. *et* M *id* L — 31. *et ex* L — *al. rel.* L — 32. *alioqui* M *alioquin* l o *aliorsum* γ e — 33. *def.* L — *quidquid* H A e *quicquid* E o γ — 34. *si quidquid* M — *priusquam* e — *dicas* om. L — 35. *interpuncta* C, sed in A *inter* madore prorsus evanuit, unde *puncta* m (spatio pari interiecto o) — 36. *occultes* M *ut occulas* L *occulas* Non. — — *distinguatur* M (l e γ) — *uerbisne* M *uerbis nec* m — *uideatur* M (e γ) — P. 111. 1. *ut et* C (*et* s. l. E) *ut* e — *semidoctos* m (γ e) L — 4. *ut que* e L — 11. *nobis* M γ — 13. *Paululum* L — *num* M (e) — 14. *istis* L — 18. *sum* M — 19. *in isto gen. inq.* L — 28. *et re* A E¹ m — 29. *compr.* L — 30. *c̄locatio* (*ne rerum* in sp. v. 2) H *conlatio* A *collatione* E m P *colloca-*

*tione* l 32 O (146, 31) — 31. *aliqua* M — *posita* H A m (29) — 34. *dicendum* M — 35. *et* om. L — *et f. et v.* om. M — *et eor.* L — 36. *etiam imp.* M — 37. *agitur* L — P. 112. 1. *beneu.* H[1] A hic (128, 6) — *tum erg.* m (e 32) L — 3. *omnis* M (m) — *robustis exist.* M — 5. *adiuuant* m (32) L — 6. *pud. sign.* inclusi — 7. *comitas* inclusi — *cons.* A — 8. *liber* M (e) — 10. *proferri* L — 13. *concinnant* M (l e) *concinant* m — 14. *non sunt.* L — 16. *excellet* L — 17. *incitatione enim semper fortis oratio* (12 litt. sp. v. H) *Non* M (m) — 19. *summis alienisque m.* M (e) — *os* M (et 3/4 litt. sp. v. H) om. 32. *reos* e L — 23. *perferendis* M (l o) *prof.* 32 *perferendarum* e — 24. *et uel hoc uel* M (l e) — 25. *narran* (*d* in litura maiore) *a* H — *peroranda* L — 30. *facilitateque significandi* L — 32. *uideantur* C sc. mores, *videamur* Manut. — 33. *ad ali* H (9 litt. sp. v.) A *ad alio* E (◡ s. l.) γ 32 — *gen. qu.* L — 34. *ut od.* M (32) — 36. *spernant* M — *aut ut* M (l e 32) — P. 113. 1. *deducant* M (*did.* A E[1]) *deducentur* L corr. P[2] — *et propinqui his* L — 2. *animis* A E[1] H[2] m (l o). Verba incl. Kays. — 4. *anim.* om. H — *adf.* om. M — 5. *afferant ad quod* e — *accommodata* M (e) *accommodent* l o — 7. *commoueri* M (e) — 8. *sicuti* L — 9. *morbi* L — 10. *cui m. v.* om. M — 12. *in* om. L — *ancipitem causam et grauem* L — 13. *omnia* M γ 32 — 16. *orationes* M (l e) — 17. *ita ut* L — *incu* (◡ s. l.) H (7/8 litt. sp. v.) A *incuent* E[1] *incitent* E[2] *incurrunt* o *uitii* l e 32 *incii* γ *incumbunt* lg. 2 Ell. om. l — 18. *propendunt* M *propellant* E[3] — 23. *flexatque animama* (sp. v.) H *flexatque animina* A *flexa atque a minima* E *flexa atque ab animi natura* H[2] *flexaq; ab animi natura* E[3]; inde varii errores m — 24. *erigere* L — 25. *auers.* H — 26. *bon. ac f.* L — 28. *tractare* M (H E[2] e 32) — *C.* M *Marci* L corr. Lamb. — 29. *c. que* H *C.* M — 30. *mercule* H[1] A — 37. *ardere* om. M — P. 114. 2. *adfectet* H A *aff.* m *ad fletus* E — 3. *ducatur* L — *omnis* M 32 — *hi* L — 5. *aliquis* E m P — 7. *esse* M γ 32 — 12. *ap. iud.* om. L — *aut* om. M — 13. *exc. dic.* L — 15. *enim f. est* L — 19. *tu* C *et tu* O — *ei* om. L — 24. *oratoris* C *orationis* scripsi (ex 32); cfr. 113, 34; 116, 25; 194, 6; 208, 28; 348, 5; de div. I 80; Tusc. IV 34. — 25. *infl. ipse* L — 26. *accesserit. S.* M *accesseris* H[2] l γ *accesserit* m L — *f. h.* L — 28. *dol. tot.* om. L — *an. mot.* e L — 30. *locorum* om. e 32 — *quos* L — 31. *ut nihil* L — 37. *igitur* M — P. 115. 10. *Spondalia illa* L *spondaulia illa* Salmasius *e sponda illa* G. Hermannus Opusc. I 304 — 12. *ullo* M — *Salaminem* L — 16. *utilem* M *uttilem* E *at idem* ω — 18. *quem* L — 19. *extinxisti* M (e) L — 21. *nec* O P[2] *et* P[1] — *eius* om. H E[2] — *crati* M (◡ H A) — *tutelast* H A *tutela est* M *tutelam est* L — 24. *recte* del. Ern. — 32. *uellem* L — *neque adum.* H E[2] — 33. *sim* l[2] *essem* L — P. 116. 3. *adelictum* M (◡ H A) *aderelictum* m —

7. *magno op.* A γ O vet' — 11. *maerore* M (l) — 14. *et cum ipsum* H — 17. *magno* om. A $E^1$ m — *sine rati* M (◡ H A) γ 32, in sp. v. *one* add. $H^2$, suprascr. $E^2$ *sine ratione* m — *que* om. $H^2$ $E^2$ e 32 — 18. *imploratio* (17 litt. sp. v.) H, corr. sign. add. E — 20. *af.* H *aff.* A E l *abf.* C (161, 7) — 25. *sodali et quaestore* L — 26. *multo etiam* L — 28. *tum* L — 29. *fucam* $H^1$ *fuca* A E (◡ M) corr. $H^2$ *furta* m — 31. *uocab. princ. sen.* e — 32. *lapidum* M *lepidum* H $E^2$ l e — 35. *accid.* M (e) — P. 117. 5. *legatus* M *quaestor* L *sodalis* Non. — *quid ego* L — 8. *seditionum* om. M — 10. *uarietate aetate* P *uaria etate* O — *repetii* L — 11. *semp. mol.* e L — 15. *plebis sc.* H *plebisc.* C — 16. *prouocatione* M γ — 17. *populi Romani* A E m *p. r.* H e P — 19. *qui* L — 20. *fac. pop.* L — *in nef. cr.* om. M (24 litt. sp. v. H, sign. corr. E) — 21. *quo si* M γ *si* l — 24. *causam* L — 25. *conuorti* L; recepissem, si M assensus esset. — 27. *Sic ceterorum* L (*Si* O vet') — 29. *atque* M *at. q* A — 30. *a* om. M (112, 13; 146, 11; 187, 19) — 30. *reuocabant* E (*uoca* del. *noua* suprasc. 2) — 31. *atq. reuoc.* om. M — *possessione* L — 33. *ius* om. M — 34. *coniunctio* (9 litt. sp. v.) H *coriunctio* M (*n* s. *r* $E^2$) *coriunctione* o *coni.* l L — *def. et iud.* om. M — P. 118. 4. *loco* L (78, 14) — 5. *prope* om. e — 11. *concederent* om. M (e), post *uiderent* pos. L — *si pio* om. M (20 litt. sp. v. H) — 13. *a me* L corr. $O^2$ — 16. *apuleia* M L (94, 5) — 18. *orationis* M (et 12 litt. sp. v. H) *orationibus* $E^2$ m *partibus orationis* L *orat. part.* Reg. 1516 corr. fort. recte — 21. *est tum* l *enim tum* e 32 *est a me* L — 26. *hercule* l L — 29. *ipsa* om. L — *causa* om. M — *dixi* M — 31. *dii* H (*i* eras.), m L — 32. *qu. h.* om. M — *Tu* M *Tum* l e *ut tu* γ (?) *ut tuo* L — 35. *dicere* om. M (e) — 36. *te* om. M — 37. *arbitrabar* L — P. 119. 2. *tum* M — 4. *sed illam* L — 6. *abs* L — 9. *tu testim.* L — 11. *commemorantur* M — 13. *istam enim ipsam* L — *dem ... comm.* om. M — 14. *esse d.* L — 15. *inquit Antonius* ω om. M. Quis loquatur *abs te* docet. Cfr. 212, 7; 228, 33; 253, 36; 256, 31; 266, 15; 274, 35; 277, 17 — 17. *nos iam* L — 20. *et quidem pr.* l o *et pr. qu.* e 32 — *postulentne* M — 21. *causam* M (32) *cause* e — *Nam* om. M — 24. *possemus* M (e) — 26. *possunt* o e 32 — *Nam* C *Iam* Madvig — 31. *id in re* M *id iure* lg. 36 N *id uelle* e 32 *id* L — *uideamus* M *uideamur* e 32 *uideare* L — *agas* C *agamus* scripsi — 32. *si aut* C *aut si* Bake — 33. *bonis* M ($A^3$ e) — 34. *defensi* M — 35. *ponitur* E (*i* in *e*) *proponitur* L — 36. *benefici* R — P. 120. 1. *inesse* L — 2. *maiorem* M (l o e) — 5. *eorum* om. R — *cete* H (12. litt. sp. v.), A *eccō* E (*acō* 2) *certe* m — *modandi* M — 8. *ex h. l. et od. i. al.* L — 10. *dim.* e — *tract. sunt* L — 16. *inuidia* L — 18. *est ille pr. sed* om. M (31 litt. sp. v. H, corr. sign. E) — *hic* in ras. A — 19. *perducen* (8 litt. sp. v.) H

*perducen.* A *perducens* E — 21. *acerrime* L — *non gessit* M (m) *t longe sit* s. l. A³ — 23. *in* om. L — 24. *cum* ... *superioribus* om. M — 25. *inuidentur* M (γ e) — 27. *communis* om. L — 30. *parata* M O¹; de leg. II 60 — 31. *tanta* e — *illa* ω — 32. *fas* M (26 litt. sp. v. H) — 33. *ad sed.* om. M — *magnisque* L — 35. *quae suam* M (q̄: H *que* A) *seseque si quam* L *quae si quam* Baiter — 36. *uideatur* M (l o e) L — *in qua* o 32 O *aequa* e P² — P. 121. 1. *perficiendumque* M (*q:* ex *q*|| H) — 2. *est hoc* L — 3. *peruagatum* L — 6. *esse* om. M — *a* M *ad* e *iam* L *at* Lamb. — 9. *aut* C *ut* ω — 10. *ita cum* L — *singula* E¹ R — *casus* (9 litt. sp. v.) H (corr. sign.) E — *hum.* M *rerum hum.* e *human. miseriarum* L — 12. *et* om. M — 13. *commendationis* M — 15. *Si* E¹ R γ 32 — 17. *Sedes* M (R l o) — 18. *iis* H — *alt. lene* om. M — 20. *et* om. E L — 21. *que* M (e) — 22. *et* om. M — 23. *inflāmandū* M *influendum* L *inflandum* Gulielmius — 24. *oratio* om. M — 25. *contentiones* M 32 — *orationis* M (e γ) — 26. *et* om. M — 27. *contentio* E¹ R *contentionis* e — *In* om. M — 28. *ille* M (l e) — 29. *mortem* M *morem* e — 30. *sunt* del. Pearce — *tamen* A m L om. H E R *item* Lamb. *etiam* Madv. — 31. *ad silendum* M — *ill. gen.* L — 33. *ipsum illum* L — *et* M *est* L — 34. *audiri* M (e 32) — *nam* M — 35. *dicendum* M — 37. *ita* L — P. 122. 1. *aut ir.* om. M — 2. *rationis* M *enim ratio* L an: *ratio enim?* — *quae* C *atque* Kays. — 3. *emissa* C corr. Wyttenb. — 5. *Quae* L *quam* e om. M — 6. *et simili oratione* M — *contentione actionis* C *contentionis actione* scripsi — 8. *mouere* L — 10. *suppeditare* L — 14. *neque* L — 15. *contraria parte* M (l 32) — 16. *aut* om. L — 18. *effer.* M *infer.* L *aufer.* lg. 20 — 19. *ut* alt. om. L — 21. *ut* M *et* e L — *locus* M (l o); vulgaris error. — 22. *alio* M (l o e) — 25. *excelles* L — *aut* L — 26. *nulla* M e γ *aut nullam* L — *arte* M (l o) — *satis* M (l) — *tu nos pot. docebis* L — 28. *facetius puto posse* L inepte; num ars sit quaestio est (26). Quae quia non est (37), difficile erat de facetiis disputare. — 29 *ipsius* M *his ipsis* e *ipsis* l o L. Illud primum verum est, nam est 'hominis non inurbani', cuius provincia facetiae sunt. Cfr. 36, 33; 125, 20; de fin. II 103; p. Cael. 6; de dom. 92 — *disputare* H γ — 30. *perridiculis* M *de ridiculis* L *περὶ γελοίου* ex Quint. VI 3, 22 scripsi; cuius rei (35) rationem quam quaesivit non invenit; ridicula invenit, quae non quaesivit. Aliter supra in § 61 res est, ubi de rebus notis et illustribus argumenta ut de virtute etc., non tituli enumerantur. — 31. *ex his aliquid* m *aliquid ex istis* L — 35. *artem* ... *extiterunt* om. M (◡ sup. sp. v. H) — P. 123. 2. *sint gen.* R L Lamb. — 6. *totum* om. M (14 15 litt. sp. v. H, corr. sign. E) — *rei summouere* M (*regi* E¹ R) — 8. *illo* A E¹ γ 32 *in illo* H E² L *illo in* m — 10. *et narratores* om. M — 11. *facetur* M

(et 4 litt. sp. v. H) *facetiarum* m — *et uultu adiuuante* L — 13. *qm* M l o — 17. *ratione* L — 19. *pro id* (med. om.) M (circiter 20 litt. sp. interiecto H) — 22. *praeter* om. M — *et* om. M (121, 28) — 23. *qui* C *quod* e — *qui* C *quod* m — 24. *contra* E² L *in* l o e om. M — 26. *quadam . . . brevia* om. M — 27. *ipso seruabat* L — 28. *est in* M (l o) — 30. *occurrant* C (*a* in ras. A) *occurrunt* ω — *possint* L — 32. *enim aiunt* (36 litt. sp. v.) *pienti* H *enim aut pienti* A *enim aut piente* (hoc *e* in *i* 1, *aiunt* s. l. 2) E, unde varii errores m (med. om. M) — 36. *scaeuolam* l e L — *conticuit* M (o) — 37. *atque illo* L — P. 124. 3. *pugnabat* L — 6. *minimum* P¹ *mirum inquit* add. L — 7. *enim* om. L — *modo enim* O² mrg. Huius loci sal omnis interpolando obtunsus erat. Antiquissimam lectionem ita interpretor. *Minime enim* dicit Crassus, ut simul 'cum causa sudas' audiatur. Confirmat igitur reum *sine causa* sudare. Cur autem fiat ambigue idque salsissime dicit, cum *modo existi de balneis* addit, quod intelligi potest: 'te igitur refrigeratum esse oportuit' et 'tu enim qui balnea perdidisti, cavere ne sudares debuisti'. Ac tamen haec germana ironia est. Adfirmare quod videtur id negat. Tu sudas, inquit, et causa est: ego atque Planci causa te luculente calefecimus. — *huiusce modi fuer.* L — 8. *illa iucunda* L — 9. *duos* m P O² — *altero* H — 11. *contra* M — 12. *capita* om. M — *contulissent* M (32?) — *hic noster* e — *partis* H A *partes* E m (γ e) — 15. *ego et M. filius* inserui sec. or. p. Cluent. § 141 — 20. *nih. hab.* om. M — *esset* M — 23. *tiburte* L — 24. *ii* H *hii* γ — 25. *bruti* M o — 28. *si* M (l 32) *sic* e — *locum* M *locutum* L *lotum* ω — 32. *idem* m L (97, 36) — *ferretur* M *cum funere ferretur* L — 33. *proh* o e L — *dii* m (γ 32) L — 34. *iectis* M — 35. *et* M om. L *ei* Pid. — 37. *nunt. uis t. patri* L — P. 125. 1. *uid. duc.* L — *quid* om. L Schuetz. Mediolanenses quam bellam partitionem tollerent ignorabant. Nam illorum omnium imagines gentis, maiorum familiae sunt. Cfr. Plin. n. h. XXXV 2, Polyb. VI 33. — 3. *quid facere* L — 7. *iure* M γ 32 *in iure* L — 8. *dices* m — *rupiis* M — 9. *reliquisse* M *recepisse* L — 10. *re* H¹ — *militaris* M *militari* o L *militari? Is* scripsi (118, 7) — 11. *neque* M *nulla* L *neque ulla* Klotz — 12. *quidquid* A o e γ P — 15. *tu in foro* om. M, add. *tu in urbe* O P². Alii Vatic. cod. integri haec duo membra post *conspectu,* alii ante *tibi* inserta habent, unde quae origo sit apparet. — 13. *sed ne coniungendis* M *sed ne collocandis quidem* L. Plene et iucunde verba illa quidem 'imitandis conlocandis' desinunt, sed gradatio ipsa est nulla neque pariter ad unam vocem 'loci' se accommodant. Hoc loco altero *intuendis* legere malim. p. Arch. 14. — 20. *aut ex* M *ex* L *vel ex* Ell. — *contentione* M (l γ) — 21. *maior contio* M (l) *contio maior* L *contentio*

*maior* ω *maior contentione* malim — 27. *et illud* L — 29. *ut cet.* om. M — 31. *paululum* L — *quemuis* e L — 33. *quod* M *cum* L — *sis* L — 35. *contingit* e O — *id* om. M — 36. *qm̄* M — *ipse* om. L — *attamen* o e P — 37. *ullam* M *Iuli* L — P. 126. 1. *uidetur* l o γ *esse uidetur* e — 5. *praetermittendum* C corr. ed. Lott. — *quod his* L — 10. *probabilioragunt* M (l o), s. l. ◡ H A E — *nouam* M *quam* e 32 L — 13. *Videremur* L — 16. *in Dom. tanta* L — 18. *eleu.* L (128, 10) — *contione* l o 32 L — 20. *patiemurne inquit* H¹ lg. 4 *patiemur inquit* M *inq. pat.* L — 21. *M.* om. L — 22. *labor.* C corr. O² l² — 23. *nobis* om. L — *hoc ioc. quale* om. M (2 vers. sp. v. interp. H idem fere sp. A corr. sign. E) *quid* l o (56 litt. sp. v.) *quale* e *unde* γ mrg. — 24. *deduc.* L — 25. *fateamur* L — 26. *esse* om. L — 29. *tam* L — *nulla* L — 30. *est* om. M (e) — 31. *possit* M — 32. *non uel* L — 34. *iis* H (sc. earum rerum 30) *his* C — 35. *quid* L — *artemur* L — *ducamus* A l o γ *deducamur* E² om. L — 37. *damus aut prava* om. M (13 H 9 A litt. sp. v.; in E *confisi* scr.) — P. 127. 2. *a te hoc* L — 4. *uoluisti* M *uoluistirr* A¹ — 8. *tibi* om. e — *tibi rec. dem* M *dem rec.* L — 10. *spect.* L — 11. *se* L — 13. *suis* M (e) *si uis* m *usus* O vet' — 14. *quem* M *quam* o *quia* e γ *cum* L (in ras. P) — *fenum* om. M (circ. 25 litt. sp. v. H A) — 15. *se* H E *es* (s. l.) *se* A — Post *oportere* A E deficiunt. Illum altera manus supplevit. — 17. *ut ad* L — 18. *redeamus* L — *quidem mihi* γ (?) L — 20. *meae* om. ε — 21. *deuors.* H (*i* s. *e*) A (*o* ex *e*) *diuers.* l e ε *deuers.* m L (Cat. m. 84) — 23. *perpaululum* L — 28. *uelle risum* H L *risum uelle* M ε; *velle* inclusi; fort. tamen ex *plane* (128, 5) corruptum est. — 32. *teneamus et* M — 33. *uult. oc.* L — 34. *sermo hic* M — 35. *si pertinet* L — 36. *ipsi illi qu.* M *ipsi qu. illi* L — P. 128. 1. *et* (5 litt. sp. v.) *formit.* H — 3 *design.* L (330, 15; 394, 14) — 6. *beneu.* H¹ — 10. *deleuat* M (e) *leuat* L — 12. *maximeque* L — 13. *et* L — 15. *sunt* L — 16. *id quod* L — 19. *facinerosi* H e; *facinor.* H² m L (de leg. I 40; vol. II 3 p. 36, 12) — *enim* om. M, nisi forte in illa *i* litt., quam H e servant, latet. — 20. *mis. ill. nol.* om. M — 21. *autem est max.* A ε *enim max. est* m *licet m. e.* γ *est autem max.* O, qua in varietate coll. *est* inclusi. — 24. *facill* ... *magno neque* om. M — 25. *maxime* e — *sunt* (4 litt. sp. v.) H — 26. *his* m *istis* L — 28. *ac* H A o — 29. *ea quae* e 32 — *bella* m (e 32) P¹ — *agitata ridentur* L; haec et *eaque belle* om. O add. O vet' — 30. *Est* om. M — 33. *modo* ε om. C — 34. *quis* P¹ om. M — 36. *cuiusque* L — 37. *ueniemus* l L — P. 129. 3. *aliqua fabella narratur* L — 4. *largi* L — 6. *tota* om. M — 8. *inscripta* H — *duo* M *duas* m *tria. l. l. l. duo. m. m.* L. *LLLMM.* Schuetz, a quo cum aetati nostrae satis factum esse videretur, recedere nolui. Propius ad veritatem

*inscripta fuisse tria L duo M* vel *inscriptas fuisse litteras, tria L duo M* accedere puto. — *quereremus* M — 9. *oppidanum* om. M (8 litt. sp. v. H A) — 10. *memmius mordax largii* A m transp. A² — 12. *siue* A *uerc* L om. M — 13. *tandem* H A — *mendacimiculis* H *mendaciminiculis* A γ *mendaculis* L — 14. *finger* (20 litt. sp. v.) H *fingere* M — *haec huius* e — 18. *depriuata* A m (l e) om. H — 22. *et* om. M (233, 30) — *bracchio* H¹ P² (132, 27; 148, 33; 221, 6) *brachio* C. Lachmann Lucr. comm. p. 371 — *paululum* L — 23. *addi* (20 litt. sp. v.) *Ex* H A *addidit* aut *addidisti. Ex* m (med. om.) — 25. *inquid* A γ — *Atqui* Fleckeisen — 26. *toto* M — *huius* m (e) — 27. *minorum* H m (e) P — *et* om. L — 28. *aestimatio* M o *extim.* m — 29. *audit* L *audiat* O vet' (hoc *a* in *e* man. rec.) — 31. *turpitudinem* M (e 32) — *obscenitatem* o — 32. *Vitanda ergo* A l o L — 35. *sint* 32 (?) — 36. *breui periniecta* A m — 37. *at* A — *irrid. vit.* om. M (circ. 26 H 16 A litt. sp. v.) — *periantur* M — *dictio* (*ne* 2) H — P. 130. 3. *uitandae et* M *uitanda et* l e *uitanda est* L *vit. est et* N — *et* om. L — 4. *oratoris* M — 7. *Vargulam* m (o) L — 8. *quid* M (per *d* sup. lineam dux. H) — *enim item* Sorof — 11. *processit* om. M — 12. *questor* M O¹ — 14. *Rogabo* A l o om. in 17 litt. sp. v. H — *laurifex* l o L corr. O vet' — 15. *etiam quam ipse testis* L (*quem* P¹) — 16. *est totum est* M (hoc *est* del. H²) — 17. *ridiculum* M *iudicium* L — Post *possunt* A cum suis deficit. Pergunt H l e (2, 36) — 19. *me hercules est Appius* L ε — 22. *esse* om. L — 23. *est* om. M — *quod* H *quidem* l e *et quod* L *quidem et quod* ε *quod et* Lamb. — 24. *ui* (s. l. ◡) *dixit* H *ī dixit* l *induxit* e *dixit* L ε *uni dixit* scripsi — *omnis* e L — 25. *quia* H (4 litt. sp. v.) l (8 litt. sp. v.) e (maior lac.) — *medilata* H l *minime dilata* e — 28. *distinguet* L ε inepte: non singulae, sed cunctae (155, 29). — 31. *Vargula* m O ε — 33. *suo fratre* L ε — 34. *esset* M *est* L ε *est ex* scripsi — P. 131. 5. *uerlo* (4 litt. sp. v.) *que* H — 7. *uocantur* M, fort. recte — *hisd.* l L *eisd.* ε — 8. *dici* M — 9. *seuere* C *severisque* scripsi — 11. *possumus* ε — 15. *hec* m ε — *etiam* om. m ε — *autem* om. m — *omnia* M *nascuntur omnia* ε (142, 31) — 16. *graviter* om. H — *cauillanti* M — 19. *prodim: ut quot.* H *prodimus quot.* m *prodis mi Spuri ut quot.* L ε *prodi, mi Spuri, quot.* scripsi (p. Mil. 79) — 20. *facias* L ε — *tua* H (8 litt. sp. v.) l *tua gloria* e — 21. *est* (3 litt. sp.) H — 22. *Glaucia* om. M — *glacicanti* H l — 23. *clodicat* H¹ — *at h. clod.* om. M — 25. *Navio* Fleckeisen — *ignauus* M (◡ s. l. H) — 26. (3/4 litt. sp.) *at* H — 27. *cumueniri* H *cōueniri* l e — *at* om. l e — 28. *et in litt.* M — *et immut.* l e² *mut.* e¹ — 30. *in* alt. om. M — *uersatur* H e — 31. *maiori* L — 32. *qm̄ ea* H om. l e — 33. *militari* H *militare* l e — *sed* l e — 34. *et* om. L — 35. *caluus* L ε — 37. *quod* M — P. 132. 1. *est* om. L — 2. *esse*

om. C (4 litt. sp. H) Non. (69, 3) — 3. *motibus* Non. — *imit. mor.* del. Bake — 4. *ip. corp. rid.* l e ε — 5. *ut* om. M — 6. *hoc* om. M — 7. *uel* om. M — 10. *in* add. Madvig (adv. cr. II 186) — 12. *cursimiliter* M *cursum. Alterum* L (*cursim* O) — *et* M *enim* ω om. L — 13. *digna* om. M — *quarta* M — 14. *non solum* L — 16. *ioco* M — 20. *lep. om.* L ε — 22. *magnum* om. M — *ri(sum)* om. H — 23. *et litt.* L ε (87, 7; 122, 19; 146, 22) — 25. *eum cur* ε *eum* L — 26. *uenissent* l[1] *uenisse* L — 27. *eum* om. m — *fregisset* M — *dic. u. i. Afri(cani)* om. H (25 litt. sp. v.) *dic. u. i. Africani* om. e — 28. *Africani* in sp. v. l[2] — 28. *lucium* m — 29. *spaedius* M — *nuculan* (4 litt. sp. H) *conficere* (in sp. v. l e) *inquit* M — 31. *sextā* (sp. v.) *tis* H — 33. *risus* L ε — *maiores* L ε — P. 133. 1. *mouent* H (*n* del.) L ε — 2. *quoque* om. m ε — 3. *sed dicitis* M *Ac scitis* Adler — 6. *quo* L — *et adm.* m — *est etiam* L *etiam* ε — *sit* M — 7. *Naeuium* L ε — *ille qui iud.* om. M (33 litt. sp. H) — 8. *uidens* lg. 93 N Ell. — *percunctatus* Fr. Gronov. — *ita* om. M — *adductust* H *est adductu* m *addictus* L ε — 10. *esse* M ε — 11. *Nil* Turnebus — 12. *add.* inclusi — *ambiguo alt. amb. alt.* H l *alt. amb.* L ε — *amb.* incl. Kays. — *alt. gen. rid.* del. Schuetz — 13. *tamen* m *totum* L — *uenustissimum* L ε — 19. *quio* H[1] *quibus est* l e *quibus* ε — *sint* L ε — *Et* L ε — 20. *cau. est* L — 21. *acuta* M ε — 22. *parum* M — *imitat.* M *mutat.* ε — 23. *παρον.* om. C hab. lg. 81 — *mobil.* om. M — 24. *autem* M ε — *ut idem* L *iudicium* ex *iudicum* ε om. M — *quidem* m *cuidam* ω; cfr. Reisig Vorl. § 125 — 25. *qui* M (idem quod *cui*) *quid* L ε. Sermonis acumen retuderunt Mediolanenses. — *de* (7 litt. sp.) H l *deambulatū* e — 26. *inquit* om. M ε — *quicquid* M — 27. *sponsio* M — *et aduersus* om. ε — *et auersus* om. M — 28. *est* M — *et tū* m ε — 34. *immutatius* H *imitatius* m — 35. *satius* C *Statius* ε *Statii a* Bake — *stomachante* Bake — 36. *nate* L *nam te* ε — P. 134. 1. *si* L *sed* P[2] ε om. M — *facete* H *face* l *facere* e — *qui* H — *nec* om. L ε — 2. *pater nec* (*ne* H[1]) *mater* M (transp. H l) add. *sit* L ε — 3. *confid. estis* C corr. Schuetz — *aufert* C *auferte* ε — *in* M *istāc* L ε — *enim* om. M ε — 4. *superbia* H — 5. *celio* l O *Caelio* e P[1] ε — *tum illum* L — 7. *abe* unte H *abeuntem* l[1] — 7. *etate* M om. L ε *elate* scripsi — 9. *sentiri* M — *minis ē* M — 10. *etiam* om. L ε — 11. *se* om. L ε — 14. *possum* L — *ea in re* H mrg. *in ea re* M *in re* L ε — 15. *dicuntur* M — *Est* om. M — 19. *a* om. M — *gen. hu.* L ε — 25. *negaras* L — 26. *est* om. M — *aiunt* in sp. v. l[2] *datum est in* e — *M. Scip.* L ε — 29. *que* om. M — 30. *esse* om. M — *etiam ill.* L ε (141, 4) — *L. porcium* M *L. portius* L ε *L.* Ell. auct. scripsi — 31. *qm tui ex ille* m (*illa* e) — *tu* om. e P — 32. *habeas* m — *animi mei* e ε — 33. *autem fr.* m — 36. *exsp.* hic H — *rei rid.* M —

P. 135. 2. *transl.* $M^2$ L ε semper — 3. *aut ex* H *aut* m — 9. *tū malis erat* m — 11. *perpennam* C (e) — 12. *gratidano* M — *heluius* C *eliumus* e — *lania* M *lana* e — 15. *inq.* M *mihi inq.* P ε *inq. mihi* O — 20. *materiam* C *rationem* Schuetz — *al. esse* L — *generum* C *seuerum* ε *grauium* ω — 21. *rationem* C *mat.* Schuetz — 22. *contrarei* H e *contra* l — 24. *Galba* om. M — 25. *ei* M *et* L — *L* om. L — 28. *quod* om. L ε — 29. *tiburte* L ε — *cortem* ω — 30. *quam* H l — 34. *et* om $H^1$ $P^1$ — 36. *sane i. q. an* om. M (32 litt. sp. H; idem fere l e) — 37. *te posui* H *ite p.* l *ita p.* e — *crasse* M ε — *de Memmio* om. m — P. 136. 1. *narrationis* M (corr. $H^2$ $l^2$) — 2. *sextius* M — *Titius* om. M — 4. *oileios* m — 6. *collationem* ω *conlationis ē* scripsi (206, 32) — *gallus* L ε — 7. *fauio* M — 13. *sim. esse* om. L ε add. $O^2$ — 14. *uenal. u. quisque* om. M (1 vers. sp. H) — 16. *imagines* del. Bake — 17. *dicuntur* M (l ?) Bake — 18. *helmium* L ε — *iam* om. M (cod. Mon. Quint. VI 3, 38); est ex Bergomatis studiis Quintil. — 19. *ostendo* H l — 20. *maria noscito* M — 21. *nobis* M *nodis* L ε corr. $l^2$ — 23. *tertio pauario* M *testio penario* L *cescio p.* ε corr. Ursinus — *incidendo* M — 24. *tum* om. M — 28. *in* om. M — 29. *discedens* L *discendens* ε — *Fabii* L *Fabi* ε — *dim.* l L ε — 34. *est et. sign.* m — *res et* H e *res ut* l — *res* om. M — 36. *existimatur* L ε — P. 137. 1. *homo* om. M — 6. *aurum* L *thaurum* ε — 7. *Tanta etc.* incl. Ern. — 8. *alesium* M — 13. *septimueo* H *septum(uleio* 2) l *septio eo* e — 16. *est mult. ciu.* L ε — 18. *te p. ann.* L ε — 19. *In hoc* L ε — 20. *cluisse* Iacobs *multum fuisse* Ell. *floruisse* Bake *fuisse egregium* Pid. *fuisse facetum* Sorof — *et* om. M — 21. *uerbo* (8 litt. sp.) *na sed* H *uerbo sed* l e (med. om.) — *ironiam* L *irona* ε — *ei* om. L ε — 25. *oratoris* H (59, 21) *oratoribus* m — *dictionibus* L ε — 29. *sunt* M *sicut* e (??) Bake coni. om. L ε — 30. *complura* M *compusena* (*l* s. *us* 2) e *multa* L ε *nonnulla* Orelli; glandem pro fruge dedit. — 31. *per* om. M — *esse* om. L ε (48, 27; 221, 17) — 32. *Marium* M *Nummium* ε — *quiduis* C (ū s. l. H) *qui* e *cuiuis* ε corr. Lamb. — *temporis* H *temporibus* l *turpis* e *tempori* L ε — P. 138. 2. *custodem* ε — *causa* om L ε add. $L^2$ — 6. *Tarente* L corr. $P^2$ — 7. *illius* M *liuius Iulius* L ε *ille eius* scripsi — 8. *annos* L ε — 9. *tum Sal.* L ε — 11. *cepissem* M (Cat. m. 11) — 13. *non solum* L ε (132, 14) — 16. *mortuus* C corr. Turnebus (item in v. 19) — 17. *et Quid* Lamb. — 19. *et quamdiu* ω — 21. *ioci* P ε — 22. *quasis* H — *stulte* om. M — *dicata quid* H l *conditum Quid* e — 23. *minima* M — 25. *haec* (14 litt. sp.) *tur et* H l *hoc et* e — 26. *dissim.* L ε — *per sim.* inclusi — 27. *non int.* incl. Ern. — 29. *potionis* m — 30. *in* om. m — 33. *aesquil.* H *exquil.* m P — P. 139. 2. *et* om. m — *ad eum ianuam* m *eum a ianua* L ε

inepte: ianua operta erat. — 3. *Nasica* (18 litt. sp. H) respondit idem quod ancilla *domi non esse* (138, 36). Mediolanenses *se domi non esse* (L ε) hominem prudentem respondisse voluerunt, quod non modo insulsum fuisset sed etiam a sermone cotidiano abhorruisse (de inv. I 28) videtur. Id senserat is qui Ottob. 1449 confecit; scripsit *domi non adest.* — 4. *inquit* M *quid* L *ei: Quid* scripsi (3, 23) — *uocem inquit* L *inq. voc.* ω (2, 36 ??) Ell. (49, 34) — 9. *quod* C *quo* Manut. — 10. *male audisse* ε om. l — 11. *ecilio* H *aecilio* m — *uidetur* H e — *esse* om. L ε (137, 31) — 12. *ecilicia* H *ecilia* l *cilicia* e; *Aegilia* et *Aegilio,* quod Panofka voluit, N — 13. *tuo* M — *colu* L ε Non. — *pol.* om. M; cfr. Gellii N. A. XI 6 — 17. *illud Sic.* L ε — 20. *ea* M *ista* L ε *illa* Quint. VI 3, 88 — 22. *se mou.* L ε — 23. *abscondit* m — 25. *neminem enim puto* L ε — 26. *miseranda uisa* L — 27. *Me quidem* L ε — *mercule* H — 28. *non cum* L ε — *dicuntur* L ε; du Mesnil de lēg. II 14. — 29. *enim* C *eius* scripsi (427, 8) — *salse* M — 32. *mirum* om. M — 34. *et* (s. l. *ac*) H — *lenti* L ε; aliter 141, 31; 146, 19. — 35. *arcam* om. M (8 H circ. 17 litt. sp. l e) — *postea* om. L ε (Diog. Laert. VI *εἶτα εἰπόντα*) — 36. *nun quid* H *nam quid* m — *nisi* M *praeter* L ε Hand. Turs. IV 254 — *et* M om. L ε *est* lg. 93 N — P. 140. 1. *stultitia* M (et sp. parv. H) — 5. *Risum movent* Muther, sed cfr. 214, 1; 398, 24 — *ill. et.* L ε — 7. *accusaretur ut illum* M — 9. *tulisset* om. M — 10. *ad ptorē eique* M — 15. *Ridentur* L ε, sed cfr. 448, 25; de off. I 111, de fin. III 41 — *et* m — *hinc* M *hic* L *huic* e ε Quint. VI 3, 84 — 16. *reprensio* H (non supra) — 17. *albucium* H e *albuanum* l *Albius* L ε *Albium* V St. — 18. *quo* M *quod* L ε — *ex iis* H *ex his* l e *eius* L ε — *ab* om. M — 19. *et* om. M P[1] — 20. *tuas* M — *iudic. esse* M (transp. H l) — 21. *etiam sim. est* m — 23. *obtulisset* m (e) — 31. *C.* om. M ε — 32. *potest* H e — 33. *iis* H[1] — 35. *uel* C *ut* l — *apii* m ε — *cum in senatu* L corr. P[2] — 36. *premeretur* L ε — 37. *Luculus* O *Lucilius* ε (hoc nomen ter uterque) — *pasci* m — P. 141. 3. *lubet* L ε — 4. *etiam m. ill* L ε — 5. *pertulit* M — *Crassus* M — 6. *uero* H e (l ?) *euiro* P O[2] mrg. *eiuro* O — 7. *ah* P O[2] mrg. — 8. *mihi* om. P[1] ε — *illum* om. M — *eiuero* H *eiuro* m — 9. *crasse* H e — 11. *ille* M — *quē* M (ex *uñ* ortum) *unde* L ε — 12. *dices* l ε O P[2] — *sillus* M (ita 10. H[2] m) — 14. *fieri* om. M — — 17. *testimonium risus obruerit* M — *et plenius* M *est plenus* L ε Sorof — 18. *est locus est* L *et locus est* ε *cuius iocus est* Sorof — 21. *de malo* m — *decet* H[1] — 22. *moribus* M ε — 24. *quod ei* C *quo die* lg. 93 — 26. *quaesi* (4 litt. sp.) H l *que sit* (12 litt. sp.) e — 28. *ei* M *fieri* L ε — 29. *se* om. L ε — *in h. ipse* L *in h.* ε — 32. *nolent* P[1] *nollent* L ε — *Lepidus* om. M (12 litt. sp. H) — 33. *M.* om. M — *amicique* L ε

(138, 8; 139, 35) — 35. *diceret* om. M — 36. *quom* om L ε — P. 142. 1. A vetus cum suis et E redeunt. — *exercitat.* L — 2. *adm. min.* om. M — *Sed et* L — *ni(mis* evanuit) A, unde om. m — 3. *multa in* L — 4. *uerbis* L — *continet* A E 32 — 7. *in ipsa* L — 8. *naturas* M 32 — 9. *inriden* (55 H 20 A 10 E litt. sp.) *le* M (med. om.) — *indicandis* om. e; cfr. Quint. VI 3, 23 — *sed* M — 10. *turpiore* M — 11. *risu* L — *movetur* malim (132, 33) — 12. *uult* L — *matura* M (l o) — 16. *sessiora* M — 17. *quid* M *qui* L *qui in* Schuetz (127, 21) — *diuors.* H E *diuers.* m *deuers.* O — 18. *tui* C *mei* ω — 19. *Pontinum* M P¹ *prompt.* O¹ — *diuer.* m — *ad am.* m (32) *admodum* γ — 20. *ad sal.* m (e 32) — 22. *accep* (1 vers. i. e. circ. 22 H, 18 A 10 E litt. sp. v.) *quom* M — 23. *iam* M *sum* L — 27. *uoluistis* L — 29. *iam dicta* L — 30. *ad* om. L — *sum* om. M — 32. *et arg.* M *ad arg.* L — 33. *concitantur* M — 35. *quaeq. caus.* L — 36. *res pot.* L — 37. *utr. s. q. habeat* om. M — P. 143. 1. *in dic. h. esse* L — 2. *habeat* L — 3. *commorem* M (H² m) — 5. *id* om. M P¹ — *fugere* (s. l. *id* 2) e — 8. *tuor* A E R 32 — *quo* E R *aliquando* L — 10. *commou.* l γ e O² mrg. — 14. *conf. tela* L — *sin* ω — *fac. prob.* L — 16. *traducere* L — 17. *duo* om. L — 18. *possū* (4 litt. sp.) *mi* (10 H 6 A E) *pro meo iure sumo* (2 litt.) *nū* (2 litt.) *ut molesto* M (similiter m) — 21. *senserit* M — *id* om. M — 23. *si qua* e — 24. *conced.* L — 28. *eo* M (o) — 29. *access.* M — 30. *or. max.* L — 31. *me* om. L — 33. *quid* M (o) — 36. *sint* E — *contemnimus* M (e) — P. 144. 1. *lub.* L — 4. *esse in* L — 5. *lect.* M — 6. *unq* H *umquam* A (uterque in extr. pag.) *umquam a te* E *unquam* m *a te unquam* 32 L — 7. *quod* M — 8. *hoc ipso* L — *esset de te* L — 13. *illud* L — 14. *esset hom.* M (γ e 32) — 16. *quis* L — 21. *inquit* om. M (5 litt. sp. H) — *intell. sed* om. M (sp. parv. H) — 22. *omnis* M o 32 — *de* om. M (l o) — 28. *et obesset ei* L — 32. *prope* H, A (s. *p* sc. *b* vel *i*), e L *proprie* E m — *lingua* M *prudentia* L *vi nunc* ex 18 et 29 restitui — *dispu* (extr. pag.) *tata* (s. l. ◡) H *disputata* A *disputa ta* E *disputo. Ut* L *disputo. Ita* Schuetz — 37. *tunc* L — *pollicitum* C corr. ω — P. 145. 1. *se* om. M — 3. *et* om. M — *ei* om. e — 7. *qui* (7 litt. M ◡ A) *itarit ut intellegere pos* (13. H A 3. E) *animo* M (intervalla etiam l o 32 not.) — 8. *efficere* M γ *effugere* m — 10. *nolit* M — 12. *operanda* M (l o) — 15. *uter* M (l γ e) — 18. *ali* M *alit* E *aūt* l o *aliquis* e P — 20. *aut male* M (H e) P¹ — 22. *nullam* M l o — 27. *in* om. M (32) — *in* om. M (H A² E³) — 28. *pondus in* om. M — post *uita* 10. H 8. A E 12. l o litt. sp. — 29. *multi*|||||| H — *saepe n̄* H — 30. *uid. turp.* L — *quod* M *cum* L — 31. *rogatu* M (e ?) — P. 146. 3. *aut* om. L — 4. *sanari* L — 11. *abs* L — *alien.* H (112, 13; 117, 30; 187, 19) —

12. *qua* M — 13. *in* del. Steph. — 14. *mediocrene* Kays. — 15. *ei* M *si* L — 17. *lub.* L (bis) — 18. *quia ego* L — 20. *me oratorem* e — 21. *si qui* L — 22. *ut* M (32) *aut* L (87, 7; 122, 19; 132, 23; 175, 35) — 26. *ac . . . multa* om. M — 27. *saepius* om. M — 29. *sin* ω Rh. Lat. 444, 28 — *non illud* M (et 6 A 32 litt. sp. l) *ne quid mali* L — 37. *ut ita per.* L — P. 147. 1. *genus nat.* L — 2. *deprobandi* M fort. *et probandi* — *et* om. L — *docendi persuadendi* L — 3. *componatur* E R — 9. *ut quam* M *quam ut* R — 10. *sunt ut.* L — 16. *quod* H 32 L *quom* A *cum* M *ut* e — *omnes* C *homines* lg. 35, 65 — 23. *magnop.* E R m (γ 32) L — 24. *agetur* L — 25. *permouere* M *permanere* P¹ *permanare* L *pertinere* Sorof — *possent* M (A R e) — 27. *profic.* l e 32 L — 29. *digr.* R γ e 32 L (O vet') — *quo* M (l e) — 31. *uel narratione exp.* L — 32. *digr.* E R² e 32 P — 33. *nostris* e (?) om. C — *uel contr. ref. conf.* M γ, (*conf. ref.*) 32 — 34. *loco* om. L — *causam dignitatis atque causam* M — 36. *ag.* C *aug.* cod. Lamb. — *orand.* M — P. 148. 1. *digr.* C — 2. *audiunt* m (l o) L — 3. *reprehendendo* E l — 7. *uti* M *ut in* L — 10. *occurr.* L — 11. *sit* om. L — *lab. sit* L — 14. *est sic et* L — 16. *quae* L — 17. *atque in* M — 18. *coiciuntur* M (e 32) *coicentur* P *coiicientur* O — 23. *atq. com.* A E γ L — 24. *tum* m (32) O — 26. *primast* A — 27. *Quae cont.* L — 29. *quo* o e 32 *qua* C — *mir.* L — 32. *ad d. surg.* L — 33. *bacchum* M *brachium* O — 34. *concalef.* m (γ) L — 35. *dicat* M (e) — *illas pr.* L — 36. *ita* om. L — *leuiter* M (γ) — *quam* H¹ *uel* C — 37. *Neque* L — P. 149. 2. *illo ipso* L — 3. *quod* L — 5. *expect.* M *expect. est* L *est spect.* Wyttenb. — 6. *quam* M *sed* L — 8. an: *se repente?* — *uoluat* m *euolat* e *euolet* L — 10. *protexuit* H *contexuit* R *retexuit* Prisc. I 507 Krehl — 11. *aliunde* E R² e — 12. *ipsius* L — 13. *inspecta* H — 16. *sunt* L — *uelut* M (e 32) — 17. *quas causas* L — *digr.* R m (o) L — 19. *deprompta* M — 21. *petitus* M (m) — *ea* om. L — 21. *quaeritur* M *quae tum agatur* L *quaecumque agitur* scripsi (11, 24) — 25. *ad cōmutationē* M (*ad cō* ex *ad cā* i. e. *ad causam*, quod antecedit, ortum est) *munitionem* L — 28. *frequen.* E γ *in frequen.* O — 32. *agetur* ω — *dici* A E — *decebit* L — 33. *uir. bon. liber.* L — 36. *aduersariorum* C (e 32) — 37. *rei* M γ¹ — *infan.* L — P. 150. 4. *efficietur* E R — 7. *gignuntur* L — *et* om. M — 9. *prompta* M γ — 11. *et* om. M — 12. *in* add. Pid. — *p. e. initiis* L — *initiis* incl. Ell., sed cfr. 395, 18; Quint. IV 1, 5. — 13. *in* om. P O¹ — 15. *maxima autem copia* M (γ 32 e) L — 16. *aut inc.* om. M — 17. *trahitur* L — 18. *in pr. explicari* L (110, 30; 272, 11) — 19. *pr. iud.* L — 22. *affictum* L (209, 7) — 23. *membrorum* M (e 32?) — 25. *sibi fieri* E (sed transp.), l γ — *uelle* C *nolle* e O² mrg. *velle non* scripsi — 26. *propulsio* L¹ — 27. *hastam* A E — 30. *possunt*

M (e 32) — 32. *est app.* L — 33. *sin* M *si* R e L — 34. *est uerb.* L — P. 151. 1. *occupata* M (32) *accom.* L (51, 9: acad. I 32) — *pollit* M *poluit* e *polit* γ *tolli* O — 2. *uident* M L *uideant* e 32 O² mrg. *uidelicet* o *videatur* scripsi — *illam* e 32 P O² mrg. — 3. *ipsast* H¹A *ipsa est* M corr. E (1?) — *quam* M *postquam* E² o L; cfr. de inv. I 27 (33) — *epheos* H A E¹ — 4. *adul. . . . mors* om. M add. in mrg. l — 8. *sepulchrum* A E o — 9. *in ignem imposita est* M (*inp.* A, *pos.* γ e; post *est* 36 H 32 A 20 E litt. sp.) O² mrg. om. L *in igni positast* Pid. (M. Rh. 24, 138) — 10. *in his fere decem* L — 11. *efferimus* M — *imus* om. M — 13. *inp.* E γ *pos.* e — 16. *et est et* A E *et est* C (etiam H R) — 18. *est* om. L — *si sic* L — 20. *rationem* M (l o e) — *ceteras* C (R) — *Et* L — 21. *in hac* L — *est* om. M (H γ e) — 22. *aut* om. L — 23. *argumentando* Lamb. *arguendo* Bake (105, 4; 398, 15; 429, 30) — *aut in purg.* L del. Lamb. — *aut in peror.* ω inclusi, quod peroratio omnino semper est quasi naturalis et non explanata oratio (401, 33). — 24. *etiam* m (γ¹ 32 a) *et* M om. L — *ridiculo* M (32) — 25. *ceterae* L — 26. *quod* M (l 32 R) — *id* om. M — 31. *servato* Bake (344, 26) — 33. *nec si dubium sit* L — 34. *narrari* L (150, 18) — 35. *si* om. M — P. 152. 1. *ne* M (l o?) O *videndum ne* Lamb. — 2. *persequemur* 32 Kays. — 3. *poterit* L — *detrahemus* lg. 3, 6 Kays. — 4. *causae* M *caus. ut* e *ut caus.* L — 6. *demonstraris* (4 litt. sp.) H *demonstrares* M — *si quod* M *si quidem* l — 8. *sequatur* M — 11. *tuis alienis* M *tuis argumentis* e (corr. 32) — (*con* in lit. mai.) *firm.* H — 14. *quaeret* M — 15. *tuea* M — 17. *contract.* H — 19. *inflammandos* A E R γ 32 — *iudices* m — *omnia quae* E R m (e) — 20. *extr. . . . max.* om. M add. mrg. l — 26. *aliq. aut dis.* om. L add. O² — 27. *uid. esse pers.* L — *uidentur* M — 30. *possit* L — 33. *ac linquendi* M — *uitandae* A E γ *uitanda est* e *uitandum* l o — *ingeniis* M (H) — *ostentationisque* L — 37. *putant* L *putat* ω — P. 153, 2. *tam* om. M — *expectan.* M 32 — 6. *aut* C *autem* E *aut est* Klotz — *illo est* L — *quid* M *cum id* L — 7. *conueniat* M — 8. *saepe inter se* L — 9. *aequitatem* M γ 32 — 10. *potentiae pecuniae* L — 11. *util.* del. Manut. — 12. *metiamur* H *metimus* H mrg. A γ 32 — 13. *impellet* L — 17. *aut n. p.* om. M — 19. *iam* om. M — 21. *et* M *ei* L — 22. *uidet* M (32) — 24. *quia* om. M γ — 30. *maxime que* L — 32. *spe* H *in spe* A E — *in* om. M (l e) — *metu* H E — 34. *a* om. M — *eritate* M (32) *ueritate* e — 36. *oratori* L — *videtur contio esse* Kays. — 37. *excitetur* L — P. 154. 2. *nisi mult.* L — 6. *quom* H A *cum* E m *quo* P¹ *quoquo* L — 7. *aliquod* M (l e γ) — *uideatur* m (32) L — 8. *aut est* e — *est* om. M — 10. *hisque* L — 14. *infimum* L — *autem* om. L — 15. *plus* om. M — *ad* M *et* 32(?) L *ac* scripsi — 17. *ab* H *ad* A E 32 *a* m L — *ab* om. e L — 18. *ac br.* L — 20. *expect.* H L — 21. *quaeque* P *quaque* O

— 22. *laudationis* E e 32 — 23. *et* om. P — 24. *essent* Pearce — *et grau.* om. L — *maiores* L — 25. *preceperat* e O² mrg. — 29. *laudationis* M (l e) — 32. *alii qui* M (H e) — *laudationis* M (e) — 37. *vel ut* cfr. C F W Mueller prgm. Koenigsberg 1860, 8 — *p.* M *publio* L *Q.* Verburg — P. 155. 3. *etiam hic* L — 5. *ceteraque quae* L — 6. *dat* ω (οἷά τε ἡ τύχη ἂν δοίη) — *corpore* M (e) — 7. *deberi* M *dederit* L — *uni laus* L — 11. *se* om. M — 14. *ac mod.* l γ e L — 15. *materiem* L — 17. *audiri* M 32 γ — 18. *alia* add. Manut. — 19. *et* om. M — 20. *et* L corr. O vet' — *beneficio* M — *in* add. O² om. C — 23. *iudicanda est* M (*dast* H A) — 24. *uirtutis* M (m) — *tam ipsis* L — *que ea est* M (l e) — 26. *humane geruntur* L — 27. *prope* M — 28. *habent* Kays., at per se quaeque hanc laudem habet itaque num. sing. ut 23; aliter 130, 28 — 29. *uidemur* γ *uidetur* 32 L, sed intellige: haec genera virtutum — 30. *quam ... laud.* om. M — 31. *in* om. M — P. 156. 2. *gerit* M *gesserit* e — 7. *et* γ L — 11. *ipsi autem* γ e 32 — 12. *illa* om. γ P — 23. *uiribus* M (e) — *comprobatio* M (o e) — 24. *ostenderem* L — 29. *posset* Sorof — 34. *his* m L — 37. *inueniendisque* M l o (251, 31) — P. 157. 3. *ni* M (e 32), dein in H 2 litt. eras. — *quibus rebus* L — 5. *aliquandoque* C (et 2 litt. eras. H) *iam aliquando* e — *euolatum* M (*a* ex *u* E) *eleuatum* e — *integum.* e L — 6. *nudatum de persp.* M (l) *ac nud. p.* e *nudatum persp.* 32 *nudatum te p.* o γ — 7. *quod* om. M — 8. *istud* L — 13. *ut* om. M (e) — 14. *memoriae* L *recordationis* e om. M — 15. *Chio* C *Cio* Victorius de deor. n. I 118 — 16. *granone* L — 25. *duos* m L — 26. *illum ipsum* L — 28. *earum ipsum* M — *cum cogn.* om. L — 29. *cum suis* L — 32. *demonstratorem* L — 36. *exercent* L — 37. *uelint* L — P. 158. 2. *effigie* M — 7. *descriptum* L (303, 19) — 8. *uelle* M — 9. *uel illi* M γ *uelut illi* e — 12. *cui* L — 18. *est et sim.* L — 19. *in* om. C add. ω — 20. *sit* om. M — *pariet* M *pareat* e — 24. *aut hominum aut* M *aut* o L *omnium aut* Stangl — 27. *quisquis* Benedict prgm. Torgau 1809, 12. — 28. *effingi* C *effugi* 32 *affigi* ω — 31. *si* om. L — 32. *si etiam* L — *commene* M (s. l. ◡ H A) *cum mente* corr. E *conuitōē* e — *oc. comm.* L — 33. *ab* L *a* e om. M (315, 12; de inv. I 164) — *aspectu* M — *indicio* Madvig (adv. cr. II 186) — *res caecas et aspectu remotas* lego — 37. *omnibus rebus* L — *ueniunt* C (et 3 litt. sp. H A) add. *memoria nostra admouetur atque excitatur* e L² (*admonetur*) — *sed* M *sedes* L *sed locis* e L² *sede* ω — P. 159. 5. *celeriter quae* L — 7. *et* add. ω om. C — *conserua* O *conseruata* P O mrg. — 9. *infirm.* L (O²) — 10. *pect.* M (l) — *summa* M — 12. *maiorum* M — 15. *eorum nulla possunt* M — 16. *nobis sunt* L — 18. *possumus* L — 21. *natura ipsa* L *ipsa nat. ipsa* P¹ — 22. *ego enim* L — 24. *sceptium* M *sceptum* L — 25. *tanquam in* M (e) — *alebat* M (e) — 26. *habere* M (e)

— 31. *inprud.* M (e) — 35. *nunc* H *non* M γ, (post *ad*) l om. C — P. 160. 1. *spondeo* M — 3. *humanitate fac.* M — 8. *illa* om. H — 10. *partem* (item 11) M (e); non 33, 4; 90, 30; 147, 6; 189, 27. — 16. *id* om. M P — 20. *uoluistis* A $E^2$ o γ 32 — 22. *paulo ante sciebam* M *paulo sciebam* L an: *paulo ante sentiebam*? Kays. — 25. *esse* om. C — 27. *Triennio* Manut. (263, 28) — 28. *subsicivi* M (32) — 31. *de* M (s. l. ɔ H A) γ 32 *te* m *me* L — *audierit* L — *tam sui* om. M (*tam* hab. e) — 32. *disp.* L — *qui* m (32 $γ^1$) L — *desper.* L — 34. *quin* M — 35. *ii* $H^1$ — 37. *ista* om. M — P. 161. 1. *ualde* M *longe* L — *tu* om. M — 2. *cuiquam* m (γ) L (133, 24) — *posset* L — 4. *ego* om. M — 5. *quique* M *qui puer* L — 6. *neque* L — 7. *afuer.* $H^1$ A (ita corr. 32 P) *abfuer.* l o *affuer.* C — 9. *Sceptium* M — 10. *iis* $H^1$ *his* C — *quisq. mihi* L — 12. *esse* om. L — 13. *praeterm. ab Ant.* L — 14. *ac* L — 15. *ut in* M *uti* L — 19. *exornatum* M (e 32) — 20. *mei* M *mihi* γ *meas* e 32 *ut et* L — *facere* M — *et* ... *sumeret* om. M — 21. *si recte ego* P *s. e. r* O — 22. *diligenter* Ruhnken — 23. *dicere. Ille* om. M (2 litt. sp. H) *loqui* (ante *est*). *Non ita est* e — *uero non* l om. e — 24. *nam orn.* e — 25. *suum* M *ipsum* L *ipsa suum* Schuetz — 26. *ille* H — 27. *quid* M (l e) — *id* om. M — 30. *hic* om. M — 31. *esse* om. H l — 32. *tuam* om. L — 34. *uides* L — 35. *opus hoc* L — *uide* L — 36. *sit* H L om. C — *homini turpe* L — *censorio* C (et 12 H 14 A litt. sp.) add. *inquit* l *conueniat* e. Sed cum H *sit* testetur, ita verum vix repertum est. Nisi plura, *aptum* (§ 17) aut simile aliquid intercidisse arbitror. — *ille inquit* L — P. 162. 3. *me in* L — *omnis* M corr. $H^2$ (e) — 4. *post* M *posti* 32 *post meridiem* e L *postmeridie* $O^2$ vet' —

Lib. III. 11. *subuta* A E *subito* e — 12. *eum diem qui* bis scr. H A *eum qui eum diem qui* E — *est* M γ 32 *et* m L — 13. *continetur* et 16 H 6 A litt. sp. — 14. *scaen. lud.* L — *ea or.* L — 17. *al. esse* L — 18. *septembris* C (ex *septem libris* E) *septembr.* e *Septembribus* ω *Septembr. is* (sc. Crassus) scripsi — 21. *retulit* E m (e 32) $P^1$ — *in eum ordinem* om. L add. $O^2$ — 22. *tam* L — 23. *huc* M 32 *hunc* m — 25. *contigisse* M e — 26. *esset* M 32 *esse* m *esse tum* L — P. 163. 1. *sese* L — 7. *rep.* M *in r. p.* e 32 *a re pu.* L del. Heusinger — 8. *uem̄ti* H — 10. *allatis* C (32?) corr. ω — 11. *in ipso* M *ipso* H *ipso in* γ L — 12. *effereb.* C *esse fereb.* Lamb. — 15. *propugnare* l o L — *putares* L — 16. *concideres* L — *meis* M L *me iis* $H^3$ *me his* l o e — 17. *pigneribus existimas posse* L — 18. *L.* om. L — 19. *excid.* L — 26. *neque* l 32 O — *dicta* M *dictam* l e $O^2$ om. L — 27. *praescr.* l 32 — 30. *ipse* M *ille* L om. Vict. — 32. *dum* M (l) — *eius* m (e) — *dicenti* om. M — *doluisset* M — 35. *est* om. M — *consumptus est* e — 37. *in medio* L — P. 164. 3. *destr.* L — 4. *fructum* M γ 32 — 6. *ei annus* L — 10. *hi* m L

— *r. p.* P — 11. *diis* m L — 13. *bell. It.* L — *non* om. M — 14. *nefari* A — 19. *gloria* om. M — 20. *Sed* L — 23. *coepimus* P *cep.* O — 24. *qua* A E γ — 25. *tum* om. m (γ 32) — *cum* om. M γ 32 — 27. *Q. Cat.* om. M — 29. *exilium* L — 33. *manub.* om. L¹ — 34. *civium* om. M — P. 165. 5. *vidit* om. M — *quo maerore* M — 7. *nef. fuis.* L — *nefariam* M (H l e) — 8. *adulescentis* M (H e 32) — 9. *C.* om. M — 14. *vixerat* om. M (e) — 16. *efflor.* Ern. — 19. *ortum* L — 22. *quae* L — 33. *animi* H *nimia* Stangl om. C — 37. *possunt* l γ 32 — P. 166. 2. *ii* H A *.N.* (i. e. *enim*) E, unde *hi, hii, huic* m *ea* P *ei* O — *et si* L — 3. *ac* M — 6. *omnibus* om. L — *non* om. M — 7. *nunquam* L (O²) — *illa* om. M — *sunt scr.* L — 8. *suspicantur* L — 9. *summa omnia* L — 11. *et maius* P *ut maius* O — 12. *a nobis* om. M — 13. *sermonem* A E *sermo* 32 — 15. *quo uti genere* Richter Fleck. 117, 857 — 19. *a nobis* om. M — *esset* M — 20. *audierint* et *possint* ω, cfr. Stangl Philol. 45, 676 — 22. *atque ing.* L — 25. *Ut* om. M — *paulumque req.* om. M — 30. *cogitandum* L — 33. *lect. pos.* L — *in cog. def. esse* L — 34. *esse* om. m — 36. *in* H L *die* l o *sole* e om. M; hic deficit H. — *prom.* A E *perm.* l o *postm.* C (357, 1) — 37. *die* om. M — *diuen.* A *deuen.* E m (e) — *Crasse* om. L — P. 167. 1. *et ne* M *et si* L — *admo* (*nitum*) M deficit — 4. *putem me* Lamb. — *deberi* Ascens. — *quidnam* C corr. Manut. — 8. *inoport.* O — 9. *adueniendi* P λ O vet' — 10. *conseditur* L — 14. *de his* C incl. Kays. — 18. *atque ex* L — 24. *una* om. C — 29. *quam* om. L λ — P. 168. 1. *suscipere* L corr. O vet' — 23. *partitis* C *partis* nescio quis ap. Lamb. — 31. *nos omnia* Sorof — 37. *Atque* Lamb. — P. 169. 6. *que* om. ε — 14. *cernere* Bake — 15. *sunt* Bake — 19. *tribuitur* Bake — 20. *quid . . . naturas* incl. Bake — 24. *quis* om. C — 28. *conquiro* Bake — 33. *adsit* C *assit* P O vet' — P. 170. 2. *trag. p. comice* del. vol. Schuetz — 11. *argumentis* incl. Bake — 26. *non in una* Bake *in summa* Scheibe Fleck. 97, 488 *in sua* Adler — 36. *his* L λ *hiis* ε — 37. *et in sententiis eligendis quam* L λ, (*quamquam eum*) ε *eligendis quam in sententiis* P² mrg. *quam* in *quem* corr. O vet', add. *Antonium* N; locum restit. Schuetz — P. 171. 3. *ads.* C *ass.* P O vet' — 3. *sunt, tam* Bake — 5. *distinguuntur* ε — 14. *in una* C *una* ω — 28. *confirm.* C *conform.* ω — 30. *proponentur* λ — 32. *uostrum* O — P. 172. 4. *lucidique* L corr. O vet' — 6. *speramus* Lamb. — 23. *his* L λ *hiis* ε — 25. *ut uidend.* λ O vet' — 31. *examinata* L λ¹ *animata* Ern. — 35. *qui* C corr. ω — P. 173. 14. *tantum* C *etiam nunc* Binsfeld adv. cr. prgm. Coblenz 1882 — 19. *latine* L λ — P. 174. 1. *leniter* L — 4. *uideris* C corr. ω — 12. *tum quod* L λ *tū quod* ε *tu vero quod* Schuetz — 18. *mea* C *ea* Kays. — 20. *his* L λ *hiis* ε — P. 175. 13. *operosiora* Purgold — 14. *cum* C *quam* Manut. —

*in uitia* L λ — *audiamus* om. C add. ω — *quam t. i. aud.* del. Bake — 15. *adducti* ε — *possimus* ω — 16. *te aud.* del. Bake — 20. *percurri* P ε — 25. *est* del. Bake — 34. *id est* s. l. ῦ λ — *quot* λ — 35. *quidem* L λ — 37. *nomine* L λ *nominem* O² — P. 176. 3. *dein ridete* L λ — 5. *oratoriam* Bake — 7. *Verum* L λ; Quintil. II 21, 6 — 13. *specie tamen est alia* Schuetz — 21. *quam* C *inquam* ω — 25. *tamen* C *tam* L² — 36. *doct. . . . affluentes* del. Bake — P. 177. 6. *illum* om. ε — 9. *tempestate* L λ — 19. *hique* C *iique* P² — 22. *quiuis* P¹ *quiuis qui minus* C *quis qui minus* ε — 23. *ut* om. ω — 26. *ingenio* Bake — 33. *is* L λ *hiis* ε — P. 178. 11. *disiuncte* O¹ *deiuncte* λ — 17. *dein* O λ — 20. *defenderant* C *defenderunt* ω *defendebant* scripsi — 26. *Eraricorum* ε *Eretriacorum* Lamb. — *erillorum* ε, sine aspiratione etiam acad. II 129, Tusc. V 85, de off. I 6, de fin. II 35, 43 — 32. *atque eloq.* del. Bake — 35. *non cupiet* Augustus Matthiae — 36. *ortulis* L ε — P. 179. 1. *ac* C *hac* Lamb. — *a re* C *re* Lamb. — 6. *que* del. Bake — *si sit* Bake — 13. *ab his* L λ *ab hiis* ε — 15. *utcunque est, est* Ell. *utique est* Klotz *nimirum est* Sorof. Nihil mutandum: nam *utrumque* est id quod *uirtutem* et id quod *sapientiam esse* dicunt. — 16. *vel*, cfr. 439, 21; Ell. expl. p. 387. — 17. *latrones* Pearc. auct. inclusi, cfr. acad. II 144. — 20. *adsint* O ε λ² — 23. *abhorrens* sc. genus v e r b o r u m — 25. *ac tandem* Lamb. *ac totum* Ern. *aut tamen* Olshausen frustra coniecerunt. *Ac* quamquam acutum est, *tamen* eius modi i. e. generis r e r u m optime C — 26. *possis* Manut. — 32. *Chrysippus* L λ — 35. *magnop.* L λ — *dissenserunt* Lamb. *dissentiunt* Bake — P. 180. 2. *certi* del. Bake — 8. *putare* L λ — 16. *Appen.* L λ — 17. *sapientium* C *sapientiae* Non. — 26. *vel iniur.* Kays. — 27. *aut in eo* C — 32. *si istis* P — *his* C *hiis* ε — 33. *oratore* L λ — 35. *periclen* P — P. 181. 1. *pulchr.* λ ε — 4. *Isocr.* L λ — 8. *des.* L λ — *dis. a d.* Muell. auct. incl. Kays. — 12. *promiscue* O² ε — 22. *me non* Sorof — 26. *ipse* Ern. auct. del. Schuetz — 33. *paulum* ω — P. 182. 12. *morem* Schuetz — 13. *describat* C *discribat* scripsi (9, 5) — *omniaque ad* O ε (13, 21) — 20. *Qui* P — *Gallus* C *C.* ω — 27. *homines* lg. 69 (?) Asc. — *Stoice* Heusinger — *hom. St.* incl. Bake — 32. *iudicabitur* Pluygers — 35. *Hic hic* P O² λ *Hinc hic* Pearc. — 36. *est* L — *ac tamen* P O vet' λ — P. 183. 1. *nostros* C *philosophos* Pid. *doctos* Sorof *magistros* Adler, Ern. auct. del. Schuetz — *cont. despicique* λ ε — 4. *partem sententiam* λ ε *sententiam* L *partem* ω — 7. *rationem exercitationemque* C corr. ω — 8. *rhet.* Schuetz. auct. incl. Orell. — *moremque* del. Lamb. — 9. *erit* Bake — 12. *istum veterem* ap. Pearc. familiaris quidam — 13. *excudere* Stangl Philol. 45, 669 — 14. *et mol.* P ε — 20. *oratorum* C *rhetorum* Pearc., illud incl. Henrichsen — 35. *tantis tuis* ω — *ac* C *an* ω — 36. *Hinc* L

*huic* O vet' λ ε — P. 184. 12. *existimari* ω — 14. *neque* ω — 15. *At* C *Ac* Sorof — 30. *earum* ε — 33. *atque* L λ *ateaque* ε *at Q.* Vict. — P. 185. 5. *fuit* om. C; *est* mallem, si quid opus esset. — 6. *dies et* L λ *dies et noctes.* gasp. s. s. *al'* O mrg. *atdices!* P² mrg. *quotidie enim* ε — 7. *uerum* P¹ O λ — 8. *philosopho* C *philosophiae* malim — 15. *agitatione rerum* C *agitatio rerum* Mueller; separanda separavi — 16. *si usus* Schuetz. auct. Mueller — 24. *eam* λ ε — 37. *dicit* L λ — P. 186. 1. *ornate post.* ε — *ornate* om. L λ — 4. *acre tractatum* L λ *acrectractum* ε — 7. *multo* Manut. — 9. *et coll.* L — 22. *qui cuiusmodi* C *qui cuimodi* λ¹ *cuicuimodi* Manut. — 24. *humanitate dignam scientiam* Lamb. — 32. *perpoliri posse* Pearce — P. 187. 4. *dolores* C *doloris* Bake — 5. an: *spectentur?* — 14. *inobsoleta* L λ *obsolenta* ε — 15. *magis* C corr. ω — 19. *celeberrime* C corr. O² mrg. — 26. *rectae* Gu. 1. — 31. *cacram* P *ceram* O ε *teram* λ *terram* ω Plin. n. h. 13, 3, 4 et 17, 5, 3 — *olere* C *sapere* Plin. Pid. prgm. Hanau 1858, 13 — 37. *quam* C — P. 188. 23. *proximos* C corr. Gruter. — 24. *Et quid* C *ecquid* ω *Set quid* Ribbeck — *sedes* C *sedis* tacite Ell. — 26. *insistat* Rubner Phil. Anz. 10, 100 — 27. *praesidii* C — P. 189. 5. *vel vit.* Sorof — 7. *ac sent.* del. Schuetz — 18. *est* om. Cant. — *et* del. Pearc. — P. 190. 4. *animos* C *omnino* Manut. *copiose* Koch. M. Rhen. 16, 484 (cfr. Fleck. 97, 489) *etiam nos* Sorof — 11. *illi qui nunc quidem* Schuetz — 17. *aut definitae controversiae* ex mrg. δ Pearce — 18. *reis* C *rebus* O² mrg., sup. quod *prim'* scr. O vet' — 20. *quaerentis, ut* Matthias Fleck. 135, 480 — 26. *hactenus* incl. Kays. — *loquamur* ε *loquuntur* ω incl. Ell. Kays. — *Hac etiam* Ell. — *in* add. Ern. — 27. Post *ita* M redit — *ut* C *vi* Madvig — 28. *ut ex* L λ ε — *iure civili* incl. Ell. — 32. *maxime vigere* Manut. prim. scr. — 37. *ac tantum* L λ *attractatum* P² mrg. *ac tractatum* gasp. O mrg. — P. 191. 3. *Omnis ... disceptatur* om. E — *eadem* H (s. l. ↄ), A — *habent* H A γ — 6. *in* om. m — *uorsentur* H A *uersentur* E m *uersantur* L λ — 7. *non ad* M — 10. *fructus* L λ — *aliquod* M (m) *aliquos* L λ — 11. *exquiretur* M (e) — 12. *cognitiones* M corr. E³ — *sunt* addidi — 13. *conplectuntur* M add. *coniectura* o, *coniectura* L λ — 19. *mente in* M (s. l. ↄ H A, sup. *e* alt. *i* scr. H), cum signo ↄ *mentiri* A² margo, unde *mentiri* in γ o λ (Z) ante *ut illud,* in e post *illud* invasit, quo facto huius codicis scriba *in mente* restituendum esse putaverat. Cum e ap. Cockm. δ consentit. In lg. 32 manus vetus adhuc deest; neque melius de m. Lag. cet. Ell. instructus videtur fuisse. — *uiri* et 5 litt. sp. v. H — 22. *in* om. E¹ L — 23. *re* (*i* s. l.) A E — *aut* M *ut* e L — 24. *causae tractatio* L λ — 27. *se possit* l *possit se* o — *conuerti* e L — 28. *Definitiones* L — *ut* C *aut* Gruter. —

30. *unde* M *id ne* L — 33. *facere* om. L — 35. *aut* L — P. 192. 2. *duo* om. H — *crimeina* M (et sp. v. parv. H A) *prima* L — 4. *laus* et sp. p. H *lausne* N, fort. recte (204, 33) — 5. *simplicum* H A (272, 11; 445, 23) — *tres sunt* L — 6. *fugiendis verberibus* M 32 corr. $A^2$ marg. — (expete)*ndine* in litura magna pos. H — 7. *honoris* $H^1$ A $E^1$ — 8. *ut* add. Pearce — 12. *ut* alt. om. H $A^1$ E L — 13. *alterum* C *alter* ω — *qui* L — *aliud* om. l — 14. *alii* om. M (l 32) — 15. *hae* m — 16. *cognat.* M (m) corr. A — 17. *distribuuntur* $E^1$ L *describuntur* $E^2$ m — 18. *offici(i* s. l.) H A — 20. *quoī* H *quo in* E m (e) — *illa* M — 23. *subiecte* L — *consulat.* M — 26. *iis* $H^1$ — 28. *discrepuit* 32 L Non.; Gellii N. A. I 7, 21 — 29. *enim sunt* L — *utrisque disputationibus* L — 30. *distr.* L — P. 193. 1. *et a singulari* M *ac singulari* L. In illius archetypo *&* pro ·ι· mendose scriptum erat, ut *id est a singulari* (205, 16) legendum esse putem. — 2. *uix* H $A^1$ E — *et convertunt* om. o incl. Bake — 3. *audiunt* Schuetz — *naturae gen.* M — 4. *rei* M *rebus* Matthias Fleck. 135, 480 — 6. *adulescentis* A l o γ — *est* om. M — 10. *arbitrati sunt* L — 11. *ambulationes* $H^1$ $A^1$ E — 12. *promer.* C (166, 36) — *sessiones* H A E corr. A — 13. *procluenda* M (e) *procludenda* A *prouiden.* E — *inerandum* M (ɔ sup. *in* H) — 14. *pecus* M corr. A mrg. unde *pectus* m — 15. an: *gravitate*? nam suavis varietas est. (183, 24; 194, 20; Fleck. 109, 864) — *est* om. L — 16. *oratores sumus* L — 17. *si in p. s. i. del.* om. M — *adimendi* M — 19. *qua* et *caduca* et *uacua* M (e 32) — 22. *gorgiam* o — *cauillatur* l o L — 25. *isd.* A E l 32 *iisd.* o P *hisd.* O — 29. *expoliati* m — 30. *qua* M (ex *quae* E) — 32. *iis* H A *his* C — 35. *is* A *his* E m L — 36. *acles* H (et 4 litt. sp.), A *ades* et 5 litt. sp. E *ac alacer* $A^3$ mrg. m *acies* L — P. 194. 4. *consistere* om. M — 5. *facile* om. L — *subp.* $H^1$ $l^1$ — 6. *copiam* e 32 — *verb. cop.* om. M — 8. *rei natura* L — 9. *et* om. L — 11. *a* om. L — 13. *ad* om. M — *cognoscendos imitandosque* e 32 — 14. *cognorit* L — *aut* C *haud* e O — 15. *struet* M corr. $H^2$ — 16. *ornationis* M (m) corr. A — 17. *excitata* Schuetz *excitabitur* Bake — 18. *labetur* L del. Bake — 19. *di* $H^1$A *dii* C — 23. *veteres* om. L — 26. *et eius* M *Erilius* L (157, 15) — 28. *saepe* M — *audientibus* M (e) — 29. *n̄* H *nec* C — 30. *liberalis* M (e) — 35. *se* om. M — 36. *confecisset* M 32 — 37. *ipsi* M (e) *ipsa* l — *est* om. M — *facilis est* e — *illi ipsi* L — P. 195. 1. *appeterent* M (*adp.* H A o) — *qui … repudiarint* om. m — 2. *repudiarent* M — *ho* M om. l e *Ccio* L (157, 15) — 3. *calced.* A (*h* s. l.), m (230, 30) — 4. *ut temp.* Campe (196, 33) — 9. *victus* om. M — 10. *ut tu* M *et ut tu* L — 11. *ipso* om. M — 13. *uocaretur* L — 16. *est hab.* L — 18. *Sed* M *Atque* L — *ii* H *hi* C — *summi* L — 19. *auctores* H $E^1$ (4, 24; 6, 29) — 20. *a* M 32 *ita* C — 23. *plus*

om. M 32 — 24. *tribuendam* M (l) — 27. *imperi* A — *distr.* E (ead. m. corr.), o L; Halm prgm. Speier 1846, 13. Vox Catulo indigna et officiis, quibus Crassum fungi ille laudavit. — 28. *rerum* om. M — *comprehenderes* L — 30. *sociares* L — 31. *ardentesque* l o γ (?) — *iis* H fort. melius (71, 30) — *studis* A — 33. *in* om. M 32 — 34. *re* om. M — *quampluribus* M — 35. *magnitudinis* M (e) corr. H — 36. *diminutae* l o P² *diuinitate* P¹ — 37. *cuius* M *cho* l *chous* o *non* e — P. 196. 1. *nam* M 32 corr. H — 2. *Archimedi* M — 3. *num ip. l. Ar.* om. M — 4. *discerptam* A² m *discerptas* L — 5. *uniuersorum* M an: *universum rerum*? — 6. *elaboret* A E 32 — 7. *et socero* E l o γ — 10. *illi* om. H E — *Marcum* M *.M.* m L (item 50, 31) — 11. *manlium* L — *uidimus . uidimus* M o — 12. *id* om. l o 32 — *facere* om. M — 13. *suis* om. L — 14. *ita* H *et ita* C — 16. *de agr. col.* om. M — 18. *T.* m — 22. *repeteretur* H 32 *repereretur* A *repperetur* E corr. A³ mrg. — *et in sen.* L — 26. *non didic.* C *didic.* ω — 28. *At utroque* L — *et* om. M 32 e — *labor.* l o e L — 30. *negotis* H¹A — *coniectam* L — 32. *et* om. L — *facile* om. M — 33. *illis* om. M 32 — 37. *nullā cognitionē rerum* H E om. L — P. 197. 1. *excellct* L — 4. *absoluerunt* M P¹ *obsoluer.* O¹ — 5. *pontificum* H¹ A m — 9. *cogitationemque* M (m) *cognition.* 32 corr. A — 10. *in hoc* L — 11. *uirtutis* L — 12. *petenda* H¹ A¹ E *petendae* H² A² m *exempla repetenda* L — 15 *hisd.* H² *eisd.* o *iisd.* L om. e — *ill. temp.* e L — 16. *fuisset* H² — 17. *traditur* om. M — 19. *ita* om. M — 21. *dicendi* M *ui dic.* l o *rōē dic.* e *dic. copia* L — 22. *cum* L *dum* e om. M — 24. *doceret* M sc. argumentis atque rationibus (118, 25; 399, 23; de rep. I 25) *diceret* L — 25. *libris* M (e) — 27. *eo* L — 29. *clamator* L — 30. *aliqui* A E O — 31. *maxima* H — 33. *annos* L — 35. *suis quidem* L — 37. *siracus.* e L — P. 198. 8. *pythagoreus* m L — *Lysias* M — 10. *xenopho* H¹ A E 32 (80, 32; de inv. I 52) — *hagesilauom* H¹ A *hagesilanūn* E *hagesilaum* C (e 32) — *philolauos* H¹ A E γ — 12. *Graeciae* M (l e) — 16. *idem* o *iid.* l e L — 18. *eloquentiā* H¹ — 20. *ipse* C *ille* Schuetz *is* Pid. inclusi — 24. *de philocteta* L — 25. *barbaris* l o e L — 26. *pateremur* M (l o) — *armauit* L — 27. *omnemque rerum* m (32) — 28. *ne* M *Nec* P — 31. *agendi* om. M — 35. *malit* H L *mallet* E l o e — 37. *nouit* L corr. O vet' — P. 199. 1. *non* om. H 32 — *suppetit* L — 4. *sin* L — 5. *doctoribus* L — 7. *disiung.* H² l o e L — 10. *quamuis* L N — *contemnatur* C *condemnatur* N — *his* L — 11. an: *ali, quom*? — 12. *et* om. M (32) — 13. *et a* L — *et a cet. s. fuit* in spatio vacuo O² addidit; inclusi — 15. *id quod non* H *quod non id* M *non id quod* e L — 17. *esset* L — *attributum* m P O vet' — *ac den.* om. M — 18. *ut* om. L — *hae* m O — *fuerant de* L — 19. *uti* O vet' — *erat* M l o — 20. *orationcm* M (l o e) — *discr.* A *descr.* C —

21. *cumque duab.* M *cum duab.* 32 *cum de duab.* e *cum duab. de* l o *cumque de duab.* L. Sine dubio *de* emendatio particulae *que* adscripta erat. Eadem confusa vid. 29, 16; 157, 6; 214, 11. — 22. *dic.* om. M — 25. *te* add. $O^2$ $l^2$ — 26. *arrip.* M *erip.* N — 28. *tu* om. M — 30. *academia* M 32 — *totum* om. L add. $O^2$ — 33. *posset* M (e) — 34. *aliquanto* L — 35. *defet.* H *defat.* C — 36. *rationis et* L — P. 200. 3. *nunquam* l o Kays. — 5. *istu* M corr. E *istud* m — *quod* m — 6. *si potuer.* M 32 — 8. *crass'* H A o *crassum* E — 10. *desiderare* $L^1$ — *posse ista* L — 11. *ut* M *uel* e L — 15. *omnem* M *ob rem* L — 19. *ut non* L corr. $P^2$ — 23. *etiam script.* E e L — Ab § 149 in A altera in E recens manus pergit. — 29. *coniuncta* M — 31. *extenuatis* H A 32 — *et coniunctis* l o e *coniunctisque* L ε incl. Kays. — *utemur* L ε — 36. *est igitur* L ε — *verbis* om. M — 37. *et* $H^1$ *aut* M *ut* l e *atque* L ε — P. 201. 1. *esse* m L — 2. *delectus* $H^2$ A mrg. l γ e — 3. *quidam hab.* L *quidam* ε — 4. *est* om. L ε — 5. *Etiam* L *Atque* ε — 6. *is* L — 10. *uerum iam in* L — 11. *est* om. M (e) — *verum* M — 13. *artem suam* $H^2$ — *atq. expl.* om. M — 14. post *videtur* signum ∴ A — 15. *igitur* om. H — 18. *ac uetusta* H *uetusta et* P *ac uetusta et* O ε — 19. *quae sunt interm.* L — 20. *licentia* L — *nostra* C (o) corr. $H^2$ — 21. *poetae . cum* A 32 γ *poete . tum* o e *poeticum* $l^2$ in ras. — 22. *laelius* C *Celius* ε (79, 35; 134, 5) — 24. *fari* L Quint. VIII 3, 27 — *nuncupare* Quint. — 25. *non uerebar* M — *et alia* L — 30. *mihi* H o L ε — *exanimato* om. H — 31. *expectarat* A m — 32. *an non novisti huius vers.* Ribbeck — 33. *expector ad* $A^1$ *expectarat* corr. A, m — 34. *sed* om. L ε — *Vel saepe* L ε — 35. *verba novantur* om. Lamb. — *sensus* L ε — *disertus* $H^2$ $l^2$ L ε om. o e 32 — 36. *uidi* e $l^2$ L ε — *genitalis* $l^2$ L — *ut* om. M ε — *uacarum* H A e *uacatum* 32 *uaccar.* o e *bacar.* l *baccar.* L — P. 202. 1. *incuruascere* H *incurbescere* A *incurvisc.* Non. — *ueritate* M *uarietate* l o e *late* ε — 2. *acta* M — 3. *angustis* M (o e) corr. $H^2$ — *delect. iucunditasque* L ε — *delectationeque* H A — 5. *haberi* L ε — 7. *frequentia* M — 9. *declarare* L — 12. *Igitur* o e — *haec* A m (e) — *tralationis* A m (e) ε — 13. *mutat.* L ε — 15. *indicant* ω — *arcesserunt* M (e) — 16. *quidem* l o e ε — 18. *Similitudinis . . . repudiatur* incl. Sorof — 20. ||||*si* H *sit si* L ε — *agnoscetur* L ε — *si* om. H A — 22. *omnia* del. Schuetz — 24. *et tenebre* L — *imbrorum* e *nimborum* 32 L — 32. *feruet* e L — 35. *si facti* A l o 32 corr. A mrg. — *illi* M (le) — P. 203. 1. *possit* L ε — 3. *iste* C *is se* Pearce — *circum* κύκλῳ Soph. Antig. 241 — *uestet* M (e) — *saepe* M — *se dolo* Osann — 6. *emissi* L — 8. *Atque hoc* L — 10. *delectantur* l L ε — *quam propriis* om. H — 11. *prop. uocab.* L — 12. *spes* M — 15. *tamen copia* H *tamen inopia* M — 17. *quoddam* L — 18. *positū et* H *positae* A *posita* m *positum* e 32

*posita et* L ε — *petita* Bake — 20. *in* om. L — 23. *maximeque ad* L — 25. *dulcedo* m (32) — *rationis* M (e) — 27. *pon. paene* L ε — 29. *atque huius* M *cuius* e L — *possumus* M P[1] — 30. *eundem* M *undē* A — *potest* om. M — 31. *enim ex* m — *unde mihi idem* P[1] *in idem* e ε P[2] *inde idem* O — 32. *adferet* H *adferre* C; adferre non modo potest, sed fieri non potest quin adferat; ergo illud verum — 36. *non pot. inesse* A (sign. transp.) m (e) ε — P. 204. 2. *rape* om. M — 3. *cape* L ε — *non pete* L ε — 4. *victurum* om. M — *hoc uerbum* M ε *hoc uerbum est* L *Est hoc verbum* scripsi (205, 12) — 5. *ad id adeptum* M — 9. *eis* M *mentis* L ε — 10. *feruntur* L ε — *est uerbi transferendi* L — — 12. *est* om. M (32) — 13. *audiunt* H 32 L ε — *trahit* L ε — 14. *morte dici* L — 17. *res* om. L — 18. *comisat.* H (bis) A (semel) *comissat.* A (semel) *commessat.* l o e O ε *comessat.* P 32, cfr. Velius Longus p. 2232, 46 P. — 20. *quam* om. M (e) — *fuisset* om. M Lamb. — *illum* M (e) — *ad* M — 21. *quod te* M — *abire* M ε *adiri* L *adirier* Vahlen — 22. *esset* (6 litt. sp.) *ueas* H *esse tu eas* A m — 26. *duriora* A 32 l[2] — 27. *prepositio* H A ε *proposito* L — 28. *Catoni* L corr. P[2] — *pubillum* H[1] corr. *t orbum* mrg. A, unde *orbum* m (32 e) — 30. *debet esse* L ε — 32. *irruisse* L ε — 33. post *uerbis* sp. exiguum H — 34. *que qui* H A mrg. *quam quae* A *quique* l o *quamqui* 32 *nec qui* L ε *neque qui* Luchs Ruehl Heerdegen suo quisque libro adscr. — 34. *afferant* A — 35. *profuit* O ex *profliit* P — P. 205. 1. *tralatio* M (32) — *aut* A m (e) — 3. *patior* L — 4. *iterum* om. M — *aduncum scop. ut olim* Ribbeck — 7. *erras* semel M P[1] — *nam et uidente* M ε — *me* H — *praefidente* M *praesidente* e ε *praesidentē* m L corr. O vet' — 11. *simplici* H *simili in* P — *eius* L ε — 12. *refer.* M — 13. *ornam̄* H (et 3 litt. sp.), A 32 — 14. *ex hoc genere* L ε — 18. *sed in or.* del. Schuetz — — 19. *terribilis* M (l o e) ε — 20. *pro A. e. s. A.* incl. Bake — *uerbum est* L ε — 22. *prop. causa* L ε — 24. *hos* A (et 8 litt. sp.), m — 25. *et* om. C — 26. *testes* om. A m — 32. *uirtus* M — 33. *uita* M (e) ε — P. 206. 3. *commut.* 32 L *mut.* ε — *verbo* om. M (e) — 4. *quo* M ε *cui* 32 *cum* L — 6. *aedificis* H — 7. *ac tecta* A m — 8. *equitum* L ε — 10. *ut* L ε — 13. *fuimus* C corr. Lamb. — *rutili* e ε *ruini* O om. P *rutuli* P[2] O mrg. gasp. — 15. *saepe etiam* L ε — 16. *quam* ex *ut* H — 17. *pud̄.* L ε — 18. *pro magna* L ε — 19. *Vera* L — 20. *cum ex* A m — *posui* H fort. melius — 22. *ea* om. L ε — 29. *·/illustrat orationem ·/notat et·/* A, unde *illustrat et notat* (*nobilitat* l e) *orat.* m — 31. *conloc. max.* M — 33. *asperiorum* A 32, unde *asperior* m ε — 35. *lenis* o e O P[2] — *quod* L — *lepidis* H *lepidi* M *lepidi in* ε, unde fort. *lepide in* recte Ern. — 36. *L.* M — P. 207. 1. *exiis* H *exis* A (*et*) *ex his* m ε *sinthesis* L *lexis* 353, 9; Non. — *compositae* M *compostae* 32 *composite* m L — 4. *impudens* L — 6. *rhetorico*

*teros* (*teres* O) L ε — 7. *tuses* L *tu sis* $P^2$ε (Jordan, Krit. Beitr. 237) — A vetus et E redeunt — 9. *Idem illud scilicet* L — *uoluit* L — 11. *haec* om. 32 L — 12. *seruanda* l Bake — 13. *iunctam* C *uinctam* l 32; Philol. 44, 673; Fleck. 135, 87. — 14. *lenem* l e O $P^2$ — *id* om. M $P^1$ — 15. *verba* om. M — 16. *iungetis* L — *ne uastius* M — *deduc.* C *diduc.* (32?) Manut. pr. scrips. vid. — 20. *hos* E l 32 — *est* om. M — 22. *enim* om. M — *defetig.* H A P *defatig.* C — *liberiorum* M — 24. *primus* H — 27. *quae ad* M (m) — *discipulū* M (e 32) *ad disc.* l o — *Naucratē* M (e) — 28. *nam hec* o *Nanq̄ haec* P — 29. *idem* L — 30. *sum* M 32 *suam* e — *uersuum.atque cantuum* L — *et* om. M — 34. *possit* L — *traducendā* M (m) — *dix.* M — 35. *vel* om. M — 36. *si* ... *coniunctionem* om. O — *uitium* ... *coni.* om. P add. $O^2$ — P. 208. 1. *etiam* M $O^2$ *eam* ω — 2. *sedere* M — *est* om. M — 3. *res una* C *res est ulla* e *res ulla* $O^2$ mrg. (C F W Mueller prgm. Koenigsb. 1860, 24 et Landsb. 1865, 14) *rebus* Rufinus, unde *rebus res una* Stangl — 4. *ab ignar.* L — 5. *quant. pot.* om. M — 8. *modis et forma et* O *modis forma et* P — 11. *solut* A *soluat* E *soluit* m — *Quoniam* γ $P^1$ — *tantum* om. M — 13. *tam necess.* M — 15. *conseq.* H — 16. *hac eadem disp.* E — 17. *ex hac* ... *sunt* om. l o 32 — *haec* om. M — *uaris* $H^1$A — 18. *genera* M *genere* $H^1$ — 22. *ceram* om. M — 23. *formam* H l o — *et* om. M — *ut* add. Schuetz; cfr. Quint. IX 4, 69 — *grauis simus* M — 24. *suptilis* M — *sic* om. L — 26. *Itaque* L — *omnem rationem et* L — 27. *ad mot.* L — *utatur ex* M 32 — 28. *ipsa* M *ita* L — 30. *ead. pl. hab.* $P^1$ *ead. h. pl.* L — 31. *etiam ac sal.* L — 34. *sol ad* M — 35. *eam* om. L — *circunf.* O *circonf.* P; cfr. de nat. II 105, in Verr. IV 107. — — 36. *inde* (5 litt. sp.) *sim* (5 litt. sp.) M — *et* om. L — *lunā* A E — 37. *suo* om. M — P. 209. 1. *dispares* L — *conspiciat* M — 7. *adfectum* M 32 *affictam* L (150, 22) — 8. *in eis* M sc. qui circa nos sunt et ceteris, *in his* L i. e. non ceteris — 11. *nusquam* ... *naturam* om. M — 14. *antenna* M — *quam vela* om. M — 15. *ali* M (l o) — 17. *et tem.* L — 20. *est* om. M (m) — 21. *est* M — 22. *parte tecti* L — 23. *fasti* M 32 — 30. *ita* om. L — *suaue* M (et 3 litt. sp. H) *est suaue* L transp. Kays. — 32. *inventum* del. Purgold — 34. *possit* L — *esset igitur* L — *turbatio compl.* L, illud punctis del. O — 36. *alius nam* om. M (H) — 37. *pluris* M (m) — *frequenter* $H^1$e 32 — P. 210. 4. *dactyli* L — 5. *et spondi* H *spondi* A $E^2$ *et spondei* e *spondei* C — *dact.* ... *sp.* incl. Madvig, *pedem* incl. Ell. — *immutat* L — 6. *duos* m — *nec* M (e) Rufinus — 7. *aut sim.* l 32 — *uersuum* L — *incidimus* Rufin. — 8. *Aliae* L *Arae* Ell. *Valvae* Maehly — *heroi* incl. Madvig — 9. *verborum* om. M — 11. *paean* M *pean* m L *peon* e semper — *a* om. E o e 32 — 13. *a* om. M — 14. *domuerat* L — 15. *sonip.* E e γ — *illi*

om. m — *oratori plac.* M — 16. *finiri. Is autem* L — 19. *ut* om. M — 22. *Ennius* L — 28. *spiritus* L — 30. *sic et est* L — 31. *ut* L — *terreat* M — 32. *Nam neque* L — 33. *fracta* M (l o) — 35. *et ex istis* M *ex illis* L — P. 211. 4. *diffuse* L — *id in* L — 7. *continuum sit* L — 8. *ponetur* L — *indocta* L — 10. *quid est aliud* e *quid est aliud causae* L — 11. *auris* M (o) *auribus* e — *naturae* L — *moderatur ipsa* e — 14. *ut* L *et* ω — 20. *uerba* L — 21. *in* om. M — 22. *orationes* M — *conuersionis* M (*conuors.* H A) — 23. *aut prima* M — 24. *aut extr.* O *extr.* P — 26. *eis* O — 27. *quod* || *eo* H *quod ego* e 32 — 31. *difficilior* L — *ad* . . . *ista* om. L — 33. *non ea* M — *et* L — 34. *uidemus* L — 35. *aut me* om. M — 36. *isti* M corr. H — 37. *dicis* om. M — P. 212. 3. *tamen* L *al'tandē* L² — *eo* et 5 litt. sp. A (maius sp. o 32) — 5. *tenore* M — *quidem* (4 litt. sp.) *ca* (6 litt. sp.) *interp.* M — 7. *dim.* E l γ e — *igitur Crassus inquit* ω (119, 15) — *a lege* M (et 4 litt. sp. H) — 9. *nobis* E¹ m *uobis* C — *in hoc* M (e) — 10. *quantum* L — 11. *ac* e L — 12. *efficiendast* H A (*da est* E) *Et efficiendum est* L — 15. *et quos* (4 litt. sp.) *et* H A E — 16. *capienda* C corr. ω — *uerbis* M — 22. *ac* M *a* L *ab* scripsi — 25. *in* om. L — 26. *illi* om. M Rufin. — 27. *ne* M P² *in* L — 31. *his* L — *perspectio* L — 33. *quid* M — 34. *sit* L — *prima pauce* L — 35. *cernuntur* O *cerunt* || P — *quae* om. E Rufin. — P. 213. 1. *sunt fere* L — 2. *non* om. M — 3. *choricos* L — 4. *aut et* M O *aut in* P *aut ei* ω — 5. *efficientur* L *efficerentur* P¹ — *ut* om. L — 6. *hi* O *In* P — 7. *fac. quod* L — 8. *Sedon.* M (m) *Sydon.* O add. *alle* P¹ *ille* O — 9. *exam.* C — 10. *uaris* H A — *e temp.* M l o (130, 26; 336, 26) — 12. *uolupt.* M — *eiecisset* M *erexisset* e *conicisset* 32 — 13. *in* om. M — 16. *qm̄* H A E *quo* l o e *quonam* 32 L — 18. *in* om. L — 20. *sunt* e γ L — 24. *multum* L *tum multo* ω om. M — *ostenderint* L — *uerbo* M — 26. *neque* L — *rerum* om. M (H) — 28. *omnis* M (e) — 30. *his* m L — 33. *et pop.* L — 34. *conuentus* E (corr. 1) e L — 35. *singulis* M (e) — P. 214. 1. *a* om. M (l e) — *nisi naturam* L — 4. *exercitamur* H A — *limamur* M (e) — 8. *maioribus ut* M — 10. *in Graecia* L — 11. *de* om. M — 15. *tacite. Tamen* L — 18. *circulum* M — *ouum* M (e) — 20. *audire* C *audere* e O² mrg. — 21. *naturali* L — 22. *tendebant* L om. P¹ corr. O — 23. *et qualibus* M (l e) — 28. *si habitum etiam* L — 29. *est plena* L — 30. *et tamen* L — *et tenuis et* L — 32. *quaedam* M (l e) — 34. *nobis hic* L — 36. *et* M (221, 4) — 37. *putant* E (*e* ex *a*), e — P. 215. 1. locus confusus et plane corruptus. Itaque codicum optimorum verba ut sunt transcribere malui quam ea, quae usque ab Manutio et Lambino ex inferioris ordinis libris sumpta et probata vidi, diutius retinere. Post *moveantur* enim addunt *sic verbis quidem ad aptam composi-*

*tionem et decentiam, sententiis vero ad gravitatem orationis utatur,* quae hoc loco Pal. 9 Grut., lg. 3, 4, 6, 32[b], 67, 83 (infra errore opinor 13, 93) Ell. servare dicunt. Post *versantur* e (Pal. 6, 7) habet, ubi etiam O², qui tamen *re impositionem et condecentiam* scripsit, s. s. *al'* interposuit. Male autem ita Ciceronis sententiam grammaticum quendam explere conatum esse ille ipse Or. § 227—229 docet; ac ne verba quidem eiusdem sunt, qui in lib. de nat. II 145 ad verbum decentiae, quo semel usus est, *ut ita dicam* addiderat, ut sese novum fecisse significaret. — 3. *ut is* A *ut his* E 32 *ut inquam ii* e *ut hi* l o *ut ii* L — *ut* ... *versantur* del. Lamb. — 4. *autem etiam et* L — *innumerabiles* L — 5. *quod hoc* H — *inter quos* M *inter quae* e om. L — 6. *hoc interest* post *sententiarum* L — 7. *confirm.* M (e) — 12. *ne* M *in* e *nisi in* L — 15. *lenit.* e L; Quint. IX 1, 26 — 20. *rerum quaeque* M *rerum quasi* L — 21. *aspectu* 32 L — 22. *ualet* L — *et* om. M — 23. *amplicandum* M — *is* A *his* E m L — 24. *quam* M — 25. *hinc* L — *percussio* C *percursio* lg. 69 — *stet* M *est et* L — 27. *distinctio* M — *et* prius om. M (e) — 28. *inclusio* M *inlusi* O *diuisio* e P O² mrg. — *a re non longa* L — 29. *delectio* L — 30. *continens* P¹ *concinnens* L — 31. *sit* M — 32. *orat.* L — 33. *minuendi* M 32 — 34. *superl.* m (32) — *ratio* M — 37. *quae* ... *tractatur* om. M (H o) — P. 216. 1. *in oratione* o L — 3. *correptio* M (l) — 4. *a te aliquid* L — 6. *quasi* om. L — 10. *commonendos* H A E² — 11. *est lumen* L — *discriptio* A *discretio* L (*descr.* P¹) — 14. *interpellantis coercitio* Schuetz — *comminatio* Schuetz — 15. *effrenatior* O Quint. — *ag.* L — 18. *laesi* M (e) *laesio et* L — 19. *exercitatio* L — 23. *leporum* P² O vet' — 27. *processio* M — *posita* L — 28. *districtio* M — *verbi* om. e — 30. *deferuntur* M (o) — 31. *et* alt. om. M — 33. *et immutatio* L *et imminutio* ω Quint. om. M — 36. *delecta* L — 37. *rursus* L Quint. — P. 217. 1. *correptio* E γ 32 — 2. *disputatio* E L — *et quod* L — 3. *ipsa* L — *disiunctio* E m — 4. *et latio* M *translatio* L — *scriptio* L — *He* O vet' — 5. *atque et* L — 6. *verborum* om. M — 8. *Quē* M 32 — *quam nota* L — 12. *nostrum* M P¹ *vestrum* l e L — 13. *solū* o *solus* e P O vet' et al' — 18. *si non sunt omnes p.* L — 19. *at certe* om. L — *nū* M (H² m) — 20. *est quod* l o e O *est* P — 22. *nec* e L — *nec* e — 23. *orationis. Nam magnum genus* L — 24. *capaces* L — *verborum* del. Schuetz — 26. *deliberationis* et *laudationis* L — 27. *Aliud sermo* L inclusi — 28. *dissupat.* H¹A *dissip.* H² m corr. H² mrg. — *historiae desiderant* L — 29. *at iud.* H A *aut iud.* E², corr. H² mrg. — 30. *ipsi qui* L — 31. *sunt* m (e) — 32. *ac belli* M (e) — 34. *ne ut* M *n*(*i* s. *n*) *ut* e — *oratoris* H A E² 32 — *plen.* om. M — 35. *idem* M — *agim.* L — *accommodatum* M 32 O, corr. O vet' — P. 218. 2. *id dec.* L — 3. *haec*

*ipsa* L — *erunt* L — *agantur* M (l e) — 10. *ēēt* M (l o) *abisset* H² mrg. *excessisset* e — 11. *ab* L — 13. *ctesiphonte* M (e) — 14. *est posttr. ab eo* H *est ab eo postr.* E — 17. *magis adm.* e *mag. amm.* L — 20. *esse putaret* L — 21. *Catule melius* L — 22. *tantop.* H l o e L — *efferrctur* Lamb. — 23. *quo me* e O — 24. *sanguinem redundat* L — *an* om. M — 25. *lamentantemque* L — 26. *acta esse* L — 27. *eo* H L — 28. *oratoris* H¹ A l o *orationis* E — 35. *atque* L — 37. *immin.* L — P. 219. 1. *a* om. M — *et* om. M — 2. *totumque corp.* L — *et eius omnis* om. M — 3. *omnisque* M — *uocis* M (e 32) — 4. *a* om. M — *quōque* H A *cumque* E m — 7. *quoque* l o 32 — 9. *leue* C — 10. *spiritui* H¹ A E — *intermissio* A E 32 o — *atten.* L — 11. *horum similium* L — 14. *uobis* L — *sumat* M *aliud* L — *actum* M γ — 16. *ipsius* M *impius* l o e *Ipse* L *ipsus* lg. 69 — 17. *manderem* M P O vet' *mandarem* l o *mandem* O — 21. *equis* M γ P¹ *quis* l o — *hoc* om. H(?) E m (ante *ecquis* pos. 32; in E sign. lacunae) — *animum aduertit* L — *uincit te* P¹ *uincit* L — 22. *memor* M *meror* l e L — 23. *flexibile* (hoc *e* in *i*) H — *plen. int.* om. H — *flexibili* M om. H — 24. *uertam* E m — 26. *paternam* L — *appellare* M *ad paeliae* P — 30. *uidet* M *uidi* L *uidei* Stangl — *inflammari* C corr. Stangl — 31. *vi* om. M — *euitaret* M *uitari* L corr. Stangl — P. 220. 1. *modis sum* L — 3. *mihi* L *mi* l² om. M — 5. *Alter* L *mater* Ribbeck om. M — *minitatur* L — 9. *sanguine* m L — 11. *sin mines* M (ɔ s. l. H A) — 12. *grauis* M — 13. *atractum* e *attractum* L — 17. *quin* L — *cor* om. M — 19. *et tenerum* M *lene* L — 21. *mihi* L — *colican.* M *colligan.* E *collocan.* e L *coligan.* Ribbeck — 23. *se sibi aiacidare* M *se se alacri* P *se se ad alaci* O *ad alacri* O² mrg. corr. Ribbeck — 25. *cum* C *Tum* e 32 — *a te* A E l 32 *te* o — 28. *quā* A E l 32 *qua in* o — *Paris Helenam* C transp. Lachmann — *innuptiis* M — 29. *nuptias* M *nuptis* L — 30. *fere* C *fui* Bothe — 32. *haec ubi* H A *hec ubi* E — P. 221. 3. *demonstrans* (6 litt. sp. H A) *clarans* M — *inclinatione* Quint. I 11, 18 — *hac* L om. Quint. — *ac* om. M — *non scaena* L — 4. *a* om. H — 6. *bracch.* H *brach.* C (129, 22) — 8. *in fin.* L — 9. *Sed si in* L — 11. *mago op.* H — 12. *uoltus est* L — 14. *et comm.* om. M — 15. *uerum* M — 16. *continens* L — 17. *auct.* L — 19. *est* om. M (o); *esto* Matthias Fleck. 135, 480 — 22. *quorum int.* M — 26. *oculis* M (o e) — *et leoni* L — 30. *actiones* M — 31. *hac volgus* om. M — 33. *eius* M — 35. *oculorum* L — 36. *per* L — *omnis ... animi* om. M — P. 222. 1. *motis* M (E¹) — *semet* E — 2. *iud.* m — 5. *deindeque* L — 6. *recipiendi* M (o e) *praecipiendum* L — 7. *tamen* om. L λ — 10. *ciuirimeis* M *plurimis* L — *quo* M (e) — *utille* M (o e) corr. H — 12. *in dicendo obt.* L — 14. *ad* om. M 32 — 16. *et* om. L λ; alterum exemplum Catuli interfatione in oblivionem

ducitur. — 17. *cricinio* P *Erieino* O λ — 18. *eburniola* L λ — 19. *fistula staretque* L λ — 25. *inquit illos uiros qui* L (*qui* del. 2) λ — 26. *irrepsisse* P *al' ī. r. p. ēe* $P^2$ mrg. *irrepisse* O — *quam ea* H *quia mea* M — 27. *tecla* A *tella* O — *ea* M *et ea incitatur* L λ. Ita explerunt Mediolanenses, ut grammaticorum interpretatio *ea in civitate ratio vivendi* cum imagine cohaereret. Hanc ipsam seclusi. Nam eam imaginem explicatam velle in orationibus, quae apud doctos indoctos habebantur, aptum est, in hoc sermone eruditissimorum auribus ineptum. — *posteritatis* C *posteris* $P^1$ — 34. *utile et suaue est* L λ — 35. *agreste* om. $L^1$ λ — *ad* om. e o $P^1$ O — *affirmandum* e o $P^1$ O *firmandum* $P^2$ λ — 36. *uoci* $P^1$ *uoce* o O λ — 37. *quoddam in inferius* L — P. 223. 1. *et* om. M — *sed iam* Schuetz *et iam* Henrichsen — 2. *idem* M — 3. *quod* M *quoque* L λ — 4. *hic* om. M — 5. *actio* M (e 32) — 6. *deferet* L *defert* λ — *Et* M — 7. *sensus illius* L λ — 14. *didicisse* L λ — 16. *ut* delere vol. Ern. — 19. *Et Crassus* om. L — 23. *recte* om. L — *uides* C *confidis* Bake — 24. *sentio* om. L λ — *Eoque* L λ — 26. *Non* M *Tibi* L λ — *in* add. e — *uestrae* L λ — 27. *aetati* L λ — 30. *vobis* om. M — *uerum* M — 33. *curaque* Lamb., sed repugnat quod antecedit *curemus* et *hac*.

B r u t i librorum unus fons est ille Laudensis, de quo supra diximus. Ex hoc ipso Florentinus Magliabecchianus I 1, 14 (F = lg. 8 Ell.) videtur transcriptus esse, quamquam certi testes non adsunt (Heerdegen M. Rh. 38, 120). Et est is optimus, quem inprimis sequimur. Alterum locum tenet Ottobonianus 1592 (B), quem Flavium Blondum scripsisse Heerdegen primus docuit (Fleck. 129, 106) Sed multum abest, quod ille in Italia illustrata gloriari videtur, ut ex archetypo suum transcripserit: tanta celeritate manus ac firmitate, tanta continuatione verborum hic liber scriptus est, quanta ex exemplari paene ad nullum usum apto, cuius litteras discernere atque legere difficile fuisse dicitur, brevissimo tempore — a nonis ad idus Octobres — fieri nunquam potuit (Pid. ed. III p. 32). Tertius est Ottobonianus 2057 (O). Eum non tam homo doctus quam librarius artifex, quo genere tum Italia referta erat, ex libro iam satis bene picto confecit. Hos duos ipse excussi, F Thomas Stangl dedit. Neque vero haec ab Mediolanensi schola profecta exempla sufficiunt. Nam Parisinus 7704 (D), quem Orelli laudavit, deinde liber Nanianus, quem Venet. I Ellendt appellavit, quamvis saepe cum illis tribus consentiant, tamen locis aliquot meliora et fide digniora afferunt quam haec ut coniectura grammaticorum reperta esse putare possimus. Editionibus usus sum propriis, quas Orelli (Turici 1830), Meyer (Halis Sax. 1838), Ellendt (Regimont. Pr. 1844), Jahn (Eberhard Berol. 1877), Stangl (Lips. 1886) paraverunt.

*M. TVLLI. CICERONIS. BRVTVS* inscr. F. om. O B. De libri titulo cfr. Meyer. p. 9; Piderit. ed. III p. 16. — 11. *Augebam* C *Augebat* ω — P. 225. 17. *autem et* C *aut* Lamb. *autem* Ern. an: *aut vel?* — 23. an: *didicerat ille* et *assuefecerat?* — 29. *terrore* C *errore* Vict. Pisan. — P. 226. 11. *venerat* C *venit* Fleckeisen. 127, 208 — 15. *nunc? quid* C *nunc. quid* F B *numquid* ω Nipperdey. Jahrb. f. w. Kr. 1846. II 247. — P. 227. 8. *dices* C *dicis* D — *rerum* C, add. *Romanarum* Bake, *nostrarum* Jahn — 11. *Mihi quidem opt.* B (sed ead. m. corr.) *opt. quidem mihi* O — 22. *qua* C *quo* B mrg. *quae* Eberhardo auctore Stangl — 27. *repressus est* Bake — an: *exortusque?* cfr. Fleck. 107, 845 — 30. *paene solis* C, in quo nescio quid aliud latet — 31. an: *vel derelicto?* — 34. *quam* C *sepe* B¹ *cum* ω — P. 228. 1. *et* del. Lamb. — 2. *Et si* C *etsi* ω — *fortasse* C. Hic latent fortasse haec: *et si forte tu non solveris, ego* etc. Post *negat* intercidisse similia atque *ne tu mihi susceneas oro* Fleckeisen susp. 107, 847 — 3. *se incommodo* Lamb. *incommodo tuo* Corradus *incommodo se tuo* Klotz — 8. *ausim* D Ven. 1 *uisus sim* O¹ *ausus sim* C — 19. *rerum naturalium* C *rerum nostrarum* ex aliquot libris Lamb., qui idem in aliis *veterum annalium* se legisse dicit. — 32. *aut plane* Wetzel — P. 229. 13. *res* C *vis* C F W Mueller. Fleck. 89, 621 — *studiosum. Et* F B O¹ N *studioso Et* C *studioso mei* Orell. Post *et* addo haec: *exercitatum audienti* — 15. *vere* F — 31. an: *natura ipsa?* — 34. *quare* C *quarum* Kays. — 36. *habeant* C *habeat* ω — P. 230. 3. *a Graecis* incl. Meyer — 16. *Attici* C *atticis* N — 25. *crebris* F¹B¹O — 29. *Tum* incl. Jahn — 31. *ceius* C (157, 15) — *Eleius* C *Elius* B¹ — *in h. m. fuit* incl. Jahn — 32. *fuerit* B¹ (*t* eras.) — 37. *verbis* C, *acerbius* Feldhuegel prgm. Magdeburg. Klost. 1871, 6. del. Wetzel — P. 231. 12. *quidem meo* B D *meo* Rufin. Halm. rhet. Lat. p. 580 — 21. *nonnunquam* C *nunquam* scripsi — 22. *ulla* om. C add. ex Ruf. Fleckeisen — 33. *quo* F O *in quo* B *cui in quo* D — 34. *in eis causis quas scripsit* abesse malim. Fleck. 121, 137. — — P. 232. 2. *esse* Bake, *exstet* Stangl — 18. *perstringeret* D — *et tantum* C, *tantum* Ven. 1. Manutius — 22. *ut in ea* C *vel in ea* Heusinger — 34. *eloquentia* F B O — 35. *tam idem* C fortasse: *tam gravis et idem*; cfr. Quintil. X 1, 46. — P. 233. 3. *Pisistrato demum. Hunc* Bake — 6. *iam libertate in Graecia* Weidner. N. Phil. Rundsch. 21. — 14. *est apud te* B D N — 22. *morbo* add. Teuffel; cfr. Thuc. I 138. — 23. *tradidit* B *addiditque* Kays. — 28. *materiam* F — 29. *Themistocle* C *in Themistocle* D *Themistocli* ω — P. 234. 12. *siciliam* F B O N — 14. *et controversa natura* ed. Asc. Lamb. Ald. *et controversiis nata* Jacobs *e controversia* Jahn *et controversa in ea iura* Madvig (adv. crit. III 100) *ad controversias nata* Simon prgm.

Kaiserslautern 1887, 12. In ed. Pid. III scripsi: *et controversiae cupida natura* — 17. *descripto* F B O *de scripto* C *descripte* Schmitz *discripte* Eberh. — 19. *qui nunc* N — 20. *quem sing.* et *conscripsisse* Bake — 26. *se aud.* incl. Campe — 27. *nam* C *etiam* Eberh. — 28. *esse* incl. Bake — 34. *a quo* Jahn — 36. *arte* Harnecker — 37. *partus* C an: *portus*? — P. 235. 16. *Piraeeo* tacite Orell. Ell. — 18. *obtineret* O *optineret* C (D?) — 24. *fuerunt* B D — 32. *quae* F O vet' *quem* B O — P. 236. 4. *aneonis* F B O[1] *anienis* O[2] (D?) — 14. *inclinantem* Bake — 17. *pontuficum* F — 18. *M* C *M'* Lamb. et sic ubique — 22. *fuerit* C *fuit* ω — 23. *popilli* F O *popili* Ven. 1 *popillii* D — 25. *plebi* Ven. 1 — 27. *laena amictus* incl. Bake — 33. *tulit* et *est* Schuetz — P. 237. 1. *et* om. B — 7. *ementitum* Bake — 10. *studio conlegam filius* C (*collegā* O *collega* D) *Tuditano collega Marci filius* ω *conlegae Tuditano Marci filius* Pid. — 16. *dictus* C *dictust* Gronovius ad Gellii N.A. XII 2, 3 — *ollis popularibus olim* C *popularibus ollis* Bergk. Fleck. 83, 459. Sed cfr. Vahlen. ind. lect. univ. Berol. II 1879, 5. — 24. *suadas* F[1] *suadat* B Ven. 1 *sua dat* O *suade et* D *suadai* F[2] *suadae* F[3] *et suada* Gell. *suadaeque* ω — 25. *pitho* F B O — 26. *eius . . . vult* incl. Schuetz — 27. *libris* C *labris* F[3] — 31. *is* F B O N — *cos.* F B *cōs.* O N — 32. *cos.* B *consules* C corr. Manut. — P. 238. 11. *sit* Bake — *LXXXIII* C corr. F[1] — 13. *nisi si* Manut. — 33. *iis* C *his* D (?) Lamb. — P. 239. 1. *saepe sunt* Gruterus — 2. *ut et* F B O D *ut eo* Manut. *uti* Stangl — 5. *nostrum* B O — 7. *dii* F[1] B O D — 14. *omnis* F B O — 19. *apertis autem* B O (F?) N *apertis aut* Ven. 1 — 21. *quod i. L. Dem.* incl. Schuetz — 23. *posterorum* C (F?) — 24. *et in* C *ea in* Bake — *inscientia* Lamb. — 26. *non nouerunt quidem* C *non noverunt. Quid enim?* Manut. *ne noverunt quidem* ω — 28. *catonis* C corr. Lamb. — 35. *et aptior* C *ut aptior* ex cod. Corradus *et ut aptior* ex duob. cod. Ell. — P. 240. 4. *crebere* F[1] B *crebre* O *creber et* C — 10. *arte* om. Ven. 1 — 16. *etiam* om. B D N — 30. *scopulos* C add. *quisquam superarat* ed. Victor. 1536 *metasque tenerent* Bergk — 31. *dicti* C *doctis dictis* Bergk — 34. *sic in* C *sic* Ven. 1 — 36. *atqui* D *atque* C — P. 241. 1. *qui primus* C *primus* Schuetz — *Clodio* C *Claudio* ed. Rom. — 6. *cos.* F *consulem* B[1] O — 7. *capto* F B N — 11. *luentatis* F O Ven. 1. *luctantis* B *lutantis* D corr. Victorius — *senesi* F O vet' — 13. *quod* F B O D N *cui cum* ω *cui si* ed. Rom. Manut. — 27. *enumerat* B N — 28. *bello punĭcū* F *bello punico eum* B O D N — P. 242. 2. *is qui* coni. Stangl — 22. *m. aliunt* F (s. l. c), B O[2] *m. al* (8 litt. sp. v.) O[1] *aiunt* O vet' *inde aiunt* D om. in sp. v. Ven. 1 *M. alium* N — *P. illius* Pighius — *Idaea sacra* coni. Stangl — 24. *patre* F B O N *patris* ed. Rom. — 27. *triumvirum* F B O N — 31. *At* C *Et* Lamb. — P. 243. 6.

*fili* F — 9. *est* del. vol. Beier — *cottae* C *Cotta* D Ven. 1 *Cotta est* lg. 53, 68, 70 — 13. *eis* Jahn — 17. *aut perm.* FBON — 21. *aut* alt. om. FBON — 22. *situque* Hoffmann. Fleck. 113, 244 — *evanuerunt* Purgold — 25. *iam* C *fama* Baiter — 27. *collegis* FBON — 30. *uenustior* FBO[1] — P. 244. 1. *prioris* FBO — 7. *audisse* F Ven. 1 — 10. *in siuas ita* F *in Stiuas ita* O *istiuas ita* B (Ven. 1?) *istius* D *aestiuis ita* N corr. Turnebus — 25. *adortor* F[1] Ven. 1 Ven. 2 *adhortor* C *adhortator* O[2] D *adornatior* corr. Ven. 1 *ardentior* corr. Ven. 2 probav. Corradus, *doctior, fortior, gravior, acerbior, actuosior* alii et alia. Cum Trillero et Buttmanno *atrocior* scripsi. Est ex Rutilii opinione dictum. — 37. *alii* add. Manut. — *eodem a* FBON — P. 245. 4. *mulctatos* OB[1] N — 12. *dis* C *etiam diis* D *die* O[2] — 13. *rutilia* C *rutiliana* N *Rutili* Orell. — 19. *ut istum* FBON — *cognita sit* BD *cognita* (*st* add. 2) O — 21. *T.* C *L.* Manut. (135, 25) — 26. *an* prius del. Pareus — *nihil* add. ex Vat. Max. VIII 1, 2 Corradus — 37. *apparet* C corr. Lamb. — P. 246. 19. *deinde* D — 21. *flaccesciebat* FBON — 33. *et* C *ex* ω — P. 247. 7. *minus* FBON — 11. *etiam* C *et iam* Petrus Faber — 25. *dicentes* BDN — 26. *Sed* C *Sex.* Madvig — P. 248. 1. *et M.* D (?) — 17. *et* C *ei* Grut. — 23. *durioris soceri* FBON — 30. *ex historia* ω — 36. *coelius* F — P. 249. 12. *didicimus* B[2] O[2] mrg. N — 18. *Diaphanem* FBON — 19. *Sed et* C *Sed ei* Lamb. — 20. *quo* C *quod* Aldus *cui* Frotscher — 26. *dicebant; addebant* Lamb. — 27. *commendationibus* FBON — P. 250. 7. *tribuerat* C *tribuebat* Ven. 1 — 10. *est* Bake — 11. *uementem* F *vehem.* C — 18. *oratio erat. In* C *erat oratio. In* Ven. 1 N — 25. *fecit* C *febcit* B[1] *fregit* Vict. Pisan. — 27. *facile* C *facete* Lamb. (?) Boecking — 28. *paulum c. Graecum* FBON — 37. *et* C *et est* Stangl — P. 251. 2. *probabiles* C *probabilis* ω — 3. *oratorum* BON — 4. *videri* FBON — 6. *fiat* Bake — 10. *tecti* F[1] O Ven. 1 — 12. *cum pro reo dic.* om. B del. Schneider — 21. *apta* D *lectu* Geel — 27. *et uterque* C *erat uterque* Jahn — 35. *eruditi* FBO — P. 252. 4. *qui quam* FBO *qui cum* D Ven. 1 *quanquam* N — 11. *sed* C *sed et* ed. Rom. *et* Bake — 14. *habemus* C *Habeamus* Madvig *Locemus* malim — 18. *etiam* om. BN — 23. an: *nullus*? — 25. *discipulina* O adsc. *Antiq̄* — 26. *triumviratu* C *tribunatu* Schuetz — 28. *et ut* Bake — 32. *Sunt ... Tuberonis* incl. Simon — 33. *is ... disputando* incl. Kays. Simon — P. 253. 14. *id ... Ac.* del. Lamb. — 24. *sicut* C *sic* cod. Cuiacianus. Corradus — 31. *videatur* Ern. — 34. *inquit* om. C. Fortasse etiam *Atticus* del. — P. 254. 5. *inquam intellego* C *intellego inquam* Schuetz; *inquam* inclusi — 11. *Enumera* C *Me numera* Weidner — *inquit me* D (?) ω — 18. *illustri* C *illustris* N — P. 255. 1. *P.* C *C.* Corradus (58, 26; 247, 32) — 5. *mamilia* F *manilia* C

— 14. *a bonis* CFWMueller prgm. Koenigsb. Pr. 1860, 18 — 18. *manilia* C: *Mam. quaestio* inclusi — 26. *luculentus patronus* C *truculentus* Ern. *lutulentus* Jahn — 32. *etiam* C *et acri* scripsi (193, 36; 223, 27; 297, 27; 318, 9) — P. 256. 1. *in quo* C *in foro* Weidner, del. Jahn — *genus* C *decus* N *de* (s. l.) *decus* Par. 7703 — 2. *Qui cum ... Lycurgus, magistratus non petierit. Et fuit* etc. Weidner — 3. *accusationem ... Is* incl. Kays. — 4. *ut Athenis ... molestus* incl. Eberh. — 10. *de iustitia* C *damni iniuria* Hotomanus, del. Pid. — 14. *paene* C *plane* Vogel — *loquar* C *loquor* Ven. 1 (?) ω — 19. *eruditius* F B O N *perfecte eruditus* Iv. Mueller — P. 257. 3. *quosdam una* Kays. — 13. *qui* F B¹ O¹ N *cui* C (133, 25) — 19. *agrum* C *aerarium* Weidner — *uectigale* C (D?) — P. 258. 17. *propria* Lamb. — 18. *est* om. Ven. 1 — *quidem est* C *quidem* D — 25. *compressione* C *comprehensione* D (?) — 31. *oratorem* C *orationem* D Lamb. — *eaque* C *quae* Jahn — 37. *cum ... consentiens* del. Schuetz — P. 259. 3. *in conquest.* Lamb. del. Weidner — 8. *nulla* C *nec ulla* Schenkl — 31. *etiam* C *et iam* ω — P. 260. 1. *fuit nobis* Schuetz — 3. *in ornando in augendo* aut *in augendo in probando* malim — 7. *haberi* C *habere* Ven. 1 — *his* F B O N — 8. *perfamiliariter Scaevola, ut nosti* Bezzenberger — 24. *sed tamen sic se* F — 35. *possit* C *posset* D — P. 261. 6. *doctior orator; inde* Campe — 19. *ambiguam* C *ambigua* Lamb. — 29. *quumque* F B N (/: *nō Guar.* B mrg.) *quunque* O vet' — *dicendi* F O¹ N *ediscendi* D — 31. *et C.* Ven. 1 — P. 262. 3. *solebat* C *volebat* Manut. *nolebat* Cratand. — 4. *apsentissume* F B — *qui cum* Eberh. auct. Stangl *nam cum* Weidner — 5. *duo* F B O N — 17. *et* Ven. 1 om. C — *inuidiaque* B³ *inuidiae* N — *macerare* Madvig (adv. cr. III 104) — 18. *ut in* C *uti* Manut. — 28. *quaerendi* F Ven. 1 N — P. 263. 12. *illa aetas* ω — 15. *bis* om. O Lamb. — 19. *alis* F — 26. *Iis* Corrad. — 34. *M. Brutus* F B O N — *aut* C *an* D Heusinger — 36. *defensione* om. D — P. 264. 6. *dispertibat* F B O *dispartiebat* N — 30. *pone* F O *puto* Schuetz *opinor* Klotz — 33. *Coelio* ex *Caelio* (?) F — 37. *Lat. et dil. loqu.* del. Kraffert prgm. Aurich 1883, 106 — P. 265. 4. *Clodius* C (241, 1) — 14. *poeta* incl. Rau — 19. *factus* C an: *facilis*? cfr. Fleck. 107, 848 — 21. *qui* C *is qui* Jahn — 22. *patrem* C *pater* Manut. — 24. *vectius vectianus* C (*veccianus* B) *Vettius Vettianus* O — 28. *Rusticellus* C corr. ex nummis Ursinus — 30. *Betutius* B N — 31. *illa* C *et illa* Bake *una* Madvig — 32. *quo* F B O *cui* C — 37. *coloniisque* Corradus — P. 266. 8. *tu* C *tum* Weidner — 10. *retinuit* F O D Ven. 1 *recinuit* B N *retinnit* lg. 35, 53, 68 — 23. *Omnium sic* C *Omnino sic* Ven. 1 (?) ω — *ut* om. D — 24. *ille* F N *illis* D — 25. *id est ad n. revert.* del. Lamb. — *reuort.* B O — 32. *oratoribus* C *cursoribus* Klotz — P. 267. 4

*Gellius est* Stangl; *fuit* malim (281, 3) — *quam ut* C *ut* Ellendt *quamvis* leep. Philol. IV 307. — 10. *implicaretur, multum etiam in causis uersaretur. Isdem* C. Distinctione mutata *versatus* Bake, *versabatur* Kays. scr. — 14. *at quem* F B O² N *Aut quem* O¹ *aliquem* C — 16. *perfectum* F O B (in hoc incertum utrum *a* an *u* sit) — 17. *et* Ven. 1 D om. C — 18. *itam in iure* F B O (in B sup. *a* sign. ῦ; in O *itam* loco vacuo insertum et marg. ῦ *vet'* sine nota adscr.) Ven. 1 *sitam in iure* D *Ita minime* N — 19. *Bellienus* ed. Rom. — *magnus* C *cognitus* Rau — *simili* C *sine ulla* Bake *simili in* Weidner — *oratione* Bake — 26. *reuort.* B O; non sequor, nisi F consentit. — 33. *non* addidi — 36. *cognorat* B¹ — P. 268. 1. *in* add. ω — 2. *erant* F B O N — 3. *a filia* C (ῦ s. l. F B) *ā filia* O *Ofella* Vict. Pisan. — 9. *cum antiquitatis memoria tum iuris* coni. Stangl, quod quamvis laudet Weidner, tamen ipse inserere *scientia antiquitatis* mavult. — 15. *Virgilius* F Ven. 1 — 18. *aut inurb.* C *et inurb.* D Ven. 1 — 24. *Sestius* Ven. 2 — 32 *superioris aetatis* incl. Kays., post *ignoratione* Th. Mommsen ponit — *scribi* C *sciri* Eberh. pater — 35. *praetermittemus* Bake — *vidimus* C *audivimus* Ruhnken (Mnemos. II 411) — *corum ... vidimus* incl. Kays. — 36. *scire* F B O N — P. 269. 13. *a* om. F B O N — 14. *qui me* F — 25. *is* C *quis* Jahn *ipse* Weidner — P. 270. 20. *miratur* C *mitigatur* Schuetz — 25. *in quo ... dissensio* incl. Eberh. — 34. *quo* C *cui* ω — P. 271. 14. *omnium me illum* C *multorum millium* Camerarius *centum milium* Orell. Sauppe ind. univ. Gotting. II 1857, 5 — 16. *moueri* C *mereri* O¹ *mouere* B² — 19. *posses nisi* C *posses* D *posses si* B² O² Ven. 1 *possesne si* ω — 31. *a* om. F B O — P. 272. 9. *esset* Ern. — 11. *simplicum* F O — 15. *tum ita* C *item* M Haupt *tum* Klotz — 22. *in illo* C *ille* ed. Rom. — *consequutus* F *consecutus* D Ven. 1 — P. 273. 1. *cum ab* C *tum ab* D N — 2. *facile* F B O N — 14. *dicendo* C incl. Kraffert; an: *in dicendo*? — P. 274. 9. *quos enim* F Ven. 1 — 25. *omnium* om. F B¹ O N — 35. *Atque inquam* Lachmann — *illud inquam* Weidner — 37. *Sulpicii* Madvig — P. 275. 10. *consueuisse* B O D N — 20. *esse* om. F B O N — 22. *ali* F¹ B — 25. *scribendis* Lamb. *scribentibus* Kraffert — 37. *tum Cotta* Pid. — *ct Sulp.* Ven. 1 — P. 276. 8. *maxime* C (B mrg. // *nō* adscr.; cfr. 261, 29) *maximi* Buttmann — 9. *nil* F *nihil* C — 30. *in gremio* B O D N *gremio* C — P. 277. 8. *filii consulares* Orell. *illi filii* Jahn — 16. *atque illuminatam* C (*inl.* F) *atque innatam* Cuiacius, incl. Ell. — 26. *hic* F Ven. 1 *id* C — 31. *partium* Stangl — 36. *erantque* F Ven. 1 *crant* C — P. 278. 1. *enitebat* ω — *Nec vero ... defuisse* incl. Eberh. — 7. *struendo* F Ven. 1 ed. Rom. *instruendo* C — 12. *quid* Campe — *loquetur* C *loqueretur* D Ven. 1 N, Quintil. XI 3, 129 — 14. *oratori* F — 31. *cum ... habuisset* del. Schuetz

— 32. *ductus e* C *ductus ē* N *ducitur e* Schnetz *ductus est e* Orell. — 34. *in quo ... misso* incl. Eberh. *disput. .. dialogorum* incl. Kays. — P. 279. 9. *senatu* C *senatum* ω — 10. *sed* C *sed et* ed. Rom. *et* Corrad. — 17. *aetatis* addidi — 23. *non mediocriter* Stangl — 28. *Is non* Jahn — 36. *tametsi* Eberh. — 37. *cepit* coni. Stangl — P. 280. 9. *id est a iudiciis* incl. Manut. — *ab* F ap. Ell. — 12. *dissessesset* B[1] *discedisset* O D — 15. *cognitionibus* F B O Ven. 1 — 25. *in praetura* incl. Schenkl — 32. *Quos est* Bake — *consecutus est* Jahn; an: *est secutus*? — 34. *dissolutus* B[1] Campe — 35. *Ita ... rideatur* incl. Stangl — 37. *irrideatur* malim — P. 281. 16. *quidem* C *quidam* Manut. — 20. *ulla* in spatio relicto add. B — *etiam autem* F O Ven. 1 N — 30. *maioris* C *maiorum* D — 31. *percipi* F — 35. *Namque* C *Nam Q.* Ven. 1 — P. 282. 8. *aetatem* C (in spat. rel. add. B) *aetatem eius* Rob. Stephanus — 9. *aetatem* om. O — 14. *qua* C *cum* D(?) ω — 20. *dicente* C *dicens* Schuetz auct. Feldhuegel — 33. *eligeretis* C *eliceretis* ω — P. 283. 4. *id ipsum* B N — 5. *inquam tibi* B Ven. 1 N — 8. *minoris* C *minores* D Ven. 1 — P. 284. 2. *admirando ore dicebat* in archetypo fuisse puto — *callebat* O — 7. *neq:* F (Ven. 1 ?) — 10. *sic* C *si* D *sed* Orell. — 18. *quasi cursum* del. Jahn — 22. *Is* C *itaque* Kays. *igitur* Stangl — 34. *et saepe* Bake *saepeque* Stangl *ac saepe* Weidner — *et* C *ei* D (?) ω — 35. *Cancer* C *C Macer* D (?) ω — P. 285. 5. *mira cura ac ratio* Madvig — 6. *nullo* F — 8. *si* F *etsi* C — 14. *aut* F B O *tum* N *aui* C — 16. *in toto* D — 26. *discendi* Lamb. — P. 286. 21. *ferre* del. Weidner — 25. *putaram* Weidner — 31. *indignos* B N — 32. *uerum* C *eorum* Weidner, incl. Madvig — P. 287. 6. *exferuescens* C *effer.* D (?) ω — 9. *delinitior* B Ven. 1 N *delenitor* ω — 15. *nihil* C *nonnihil* ed. Rom. — 17. *C* ex *G* F *C* D Ven. 1 N *Gaius* B O *Cn.* Manut. — 35. *inquam, quem* Jahn — 37. *ita st* B *iterum* mrg. — P. 288. 1. *atque* F B O N — 5. *frequentibus* C *frequentibus sententiis* Jahn *frequens est sententiis* Weidner — 6. *dign.* C *et dign.* ω — 7. *quod dicitur* C om. D *quod dicit* Orell. — 9. *cum* C *quod* Peter — 27. *veritus* C *veritus es* D (?) Ven. 1 Lamb. — 28. *possit* B N — 30. *ne* B O N *nec* C — P. 289. 3. *quin* C *qui* Schneider — 5. *scripsit* F B (hic ipse correx.) — 10. *cogitata* C *ut cogitata* ω *cogitata ut* Stangl. Non haec vox, sed *praeclare eloqui* pondus habet. Rectius igitur *ut possent* Ern. — 15. *facile* F B O N — 16. *nunc* C *num* Lallemand Madvig Stangl — *derelicto* Lamb. *reiculo* Madvig — 21. *per te ereptum* ex Plut. Cic. c. 4 (863) coni. Pid. *ereptum per te* malim — 22. *Graecis* F O D *illis* C — 37. *liber* C *libere* Jahn — P. 290. 11. *baioli* B O — 17. *pilum* F[1] B O *P. illum* Stangl. Speciosa, non vera lectio; numquid hic illo insignior? — 21. *neque eos* F B O *nec eos* C *neque os*

Gulielmius — *alique* F B O¹ D — *barbari in* C *barbaries* O² Ven. 1 *barbaria* ω — 26. *quam tum* F *quam* B N *quantum* C *tamquam* Manut. — 33. *quia* C *qui* Ern. — 34. *graecae* aut *grece* C *rectae* Simon. Ego *urbanae* vel *h'ce* (i. e. *huiusce*) desidero: nam Roma ipsa sermo institutus erat. — 36. *alia quadam* Manut. — 37. *siluestria* F Ven. 1 *siluestri uia* C — P. 291. 6. *chirtilium* C corr. Ell. — 9. *dicas* C *dicat* Ven. 1 N — 14. *emendabat* O ed. Rom. — 22. *magnifica et generosa* C corr. e Sueton. Caes. c. 55 Corradus — 25. *quosdam* C *quos* Bake *quos idem* Stangl — 30. *volunt* C (Ven. 1?) *volent* e Suet. Lamb. — P. 292. 10. *dignitatem* B N — 24. *gravitas* C *dignitas* O¹ ed. Rom. — 32. *perpetuam tuam* B N — P. 293. 3. *etiam* C *enim* Kays. — 20. *ut* C *at* Weidner, delere vol. Schuetz — *esset* C *et* Weidner, del. vol. Schuetz — 21. *horroris* B N *fervoris* Purgold — P. 294. 2. *sunt, omittam* Kays. (Schuetz?) — 32. *quam* C *nimiam* Eberh. *antiquam* Stangl; *Quamquam eum actio non multum, multum tamen* Pid. *Quamquam eius actio erat molesta, multum tamen* malim. 252, 21; Quintil. XI 1, 51; 3, 183. — P. 295. 15. *nullum* C *ullum* D Ven. 1 — 16. *in longius* C *longius* D — 26. *et* C *id* Corradus — 33. *deuinceret* F B O — P. 296. 1. *atque* F D Ven. 1 *et* B O N — 3. *posset* C *nosset* scripsi (351, 8) — 5. *crimine* F B O — 8. *differre* F B O — 12. *insidias mortis* Kays. — 17. *soles* F B O N — 32. *respondeamus* F — P. 297. 3. *alter quod verisimile dixisset* C *alter* Lamb. — 6. *a magistris parum* B N — 10. *Quinam* F — 20. *ut reliqui maiores, clari viri* Jahn, del. Weidner — 21. *initio* F B O N *cum initio* C — 26. *perfecte litteratus* Stangl — 32. *munere* F¹ B O N — 35. *transcucurrerant* B — P. 298. 1. *fuisset cum* C *fuit cum* Corradus. Sed propositum est *nisi nimium inquirens in se ... verum sanguinem deperdidisset,* quod sane minus diligenter structum sequitur. Itaque *fuisset —: nam litteris erat eruditior* etc. legendum esse puto. — 6. *dependebat* C corr. F² O² — 8. *a* prius om. F B O N — *deuorabatur* C *devotabatur* ed. Rom. *refutabatur, respuebatur* (284, 21), *reformidabatur* (381, 12; 391, 23), simile aliquid exspectamus — 23. *alia* C *alia aliis* Bake *aliis alia* scripsi — 29. *sed* F¹ B O Ven. 1 *si* C — P. 299. 6. *At* C *Ac* Jahn — 12. *imitantur* F B O — 25. an: *nec novitas est*? Plin. n. h. XXIII 1, 20. — 29. an: *novam aut istam?* — 34. *quasi* C *quaeso* Ven. 1 — P. 300. 19. *ut de* om. F O — 30. *conatus* C *commotus*? Eberh. pater *concitatus*? Eberh. filius; an: *paene conatus*? — 31. *iam* om. Ven. 1 (?) Lamb. — 33. *Attice* B N — 37. *disceptatur* D — P. 301. 14. *mercule* F B — 19. *quasi* Weidner — 24. *quandam formam* B D N — 26. *oratoriis* Manut. — 28. *te* om. B N — P. 302. 7. *quoniam* C *quo* Ascens. 2 *quo iam* Jahn — 8. *laudare* F B O N — 10. *venis* C *venio* (?) F Ven. 1 — 24. *depulisti* C *pepulisti* Asc. 2 — 32

*yroniam eduxeris* C corr. E Baehrens — 33. *ut tu* F B O N *tute* Stangl — 35. *facultatem* $F^3$ N — P. 303. 14. *et quanquam* Ell. — 15. *maiores erant et* Rau *erant maiores* Eberh. — 18. *invito* F $B^1$ O *in viro* $B^2$ D N *in ullo* Ven. 1 *in nullo viro* $O^2$ al' mrg. *in nullo* Manut. — 22. *omnia. omnia* F B N *omnia omnium* Stangl — 23. *cupiditate dicendi* Kays. — 29. *coniectiones* C corr. Manut. — *memor quae* F *memor et quae* C *memor eorum quae* coni. Orell. *eorum quae* Jahn — P. 304. 5. *M.* del. Ell. — 6. *qui* C *cui* D (?) ω (133, 25; 257, 13) — 9. *utique* Jahn — 24. *oratoris* F B O om. N — *tantum* C *tamen* Manut. — 26. *in iuris* CFWMueller — *studio* C, an (ut 29): *studiosus?* — 27. *P. F.* C *Q. F.* Fabricius — 28. *se* om. FBON — 37. *quod etsi* D (?) — P. 305. 2. *sed* C *quod* Madvig — 6. *Eodem ... magistro* del. Bake — 8. *proposita* (?) D Ven. 1 — 11. *eiue* $F^1$ *ei* B O vet' *et* C — 21. *cumque* C *mecumque* Ven. 1 — 24. *qua* F $B^1$ O — 26. *dilatatam esse* Ven. 1 (N) — *dilatam* F B O (N) — 37. *possem* $O^1$ D Ven. 1 *possim* C — *recup.* C *pro recup.* ω *in recup.* Orell. incl. Kays. (idem *re publica*) — P. 306. 7. *faciunt* O — 12. *habui* C *habuit* D Ven. 1 — 13. *nonnulla* lg. 53 Madvig — *nostro digna* B N — 15. *etiam quam* C *et tamquam* ω — 22. *accidit* $F^1$ B O — 32. *mutarim* F B Ven. 1 — P. 307. 6. *cum* C an: *referta tum?* — 19. *in instituendo* Eberh. pater — 23. *diffluenti* F *diffluentem* B O D N *diffluentis* Ven. 1 — 25. *reciderat* C *resederat* Lamb. — *referuerat* C *deferuerat* D — 26. *corporis* C *corpori* D — 34. *quod* C *cui* Jahn — P. 308. 20. *oratorum* Corradus — 23. *uiderit* F B O N — 31. *aestumator* F $B^2$ Ven. 1 *extumator* $B^1$ O *existimator* D (?) ω — 32. *magnum scelus* C *cognoscere* $F^3$ mrg. ω *agnoscere* maluit Orell. — P. 309. 1. *iis* C *his* ω Rivius — 3. *populari* C *populi* Lamb. *populi Romani* Orell. — *consul* addidi — 16. *illuso* Schuetz — 20. *ad* om. C (D?) — 21. *traducere*|||| *et;* F *traduceret; (!.)* C corr. ω — 26. *impelleret* C corr. Manut. — 30. *superior esse viderer* Jahn — P. 310. 7. *decem* C *sedecim* Nipperdey — 8. *et sexag.* Asc. — 19. *etsi veris* F B O Ven. 1 N *et severis* D ω — *numquam* C *quam* D ω — 23. *alterum* Eberh. pater — 25. *quale* B N *quali* C *qualis* ed. Rom. — 27. *facto* Ruhnken — 35. *in quibus* bis scr. $F^1$ — 36. *sententiae. In quibus ut in illo graeco sic in hoc erant quaedam magis quam* $F^1$ B O — *in quibus ... utiles* inclusi — P. 311. 2. *probabantur* Ern. — 4. *mirabantur* C *mirantur* scripsi — 5. *movebatur* C *movetur* scripsi — *Erat ... videbatur* inclusi — 9. *eratque* C an: *exornatio atque?* — 11. *exercitabat* $F^1$ B — 14. *remiserat* Bake — 29. *o mire* F *omitte* B O *o*| *mire* O vet' — 32. *praevidit* Lamb. — P. 312. 6. *armatorum* C *amatorum* ω — 13. *mortuoque viverent* ω . Fort. *mortuo* del. — 14. *saluti* C *salute* D ω — 19. *angit* Corradus — *haec me* B N — P. 313. 1. *qui* C

*quid* D ω — 7. *exstitisse* Rivius — *cottae quales* (s. l. *melius credo coequales*) B *coequales* N — 11. *usi sunt multo* Pid.

Oratoris codicum genus idem est quod de Oratore. Mutilorum tamen omnium optimus et vetustissimus est unus A, ex quo ceteros omnes, quot noti sunt, derivatos esse Heerdegen probabiliter docuit. Continent §§ 91—191 et 231—238. Illius lectiones ex Ernesti de Leutsch collatione hausi neque neglexi quas et Heerdegen ed. Lips. 1884 et Sandys ed. Cantabrig. 1885 subscripserunt. Erlangensis II varietatem, quae passim a me notata est, Ch. Hoerner prgm. Zweibrücken 1878 edidit. Integrorum autem quinque (L) adhibuimus, quorum F, qui idem in Bruto optimus est, ex Heerdegeni editione sumpsimus, P et O, de quibus supra dictum est, tum Vitebergensem (f) ipsi excussimus, Einsiedlensem (E) ex ed. Orell. Tur. 1830 novimus. Ceteras editiones, quas tractavimus, Lipsiae ediderunt Meyer (1827), Goeller (1838), Peter-Weller (1838), Piderit (Halm, 1876), Stangl (1885). De codice Laurent. L 50, 1 (= lg. 32) et 18, quorum uterque commemoratur, scripsit Henricus Rubner prgm. Spirae 1882. Henr. Muther sua in Wochenschr. f. kl. Phil. 1886 n. 37, 38, 39 protulit.

*M. TULLI. CICERONIS. ORATOR.* inscr. F om. O P. *ORATOR* subscr. A. *AD. BRUTUM.* add. f. — 19. *quo* L *cui* P² — 23. *nollent* O *nolint* f — 26. *aut natura sua* del. Sauppe — *aut* (2, 14; 20, 24; 74, 13; de off. I 28 CFWMueller) del. Madvig. At *ingenium naturae* pars una (de or. I 113). — P. 315. 4. *An* L *Nam* ω *Sane* susp. Orell. — 12. *ab artibus* P² (158, 33; de inv. II 164) — 25. *praesentibus* L corr. ω — 31. *unquam* L *numquam* E¹ — 35. an: *quod tamen*? — P. 316. 10. *ea ... cadunt* incl. Rubner — 11. *cadunt, ipsa non cadit* emendo (318, 8) Fleck. 123, 180 — 17. *affluere* malim Fleck. 111, 857. Plane ab hoc loco Acad. I 31 (Sandys) abhorret. — 22. *oratoris* L *oratorum* f N — 23. *ea ... antiqua ... subobscura* Bake — 34. *multiplicium* F¹ *multiplicum* L — P. 317. 5. *illa quidem* ed. Rom. — 17. *dicit* lg. 32 (Plat. Phaedr. 269 E κινδυνεύει εἰκότως γενέσθαι) — 20. *didicisse tum* Schuetz — 31. *orationi* E² *oratori* Ern. — *quid de vita* Sandys — 32. *satisne sine* Reid — 33. *potest* Lamb. — P. 318. 25. *varii* inclusi. Philol. 44, 669 — 29. *instructa* L *structa* Ern. — *terminata consecuti sunt* Ald. Vid. de off. III 109 (CFWMueller) — 31. *limata* L *et limata* Lamb. *limati* ω — 34. *idem fac.* P¹ — 36. *flumine* Non. — 37. *ut cinnus* Non. — P. 319. 3. *facultatem* L corr. Manut. — *aequalitatem* L corr. Manut. — 7. *in singulis* f *singulis* L *singuli* ex Borrom. cod. Manut. — 18. *que uim* F O *quem uim* P *unumque* f *quem velim* Muther — 24. *ne* add. ω — *non credo* f — 26. *illius* E — P. 320. 1. *adipale* L *adipatae* Non. *adipatum* Lamb. — 3. *Graccia ... minus* del. Sauppe —

11. *ardentis* $F^2$ — 15. *dira* ω — 16. *appellat* cod. Mut. VI D 6 — 22. *in hoc in eum* L *hocine an illo verbo usus sit* ex Ambros. in Lucam II 42 et Augustin. contra Cresconium II 3 Sauppe — 23. *huc* L *hucine* Pid. (δευρὶ ap. Demosth.) — P. 321. 6. *non nihil* F P O — 14. *nec qui* L *et qui* ω — 29. *cum* ... *nobilis* fort. del. — 32. *quod vel* Heerdegen malit — 37. *nos igitur* N — P. 322. 1. *eadem* C *ea demum* Ern. *ea* Bake *ea quidem* Kays. — 5. *incendiosior* L *incendor* f — 8. *incredibili fama virtutum admirabilium* ed. Venet. 1 N — 16. *ex omnibus* Laur. 50, 18 corr. — 30. *iniuste* Kraffert — 33. *quae* N *qui* Ven. 2 Lamb. — P. 323. 1. *multo* Lamb. *multi* Schenkl — 4. *alius* C (*us* in ras. O) *alios* $f^2$ — *abdita et* om. E Madvig — 5. *alios* N — *delectat* L *delectant* ω *delectatur* N — 6. *perscriptum* L corr. ω — 7. *quaeque* Heerdegen *quidque* Reid — 14. *scriptionum* L del. Sauppe — *et historiarum* delere suasit Lamb. (de or. II 333, 341) — 19. *qua* L *quod* f *quia* ed. Ven. — 26. *arguiti* F $O^1$ $P^1$ *argutiis* Heerdegen susp. — 27. *ea* L *ex* Non. — 29. *dimensa* Lamb. — *conferant* L corr. Manut. — 30. *comparentque* L corr. Manut. — *et aut* L *et ut* f *et adversa, ut*? (330, 25) — 34. *ea se* Ald. 2 *se ea* Sauppe — *studiose se* Iun. 2 — P. 324. 4. *uersicolorum* $f^2$ — 16. *credas* L *ccedes* $f^1$ *credes* $f^2$ *ccdas* Ern. *concedas* Heerdegen — 19. *iunxisse* L *uinxisse* ω — 20. *Thucydides* L *Theodectes* Non. *Theodorus* Ern. — 27. *prae testim.* Heerdegen malit — P. 325. 5. *auguratus* P O *auguratus est*? Stangl *est auguratus* Muther — 10. *effluens* L *affluens* Gu. 2 *fluens* coni. Orell. — 15. *est ipsa* L *ipsa* ω *et ipsa* scripsi — 17. *autem* incl. Stangl — *iam* om. P O — 31. *quae tamen causa* scr. Lamb. *quae tamen qua in causa* Melanchthon *quae qua tamen in causa* Orell. — *qua* ... *prudentia* Lamb. auct. del. Kays. — P. 326. 3. *si opus est* coni. Stangl — 7. *rationem* Nizolius — 10. *in utramque partem* del. Eussner — 11. *posset* Gryph. 2 Lamb. — 14. *facile* L *faciet* Gulielmius — 18. *emanant* N *manant* Ellendt (44, 21; 96, 12; 180, 8) — 21. *ex isdem* L *ex isdem eadem* Lamb. *ex isdem locis eadem* Madvig — 26. *etiam herbas* O P (hic corr.) — 29. *nisi ab* Stangl — *magnus* L *magnus nisi* Th. Mommsen *nisi magnus* scripsi — P. 327. 1. post *occupaverit* haec fere: *et perspicue breviterque narraverit, sua confirmabit* Sauppe; *confirmabit sua* Halm — 4. post *leviora* de peroratione quaedam intercidisse ex § 122 susp. Sauppe — 11. *ea* L *eadem* ω — 17. *scitari* L *sciscitari* f — 29. *in* add. ω — 32. *in* add. f — P. 328. 8. *quae constet* Ern. — 30. *ex Lycia* Quint. XI 3, 58 — 31. *rhetorum quorum* voluit Ern. — *in epilogis* ex Quint. Jahn — 33. *dicit plura* L *plura* Ern. *Aeschini plorare* Madvig (de Cor. 287 τῇ φωνῇ δακρύειν) *dicit plorare* Schenkl — 34. *illumque ipse* Madvig *istum quem semper* Schenkl — *dicat* L *dicit* lg. 32 Madvig *ait* Schenkl — *dicit* ... *fuisse* del.

Meyer — P. 329. 8. *in gestu* del. Bake — 13. *inflexione* Pid. — 17. *aut* L *sit aut* Non. — *uoltuosum sit* L *vultuosum* Non. — 22. *summi* Muther — 24. *id est or.* incl. Schuetz — 26. *qui* add. Madvig — *haec compl. est omnia* del. Maehly — 31. *quidem* F P O — 32. *a divin.* Laur. 50, 18 man. 2 Heerdegen (de div. I 30; *ex* I 16, II 69) — 36. *et suavitate* add. ω — P. 330. 3. *fide* L *sic de* f *et de* Heerdegen — 9. *popularis* L *popularibus* f — 11. *mirabile* L corr. E² Manut. — 15. *orationis* L *oratoris* lg. 32 — 19. *iis* P — 24. *apertius* L *altius* Beier — P. 331. 1. *cadat* Wesenberg. — 5. *incitatus* L *incitatius* F²f — 15. *nonnulli aurium* Schuetz *nonnulli eorum* Madvig — *voluntate* Laur. 50, 18 Sauppe *voluptati* lg. 32 Schuetz Madvig — 30. *orationis* L *oratoris* N — P. 332. 22. *subtiliter dicere* Lamb. — 23. *hi* Heerdegen — 25. *etsi enim* Lamb. — 31. *esset* L *est et* Gryph. 2 *est* ω — 36. *dicamus* Ern. — *dicimus ... et id* ex cod. del. Lamb. — *ut id* Klotz — P. 333. 8. *probi* f — 9. *in* om. L add. f — 10. *maestior* L *tristior* ex Quint. II 13, 13 Sauppe — 35. *oratorii* ω — P. 334. 3. *hiatus concursu* L ex Quint. IX 4, 37 et Iul. Vict. 432, 35 corr. Beier — 21. *et suave* Rubner — 23. *atque* L *idque* Moser *atque id* Orell. *ac quod* scripsi (262, 37) — 26. *verborum* alt. add. N, ante *ornatus* Stangl (427, 29) — 28. *sonant* et *explanant* E — 29. *aut factum* L *et sumtum* Lamb. *ac sumptum* Halm, del. Madvig — 30. *ut novum* Lamb. *et novum* Schuetz *ac novum* Madvig — 31. *usitatum* et *usitata* L corr. ω — P. 335. 3. *et in* L *in* Rivius — 4. *ea tralatione* Heerdegen *translatione ea* Stangl — 7. *scire* F¹ P¹ O¹ *sitire* F² f E Non. *lasciuire* L — *sitire agros* fortasse grammaticus quidam vetus ex Quint. VIII 6, 6 addidit. — 21. *adhibebit* Bake — 22. *ceteroque* F P O N *cetera* f *ceteroquin* L *ceteroqui* Heerdegen — 24. *si* L *sic* ω — *a* add. ω — 26. *eligetque* Lamb. *et eliget* Bake — *pleraque* P E *pleraeque* L — *aptae* L *apta* Lamb. — 30. *quasi* om. Iul. Vict. — P. 336. 1. *assumet* Lamb. — 10. *accedet* Lamb. — 15. *mirum* Ald. 2 — 26. *e* F N *ex* lg. 32 E om. P O f (213, 10) — P. 337. 4. (*aliquan*)*toque* incipit A — 7. *uerborum* A — *sanitatis* Beier — *si* A *est* L — 11. *ornamenti* A *orationis* L — 14. *liquitur* A *loquitur* L *labitur* Purgold. Non displicet. Ac tamen ab inusitato verbo illo et poetarum recedere nolui, si quidem coniugata de dictione dicuntur. 107, 4; 295, 12; Quint. XII 6, 4 Non. 334. De verbis semel dictis vid. 81, 4. — *illustrent* A — 15. *mutata* A — 16. *ea dico* F f — 17. *mutata* C corr. Schuetz (205, 17) — 18. *proprio* om. A. Cfr. Quint. VIII 6, 23 — 21. *dicit* f — *arcem urbē orbā* A *arcem et urbem orbas* L *arce et urbe orba sum* e Tusc. III 44 Lamb. — 22. *si ... et* incl. Goeller — 23. *cum dicit* del. Halm — 24. *immutate* A *immutat* L — *pro A. im. Afr.* del. Bake Halm — 28. *uocant* L — 31. *confluxerunt*

Gryph. — *continue* F P[1] O f *continuae* P[2] E — 32. *alta* A — 35. *sunt* om. A — 37. *unius quam* A — P. 338. 1. *ac* C *et* (? P O) f — 3. *explicantur* L — 4. *dicuntur* L — 5. *euaden*||| A — 12. *de* C *demum* Iul. Vict. *demum de* Stangl — 13. *ornatus* del. malim (344, 8), nisi fort. scr. *graviter ornatus* — 18. *omnes* om. A — 24. *acuteque* A — 25. *nec . . . cogitaret* om. A — *cogitavit* Heerdegen — *perfectus* A — 26. *si* C *etsi* Jahn *sed* Muther — 29. *extimescit* L — 30. *ancipitis* L (E) — 32. *alte* A f E *aliter* C — 35. *studet* L — 36. *generibus* om. A — P. 339. 1. *iam* C *tamen* Stangl *ille* Muther; an: *tum medius quod temperate?* — 2. *est aliud* L — 6. *id* A — 10. *nam* A *non* L — 14. *et* om. L — 15. *alta* A *magna* L — 16. *fuit ne* ·· *fueris* (.. *dūtu* in mrg. add.) A, unde ex Gud. 1 *fuit, nedum tu videris.* Heerdegen — *ne fuerit* om. A — 20. *loquentem* malim (349, 34; 378, 19; 407, 33; de leg. III 2) — 27. *re uera* A *de verbis* L — *interdicti* om. A — 32. *in eo* A *in omni* L *in ea omni* Heerdegen — 36. *quaeq.* A, unde *quae quidem* Heerdegen *quae ego* Stangl susp. — 37. *ni* A — *accusarentur* A; an: *arbitraremur* et *selegissemus?* — *uel* C (*opes* add. A mrg.) *vel ipsi* Schuetz *vel omnes* Muther — P. 340. 1. *posse eligere* L — 2. *oratoris* om. A — 4. *siqui* A *si qui* F E[1] *si quid* C *sequi* Heerdegen — 7. *et* A *ut* L *etiam* (de fin. II 54, V 57) aut *et* delere (296, 23) Stroebel suasit. — *simus* L — 9. *in omni* om. A — 11. *et semper* f[2] N — 13. *esset* A — 14. *neque* L — *a* A — 17. *nam* A *Sed* L — 18. *magnus . nam* C *magnus* scripsi — *ille* A F[1] *ipse* C om. P[1] — 19. *nos minus* A *nos non minus* Erl. *Nos* L *nos nimis* Manut. *nos minus magni, tamen* Muther — 21. *ait* om. A — 23. *aut* L om. A *ut* Bake — *tibi ipse* A *sibi ipse tibi* f — *Cotta* om. L (f) — 29. *itaq.* A *easque* L — *nostri* A *nos primi* L — 30. *oramus* (*ba* sup. *m*) A — 31. *dicendi* om. A — 33. *de suppl. parr.* om. A — 34. *fatis deperiisse* A — 36. *eluctantibus* A *fluctibus* L *fluctuantibus* cod. Rosc. Quint. XII 6, 4 — P. 341. 1. *non* om. A — *terra non tangat* L (E) cod. Rosc. — 3. *abluantur* lg. 32 Erl. f. Qui hanc et illam lectionem laudant, ii lex quid sibi voluerit non respiciunt. Id sane voluit, ut parricida ex rerum natura sublatus videretur, ne contagione sua pollueret (Rosc. § 71). Itaque nec terra nec fluctus res efficientes esse aut cogitari possunt. — 5. *ut* om. A — 7. *laudata* A f — *hac iam* A *hac* L *hac etiam* Steph. — 10. *pro Roscio* incl. Bake — *in iuvenili* Schuetz — 12. *at* C *ut* Lamb. — 14. *eaque sunt* A *eaque quaecunque sunt* Muther — 16. *et* om. L — *maximis* L (f) — 20. *sed ō* A (in versu extr.) — 21. *videmus* C *audimus* N — 29. *agis* A — *repudiaris* A — 34. (35.) *nihil* L — P. 342. 2. *pro se in causa* Jahn — 3. *Iam* C *Nam* malo. Cfr. Fleck. 121, 143 — 4. *descendens* Schuetz — *eo potissimum* C *ad lenis-*

*simum* malo — 6. *gravissimis* A — 11. *existimatione* A — 12. *magisterio* A — 13. *saepe* om. L — *hoc* A E — 14. *ea doc.* A *quasi doc.* L — 15. *uideamur* L — 19. *tam̄* A *solum* L *tantum* Erl. — 24. *et eloq.* A — 29. *dedux.* A f *didux.* C. Illud verum; nam digitos e fastigio in planum deducere prior gestus est, eos diducere vel dilatare alter. Acad. II 145. — P. 343. 1. *habuit* L — 4. *ergo* L — 6. *institutus* A — 9. *falsum verum ne* A — 10. *e* A f[1] *eo* C — *quod* L (E) — *quodque* L *quidque* Manut. — 11. *dicentur* L — 14. *quia* A *quo* F f E N *quod* P O — 18. *disceptent* L — 19. *de quo* L — *disseres* A — *nec unquam* L — 20. *peruenire potes* A — 21. *inuolutae* F *inuolute* P O *in uoluntate* f — 28. *neque* L — 35. *aut* (*et* P) *quomodo id facias* L — 37. *a* om. L — *et* A (110, 14) *sed* L — P. 344. 1. *notos* C *notatos* malim; Philol. 44, 681. — *et* L (E) — 2. *morte* L — 4. *officio* L — 6. *causas sed* L — 7. *umquam* A — 9. *genere de ipso* L (f) — 12. *aut quo modo* om. A — 17. *Cumque* L — *nolo ne* L *uolo ne* E[2] — 24. *sed et* F P O *sed* f — 30. *hominibus* A — *ea* om. L — 31. *superioribus* A Schuetz — *aetate* del. Schuetz — P. 345. 7. *sunt* A — 8. *sunt* prius om. A — *tradita* A — 9. *ea* om. A — 10. *ad* (*am*) *mirabiliorem* L — 13. *qua* A — 17. *atque* A — *perturbatis et sing.* A — 19. *sum̄tur* A — 20. *per orationem* L *peroratione animos* Schuetz — 25. *uidebit* L — 28. *nec pro omnibus nec omnibus* L om. A, sed deesse non potest. Ineptum tamen *omnibus*: nam de uno oratore eoque perfecto quem probat Cicero disputat, non de oratoribus. Itaque *cum omnibus* scripsi. Fleck. 111, 858; Philol. 44, 682. — 33. *egerit* A *sed erit* L *et erit* scripsi — 34. *paret ea qualis* A — 35. *non* L — 37. *historicae* A — P. 346. 1. *tenues causae* C *tenuis causa est* f — 2. *tum* om. A — 9. *omnis eius* L — 12. *sic ... excidat* del. Bake (348, 23) — 18. *aequaliter* C corr. ω — 20. *sunt* om. C add. Erl. — *eo* om. L (f) — 21. *esse* om. A — *proprie* A — 22. *ac* C *at* f E — 26. *ut inde* A *ut de* L *uti de* Stangl — 27. *ambigetur* L (f N) — 34. *et* om. A — P. 347. 1. *duo sunt* L — *enim* om. L — *tractata* L — 3. *est* om. A — *naturam* A N *naturas* L. Cfr. 12, 22; 83, 21; Quint. VI 2, 13 virtus (ἦθος) ea est ut fluere omnia ex natura rerum hominumque videantur etc. — 6. *in* A f *id* L — 8. *uehementius* A — 13. *re* A — 18. *loquor* A — 23. *me enim* L — *non paenitet* L — 25. *illa quae* A, unde *illa quom* scribendum erat — *legantur* A — 30. *compleremus* C *complerimus* N — 31. *etiam est fac.* L — 33. *taedeat* A *satietate afficiatur* L *fastidiat* Stangl Philol. 45, 193 — 34. *in qua* L — P. 348. 2. *extimesc.* L — 9. *sulpicio* A — 11. *suspicamur* A — *ut* L *uel* f — 17. *non* L — 18. *quidem* om. L — 19. *ipsa* om. A — 20. *debeat esse* L — *his* A *ipsis* L *iis ipsis* Lamb. — 21. *verborum* om. A — 27. *celeris agitatur* A — 31. *non quod* L — 34. *leviter* Gesner —

36. *eodem* A — *concluditur* Pluygers — P. 349. 1. *in* om. Quint. IX 1, 38 — 3. *cum sunt* A *multis modis* L et Quint. — 4. *susum* A F O vet', corr. P (394, 35) — *itur et reditur* Kays. *retroque dicitur* Vollbehr (394, 35) — 8. *questionis* vel *quaestionis* C et Quint. *conquestionis* Erl. E — 12. *utatur* L (f) — *putant* L (E) — 16. *nisi quam aut* L *nisi aut* f *nisi* A Quint. — 19. *modo* om. L — 20. *multimodis* A — *eandem* A — *ut* L — *unam rem* A *unam in rem* L *in una re* Quint. — 21. *et haereat* A — *in eadem* A *et in eandem* L — *commoreturque* A — *sententiam* L — *saepe … aliquid* om. A et Quint. A M b — 22. *redeat* A — 25. *dixerit* Quint. — 27. *quasi* et *sibi ipse* om. A — 28. *quid* L Quint. — 30. *ac* L *ut* A *et* Quint. — 37. *putat* A *uideat* L Quint. B *uideatur* Quint. A M — P. 350. 1. *ut utatur* Quint. A *utatur* C — 3. *audeat quidem irasc.* A — 6. *ut* alt. om. A — 7. *dicat* A — 17. *non moueb.* L — 20. *mearum laudum* L — 21. *tanta senatus* L — 27. *profiteatur* A *profitear* L *profiterer* Ern. — 28. *praecepta dicendi* A (cum sign. transp.) — 30. *quid* A — 31. *reprehendet* f — *dubitabit quod* A — 33. *pacatis rebus* Pid. — 35. *prescriptionum* f — P. 351. 2. *dom.flor.* A — 6. *iuuat euersam* A *uniuersam* L *iuuat uniuersam* Erl. optime. Nam ut omnia ita eloquentiam reipublicae praesidio emolumentoque esse Romani voluerunt. 9, 9; de inv. I 5. — 8. *nosse* L (30, 34; 88, 28; 217, 37; 340, 16) — 9. *est* om. L — 12. *et ut* A *ut hi* L *ut ii* ω — 13. *ipsi* om. A — 14. *et discentibus* A f *discentibus et* L add. *id est studiosis ut* A — 16. *se* L — 19. *nostrum* L — *contra atque nos* om. L (f), add. *melius docere* post *contra* $f^2$ — 21. *possumus melius docere* f — 22. *at* A f $P^3$ *ad* C — *melius docere* L corr. $P^3$ — 24. *commemorando* L — 25. *aut audiendo* Reid, qui idem omnino illud delendum esse suspicatur. Ac tamen *audiendove* malim. — *cur non* C *cur cum* f — *docendo* f *dicendo* C — 26. *si* Erl. $P^2$ om. C — *posses* L — *melius* L — 28. *ut est* om. A — 30. *eloquentia* L — 31. *ea* om. L — 33. *dissimulatur* Ern. — 37. *quid* C *qui* Ern. — P. 352. 1. *cum et* L — *domo* om. L — 2. *mare* L — 5. *medicis. sed* A — 6. *erat cur* om. A — 11. *demet.* L (f) — 12. *sicut et* A — 14. *ut* A *sed* L *at* Schenkl — 17. *peruagatissimus* L — 20. *qui* Madvig — 21. *hoc a me* L — 32. *maximis* om. L — *forens. n. rebus* L — 33. *et externis* om. L — *inclusae et* A *etiam* L — 35. *ut aut* L — P. 353. 5. *ut fiat* A *est enim* L — *nec id* L (E) — 6. *fiet* L — 13. *tam min. haec* L — 14. *formulam* A *hanc uiam* L — 18. *grauesue* L — 19. *inconditis verbis* L — 20. *offendunt* f E — 22. *quin* C *qui* ω — 23. *Theop. etiam* L — 25. *fecerat* om. L — *aut* L *haud* $f^3$ om. A — 29. *sunt* Erl. E f — 30. *quae sic … sit* del. Bake — 32. *uocum* C *vocalium* Manut. — P. 354. 7. *saepe* A *semel* L — 9. *semel* post *nos* Bergk post *et* add. Heerdegen — 13. *uocabulis* A — 14. *etuas* A *uiuas* L

*iuuas* O¹ *in uas'* Heerdegen *e vas'* Muther — *palmet* A *palma et* L *palmi'* Ribbeck — 17. *et* om. A — 18. *Duillium* f² Heerdegen — 21. *auxilia mala* A — 22. *quam* L *cum* A — 23. *ex* A — *et axillis* L — *et paxillo* om. L — *et uexillo* A *et uexillo et pauxillo* L, in mrg. add. *et taxillo* A — 29. *ex* A *exim* F — *inde* C *deinde* f — *et pro exinde* om. A — 34. *cum me et cum te* L — P. 355. 6. *licent. consuet.* L — 13. *locū* A — 15. *tuum* A *tu* L — 27. *hominibus* A *nominibus* Stangl — *neutriq.* A — 30. *accedit* A — 31. *fabrum et procum* post *loquuntur* L — 32. *et proc.* L — P. 356. 3. *litibus* C *stlitibus* Muret. — *non nunc quam* A — *quid* A *et qui* L *atqui ω et quid* Heerdegen *ecqui* Stangl — 5. *sepulcrum a* A — *dua* FOP²E om AP¹ — 6. *eidēq.* A — 9. *vel.* om. A — 11. *et* A *cum* L — 12. *sestertiū* A *sesterciorum* Erl. om. L — 18. *cognatum* C *sobrinum* Terent. Phorm. 384, sed illud paulo ante (381), unde Ciceronis error fluxit. — 19. *ibidem* A — 20. *stiliponē* A *stilionem* F *Stilbonem* P O *stilphonem* f E cod. Ter. *Stilponem* Donatus — 21. *sin* A *si et* L *sic et* f *sient* Heerdegen — *sin* A *sient* F O *scient* P *sic ut* f *fiet* E *sint* Heerdegen — 23. *quae quam sint cara* Ribbeck — *carendi* A — 26. *ali rē* F — 27. *consuetudine aurium* A — 29. *idem* C *isdem* Erl. — 30. *idem probabit* A *idem probauit* L. Totum hunc locum optime Heerdegen restituit. — 31. *eisdem* A — *isdem* L — *ut* om. A — 32. *eisdem* A — P. 357. 1. *pomerid.* C *posmerid.* Velius Longus — 2. *quadriiugas* add. Doederlein — 3. *et* om. A — 4. *uideatur* A — 6. *insuauius. Vna* C *insuavius una.* Klotz *insuavius. Insuavissuma* Jahn *insuavius. Absona* Hellmuth — 7. *ab* A *ea* L *af* ex Vel. Long. Freund — 8. *acneis* A *ne his* L *ac ne his* Ern. — 10. *anne* C *ane* Schuetz — *abais* A *abs* L *ab an abs* Schuetz — 11. *afugit quoda fugit* A *affugit* P E *afugit* F O f *abfugit* Gellius XV 3, 2 — *forte* A — *affer* P *afer* L *abfer* Gellius — 12. *aufugit et* ex Vel. Long. add. Schuetz — *aufer mal.* om. A — 15. *ignoti ignaui ignari* L — 17. *et* om. A — 19. *edixit* om. A — *item refecit* Schenkl — 20. *primam litteram praepositio* C corr. Maioragius — *commutat* A — 21. *tum mutauit* A *submutauit* P *summutauit* C *summovit* Ven. 2 — 29. *in sanus* A *inhumanus* L *insipiens* P² mrg. *inmanis* Luc. Mueller — 30. *in sano* Erl. — 31. *infelice* A *felice, in* Stangl — *dicitur in, in* Schuetz — 34. *se* C *sit* Gellius II 17, 2 — *iuvare* Gell. — 36. *esse* om. A — P. 358. 6. *lacrimas* om. A — *semper licet* L — 7. *nusquam* A — 8. *phry* A *fruges* F P f *phruges* O *Bruges* Victorius — 11. *et cum* L — 12. *tamen* (*i* sup. *e*) A *tam in* L *eam in* f *etiam* Madvig *etiam in* Halm — 14. *nunc tamen* Schuetz — *phyrrū* A *Phrygum* Schuetz — 15. *uidebatur* A — 20. *sic* A *ita* L — *loquebantur* ex ed. Rom. Schuetz — 27. *postulata disp.* A *proposita disp.* Heerdegen — *hic*

*locus* L — 30. *in* om. L — *prudentiae* PO¹E — 34. *voluptas* C *voluntas* Bake Stangl — *eorum* C *aurium* scripsi (331, 15) — 35. *uidebamur* A *uolebamus* L *nitebamur* Stangl — *repetenda* L — P. 359. 6. *Qua ponto ab Helles* ex Senec. ep. 80, 7 Lipsius — *superat* L — *dmolum* A *tmolum* F E *timolum* P *Thinolū* O *tinolum* f — *adauricos* A *at tauricos* F O in mrg. *al. auratus aries colchorum* O² *et Taurios* Madvig (adv. III 99) *ac Doricos* Baehrens, Fleckeis. 129, 840 — 10. *finitus* A — *feria* A¹ *ferta* C *efferta* Lachmann — *Asia* L — 13. *paris helenam* C transp. Lachmann — 16. *ego ista* A *istam ego* L — 17. *fidem* .. A *idemque* L *itemque* Ern. — 19. *componantur* A — *finiantur* A — 21. *sed* L — *finientur* (*a* sup. *e*) A — *compos. ipsa* L — *et* C *aut* Schuetz — 22. *ut* C *aut* ω — *quodam genere* ω — *in* om. A, unde *quibus in* transp. Reid — 29. *lex est* A — P. 360. 1. *ea quae* A *ad ea quae* L *ad ea ad quae* E *ad quae* Baehrens — 3. *referundis contr.* L — 7. *autumas* A f *autumas pro autimas* L add. C *dicis,* quod ex cod. omn. top. 55 del. Stangl — 8. *mereri* A P². Versus restituit et distinxit Heerdegen — 10. *illa* A — *id* L — 15. *et eum sine* L — 27. *quales sint* A — *orationes* A — 29. *hominibus* A — 33. *etenim* Gellius XVIII 7, 7 — *colligentur sententiae* L — 35. *effingebant* A — P. 361. 11. *ea* om. A — 12. *bonis* L — 14. *uero* A *credo* L *spero* Muther — 18. *Latine* incl. Ern. — *Graece* ῥυθμός incl. Kays. — 20. *cum si* A — *numeri* om. L — 28. *sed plerumque casu saepe natura* C lectionem satis ineptam correxi Fleck. 111, 144. — P. 362. 7. *nobis* A — 10. *habent* C a tota disputatione dissentit. Cfr. § 168, 173, 177. Malim *volent.* — *mouerit* A — 13. *summique* L — 14. *debeant* L — *quis acutior quis* om. A — 16. *inpensius* A — 22. *omnino n̄* A — *haec* om. A — 23. *nesciant,* in mrg. *vel nesciunt* A — 24. *quid* A *quia* L — 25. *nihil iis* A — 26. *incultum* A *curtum* L — 29. *aut* A *quod* L Stangl — 30. *curat ut* A *cur aut* L *curat aut* E *anquirit aut* Stangl — *offendat intellegit* L Stangl — Verba *nec illud* ... *intellegat* in A corrupta et in L ad popularem quasi intellegentiam accommodata plane sententiam delent. Ex interpretatione quadam satis perspicua, quae fuerit, videntur fluxisse. — 35. *alia* A *illa* L — P. 363. 5. *in omnis* A *in eo* Bake — 7. *primus* L (*s* s. l. F; 97, 9) Rufin. — 10. *uteremur* L Rufin. — *iucund* F P O — 11. *his* L Rufin. — 14. *etiam* om. Rufin. — 15. *structa* Bake — 19. *primum* A *primus* L — *idem* L — 27. *cum tamen* L Rufin. — *in Th. adul.* L — 28. *moderatius etiam* L — 29. *praecedebat* A — 30. *relaxaret* A *relaxabat* Kays. — 35. *correxit* Erl. — 37. *dicimus* L — *et* om. A — P. 364. 2. *ea non* Kays. — 4. *posset sed id* A — 5. *cecidisset* A — 6. *ipse* A *aures* L Non. *aures ipsae* scripsi (231, 26; 371, 17; 378, 4; 393, 7) — 7. *naturā* A — 8. *mensione* A — 10. *quasi et* A — 12. *alia* L — 16. *poetae* A

*poetica et* L *poeticae* Goeller, incl. Jahn — 17. *prudentium notatus* malim Fleck. 111, 858 — 31. *nulla* A — 33. *et* om. A — *illi* A *ipsi* L *illi ipsi* Stangl — *affirmant* A — P. 365. 3. *omnis generis orationi* A *omni genere orationis* L (E) — 6. *omnis* A *omnes* L *communes* Manut. — 10. *est* C *sit* Lamb. — 12. *genere ipso* Schuetz — *in quadam* Bake *quadam* Schenkl — *lumine* Bake *concinnitate* Schenkl — 13. *sitve* Schuetz — 16. *an non* A — 18. *quam* A — *id quidem finitimum* om. A — 24. *Indicat* P — *iniquum* (*inicum* F *inicium* P) *est* L — 25. *accidat* A f *accidit* L — 31. *remota* L (f) — *videtur* Wesenberg — 33. *eos* A — 35. *apud illos* A — *ille* L — 36. *quin* L (f) — *senectute* C *senecta* Bothe — P. 366. 5. *quod* A *quo* L — *Quo . . . versibus* om. Florent. Magl. VI 185, incl. Stangl — 7. *condant* A — 10. *uoluptatis* C add. cod. mutili interpol. aliquotque integri: *ita et in hac re accidit ut multis saeculis ante oratio nuda ac rudis ad solos animorum sensus exprimendos fuerit reperta quam ratio numerorum causa delectationis aurium excogitata* — *ita* Heerdegen — 12. *placuit* A — *quandū* A — *Itaque . . . reliquerunt* incl. Stangl — 15. *semel* A — 16. *itaque* C *ita* scripsi — *iuncta* L; cfr. de or. III 154, top. 38 — 18. *modo* C *domo* Petrus Victorius. Idem error 16, 31 M; 67, 7 C; 213, 30 E — 21. *extrema* C *externa* scripsi; cfr. Fleck. 121, 146 (de inv. I 32 *extraneis ornamentis*) — 23. *diffusa* L — 24. *accipere* A *accedere* L *accredere* O[1] *accidere* ed. Rom. — *naturae* L — 25. *longiorum* A — *et quibus* A — 26. *permissa* A *permista* O — 27. *ut naturam* A — 32. *ii* A *ei* L *hi* ω — 37. *in tria* om. A — P. 367. 2. *sequens* A *sesqui* L *sesquiplex* Ascens. — 8. *quod uehementer est* L — 13. *cognoscit* P O f — 15. *longe* Kraffert — 18. *anapesti* A (in mrg. *anaperte*), f *anapaesta* L *anapaestica* E *anapesticos* Erl. *anapaestos* corr. f man. recentiss. — 19. *legendo* A P[1] *eligendo* C — 20. *ex* A *in* L — 22. *insequentē* A — *sententiae* om. L — *itaque* L — 26. *animum aduersus* A *animaduersum* L — 31. *ambiguum* A *iambum* Stangl — 32. *orationi* L *Oratori* P — 33. *ratione* A *fieri ut is* L — *veritatis* om. A — 34. *quod* C Non. *cum* Ern. — *dactylus* O[1] Non. — 36. *sed prof.* L — P. 368. 1. *quo enim* A. Tum deficit. — 4. *quorum quod* Heerdegen malit — 5. *constaret* L *constet* Ern. — *fieret* L *fieri* Ern. — 8. *et qui* L *ei qui* Jahn *qui* Manut. — 13. *nec abiectam* L *et abiectam* Lamb. — 21. *sed* L *et* Sauppe — *in eis* L *in* Ern. *numeris* Stangl — 34. *uitiosus* P[1] *uitiosius* L — P. 369. 5. *est* L *esse* ed. Rom. — 10. *numerosa oratio* Heerdegen — 18. *ita* L *itaque* E Rufin. — 27. *Nec uero minus* L *minus. Nec uero* Heerdegen — 30. *et* L *sed* Bake — *aequaliter* L *aequabiliter* coni. Schuetz — 34. *in oratione* et *in versibus* malim. 366, 6; Quint. IX 4, 60 — 37. *ut ne* Schuetz — P. 370. 1. *ac fluens* Heerdegen — 2. *tibicĩnis* f *tibicinii* Orell.

— 9. *id solum* L *ut solum* Bake — 12. *tam* F O[1] *tam̄* P *tamen* f O[2] al̄ N om. E; *iam inde* Ern. voluerat — 33. *collocationes* L corr. Manut. — P. 371. 3. *ullo modo* L *nullo modo* Goeller *ullo modo non* M. Seyffert et Stangl — *iuncta* E, Stangl — 31. *istis* L *his* Lamb. in mrg. Wesenberg — P. 372. 6. *singulas res* L *singula* Bake — 29. *auctoris* P *actoris* L *auditoris* Heerdegen — 36. *aut in* L *ut in* E — *meo* inclusi — 37. *desideret* Ern. — P. 373. 11. *adquirit* F P E *acquirat* O *acquirit* O vet' *inquirit* f — *prendat* F P E *prehendat* O f — 12. *nec* L *non* Sauppe — 13. *ipse* L *ipsam* Gulielmius — 33. *quod iam* Rufin. *quoniam* Stangl — 37. *ipse ille* Rufin. — P. 374. 4. *dein* F P O — 23. *quam com.* E *vel com.* Stangl — 27. *in* om. Rufin. — P. 375. 1. *trochaeus* om. C add. Rufin., post *choreo* pos. Meyer — 15. *pes existimatur* Stangl ex Rufino — 26. *numero solum* f om. L — *numerosa* om. f — 35. *ea si* L *et ea* f *etsi* E *ea sic* Heerdegen *ea scilicet* Stangl — P. 376. 9. *multumque* Stangl — 14. *ac for.* Pid. — 19. *partibus* L *senariis versibus* Stangl ex Quint. IX 4, 125 — 20. *et neue* L *et ne ω neve* Lamb. *et nec* maluit Meyer *et neque* Heerdegen — 26. *E quattuor ... comprehensio* incl. Stangl — 31. *idque* L *Itaque* Schuetz *atque* Heerdegen et Stangl — 32. *solet esse* Piderit — 36. *profectos effugisse* F E *profecto effugisse* P O — P. 377. 2. *perfugiis* L *perfugis* f — 7. *comprehensio* post *sequitur* pos. Schuetz — *est comprehensio* transp. Lamb. — 14. *alienos* L *alienis* Rufin. *antis aeneis* Schuetz — 15. *insanis* Schuetz om. f Rufin. — 18. *quam* om. f E Rufin. — 20. *faciet* Rufin. — 22. *utriusque* L *utrisque* Rufin. — 25. *nostra* L *nos* Rufin. — 31. *quasi* L *quaeso* E — *id vos ita* Quint. (IX 4, 123) — 33. *quam* E om. L — 34. *quas* L *quae* Rufin. — P. 378. 11. *Sed nec* Madvig — 16. *iunctus* L *vinctus* C F W Mueller prg. Koenigsberg Pr. 1860, 25 — 24. *placet et* L *placet* Manut. — 34. *oratio* L *orator* Bake — 35. *tecti* L *tute* f om. E *recte* ed. Mediol. (Quint. IX 4, 8) *tecte* Ald. — P. 379. 2. *abest ne* L *abest ut* Manut. (Tursell. IV 51, Reisig Vorl. § 323) — 10. *Coelius* P — 12. *celat* L *celet* E — 17. *ad quem scripsit* incl. Schuetz; *cui se purgat* del. malit Heerdegen — 25. *siculorum* L *versiculorum* Jahn — 36. (*sem*)*per* pergit A — P. 380. 1. *alia* C *illa* E — 3. *compositio* L — *dissoluat* L — 5. *et* om. A f — 10. *et cael.* A — 13. *permulta* A — 14. *sit* om. A — 18. *facile* A — 19. *etiā* A *ita* L — 21. *paulum* L — *tamen* om. L — 24. *licet eamque* L — 25. *paulum* L — *quadram* A F f E — 28. *habens se* A *abesse* L — 32. *nemo qui* A P (hic *i* in ras.) — 37. *si quos* L — *sequantur* L — P. 381. 1. *sic ut* om. L — 4. *comparant* A — 7. *tamen simile est* om. A Non. — 8. *copias* A — *ut ita dicam* incl. Ern. — 9. *quod ego laudo* om. A — 11. *tunc* A — 12. *reformid* A P O *formid.* C — 13. *ipsa* L — 17. *autem se sic* L *autem*

*sic se* O — 18. *composite et* om. A — 20. *tamen* om. A — 26. *spectari* A *expectare* L *expectari* f E — *audire* F P O — 32. *sed mihi* L — 35. *nouissima* L — 37. *dirig.* L — P. 382. 2. *tamen* A *cum* F *tā* f *tum* E om. P O — 7. *imprudentiam* L.

De optimo genere oratorum praefationis codices excussi VI: Sangallensem 818 (d), Vatic. Regin. 1841 (r), Ottobonianos 1449 (o) 2057 (O) 1996, Vitebergensem (f), quorum d optimus saecl. XI adscribitur, f an. 1432 eodemque fere tempore aut paulo ante aut post ceteri scripti sunt. Cum r et f ad verbum paene consentiant, ut hic ab illo originem duxisse videatur, et ambobus adfinis Ottob. 1996 inferior sit, horum r solum notare satis erit. Recentissimus atque neglegenter scriptus est O. Hunc libellum cum Oratore, Bruto, topicis Orelli Tur. 1830 edidit, O. Jahn Oratori suo adfixit, nuperrime Ed. Hedicke prgm. Sorav. Lusat. (1889) recensuit, quas tres editiones praecipue adhibuimus.

*INCIPIT DE OPTIMO GFNFRF O(RATORVM* in litura) d *M · T · CICERONIS · DE · OPTIMO · GENERE · DICĒDI · ĪCIPIT ·* f. Inscriptione caret C — 3. *quo* d O *quod* C — 4. *a latinis* inclusi — *suum quo ius* d O *suumque ius* r *suum quoduis* o *suum cuiusque* Manut. — 7. *cuiusque* O o — *certus* om. r O — 11. *de* om. d r — *hominis* r — 12. *deicit* d r *deiecit* f *dicet* C *dicit* Orell. — *quod* d[1] O — *optumum* d[1] (sic plerumque d) *optimum* C — 13. *dreitur* d — P. 384. 2. *eloquentiā* d — *et ex* O — *et ex* d o *et* C — 7. *uerecunda* d[2] — 11. *lenitatem* r o O — 12. *habent et* Lamb. — 14. *ut aedificiorum* del. cens. Lamb. — 15. *quorum* r — *summa erit* d r *summa erunt* o *summa erunt erit* O — 16. *peritissimus* d o O — 17. *sed app.* Jahn — 20. *se* om. d r — 24. *tolerabili* ω — 27. *equidem* r o O — 29. *quō* O *cum* C — P. 385. 1. *numerant aut dicant* d — *quatenus* d o O *quatus* r *qui eatenus* Gulielmius — 4. *cum* d o *qm* O om. r — *careant* d o *carent* O *etiam* r — 5. *sint* d O — 6. *quaerant* d o *petant* r — 10. *cum* d o *qm̄* r O (sic saepius) — 15. *et alias et* d r o *et alias* O *aliis et* ω; *et aliis et*? Orell. — 16. *ipso* d — 18. *ut* om. d o O — 28. *uestrum* d O *nostrorum* f — 32. *nolunt* O — 33. *teretis* d O *tenues is* o om. r — 35. *adhibeantur* Manut. — P. 386. 2. *subutile* d — 4. *id est* C *Item* Hedicke — 11. *fuerunt* r o O — 13. *utrus* d *Verum* r *Vt* o O *ut iis* N — 20. *et* om. d o — *Demosthenisque* o — 21. *tamquam* C *atque* Hedicke — 24. *omnium* C *omne* Hieronymus — 26. *assequitur* C *assequetūr* O — 29. *exoritur* o O — 30. *admiratur* d — 33. *narrando* r *narratione* o — 34. *concitare* o — 35. *oratoris* d — 36. *explicantem* d *explicanti* O; an: *explicantem ... genere uti apto*? — P. 387. 3. *quae* C *qui* o *quod* Ern. — 4. *In* d *et qui* r *Qui* o O *sin* Orell. — *laudauit* C om. O *laudabit* Gulielm. — 8. *doctissimum* d r *doctissumum*

o O — 10. *et ferro* d o *et foro* r *in foro* O *nec ferro* ex Tacit. dial. c. 34 Hammer Philol. 41, 185. — *et* d r *sed* o O (110, 14) — 13. *ut ait L.* inclusi, cfr. Or. 161, Tusc. II 41, ad Qu. F. III 4, 2 — 14. *pacidiano* d o *pacuuiano* r *a Paculiano* O corr. Cratander — 16. *cogitare* d — 17. *reprehensorum* Manut. (v. Acad. II 7) — 18. *uerbum* C corr. ω — 19. *et quid* d r *hoc quid* o *et qui* O corr. ω — *illi* d — 21. *Terent* ... *nec* del. Jahn — 23. *Latinas* Jahn (om. r) — *sed tamen* del. Jahn — 24. *quam* om. d — *Enn.* ... *legunt* del. Orell. et Jahn — 26. *agreco* d o[1] *greco* r — 27. *quam* d *cum* C — 34. *quia* C *qui a senatu* Muret. — 35. *deosque* d — P. 388. 1. *fecerit ut* d *fiet in* O — 9. *et cum* d *quoniam* C — 10. *a formula* o O *formula* d om. r — 18. *dixit* om. d — 27. *ergo* d om. r — *sicut* d o — 31. *grecis* d *e grecis* C *egregie* N an: *e verbis*? — *omnia omnia* d — 32. *elaborabimus* C corr. Hieronymus.

Partitiones oratoriae optime ad nos cod. Paris. 7231 saec. X et eiusdem aetatis, ut videtur, Paris. 7696 relatae sunt. Illum (P) ad meum usum liberali et humano animo nuper Hermannus Dierks Casselanus, hunc (p notavi, si quando a P dissentit) me precante E. Stroebel excussit, qui idem homo gratiosus Erlangenses tres (E) saec. XV 848 (e), 858 (b), 863 (z) suppeditavit. Redigeranum (R) et Vitebergensem (f) e saec. XV ipse contuli. Editionibus usus sum Richardiana (Par. 1555) et Pideritiana (Lips. 1867), tum commentationibus, quas Herm. Sauppe Goett. Gel. Anz. 1867 p. 1863 et seq. et E. Stroebel prgm. Zweibrücken 1887 habuerunt. Ipse de hoc libello in Philol. N. S. 1 p. 291 etc. (a. 1888) scripsi.

*M. TVLLII. CICERONIS PARTITIONES ORATORIAE* P. De cet. inscr. vid. Stroebel. prgm. 4 etc. — 3. *modo* P[1] p f *si modo* C — 10. *si* om. e b — 17. *locanda* P (p) — 18. *inveniri* P f — 21. *si* P f *est* E *est: sed* R — *earumque omnium rerum* E — 24. *pellendos* p f — P. 390. 2. *uolet* E — 12. *est* om. R — *ut ausp.* R E — *ut resp.* e b — 17. *iura* P f *iure* R om. E — Post *ipsis* topic. verba *tum ex toto* etc. (p. 427, 2) *quaeritur. Sed ad id* ... *adhibetur. tum partium enumeratio. tum notatio verbi. Ex iis autem rebus* (20) ... *quaeritur. alia conjugata appellantur* (22). *alia ex genere alia ex similitudine* ... *minorum* intexuit C — 18. *aut* om. E — *ipsis* E *ipse* z — 19. *aut contrario* P R *aut contrarioue* f *contrarioue* E — 20. *aut ea* C *ut ea* p (?) — 21. *aut ea* p E *aut ut ea* Lamb. — *quae sunt* R z — 22. *aut caus.* R E — 33. *loco tu* R E — 37. *in* om. P f — *quaestio est* P f — *est ordo* E *ordo est* R z — P. 391. 6. *aut ad metum aut ad cup.* E — 7. *motus* om. P R f — 10. *et* om. P f — 11. *qua* R E — *est* R E om. z — 12. *iam genera* P — 15. *qui delectetur* P R *delectetur* C *delectetur qui* f[3] — *audit* om. E — 17. *senatus* E f — 18. *lauda-*

*tione* P(p) *laudationem* R — 19. *confertur* R f E — *tamen* P *inde* R *iam* Stangl om. E f — *ex se iam* E *t ex se* z — 20. *res* om. P — *proponet* E — 28. *seruabitur* P R — 30. *inaequali* p R f E — 32. *probabilibus incredibilia* f om. P; cfr. prooem. par. 3 — 35. *sunt. Sunt* f² — *enim* om. f¹ — 37. *est* om. P — P. 392. 5. *pros.* f z — 6. *hasta* f z — *collocata* E *collocatā* f — 8. *orationis* P *perorationis* p *perorationisque* f E *in perorationis* R *iis orationis* scripsi — 10. *paululum* R f E — 13. *sum. princ.* e z *sumendā. Principium est sumendum* f — 23. *quae in* P — 30. *iis* P *his* C — P. 393. 3. *ui incr.* P *ue incr.* E — 15. *fit* f z (e b deficiunt) — 16. *aut* om. P — *concisa* P *concisā* p *concisa:* R *conclusa* f — 27. *et superlata* R om. P — 29. *atque im.* om. P R f, sed cfr. Quint. VIII 3, 43 — 31. *Iis* P *his* C — 33. *sunt* om. P — 36. *primum* om. P — P. 394. 5. *tum* C *quum* N — *uerba* P *crebra crebris* C. Eiusdem brevitatis exempla 323, 28; 376, 3; 441, 13. — 9. *fit* f z — 10. *tuum* P *inuisum tuum*: R *inusitatum* f *tu uersus* z — 11. *etiam* P R *enim* f z — 13. *animiscit* P *animi miscet* C *animis ciet* scripsi — 14. *exprimentur* p — *significando* R f z — 15. *ex an.* f z — 16. *quum* N om. C *si* scripsi — 20. *etiam hoc* z *hoc in* f — 23. *quidem* P R *ne ita ne* f *itaneque* z — *ut genus* P (p) *cinum id genus* R *genus id* z — *totum situm* f z — 28. *diduc.* P (?) *deduc.* p C — 31. *duplex* Pid. — 35. *uersum* P om. z (349, 4) — P. 395. 1. *ita* om. P — 6. *ac uoltus* P *uultusque* R *uultu* E (e b redeunt) f an: *habitu voltus*? 31, 13; de fin. III 56. — 8. *quid iam* R — *aliquid* p om. f E — 12. *illae* R f E — 19. *et* om. P R b z — 24. *uel* om. P (p) b — 26. *sit* f E — 27. *commouendi sit* P² (p) — 33. *e* om. P R — P. 396. 2. *collocata* P z — 7. *in* P *a* C — 11. *ferri* P R *referri* f z *conferri* e b *traferri* Stroebel — 14. *agitur* P R f — *etiam hoc* p — 17. *aliquid* R f z — 19. *derelinq.* R f *delinq.* z — 22. *conseru.* f E — 28. *sed* C *si* R om. z — *assumemus* f *adsumamus* e b (an: *sic assumamus*?) — P. 397. 4. *si interp.* P R f z — 15. *simillimis* P — 19. *notatur* P *notae* R *notatur cum* f *notatum* e b *nota est* z — 20. *fit* R f E — *declarat* E *declaratur* f — 32. *alia* P *ista* R — P. 398. 4. *temporibus* P *temporum* R *et tempori* f¹ *et temporis* E f³ — *aestas uer: autumnus* R *aestas aut autumni* f z (*ut*) e b — 5. *ut anni* P *aut anni* R om. f E — *et* p om. P — *menses* P (p) R — 10. *quam* P *ac* C — 11. *aut metus aut aliqua* R f E — *cupiditas* e b — 12. *Est* f E — 13. *sunt gen.* z — 15. *Huius* R *he* f *hee* e b *heae* z — *materiae* R f z — *subiectae* R f z — 17. *agitur* P — 19. *auditus* C *aditus* f¹ e b *eiulatus* f³ an: *crepitus*? Cornif. II 8 — 20. *eorum* C *et eorum* R an: *corporis*? — 21. *alorum quidquid* P *aliorum quid quod* p *aliquid quod* C — 24. *e* om. R f E — 30. *est* f E — P. 399. 7. *ex facto* P *factum* R — *constant* p z *constet* R — *nomine* P e b — 10.

*aut proprietatis* b om. P — 12. *iustitia* R f z *inscientia* Lamb. — 14. *defensionem* f E — 16. *qualis* P — *et contr.* P — 17. *et recte* P *et recte ne* R f E *necne* Stroebel — 18. *ex ea* P (p) — *colorum* p R[1] — *disceptatione* E f — *de istis ergo* R *ergo* f z om. P e b — 23. *redarguendo* p[2] R — 27. *accedere* R f E. Cfr. Verg. Aen. II 627 — *ut* P *de* p *ad* C — 29. *sit* P om. C *in* scripsi — *sit* R E — 32. *inueniantur* p R[2] — 35. *quae ... est* om. e b — 36. *qui sunt* om. P — 37. *ipsum igitur est tum* P *istuc ipsum* C *ipsum istuc* N — *requiro* P *desidero* C — P. 400. 7. *de re igitur* P R *dirigitur* C *derecto igitur* scripsi — 8. *atque* om. P — 14. *ut* om. P — 20. *pon ... non* om. e b — 21. *aptum sit* z — 24. *quonam modo* P *ecqu. m.* p *ex quonam m. et quonam loco* R f, (*et*, non *ex*) z *et quonam loco* e b — 31. *est exemp.* R f z *exemp. est* b — *si quis* P (20, 13) *quibus* R f e b om. z — P. 401. 2. *uerum* om. R z — *inficiando* P R f[2] *inficiendo* C *verum inferendo* R mrg. Ex Quintil. V 4, 1 Rhet. Lat. 404, 35 (Halm) *verum dicendo* scriptum fuisse suspicor. — 3. *uitam suam* P (p) — 17. *facile* P *facilis* N — 28. *uulgata* R f E — 29. *haec* P *nec* C — 32. *uerbis* om. b — 36. *uobis et gestus* P *in vocis et gestus* R *voc. et g.* C incl. Sauppe — P. 402. 3. *quemque* R f z — 6. *ualent* P *et definitiones ualent* C (*etiam* z om. R) *ual. def. et* N; transposui — 8. *conflictatio* P N Lamb. Item 414, 27 P p R — 20. *parentium* p — 21. *familiarum* P *ut fam.* C *ut familiarium* N (e b deficiunt) fort. del. — 26. *ex admiratione* P — *nascitur* om. P — *locus* P R *locus est* f *autem locus est* z — 27. *adm.* p — *mittendi* P *amittendis* z. Sententiam inclusi — 29. *est quod* P *quidem* R *quod* f z — 32. *exprimatur* R f z — 36. *est* R f z — P. 403. 1. *deliberationem* P — *et* P *ii* R *hi* f z — *sunt* om. P — 8. *nonnumquam* f *nominumque* z — 14. *est* om. P — 18. *breuia* C corr. Manut. — 22. *in* om. P (p) f — 26. *est* om. P — *propositum latio* P (444, 25) *consultatio* C (190, 25) — *controversiae* P *quaedam et contr.* R z *quaed. contr.* f incl. Kays. — 31. *efficiendum* R f z — 32. *quaerenda sit* P — 33. *et* bis om. R (f z hic def.) — 34. *natura ne* f z — 37. *sit neue* P *sit necne* R *sitne* f z — *sunt* om. p f — P. 404. 4. *refertur* ω — 6. *cogitationibus* P *cogigationibus* p *cogitationis* f[2] — *consultationibus* C corr. ω — 8. *tum* P *ut* R f (z hic def.) — 10. *cum quem* p f — 15. *genera* inclusi (e b redierunt) — 17. *et* om. P — 18. *aequius* P — 36. *colendi sint* R *colendi* f — P. 405. 2. *delendo* p[1] e z *deliniendo* p[2] *tollendo* R f *dol.* b — 6. *est fere* R — *partitio est* P *est p.* C *part.* R — 7. *ratio est* R f E — 8. *quidne* P — *tu* om. P — 9. *annon* P *et non* C *ac non* Stroebel — 16. *altera del. s. aurium* om. P — *alterius* f e b — *ius* om. E f — 17. *probet et* R f E — *omnis* C *uñ oīs* N — 20. *delegimus* R E *legimus* f — 29. *meliori* P R f e z — P. 406. 4. *quod* om. R f E — 6. *accommodate* R (*ae*), e b — 12. *in iis* P *iis in* R *in eis* f *his in* E — 15. *et in*

RfE — 20. *rerum sunt* z — *sique* e b — 21. *quae* om. P e b — 22. *et* om. R; an: *extis*? — 27. *externis et* R[1] e b *exterius* f .s. *externis et* z *externis* R[2]. Verba del. Sauppe — *sunt* R f z — 31. *tacito* P e b *tacite* z (77, 18) — 33. *quid* P *quidem* z — 36. *quicque* p *quodque* R b z *quod* e om. f — P. 407. 1. *digerenda* ω — 9. *quo* P *cui* C — 13. an: *modis illa*? — *in reb. commodis* om. P — 14. *discern.* R f E — 15. *autem* om. P — 22. *est* om. e b — *grave* om. z — *insedatum* R — *aut turbulentum* R *non turb.* f E *efficitur* add. z, om. P. Verba haec quattuor delere suaserat Lamb. — 25. *vulg. aut. bon.* del. Schuetz — 26. *animadvertendi* R f E — 35. *est uberior est* R f e b *est uberior extatque* (*atque* om.) z — P. 408. 5. *ficti* P *perfecti* C; utrumque Lambino suspiciosum — 6. *et ad* P (??) Kays. *ad* p C — 18. *animis* C *nimis* Orell. — 21. *inanis* P f e b *inanius* z — 24. *et* om. P — 27. *vituperandique* R *atque vituperandi* z — P. 409. 2. *animum adu.* p *animadu.* C — 15. *utile est* P R *utile sit* f *sit utile et* E — 17. *in ciuili ratione* om. P — 25. *que* om. P — *hoc genus* R f — 27. *et* om. P — 35. *quorum ... copiae* Schuetz. auct. incl. Kays. — P. 410. 1. *quae pr. se exp.* incl. Kays. — 4. *ante dictum* P *ante est d.* R *a. d. est* f z *est a. d.* e b — 7. *quadam* P *cum* C *quodammodo cum* N — 9. *ut* om. R f — 15. *solet* R f e b — 34. *illi autem alteri* R f E — P. 411. 5. *Nam* del. Sauppe, *Nam ... turpia* del. Stroebel — 7. *exspectat* R (f hic def.) *expctat* Manut. — *quam ut* p R — 8. *fugiat* C *fugit* ω — 9. *est grauis. Est* P *grauis. Est* p *grauis est. Est* R f *grauis est testis* e b *grauis est. Est sane* z — 12. *qua ui bona* R *qui bon.* f *quae bon.* E — 15. *gen. uirt.* P — 24. *effici necne possit* RfE om. P — 31. *soluta* p C — 33. *generis uis* RfE — 34. *ut ... dicatur* om. P R f N — P. 412. 8. *solum* om. P — 11. *erit* om. P — 20. an: *honestis ac commodis*? — 26. *si autem* p — 29. *debent* p[1] e b — 30. *actor* p *auctor* C — 36. *accommodati* P — P. 413. 4. *ac* P e b *aut* C — *testimonio* P — 5. *atque* om. R f E — *aequissimumue* R f E (404, 30) — 15. *dicuntur* C *dicitur* Manut. — 18. *ac publ.* R *publicarumque* z — 21. *accipien.* C *capien.* f *de accipien.* Pid. *de capien.* Sauppe — *subeundisque* R f E — 22. *actione* P — 24. *dilabantur* R f (*del.*) e (*dili.*) b (*dill.*) z — 30. *in iure* P *iure* C — 32. *aliquis* R f *alicui* E (133, 24) — 34. *quod obicitur* R f *id quod obicitur* E (*obijciatur* z) — *factum neges aut* om. P — *si factum* P *id quod factum* C (*illud* R) — 35. *si neges* P — P. 414. 4. *aut descr.* om. R f E — 5. *et recti* om. e — 13. *id* om. P — *rectum* P *recte factum* p R f *rectum factum* e b *factum* z — 14. *defendat ... factum* om. P — 15. *fateatur* P *doceatur* p[1] *fatetur* R f E *esse fateatur* scripsi — 20. *defensiones et* P — 22. *ab* e b — 23. *quod* z — 26. *potest* R f — 35. *fusa* b *confusa* C — P. 415. 1. *rationem aut potest* R *rationem potest* fE — 2. *rationem* om. RfE — 4. *quod* vid. 117, 20.

— 5. *iustissime* R (*mi*) f — *tamen* R *tum* f *uim tam* b *uim tum* e z — 6. *excitauit* R z *excitatum* f *excitat* e b. Quae verba inclusi, ea om. P — 9. *imperio* P *imperi*(*i* s. l.) p — 12. *Extitit* R f z *extat* e *existit* b — 15. *factum* om. P — 24. *detractisque* R E *de contractisque* f — *pers. temp.* P *temp. et pers.* C — *et rursum* P *rursum* R E *rursus* f — 29. *At* R b *an* z *ac* C — 30. *ei'* P *eas* C *eis* scripsi — *causas* R f E — 32. *non p. scr.* R f E — 37. *parit* R E *pariet* f — P. 416. 3. *scripti sign.* P (p) — 32. *dicitur* R f E — 33. *spectantur* C *spectant* apud Lamb. quidam — P. 417. 5. *periculum* P — 6. *deferendi* P — 10. *facultatis* P f z *facultas* R e b *facultates* Stroebel — 11. *uitationeque alicuius inc.* R f om. P — 13. *aliqui* p *alius* R f E — *reperitur* P R f e b — 15. *causis* R f E — *si* P *que* e *qui* C — 22. *interfuit* P — 34. *possit* P *posse:* R — 37. *autem ille* R f E — P. 418. 4. *ipsum erit* p E *erit* f — 7. *potuisse* R f E — 13. *huius rei* P *cuiusque* C — 14. *quod* P *de quo* C — *facile* P *facilime* b z — 16. *quaest. erit* R z — 23. *de incestu tamen* R — 24. *et de* P *et* C — 26. *est* om. P E — 35. *autem inf.* R f E — P. 419. 6. *ea* om. P — 8. *sibi* f *si sibi* C — 9. *esse* P *essent* C *esse et* Sauppe — 12. *refelletur* P E *refelleret* f — 15. *Ab* f — 16. *querelae* P *querenda* e b — 22. *defensoris* C *defensionis* f (z hic def.) — *autem* P (p) e b — 24. *firm.* P — 27. *hoc* p e b *haec* C — *idem* P (p) — 28. *facienda* R f z — 37. *et ad eam* R *et ad eam uerbi* f *et ad eam uerbi eius* e b *et ad eam eius uerbi* z — P. 420. 1. *quam incoh.* R f *quam inch.* E — 6. *praeuaricatorem* P — 8. *perfectam ab reo* P *profectam ab eo* p *prof. ab reo* E (*a* b) *ab eo* R f — 9. *prima* R f E — *qua* E — 10. *accedit* P e b — 12. *utetur* R f *nititur* E — 13. *ne* om. f E — *habere* R f E — 14. *sit* del. Sauppe — *non* om. R E — 15. *nititur* z *utetur* f *utitur* C — *aequasi* P — 16. *sit & essent* R *sit esset* f *esset* e b *sic esset* z — *quaque* P *quoq:* R — *tamen* p (?), f e b *uim* z — *complectentur* R f — *in iud.* C *iud.* Sauppe — 17. *dicitur* R f E — 19. *quasi ex uero* R f E — 20. *et ex* e b *ex* C — 22. *et ex* P R f *ex* e b *et* z — 23. *vare* Gesner — 30. *defensionem* P — 33. *de ea* R f E *et ea* ω — 34. *quam* R f z — *proposuit* z *proposui* C — P. 421. 3. *dici solent* R f E — 4. *ea* P e b *esse* R f *eum* z *haec* ω — 18. *directi et* R *directi* f E — 31. *naturae* P p² *naturai* p¹ — P. 422. 6. *quidem* P f — 7. *uersetur* P f E — 11. *uteretur* P *utetur* f e b *uter* z — 12. *defendit* P f e z — 15. *quam a* P *cum* C *quom a* scripsi — 16. *poterit* R f E — 19. *significare* P R b — 20. *decet* P *dicit* f E — 21. *probarit* R *probabit* f E — 28. *computet* P an: *amputet?* — 34. *cum* P R *tñ* f *enim* z om. e b — 35. *ea quae* C *ea* P fortasse melius — P. 423. 2. *dicit se* R f E — 10. *rer. publ.* R — 17. *legis iudex* P *iudex* b — 19. *propendetur* P *perpende*(*n*)*tur* p — 21. *retrahatur* R f E — 35. *praecepta* R f E — P. 424. 17. *his* P *nobis* C.

Topica ex duobus fontibus ad nos profluxerunt, quorum alter quasi in multos rivulos diductus est alter adhuc uno cursu in lucem exiit. Est Ottob. 1406 (O) saecl. X a me nuper inventus. Nam Viteberg. (f) quamquam ex eodem fonte manavit, haud pauca tamen ex altero recepit. Huius sunt Voss. 84 (A) et 86 (B) et Marc. 257 (m), qui saecl. X ubi consentiunt A litt. notantur, deinde eiusdem saecl. Eins. 324 (a), Sangall. 830 (b), 854 (c), Voss. 70 (V), XI saecl. Sangall. 818 (d), Leid. 90 (L), tum Bern. 219$^c$ ($\beta$) saecl. XI et Erfurt. (e) saecl. XII, qui duo vicissim cum illo genere cognationem quandam habent. Collat. e G. Wartenberg et m P. Schwenke liberali animo suppeditaverunt. Ceteras ipse feci. Editionibus usus sum Richardiana (Par. 1556) et Orelliana (Tur. 1830), tum commentationibus, quas C. Hammer prgm. Landavi 1879 et Th. Stangl Bl. f. d. bayer. G. XVIII 245 etc. protulerunt. Ipse hunc libellum Fleck. 139, 281—296 recensui, ut haec adnotatio brevis esse possit.

*M TULLI CICERONIS TOPICA* subscr. A, *MARCI TULLII CICERONIS TOPICORVM LIBER* inscr. O. Quae verba A subscripsit, eorum collocationem ceteri variaverunt, *TULLII* aut *T.* scripserunt, hoc omiserunt aut omnia; ad *G(AIVM) TREBATIVM* ins. b f, add. V $\beta$. — 11. *eam* C *ea* ex Boethio Klotz — *rationem uia* C *rationis uia* A$^2$ corr. ex Boeth. $\omega$ — P. 426. 6. *cauisses* O $\beta$ f — 21. *artes* A a$^2$ *artis* a$^1$ — 26. *quaeque et* A *quaeque* $\beta$ f — P. 427. 7. *quae* O *qua* C om. A $\beta$ f — *euoluit* O a$^1$ *euoluitur* C — 8. *eius* C *eī* B — 18. *enim* O om. C — *laelius* A a d V L — 23. *formula* A — 24. *adiunctis* O e *coniunctis* C — P. 428. 4. *ea c̄r* A$^1$ *ea ḡr* A$^2$ m *ea*| |*ḡr* B (in mrg. hic locus a 3 adscr.); *ea* i. e. civis Romana susp. Schwenke — 6. *eae ... conv.* om. Nizolius — 9. *ei legatum* V *legatum* O — 10. *fecerunt* e — 17. *debeatur* del. Hotomanus — 21. *Ea s. i. s. contr.* del. Hammer — 24. *adiungeretur* (*re* punctis del.) A *adiungetur* B m — P. 429. 1. *cui* A a$^1$ $\beta$ — 2. *Repugnat* O *pugnat* C — 3. *rebus* om. b$^1$ — 7. *fornex* A$^1$ B$^1$ — 10. *possit* A $\beta$ f — 15. *reguntur* O *regantur* C — 16. *re min.* O L V — 18. *qui par* B *quoi par* Buechler Philol. 21, 124 — 27. *quantum* O $\beta$ e *quo* d *qua* f *quoad* Valla — 30. *argum. reperiendum* O — 32. *ad rep.* om. O — P. 430. 6. *tangiue* A — 8. *et* om. A f — 13. *qualium* A — 14. *quasi* om. Proust — 15. *intelligentiae* O — 16. *s̄ explic. sunt* A (*s̄* madore paene del.) B$^3$ (*s̄* del.) m (*s̄* om.) *s̄ explicandas* B *est explicanda* O *expl. est* C — 21. *iuris* om. A a$^1$ d f — 25. *nexo* A a$^1$ (B m def.) — 33. *hoc* $\beta$ f — P. 431. 6. *ut illud* inclusi — 30. *ante* C *animo* Hammer — *percepta* C *praecepta* f — 31. *igitur sunt* O b c L *sunt ig.* C *sunt* f — 37. *per* O e f om. C — *translatione* A$^2$ a b c L — P. 432. 5. *ad quos* O f — 18. *inf. est* O *inf.* e —

25. *uideantur* C *uidentur* V (in Boeth. com.) *videbantur* Orell. — 33. *hoc idem* C om. b¹ *hoc quidem* O — P. 433. 8. *finitumo legitumo* V a d *finitimo legitimo* C — *aeditumo* A V a d *aeditimo* C — *et non* A² c — 9. *timum* O L b c β f — 10. *esse putat* A a b c V *esse putat esse* d — 13. | | |*ea* A *et ea* a b d e L *ut ea* c *et huc* V *hinc* O f β¹ *et ea hinc* β² — 22. *coniunctione* A a b c L β — 26. *coniugata* O f β³ *iugata* C — 33. *genus* ... *pluvia* inclusi — 35. *quorum alterum* ... *alterum* C (non O f) — 37. *quae ex g. s.* inclusi — P. 434. 16. *appelletur* A a b¹ c L V — 17. *qm̄* A¹ a² V *quae* C — 21. *quia* ... *urbis* inclusi — 27. *qui* ... *optinuissent* inclusi — P. 435. 7. *in* A O f om. C — 8. *in minimis* O f *minimis* V — 23. *aduersa* O f b² *diuersa* C (item 29) — 30. *uel* A a b c L V — 33. *ea* om. A — *graece* A¹ O f *graeci* C — *e contrario* β — P. 436. 12. *quid* A a² L V β e f — *quid* O b² *quis* C om. d e — 20. *strepitus crepitus* O — *str. hom.* inclusi; neque enim Boeth. noverat. — 21. *et* om. A a b¹ c L — 24. *ceteraque* A² O β f *et cetera* d b² β *cetera* C — 25. *possint* A a β f — 28. *adiuncta* Manut. — P. 437. 4. *igitur est* V *igitur* C — 20. *non qui nominis* A¹ a b¹ c L *non quia non omnis* A² β² *non quia omnis* b² (*quin omnis* mrg. 1?) *non quod non omnis* β¹ V² — 21. | | |*dicatur* A *dicatur* a b c L V¹ β *non dic.* C — 30. *merere* a¹ *mereri* C (360, 8) — P. 438. 13. *haec* A f — 18. *equidem* O f β *et quidem* C — 19. *igitur* O f β *enim* C — 20. *sua ui* O — 21. *non quod* O — 22. *non habet* e *habeat* O *habet* C — *sed* O f *et* C — 23. *stat. caus.* O b c *caus. stat.* C — 26. *et* O f β e om. C — P. 439. 9. *in p. c. fuit* O b c *causa f. i. p.* C — 14. *accidissent* A a V *concid.* d *cecid.* C *acced.* (ad Her. II 34 de inv. I 91) — 16. *nauem* A a — 21. *est* Manut. — 26. *irascitur* O e *irascaris* b¹ *irascatur* C — 31. *in* om. O b L del. a — 36. *eventus* an pepulit *quod?* — P. 440. 3. *Quae* ... *vol.* del. Schuetz — 22. *vero* om. O d e f — 30. *arg. cogn.* O b c *cogn. arg.* C — P. 441. 17. *et adu.* A a d L β e — 26. *ipsis* O e f *ipsa* C — 36. *comparantur* O L b f *comparentur* C — P. 442. 2. *at quod* O β e f — 11. *ambigetur* A a b¹ L — 26. *est* O f *inest* C (B m red.) — *maxime* O — 28. *fortuna* inclusi — P. 443. 14. *inprudentes* A — 17. *Huic* ... *accep.* inclusi — 30. *in* A om. C — P. 444. 15. *quam* A *quo* b — 18. *alt. def. alt. inf.* A — 23. *prop. autem aut* O *prop. autem* C — 26. *eorum* a b L — *rerum* B² — 28. *sint* C *sunt* d — 29. *genera sunt* C *genera* scripsi — 32. *contradictione* N *condictione* Forcellini. Cfr. de off. I 21, III 108 — P. 445. 4. *sit necne sit* C *sitne necne sit* A *sitne sic* scripsi — 5. *haec sunt* (s. l. *sint* 3) b om. O — 6. *sint* om. O b — 17. *sic* O f om. C — 19. *sit ads.* A — *et* O f om. C — 23. *simplicum* A¹ a d V — P. 446. 8. *propositis* C *propositi* Hammer — 17. *et* om. a O — *de* A a L f om. C — *alio* b¹ d e (supra recte, non hic). Quint. VII 3, 8 — 22. *ei* | | | | | A *eis* B¹

*ei* B[3] m *his* O N *hi* vel *ii* C — P. 447. 2: *tuitionem* O e — *cuique* A om. C — 5. *Atque* ... *nom.* del. Schuetz — 11. *igitur* C *enim* b L om. O — 16. *rer. exp.* inclusi — 18. *quaeque* C *quoque* O f N Visorius — 19. *instruuntur* A *instiuntur* a. Post hoc *ut iudiciorum* vel simile aliquid intercidit. — *quae* om. O f — 20. *partita* B[1] — 22. *factum sit* A — 34. *si* C *sed* scripsi — 37. *at* ω — P. 448. 9. *appellant* A *uocant* C inclusi — 11. *uocari* C *vocare* scripsi. Quint. III 11, 18 — 23. *ista* A[2] m O f *ita* C — 25. *possunt* O f e — 32. *quibus* inclusi — 36. *moderatae* O L V a b d f, fort. melius (item 20, 25) — P. 449. 2. *consequitur* A f — 6. *is* A f — 8. *adaug.* A *aut aug.* f *aug.* C — 9. *et irac.* C *irac.* A O inclusi — 11. *in* A[2] B m om. C.

P. XIII adde post P. 40 haec: 5. *sententia* H *scientia* C — P. 319. 7. corr. *magnum* — P. 346. 25. corr. *id ita.*

M. TULLI CICERONIS

DE

# ORATORE

LIBRI TRES.

---

## LIBER PRIMUS.

Cogitanti mihi saepenumero et memoria vetera 1
repetenti perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent, 1
qui in optima re publica, quom et honoribus et rerum
gestarum gloria florerent, eum vitae cursum tenere
potuerunt, ut vel in negotio sine periculo vel in otio
cum dignitate esse possent. Ac fuit quom mihi quoque
initium requiescendi atque animum ad utriusque nostrum
praeclara studia referendi fore iustum et prope ab
omnibus concessum arbitrarer, si infinitus forensium
rerum labor et ambitionis occupatio cursu honorum
etiam aetatis flexu constitisset. Quam spem cogita- 2
tionum et consiliorum meorum cum graves communium
temporum tum varii nostri casus fefellerunt. Nam qui
locus quietis et tranquillitatis plenissimus fore vide-
batur, in eo maxumae moles molestiarum et turbulen-
tissumae tempestates extiterunt; neque vero nobis
cupientibus atque exoptantibus fructus otii datus est
ad eas artis, quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas
inter nosque recolendas. Nam prima aetate incidimus 3
in ipsam perturbationem disciplinae veteris et con-
sulatu devenimus in medium rerum omnium certamen
atque discrimen et hoc tempus omne post consulatum

obiecimus [iis] fluctibus qui per nos a communi
peste depulsi in nosmet ipsos redundarent. Sed
tamen in eis vel asperitatibus rerum vel angustiis
temporis obsequar studiis nostris et quantum mihi
vel fraus inimicorum vel causa amicorum vel res
publica tribuet otii ad scribendum potissimum con-
4 feram. Tibi vero, frater, neque hortanti deero neque
roganti. Nam neque auctoritate quisquam apud me
2 plus valere te potest neque voluntate. Ac mihi repe-
tenda est veteris cuiusdam memoriae non sane satis
explicata recordatio, sed, ut arbitror, apta ad id quod
requiris, ut cognoscas quae viri omnium eloquentissimi
5 clarissimique senserint de omni ratione dicendi. Vis
enim, ut mihi saepe dixisti, quoniam quae pueris aut
adulescentulis nobis aut ex commentariolis nostris in-
choata ac rudia exciderunt vix hac aetate digna et hoc
usu, quem ex causis quas diximus tot tantisque con-
secuti sumus, aliquid isdem de rebus politius a nobis
perfectiusque proferri; solesque non nunquam hac de
re a me in disputationibus nostris dissentire, quod ego
eruditissimorum hominum artibus eloquentiam contineri
statuam, tu autem illam ab elegantia doctrinae segre-
gandam putes et in quodam ingenii atque exercita-
tionis genere ponendam.

6 Ac mihi quidem saepenumero in summos homines
ac summis ingeniis praeditos intuenti quaerendum esse
visumst quid esset cur plures in omnibus rebus quam
in dicendo admirabiles extitissent. Nam quocumque
te animo et cogitatione converteris, permultos excel-
lentis in quoque genere videbis non mediocrium artium
7 sed prope maximarum. Quis enim est qui, si clarorum
hominum scientiam rerum gestarum vel utilitate vel
magnitudine metiri velit, non anteponat oratori im-
peratorem? Quis autem dubitet quin belli duces ex
hac una civitate praestantissimos paene innumerabiles,
in dicendo autem excellentes vix paucos proferre pos-
8 simus? Iam vero consilio ac sapientia qui regere ac

gubernare rem publicam possint, multi nostra plures
patrum memoria atque etiam maiorum extiterunt, quom
boni perdiu nulli, vix autem singulis aetatibus singuli
tolerabiles oratores invenirentur. Ac ne qui forte cum
aliis studiis, quae reconditis in artibus atque in qua-
dam varietate litterarum versentur, magis hanc dicendi
rationem quam cum imperatoris laude aut cum boni
senatoris prudentia comparandam putet, convertat ani-
mum ad ea ipsa artium genera circumspiciatque qui
in iis floruerint quamque multi: sic facillume quanta 3
oratorum sit et semper fuerit paucitas iudicabit. Neque 9
enim te fugit omnium laudatarum artium procreatricem
quandam et quasi parentem eam, quam *φιλοσοφίαν*
Graeci vocant, ab hominibus doctissimis iudicari; in
qua difficile est numerare quot viri quanta scientia
quantaque in suis studiis varietate et copia fuerint,
qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed
omnia, quaecumque possent, vel scientiae pervestiga-
tione vel disserendi ratione comprenderint. Quis ignorat 10
ii qui mathematici vocantur quanta in obscuritate re-
rum et quam recondita in arte et multiplici suptilique
versentur? Quo tamen in genere ita multi perfecti
homines extiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiae
vehementius videatur, quin quod voluerit consecutus
sit. Quis musicis, quis huic studio litterarum, quod
profitentur ei qui grammatici vocantur, penitus se dedit,
quin omnem illarum artium paene infinitam vim et
materiem scientia et cognitione comprenderit? Vere 11
mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus iis, qui in
harum artium liberalissimis studiis sint doctrinisque
versati, minimam copiam poetarum egregiorum extitisse.
Atque in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur
aliquis excellens, si diligenter et ex nostrorum et ex
Graecorum copia comparare voles, multo tamen pau-
ciores oratores quam poetae boni reperientur. Quod 12
hoc etiam mirabilius debet videri, quia ceterarum ar-
tium studia fere reconditis atque abditis e fontibus

hauriuntur, dicendi autem omnis ratio in medio posita
communi quodam in usu atque in hominum more et
sermone versatur, ut in ceteris id maxime excellat,
quod longissume sit ab imperitorum intellegentia sensu-
que diiunctum, in dicundo autem vitium vel maximum
sit a vulgari genere orationis atque a consuetudine
4 communis sensus abhorrere. Ac ne illud quidem vere
13 dici potest, aut pluris ceteris inservire aut maiore
delectatione aut spe uberiore aut praemiis ad perdi-
scendum amplioribus commoveri. Atque ut omittam
Graeciam, quae semper eloquentiae princeps esse voluit,
atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas,
in quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta,
in hac ipsa civitate profecto nulla unquam vehementius
14 quam eloquentiae studia viguerunt. Nam posteaquam
imperio omnium gentium constituto diuturnitas pacis
otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adulescens
non sibi ad dicendum studio omni enitendum putavit.
Ac primo quidem totius rationis ignari, qui neque
exercitationis ullam vim neque aliquod praeceptum
artis esse arbitrarentur, tantum, quantum ingenio et
cogitatione poterant, consequebantur; post autem auditis
oratoribus Graecis cognitisque eorum litteris adhibitis-
que doctoribus incredibili quodam nostri homines di-
15 cendi studio flagraverunt. Excitabat eos magnitudo
varietas multitudoque in omni genere causarum, ut ad
eam doctrinam, quam suo quisque studio assecutus
esset, adiungeretur usus frequens, qui omnium magi-
strorum praecepta superaret. Erant autem huic studio
maxima, quae nunc quoque sunt, exposita praemia vel
ad gratiam vel ad opes vel ad dignitatem. Ingenia vero,
ut multis rebus possumus iudicare, nostrorum hominum
multum ceteris hominibus omnium gentium praesti-
16 terunt. Quibus de causis quis non iure miretur ex
omni memoria aetatum temporum civitatum tam
exiguum oratorum numerum inveniri?

Sed enim maius est hoc quiddam quam homines

opinantur et pluribus ex artibus studiisque collectum.
Quid enim quis aliud in maxima discentium multitu- 5
dine, summa magistrorum copia, praestantissumis ho-
minum ingeniis, infinita causarum varietate, amplissimis
eloquentiae propositis praemiis esse causae putet nisi
rei quandam incredibilem magnitudinem ac difficul-
tatem? Est enim et scientia comprendenda rerum 17
plurimarum, sine qua verborum volubilitas inanis atque
inridenda est, et ipsa oratio conformanda non solum
electione sed etiam constructione verborum et omnes
animorum motus, quos hominum generi rerum natura
tribuit, penitus pernoscendi, quod omnis vis ratioque
dicendi in eorum qui audiunt mentibus aut sedandis
aut excitandis expromenda est. Accedat eodem oportet
lepos quidam facetiaeque et eruditio libero digna ce-
leritasque et brevitas et respondendi et lacessendi
suptili venustate atque urbanitate coniuncta. Tenenda 18
praeterea est omnis antiquitas exemplorumque vis neque
legum ac iuris civilis scientia neglegendast. Nam quid
ego de actione ipsa plura dicam? quae motu corporis,
quae gestu, quae vultu, quae vocis conformatione ac
varietate moderandast; quae sola per se ipsa quanta
sit histrionum levis ars et scaena declarat; in qua cum
omnes in oris et vocis et motus moderatione laborent,
quis ignoret quam pauci sint fuerintque quos animo
aequo spectare possimus? Quid dicam de thesauro
rerum omnium memoria? quae nisi custos inventis
cogitatisque rebus et verbis adhibeatur, intellegimus
omnia, etiam si praeclarissima fuerint in oratore,
peritura. Quam ob rem mirari desinamus quae causa 19
sit eloquentium paucitatis, quom ex iis rebus universis
eloquentia constet, in quibus singulis elaborare per-
magnum est, hortemurque potius liberos nostros cete-
rosque, quorum gloria nobis et dignitas carast, ut
animo rei magnitudinem complectantur neque eis aut
praeceptis aut magistris aut exercitationibus quibus
utuntur omnes, sed aliis quibusdam se id quod expetunt

6 20 consequi posse confidant. Ac mea quidem sententia
nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi
erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam
consecutus. Et enim ex rerum cognitione efflorescat
et redundet oportet oratio; quae nisi subest res ab
oratore percepta et cognita, inanem quandam habet
21 elocutionem et paene puerilem. Neque vero ego hoc
tantum oneris imponam nostris praesertim orato-
ribus in hac tanta occupatione urbis ac vitae, nihil
ut iis putem licere nescire, quanquam vis oratoris
professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac pol-
liceri videtur, ut omni de re, quaecumque sit propo-
22 sita, ornate ab eo copioseque dicatur. Sed quia non
dubito quin hoc plerisque immensum infinitumque
videatur, et quod Graecos homines non solum ingenio
et doctrina sed etiam otio studioque abundantis par-
titionem iam quandam artium fecisse video neque in
universo genere singulos elaborasse, sed seposuisse a
ceteris dictionibus eam partem dicendi, quae in foren-
sibus disceptationibus iudiciorum aut deliberationum
versaretur, et id unum genus oratori reliquisse, non
complectar in his libris amplius quam quod huic generi
re quaesita et multum disputata summorum hominum
23 prope consensu est tributum; repetamque non ab in-
cunabulis nostrae veteris puerilisque doctrinae quendam
ordinem praeceptorum, sed ea, quae quondam accepi
in nostrorum hominum eloquentissimorum et omni
dignitate principum disputatione esse versata; non quo
illa contemnam, quae Graeci dicendi artifices et doctores
reliquerunt, sed quom illa pateant in promptuque sint
omnibus neque ea interpretatione mea aut ornatius
explicari aut planius exprimi possint, dabis hanc ve-
niam, mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa
dicendi laus a nostris hominibus concessast, auctori-
tatem Graecis anteponam.

7 24 Quom igitur vehementius inveheretur in causam
principum consul Philippus Drusique tribunatus pro

senatus auctoritate susceptus infringi iam debilitarique
videretur, dici mihi memini ludorum Romanorum diebus
L. Crassum quasi colligendi sui causa se in Tuscula-
num contulisse; venisse eodem, socer eius qui fuerat,
Q. Mucius dicebatur et M. Antonius homo et consi-
liorum in re publica socius et summa cum Crasso
familiaritate coniunctus. Exierant autem cum ipso 25
Crasso adulescentes et Drusi maxime familiares et in
quibus magnam tum spem maiores natu dignitatis suae
collocarent, C. Cotta, qui [tum] tribunatum plebis
petebat, et P. Sulpicius, qui deinceps eum magistra-
tum petiturus putabatur. Hi primo die de temporibus 26
deque universa re publica, quam ob causam venerant,
multum inter se usque ad extremum tempus diei col-
locuti sunt. Quo quidem sermone multa divinitus a
tribus illis consularibus Cotta deplorata et commemo-
rata narrabat, ut nihil incidisset postea civitati mali,
quod non impendere illi tanto ante vidissent; eo autem 27
omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem
fuisse, ut, quom lauti accubuissent, tolleretur omnis
illa superioris tristitia sermonis eaque esset in homine
iucunditas et tantus in loquendo lepos, ut dies inter
eos curiae fuisse videretur, convivium Tusculani.
Postero autem die, quom illi maiores natu satis quies- 28
sent et in ambulationem ventum esset, [dicebat] tum
Scaevolam duobus spatiis tribusve factis dixisse: Cur
non imitamur, Crasse, Socratem illum qui est in Phae-
dro Platonis? Nam me haec tua platanus admonuit,
quae non minus ad opacandum hunc locum patulis est
diffusa ramis quam illa cuius umbram secutus est
Socrates, quae mihi videtur non tam ipsa acula quae
describitur quam Platonis oratione crevisse, et quod
ille durissimis pedibus fecit, ut se abiceret in herba
atque ita [illa], quae philosophi divinitus ferunt
esse dicta, loqueretur, id meis pedibus certe concedi
est aequius. Tum Crassum: Immo vero commo- 29
dius etiam; pulvinosque poposcisse et omnis in

iis sedibus, quae erant sub platano, consedisse
[dicebat].

8 Ibi ut ex pristino sermone relaxarentur animi
omnium, solebat Cotta narrare Crassum sermonem
30 quendam de studio dicendi intulisse. Qui quom ita
esset exorsus: Non sibi cohortandum Sulpicium et
Cottam sed magis utrumque collaudandum videri, quod
tantam iam essent facultatem adepti, ut non aequalibus
suis solum anteponerentur, sed quom maioribus natu
compararentur: neque vero mihi quicquam, inquit,
praestabilius videtur quam posse dicendo tenere ho-
minum [coetus] mentis, allicere voluntates, impellere
quo velit, unde autem velit deducere. Haec una res
in omni libero populo, maxime in pacatis tranquillisque
civitatibus, praecipue semper floruit semperque domi-
31 nata est. Quid enim est aut tam admirabile quam ex
infinita multitudine hominum existere unum, qui id,
quod omnibus natura sit datum, vel solus vel cum
paucis facere possit? aut tam iucundum cognitu atque
auditu quam sapientibus sententiis gravibusque verbis
ornata oratio et polita? aut tam potens tamque magni-
ficum quam populi motus, iudicum religiones, senatus
32 gravitatem unius oratione converti? Quid tam porro
regium, tam liberale, tam munificum quam opem ferre
supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare
periculis, retinere homines in civitate? Quid autem
tam necessarium quam tenere semper arma, quibus vel
tectus ipse esse possis vel provocare integer vel te
ulcisci lacessitus? Age vero, ne semper forum subsellia
rostra curiamque meditere, quid esse potest in otio
aut iucundius aut magis proprium humanitatis quam
sermo facetus ac nulla in re rudis? Hoc enim uno
praestamus vel maxime feris, quod colloquimur inter
33 nos et quod exprimere dicendo sensa possumus. Quam
ob rem quis hoc non iure miretur summeque in eo
elaborandum esse arbitretur, ut, quo uno homines maxime
bestiis praestent, in hoc hominibus ipsis antecellat?

Ut vero iam ad illa summa veniamus, quae vis alia
potuit aut dispersos homines unum in locum congre-
gare aut a fera agrestique vita ad hunc humanum
cultum civilemque deducere aut iam constitutis civi-
tatibus leges iudicia iura discribere? Ac ne plura, 34
quae sunt paene innumerabilia, consecter, comprendam
brevi: sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione
et sapientia non solum ipsius dignitatem sed et priva-
torum plurimorum et universae rei publicae salutem
maxime contineri. Quam ob rem pergite ut facitis,
adulescentes, atque in id studium, in quo estis, in-
cumbite, ut et vobis honori et amicis utilitati et rei 9
publicae emolumento esse possitis. Tum Scaevola 35
comiter, ut solebat, Cetera, inquit, adsentior Crasso,
ne aut de C. Laelii soceri mei aut de huius generi
aut arte aut gloria detraham; sed illa duo, Crasse,
vereor ut tibi possim concedere: unum, quod ab ora-
toribus civitates et initio constitutas et saepe conser-
vatas esse dixisti, alterum, quod remoto foro contione
iudiciis senatu statuisti oratorem in omni genere ser-
monis et humanitatis esse perfectum. Quis enim tibi 36
hoc concesserit, aut initio genus hominum in montibus
ac silvis dissupatum non prudentium consiliis com-
pulsum potius quam disertorum oratione delenitum se
oppidis moenibusque saepsisse? aut vero reliquas utili-
tates aut in constituendis aut in conservandis civita-
tibus non a sapientibus et fortibus viris sed a disertis
ornateque dicentibus esse constitutas? An vero tibi 37
Romulus ille aut pastores et convenas congregasse aut
Sabinorum coniugia coniunxisse aut finitimorum vim
repressisse eloquentia videtur, non consilio et sapientia
singulari? Quid? in Numa Pompilio, quid? in Servio
Tullio, quid? in ceteris regibus, quorum multa sunt
eximia ad constituendam rem publicam, num eloquentiae
vestigium apparet? Quid? exactis regibus, tametsi
ipsam exactionem mente, non lingua perfectam L. Bruti
esse cernimus, sed deinceps omnia nonne plena con-

38 siliorum, inania verborum videmus? Ego vero si velim et nostrae civitatis exemplis uti et aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus quam adiumenta per homines eloquentissimos importata; sed ut reliqua praetermittam, omnium mihi videor exceptis, Crasse, vobis duobus eloquentissimos audisse Ti. et C. Sempronios, quorum pater homo prudens et gravis, haudquaquam eloquens, et saepe alias et maxume censor saluti rei publicae fuit. Atque is non accurata quadam orationis copia sed nutu atque verbo libertinos in urbanas tribus transtulit; quod nisi fecisset, rem publicam, quam nunc vix tenemus, iam diu nullam haberemus. At vero eius filii diserti et omnibus vel naturae vel doctrinae praesidiis ad dicendum parati quom civitatem vel paterno consilio vel aviteis armis florentissimam accepissent, ista praeclara gubernatrice,
10 ut ais, civitatum eloquentia rem publicam dissupaverunt.
39 Quid? leges veteres moresque maiorum, quid? auspicia, quibus [et] ego et tu[, Crasse,] cum magna rei publicae salute praesumus, quid? religiones et caerimoniae, quid? haec iura civilia, quae iam pridem in nostra familia sine ulla eloquentiae laude versantur, num aut inventa sunt aut cognita aut omnino ab oratorum genere
40 tractata? Equidem et Ser. Galbam memoria teneo divinum hominem in dicendo et M. Aemilium Porcinam et C. ipsum Carbonem, quem tu adulescentulus perculisti, ignarum legum haesitantem in maiorum institutis rudem in iure civili; et haec aetas vostra praeter te, Crasse, qui tuo magis studio quam proprio munere aliquo disertorum ius a nobis civile didicisti, quod interdum pudeat, iuris ignarast.

41 Quod vero in extrema oratione quasi tuo iure sumpsisti, oratorem in omnis sermonis disputatione copiosissime versari posse, id, nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem multisque praeissem, qui aut interdicto tecum contenderent aut te ex iure manum consertum vocarent, quod in alienas possessiones tam
42 temere irruisses. Agerent enim tecum lege primum

Pythagorei omnes atque Democritii ceterique in iure sua physici vindicarent, ornati homines in dicendo et graves, quibusquom tibi iusto sacramento contendere non liceret. Urgerent praeterea philosophorum greges iam ab illo fonte et capite Socrate, nihil te de bonis rebus in vita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione vitae didicisse, nihil omnino quaesisse, nihil scire convincerent; et cum universi in te impetum fecissent, tum singulae familiae litem tibi intenderent. Instaret 43 Academia, quae, quicquid dixisses, id te ipsum negare cogeret. Stoici vero nostri disputationum suarum atque interrogationum laqueis te inretitum tenerent. Peripatetici autem etiam haec ipsa, quae propria oratorum putas esse adiumenta atque ornamenta dicendi, a se peti vincerent oportere; ac non solum meliora sed etiam multo plura Aristotelem Theophrastumque de istis rebus quam omnis dicendi magistros scripsisse ostenderent. Missos facio mathematicos grammaticos 44 musicos, quorum artibus vestra ista dicendi vis ne minima quidem societate coniungitur. Quam ob rem ista tanta tamque multa profitenda, Crasse, non censeo. Satis id est magnum, quod potes praestare, ut in iudiciis ea causa, quamcumque tu dicis, melior et probabilior esse videatur; ut in contionibus et in sententiis dicendis ad persuadendum tua plurimum valeat oratio; denique ut prudentibus diserte, stultis etiam vere videare dicere. Hoc amplius si quid poteris, non id mihi videbitur orator, sed Crassus sua quadam propria, non communi oratorum facultate posse.

Tum ille, Non sum, inquit, nescius, Scaevola, ista 11 inter Graecos dici et disceptari solere. Audivi enim 45 summos homines, cum quaestor ex Macedonia venissem Athenas florente Academia, ut temporibus illis ferebatur, quom eam Charmadas et Clitomachus et Aeschines optinebant. Erat etiam Metrodorus, qui cum illis una ipsum illum Carneadem diligentius audierat, ho-

minem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrumum et
copiosissimum; vigebatque auditor Panaetii illius tui
46 Mnesarchus et Peripatetici Critolai Diodorus. Multi
erant praeterea clari in philosophia et nobiles, a qui-
bus omnibus una paene voce repelli oratorem a gu-
bernaculis civitatum excludi ab omni doctrina rerum-
que maiorum scientia ac tantum in iudicia et contiun-
culas tanquam in aliquod pistrinum detrudi et compingi
47 videbam. Sed ego neque illis assentiebar neque harum
disputationum inventori et principi longe omnium in
dicendo gravissimo et eloquentissimo Platoni, quoius
tum Athenis cum Charmada diligentius legi Gorgiam;
quo in libro in hoc maxume admirabar Platonem, quod
mihi [in] oratoribus irridendis ipse esse orator summus
videbatur. Verbi enim controversia iam diu torquet
Graeculos homines contentionis cupidiores quam veri-
48 tatis. Nam si quis hunc statuit esse oratorem, qui
tantummodo in iure aut in iudiciis possit aut apud
populum aut in senatu copiose loqui, tamen huic ipsi
multa tribuat et concedat necesse est. Neque enim
sine multa pertractatione omnium rerum publicarum
neque sine legum morum iuris scientia neque natura
hominum incognita ac moribus in iis ipsis rebus satis
callide versari et perite potest. Qui autem haec cogno-
verit, sine quibus ne illa quidem minima in causis
quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit
de maximarum rerum scientia? Sin oratoris nihil vis
esse nisi composite ornate copiose loqui, quaero id
ipsum qui possit assequi sine ea scientia quam ei non
conceditis? Dicendi enim virtus, nisi ei qui dicet ea
49 quae dicet percepta sunt, extare non potest. Quam
ob rem, si ornate locutus est, sicut et fertur et mihi
videtur, physicus ille Democritus, materies illa fuit
physici, de qua dixit, ornatus vero ipse verborum ora-
toris putandus est. Et, si Plato de rebus ab civilibus
controversiis remotissimis divinitus est locutus, quod
ego concedo; si item Aristoteles, si Theophrastus, si

Carneades in rebus iis, de quibus disputaverunt, elo-
quentes et in dicendo suaves atque ornati fuerunt, sint
eae res, de quibus disputant, in aliis quibusdam studiis,
oratio quidem ipsa propria est huius unius rationis, de
qua loquimur et quaerimus. Et enim videmus iisdem 50
de rebus ieiune quosdam et exiliter, ut eum, quem
acutissimum ferunt, Chrysippum, disputavisse neque
ob eam rem philosophiae non satis fecisse, quod non
habuerit in hac dicendi arte aliena facultatem. Quid 12
ergo interest? aut qui discernes eorum quos nominavi
ubertatem in dicendo et copiam ab eorum exilitate qui
hac dicendi varietate et elegantia non utuntur? Unum
erit profecto, quod ii, qui bene dicunt, afferunt pro-
prium, compositam orationem et ornatam et artificio
quodam et expolitione distinctam. Haec autem oratio,
si res non subest ab oratore percepta et cognita, aut
nulla sit necesse est aut omnium irrisione ludatur.
Quid est enim tam furiosum quam verborum vel opti- 51
morum atque ornatissimorum sonitus inanis nulla sub-
iecta sententia nec scientia? Quicquid erit igitur qua-
cumque ex arte, quocumque de genere, orator id, si
tanquam clientis causam didicerit, dicet melius et or-
natius quam ipse ille eius rei inventor atque artifex.
Nam si quis erit, qui hoc dicat, esse quasdam ora- 52
torum proprias sententias atque causas et certarum
rerum forensibus cancellis circumscriptam scientiam,
fatebor equidem in iis magis assidue versari hanc
nostram dictionem; sed tamen in iis ipsis rebus per-
multa sunt, quae ipsi magistri, qui rhetorici vocantur,
nec tradunt nec tenent. Quis enim nescit maxime vim 53
existere oratoris in hominum mentibus vel ad iram vel
ad odium aut dolorem incitandis vel ab hisce iisdem
permotionibus ad lenitatem misericordiamque revo-
candis? Quae, nisi qui naturas hominum vimque om-
nem humanitatis causasque eas, quibus mentes aut
incitantur aut reflectuntur, penitus perspexerit, dicendo
quod volet perficere non poterit. Atque totus hic lo- 54

cus philosophorum proprius videtur neque orator me
auctore unquam repugnabit; sed quom illis cognitionem
rerum concesserit, quod in ea solum illi voluerint ela-
borare, tractationem orationis, quae sine illa est scientia
nulla, sibi assumet; hoc [enim] est proprium oratoris
quod saepe iam dixi: oratio gravis et ornata et homi-
13 num sensibus ac mentibus accommodata. Quibus de
55 rebus Aristotelem et Theophrastum scripsisse fateor.
Sed vide ne hoc, Scaevola, totum sit a me. Nam ego
quae sunt oratori cum illis communia non mutuor ab
illis; isti qui de iis rebus disputant haec oratorum
esse concedunt. Itaque ceteros libros artis suae no-
56 mine, hos rhetoricos et inscribunt et appellant. Et
enim quom illi in dicendo inciderint loci, quod per-
saepe evenit, ut de dis immortalibus, de pietate, de con-
cordia, de amicitia, de communi civium, de hominum, de
gentium iure, de aequitate, de temperantia, de magnitu-
dine animi, de omni virtutis genere sit dicendum, cla-
mabunt credo omnia gymnasia atque omnes philoso-
phorum scholae sua esse haec omnia propria, nihil
57 omnino ad oratorem pertinere. Quibus ego ut de iis
rebus in angulis consumendi oti causa disserant cum
concessero, illud tamen oratori tribuam et dabo, ut
eadem, de quibus illi tenui quodam et exangui ser-
mone disputant, hic cum omni iucunditate et gravitate
explicet. Haec ego cum ipsis philosophis [tum] Athe-
nis disserebam. Cogebat enim me M. Marcellus hic
noster, qui nunc aedilis curulis est et profecto, nisi
ludos nunc faceret, huic nostro sermoni interesset; ac
iam tum erat adulescentulus his studiis mirifice de-
58 ditus. Iam vero de legibus tuendis, de bello, de pace,
de sociis, de vectigalibus, de iure civium generatim in
ordines aetatesque discripto dicant vel Graeci, si vo-
lunt, Lycurgum et Solonem — quamquam illos qui-
dem censemus in numero eloquentium reponendos —
scisse melius quam Hyperidem aut Demosthenem, per-
fectos iam homines in dicendo et perpolitos, vel nostri

decemviros, qui XII tabulas perscripserint, quos necesse
est fuisse prudentis, anteponant in hoc genere et Ser.
Galbae et socero tuo C. Laelio, quos constat dicendi
gloria praestitisse. Numquam enim negabo esse quas- 59
dam partis proprias eorum, qui in iis cognoscendis
atque tractandis studium suum omne posuerunt; sed
oratorem plenum atque perfectum esse eum, qui de
omnibus rebus possit copiose varieque dicere. Et enim 14
saepe in iis causis, quas omnes proprias esse oratorum
confitentur, est aliquid, quod non ex usu forensi, quem
solum oratoribus conceditis, sed ex obscuriore aliqua
scientia sit promendum atque sumendum. Quaero enim 60
num possit aut contra imperatorem aut pro impera-
tore dici sine rei militaris [usu] aut saepe etiam sine
regionum terrestrium aut maritumarum scientia; num
apud populum de legibus iubendis aut vetandis, num
in senatu de omni rei publicae genere dici sine summa
rerum civilium cognitione et prudentia; num admoveri
possit oratio ad sensus animorum atque motus vel
inflammandos vel etiam extinguendos, quod unum in
oratore dominatur, sine diligentissuma pervestigatione
earum omnium rationum, quae de naturis humani ge-
neris ac moribus a philosophis explicantur. Atque 61
haud scio an minus vobis hoc sim probaturus; equi-
dem non dubitabo quod sentio dicere. Physica ista
ipsa et mathematica et quae paulo ante ceterarum
artium propria posuisti, scientiae sunt eorum, qui illa
profitentur; illustrari autem oratione si quis istas ipsas
artis velit, ad oratoris ei confugiendum est facultatem.
Neque enim, si Philonem illum architectum, qui Athe- 62
niensibus armamentarium fecit, constat perdiserte po-
pulo rationem operis sui reddidisse, existimandum est
architecti potius artificio disertum quam oratoris fuisse.
Nec, si huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de na-
valium opere dicendum, non, quom ab illo causam
didicisset, ipse ornate de alieno artificio copioseque
dixisset. Neque vero Asclepiades, is quo nos medico

amicoque usi sumus, [tum eloquentia vincebat ceteros
medicos,] in eo ipso, quod ornate dicebat, medicinae
63 facultate utebatur, non eloquentiae. Atque illud est
probabilius, neque tamen verum, quod Socrates dicere
solebat, omnis in eo, quod scirent, satis esse eloquentis;
illud verius, neque quenquam in eo disertum esse posse,
quod nesciat, neque, si optime sciat ignarusque sit fa-
ciundae ac poliendae orationis, diserte id ipsum, de
15 quo sciat, posse dicere. Quam ob rem, si quis uni-
64 versam et propriam oratoris vim definire complecti-
que volt, is orator erit mea sententia hoc tam gravi
dignus nomine, qui, quaequmque res inciderit quae
sit dictione explicanda, prudenter et composite et or-
nate et memoriter dicet cum quadam actionis etiam
65 dignitate. Sin cuipiam nimis infinitum videtur, quod
ita posui, quaquomque de re, licet hinc quantum
cuique videbitur circumcidat atque amputet: tamen
illud tenebo, si quae ceteris in artibus atque studiis
sita sunt orator ignoret tantumque ea teneat, quae
sunt in disceptationibus atque usu forensi, tamen iis
de rebus ipsis si sit ei dicendum, quom cognorit ab
iis qui tenent, quae sint in quaque re multo oratorem
melius quam ipsos illos, quorum hae sint artes, esse
66 dicturum. Ita si de re militari dicendum huic erit
Sulpicio, quaeret a C. Mario affini nostro et, quom
acceperit, ita pronuntiabit, ut ipsi C. Mario paene hic
melius quam ipse illa scire videatur; sin de iure civili,
tecum communicabit, te hominem prudentissumum et
peritissumum in iis ipsis rebus, quas abs te didicerit,
67 dicendi arte superabit. Sin quae res inciderit, in qua
de natura, de vitiis hominum, de cupiditatibus, de modo,
de continentia, de dolore, de morte dicendum sit, for-
sitan, si ei sit visum — etsi haec quidem nosse debet
orator —, cum Sex. Pompeio erudito homine in phi-
losophia communicarit: hoc profecto efficiet, ut, quam-
quomque rem a quoquo cognoverit, de ea multo dicat
68 ornatius quam ille ipse unde cognorit. Sed si me

audiet, quoniam philosophia in tris partis est tributa,
in naturae obscuritatem, in disserendi suptilitatem, in
vitam atque mores, duo illa relinquamus atque lar-
giamur inertiae nostrae; tertium vero, quod semper
oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo
magnus esse possit, relinquemus. Quare hic locus de 69
vita et moribus totus est oratori perdiscendus; cetera
si non didicerit, tamen poterit, si quando opus erit,
ornare dicendo, si modo ad eum erunt delata et ei
tradita. Et enim si constat inter doctos, hominem 16
ignarum astrologiae ornatissimis atque optimis versi-
bus Aratum de caelo stellisque dixisse; si de rebus
rusticis hominem ab agro remotissumum Nicandrum
Colophonium poetica quadam facultate, non rustica
scripsisse praeclare: quid est cur non orator de rebus
iis eloquentissime dicat, quas ad certam causam tem-
pusque cognorit? Est enim finitimus oratori poeta, 70
numeris astrictior paulo, verborum autem licentia libe-
rior, multis vero ornandi generibus socius ac paene
par; in hoc quidem certe prope idem, nullis ut ter-
minis circumscribat aut definiat ius suum, quo minus
ei liceat eadem illa facultate et copia vagari qua velit.
Nam quod illud quasi iure, Scaevola, negasti te fuisse 71
laturum, nisi in meo regno esses, quod in omni ge-
nere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim ora-
torem perfectum esse debere: nunquam mehercule hoc
dicerem, si eum quem fingo me ipsum esse arbitrarer.
Sed, ut solebat C. Lucilius saepe dicere, homo tibi 72
subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus quam
volebat familiaris, sed tamen et doctus et perurbanus,
sic sentio, neminem esse in oratorum numero haben-
dum, qui non sit omnibus iis artibus, quae sunt libero
dignae, perpolitus; quibus ipsis si in dicendo non uti-
mur, tamen apparet atque extat, utrum simus earum
rudes an didicerimus. Ut qui pila ludunt non utuntur 73
in ipsa lusione artificio proprio palaestrae, sed indicat
ipse motus didicerintne palaestram an nesciant, et qui

aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen
utrum sciant pingere an nesciant non obscurum est,
sic in orationibus hisce ipsis iudiciorum contionum
senatus, etiam si proprie ceterae non adhibeantur artes,
tamen facile declaratur utrum is, qui dicat, tantum-
modo in hoc declamatorio sit opere iactatus an ad di-
cendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.

17 74 Tum ridens Scaevola: Non luctabor tecum, in-
quit, Crasse, amplius. Id enim ipsum, quod contra
me locutus es, artificio quodam es consecutus, ut
et mihi quae ego vellem non esse oratoris conce-
deres et ea ipsa nescio quo modo rursus detorque-
75 res atque oratori propria traderes. Quae, quom ego
praetor Rhodum venissem et cum summo illo doctore
istius disciplinae Apollonio ea, quae a Panaetio acce-
peram, contulissem, inrisit ille quidem, ut solebat, phi-
losophiam atque contempsit multaque non tam gra-
viter dixit quam facete. Tua autem fuit oratio eius
modi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres,
sed ut omnis comites ac ministratrices oratoris esse
76 diceres. Quas ego si quis sit unus complexus omnes
idemque si ad eas facultatem istam ornatissimae ora-
tionis adiunxerit, non possum dicere eum non egre-
gium quendam hominem atque admirandum fore; sed
is, si quis esset aut si etiam unquam fuisset aut vero
si esse posset, tu esses unus profecto, qui et meo iu-
dicio et omnium vix ullam ceteris oratoribus — pace
77 horum dixerim — laudem reliquisti. Verum si tibi
ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus civilibusque
versatur quin scias, neque eam tamen scientiam, quam
adiungis oratori, complexus es, videamus ne plus ei
tribuamus, quam res et veritas ipsa concedat.

78 Hic Crassus, Memento, inquit, me non de mea
sed de oratoris facultate dixisse. Quid enim nos aut
didicimus aut scire potuimus, qui ante ad agendum
quam ad cognoscendum venimus; quos in foro, quos
in ambitione, quos in re publica, quos in amicorum

negotiis res ipsa ante confecit, quam possemus aliquid de rebus tantis suspicari? Quod si tibi tantum in nobis 79 videtur esse, quibus etiamsi ingenium, ut tu putas, non maxume defuit, doctrina certe et otium et hercule etiam studium illud discendi acerrimum defuit, quid censes, si ad alicuius ingenium vel maius illa, quae ego non attigi, accesserint, qualem illum et quantum oratorem futurum?

Tum Antonius, Probas mihi, inquit, ista, Crasse, 18 quae dicis, nec dubito quin multo locupletior in dicendo 80 futurus sit, si quis omnium rerum atque artium rationem naturamque comprenderit. Sed primum id 81 difficile est factu, praesertim in hac nostra vita nostrisque occupationibus; deinde illud etiam verendum est ne abstrahamur ab hac exercitatione et consuetudine dicendi populari et forensi. Aliud enim mihi quoddam orationis genus esse videtur eorum hominum, de quibus paulo ante dixisti, quamvis illi ornate et graviter aut de natura rerum aut de humanis rebus loquantur. Nitidum quoddam genus est verborum et laetum, et palaestrae magis et olei quam huius civilis turbae ac fori. Namque egomet, qui sero ac leviter 82 Graecas litteras attigissem, tamen quom proconsul in Ciliciam proficiscens venissem Athenas, complures tum ibi dies sum propter navigandi difficultatem commoratus; sed, cum cotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati, quom hoc nescio quo modo apud eos increbruisset, me in causis maioribus sicuti te solere versari, pro se quisque ut poterat de officio et de ratione oratoris disputabat. Horum alii, sicuti iste ipse Mnesarchus, 83 hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat nisi quosdam operarios lingua celeri et exercitata; oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem, atque ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse virtutem et, qui unam virtutem haberet, omnis habere easque esse inter

se aequalis et paris; ita, qui esset eloquens, eum vir-
tutes omnes habere atque esse sapientem. Sed haec
erat spinosa quaedam et exilis oratio longeque ab
84 nostris sensibus abhorrebat. Charmadas vero multo
uberius eisdem de rebus loquebatur, non quo aperiret
sententiam suam — hic enim mos erat patrius Aca-
demiae adversari semper omnibus in disputando —;
sed cum maxume tamen hoc significabat, eos, qui rhe-
tores nominarentur et qui dicendi praecepta traderent,
nihil plane tenere neque posse quemquam facultatem
assequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didi-
19 cisset. Disputabant contra diserti homines Athenienses
85 et in re publica causisque versati, in quis erat etiam
is qui nuper Romae fuit, Menedemus hospes meus.
Qui cum diceret esse quandam prudentiam, quae ver-
saretur in perspiciendis rationibus constituendarum
et regendarum rerum publicarum, excitabatur homo
promptus atque omni abundans doctrina et quadam
incredibili varietate rerum atque copia. Omnis enim
partis illius ipsius prudentiae petendas esse a philo-
sophia docebat neque ea, quae statuerentur in re pu-
blica de dis immortalibus, de disciplina iuventutis, de
iustitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum
omnium ceteraque, sine quibus civitates aut esse aut
bene moratae esse non possent, usquam in eorum in-
86 veniri libellis. Quod si tantam vim rerum maximarum
arte sua rhetorici illi doctores complecterentur, quae-
rebat cur de prooemiis et de epilogis et de huius modi
nugis — sic enim appellabat — referti essent eorum
libri, de civitatibus instituendis, de scribendis legibus,
de aequitate, de iustitia, de fide, de frangendis cupi-
ditatibus, de conformandis hominum moribus littera
87 nulla in eorum libris inveniretur. Ipsa vero praecepta
sic illudere solebat, ut ostenderet non modo eos ex-
pertes esse illius prudentiae, quam sibi adsciscerent,
sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam
nosse. Caput enim esse arbitrabatur oratoris, ut et

ipsis apud quos ageret talis qualem se ipse optaret videretur; id fieri vitae dignitate, de qua nihil rhetorici isti doctores in praeceptis suis reliquissent; et uti ei qui audirent sic adficerentur animis, ut eos adfici vellet orator; quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosset is, qui diceret, quot modis hominum mentes et quibus et quo genere orationis in quamque partem moverentur: haec autem esse penitus in media philosophia retrusa atque abdita, quae isti rhetores ne primoribus quidem labris attigissent. Ea Menedemus 88
exemplis magis quam argumentis conabatur refellere. Memoriter enim multa ex orationibus Demostheni praeclare scripta pronuntians docebat illum in animis vel iudicum vel populi in omnem partem dicendo permovendis non fuisse ignarum, quibus ea rebus consequeretur, quae negaret ille sine philosophia quemquam nosse posse. 20
Huic respondebat non se negare Demosthenem summam prudentiam summamque vim ha- 89
buisse dicendi, sed sive ille hoc ingenio potuisset sive, id quod constaret, Platonis studiosus audiendi fuisset, non quid ille potuisset, sed quid isti docerent esse quaerendum. Saepe etiam in eam partem ferebatur 90
oratione, ut omnino disputaret nullam artem esse dicendi; idque quom argumentis docuerat, quod ita nati essemus, ut et blandiri eis suptiliter, a quibus esset petendum, et adversarios minaciter terrere possemus et rem gestam exponere et id quod intenderemus confirmare et [id] quod contra diceretur refellere, ad extremum deprecari aliquid et conqueri, quibus in rebus omnis oratorum versaretur facultas, et quod consuetudo exercitatioque intellegendi prudentiam acueret atque eloquendi celeritatem incitaret, tum etiam exemplorum copia nitebatur. Nam primum quasi dedita 91
opera neminem scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum fuisse dicebat, quom repeteret usque a Corace nescio quo et Tisia, quos artis illius inventores et principes fuisse constaret; eloquentissimos autem

homines, qui ista nec didicissent nec omnino scisse curassent, innumerabilis quosdam nominabat; in quibus etiam, sive ille inridens sive quod ita putaret atque ita audisset, me in illo numero, qui illa non didicissem et tamen, ut ipse dicebat, possem aliquid in dicendo, proferebat. Quorum alterum ego illi facile assentiebar, nihil me didicisse, in altero autem me
92 illudi ab eo aut etiam ipsum errare arbitrabar. Artem vero negabat esse ullam, nisi quae cognitis penitusque perspectis et in unum exitum spectantibus et nunquam fallentibus rebus contineretur. Haec autem omnia, quae tractarentur ab oratoribus, dubia esse et incerta; quoniam et dicerentur ab iis, qui omnia ea non plane tenerent, et audirentur ab iis, quibus non scientia esset tradenda sed exigui temporis aut falsa aut certe ob-
93 scura opinio. Quid multa? sic mihi tum persuaderi videbatur neque artificium ullum esse dicendi neque quemquam posse, nisi qui illa quae a doctissimis hominibus in philosophia dicerentur cognosset, aut callide aut copiose dicere; † quibus dicere Charmadas solebat ingenium tuum, Crasse, vehementer admirari: me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in dis-
21 putando esse visum. Itaque ego hac eadem opinione
94 adductus scripsi etiam illud quodam in libello, qui me imprudente et invito excidit et pervenit in manus hominum, *disertos* cognosse me nonnullos, *eloquentem* adhuc neminem, quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocres homines ex communi quadam opinione hominum dicere, eloquentem vero, qui mirabilius et magnificentius augere posset atque ornare quae vellet omnisque omnium rerum, quae ad dicendum pertinerent, fontis animo ac memoria contineret. Id si est difficile nobis, quod ante, quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambi-
95 tione et foro, sit tamen in re positum atque natura. Ego enim, quantum auguror coniectura quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, nec despero fore ali-

quem aliquando, qui et studio acriore, quam nos su-
mus atque fuimus, et otio ac facultate discendi maiore
ac maturiore et labore atque industria superiore, quom
se ad audiendum legendum scribendumque dederit,
existat talis orator, qualem quaerimus, qui iure non
solum disertus sed etiam eloquens dici possit; qui ta-
men mea sententia aut hic est iam Crassus aut, si quis
pari fuerit ingenio pluraque quam hic et audierit et
lectitarit et scripserit, paulum huc aliquid poterit addere.

Hoc loco Sulpicius, Insperanti, inquit, mihi et 96
Cottae sed valde optanti utrique nostrum cecidit, ut
in istum sermonem, Crasse, delaberemini. Nobis enim
huc venientibus satis iucundum fore videbatur, si,
quom vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos ali-
quid ex sermone vestro memoria dignum excipere
possemus; ut vero penitus in eam ipsam totius huius
vel studii vel artificii vel facultatis disputationem
paene intumam veniretis, vix optandum nobis videbatur.
Ego enim, qui ab ineunte aetate incensus essem studio 97
utriusque vestrum, Crassi vero etiam amore, quom ab
eo nusquam discederem, verbum ex eo nunquam elicere
potui de vi ac ratione dicendi, quom et per me ipsum
egissem et per Drusum saepe temptassem; quo in
genere tu, Antoni, — vere loquar — nunquam mihi
percontanti aut quaerenti aliquid defuisti et persaepe
me quae soleres in dicendo observare docuisti. Nunc, 98
quoniam uterque vestrum patefecit earum ipsarum
rerum aditum quas quaerimus et quoniam princeps
Crassus eius sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc
veniam, ut ea quae sentitis de omni genere dicendi
suptiliter persequamini. Quod quidem si erit a vobis
impetratum, magnam habebo, Crasse, huic palaestrae
et Tusculano tuo gratiam et longe Academiae illi ac
Lycio tuum hoc suburbanum gymnasium anteponam. 22
Tum ille, Immo vero, inquit, Sulpici, rogemus Anto- 99
nium, qui et potest facere quod requiris et consuevit,
ut te audio dicere. Nam me quidem [fateor semper]

a genere hoc toto sermonis refugisse et tibi cupienti
atque instanti saepissime negasse[, ut] tute paulo ante
dixisti; quod ego non superbia neque inhumanitate
faciebam neque quod tuo studio rectissumo atque
optumo non obsequi vellem, praesertim quom te unum
ex omnibus ad dicendum maxume natum aptumque
cognossem, sed mehercule istius disputationis insolen-
tia atque earum rerum quae quasi in arte traduntur
100 inscientia. Tum Cotta: Quoniam [id] quod difficillimum
nobis videbatur, ut omnino de iis rebus, Crasse, lo-
querere, adsecuti sumus, de reliquo iam nostra culpa
fuerit, si te, nisi omnia quae percontati erimus expli-
101 caris, dimiserimus. De iis credo rebus, inquit Crassus,
ut in cretionibus scribi solet, QUIBUS SCIAM POTEROQUE.
Tum ille: Nam quod tu non poteris aut nescies, quis no-
strum tam impudens est qui se scire aut posse postulet?
Iam vero ista condicione, dum mihi liceat negare
posse quod non potero et fateri nescire quod nesciam,
licet, inquit Crassus, vestro arbitratu percontemini.
102 Atqui, inquit [Sulpicius], hoc ex te, de quo modo An-
tonius exposuit, quid sentias quaerimus, existimesne
artem aliquam esse dicendi? Quid? mihi vos nunc,
inquit Crassus, tanquam aliquoi Graeculo otioso et
loquaci et fortasse docto atque erudito quaestiunculam,
de qua meo arbitratu loquar, ponitis? Quando enim
me ista curasse aut cogitasse arbitramini et non semper
inrisisse potius eorum hominum impudentiam, qui
quom in schola assedissent, ex magna hominum fre-
103 quentia dicere iuberent si quis quid quaereret? Quod
primum ferunt Leontinum fecisse Gorgiam, qui per-
magnum quiddam suscipere ac profiteri videbatur,
quom se ad omnia, de quibus quisque audire vellet,
esse paratum denuntiaret. Postea vero vulgo hoc facere
coeperunt hodieque faciunt, ut nulla sit res neque tanta
neque tam inprovisa neque tam nova, de qua se non
omnia quae dici possint profiteantur esse dicturos.
104 Quod si te, Cotta, arbitrarer aut te, Sulpici, de iis

rebus audire velle, adduxissem huc Graecum aliquem, qui nos istius modi disputationibus delectaret; quod ne nunc quidem difficile factu est. Est enim apud M. Pisonem adulescentem huic studio deditum summo homo ingenio nostrique cupidissimus Peripateticus Staseas, homo nobis sane familiaris et, ut inter homines peritos constare video, in illo suo genere omnium princeps. Quem tu mihi, inquit Mucius, Staseam, 23 quem Peripateticum narras? Gerendus est tibi mos 105 adulescentibus, Crasse, qui non Graeci [alicuius] cotidianam loquacitatem sine usu neque ex scholis cantilenam requirunt, sed ex homine omnium sapientissimo atque eloquentissimo atque ex eo, qui non in libellis sed in maximis causis et in hoc domicilio imperii et gloriae sit consilio linguaque princeps, cuius vestigia persequi cupiunt, eius sententiam sciscitantur. Equidem te quom in dicendo semper putavi deum, tum 106 vero tibi nunquam eloquentiae maiorem tribui laudem quam humanitatis; qua nunc te uti vel maxime decet neque defugere eam disputationem, ad quam te duo excellentes ingeniis adulescentes cupiunt accedere.

Ego vero, inquit, istis obsequi studeo neque gravabor 107 breviter meo more quid quaque de re sentiam dicere. Ac primum illud — quoniam auctoritatem tuam neglegere, Scaevola, fas mihi non esse puto — respondeo, mihi dicendi aut nullam artem aut pertenuem videri, sed omnem esse contentionem inter homines doctos in verbis controversia posita. Nam 108 si ars ita definitur, ut paulo ante posuit Antonius, ex rebus penitus perspectis planeque cognitis atque ab opinionis arbitrio seiunctis scientiaque comprehensis, non mihi videtur ars oratoris esse ulla. Sunt enim varia et ad vulgarem popularemque sensum accommodata omnia genera huius forensis nostrae dictionis. Sin autem ea, quae observata sunt in usu ac tracta- 109 tione dicendi, haec ab hominibus callidis ac peritis animadversa ac notata, verbis definita, generibus il-

lustrata, partibus distributa sunt — id quod video
potuisse fieri —, non intellego, quam ob rem non, si
minus illa suptili definitione, at hac volgari opinione
ars esse videatur. Sed sive est ars sive artis quaedam
similitudo, non est ea quidem neglegenda; verum in-
tellegendum est alia quaedam ad consequendam elo-
24 quentiam esse maiora. Tum Antonius vehementer se
110 assentire Crasso dixit, quod neque ita amplecteretur
artem, ut ii solerent qui omnem vim dicendi in arte
ponerent, neque rursus eam totam, sicut plerique
philosophi facerent, repudiaret. Sed existimo, inquit,
gratum te iis, Crasse, facturum, si ista exposueris,
quae putas ad dicendum plus quam ipsam artem posse
prodesse.

111 Dicam equidem, quoniam institui, petamque a
vobis, inquit, ne has meas ineptias efferatis; quanquam
moderabor ipse, ne ut quidam magister atque artifex
sed quasi unus e togatorum numero atque ex forensi
usu homo mediocris neque omnino rudis videar non
ipse a me aliquid promisisse sed fortuito in sermonem
112 vestrum incidisse. Equidem quom peterem magistra-
tum, solebam in prensando dimittere a me Scaevolam,
quom ita ei dicerem, me velle esse ineptum — id erat
petere blandius, quod nisi inepte fieret, bene non posset
fieri; — hunc autem esse unum hominem ex omnibus,
quo praesente ego ineptum esse me minime vellem;
quem quidem nunc mearum ineptiarum testem et
spectatorem fortuna constituit. Nam quid est ineptius
quam de dicendo dicere, quom ipsum dicere nunquam
sit non ineptum, nisi quom est necessarium? Perge
113 vero, inquit, Crasse, Mucius. Istam enim culpam,
quam vereris, ego praestabo.

25 Sic igitur, inquit, sentio, Crassus, naturam primum
atque ingenium ad dicendum vim adferre maximam;
neque vero istis, de quibus paulo ante dixit Antonius,
scriptoribus artis rationem dicendi et viam sed naturam
defuisse. Nam et animi atque ingeni celeres quidam

motus esse debent, qui et ad excogitandum acuti et ad explicandum ornandumque sint uberes et ad memoriam firmi atque diuturni; et si quis est, qui haec 114
putat arte accipi posse — quod falsum est; praeclare enim res se habeat, si haec accendi aut commoveri arte possint; inseri quidem et donari ab arte non possunt; omnia sunt enim illa dona naturae —, quid de illis dicam, quae certe cum ipso homine nascuntur, linguae solutio vocis sonus latera vires conformatio quaedam et figura totius oris et corporis? Neque enim 115
haec ita dico, ut ars aliquos limare non possit — neque enim ignoro et quae bona sint fieri meliora posse doctrina et quae optima non, aliquo modo acui tamen et corrigi posse —, sed sunt quidam aut ita lingua haesitantes aut ita voce absoni aut ita voltu motuque corporis vasti atque agrestes, ut, etiamsi ingeniis atque arte valeant, tamen in oratorum numerum venire non possint. Sunt autem quidam ita in isdem rebus habiles, ita naturae muneribus ornati, ut non nati sed ab aliquo deo dati esse videantur. Magnum quoddam est onus atque munus suscipere at- 116
que profiteri se esse omnibus silentibus unum maximis de rebus magno in conventu hominum audiendum. Adest enim fere nemo, quin acutius atque acrius vitia in dicente quam recta videat. Ita quicquid est, in quo offenditur, id etiam illa, quae laudanda sunt, obruit. Neque haec in eam sententiam disputo, ut homines 117
adulescentes, si quid naturale forte non habeant, omnino a dicendi studio deterream. Quis enim non videt C. Coelio, aequali meo, magno honori fuisse, homini novo, illam ipsam, quamquomque adsequi potuerit, in dicendo mediocritatem? Quis vestrum aequalem, Q. Varium, vastum hominem atque foedum, non intellegit illa ipsa facultate, quamcumque habuit, magnam esse 26
in civitate gratiam consecutum? Sed quia de oratore 118
quaerimus, fingendus est nobis oratione nostra detractis omnibus vitiis orator atque omni laude cumulatus.

Neque enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si haec turba et barbaria forensis dat locum vel vitiosissimis oratoribus, idcirco nos hic quod quaerimus omittemus. Itaque in iis artibus, in quibus non utilitas quaeritur necessaria sed animi libera quaedam oblectatio, quam diligenter et quam prope fastidiose iudicamus! Nullae enim lites neque controversiae sunt, quae cogant homines sicut in foro non bonos oratores
119 item in theatro actores malos perpeti. Est igitur oratori diligenter providendum, non uti eis satis faciat, quibus necesse est, sed uti his admirabilis esse videatur, quibus libere liceat iudicare. Ac, si quaeritis, plane quid sentiam enuntiabo apud homines familiarissumos, quod adhuc semper tacui et tacendum putavi. Mihi, etiam qui optime dicunt quique id facillime atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt et in ordienda oratione perturbantur, paene impudentes videntur; tametsi id accidere non
120 potest. Ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem variosque eventus orationis expectationemque hominum pertimescit. Qui vero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere atque edere, is mihi, etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur. Non enim faciendo solum quod decet sed non faciendo id quod non decet impudentiae nomen effugere debemus.
121 Quem vero non pudet — id quod in plerisque video —, hunc ego non reprehensione solum sed etiam poena dignum puto. Equidem et in vobis animum advertere soleo et in me ipso saepissime experior, ut et exalbescam in principiis dicendi et tota mente atque artubus omnibus contremescam. Adulescentulus vero sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo debuerim, quod continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum ac debilitatum metu viderit.

122 Hic omnes assensi significare inter sese et collo-

qui coeperunt. Fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor, qui tamen non [modo non] obesset eius orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset. Tum Antonius, Saepe, ut dicis, inquit, animum adverti, 27 Crasse, et te et ceteros summos oratores, quanquam tibi par mea sententia nemo unquam fuit, in dicendi exordio permoveri. Cuius quidem rei quom causam 123 quaererem quidnam esset, cur ut in quoque oratore plurimum esset ita maxime is pertimesceret, has causas inveniebam duas: unam, quod intellegerent ii, quos usus ac natura docuisset, non nunquam summis oratoribus non satis ex sententia eventum dicendi procedere; ita non iniuria, quotienscumque dicerent, id quod aliquando posset accidere ne illo ipso tempore accideret, timere. Altera est haec, de qua queri saepe 124 soleo: quod ceterarum homines artium spectati et probati si quando aliquid minus bene fecerunt quam solent, aut noluisse aut valetudine impediti non potuisse consequi id quod scirent putantur — noluit, inquiunt, hodie agere Roscius aut crudior fuit —, oratoris peccatum si quod est animum adversum, stultitiae peccatum videtur. Stultitia autem excusationem non 125 habet, quia nemo videtur aut quia crudus fuerit aut quod ita maluerit stultus fuisse. Quo etiam gravius iudicium in dicendo subimus. Quotiens enim dicimus, totiens de nobis iudicatur; et qui semel in gestu peccavit, non continuo existimatur nescire gestum; qui autem in dicendo quid reprehensus est, aut aeterna in eo aut certe diuturna valet opinio tarditatis. Illud 28 vero quod a te dictum est, esse permulta, quae orator 126 a natura nisi haberet, non multum a magistro adiuvaretur, valde tibi assentior inque eo vel maxime probavi summum illum doctorem Alabandensem Apollonium, qui cum mercede doceret, tamen non patiebatur eos, quos iudicabat non posse oratores evadere, operam apud sese perdere, dimittebatque et ad quam quemque artem putabat esse aptum, ad eam impellere atque

127 hortari solebat. Satis est enim in ceteris artificiis perficiendis tantummodo similem esse hominis et id, quod tradatur vel etiam inculcetur, si quis forte sit tardior, posse percipere animo et memoria custodire. Non quaeritur mobilitas linguae, non celeritas verborum, non denique ea quae nobis non possumus
128 fingere, facies vultus sonus. In oratore autem acumen dialecticorum, scientia philosophorum, verba prope poetarum, memoria iuris consultorum, vox tragoedorum, gestus paene summorum actorum est requirendus. Quam ob rem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri potest. Quae enim singularum rerum artifices singula si mediocriter adepti sunt, probantur, ea nisi omnia summa sunt in oratore, probari non potest.

129 Tum Crassus: Atqui vide, inquit, in artificio perquam tenui et levi quanto plus adhibeatur diligentiae quam in hac re, quam constat esse maximam. Saepe enim soleo audire Roscium, cum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse neminem, non quo non essent quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset vitii, id ferre ipse non posset. Nihil est enim tam insigne nec tam ad diuturnitatem memoriae stabile, quam id, in quo aliquid
130 offenderis. Itaque ut ad hanc similitudinem huius histrionis oratoriam laudem dirigamus, videtisne quam nihil ab eo nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate fiat, nisi ita, ut deceat et uti omnis moveat atque delectet? Itaque hoc iam diu est consecutus, ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur. Hanc ego absolutionem perfectionemque in oratore desiderans, a qua ipse longe absum, facio impudenter; mihi enim volo ignosci, ceteris ipse non ignosco. Nam qui non potest, qui vitiose facit, quem denique non decet, hunc, ut Apollonius iubebat, ad id quod facere possit detrudendum puto.

29
131 Num tu igitur, inquit Sulpicius, me aut hunc

Cottam ius civile aut rem militarem iubes discere? Nam quis ad ista summa atque in omni genere perfecta potest pervenire? Tum ille: Ego vero, inquit, quod in vobis egregiam quandam ac praeclaram indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco haec exposui omnia; nec magis ad eos deterrendos, qui non possent, quam ad vos, qui possetis, exacuendos accommodavi orationem meam; et quamquam in utroque vestrum summum esse ingenium studiumque perspexi, tamen haec quae sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi quam solent Graeci dicere, in te, Sulpici, divina sunt. Ego enim neminem nec motu corporis 132 neque ipso habitu atque forma aptiorem nec voce pleniorem aut suaviorem mihi videor audisse; quae quibus a natura minora data sunt, tamen illud assequi possunt, ut iis quae habent modice et scienter utantur et ut ne dedeceat. Id enim est maxime vitandum et de hoc uno minime est facile praecipere non mihi modo, qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio, quem saepe audio dicere caput esse artis decere; quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. Sed, si placet, sermonem 133 alio transferamus et nostro more aliquando, non rhetorico, loquamur.

Minime vero, inquit Cotta. Nunc enim te iam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices, quicquid est istud, quod tu in dicendo potes; neque enim sumus nimis avidi: ista tua mediocri eloquentia contenti sumus; idque ex te quaerimus — ut ne plus nos assequamur quam quantulum tu in dicendo assecutus es —, quoniam quae a natura expetenda sunt ea dicis non nimis deesse nobis, quid praeterea esse assumendum putes? Tum Crassus arridens: Quid censes, 30 inquit, Cotta, nisi studium et ardorem quendam amoris? 134 sine quo cum in vita nihil quisquam egregium, tum certe hoc quod tu expetis nemo unquam assequetur.

Neque vero vos ad eam rem video esse cohortandos,
quos, cum mihi quoque sitis molesti, nimis etiam fla-
135 grare intellego cupiditate. Sed profecto studia nihil
prosunt perveniendi aliquo, nisi illud, quod eo quo
intendas ferat deducatque, cognoris. Quare quoniam
mihi levius quoddam onus imponitis neque ex me de
oratoris arte sed de hac mea, quantulacumque est,
facultate quaeritis, exponam vobis non quandam aut
perreconditam aut valde difficilem aut magnificam aut
gravem rationem consuetudinis meae, qua quondam
solitus sum uti, cum mihi in isto studio versari adu-
136 lescenti licebat. Tum Sulpicius: O diem, Cotta, nobis,
inquit, optatum! Quod enim neque precibus unquam
nec insidiando nec speculando assequi potui, ut quid
Crassus ageret meditandi aut dicendi causa non modo
videre mihi sed ex eius scriptore et lectore Diphilo
suspicari liceret, id spero nos esse adeptos omniaque
31 iam ex ipso, quae diu cupimus, cogituros.
137 Tum Crassus: Atqui arbitror, Sulpici, cum audieris,
non tam te haec admiraturum, quae dixero, quam exi-
stimaturum tum, cum ea audire cupiebas, causam cur
cuperes non fuisse. Nihil enim dicam reconditum,
nihil expectatione vestra dignum, nihil aut inauditum
vobis aut cuiquam ncvum. Nam principio, id quod
est homine ingenuo liberaliterque educato dignum, non
negabo me ista omnium communia et contrita prae-
138 cepta didicisse: primum oratoris officium esse dicere
ad persuadendum accommodate; deinde esse omnem
orationem aut de infinitae rei quaestione sine designa-
tione personarum et temporum aut de re certis in
139 personis ac temporibus locata. In utraque autem re
quicquid in controversiam veniat, in eo quaeri solere
aut factumne sit aut, si est factum, quale sit aut etiam
quo nomine vocetur aut, quod nonnulli addunt, rectene
140 factum esse videatur. Existere autem controversias
etiam ex scripti interpretatione, in quo aut ambigue
quid sit scriptum aut contrarie aut ita, ut a sententia

scriptura dissentiat; his autem omnibus partibus
subiecta quaedam esse argumenta propria. Sed cau- 141
sarum, quae sint a communi quaestione seiunctae,
partim in iudiciis versari partim in deliberationibus;
esse etiam genus tertium, quod in laudandis aut vitu-
perandis hominibus poneretur; certosque esse locos,
quibus in iudiciis uteremur, in quibus aequitas quae-
reretur; alios in deliberationibus, quae omnes ad utili-
tatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus;
alios item in laudationibus, in quibus ad personarum
dignitatem omnia referrentur. Cumque esset omnis 142
oratoris vis ac facultas in quinque partes distributa,
ut deberet reperire primum quid diceret, deinde in-
venta non solum ordine sed etiam momento quodam
atque iudicio dispensare atque componere; tum ea
denique vestire atque ornare oratione; post memoria
saepire; ad extremum agere cum dignitate et venustate:
etiam illa cognoram et acceperam, ante quam de re 143
diceremus, initio conciliandos eorum esse animos, qui
audirent; deinde rem demonstrandam; postea contro-
versiam constituendam; tum id quod nos intenderemus
confirmandum; post quae contra dicerentur refellenda;
extrema autem oratione ea, quae pro nobis essent,
amplificanda et augenda, quaeque essent pro adversariis, 32
infirmanda atque frangenda. Audieram etiam quae de 144
orationis ipsius ornamentis traderentur: in quo prae-
cipitur primum, ut pure et Latine loquamur, deinde
ut plane et dilucide, tum ut ornate, post ad rerum
dignitatem apte et quasi decore; singularumque rerum
praecepta cognoram. Quin etiam, quae maxime pro- 145
pria essent naturae, tamen his ipsis artem adhiberi
videram. Nam de actione et de memoria quaedam
brevia, sed magna cum exercitatione praecepta gustaram.
In his enim fere rebus omnis istorum artificum doctrina
versatur, quam ego si nihil dicam adiuvare, mentiar.
Habet enim quaedam quasi ad commonendum oratorem,
quo quidque referat et quo intuens ab eo, quodcumque

146 sibi proposuerit, minus aberret. Verum ego hanc vim
intellego esse in praeceptis omnibus, non ut ea secuti
oratores eloquentiae laudem sint adepti, sed, quae sua
sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam obser-
vasse atque id egisse; sic esse non eloquentiam ex arti-
ficio, sed artificium ex eloquentia natum; quod tamen, ut
ante dixi, non eicio; est enim, etiam si minus neces-
sarium ad bene dicendum, tamen ad cognoscendum
147 non illiberale. Et exercitatio quaedam suscipienda
vobis est — quanquam vos quidem iam pridem estis
in cursu —, sed iis, qui ingrediuntur in stadium qui-
que ea, quae agenda sunt in foro tanquam in acie,
possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicra prae-
148 discere ac meditari. Hanc ipsam, inquit Sulpicius,
nosse volumus; ac tamen ista, quae abs te breviter
de arte decursa sunt, audire cupimus, quanquam sunt
nobis quoque non inaudita. Verum illa mox; nunc
de ipsa exercitatione quid sentias quaerimus.
33 Equidem probo ista, Crassus inquit, quae vos
149 facere soletis, ut, causa aliqua posita consimili causa-
rum earum, quae in forum deferuntur, dicatis quam
maxime ad veritatem accommodate; sed plerique in
hoc vocem modo, neque eam scienter, et vires exercent
suas et linguae celeritatem incitant verborumque fre-
quentia delectantur. In quo fallit eos quod audierunt,
150 dicendo homines ut dicant efficere solere. Vere enim
etiam illud dicitur, perverse dicere homines perverse
dicendo facillime consequi. Quam ob rem in istis
ipsis exercitationibus etsi utile est etiam subito saepe
dicere, tamen illud utilius sumpto spatio ad cogitandum
paratius atque accuratius dicere. Caput autem est
quod, ut vere dicam, minime facimus — est enim magni
laboris, quem plerique fugimus —, quam plurimum
scribere. Stilus optimus et praestantissimus dicendi
effector ac magister; neque iniuria. Nam si subitam
et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile
vincit, hanc ipsam profecto assidua ac diligens scriptura

superabit. Omnes enim, sive artis sunt loci sive ingenii 151
cuiusdam ac prudentiae, qui modo insunt in ea re, de
qua scribimus, anquirentibus nobis omnique acie ingenii
contemplantibus ostendunt se et occurrunt; omnesque
sententiae verbaque omnia, quae sunt cuiusque generis
maxime illustria, sub acumen stili subeant et succedant
necesse est; tum ipsa collocatio conformatioque ver-
borum perficitur in scribendo, non poetico sed quodam
oratorio numero et modo. Haec sunt, quae clamores 152
et admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque
ea quisquam, nisi diu multumque scriptitarit, etiamsi
vehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit,
consequetur. Et qui a scribendi consuetudine ad di-
cendum venit, hanc affert facultatem, ut, etiam subito
si dicat, tamen illa quae dicantur similia scriptorum
esse videantur; atque etiam, si quando in dicendo
scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua
similis oratio consequetur. Ut concitato navigio cum 153
remiges inhibuerunt, retinet tamen ipsa navis motum
et cursum suum intermisso impetu pulsuque remorum,
sic in oratione perpetua cum scripta deficiunt, parem
tamen obtinet oratio reliqua cursum scriptorum si-
militudine et vi concitata. In cotidianis autem com- 34
mentationibus equidem mihi adulescentulus proponere 154
solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem,
nostrum illum inimicum, solitum esse uti sciebam, ut
aut versibus propositis quam maxime gravibus aut
oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria
possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem,
verbis aliis quam maxime possem lectis pronuntiarem.
Sed post animadverti hoc esse in hoc vitii, quod ea
verba, quae maxime cuiusque rei propria quaeque
essent ornatissima atque optima, occupasset aut Ennius,
si ad eius versus me exercerem, aut Gracchus, si eius
orationem mihi forte posuissem: ita, si iisdem verbis
uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum minus
idoneis uti consuescerem. Postea mihi placuit, eoque 155

sum usus adulescens, ut summorum oratorum Graecas
orationes explicarem. Quibus lectis hoc assequebar,
ut, cum ea, quae legeram Graece, Latine redderem,
non solum optimis verbis uterer et tamen usitatis,
sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae
156 nova nostris essent, dum modo essent idonea. Iam
vocis et spiritus et totius corporis et ipsius linguae
motus et exercitationes non tam artis indigent quam
laboris; quibus in rebus habenda est ratio diligenter
quos imitemur, quorum similes velimus esse. Intuendi
nobis sunt non solum oratores sed etiam actores, ne
mala consuetudine ad aliquam deformitatem pravita-
157 temque veniamus. Exercenda est etiam memoria edi-
scendis ad verbum quam plurimis et nostris scriptis
et alienis. Atque in ea exercitatione non sane mihi
displicet adhibere, si consueris, etiam istam locorum
simulacrorumque rationem, quae in arte traditur.
Educenda deinde dictiost ex hac domestica exercita-
tione et umbratili medium in agmen, in pulverem, in
clamorem, in castra atque in aciem forensem, subeundus
visus omnium et periclitandae vires ingenii, et illa
commentatio inclusa in veritatis lucem proferendast.
158 Legendi etiam poetae, cognoscendae historiae, omnium
bonarum artium doctores atque scriptores eligendi et
pervolutandi et exercitationis causa laudandi inter-
pretandi corrigendi vituperandi [refellendi]; disputan-
dumque de omni re in contrarias partis et quicquid
erit in quaque re, quod probabile videri possit, eli-
159 gendum; atque [dicendum] perdiscendum ius civile,
cognoscendae leges, percipienda omnis antiquitas, se-
natoria consuetudo, disciplina rei publicae, iura so-
ciorum, foedera pactiones, causa imperii cognoscendast;
libandus [est] etiam ex omni genere urbanitatis face-
tiarum quidam lepos, quo tanquam sale perspargatur
omnis oratio. Effudi vobis omnia quae sentiebam, quae
fortasse, quemquomque patrem familias arripuissetis ex
aliquo circulo, eadem vobis percontantibus respondisset.

Haec cum Crassus dixisset, silentium est conse- 35 160
cutum. Sed quanquam satis iis qui aderant ad id
quod erat propositum dictum videbatur, tamen sentie-
bant celerius esse multo, quam ipsi vellent, ab eo
peroratum. Tum Scaevola: Quid est, Cotta? inquit,
quid tacetis? Nihilne vobis in mentem venit, quod
praeterea ab Crasso requiratis? Id mehercule, inquit, 161
ipsum attendo. Tantus enim cursus verborum fuit et
sic evolavit oratio, ut eius vim et incitationem aspe-
xerim, vestigia ingressumque vix viderim, et tanquam
in aliquam locupletem ac refertam domum venerim,
non explicata veste neque proposito argento neque
tabulis et signis propalam collocatis, sed iis omnibus
multis magnificisque rebus constructis ac reconditis:
sic modo in oratione Crassi divitias atque ornamenta
eius ingenii per quaedam involucra atque integimenta
perspexi, sed ea contemplari quom cuperem, vix aspi-
ciendi potestas fuit. Itaque nec hoc possum dicere,
me omnino ignorare quid possideat, neque plane nosse
atque id vidisse. Quin tu igitur facis idem, inquit 162
Scaevola, quod faceres, si in aliquam domum plenam
ornamentorum [villam] venisses: si ea seposita, ut
dicis, essent, tu, qui valde spectandi cupidus esses, non
dubitares rogare dominum, ut proferri iuberet, prae-
sertim si esset familiaris; similiter nunc petes a Crasso,
ut illam copiam ornamentorum suorum, quam con-
structam uno in loco quasi per transennam praeter-
euntes strictim aspeximus, in lucem proferat et suo
quicque in loco collocet. Ego vero, inquit Cotta, a te 163
peto, Scaevola, — me enim et hunc Sulpicium impedit
pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus huius
modi disputationis semper contempserit, haec, quae
isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere:
— sed tu hanc nobis veniam da, Scaevola, et perfice,
ut Crassus haec, quae coartavit et peranguste refersit
in oratione sua, dilatet nobis atque explicet. Ego 164
mehercule, inquit Mucius, antea vestra magis hoc

causa volebam quam mea. Neque enim tantopere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quantopere eius in causis oratione delector; nunc vero, Crasse, mea quoque etiam causa rogo, ut, quoniam tantum habemus otii quantum iam diu nobis non contigit, ne gravere exaedificare id opus quod instituisti. Formam
36 enim totius negotii opinione meliorem maioremque video, quam vehementer probo. Enimvero, inquit
165 Crassus, mirari satis non queo etiam te haec, Scaevola, desiderare, quae neque ego ita teneo ut ii qui docent neque sunt eius generis ut, si optume tenerem, digna essent ista sapientia ac tuis auribus. Ain tu? inquit ille. Si de istis communibus et pervagatis vix huic aetati audiendum putas, etiamne illa neglegere possumus, quae tu oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum, de moribus, de rationibus iis, quibus hominum mentes et incitarentur et reprimerentur, de historia, de antiquitate, de administratione rei publicae, denique de nostro ipso iure civili? Hanc enim ego omnem scientiam et copiam rerum in tua prudentia sciebam inesse; in oratoris vero instrumento tam lautam supellectilem nunquam videram.

166 Potes igitur, inquit Crassus, ut alia omittam innumerabilia et inmensa et ad ipsum tuum ius civile veniam, oratores putare eos, quos multas horas expectavit, quom in campum properaret, et ridens et stomachans P. Scaevola, cum Hypsaeus maxima voce, plurimis verbis a M. Crasso praetore contenderet, ut ei, quem defendebat, causa cadere liceret, Cn. autem Octavius homo consularis non minus longa oratione recusaret, ne adversarius causa caderet ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutelae iudicio atque omni mo-
167 lestia stultitia adversarii liberaretur? Ego vero istos, inquit — memini enim mihi narrare Mucium —, non modo oratoris nomine sed ne foro quidem dignos vix putarim. Atqui non defuit illis patronis, inquit Crassus, eloquentia neque dicendi ratio aut copia sed iuris ci-

vilis scientia, quod alter plus lege agendo petebat,
quam quantum lex in XII tabulis permiserat — quod
quom impetrasset, causa caderet —;. alter iniquom
putabat plus secum agi, quam quod erat in actione,
neque intellegebat, si ita esset actum, litem adversa-
rium perditurum.

Quid? his paucis diebus nonne nobis in tribunali 37
Q. Pompei praetoris urbani familiaris nostri sedentibus 168
homo ex numero disertorum postulabat, ut illi, unde
peteretur, vetus atque usitata exceptio daretur CUIUS
PECUNIAE DIES FUISSET? quod petitoris causa compa-
ratum esse non intellegebat, ut, si ille infitiator pro-
basset iudici ante petitam esse pecuniam, quam esset
coepta deberi, petitor rursus quom peteret, ne ex-
ceptione excluderetur QUOD EA RES IN IUDICIUM AN-
TEA VENISSET. Quid ergo hoc fieri turpius aut dici 169
potest quam eum, qui hanc personam susceperit, ut
amicorum controversias causasque tueatur laborantibus
succurrat aegris medeatur adflictos excitet, hunc in mi-
nimis tenuissimisque rebus ita labi, ut aliis miseran-
dus aliis inridendus esse videatur? Equidem propin- 170
quom nostrum, P. Crassum illum Divitem, quom multis
aliis rebus elegantem hominem et ornatum tum prae-
cipue in hoc ferendum et laudandum puto, quod, quom
P. Scaevolae frater esset, solitus est ei persaepe dicere
neque illum in iure civili satis illi arti facere posse,
nisi dicendi copiam assumpsisset — quod quidem hic,
qui mecum consul fuit, filius eius est consecutus —,
neque se ante causas amicorum tractare atque agere
coepisse, quam ius civile didicisset. Quid vero ille 171
[M.] Cato? nonne et eloquentia tanta fuit, quantam
illa tempora atque illa aetas in hac civitate ecferre
maximam potuit, et iuris civilis omnium peritissimus?
Verecundius hac de re iam dudum loquor, quod adest
vir in dicendo summus, quem ego unum oratorem
maxime admiror; sed tamen idem hoc semper ius civile
contempsit. Verum, quoniam sententiae atque opini- 172

onis meae voluistis esse participes, nihil occultabo et, quoad potero, vobis exponam quid de quaque re sentiam.

38 Antoni incredibilis quaedam et prope singularis et divina vis ingenii videtur, etiamsi hac scientia iuris nudata sit, posse se facile ceteris armis prudentiae tueri atque defendere. Quam ob rem hic nobis sit exceptus; ceteros vero non dubitabo primum inertiae condemnare sententia mea, post etiam impudentiae.
173 Nam volitare in foro, haerere in iure ac praetorum tribunalibus, iudicia privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de facto sed de aequitate ac iure certetur, iactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum tutelarum gentilitatum agnationum adluvionum circumluvionum nexorum mancipiorum parietum luminum stillicidiorum, testamentorum ruptorum aut ratorum ceterarumque rerum innumerabilium iura versentur, quom omnino quid suum quid alienum quare denique civis aut peregrinus servus aut liber
174 quispiam sit ignoret, insignis est impudentiae. Illa vero deridenda arrogantia est, in minoribus navigiis rudem esse [se] confiteri, quinqueremis autem aut etiam maiores gubernare didicisse. Tu mihi quom in circulo decipiare adversari stipulatiuncula et quom obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, quo ille capiatur, ego tibi ullam causam maiorem committendam putem? Citius hercule is, qui duorum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino ponto
175 Argonautarum navim gubernarit. Quid? si ne parvae quidem causae sunt, sed saepe maximae, [in] quibus certatur de iure civili, quod tandem os est eius patroni, qui ad eas causas sine ulla scientia iuris audet accedere? Quae potuit igitur esse causa maior quam illius militis? de cuius morte cum domum falsus ab exercitu nuntius venisset et pater eius re credita testamentum mutasset et quem ei visum esset fecisset heredem essetque ipse mortuus, res delata est ad cen-

tumviros, quom miles domum revenisset egissetque
lege in hereditatem paternam testamento exheres filius.
[Nempe] in ea causa quaesitum est de iure civili pos-
setne paternorum bonorum exheres esse filius, quem
pater testamento neque heredem neque exheredem
scripsisset nominatim. Quid? qua de re inter Mar- 39
cellos et Claudios patricios centumviri iudicarunt, quom 176
Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii eiusdem
hominis hereditatem gente ad se redisse dicerent, nonne
in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis et gentili-
tatis iure dicendum? Quid? quod item in centum- 177
virali iudicio certatum esse accepimus, qui Romam in
exilium venisset, cui Romae exulare ius esset, si se
ad aliquem quasi patronum applicavisset intestatoque
esset mortuus —; nonne in ea causa ius applicationis,
obscurum sane et ignotum, patefactum in iudicio at-
que inlustratum est a patrono? Quid? nuper, quom 178
ego C. Sergii Auratae contra hunc nostrum Antonium
iudicio privato causam defenderem, nonne omnis nostra
in iure versata defensiost? Quom enim M. Marius Gra-
tidianus aedis Auratae vendidisset neque servire quan-
dam earum aedium partem in mancipii lege dixisset,
defendebamus, quicquid fuisset incommodi in mancipio,
id si venditor scisset neque declarasset, praestare de-
bere. Quo quidem in genere familiaris noster M. Bu- 179
culeius, homo neque meo iudicio stultus et suo valde
sapiens et ab iuris studio non abhorrens, simili in re
quodam modo nuper erravit. Nam cum aedis L. Fufio
venderet, in mancipio lumina uti tum essent ita re-
cepit. Fufius autem, simul atque exaedificari coeptum
est in quadam parte urbis, quae modo ex illis aedi-
bus conspici posset, egit statim quom Buculeio, quod,
quoiquomque particulae caeli officeretur, quamvis esset
procul, mutari lumina putabat. Quid vero? clarissima 180
M' Curii causa Marcique Coponii nuper apud centum-
viros quo concursu hominum, qua expectatione defensa
est? quom Q. Scaevola, aequalis et collega meus, homo

omnium et disciplina iuris civilis eruditissimus et in-
genio prudentiaque acutissimus et oratione maxime
limatus atque suptilis atque, ut ego soleo dicere, iuris
peritorum eloquentissimus, eloquentium iuris peritissi-
mus, ex scripto testamentorum iura defenderet negaret-
que, nisi postumus et natus et, antequam in suam tu-
telam veniret, mortuus esset, heredem eum esse posse,
qui esset secundum postumum et natum et mortuum
heres institutus; ego autem defenderem eum hac tum
mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius
non esset, qui in suam tutelam veniret, M' Curius esset
heres, num destitit uterque nostrum in ea causa in
auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis,
40 hoc est, in medio iure civili versari? Omitto iam
181 plura exempla causarum amplissimarum, quae sunt
innumerabilia; capitis nostri saepe potest accidere ut
causae versentur in iure. Et enim si C. Mancinum,
nobilissimum atque optimum virum atque consularem,
quom propter invidiam Numantini foederis pater pa-
tratus ex S. C. Numantinis dedidisset eumque illi non
recepissent posteaque Mancinus domum revenisset ne-
que in senatum introire dubitasset, P. Rutilius M. F.
tribunus plebis iussit educi, quod eum civem negaret
esse, quia memoria sic esset proditum, quem pater
suus aut populus vendidisset aut pater patratus dedi-
182 disset, ei nullum esse postliminium: quam possumus
reperire ex omnibus rebus civilibus causam contentio-
nemque maiorem quam de ordine, de civitate, de liber-
tate, de capite hominis, consularis praesertim, cum
haec non in crimine aliquo, quod ille posset infitiari,
sed in civili iure consisteret? Similique in genere,
inferiore ordine, si quis apud nos servisset ex populo
foederato seseque liberasset et postea domum reve-
nisset, quaesitumst apud maiores nostros num is ad
suos postliminio redisset et amisisset hanc civitatem.
183 Quid? de libertate, quo iudicium gravius esse nullum
potest, nonne ex iure civili potest esse contentio,

quom quaeritur, is qui domini voluntate census sit
continuone an, ubi lustrum sit conditum, liber sit?
Quid? quod usu memoria patrum venit, ut paterfami-
lias, qui ex Hispania Romam venisset, quom uxorem
praegnantem in provincia reliquisset, Romae alteram
duxisset neque nuntium priori remisisset mortuusque
esset intestato et ex utraque filius natus esset, me-
diocrisne res in contentionem adductast, quom quae-
reretur de duobus civium capitibus, et de puero, qui ex
posteriore natus erat, et de eius matre, quae, si iudi-
caretur certis quibusdam verbis, non novis nuptiis fieri
cum superiore divortium, in concubinae loco duceretur?
Haec igitur et horum similia iura suae civitatis igno- 184
rantem, erectum et celsum, alacri et prompto ore
atque vultu, huc atque illuc intuentem, vagari cum
magna caterva toto foro, praesidium clientibus atque
opem amicis et prope cunctis civibus lucem ingenii
et consilii sui porrigentem atque tendentem nonne
inprimis flagitiosum putandum est?

Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam 41
segnitatem hominum atque inertiam. Nam si esset 185
ista cognitio iuris magna atque difficilis, tamen utili-
tatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum di-
scendi laborem impellere. Sed, o di immortales, non
dicerem hoc audiente Scaevola, nisi ipse dicere soleret
nullius artis sibi faciliorem cognitionem videri. Quod 186
quidem certis de causis a plerisque aliter existimatur;
primum, quia veteres illi, qui huic scientiae praefuerunt,
obtinendae atque augendae potentiae suae causa per-
volgari artem suam noluerunt; deinde, posteaquam est
editum expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli
fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim compo-
nerent. Nihil est enim quod ad artem redigi possit,
nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere
volt, habet illam scientiam, ut ex iis rebus, quarum
ars nondum sit, artem efficere possit. Hoc video, dum 187
breviter voluerim dicere, dictum a me esse paulo ob-

scurius; sed experiar et dicam, si potero, planius.
42 Omnia fere, quae sunt conclusa nunc artibus, dispersa
et dissipata quondam fuerunt; ut in musicis numeri
et voces et modi; in geometria liniamenta formae in-
tervalla magnitudines; in astrologia caeli conversio
ortus obitus motusque siderum; in grammaticis poe-
tarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum
interpretatio, pronuntiandi quidam sonus; in hac de-
nique ipsa ratione dicendi excogitare ornare disponere
meminisse agere ignota quodam modo [omnibus] et
188 diffusa late videbantur. Adhibitast igitur ars quaedam
extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum
philosophi assumunt, quae rem dissolutam divolsam-
que conglutinaret et ratione quadam constringeret.
Sit ergo in iure civili finis hic: legitimae atque usi-
tatae in rebus causisque civium aequabilitatis conser-
189 vatio. Tum sunt notanda genera et ad certum nu-
merum paucitatemque revocanda. Genus autem id
est, quod sui similis communione quadam, specie
autem differentis, duas aut pluris complectitur partis.
Partes autem sunt, quae generibus iis, ex quibus ma-
nant, subiciuntur; omniaque, quae sunt vel generum
vel partium nomina, definitionibus quam vim habeant
est exprimendum. Est enim definitio rerum earum,
quae sunt eius rei propriae, quam definire volumus,
190 brevis et circumscripta quaedam explicatio. Hisce ego
rebus exempla adiungerem, nisi apud quos haec ha-
beretur oratio cernerem. Nunc complectar quod pro-
posui brevi. Si enim aut mihi facere licuerit, quod
iam [diu] cogito, aut alius quispiam aut me impedito
occuparit aut mortuo effecerit, ut primum omne ius
civile in genera digerat, quae perpauca sunt, deinde
eorum generum quasi quaedam membra dispertiat,
tum propriam cuiusque vim definitione declaret, per-
fectam artem iuris civilis habebitis, magis magnam
191 atque uberem quam difficilem et obscuram. Atque
interea tamen, dum haec, quae dispersa sunt, cogun-

tur, vel passim licet carpentem et colligentem undique replere iustam iuris civilis scientiam. Nonne videtis 43 equitem Romanum, hominem acutissimum omnium ingenio sed minime ceteris artibus eruditum, C. Aculeonem, qui mecum vivit semperque vixit, ita tenere ius civile, ut ei, quom ab hoc discesseritis, nemo de iis qui peritissimi sunt anteponatur? Omnia sunt enim 192 posita ante oculos, collocata in usu cotidiano, in congressione hominum atque in foro; neque ita multis litteris aut voluminibus magnis continentur. Eadem enim elata sunt primum a pluribus; deinde paucis verbis commutatis etiam ab eisdem scriptoribus scripta sunt saepius. Accedit vero, quo facilius percipi co- 193 gnoscique ius civile possit, quod minime plerique arbitrantur, mira quaedam in cognoscendo suavitas et delectatio. Nam, sive quem [haec] Aeliana studia delectant, plurimast [et] in omni iure civili et in pontificum libris et in XII tabulis antiquitatis effigies, quod et verborum vetustas prisca cognoscitur et actionum genera quaedam maiorum consuetudinem vitamque declarant; sive quem civilis scientia, quam Scaevola non putat oratoris esse propriam sed cuiusdam ex alio genere prudentiae, totam hanc descriptis omnibus civitatis utilitatibus ac partibus XII tabulis contineri videbit; sive quem ista praepotens et gloriosa philosophia delectat — dicam audacius —, hosce habet fontis omnium disputationum suarum, qui iure civili et legibus continentur. Ex his enim et dignitatem 194 maxime expetendam videmus, quom vera virtus atque honestus labor honoribus praemiis splendore decoratur, vitia autem hominum atque fraudes damnis ignominiis vinclis verberibus exiliis morte multantur; et docemur non infinitis concertationumque plenis disputationibus sed auctoritate nutuque legum domitas habere libidines, coercere omnes cupiditates, nostra tueri, 44 ab alienis mentes oculos manus abstinere. Fremant omnes licet, dicam quod sentio: bibliothecas mehercule 195

omnium philosophorum unus mihi videtur XII tabu-
larum libellus, si quis legum fontes et capita viderit,
et auctoritatis pondere et utilitatis ubertate superare.
196 Ac si nos, id quod maxime debet, nostra patria de-
lectat, cuius rei tanta est vis ac tanta natura, ut
Ithacam illam in asperrimis saxulis tanquam nidulum
affixam sapientissimus vir immortalitati anteponeret:
quo amore tandem inflammati esse debemus in eius
modi patriam, quae una in omnibus terris domus est
virtutis imperii dignitatis? cuius primum nobis mens
mos disciplina nota esse debet, vel quia est patria
parens omnium nostrum vel quia tanta sapientia fuisse
in iure constituendo putanda est, quanta fuit in his
197 tantis opibus imperii comparandis. Percipietis etiam
illam ex cognitione iuris laetitiam et voluptatem, quod,
quantum praestiterint nostri maiores prudentia ceteris
gentibus, tum facillime intellegetis, si cum illorum
Lycurgo et Dracone et Solone nostras leges conferre
volueritis. Incredibile est enim, quam sit omne ius
civile praeter hoc nostrum inconditum ac paene ridi-
culum; de quo multa soleo in sermonibus cotidianis
dicere, cum hominum nostrorum prudentiam ceteris
omnibus et maxime Graecis antepono. His ego de
causis dixeram, Scaevola, iis, qui perfecti oratore esse
vellent, iuris civilis esse cognitionem necessariam.
45 Iam vero ipsa per sese quantum afferat iis, qui
198 ei praesunt, honoris gratiae dignitatis quis ignorat?
Itaque, ut apud Graecos infimi homines mercedula
adducti ministros se praebent in iudiciis oratoribus,
ii qui apud illos πραγματικοὶ vocantur, sic in nostra
civitate contra amplissimus quisque et clarissimus vir,
ut ille, qui propter hanc iuris civilis scientiam sic ap-
pellatus a summo poeta est:

Egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus,

multique praeterea, qui, cum ingenio sibi auctore digni-
tatem peperissent, perfecerunt, ut in respondendo iure

auctoritate plus etiam quam ipso ingenio valerent. Senectuti vero celebrandae et ornandae quod honestius 199
potest esse perfugium quam iuris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium iam inde ab adulescentia comparavi, non solum ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, cum me vires, quod fere iam tempus adventat, deficere coepissent, ista ab solitudine domum meam vindicarem. Quid est enim praeclarius quam honoribus et rei publicae muneribus perfunctum senem posse suo iure dicere idem quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, unde sibi, si non populi et reges, at omnes sui cives consilium expetant,

Summarum rerum incerti: quos ego ope mea
ex incertis certos compotesque consili
dimitto, ut ne res temere tractent turbidas.

Est enim sine dubio domus iuris consulti totius ora- 200
culum civitatis. Testis est huiusce Q. Mucii ianua et vestibulum, quod in eius infirmissima valetudine affectaque iam aetate maxima cotidie frequentia civium ac summorum hominum splendore celebratur.

Iam illa non longam orationem desiderant quam 46
ob rem existimem publica quoque iura, quae sunt 201
propria civitatis atque imperii, tum monumenta rerum gestarum et vetustatis exempla oratori nota esse debere. Nam ut in rerum privatarum causis atque iudiciis depromenda saepe oratio est ex iure civili et idcirco, ut ante diximus, oratori iuris civilis scientia necessaria est, sic in causis publicis iudiciorum contionum senatus omnis haec et antiquitatis memoria et publici iuris auctoritas et regendae rei publicae ratio ac scientia tanquam aliqua materies iis oratoribus, qui versantur in re publica, subiecta esse debet.
Non enim causidicum nescio quem neque clamatorem 202
aut rabulam hoc sermone nostro conquirimus, sed eum

virum, qui primum sit eius artis antistes, cuius cum
ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen
† esse deus putatur, ut id ipsum, quod erat hominis
proprium, non partum per nos, sed divinitus ad nos
delatum videretur; deinde, qui possit non tam caduceo
quam nomine oratoris ornatus incolumis vel inter
hostium tela versari; tum, qui scelus fraudemque no-
centis possit dicendo subicere odio civium supplicioque
constringere; idemque ingenii praesidio innocentiam
iudiciorum poena liberare; idemque languentem laben-
temque populum aut ad decus excitare aut ab errore
deducere aut inflammare in improbos aut incitatum
in bonos mitigare; qui denique, quemcumque in animis
hominum motum res et causa postulet, eum dicendo
203 vel excitare possit vel sedare. Hanc vim si quis ex-
istimat aut ab iis, qui de dicendi ratione scripserunt,
expositam esse aut a me posse exponi tam brevi, ve-
hementer errat neque solum inscientiam meam, sed
ne rerum quidem magnitudinem perspicit. Equidem
vobis, quoniam ita voluistis, fontes, unde hauriretis,
atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda, non
ut ipse dux essem, quod et infinitum est et non ne-
cessarium, sed ut commonstrarem tantum viam et, ut
47 fieri solet, digitum ad fontes intenderem. Mihi vero,
204 inquit Mucius, satis superque abs te videtur istorum
studiis, si modo sunt studiosi, esse factum. Nam ut
Socratem illum solitum aiunt dicere perfectum sibi
opus esse, si qui satis esset concitatus cohortatione
sua ad studium cognoscendae percipiendaeque virtutis;
quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent esse
se quam bonos viros, iis reliquam facilem esse doctri-
nam: sic ego intellego, si in haec, quae patefecit ora-
tione sua Crassus, intrare volueritis, facillime vos ad
ea, quae cupitis, perventuros ab hoc aditu ianuaque
205 patefacta. Nobis vero, inquit Sulpicius, ista sunt per-
grata perque iucunda; sed pauca etiam requirimus in
primisque ea, quae valde breviter a te, Crasse, de ipsa

arte percursa sunt, cum illa te et non contemnere et
didicisse confiterere. Ea si paulo latius dixeris, ex-
pleris omnem expectationem diuturni desiderii nostri.
Nam nunc quibus studendum rebus esset accepimus,
quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum
rationemque cupimus cognoscere. Quid? si, inquit 206
Crassus, quoniam ego, quo facilius vos apud me tene-
rem, vestrae potius obsecutus sum voluntati quam
aut consuetudini aut naturae meae, petimus ab An-
tonio, ut ea, quae continet neque adhuc protulit, ex
quibus unum libellum sibi excidisse iam dudum questus
est, explicet nobis et illa dicendi mysteria enuntiet?
Ut videtur, inquit Sulpicius; nam Antonio dicente etiam
quid tu intellegas sentiemus. Peto igitur, Crassus inquit, 207
a te, quoniam id nobis, Antoni, hominibus id aetatis oneris
ab horum adulescentium studiis imponitur, ut exponas
quid iis de rebus, quas a te quaeri vides, sentias. De- 48
prehensum equidem me, inquit Antonius, plane video
atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me,
quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod
in causis valde fugere soleo, ne tibi, Crasse, succedam,
id nunc me isti vitare non sinunt. Verum hoc ingre- 208
diar ad ea quae vultis audacius, quod idem mihi spero
usu esse venturum in hac disputatione, quod in dicendo
solet, ut nulla expectetur ornata oratio. Neque enim
sum de arte dicturus, quam nunquam didici, sed de
mea consuetudine; ipsaque illa, quae in commentarium
meum rettuli, sunt eius modi, non aliqua mihi doctrina
tradita sed in rerum usu causisque tractata; quae si
vobis hominibus eruditissimis non probabuntur, vestram
iniquitatem accusatote, qui ex me ea quaesieritis quae
ego nescirem, meam facilitatem laudatote, cum vobis
non meo iudicio sed vestro studio inductus non gra-
vate respondero. Tum Crassus: Perge modo, [inquit,] 209
Antoni. Nullum est enim periculum, ne quid tu elo-
quare nisi ita prudenter, ut neminem nostrum paeni-
teat ad hunc te sermonem impulisse.

Ego vero, inquit, pergam et id faciam, quod in
principio fieri in omnibus disputationibus oportere
censeo, ut quid illud sit de quo disputetur explanetur,
ne vagari et errare cogatur oratio, si ii, qui inter se
dissenserint, non idem [esse] illud de quo agitur in-
210 tellegent. Nam si forte quaereretur quae esset ars
imperatoris, constituendum putarem principio quis esset
imperator; qui cum esset constitutus administrator
[quidam] belli gerendi, tum adiungeremus de exercitu,
de castris, de agminibus, de signorum collationibus,
de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de in-
sidiis faciendis atque vitandis, de reliquis rebus, quae
essent propriae belli administrandi; quarum qui essent
animo et scientia compotes, eos esse imperatores di-
cerem utererque exemplis Africanorum et Maximorum,
Epaminondam atque Hannibalem atque eius generis
211 homines nominarem. Sin autem quaereremus quis esset
is, qui ad rem publicam moderandam usum et scien-
tiam et studium suum contulisset, definirem hoc modo:
qui quibus rebus utilitas rei publicae pareretur auge-
returque teneret iisque uteretur, hunc rei publicae
rectorem et consilii publici auctorem esse habendum;
praedicaremque P. Lentulum principem illum et Ti.
Gracchum patrem et Q. Metellum et P. Africanum et
C. Laelium et innumerabiles alios cum ex nostra civi-
212 tate tum ex ceteris. Sin autem quaereretur quisnam
iuris consultus vere nominaretur, eum dicerem, qui
legum et consuetudinis eius, qua privati in civitate
uterentur, et ad respondendum et ad agendum et ad
cavendum peritus esset, et ex eo genere Sex. Aelium
49 M'. Manilium P. Mucium nominarem. Atque, ut iam
ad leviora artium studia veniam, si musicus, si gram-
maticus, si poeta quaeratur, possim similiter explicare
quid eorum quisque profiteatur et quo non amplius ab
quoque sit postulandum. Philosophi denique ipsius,
qui de sua vi ac sapientia unus omnia paene profi-
tetur, est tamen quaedam descriptio, ut is, qui studeat

omnium rerum divinarum atque humanarum vim na-
turam causasque nosse et omnem bene vivendi ratio-
nem tenere et persequi, nomine hoc appelletur. Ora- 213
torem autem, quoniam de eo quaerimus, equidem non
facio eundem quem Crassus, qui mihi visus est om-
nem omnium rerum atque artium scientiam compre-
hendere uno oratoris officio ac nomine, atque eum
puto esse, qui et verbis ad audiendum iucundis et
sententiis ad probandum accommodatis uti possit in
causis forensibus atque communibus. Hunc ego ap-
pello oratorem eumque esse praeterea instructum voce
et actione et lepore quodam volo. Crassus vero mihi 214
noster visus est oratoris facultatem non illius artis
terminis sed ingenii sui finibus immensis paene de-
scribere. Nam et civitatum regendarum oratori gu-
bernacula sententia sua tradidit, in quo per mihi mirum
visum est, Scaevola, te hoc illi concedere, cum sae-
pissime tibi senatus breviter impoliteque dicenti maxi-
mis sit de rebus assensus. M. vero Scaurus, quem non
longe ruri apud se esse audio, vir regendae rei pu-
blicae scientissimus, si audierit hanc auctoritatem gra-
vitatis et consilii sui vindicari a te, Crasse, quod eam
oratoris propriam esse dicas, iam credo huc veniat et
hanc loquacitatem nostram vultu ipso aspectuque con-
terreat; qui quanquam est in dicendo minime contem-
nendus, prudentia tamen rerum magnarum magis quam
dicendi arte nititur. Neque vero, si quis utrumque 215
potest, aut ille consilii publici auctor ac senator bonus
ob eam ipsam causam orator est aut hic disertus at-
que eloquens, si est idem in procuratione civitatis
egregius, aliquam scientiam dicendi copia est con-
secutus. Multum inter se distant istae facultates
longeque sunt diversae atque seiunctae neque eadem
ratione ac via M. Cato P. Africanus Q. Metellus C. Lae-
lius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam et
rei publicae dignitatem exornabant. Neque enim est 50
interdictum aut a rerum natura aut a lege aliqua atque

more, ut singulis hominibus ne amplius quam singulas
216 artes nosse liceat. Quare non, [et] si eloquentissimus
Athenis Pericles idemque in ea civitate plurimos annos
princeps consilii publici fuit, idcirco eiusdem hominis
atque artis utraque facultas existimanda est, nec, si
P. Crassus idem fuit eloquens et iuris peritus, ob eam
causam inest in facultate dicendi iuris civilis scientia.
217 Nam si ut quisque in aliqua arte et facultate excellens
aliam quoque artem sibi assumpserit, is perficiet, ut
quod praeterea sciet id eius, in quo excellet, pars
quaedam esse videatur, licet ista ratione dicamus pila
bene et duodecim scriptis ludere proprium esse iuris
civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime
fecerit; eademque ratione dicantur ei quos φυσικοὺς
Graeci nominant idem poetae, quoniam Empedocles
physicus egregium poema fecerit. At hoc ne philo-
sophi quidem ipsi, qui omnia sicut propria sua esse
atque a se possideri volunt, dicere audent, geometriam
aut musicam philosophi esse, quia Platonem omnes
in illis artibus praestantissimum fuisse fateantur.
218 Ac si iam placet omnis artes oratori subiungere,
tolerabilius est sic potius dicere, ut, quoniam dicendi
facultas non debeat esse ieiuna atque nuda sed aspersa
atque distincta multarum rerum iucunda quadam varie-
tate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa
vidisse, multa animo et cogitatione, multa etiam le-
gendo percucurrisse, neque ea ut sua possedisse sed
ut aliena libasse. Fateor enim callidum quendam hunc
et nulla in re tironem ac rudem nec peregrinum atque
51 hospitem in agendo esse debere.
219 Neque vero istis tragoediis tuis, quibus uti phi-
losophi maxime solent, Crasse, perturbor, quod ita
dixisti, neminem posse eorum mentes qui audirent aut
inflammare dicendo aut inflammatas restinguere, cum
eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur, nisi
qui rerum omnium naturam, mores hominum atque
rationes penitus perspexerit, in quo philosophia sit

oratori necessario percipienda: quo in studio hominum
[quoque] ingeniosissimorum otiosissimorumque totas
aetates videmus esse contritas; quorum ego copiam
magnitudinemque cognitionis atque artis non modo
non contemno, sed etiam vehementer admiror; nobis
tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis est
ea de moribus hominum et scire et dicere, quae non
abhorrent ab hominum moribus. Quis enim unquam 220
orator magnus et gravis, cum iratum adversario iu-
dicem facere vellet, haesitavit ob eam causam, quod
nesciret quid esset iracundia, fervorne mentis an cupi-
ditas poeniendi doloris? Quis, cum ceteros animorum
motus aut iudicibus aut populo dicendo miscere atque
agitare vellet, ea dixit quae a philosophis dici solent?
qui partim omnino motus negant in animis ullos esse
debere, quique eos in iudicum mentibus concitent,
scelus eos nefarium facere; partim, qui tolerabiliores
volunt esse et ad veritatem vitae propius accedere,
permediocres ac potius leves motus debere esse dicunt.
Orator autem omnia haec, quae putantur in communi 221
vitae consuetudine mala ac molesta et fugienda, multo
maiora et acerbiora verbis facit; itemque ea, quae
vulgo expetenda atque optabilia videntur, dicendo
amplificat atque ornat, neque vult ita sapiens inter
stultos videri, ut ii qui audiant aut illum ineptum aut
Graeculum putent aut, etiam si valde probent ingenium,
oratoris sapientiam admirentur, se esse stultos moleste
ferant; sed ita peragrat per animos, ita sensus homi- 222
num mentesque pertractat, ut non desideret philoso-
phorum descriptiones neque exquirat oratione summum
illud bonum in animone sit an in corpore, virtute an
voluptate definiatur, an haec inter se iungi copularique
possint; an vero, ut quibusdam visum, nihil certum
sciri, nihil plane cognosci et percipi possit. Quarum
rerum fateor magnam multiplicemque esse disciplinam
et multas copiosas variasque rationes; sed aliud quid-
dam, longe aliud, Crasse, quaerimus. Acuto homine 223

nobis opus est et natura usuque callido, qui sagaciter pervestiget quid sui cives iique homines, quibus aliquid dicendo persuadere velit, cogitent sentiant opinentur
52 expectent. Teneat oportet venas cuiusque generis aetatis ordinis et eorum, apud quos aliquid aget aut
224 erit acturus, mentes sensusque degustet; philosophorum autem libros reservet sibi ad huiusce modi Tusculani requiem atque otium, ne, si quando ei dicendum erit de iustitia et fide, mutuetur a Platone; qui cum haec exprimenda verbis arbitraretur, novam quandam finxit in libris civitatem; usque eo illa, quae dicenda de iustitia putabat, a vitae consuetudine et a civitatum
225 moribus abhorrebant. Quod si ea probarentur in populis atque in civitatibus, quis tibi, Crasse, concessisset clarissimo viro et amplissimo, principi civitatis, ut illa diceres in maxima contione tuorum civium quae dixisti? E r i p i t e n o s e x m i s e r i i s, e r i p i t e e x f a u c i b u s e o r u m, q u o r u m c r u d e l i t a s n o s t r o s a n g u i n e n o n p o t e s t e x p l e r i; n o l i t e s i n e r e n o s c u i q u a m s e r v i r e n i s i v o b i s u n i v e r s i s, q u i b u s e t p o s s u m u s e t d e b e m u s. Omitto miserias, in quibus, ut illi aiunt, vir fortis esse non potest; omitto fauces, ex quibus te eripi vis, ne iudicio iniquo exorbeatur sanguis tuus, quod sapienti negant accidere posse; s e r v i r e vero non modo te sed universum senatum, cuius tum causam agebas, ausus es dicere?
226 Potestne virtus, Crasse, servire istis auctoribus, quorum tu praecepta oratoris facultate complecteris? quae et semper et sola libera est quaeque, etiam si corpora capta sint armis aut constricta vinclis, tamen suum ius atque omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat. Quae vero addidisti, non modo senatum servire p o s s e populo sed etiam d e b e r e, quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus, tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis doloremque referens probare posset, senatum servire populo, cui populus ipse moderandi et regendi sui potestatem quasi quasdam

habenas tradidisset? Itaque haec cum a te divinitus 53 227
ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus, homo doctus
et philosophiae deditus, non [modo] parum commode,
sed etiam turpiter et flagitiose dicta esse dicebat.
Idemque Servium Galbam, quem hominem probe com-
meminisse se aiebat, pergraviter reprehendere solebat,
quod is L. Scribonio quaestionem in eum ferente po-
puli misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbae
gravis atque acer inimicus, aspere apud populum Ro-
manum et vehementer esset locutus, quam orationem
in Originibus suis exposuit ipse. Reprehendebat igitur 228
Galbam Rutilius, quod is C. Sulpici Galli propinqui
sui Q. pupillum filium ipse paene in umeros suos
extulisset, qui patris clarissimi recordatione et memoria
fletum populo moveret et duos filios suos parvos tutelae
populi commendasset ac se, tanquam in procinctu
testamentum faceret sine libra atque tabulis, populum
Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati.
Itaque cum et invidia et odio populi tum Galba pre-
meretur, hisce eum tragoediis liberatum ferebat; quod
item apud Catonem scriptum esse video: nisi pueris
et lacrimis usus esset, poenas eum daturum
fuisse. Haec Rutilius valde vituperabat et huic hu-
militati dicebat vel exilium fuisse vel mortem ante-
ponendam. Neque vero hoc solum dixit, sed ipse et 229
sensit et fecit. Nam cum esset ille vir exemplum, ut
scitis, innocentiae cumque illo nemo neque integrior
esset in civitate neque sanctior, non modo supplex
iudicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem aut
liberius causam dici suam, quam simplex ratio veritatis
ferebat. Paulum huic Cottae tribuit partium, diser-
tissimo adulescenti, sororis suae filio. Dixit item causam
illam quadam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo
apparatu, pure et dilucide. Quod si tu tunc, Crasse, 230
dixisses — qui subsidium oratori ex illis disputatio-
nibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam
petendum esse paulo ante dicebas — et si tibi pro

P. Rutilio non philosophorum more sed tuo licuisset dicere, quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt pestiferi cives supplicioque digni, tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis orationis tuae. Nunc talis vir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa commenticia Platonis civitate res ageretur. Nemo ingemuit, nemo inclamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rem publicam imploravit, nemo supplicavit. Quid
54 multa? pedem nemo in illo iudicio supplosit credo,
231 ne Stoicis renuntiaretur. Imitatus est homo Romanus et consularis veterem illum Socratem, qui, cum omnium sapientissimus esset sanctissimeque vixisset, ita in iudicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus sed magister aut dominus videretur esse iudicum. Quin etiam, cum ei scriptam orationem disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in iudicio uteretur, non invitus legit et commode scriptam esse dixit; sed, inquit, ut, si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles atque apti ad pedem, quia non essent viriles, sic illam orationem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et virilem non videri. Ergo ille quoque damnatus est, neque solum primis sententiis, quibus tantum statuebant iudices damnarent an absolverent, sed etiam
232 illis, quas iterum legibus ferre debebant. Erat enim Athenis reo damnato, si fraus capitalis non esset, quasi poenae aestimatio; et sententia cum iudicibus daretur, interrogabatur reus quam [quasi aestimationem] commeruisse se maxime confiteretur; quod cum interrogatus Socrates esset, respondit sese meruisse, ut amplissimis honoribus et praemiis decoraretur et ut ei victus cotidianus in Prytaneo publice praeberetur, qui honor
233 apud Graecos maximus habetur. Cuius responso iudices sic exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent. Qui quidem si absolutus esset, quod mehercule, etiamsi nihil ad nos pertinet, tamen

propter eius ingenii magnitudinem vellem, quonam
modo istos philosophos ferre possemus, qui nunc, cum
ille damnatus est nullam aliam ob culpam nisi propter
dicendi inscientiam, tamen a se oportere dicunt peti
praecepta dicendi? Quibuscum ego non pugno utrum
sit melius aut verius; tantum dico et aliud illud esse
atque hoc et hoc sine illo summum esse posse. 55

Nam quod ius civile, Crasse, tam vehementer 234
amplexus es, video quid egeris; tum, cum dicebas,
videbam. Primum Scaevolae te dedisti, quem omnes
amare meritissimo pro eius eximia suavitate debemus;
cuius artem cum indotatam esse et incomptam videres,
verborum eam dote locupletasti et ornasti. Deinde
quod in ea tu plus operae laborisque consumpseras,
cum eius studii tibi et hortator et magister esset domi,
veritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne
operam perdidisses. Sed ego ne cum ista quidem arte
pugno. Sit sane tanta, quantam tu illam esse vis. 235
Et enim sine controversia et magna est et late patet
et ad multos pertinet et summo in honore semper fuit
et clarissimi cives ei studio etiam hodie praesunt; sed
vide, Crasse, ne, dum novo et alieno ornatu velis or-
nare iuris civilis scientiam, suo quoque eam concesso
et tradito spolies atque denudes. Nam si ita diceres, 236
qui iuris consultus esset, esse eum oratorem itemque
qui esset orator, iuris eundem esse consultum, prae-
claras duas artes constitueres atque inter se pares
et eiusdem socias dignitatis. Nunc vero iuris con-
sultum sine hac eloquentia, de qua quaerimus, fateris
esse posse fuisseque plurimos, oratorem negas, nisi
illam scientiam assumpserit, esse posse. Ita est tibi
iuris consultus ipse per se nihil nisi leguleius quidam
cautus et acutus, praeco actionum, cantor formularum,
auceps syllabarum; sed quia saepe utitur orator sub-
sidio iuris in causis, idcirco istam iuris scientiam elo-
quentiae tanquam ancillulam pedisequamque adiunxisti. 56

Quod vero impudentiam admiratus es eorum pa- 237

tronorum, qui aut, cum parva nescirent, magna profiterentur aut ea, quae maxima essent in iure civili, tractare auderent in causis, cum ea nescirent nunquamque didicissent, utriusque rei facilis est et prompta defensio. Nam neque illud est mirandum, qui quibus verbis coemptio fiat nesciat, eundem eius mulieris, quae coemptionem fecerit, causam posse defendere; nec, si parvi navigii et magni eadem est in gubernando scientia, idcirco qui quibus verbis herctum cieri oporteat nesciat, idem herciscundae familiae causam agere
238 non possit. Nam quod maximas centumvirales causas in iure positas protulisti, quae tandem earum causa fuit, quae ab homine eloquenti iuris imperito non ornatissime potuerit dici? Quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M'. Curii, quae abs te nuper est dicta, et in C. Hostilii Mancini controversia atque in eo puero, qui ex altera natus erat uxore non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissimos homines summa
239 de iure dissensio. Quaero igitur quid adiuverit oratorem in his causis iuris scientia, cum hic iuris consultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio sed alieno, hoc est non iuris scientia sed eloquentia sustentatus. Equidem hoc saepe audivi, cum aedilitatem P. Crassus peteret eumque maior natu et iam consularis Ser. Galba assectaretur, quod Crassi filiam C. filio suo despondisset, accessisse ad Crassum consulendi causa quendam rusticanum, qui cum Crassum seduxisset atque ad eum rettulisset responsumque ab eo verum magis quam ad suam rem accommodatum abstulisset, ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit quaesivitque qua de re ad Crassum rettulisset. Ex quo ut audivit commotumque ut vidit hominem, Suspenso, inquit, animo et occupato Crassum tibi
240 respondisse video; deinde ipsum Crassum manu prehendit et, Heus tu, inquit, quid tibi in mentem venit ita respondere? Tum ille fidenter homo peritissimus confirmare ita se rem habere ut respondisset nec dubium

esse posse. Galba autem alludens varie et copiose multas similitudines afferre multaque pro aequitate contra ius dicere; atque illum, cum disserendo par esse non posset — quamquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbae nullo modo —, ad auctores confugisse et id, quod ipse diceret, et in P. Mucii fratris sui libris et in Sex. Aelii commentariis scriptum protulisse ac tamen concessisse Galbae disputationem sibi probabilem et prope veram videri.

Ac tamen quae causae sunt eiusmodi, ut de earum 57
iure dubium esse non possit, omnino in iudicium vo- 241
cari non solent. Num quis eo testamento, quod pater
familias ante fecit, quam ei filius natus esset, here-
ditatem petit? Nemo; quia constat agnascendo rumpi
testamentum. Ergo in hoc genere iuris iudicia nulla
sunt. Licet igitur impune oratori omnem hanc partem
iuris sine controversiis ignorare, quae pars sine dubio
multo maxima est; in eo autem iure, quod ambigitur 242
inter peritissimos, non est difficile oratori eius partis,
quamcumque defendet, auctorem aliquem invenire;
a quo cum amentatas hastas acceperit, ipse eas ora-
toris lacertis viribusque torquebit. Nisi vero — bona
venia huius optimi viri dixerim — Scaevolae tu libellis
aut praeceptis soceri tui causam M'. Curii defendisti,
non arripuisti patrocinium aequitatis et defensionem
testamentorum ac voluntatis mortuorum. Ac mea 243
quidem sententia — frequens enim te audivi atque
affui — multo maiorem partem sententiarum sale tuo
et lepore et politissimis facetiis pellexisti, cum et illud
nimium acumen illuderes et admirarere ingenium Scae-
volae, qui excogitasset nasci prius oportere quam emori;
cumque multa colligeres et ex legibus et ex senatus
consultis et ex vita ac sermone communi non modo
acute sed etiam ridicule et facete, ubi si verba, non
rem sequeremur, confici nihil posset. Itaque hilaritatis
plenum iudicium ac laetitiae fuit; in quo quid tibi
iuris civilis exercitatio profuerit, non intellego; dicendi

vis egregia summa festivitate et venustate coniuncta
244 profuit. Ipse ille Mucius paterni iuris defensor et
quasi patrimonii propugnator sui, quid in illa causa,
cum contra te diceret, attulit quod de iure civili de-
promptum videretur? quam legem recitavit? quid
patefecit dicendo quod fuisset imperitis occultius?
Nempe eius omnis oratio versata est in eo, ut scriptum
plurimum valere oportere defenderet. At in hoc genere
pueri apud magistros exercentur omnes, cum in eius
modi causis alias scriptum alias aequitatem defendere
245 docentur. Et credo in illa militis causa, si tu aut
heredem aut militem defendisses, ad Hostilianas te
actiones, non ad tuam vim et ad oratoriam facultatem
contulisses. Tu vero, vel si testamentum defenderes,
sic ageres, ut omne omnium testamentorum ius in eo
iudicio positum videretur, vel si causam ageres militis,
patrem eius, ut soles, dicendo a mortuis excitasses; sta-
tuisses ante oculos; complexus esset filium flensque eum
centumviris commendasset; lapides mehercule omnes flere
ac lamentari coegisses, ut totum illud UTI LINGUA NUN-
CUPASSIT non in XII tabulis, quas tu omnibus bibliothecis
anteponis, sed in magistri carmine scriptum videretur.

58 Nam quod inertiam accusas adulescentium, qui
246 istam artem primum facillimam non ediscant; quae
quam sit facilis illi viderint, qui eius artis arrogantia,
quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant, deinde etiam
tu ipse videris, qui eam artem facilem esse dicis,
quam concedis adhuc artem omnino non esse, sed ali-
quando, si quis aliam artem didicerit, ut hanc artem
efficere posset, tum esse illam artem futuram; deinde,
quod sit plena delectationis; in quo tibi remittunt
omnes istam voluptatem et ea se carere patiuntur;
nec quisquam est eorum, qui, si iam sit ediscendum
sibi aliquid, non Teucrum Pacuvii malit quam Mani-
247 lianas venalium vendendorum leges ediscere; tum autem
quod amore patriae censes nos nostrorum maiorum
inventa nosse debere, non vides veteres leges aut ipsas

sua vetustate consenuisse aut novis legibus esse sublatas? Quod vero viros bonos iure civili fieri putas, quia legibus et praemia proposita sint virtutibus et supplicia vitiis, equidem putabam virtutem hominibus, si modo tradi ratione possit, instituendo et persuadendo, non minis et vi ac metu tradi. Nam ipsum quidem illud etiam sine cognitione iuris, quam sit bellum cavere malum, scire possumus. De me autem 248
ipso, cui uni tu concedis, ut sine ulla iuris scientia tamen causis satis facere possim, tibi hoc, Crasse, respondeo, neque me unquam ius civile didicisse neque tamen in iis causis, quas in iure possem defendere, unquam istam scientiam desiderasse. Aliud est enim esse artificem cuiusdam generis atque artis, aliud in communi vita et vulgari hominum consuetudine non hebetem nec rudem. Cui nostrum [non] licet fundos 249
nostros obire aut res rusticas vel fructus causa vel delectationis invisere? Tamen nemo tam sine oculis, tam sine mente vivit, ut quid sit sementis ac messis, quid arborum putatio ac vitium, quo tempore anni aut quo modo ea fiant omnino nesciat. Num igitur si cui fundus inspiciendus aut si mandandum aliquid procuratori de agri cultura aut imperandum vilico sit, Magonis Carthaginiensis sunt libri perdiscendi an hac communi intellegentia contenti esse possumus? Cur ergo non idem in iure civili, praesertim cum in causis et in negotiis et in foro conteramur, satis instructi esse possumus ad hoc dumtaxat, ne in nostra patria peregrini atque advenae esse videamur? Ac si iam 250
sit causa aliqua ad nos delata obscurior, difficile credo sit cum hoc Scaevola communicare; quanquam ipsi omnia, quorum negotium est, consulta ad nos et exquisita deferunt. An vero, si de re ipsa, si de finibus, cum in rem praesentem [non] venimus, si de tabulis et perscriptionibus controversia est, contortas res et saepe difficiles necessario perdiscimus; si leges nobis aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt,

veremur ne ea, si ab adulescentia iuri civili minus
studuerimus, non queamus cognoscere?

59 Nihilne igitur prodest oratori iuris civilis scientia?
Non possum negare prodesse ullam scientiam, ei prae-
sertim, cuius eloquentia copia rerum debeat esse ornata;
sed multa et magna et difficilia sunt ea, quae sunt
oratori necessaria, ut eius industriam in plura studia
251 distrahere nolim. Quis neget opus esse oratori in
hoc oratorio motu statuque Roscii gestum et venu-
statem? Tamen nemo suaserit studiosis dicendi adu-
lescentibus in gestu discendo histrionum more elaborare.
Quid est oratori tam necessarium quam vox? Tamen
me auctore nemo dicendi studiosus Graecorum more
[et] tragoedorum voci serviet, qui et annos complures
sedentes declamitant et cotidie, ante quam pronuntient,
vocem cubantes sensim excitant eandemque, cum
egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravis-
simum sonum recipiunt et quasi quodam modo col-
ligunt. Hoc nos si facere velimus, ante condemnentur
ii, quorum causas receperimus, quam totiens, quotiens
praescribitur, Paeanem aut Nomionem citarimus.
252 Quod si in gestu, qui multum oratorem adiuvat, et in
voce, quae una maxime eloquentiam vel commendat
vel sustinet, elaborare nobis non licet ac tantum in
utroque assequi possumus, quantum in hac acie coti-
diani muneris spatii nobis datur: quanto minus est ad
iuris civilis perdiscendi occupationem descendendum?
quod et summatim percipi sine doctrina potest et hanc
habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox et
gestus subito sumi et alicunde arripi non potest, iuris
utilitas ad quamque causam quamvis repente vel a
253 peritis vel de libris depromi potest. Itaque illi diser-
tissimi homines ministros habent in causis iuris peritos,
cum ipsi sint imperitissimi, ei qui, ut abs te paulo
ante dictum est, p r a g m a t i c i vocantur. In quo nostri
omnino melius multo, quod clarissimorum hominum
auctoritate leges et iura tecta esse voluerunt. Sed

tamen non fugisset hoc Graecos homines, si ita necesse
esse arbitrati essent oratorem ipsum erudire in iure
civili, non ei pragmaticum adiutorem dare. Nam quod 60
dicis senectutem a solitudine vindicari iuris civilis 254
scientia, fortasse etiam pecuniae magnitudine. Sed
nos non quid nobis utile, verum quid oratori neces-
sarium sit quaerimus. Quamquam, quoniam multa ad
oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet
idem Roscius dicere se, quo plus sibi aetatis accederet,
eo tardiores tibicinis modos et cantus remissiores esse
facturum. Quod si ille astrictus certa quadam nume-
rorum moderatione et pedum tamen aliquid ad requiem
senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare
modos sed totos mutare possumus? Neque enim hoc 255
te, Crasse, fallit, quam multa sint et quam varia
genera dicendi, id quod haud sciam an tu primus
ostenderis, qui iam diu multo dicis remissius et lenius
quam solebas; neque minus haec tamen tua gravissimi
sermonis lenitas quam illa summa vis et contentio
probatur; multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem
audimus et Laelium, qui omnia sermone conficerent
paulo intentiore, nunquam, ut Ser. Galba, lateribus
aut clamore contenderent. Quod si iam hoc facere
non poteris aut noles, vereris ne tua domus talis et
viri et civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a
ceteris deseratur? Equidem tantum absum ab ista
sententia, ut non modo non arbitrer subsidium se-
nectutis in eorum, qui consultum veniant, multitudine
esse ponendum, sed tanquam portum aliquem expectem
istam, quam tu times, solitudinem. Subsidium enim
bellissimum existimo esse senectuti otium.

Reliqua vero etiam si adiuvant, historiam dico et 256
prudentiam iuris publici et antiquitatis [iter et] exem-
plorum copiam, si quando opus erit, a viro optimo
et istis rebus instructissimo familiari meo Congo
mutuabor. [Neque repugnabo, quo minus, id quod modo
hortatus es, omnia legant, omnia audiant, in omni

recto studio atque humanitate versentur; sed mehercule
non ita multum spatii mihi habere videntur, si modo
ea facere et persequi volent, quae a te, Crasse, prae-
cepta sunt; qui mihi prope iam nimis duras leges
imponere visus es huic aetati, sed tamen ad id quod
257 cupiunt adipiscendum prope necessarias. Nam et
subitae ad propositas causas exercitationes et accuratae
ac meditatae commentationes ac stilus ille tuus, quem
tu vere dixisti perfectorem dicendi esse ac magistrum,
multi sudoris est; et illa orationis suae cum scriptis
alienis comparatio et de alieno scripto subita vel
laudandi vel vituperandi vel comprobandi vel refellendi
61 causa disputatio non mediocris contentionis est vel ad
258 memoriam vel ad imitandum. Illud vero fuit horribile,
quod mehercule vereor ne maiorem vim ad deterren-
dum habuerit quam ad cohortandum. Voluisti enim
in suo genere unum quemque nostrum quasi quendam
esse Roscium dixistique non tam ea quae recta essent
probari quam quae prava fastidiis adhaerescere, quod
ego non tam fastidiose in nobis quam in histrionibus
259 spectari puto. Itaque nos raucos saepe attentissime
audiri video; tenet enim res ipsa atque causa; at
Aesopum, si paulum irrauserit, explodi. A quibus
enim nihil praeter voluptatem aurium quaeritur, in iis
offenditur, simul atque imminuitur aliquid de voluptate;
in eloquenti autem multa sunt quae teneant, quae si
omnia summa non sunt et pleraque tamen magna sunt,
necesse est ea ipsa quae sunt mirabilia videri.

260 Ergo, ut ad primum illud revertar, sit orator nobis
is, qui, ut Crassus descripsit, accommodate ad persua-
dendum possit dicere. Is autem concludatur in ea,
quae sunt in usu civitatum vulgari ac forensi, remo-
tisque ceteris studiis, quamvis ea sint ampla atque
praeclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes et
dies urgeatur imiteturque illum, cui sine dubio summa
vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in
quo tantum studium fuisse tantusque labor dicitur,

ut primum impedimenta naturae diligentia industriaque superaret; cumque ita balbus esset, ut eius ipsius artis, cui studeret, primam litteram non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius esse locutus putaretur; deinde cum spiritus eius esset angustior, 261 tantum continenda anima in dicendo est assecutus, ut una continuatione verborum, id quod eius scripta declarant, binae ei contentiones vocis et remissiones continerentur; qui etiam, ut memoriae proditum est, coniectis in os calculis summa voce versus multos uno spiritu pronuntiare consuescebat neque id consistens in loco sed inambulans atque ascensu ingrediens arduo. Hisce ego cohortationibus, Crasse, ad studium 262 et ad laborem incitandos iuvenes vehementer assentior; cetera, quae collegisti ex variis et diversis studiis et artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, tamen ab oratoris proprio officio atque munere seiuncta esse arbitror.

Haec cum Antonius dixisset, sane dubitare visus 62 est Sulpicius et Cotta, utrius oratio propius ad veritatem videretur accedere. Tum Crassus: Operarium 263 nobis quendam, Antoni, oratorem facis atque haud scio an aliter sentias et utare tua illa mirifica ad refellendum consuetudine, qua tibi nemo unquam praestitit; cuius quidem ipsius facultatis exercitatio oratorum propria est, sed iam in philosophorum consuetudine versatur maximeque eorum, qui de omni re proposita in utramque partem solent copiosissime dicere. Verum 264 ego non solum arbitrabar his praesertim audientibus a me informari oportere qualis esse posset is, qui habitaret in subselliis neque quicquam amplius afferret quam quod causarum necessitas postularet, sed maius quiddam videbam, cum censebam oratorem praesertim in nostra re publica nullius ornamenti expertem esse oportere. Tu autem, quoniam exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus circumdedisti, hoc facilius nobis expones ea, quae abs te de officiis praeceptisque

oratoris quaesita sunt; sed opinor secundum hunc diem.
265 Satis enim multa a nobis hodie dicta sunt. Nunc et Scaevola, quoniam in Tusculanum ire constituit, paulum requiescet, dum se calor frangat, et nos ipsi, quoniam id temporis est, valetudini demus operam. Placuit sic omnibus. Tum Scaevola: Sane, inquit, vellem non constituissem in Tusculanum me hodie venturum esse Laelio. Libenter audirem Antonium. Et, cum exsurgeret, simul arridens: Neque enim, inquit, tam mihi molestus fuit, quod ius nostrum civile pervellit, quam iucundus, quod se id nescire confessus est.

---

M. TULLI CICERONIS

DE

# O R A T O R E

## LIBER SECUNDUS.

1 Magna nobis pueris, Quinte frater, si memoria
1 tenes, opinio fuit L. Crassum non plus attigisse doctrinae quam quantum prima illa puerili institutione potuisset, M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem atque ignarum fuisse; erantque multi qui, quamquam non ita se rem habere arbitrarentur, tamen, quo facilius nos incensos studio discendi a doctrina deterrerent, libenter id quod dixi de illis oratoribus praedicarent, ut, si homines non eruditi summam essent prudentiam atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor et stultum in nobis erudiendis patris nostri optimi ac
2 prudentissimi viri studium videretur. Quos tum ut pueri refutare domesticis testibus patre et C. Aculeone propinquo nostro et L. Cicerone patruo solebamus, quod de Crasso pater et Aculeo, quocum erat nostra

matertera, quem Crassus dilexit ex omnibus plurimum, et patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus una decesserat, multa nobis de eius studio et doctrina saepe narravit; cumque nos cum consobrinis nostris, Aculeonis filiis, et ea disceremus, quae Crasso placerent, et ab iis doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud saepe intelleximus, cum essemus eius domi, quod vel pueri sentire poteramus, illum et Graece sic loqui, nullam ut nosse aliam linguam videretur, et doctoribus nostris ea ponere in percontando eaque ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei novum, nihil inauditum videretur. De Antonio vero 3
quamquam saepe ex humanissimo homine patruo nostro acceperamus quem ad modum ille vel Athenis vel Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedidisset, tamen ipse adulescentulus, quantum illius ineuntis aetatis meae patiebatur pudor, multa ex eo saepe quaesivi. Non erit profecto tibi quod scribo hoc novum; nam iam tum ex me audiebas mihi illum ex multis variisque sermonibus nullius rei, quae quidem esset in his artibus, de quibus aliquid existimare possem, rudem aut ignarum esse visum. Sed fuit hoc 4
in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet non didicisse, quam illa despicere et nostrorum hominum in omni genere prudentiam Graecis anteferre; Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat suam, si omnino didicisse nunquam putaretur; atque ita se uterque graviorem fore, si alter contemnere alter ne nosse quidem Graecos videretur.

Quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc 5
tempus; illud autem est huius institutae scriptionis ac temporis, neminem eloquentia non modo sine dicendi doctrina sed ne sine omni quidem sapientia florere unquam et praestare potuisse. Et enim ceterae fere 2
artes se ipsae per se tuentur singulae; bene dicere autem, quod est scienter et perite et ornate dicere,

non habet definitam aliquam regionem, cuius terminis
saepta teneatur. Omnia, quaecumque in hominum dis-
ceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda qui
hoc se posse profitetur, aut eloquentiae nomen relin-
6 quendum est. Quare equidem et in nostra civitate et
in ipsa Graecia, quae semper haec summa duxit, mul-
tos et ingeniis ........ et magna laude dicendi sine
summa rerum omnium scientia fuisse fateor; talem
vero existere eloquentiam, qualis fuerit in Crasso et
Antonio, non cognitis rebus omnibus quae ad tantam
prudentiam pertinerent, tantamque dicendi copiam,
7 quanta in illis fuit, non potuisse confirmo. Quo etiam
feci libentius, ut eum sermonem, quem illi quondam
inter se de his rebus habuissent, mandarem litteris,
vel ut illa opinio, quae semper fuisset, tolleretur, al-
terum non doctissimum alterum plane indoctum fuisse;
vel ut ea, quae existimarem a summis oratoribus de
eloquentia divinitus esse dicta, custodirem litteris, si
ullo modo assequi complectique potuissem; vel me-
hercule etiam ut laudem eorum iam prope senescentem,
quantum ego possem, ab oblivione hominum atque a
8 silentio vindicarem. Nam si ex scriptis cognosci ipsi
suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putassem
laborandum; sed cum alter non multum, quod quidem
extaret, et id ipsum adulescens, alter nihil admodum
scripti reliquisset, deberi hoc a me tantis hominum
ingeniis putavi, ut, quom etiam nunc vivam illorum
memoriam teneremus, hanc immortalem redderem, si
9 possem. Quod hoc etiam spe aggredior maiore ad
probandum, quia non de Ser. Galbae aut C. Carbonis
eloquentia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere
si quid velim nullius memoria iam me refellente, sed
edo haec iis cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus
loquor, saepe audierunt; ut duos summos viros iis,
qui neutrum illorum viderint, eorum, quibus ambo illi
3 oratores cogniti sint, vivorum et praesentium memoria
10 teste commendemus. Nec vero te, carissime frater

atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos
tu agrestis putas, insequor ut erudiam — quid enim
tua potest esse oratione aut subtilius aut ornatius? —
sed [quoniam] sive iudicio, ut soles dicere, sive, ut ille
pater eloquentiae de se Isocrates scripsit ipse, pudore a
dicendo et timiditate ingenua quadam refugisti, sive, ut
ipse iocari soles, unum putasti satis esse non modo in una
familia rhetorem sed paene in tota civitate, non tamen
arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito
propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, ieiuni-
tatem bonarum artium possit illudi. Nihil enim mihi 11
quidem videtur in Crassi et Antonii sermone esse prae-
teritum, quod quisquam summis ingeniis, acerrimis
studiis, optima doctrina, maximo usu cognosci ac per-
cipi potuisse arbitraretur, quod tu facillime poteris
iudicare, qui prudentiam rationemque dicendi per te
ipsum, usum autem per nos percipere voluisti. Sed quo
citius hoc quod suscepimus non mediocre munus confi-
cere possimus, omissa nostra adhortatione ad eorum quos
proposuimus sermonem disputationemque veniamus.

Postero igitur die, quam illa erant acta, hora 12
fere secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset
et apud eum Sulpicius sederet, Antonius autem inam-
bularet cum Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus
senex cum C. Iulio fratre venit. Quod ubi audivit,
commotus Crassus surrexit omnesque admirati maio-
rem aliquam esse causam eorum adventus suspicati
sunt. Qui cum inter se, ut ipsorum usus ferebat, 13
amicissime consalutassent: Quid vos tandem? Crassus,
numquidnam, inquit, novi? Nihil sane, inquit Catulus;
et enim vides esse ludos; sed — vel tu nos ineptos
licet, inquit, vel molestos putes —, cum ad me in
Tusculanum, inquit, heri vesperi venisset Caesar de
Tusculano suo, dixit mihi a se Scaevolam hinc euntem
esse conventum, ex quo mira quaedam se audisse di-
cebat; te, quem ego totiens omni ratione temptans
ad disputandum elicere non potuissem, permulta de

eloquentia cum Antonio disseruisse et tanquam in
schola prope ad Graecorum consuetudinem disputasse.
14 Ita me frater exoravit ne ipsum quidem a studio
audiendi nimis abhorrentem, sed mehercule verentem
ne molesti vobis interveniremus, ut huc secum venirem.
Et enim Scaevolam ita dicere aiebat, bonam partem
sermonis in hunc diem esse dilatam. Hoc tu si cu-
pidius factum existimas, Caesari attribues, si fami-
liarius, utrique nostrum. Nos quidem, nisi forte mo-
4 lesti intervenimus, venisse delectat. Tum Crassus:
15 Equidem, quaequomque vos causa huc attulisset, lae-
tarer, quom apud me viderem homines mihi carissimos
et amicissimos; sed tamen, vere dicam, quaevis causa
mallem fuisset quam ista, quam dicis. Ego enim, ut
quem ad modum sentio loquar, nunquam mihi minus
quam hesterno die placui, magis adeo id facilitate
quam alia ulla culpa mea contigit, qui, dum obsequor
adulescentibus, me senem esse sum oblitus fecique id,
quod ne adulescens quidem feceram, ut iis de rebus,
quae doctrina aliqua continerentur, disputarem. Sed
hoc tamen cecidit mihi peroportune, quod transactis
iam meis partibus ad Antonium audiendum venistis.
16 Tum Caesar: Equidem, inquit, Crasse, et ita sum cu-
pidus in illa longiore te ac perpetua disputatione
audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel ut hoc
sim cotidiano tuo sermone contentus. Itaque experiar
equidem [illud], ut ne Sulpicius familiaris meus aut
Cotta plus quam ego apud te valere videatur, et te
exorabo profecto, ut mihi quoque et Catulo tuae sua-
vitatis aliquid inpertias. Sin tibi id minus licebit,
non te urgebo neque committam, ut, dum vereare tu
17 ne sis ineptus, me esse iudices. Tum ille: Ego me-
hercle, inquit, Caesar, ex omnibus Latinis verbis huius
verbi vim vel maximam semper putavi. Quem enim
nos ineptum vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen
habere ductum, quod non sit aptus, idque in ser-
monis nostri consuetudine perlate patet. Nam qui aut

tempus quid postulet non videt aut plura loquitur aut
se ostentat aut eorum, quibuscum est, vel dignitatis
vel commodi rationem non habet aut denique in ali-
quo genere aut inconcinnus aut multus est, is ineptus
esse dicitur. Hoc vitio cumulata est eruditissima illa 18
Graecorum natio. Itaque quod vim huius mali Graeci
non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt.
Ut enim quaeras omnia, quomodo Graeci ineptum
appellent non reperies. Omnium autem ineptiarum,
quae sunt innumerabiles, haud sciam an nulla sit
maior, quam, ut illi solent, quocumque in loco, quos-
cumque inter homines visum est, de rebus aut diffi-
cillimis aut non necessariis argutissime disputare. Hoc
nos ab istis adulescentibus facere inviti et recusantes
heri coacti sumus. Tum Catulus: Ne Graeci quidem, 5
inquit, Crasse, qui in civitatibus suis clari et magni 19
fuerunt, sicuti tu es nosque omnes in nostra re pu-
blica volumus esse, horum Graecorum, qui se incul-
cant auribus nostris, similes fuerunt, nec in otio ser-
mones huius modi disputationesque fugiebant. Ac si 20
tibi videntur qui temporis, qui loci, qui hominum ra-
tionem non habent inepti, sicut debent videri, num
tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo
porticus haec ipsa, ubi nunc ambulamus, et palaestra
et tot locis sessiones gymnasiorum et Graecorum dis-
putationum memoriam quodam modo commovent? aut
num inportunum tempus in tanto otio, quod et raro
datur et nunc peroptato nobis datum est? aut ho-
mines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes
ii sumus, ut sine iis studiis vitam nullam esse duca-
mus? Omnia ista, inquit Crassus, ego alio modo inter- 21
pretor, qui primum palaestram et sedis et porticus
etiam ipsos, Catule, Graecos exercitationis [et delecta-
tionis] causa [non disputationis] invenisse arbitror.
Nam et saeculis multis ante gymnasia inventa sunt,
quam in iis philosophi garrire coeperunt, et hoc ipso
tempore, quom omnia gymnasia philosophi teneant,

tamen eorum auditores discum audire quam philo-
sophum malunt; qui simul ut increpuit, in media
oratione de maxumis rebus et gravissumis disputan-
tem philosophum omnes unctionis causa relinquont.
Ita levissimam delectationem gravissumae, ut ipsi
22 ferunt, utilitati anteponunt. Otium autem quod dicis
esse, adsentior; verum otii fructus est animi non con-
6 tentio sed relaxatio. Saepe ex socero meo audivi,
quom is diceret socerum suum Laelium semper fere
cum Scipione solitum rusticari eosque incredibiliter
repuerescere esse solitos, quom rus ex urbe tanquam
e vinclis evolavissent. Non audeo dicere de talibus
viris, sed tamen ita solet narrare Scaevola, conchas
eos et umbilicos ad Caietam et ad Laurentum legere
consuesse et ad omnem animi remissionem ludumque
23 descendere. Sic enim res sese habet, ut, quem ad
modum volucris videmus procreationis atque utilitatis
suae causa effingere et construere nidos, easdem autem,
quom aliquid effecerint, levandi laboris sui causa pas-
sim ac libere solutas opere volitare, sic nostri animi
negotiis forensibus atque urbano opere defessi gestiant
24 ac volitare cupiant vacui cura ac labore. Itaque illud
ego, quod in causa Curiana Scaevolae dixi, non dixi
secus ac sentiebam. 'Nam si', inquam, 'Scaevola,
nullum erit testamentum recte factum nisi quod tu
scripseris, omnes ad te cives cum tabulis veniemus,
omnium testamenta tu scribes unus. Quid igitur?'
inquam, 'quando ages negotium publicum? quando
amicorum? quando tuum? quando denique nihil ages?'
Tum illud addidi: 'Mihi enim liber esse non videtur
qui non aliquando nihil agit.' In qua permaneo, Ca-
tule, sententia meque, quom huc veni, hoc ipsum
25 nihil agere et plane cessare delectat. Nam, quod ad-
didisti tertium, vos esse eos qui vitam insuavem sine
his studiis putaretis, id me non modo non hortatur
ad disputandum, sed etiam deterret. Nam ut C. Lu-
cilius homo et doctus et perurbanus dicere solebat

[ea quae scriberet] neque se ab indoctissimis neque a doctissimis legi velle, quod alteri nihil intellegerent alteri plus fortasse quam ipse — de quo etiam scripsit Persium non curo legere (hic fuit enim, ut noramus, omnium fere nostrorum hominum doctissumus), Laelium Decumum volo, quem cognovimus virum bonum et non inlitteratum, sed nihil ad Persium —: sic ego, si iam mihi disputandum sit de his nostris studiis, nolim equidem apud rusticos sed multo minus apud vos. Malo enim non intellegi orationem 7 meam quam reprehendi. Tum Caesar: Equidem, inquit, Catule, iam mihi videor navasse operam, quod 26 huc venerim. Nam haec ipsa recusatio disputationis disputatio quaedam fuit mihi quidem periucunda. Sed cur impedimus Antonium? cuius audio esse partis, ut de tota eloquentia disserat, quemque iam dudum et Cotta et Sulpicius expectat? Ego vero, inquit Crassus, 27 neque Antonium verbum facere patiar et ipse obmutescam, nisi prius a vobis impetraro — Quidnam? inquit Catulus —, ut hic sitis hodie. Tum, quom ille dubitaret, quod ad fratrem promiserat, Ego, inquit Iulius, pro utroque respondeo: sic faciemus; atque ista quidem condicione, vel ut verbum nullum faceres, me teneres. Hic Catulus adrisit et simul: Praecisa, 28 inquit, mihi quidem est dubitatio, quoniam neque domi imperaram et hic, apud quem eram futurus, sine mea sententia tam facile promisit.

Tum omnes oculos in Antonium coniecerunt; et ille Audite vero, audite inquit. Hominem enim audietis de schola atque a magistro et Graecis litteris eruditum. Et eo quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor accessit, cui non solum nos Latini sermonis sed etiam Graeci ipsi solent suae linguae suptilitatem elegantiamque concedere. Sed quia tamen 29 hoc totum, quicquid est, sive artificium sive studium dicendi, nisi accessit os, nullum potest esse, docebo vos, discipuli, id quod ipse non didici, quid de omni

30 genere [dicendi] sentiam. Hic postea quam adriserunt,
Res mihi videtur esse, inquit, facultate praeclara, arte
mediocris. Ars enim earum rerum est quae sciuntur,
oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia,
continetur. Nam et apud eos dicimus qui nesciunt
et ea dicimus quae nescimus ipsi. Itaque et illi alias
aliud isdem de rebus et sentiunt et iudicant et nos
contrarias saepe causas dicimus, non modo ut Crassus
contra me dicat aliquando aut ego contra Crassum,
cum alterutri necesse sit falsum dicere, sed etiam ut
uterque nostrum eadem de re alias aliud defendat,
quom plus uno verum esse non possit. Ut igitur in
eius modi re, quae mendacio nixa sit, quae ad scien-
tiam non saepe perveniat, quae opiniones hominum
et saepe errores aucupetur, ita dicam, si causam pu-
tatis esse cur audiatis.

8
Nos vero et valde quidem, Catulus inquit, puta-
31 mus atque eo magis, quod nulla mihi ostentatione
videris esse usurus. Exorsus es enim non gloriose,
magis a veritate, ut tu putas, quam [a] nescio qua
32 dignitate. Ut igitur de ipso genere sum confessus,
inquit Antonius, artem esse non maximam, sic illud
adfirmo, praecepta posse quaedam dari peracuta ad
pertractandos animos hominum et ad excipiendas eorum
voluntates. Huius rei scientiam si quis volet magnam
quandam artem esse dicere, non repugnabo. Et enim
quom plerique temere ac nulla ratione causas in foro
dicant, nonnulli autem propter exercitationem aut
propter consuetudinem aliquam callidius id faciant,
non est dubium quin, si quis animadverterit quid sit
quare alii melius quam alii dicant, id possit notare.
Ergo id qui toto in genere fecerit, is si non plane
33 artem, at quasi artem quandam invenerit. Atque uti-
nam, ut mihi illa videor videre in foro atque in causis,
item nunc quem ad modum ea reperirentur possem vo-
bis exquirere!

Sed de me videro; nunc hoc propono, quod mihi

persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil esse per-
fecto oratore praeclarius. Nam ut usum dicendi omit-
tam, qui in omni pacata et libera civitate dominatur,
tanta oblectatiost in ipsa facultate dicendi, ut nihil
hominum aut auribus aut mentibus iucundius percipi
possit. Qui enim cantus moderata oratione dulcior 34
inveniri potest? quod carmen artificiosa verborum con-
clusione aptius? qui actor imitanda quam orator sus-
cipienda veritate iucundior? Quid autem suptilius
quam crebrae acutaeque sententiae? quid admirabilius
quam res splendore inlustrata verborum? quid plenius
quam omni genere rerum cumulata oratio? Neque
ulla non propria oratoris res est, quae quidem ornate
dici graviterque debet. Huius est in dando consilio 9
de maxumis rebus cum dignitate explicata sententia; 35
eiusdem et languentis populi incitatio et effrenati mo-
deratio; eadem facultate et fraus hominum ad perni-
ciem et integritas ad salutem vocatur. Quis cohortari
ad virtutem ardentius, quis a vitiis acrius revocare,
quis vituperare improbos asperius, quis laudare bonos
ornatius, quis cupiditatem vehementius frangere accu-
sando potest? quis maerorem levare mitius consolando?
Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita me- 36
moriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia
nisi oratoris immortalitati commendatur? Nam si qua
est ars alia, quae verborum aut faciendorum aut legen-
dorum scientiam profiteatur, aut si quisquam dicitur
nisi orator formare orationem eamque variare et di-
stinguere quasi quibusdam verborum sententiarumque
insignibus, aut si via ulla nisi ab hac [una] arte tra-
ditur aut argumentorum aut sententiarum aut denique
discriptionis atque ordinis, fateamur aut hoc, quod
haec ars profiteatur, alienum esse aut cum alia aliqua
arte esse commune. Sed si in hac una est ea ratio 37
atque doctrina, non, si qui aliarum artium bene locuti
sunt, eo minus id est huius unius proprium; sed ut
orator de iis rebus, quae ceterarum artium sunt, si

modo eas cognovit, ut heri Crassus dicebat, optume potest dicere, sic ceterarum artium homines ornatius
38 illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt. Neque enim si de rusticis rebus agricola quispiam aut etiam, id quod multi, medicus de morbis aut si de pingendo pictor aliquis diserte scripserit aut dixerit, idcirco illius artis putandast eloquentia; in qua, quia vis magna est in hominum ingeniis, emolumenti etiam sine doctrina aliquid omnium generum atque artium consequontur; sed quod cuiusque sit proprium etsi ex eo iudicari potest, quom videris quid quaeque doceat, tamen hoc certius esse nihil potest, quam quod omnes artes aliae sine eloquentia suum munus praestare possunt, orator sine ea nomen optinere suum non potest; ut ceteri si diserti sint, aliquid ab hoc habeant, hic, nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam petere non possit.

10
39 Tum Catulus: Etsi, inquit, Antoni, minime impediendus est interpellatione iste cursus orationis tuae, patiere tamen mihique ignosces. Noenum possum quin exclamem, ut ait ille in Trinummo; ita vim oratoris quom exprimere subtiliter visus es tum laudare copiosissime; quod quidem eloquentem vel optume facere oportet, ut eloquentiam laudet; debet enim ad eam laudandam ipsam illam adhibere quam laudat. Sed perge porro; tibi enim adsentior vestrum esse hoc totum diserte dicere idque si quis in alia arte faciat, eum adsumpto aliunde uti bono, non proprio
40 nec suo. Et Crassus: Nox te, inquit, nobis, Antoni, expolivit hominemque reddidit. Nam hesterno sermone unius cuiusdam operis, ut ait Caecilius, remigem aliquem aut baiulum nobis oratorem descripseras, inopem quendam humanitatis atque inurbanum. Tum Antonius: Heri enim, inquit, hoc mihi proposueram ut, si te refellissem, hos ab te discipulos abducerem, nunc Catulo audiente et Caesare videor debere non tam pugnare tecum quam quid ipse sentiam dicere.

Sequitur igitur, quoniam nobis est hic, de quo 41
loquimur, in foro atque [in] oculis civium constituendus, ut videamus quid ei negotii demus cuique eum muneri velimus esse praepositum. Nam Crassus heri, quom vos, Catule et Caesar, non adessetis, posuit breviter in artis distributione idem quod Graeci plerique posuerunt neque sane quid ipse sentiret sed quid ab illis diceretur ostendit: duo prima genera quaestionum esse, in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum
alterum certum. Infinitum mihi videbatur id dicere, 42
in quo aliquid generatim quaereretur, hoc modo: Expetendane esset eloquentia? expetendine honores? certum autem, in quo quid in personis et [in] constituta re et definita quaereretur; cuius modi sunt, quae in foro atque in civium causis disceptationibusque ver-
santur. Ea mihi videntur aut in lite oranda aut in 43
consilio dando esse posita. Nam illud tertium, quod et a Crasso tactum est et, ut audio, [ille] ipse Aristoteles, qui haec maxime inlustravit, adiunxit, etiam si opus est, minus est tamen necessarium. Quidnam? inquit Catulus, an laudationes? Id enim video poni
genus tertium. Ita, inquit Antonius, et in eo quidem 11
genere scio et me et omnes, qui adfuerunt, delectatos 44
esse vehementer, quom a te est Popilia mater vestra laudata, cui primum mulieri hunc honorem in nostra civitate tributum puto. Sed non omnia, quaecumque loquimur, mihi videntur ad artem et ad praecepta
esse revocanda. Ex iis enim fontibus, unde [ad omnia 45
ornamenta] dicendi praecepta sumuntur, licebit etiam laudationem ornare neque illa elementa desiderare, quae ut nemo tradat, quis est qui nesciat quae sunt in homine laudanda? Positis enim iis rebus, quas Crassus in illius orationis suae, quam contra collegam censor habuit, principio dixit: Quae natura aut fortuna darentur hominibus, in iis rebus se vinci posse animo aequo pati; quae ipsi sibi homines parare possent, in iis rebus se pati non

posse vinci, qui laudabit quempiam intelleget ex-
46 ponenda sibi esse fortunae bona. Ea sunt generis pecuniae propinquorum amicorum opum valetudinis formae virium ingeni et ceterarum rerum quae sunt aut corporis aut extraneae; si habuerit, bene rebus iis usum; si non habuerit, sapienter caruisse; si amiserit, moderate tulisse. Deinde quid sapienter is quem laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid denique cum aliqua virtute aut fecerit aut tulerit. Haec et quae sunt eius generis facile videbit qui
47 volet laudare et qui vituperare contraria. Quor igitur dubitas, inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quoniam est in rationem rerum? Non enim, si est facilius, eo de numero quoque [est] excerpendum. Quia nolo, inquit, omnia, quae cadunt aliquando in oratorem, quamvis exigua sint, ea sic tractare, quasi nihil
48 possit dici sine praeceptis suis. Nam et testimonium saepe dicendum est ac nonnunquam etiam accuratius, ut mihi etiam necesse fuit in Sex. Titium seditiosum civem et turbulentum; explicavi in eo [testimonium] dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno plebis pro re publica restitissem, quaeque ab eo contra rem publicam facta arbitrarer exposui; diu retentus sum, multa audivi, multa respondi. Num igitur
12 placet, quom de eloquentia praecipias, aliquid etiam de testimoniis dicendis quasi in arte tradere? Nihil
49 sane, inquit Catulus, necessest. Quid? si, quod saepe summis viris accidit, mandata sint exponenda aut in senatu ab imperatore aut ad imperatorem aut ad regem aut ad populum aliquem a senatu, num quia genere orationis in eius modi causis accuratiore est utendum, idcirco etiam pars haec causarum numeranda videtur aut propriis praeceptis instruenda? Minime vero, inquit Catulus. Non enim deerit homini diserto in eius modi rebus facultas ex ceteris rebus et causis com-
50 parata. Ergo item, inquit, illa, quae saepe diserte

agenda sunt et quae ego paulo ante, quom eloquentiam laudarem, dixi oratoris esse, neque habent suum locum ullum in divisione partium neque certum praeceptorum genus et agenda sunt non minus diserte quam quae in lite dicuntur, obiurgatio cohortatio consolatio, quorum nihil est quod non summa dicendi ornamenta desideret; sed ex artificio res istae praecepta non quaerunt. Plane, inquit Catulus, adsentior.

Age vero, inquit Antonius, qualis oratoris et 51
quanti hominis in dicendo putas esse historiam scribere? Si, ut Graeci scripserunt, summi, inquit Catulus; si, ut nostri, nihil opus est oratore; satis est non esse mendacem. Atqui, ne nostros contemnas, inquit Antonius, Graeci quoque [ipsi] sic initio scriptitarunt,
ut noster Cato, ut Pictor, ut Piso. Erat enim histo- 52
ria nihil aliud nisi annalium confectio, cuius rei memoriaeque publicae retinendae causa ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium pontificem maximum res omnes singulorum annorum mandabat litteris pontifex maximus efferebatque in album et proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi:
ii qui etiam nunc annales maximi nominantur. Hanc 53
similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monumenta solum temporum hominum locorum gestarum[que] rerum reliquerunt. Itaque qualis apud Graecos Pherecydes Hellanicus Acusilas fuit aliique permulti, talis noster Cato et Pictor et Piso, qui neque tenent quibus rebus ornetur oratio — modo enim huic ista sunt importata — et, dum intellegatur quid dicant, unam dicendi laudem putant
esse brevitatem. Paulum se erexit et addidit maiorem 54
historiae sonum vocis vir optumus Crassi familiaris Antipater. Ceteri non exornatores rerum sed tantummodo narratores fuerunt. Est, inquit Catulus, ut dicis. 13
Sed iste ipse Coelius neque distinxit historiam varietate locorum neque verborum collocatione et tractu orationis leni et aequabili perpolivit illud opus, sed

ut homo neque doctus neque maxime aptus ad dicen-
dum, sicut potuit, dolavit; vicit tamen, ut dicis, su-
55 periores. Minime mirum, inquit Antonius, si ista res
adhuc nostra lingua inlustrata non est. Nemo enim
studet eloquentiae nostrorum hominum, nisi ut in
causis atque in foro eluceat; apud Graecos autem elo-
quentissimi homines, remoti a causis forensibus cum
ad ceteras res inlustris tum ad historiam scribendam
[maxime] se applicaverunt. Namque et Herodotum
illum, qui princeps genus hoc ornavit, in causis nihil
omnino versatum esse accepimus; atqui tanta est elo-
quentia, ut me quidem, quantum ego Graece scripta
56 intellegere possum, magnopere delectet; et post illum
Thucydides omnes dicendi artificio mea sententia facile
vicit, qui ita creber est rerum frequentia, ut verborum
prope numerum sententiarum numero consequatur, ita
porro verbis est aptus et pressus, ut nescias utrum
res oratione an verba sententiis inlustrentur; atqui ne
hunc quidem, quanquam est in re publica versatus,
ex numero accepimus eorum, qui causas dictitarunt,
et hos ipsos libros tum scripsisse dicitur, quom a re
publica remotus atque — id quod optumo cuique
Athenis accidere solitum est — in exilium pulsus
57 esset. Hunc consecutus est Syracusius Philistus, qui,
quom Dionysii tyranni familiarissimus esset, otium
suum consumpsit in historia scribenda maximeque
Thucydidem est, ut mihi videtur, imitatus. Postea
vero ex clarissima quasi rhetoris officina duo prae-
stantes ingenio, Theopompus et Ephorus, ab Isocrate
magistro impulsi se ad historiam contulerunt; causas
14 omnino nunquam attigerunt. Denique etiam a philo-
58 sophia profectus princeps Xenophon Socraticus ille,
post ab Aristotele Callisthenes comes Alexandri scrip-
sit historiam, et is quidem rhetorico paene more;
ille autem superior leniore quodam sono est usus et
qui illum impetum oratoris non habeat, vehemens for-
tasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem

videtur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timaeus, quantum autem iudicare possum, longe eruditissimus et rerum copia et sententiarum varietate abundantissimus et ipsa compositione verborum non incompositus magnam eloquentiam ad scribendum attulit sed nullum usum forensem.

Haec cum ille dixisset, Quid est, inquit, Catule? 59
Caesar; ubi sunt qui Antonium Graece negant scire? quot historicos nominavit! quam scienter, quam proprie de uno quoque dixit! Id mehercule, inquit Catulus, admirans illud iam mirari desino, quod multo magis ante mirabar, hunc, quom haec nesciret, in dicendo posse tantum. Atqui, Catule, inquit Antonius, non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans horum libros et nonnullos alios, sed delectationis causa, quom est otium, legere soleo. Quid ergo? est, 60
fatebor, aliquid tamen; ut, quom in sole ambulem, etiam si ego aliam ob causam ambulem, fieri natura tamen ut colorer, sic, quom istos libros ad Misenum — nam Romae vix licet — studiosius legero, sentio illorum tactu orationem meam quasi colorari. Sed ne latius hoc vobis patere videatur, haec dumtaxat in Graecis intellego, quae ipsi, qui scripserunt, voluerunt vulgo intellegi; in philosophos vestros si quando in- 61
cidi, deceptus indicibus librorum, qui sunt fere inscripti de rebus notis et inlustribus, de virtute, de iustitia, de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intellego; ita sunt angustis et concisis disputationibus inligati. Poetas omnino quasi alia quadam lingua locutos non conor attingere. Cum iis me, ut dixi, oblecto, qui res gestas aut orationes scripserunt suas aut qui ita loquontur, ut videantur voluisse esse nobis, qui non sumus eruditissumi, familiares. Sed illuc redeo. 15
Videtisne quantum munus sit oratoris historia? Haud 62
scio an flumine orationis et varietate maxumum; neque eam reperio usquam separatim instructam rhetorum praeceptis; sita sunt enim ante oculos. Nam quis

nescit primam esse historiae legem, ne quid falsi di-
cere audeat? deinde ne quid veri non audeat? ne quae
suspicio gratiae sit in scribendo? ne quae simultatis?
63 Haec scilicet fundamenta nota sunt omnibus. Ipsa
autem exaedificatio posita est in rebus et verbis.
Rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum
descriptionem; volt etiam, quom in rebus magnis
memoria digna consilia primum, deinde acta, postea
eventus expectentur, et de consiliis significari quid
scriptor probet et in rebus gestis declarari non solum
quid actum aut dictum sit sed etiam quomodo, et
quom de eventu dicatur, ut causae explicentur omnes
vel casus vel sapientiae vel temeritatis hominumque
ipsorum non solum res gestae sed etiam qui fama ac
64 nomine excellant, de cuiusque vita atque natura. Ver-
borum autem ratio et genus orationis fusum atque
tractum et cum lenitate quadam aequabiliter profluens
sine hac iudiciali asperitate et sine sententiarum foren-
sibus aculeis persequendumst. Harum tot tantarum-
que rerum videtisne nulla esse praecepta, quae in ar-
tibus rhetorum reperiantur?

In eodem silentio multa alia oratorum officia
iacuerunt, cohortationes praecepta, consolationes ad-
monita; quae tractanda sunt omnia disertissume, sed
locum suum in his artibus, quae traditae sunt, habent
65 nullum. Atque in hoc genere illa quoque est infinita
silva, quod oratori plerique, ut etiam Crassus ostendit,
duo genera ad dicendum dederunt: unum de certa de-
finitaque causa, quales sunt quae in litibus, quae in
deliberationibus versantur — addat si qui volet etiam
laudationes —; alterum, quod appellant omnes fere
scriptores, explicat nemo, infinitam generis sine tem-
pore et sine persona quaestionem. Hoc quid et quan-
tum sit, quom dicunt, intellegere mihi non videntur.
66 Si enim est oratoris, quaequomque res infinite posita
sit, de ea posse dicere, dicendum erit ei quanta sit
solis magnitudo, quae forma terrae; de mathematicis,

de musicis rebus non poterit quin dicat hoc onere suscepto recusare. Denique ei, qui profitetur esse suum non solum de eis controversiis, quae temporibus et personis notatae sunt, hoc est de omnibus forensibus, sed etiam de generum infinitis quaestionibus dicere, nullum potest esse genus orationis quod sit exceptum. Sed si illam quoque partem quaestionum 16
oratori volumus adiungi vagam et liberam et late 67
patentem, ut de rebus bonis aut malis, expetendis aut fugiendis, honestis aut turpibus, utilibus aut inutilibus, de virtute, de iustitia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de amicitia, de officio, de fide, de ceteris virtutibus contrariisque vitiis dicendum oratori putemus; itemque de re publica, de imperio, de re militari, de disciplina civitatis, de hominum moribus, adsumamus eam quoque partem, sed ita, ut sit circumscripta modicis regionibus. Equidem omnia, quae pertinent ad usum 68
civium, morem hominum, quae versantur in consuetudine vitae, in ratione rei publicae, in hac societate civili, in sensu hominis communi, in natura, in moribus comprehendenda esse oratori puto; si minus, ut separatim de iis rebus philosophorum more respondeat, at certe, ut in causa prudenter possit intexere; hisce autem ipsis de rebus ut ita loquatur, uti ei qui iura, qui leges, qui civitates constituerunt locuti sunt, simpliciter et splendide, sine ulla serie disputationum et sine ieiuna concertatione verborum. Hoc loco ne qua 69
sit admiratio, si tot tantarumque rerum nulla a me praecepta ponentur, sic statuo: ut in ceteris artibus, quom tradita sint cuiusque artis difficillima, reliqua, quia aut faciliora aut similia sunt, tradi non necesse esse; ut in pictura, qui hominum speciem pingere perdidicerit, posse eum cuiusvis vel formae vel aetatis, etiam si non didicerit, pingere neque esse periculum, qui leonem aut taurum pingat egregie, ne idem in multis aliis quadrupedibus facere non possit — neque

est omnino ars ulla, in qua omnia, quae illa arte effici possint, a doctore tradantur, sed qui primarum et certarum rerum genera ipsa didicerunt, re-
70 liqua † persequantur —, similiter arbitror in hac sive ratione sive exercitatione dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentes, qui aut de re publica aut de ipsius rebus aut de iis, contra quos aut pro quibus dicat, quom aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium movere possit, illum de toto illo genere reliquarum orationum non plus quaesiturum esse quid dicat, quam Polyclitum illum, quom Herculem fingebat, quem ad modum pellem aut hydram fingeret, etiam si haec nunquam separatim facere didicisset.

17
Tum Catulus: Praeclare mihi videris, Antoni,
71 posuisse, inquit, ante oculos quid discere oporteret eum qui orator esset futurus, quid, etiam si non didicisset, ex eo quod didicisset adsumeret. Deduxisti enim totum hominem in duo genera solum causarum, cetera innumerabilia exercitationi et similitudini reliquisti. Sed videto ne in istis duobus generibus hydra tibi sit et pellis, Hercules autem et alia opera maiora in illis rebus, quas praetermittis, relinquantur. Non enim mihi minus operis videtur de universis generibus rerum quam de singulorum causis ac multo etiam maius de natura deorum quam de hominum litibus
72 dicere. Non est ita, inquit Antonius. Dicam enim tibi, Catule, non tam doctus quam, id quod est maius, expertus. Omnium ceterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti neque inexercitato nec communium litterarum et politioris humanitatis experti; in causarum contentionibus magnum est quoddam opus atque haud sciam an de humanis operibus longe maxumum: in quibus vis oratoris plerumque ab imperitis exitu et victoria iudicatur; ubi adest armatus adversarius, qui sit et feriendus et repellendus; ubi saepe is, qui rei dominus futurus est, alienus atque

iratus aut etiam amicus adversario et inimicus tibi est; quom aut docendus is est aut dedocendus aut reprimendus aut incitandus aut omni ratione ad tempus, ad causam oratione moderandus — in quo saepe benivolentia ad odium, odium autem ad benivolentiam deducendum est —; aut tanquam machinatione aliqua tum ad severitatem tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam tum ad laetitiam est contorquendus; omnium sententiarum gravitate, omnium verborum 73 ponderibus est utendum; accedat oportet actio varia vehemens plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena veritatis. In his operibus si quis illam artem comprehenderit, ut tamquam Phidias Minervae signum efficere possit, non sane quem ad modum in clipeo [eidem artifex] minora illa opera facere discat laborabit.

18 Tum Catulus: Quo ista maiora ac mirabiliora 74 fecisti, eo me maior expectatio tenet quibusnam rationibus quibusque praeceptis ea tanta vis comparetur; non quo mea quidem iam intersit — neque enim aetas id mea desiderat et aliud genus quoddam dicendi nos secuti sumus, qui nunquam sententias de manibus iudicum vi quadam orationis extorsimus ac potius placatis eorum animis tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus — sed tamen ista tua nullum ad usum meum, tantum cognoscendi studio adductus requiro. Nec mihi opus est Graeco aliquo doctore, qui 75 mihi pervolgata praecepta decantet, cum ipse nunquam forum, nunquam ullum iudicium aspexerit; ut Peripateticus ille dicitur Phormio, quom Hannibal Carthagine expulsus Ephesum ad Antiochum venisset exul proque eo, quod eius nomen erat magna apud omnis gloria, invitatus esset ab hospitibus suis, ut eum quem dixi, si vellet, audiret; quomque is se non nolle dixisset, locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperii officio et de re militari. Tum, quom ceteri qui illum audierant vehementer essent delectati, quaerebant ab Hannibale quidnam ipse de illo philosopho

iudicaret. Hic Poenus non optume Graece, sed tamen
libere respondisse fertur, multos se deliros senes saepe
vidisse, sed qui magis quam Phormio deliraret, vidisse
76 neminem. Neque mehercule iniuria. Quid enim aut
adrogantius aut loquacius fieri potuit quam Hannibali,
qui tot annis de imperio cum populo Romano omnium
gentium victore certasset, Graecum hominem, qui nun-
quam hostem, nunquam castra vidisset, nunquam de-
nique minimam partem ullius publici muneris attigisset,
praecepta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes
isti qui de arte dicendi praecipiunt videntur; quod
enim ipsi experti non sunt, id docent ceteros. Sed
hoc minus fortasse errant, quod non te, ut Hannibalem,
sed pueros aut adulescentulos docere conantur.

19 77 Erras, Catule, inquit Antonius. Nam egomet in
multos iam Phormiones incidi. Quis enim est istorum
Graecorum qui quemquam nostrum quicquam intel-
legere arbitretur? Ac mihi quidem non ita molesti
sunt; facile omnes perpetior et perfero. Nam aut ali-
quid adferunt, quod mihi non displiceat, aut efficiunt,
ut me non didicisse minus paeniteat. Dimitto autem
eos non tam contumeliose quam philosophum illum
Hannibal, et eo fortasse plus habeo etiam negotii.
Sed tamen est eorum doctrina, quantum ego iudicare
78 possum, perridicula. Dividunt enim totam rem in duas
partis, in causae controversiam et in quaestionis.
Causam appellant rem positam in disceptatione reorum
et controversia, quaestionem autem rem positam in
infinita dubitatione. De causa praecepta dant, de altera
79 parte dicendi mirum silentium est. Deinde quinque
faciunt quasi membra eloquentiae, invenire quid dicas,
inventa disponere, deinde ornare verbis, post memoriae
mandare, tum ad extremum agere ac pronuntiare; rem
sane non reconditam. Quis enim hoc non sua sponte
viderit, neminem posse dicere nisi et quid diceret et
quibus verbis et quo ordine diceret haberet et ea
meminisset? Atque haec ego non reprehendo, sed ante

oculos posita esse dico, ut eas item quattuor quinque
sexve partis vel etiam septem — quoniam aliter ab
aliis digeruntur —, in quas est ab iis omnis oratio
distributa. Iubent enim exordiri ita, ut eum qui audiat 80
benivolum nobis faciamus et docilem et attentum;
deinde rem narrare et ita, ut veri similis narratio sit,
ut aperta, ut brevis; post autem dividere causam aut
proponere, nostra confirmare argumentis ac rationibus,
deinde contraria refutare. Tum autem alii conclusio-
nem orationis et quasi perorationem collocant, alii
iubent, antequam peroretur, ornandi aut augendi causa
degredi, deinde concludere ac perorare. Ne haec quidem 81
reprehendo; sunt enim concinne distributa; sed tamen,
id quod necesse fuit hominibus expertibus veritatis,
non perite. Quae enim praecepta principiorum et
narrationum esse voluerunt, ea in totis orationibus
sunt conservanda. Nam ego mihi benivolum iudicem 82
facilius facere possum, quom sum in cursu orationis,
quam quom omnia sunt inaudita; docilem autem, non
quom polliceor me demonstraturum, sed tum quom
doceo et explano; attentum vero credo tota actione
excitandis mentibus iudicum, non prima denuntiatione
efficere possumus. Iam vero narrationem quod iubent 83
veri similem esse et apertam et brevem, recte nos
admonent; quod haec narrationis magis putant esse
propria quam totius orationis, valde mihi videntur
errare; omninoque in hoc omnis est error, quod exi-
stimant artificium esse hoc quoddam non dissimile
ceterorum, cuius modi de ipso iure civili hesterno die
Crassus componi posse dicebat: ut genera rerum pri-
mum exponerentur, in quo vitium est, si genus ullum
praetermittitur; deinde singulorum partes generum, in
quo et deesse aliquam partem et superare mendosum
est; tum verborum omnium definitiones, in quibus
neque abesse quicquam decet neque redundare. Sed 20
hoc si in iure civili, si etiam in parvis aut medio- 84
cribus rebus doctiores adsequi possunt, non idem sentio

tanta hac in re tamque immensa posse fieri. Sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad eos qui haec docent: omnia iam explicata et perpolita adsequentur; sunt enim innumerabiles de his rebus libri neque abditi neque obscuri. Sed videant quid velint, ad ludendumne an ad pugnandum arma sint sumpturi. Aliud enim pugna et acies aliud ludus campusque noster desiderat. Ac tamen ars ipsa ludicra armorum et gladiatori et militi prodest aliquid; sed animus acer et praesens et acutus idem atque vorsutus invictos viros efficit [non difficilius arte coniuncta].

85 Quare ego tibi oratorem sic iam instituam, si potuero, ut quid efficere possit ante perspiciam. Sit enim mihi tinctus litteris, audierit aliquid, legerit, ista ipsa praecepta acceperit; temptabo quid deceat, quid voce, quid viribus, quid spiritu, quid lingua efficere possit. Si intellegam posse ad summos pervenire, non solum hortabor ut elaboret, sed etiam, si vir quoque bonus mihi videbitur esse, obsecrabo. Tantum ego in excellente oratore et eodem bono viro pono esse ornamenti universae civitati. Sin videbitur, quom omnia summe fecerit, tamen ad mediocris oratores esse venturus, permittam ipsi quid velit; molestus magno opere non ero. Sin plane abhorrebit et erit absurdus, ut se contineat aut ad aliud studium trans-
86 ferat admonebo. Nam neque is, qui optume potest, deserendus ullo modost a cohortatione nostra neque is, qui aliquid potest, deterrendus; quod alterum divinitatis mihi cuiusdam videtur, alterum, vel non facere quod non optume possis vel facere quod non pessume facias, humanitatis, tertium vero illud, clamare contra quam deceat et quam possit, hominis est, ut tu, Catule, de quodam clamatore dixisti, stultitiae suae quam
87 plurimos testes domestico praeconio colligentis. De hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus adiuvandusque sit, ita loquamur, ut ei tradamus ea dumtaxat quae nos usus docuit, ut nobis ducibus veniat eo quo

sine duce ipsi pervenimus, quoniam meliora docere non possumus.

21 88 Atque ut a familiari nostro exordiar, hunc ego, Catule, Sulpicium primum in causa parvola adulescentulum audivi voce et forma et motu corporis et reliquis rebus aptis ad hoc munus, de quo quaerimus, oratione autem celeri et concitata, quod erat ingenii, et verbis ecfervescentibus et paulo nimium redundantibus, quod erat aetatis. Non sum aspernatus; volo enim se efferat in adulescente fecunditas. Nam facilius sicut in vitibus revocantur ea quae se nimium profuderunt quam, si nihil valet materies, nova sarmenta cultura excitantur; item volo esse in adulescente unde aliquid amputem. Non enim potest in eo sucus esse diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem assecutum. Vidi statim indolem neque dimisi tempus 89 et eum cohortatus sum, ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum, magistrum autem quem vellet eligeret; me quidem si audiret, L. Crassum. Quod iste arripuit et ita sese facturum confirmavit atque etiam addidit, gratiae scilicet causa, me quoque sibi magistrum futurum. Vix annus intercesserat ab hoc sermone cohortationis meae, quom iste accusavit C. Norbanum defendente me. Non est credibile quid interesse mihi sit visum inter eum, qui tum erat et qui anno ante fuerat. Omnino in illud genus eum Crassi magnificum atque praeclarum natura ipsa ducebat, sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem studio atque imitatione intendisset atque ita dicere consuesset, ut tota mente 22 Crassum atque omni animo intueretur. Ergo hoc sit 90 primum in praeceptis meis, ut demonstremus quem imitetur atque ita ut, quae maxume excellent in eo, quem imitabitur, ea diligentissime persequatur. Tum accedat exercitatio, qua illum quem delegerit imitando effingat atque exprimat, non ut multos imitatores saepe cognovi, qui aut ea quae facilia sunt aut etiam illa quae insignia ac paene vitiosa consectentur imi-

91 tando. Nihil est facilius quam amictum imitari ali-
cuius aut statum aut motum. Si vero etiam vitiosi
aliquid est, id sumere et in eo vitiosum esse non
magnum est, ut ille, qui nunc etiam amissa voce furit
in re publica, Fufius nervos in dicendo C. Fimbriae,
quos tamen habuit ille, non assequitur, oris pravitatem
et verborum latitudinem imitatur. Sed tamen ille nec
deligere scivit, cuius potissimum similis esset, et in
eo ipso quem delegerat imitari etiam vitia voluit.
92 Qui autem ita faciet ut oportet, primum vigilet ne-
cesse est in deligendo, deinde quem probavit in eo,
quae maxime excellent, ea diligentissime persequatur.

Quid enim causae censetis esse, cur aetates ex-
tulerint singulae singula prope genera dicendi? Quod
non tam facile in nostris oratoribus possumus iudicare,
quia scripta ex quibus iudicium fieri posset non multa
sane reliquerunt, quam in Graecis, ex quorum scriptis
cuiusque aetatis quae dicendi ratio voluntasque fuerit
93 intellegi potest. Antiquissimi fere sunt, quorum quidem
scripta constent, Pericles atque Alcibiades et eadem
aetate Thucydides, suptiles acuti breves sententiisque
magis quam verbis abundantes. Non potuisset ac-
cidere ut unum genus esset omnium, nisi aliquem sibi
proponerent ad imitandum. Consecuti sunt hos Critias
Theramenes Lysias. Multa Lysiae scripta sunt, non-
nulla Critiae, de Theramene audimus. Omnes etiam
tum retinebant illum Pericli sucum, sed erant paulo
94 uberiore filo. Ecce tibi est exortus Isocrates, magister
istorum omnium, cuius e ludo tanquam ex equo
Troiano meri principes exierunt; sed eorum partim in
23 pompa partim in acie inlustres esse voluerunt. Atque
et illi Theopompi Ephori Philisti Naucratae multique
alii naturis differunt, voluntate autem similes sunt et
inter sese et magistri; et hi qui se ad causas contu-
lerunt, ut Demosthenes Hyperides Lycurgus Aeschines
Dinarchus aliique complures, etsi inter se pares non
fuerunt, tamen omnes sunt in eodem veritatis imitandae

genere versati, quorum quamdiu mansit imitatio, tamdiu genus illud dicendi studiumque vixit; posteaquam ex- 95
tinctis eis omnis eorum memoria sensim obscurata est et evanuit, alia quaedam dicendi molliora ac remissiora genera viguerunt. Inde Demochares, quem aiunt sororis filium fuisse Demostheni, tum Phalereus ille Demetrius omnium istorum mea sententia politissimus aliique horum similes extiterunt. Quae si volemus usque ad hoc tempus persequi, intellegemus, ut etiam Alabandensem illum Meneclem et eius fratrem Hieroclem, quos ego audivi, tota imitetur Asia, sic semper fuisse aliquem, cuius se similes plerique esse vellent.

Hanc igitur similitudinem qui imitatione adsequi 96
volet, quom exercitationibus crebris atque magnis tum scribendo maxume persequatur. Quod si haec noster Sulpicius faceret, multo eius oratio esset pressior; in qua nunc interdum, ut in herbis rustici solent dicere in summa ubertate, inest luxuries quaedam, quae stilo depascenda est. Hic Sulpicius, Me quidem, inquit, 97
recte mones idque mihi gratum est; sed ne te quidem, Antoni, multum scriptitasse arbitror. Tum ille, Quasi vero, inquit, [non] ea praecipiam aliis quae mihi ipsi desint; sed tamen ne tabulas quidem conficere existumor. Verum et in hoc ex re familiari mea et in illo ex eo quod dico, quantulum id quomque est, quod faciam iudicari potest. Atque esse tamen multos videmus, 98
qui neminem imitentur et suapte natura quod velint sine cuiusquam similitudine consequantur; quod et in vobis animum adverti recte potest, Caesar et Cotta, quorum alter inusitatum nostris quidem oratoribus leporem quendam et salem alter acutissimum et suptilissimum dicendi genus est consecutus; neque vero vester aequalis Curio, patre mea sententia vel eloquentissimo temporibus illis, quemquam mihi magnopere videtur imitari; qui tamen verborum gravitate et elegantia et copia suam quandam expressit quasi formam

figuramque dicendi; quod ego maxime iudicare potui in ea causa, quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit; in qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus sed etiam sapiens orator habere deberet.

24 99 Verum ut aliquando ad causas deducamus illum quem constituimus et eas quidem, in quibus plusculum negotii est, iudiciorum atque litium — riserit aliquis fortasse hoc praeceptum; est enim non tam acutum quam necessarium magisque monitoris non fatui quam eruditi magistri —: hoc ei primum praecipiemus, quascumque causas erit tractaturus, ut eas diligenter
100 penitusque cognoscat. Hoc in ludo non praecipitur; faciles enim causae ad pueros deferuntur. Lex peregrinum vetat in murum escendere; escendit; hostis reppulit: accusatur. Nihil est negotii eius modi causam cognoscere: recte igitur nihil de causa discenda praecipiunt [haec est enim in ludo causarum formula fere]. At vero in foro tabulae testimonia pacta conventa stipulationes cognationes adfinitates decreta responsa vita denique eorum, qui in causa vorsantur, tota cognoscenda est; quarum rerum neglegentia plerasque causas et maxime privatas — sunt enim multo saepe
101 obscuriores — videmus amitti. Ita nonnulli, dum operam suam multam existimari volunt, ut toto foro volitare et a causa ad causam ire videantur, causas dicunt incognitas. In quo est illa quidem magna offensio vel neglegentiae susceptis rebus vel perfidiae receptis; sed etiam illa maior opinione, quod nemo potest de ea re, quam non novit, non turpissume dicere. Ita dum inertiae vituperationem, quae maior est, contemnunt, adsequontur etiam illam, quam magis
102 ipsi fugiunt, tarditatis. Equidem soleo dare operam, ut de sua quisque re me ipse doceat et ut ne quis alius adsit, quo liberius loquatur, et agere adversari causam, ut ille agat suam et quidquid de sua re cogitarit in medium proferat. Itaque quom ille disces-

sit, tris personas unus sustineo summa animi aequitate,
meam adversarii iudicis. Qui locus est talis ut plus
habeat adiumenti quam incommodi, hunc iudico esse
dicendum; ubi plus mali quam boni reperio, id totum
abiudico atque eicio. Ita adsequor, ut alio tempore 103
cogitem quid dicam et alio dicam; quae duo plerique
ingenio freti simul faciunt. Sed certe eidem illi melius
aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus ad
cogitandum aliud ad dicendum putarent.

Quom rem penitus causamque cognovi, statim 104
occurrit animo quae sit causa ambigendi. Nihil est
enim quod inter homines ambigatur, sive ex crimine
causa constat ut facinoris, sive ex controversia ut
hereditatis, sive ex deliberatione ut belli, [sive ex
persona ut laudis,] sive ex disputatione ut de ratione
vivendi, in quo non aut quid factum sit aut fiat fu-
turumve sit quaeratur aut quale sit aut quid vocetur. 25
Ac nostrae fere causae, quae quidem sunt criminum, 105
plerumque infitiatione defenduntur. Nam et de pe-
cuniis repetundis, quae maximae sunt, neganda fere
sunt omnia, et de ambitu raro illud datur, ut possis
liberalitatem ac benignitatem ab ambitu atque largi-
tione seiungere. De sicariis, de veneficiis, de peculatu
infitiari necesse est. Id est igitur genus primum
causarum in iudiciis ex controversia facti; in delibera-
tionibus plerumque ex futuri, raro ex instantis aut facti.
Saepe etiam res non sit necne sed qualis sit quaeritur; 106
ut quom L. Opimii causam defendebat apud populum
audiente me C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece
negabat, sed id iure pro salute patriae factum esse
dicebat; ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum
mente rem publicam capessenti P. Africanus de Ti.
Graccho interroganti responderat iure caesum videri.
Iure autem omnia defenduntur quae sunt eius generis,
ut aut oportuerit aut licuerit aut necesse fuerit aut
inprudentia aut casu facta esse videantur. Iam quid 107
vocetur quaeritur, quom quo verbo quid appellandum

sit contenditur; ut mihi ipsi cum hoc Sulpicio fuit in
Norbani causa summa contentio. Pleraque enim de
iis quae ab isto obiciebantur quom confiterer, tamen
ab illo maiestatem minutam negabam; ex quo verbo
108 lege Appuleia tota illa causa pendebat. Atque in hoc
genere causarum non nulli praecipiunt, ut verbum illud
quod causam facit breviter uterque definiat. Quod
mihi quidem perquam puerile videri solet. Alia est
enim, cum inter doctos homines de iis ipsis rebus
quae versantur in artibus disputatur, verborum definitio,
ut quom quaeritur quid sit ars, quid sit lex, quid sit
civitas. In quibus hoc praecipit ratio et doctrina, ut
vis eius rei quam definias sic exprimatur, ut neque
109 absit quicquam neque supersit. Quod quidem in illa
causa neque Sulpicius fecit neque ego facere conatus
sum. Nam quantum uterque nostrum potuit, omni
copia dicendi dilatavit quid esset maiestatem minuere.
Et enim definitio primum reprehenso verbo uno aut
addito aut dempto saepe extorquetur e manibus; deinde
genere ipso doctrinam redolet exercitationemque paene
puerilem; tum et in sensum et in mentem iudicis in-
trare non potest. Ante enim praeterlabitur, quam
percepta est.

26
110 Sed in eo genere, in quo quale sit quid ambigitur,
existit etiam ex scripti interpretatione saepe contentio,
in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo controversia.
Nam illud ipsum, quod scriptum a sententia discrepat,
genus quoddam habet ambigui, quod tum explicatur,
cum ea verba, quae desunt, suggesta sunt, quibus ad-
ditis defenditur sententiam scripti perspicuam fuisse;
ex contrariisque scriptis si quid ambigitur, non novom
genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur.
Idque aut nunquam diiudicari poterit aut ita diiudi-
cabitur, ut referundis praeteritis verbis id scriptum,
quodquomque defendemus, suppleatur. Ita fit, ut unum
genus in iis causis, quae propter scriptum ambigun-
tur, relinquatur, si est scriptum aliquid ambigue.

Ambiguorum autem quom plura genera sunt, quae 111
mihi videntur ii melius nosse qui dialectici appellan-
tur, hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse
debeant, tum illud est frequentissimum in omni con-
suetudine vel sermonis vel scripti, quom idcirco ali-
quid ambigitur quod aut verbum aut verba sint prae-
termissa. Iterum autem peccant, quom genus hoc 112
causarum, quod in scripti interpretatione versatur, ab
illis causis, in quibus qualis quaeque res sit disceptatur,
seiungunt. Nusquam enim tam quaeritur quale sit
genus ipsum rei quam in scripto, quod totum a facti
controversia separatum est. Ita tria sunt omnino 113
genera, quae in disceptationem et controversiam cadere
possint: 'Quid fiat factum futurumve sit' aut 'Quale
sit' aut 'Quomodo nominetur'. Nam iis quidem quod
quidam Graeci adiungunt: 'Rectumne factum sit', totum
in eo est: 'Quale sit'. Sed iam ad institutum revertar 27
meum.

Quom igitur accepta causa et genere cognito rem 114
tractare coepi, nihil prius constituo quam quid sit
illud, quo mihi sit referunda omnis illa oratio quae
sit propria quaestionis et iudicii; deinde illa duo dili-
gentissume considero, quorum alterum commendatio-
nem habet nostram aut eorum quos defendimus, alterum
est accomodatum ad eorum animos apud quos dicimus
ad id quod volumus commovendos. Ita omnis ratio 115
dicendi tribus ad persuadendum rebus est nixa: ut
probemus vera esse quae defendimus, ut conciliemus
eos nobis qui audiunt, ut animos eorum ad quem-
quomque causa postulabit motum vocemus. Ad pro- 116
bandum autem duplex est oratori subiecta materies:
una rerum earum, quae non excogitantur ab oratore,
sed in re positae ratione tractantur, ut tabulae testi-
monia pacta conventa quaestiones leges senatus con-
sulta res iudicatae decreta responsa reliqua si quae
sunt, quae non reperiuntur ab oratore, sed ad oratorem
a causa atque a reis deferuntur; altera est, quae tota

in disputatione et in argumentatione oratoris conlocata
117 est. Ita in superiore genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de inveniendis cogitandum est. Atque isti quidem qui docent, quom causas in plura genera secuerunt, singulis generibus argumentorum copias suggerunt. Quod etiam si ad instituendos adulescentulos magis aptum est, ut, simulac posita causa sit, habeant quo se referant, unde statim expedita possint argumenta depromere, tamen et tardi ingenii est rivulos consectari, fontis rerum non videre, et iam aetatis est ususque nostri a capite quod velimus arcessere et unde omnia manent videre.

118 Et primum genus illud earum rerum, quae ad oratorem deferuntur, meditatum nobis in perpetuum ad omnem usum similium rerum esse debebit. Nam et pro tabulis et contra tabulas [et] pro testibus et contra testis [et] pro quaestionibus et contra quaestiones et item de ceteris rebus eiusdem generis vel separatim dicere solemus de genere universo vel definite de singulis temporibus hominibus causis; quos quidem locos — vobis hoc, Cotta et Sulpici, dico — multa commentatione [atque meditatione] paratos atque
119 expeditos habere debetis. Longum est enim nunc me explicare qua ratione aut confirmare aut infirmare testes tabulas quaestiones oporteat. Haec sunt omnia ingenii vel mediocris, exercitationis autem maxumae; artem quidem et praecepta dumtaxat hactenus requi-
120 runt, ut certis dicendi luminibus ornentur. Itemque illa, quae sunt alterius generis, quae tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem magis inlustrem perpolitamque desiderant. Itaque quom haec duo nobis quaerenda sint in causis, primum quid, deinde quo modo dicamus: alterum, quod totum arte tinctum videtur, tametsi artem requirit, tamen prudentiae est paene mediocris quid dicendum sit videre; alterum est, in quo oratoris vis illa divina virtusque cernitur, ea, quae dicenda sunt,

ornate copiose varieque dicere. Quare illam partem 28 121
superiorem, quoniam semel ita vobis placuit, non re-
cusabo quo minus perpoliam atque conficiam — quan-
tum consequar, vos iudicabitis —: quibus ex locis ad
eas tris res, quae ad fidem faciendam solae valent,
ducatur oratio, ut et concilientur animi et doceantur
et moveantur; haec [sunt enim tria] vero quem ad
modum inlustrentur, praesto est qui omnes docere
possit, qui hoc primum in nostros mores induxit, qui
maxume auxit, qui solus effecit. Namque ego, Catule, 122
— dicam enim non reverens adsentandi suspicionem —,
neminem esse oratorem paulo inlustriorem arbitror
neque Graecum neque Latinum, quem aetas nostra
tulerit, quem non et saepe et diligenter audierim.
Itaque si quid est in me — quod iam sperare videor,
quoniam quidem vos eius ingenii homines tantum
operae mihi ad audiendum datis —, ex eo est, quod
nihil quisquam umquam me audiente egit orator quod
non in memoria mea penitus insederit. Itaque ego
is qui sum, quantusquomque sum ad iudicandum, om-
nibus auditis oratoribus sine ulla dubitatione sic statuo
et iudico, neminem omnium tot et tanta quanta sint
in Crasso habuisse ornamenta dicendi. Quam ob rem, 123
si vos quoque hoc idem existimatis, non erit ut opinor
iniqua partitio, si, quom ego hunc oratorem, quem
nunc fingo, ut institui, crearo aluero confirmaro,
tradam eum Crasso et vestiendum et ornandum.

Tum Crassus: Tu vero, inquit, Antoni, perge, ut 124
instituisti. Neque enim est boni neque liberalis paren-
tis, quem procrearis et eduxeris, eum non et vestire
et ornare, praesertim quom te locupletem esse negare
non possis. Quod enim ornamentum, quae vis, qui
animus, quae dignitas illi oratori defuit, qui in causa
peroranda non dubitavit excitare reum consularem et
eius diloricare tunicam et iudicibus cicatrices adversas
senis imperatoris ostendere? qui eidem, hoc accusante
Sulpicio quom hominem seditiosum furiosumque de-

fenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare ac demonstrare gravissumis verbis multos saepe impetus populi non iniustos esse, quos praestare nemo posset; multas etiam e re publica seditiones saepe esse factas, ut quom reges essent exacti, ut quom tribunicia potestas constituta; illam Norbani seditionem ex luctu civium et ex Caepionis odio, qui exercitum amiserat,
125 neque reprimi potuisse et iure esse conflatam? Potuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam novus sine quadam incredibili vi ac facultate dicendi tractari? Quid ego de Cn. Manlii, quid de Q. Regis commiseratione dicam? quid de aliis innumerabilibus? in quibus hoc non maxime enituit quod tibi omnes dant, acumen quoddam singulare, sed
29 haec ipsa, quae nunc ad me delegare vis, ea semper
126 in te eximia et praestantia fuerunt. Tum Catulus: Ego vero, inquit, in vobis hoc maxime admirari soleo, quod, quom inter vos in dicendo dissimillimi sitis, ita tamen uterque vestrum dicat, ut ei nihil neque a natura denegatum neque a doctrina non delatum esse videatur. Quare, Crasse, neque tu tua suavitate nos privabis, ut, si quid ab Antonio aut praetermissum aut relictum sit, non explices, neque te, Antoni, si quid non dixeris, existimabimus non potuisse potius
127 quam a Crasso dici maluisse. Hic Crassus: Quin tu, inquit, Antoni, omittis ista quae proposuisti, quae nemo horum desiderat, quibus ex locis ea, quae dicenda sunt in causis, reperiantur; quae quamquam a te novo quodam modo praeclareque dicuntur, sunt tamen et re faciliora et praeceptis pervagata; illa deprome nobis unde adferas, quae saepissime tractas semperque divinitus.

128 Depromam equidem, inquit, et quo facilius id a te exigam quod peto, nihil tibi a me postulanti recusabo. Meae totius in dicendo rationis et istius ipsius facultatis, quam modo Crassus in caelum verbis extulit, tres sunt res, ut ante dixi: una conciliandorum

hominum, altera docendorum, tertia concitandorum.
Harum trium partium prima lenitatem orationis, se- 129
cunda acumen, tertia vim desiderat. Nam hoc necesse
est, ut is, qui nobis causam adiudicaturus sit, aut
inclinatione voluntatis propendeat in nos aut defen-
sionis argumentis adducatur aut animi permotione
cogatur. Sed quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum
explicatio ac defensio posita est, videtur omnem huius
generis quasi doctrinam continere, de ea primum
loquemur et pauca dicemus. Pauca enim sunt, quae
usu iam tractata et animo quasi notata habere videamur. 30
Ac tibi sapienter monenti, Crasse, libenter adsentiemur, 130
ut singularum causarum defensiones, quas solent ma-
gistri pueris tradere, relinquamus, aperiamus autem
capita ea, unde omnis ad omnem et causam et ora-
tionem disputatio ducitur. Neque enim, quotiens
verbum aliquod est scribendum nobis, totiens eius
verbi litterae sunt cogitatione conquirendae; nec quo-
tiens causa dicenda est, totiens ad eius causae seposita
argumenta revolvi nos oportet, sed habere certos
locos, qui, ut litterae ad verbum scribendum, sic illi
ad causam explicandam statim occurrant. Sed ii loci 131
ei demum oratori prodesse possunt, qui est versatus
in rerum vel usu, quem aetas denique adferet, vel
auditione et cogitatione, quae studio et diligentia
praecucurrit aetatem. Nam si tu mihi quamvis eru-
ditum hominem adduxeris, quamvis acrem et acutum
in cogitando, quamvis ad pronuntiandum expeditum,
si erit eidem in consuetudine civitatis, in exemplis, in
institutis, in moribus ac voluntatibus civium suorum
hospes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus
argumenta promuntur. Subacto mihi ingenio opus est,
ut agro non semel arato, sed novato et iterato, quo
meliores fetus possit et grandiores edere. Subactio
autem est usus auditio lectio litterae.

Ac primum naturam causae videat, quae num- 132
quam latet, factumne sit quaeratur, an quale sit, an

quod nomen habeat; quo perspecto statim occurrit naturali quadam prudentia, non iis subductionibus quas isti docent, quid faciat causam, id est quo sublato controversia stare non possit; deinde quid veniat in iudicium, quod isti sic iubent quaerere: Interfecit Opimius Gracchum. Quid facit causam? quod rei publicae causa, quom ex senatus consulto ad arma vocasset. Hoc tolle, causa non erit. At [id] ipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in iudicium: Licueritne ex senatus consulto servandae rei publicae causa? Perspicua sunt haec quidem et in vulgari prudentia sita; sed illa quaerenda, quae et ab
31 accusatore et a defensore argumenta ad id quod in
133 iudicium venit spectantia debent adferri. Atque hic illud videndum est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamen ut videatis, quale sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi videntur. Hebes atque impolitum; constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum: unum appellant, in quo sine personis atque temporibus de universo genere quaeratur, alterum, quod personis certis et temporibus definiatur, ignari omnis controversias ad universi generis vim et naturam
134 referri. Nam in ea ipsa causa, de qua ante dixi, ne pertineat ad oratoris locos Opimii persona [nihil Decii], de ipso universo genere infinita quaestio est, num poena videatur esse adficiendus qui civem ex senatus consulto patriae conservandae causa interemerit, quom id per leges non liceret. Nulla denique est causa, in qua id quod in iudicium venit reorum personis ac non generum ipsorum universa dubitatione quaeratur.
135 Quin etiam in iis ipsis, ubi de facto ambigitur, ceperitne pecunias contra leges [P.] Decius, argumenta et criminum et defensionis revocentur oportet ad genus et [ad] naturam universam; quod sumptuosus, de luxurie; quod alieni appetens, de avaritia; quod seditiosus, de

turbulentis et malis civibus; quod a multis arguitur,
de genere testium; contraque, quae pro reo dicentur,
omnia necessario a tempore atque homine ad com-
munis rerum et generum summas revolventur. Atque 136
haec forsitan homini non omnia quae sunt in natura
rerum celeriter animo comprendenti permulta videantur,
quae veniant in iudicium tum, quom de facto quae-
ratur; sed tamen criminum multitudo est aut defen-
sionum, non locorum infinita.

32

Quae vero, quom de facto non ambigitur, quae- 137
runtur qualia sint, ea si ex reis numeres, et innume-
rabilia sunt et obscura, si ex rebus, valde et modica
et inlustria. Nam si Mancini causam in uno Mancino
ponimus, quotiensquomque is, quem pater patratus
dediderit, receptus non erit, totiens causa nova na-
scetur. Sin illa controversia causam facit videaturne
ei, quem pater patratus dediderit, si is non sit receptus,
postliminium esse, nihil ad artem dicendi nec ad ar-
gumenta defensionis Mancini nomen pertinet. Ac si 138
quid adfert praeterea hominis aut dignitas aut in-
dignitas, extra quaestionem est et ea tamen ipsa oratio
ad universi generis disputationem referatur necesse est.
Haec ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos
redarguam; quamquam reprendendi sunt, qui in genere
definiendo istas causas discribunt in personis et in tem-
poribus positas esse. Nam etsi incurrunt tempora et 139
personae, tamen intellegendum est non ex iis, sed ex
genere quaestionis pendere causas. Sed hoc nihil ad
me; nullum enim nobis certamen cum istis esse debet.
Tantum satis est intellegi, ne hoc quidem eos conse-
cutos, quod in tanto otio etiam sine hac forensi exer-
citatione efficere potuerunt, ut genera rerum discerne-
rent eaque paulo suptilius explicarent. Verum hoc, ut 140
dixi, nihil ad me. Illud ad me ac multo etiam magis
ad vos, Cotta noster et Sulpici. Quo modo nunc se
istorum artes habent, pertimescendast multitudo cau-
sarum; est enim infinita, si in personis ponitur; quot

homines, tot causae; sin ad generum universas quaestiones referentur, ita modicae et paucae sunt, ut eas omnes diligentes et memores et sobrii oratores percursas animo et prope dicam decantatas habere debeant; nisi forte existimatis a M'. Curio causam didicisse L. Crassum et ea re multa attulisse, quam ob rem postumo non nato Curium tamen heredem Coponii
141 esse oporteret. Nihil ad copiam argumentorum neque ad causae vim ac naturam nomen Coponii aut Curii pertinuit; in genere erat universo rei negotique, non in tempore ac nominibus omnis quaestio. Quom scriptum ita sit: SI MIHI FILIUS GENITUR ISQUE PRIUS MORITUR et cetera, TUM MIHI ILLE SIT HERES; si natus filius non sit, videaturne [is] qui filio mortuo institutus heres sit heres esse, perpetui iuris et universi generis quaestio non hominum nomina, [sed] rationem dicendi et argumentorum fontis desiderat.
33 In quo etiam isti nos iuris consulti impediunt a di-
142 scendoque deterrent. Video enim in Catonis et in Bruti libris nominatim fere referri quid alicui de iure viro aut mulieri responderit; credo, ut putaremus in hominibus, non in re consultationis aut dubitationis causam aliquam fuisse, ut, quod homines innumerabiles essent, debilitati a iure cognoscendo voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abiceremus.

Sed haec Crassus aliquando nobis expediet et exponet discripta generatim. Est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus ius civile, quod nunc diffusum et dissupatum esset, in certa genera coacturum et ad artem facilem redacturum.
143 Et quidem, inquit Catulus, haudquaquam id est difficile Crasso, qui et quod disci potuit de iure didicit et quod iis qui eum docuerunt defuit ipse adferet, ut quae sint in iure vel apte discribere vel ornate inlustrare possit. Ergo, inquit, ista, Antonius, tum a Crasso discemus, quom se de turba et a subselliis in
144 otium, ut cogitat, soliumque contulerit. Iam id qui-

dem saepe, inquit Catulus, ex eo audivi, quom diceret sibi iam certum esse a iudiciis causisque discedere; sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit. Neque enim auxilium suum saepe a viris bonis frustra implorari patietur neque id aequo animo feret civitas; quae si voce L. Crassi carebit, ornamento quodam se spoliatam putabit. Nam hercle, inquit Antonius, si haec vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino, Crasse, vivendum; et istam tuam oscitantem [et dormitantem] sapientiam Scaevolarum et ceterorum beatorum otio concedamus. Adrisit hic Crassus leniter 145
et, Pertexe modo, inquit, Antoni, quod exorsus es. Me tamen ista oscitans sapientia, simul atque ad eam confugero, in libertatem vindicabit.

Huius quidem loci, quem modo sum exorsus, hic 34
est finis, inquit Antonius — quoniam intellegeretur non in hominum innumerabilibus personis neque in infinita temporum varietate sed in generum causis atque naturis omnia sita esse, quae in dubium vocarentur, genera autem esse definita non solum numero sed etiam paucitate —, ut eam materiem orationis, quae cuiusque esset generis, studiosi qui essent dicendi omnibus locis discriptam instructam ornatamque comprenderent, rebus dico et sententiis. Ea vi sua verba 146
parient, quae semper satis ornata mihi quidem videri solent, si eius modi sunt, ut ea res ipsa peperisse videatur. Ac si verum quaeritis, quod mihi quidem videatur — nihil enim aliud adfirmare possum nisi sententiam vel opinionem meam —, hoc instrumentum causarum et generum universorum in forum deferre debemus neque, ut quaeque res delata ad nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus; quae quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerarint, studio adhibito et usu pertractata esse possunt; sed tamen animus referendus est ad ea capita et ad illos, quos saepe iam appellavi, locos, ex quibus omnia ad omnem orationem inventa ducuntur.

147 Atque hoc totum est sive artis sive animadversionis
sive consuetudinis nosse regiones, intra quas venere
et pervestiges quod quaeras. Ubi eum locum omnem
cogitatione saepseris, si modo usu rerum percallueris,
nihil te effugiet atque omne quod erit in re occurret
35 atque incidet. Et sic, quom ad inveniendum in di-
cendo tria sint: acumen, deinde ratio — quam licet,
si volumus, appellemus artem —, tertium diligentia,
non possum equidem non ingenio primas concedere;
sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tardi-
148 tate incitat — diligentia inquam, quae quom omnibus
in rebus tum in causis defendendis plurimum valet.
Haec praecipue colendast nobis, haec semper adhibenda,
haec nihil est quod non adsequatur. Causa ut penitus,
quod initio dixi, nota sit, diligentia est; ut adversarium
attente audiamus atque ut eius non solum sententias
sed etiam verba omnia percipiamus, voltus denique
perspiciamus omnis, qui sensus animi plerumque in-
149 dicant, diligentia est — id tamen dissimulanter facere,
ne sibi ille aliquid proficere videatur, prudentia est —;
deinde ut in iis locis, quos proponam paulo post, re-
volvatur animus, ut penitus insinuet in causam, ut sit
cura et cogitatione intentus, diligentia est; ut iis rebus
adhibeat tamquam lumen aliquod memoriam, ut vocem,
150 ut viris, diligentia est. Inter ingenium quidem et di-
ligentiam perpaulum loci reliquum est arti. Ars de-
monstrat tantum ubi quaeras atque ubi sit illud quod
studeas invenire; reliqua sunt in cura attentione animi
cogitatione vigilantia assiduitate labore, complectar
uno verbo quo saepe iam sumus usi, diligentia, qua
151 una [virtute omnes] virtutes reliquae continentur. Nam
orationis quidem copia videmus ut abundent philo-
sophi, qui, ut opinor — sed tu haec, Catule, melius
— nulla dant praecepta dicendi nec idcirco minus,
quaecumque res propositast, suscipiunt, de qua copiose
et abundanter loquantur.

36
152 Tum Catulus: Est, inquit, ut dicis, Antoni, ut

plerique philosophi nulla tradant praecepta dicendi et habeant paratum tamen quid de quaque re dicant. Sed Aristoteles, is quem ego maxime admiror, posuit quosdam locos, ex quibus omnis argumenti ratio non modo ad philosophorum disputationem sed etiam ad hanc orationem, qua in causis utimur, inveniretur; a quo quidem homine iam dudum, Antoni, non aberrat oratio tua, sive tu similitudine illius divini ingenii in eadem incurris vestigia sive etiam illa ipsa legisti atque didicisti, quod quidem mihi [magis] veri simile videtur; plus enim te operae Graecis dedisse rebus video, quam putaramus. Tum ille, Verum, in- 153
quit, ex me audies, Catule. Semper ego existimavi iucundiorem et probabiliorem huic populo oratorem fore, qui primum quam minimam artificii alicuius, deinde nullam Graecarum rerum significationem daret. Atque ego idem existumavi pecudis esse, non hominis, quom tantas res Graeci susciperent profiterentur agerent seque et videndi res obscurissimas et bene vivendi et copiose dicendi rationem daturos hominibus pollicerentur, non admovere aurem et, si palam audire eos non auderes, ne minueres apud tuos civis auctoritatem tuam, subauscultando tamen excipere voces eorum et procul quid narrarent attendere. Itaque feci, Catule, et istorum omnium summatim causas et genera ipsa gustavi. Valde hercule, inquit Catulus, timide 37
tamquam ad aliquem lubidinis scopulum sic tuam 154
mentem ad philosophiam adpulisti, quam haec civitas aspernata numquam est. Nam et referta quondam Italia Pythagoreorum fuit tum, cum erat in hac gente magna illa Graecia; — ex quo etiam quidam Numam Pompilium regem nostrum fuisse Pythagoreum ferunt, qui annis ante permultis fuit quam ipse Pythagoras; quo etiam maior vir habendus est, quom illam sapientiam constituendae civitatis duobus prope saeculis ante cognovit, quam eam Graeci natam esse senserunt; — et certe non tulit ullos haec civitas aut gloria

clariores aut auctoritate graviores aut humanitate po-
litiores P. Africano C. Laelio L. Furio, qui secum eru-
ditissimos homines ex Graecia palam semper habuerunt.
155 Atque ego hoc ex iis saepe audivi, quom dicerent per-
gratum Atheniensis et sibi fecisse et multis principi-
bus civitatis, quod, quom ad senatum legatos de suis
rebus maxumis mitterent, tris illius aetatis nobilissi-
mos philosophos misissent Carneadem et Critolaum
et Diogenem. Itaque eos, dum Romae essent, et a
se et ab aliis frequenter auditos; quos tu quom ha-
beres auctores, Antoni, miror cur philosophiae sicut
156 Zethus ille Pacuvianus prope bellum indixeris. Minime,
inquit Antonius, ac sic decrevi philosophari potius ut
Neoptolemus apud Ennium *paucis: nam omnino
haud placet.* Sed tamen haec est mea sententia,
quam videbar exposuisse: ego ista studia non im-
probo, moderata modo sint; opinionem istorum stu-
diorum et suspicionem artificii apud eos, qui res iudi-
cent, oratori adversariam esse arbitror. Inminuit enim
38 et oratoris auctoritatem et orationis fidem. Sed, ut
157 eo revocetur unde huc declinavit oratio, ex tribus istis
clarissimis philosophis, quos Romam venisse dixisti,
videsne Diogenem eum fuisse, qui diceret artem se
tradere bene disserendi et vera ac falsa diiudicandi,
quam verbo Graeco *διαλεκτικὴν* appellaret? In hac
arte, si modo est haec ars, nullum est praeceptum
quo modo verum inveniatur, sed tantum est quo modo
158 iudicetur. Nam et omne, quod eloquimur sic, ut id
aut esse dicamus aut non esse — et, si simpliciter
dictum sit, suscipiunt dialectici, ut iudicent verum[ne]
sit an falsum, et, si coniuncte sit elatum et adiuncta
sint alia, iudicant rectene adiuncta sint et verane
summa sit unius cuiusque rationis et ad extremum
ipsi se compungunt suis acuminibus et multa quae-
rendo reperiunt non modo ea, quae iam non possint
ipsi dissolvere, sed etiam quibus ante exorsa et potius
159 detexta prope retexantur. Hic nos igitur Stoicus iste

nihil adiuvat, quoniam quem ad modum inveniam quid dicam non docet; atque idem etiam impedit, quod et multa reperit, quae negat ullo modo posse dissolvi, et genus sermonis adfert non liquidum, non fusum ac profluens, sed exile aridum concisum ac minutum. Quod si qui probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fateatur. Haec enim nostra oratio multitudinis est auribus accommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quae non aurificis statera sed populari quadam trutina examinantur. Quare istam artem totam dimittimus, quae 160
in excogitandis argumentis muta nimium est in iudicandis nimium loquax. Critolaum istum, quem cum Diogene venisse commemoras, puto plus huic nostro studio prodesse potuisse. Erat enim ab isto Aristotele, a cuius inventis tibi ego videor non longe aberrare. Atque inter hunc Aristotelem, cuius et illum legi librum, in quo exposuit dicendi artis omnium superiorum, et illos, in quibus ipse sua quaedam de eadem arte dixit, et hos germanos huius artis magistros hoc mihi visum est interesse, quod ille eadem acie mentis, qua rerum omnium vim naturamque viderat, haec quoque aspexit quae ad dicendi artem, quam ille despiciebat, pertinebant; illi autem, qui hoc solum colebant, habitarunt in hac una ratione tractanda, non eadem prudentia qua ille, sed usu in hoc uno genere studioque maiore. Carneadi vero vis incredibilis illa 161
dicendi et varietas perquam esset optanda nobis; qui nullam umquam in illis suis disputationibus rem defendit quam non probarit, nullam oppugnavit quam non everterit. Sed hoc maius est quiddam quam ab his, qui haec tradunt et docent, postulandum sit.

Ego autem si quem nunc rudem plane institui 39
ad dicendum velim, iis potius tradam assiduis uno 162
opere eandem incudem diem noctemque tundentibus, qui omnis tenuissimas particulas atque omnia minima mansa ut nutrices infantibus pueris in os inserant.

Sin sit is qui et doctrina [mihi] liberaliter institutus
et aliquo iam imbutus usu et satis acri ingenio esse
videatur, illuc eum rapiam, ubi non seclusa aliqua
acula teneatur, sed unde universum flumen erumpat;
qui illi sedes et quasi domicilia omnium argumento-
rum commonstret et ea breviter inlustret verbisque
163 definiat. Quid enim est in quo haereat qui viderit
omne, quod sumatur in oratione aut probandum aut
refellendum, aut ex sua sumi vi atque natura aut ad-
sumi foris? Ex sua vi, quom aut res quae sit tota
quaeratur aut pars eius aut vocabulum quod habeat
aut quippiam rem illam quod attingat; extrinsecus
autem, cum ea, quae sunt foris neque haerent in rei
164 natura, colliguntur. Si res tota quaeritur, definitione
universa [vis] explicanda est sic: Si maiestas est am-
plitudo ac dignitas civitatis, is eam minuit, qui exer-
citum hostibus populi Romani tradidit, non qui eum,
165 qui id fecisset, populi Romani potestati tradidit. Sin
pars, partitione hoc modo: Aut senatui parendum de
salute rei publicae fuit aut aliud consilium instituen-
dum aut sua sponte faciendum; aliud consilium su-
perbum, suum adrogans; utendum igitur fuit consilio
senatus. Si ex vocabulo, ut Carbo: Sei consul est
166 qui consulit patriae, quid aliud fecit Opimius? Sin
ab eo quod rem attingit, plures sunt argumentorum
sedes ac loci. Nam et coniuncta quaeremus et genera
et partis generibus subiectas et similitudines et dissi-
militudines et contraria et consequentia et consentanea
et quasi praecurrentia et repugnantia et causas rerum
40 vestigabimus et ea quae ex causis orta sint et maiora
paria minora quaeremus. Ex coniunctis sic argumenta
167 ducuntur: Si pietati summa tribuenda laus est, debetis
moveri, quom Q. Metellum tam pie lugere videatis.
Ex genere autem: Si magistratus in populi Romani
esse potestate debent, quid Norbanum accusas, cuius
168 tribunatus voluntati paruit civitatis? Ex parte autem
ea quae est subiecta generi: Si omnes qui rei publicae

consulunt cari nobis esse debent, certe in primis imperatores, quorum consiliis virtute periculis retinemus et nostram salutem et imperii dignitatem. Ex similitudine autem: Si ferae partus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulgentia esse debemus? At ex 169 dissimilitudine: Si barbarorum est in diem vivere, nostra consilia sempiternum tempus spectare debent. Atque utroque in genere et similitudinis et dissimilitudinis exempla sunt ex aliorum factis aut dictis aut eventis et fictae narrationes saepe ponendae. Iam ex contrario: Si Gracchus nefarie, praeclare Opimius. Ex 170 consequentibus: Si et ferro interfectus ille et tu inimicus ei cum gladio cruento comprensus in illo ipso loco et nemo praeter te ibi visus est et causa nemini et tu semper audax, quid est quod de facinore dubitare possimus? Ex consentaneis et ex praecurrentibus et ex repugnantibus, ut [olim] Crassus adulescens: Non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem putabunt. Simulasse te et aliquid quaesisse perspicuumst, quod Ti. Gracchi mortem saepe in contionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper a bonis dissedisti. Ex causis autem rerum 171 sic: Avaritiam si tollere voltis, mater eius est tollenda luxuries. Ex iis autem quae sunt orta de causis: Si aerarii copiis et ad belli adiumenta et ad ornamenta pacis utimur, vectigalibus serviamus. Maiora autem 172 et minora et paria comparabimus sic: ex maiore: Si bona existimatio divitiis praestat et pecunia tanto opere expetitur, quanto gloria magis est expetenda! ex minore:

Hic parvae consuetudinis
Causa huius mortem tam fert familiariter:
Quid si ipse amasset? quid hic mihi faciet patri?

Ex pari: Est eiusdem et eripere et contra rem publicam largiri pecunias. Foris autem adsumuntur ea, 173

quae non sua vi sed extranea sublevantur, ut haec: Hoc verum est; dixit enim Q. Lutatius. Hoc falsum est; habita enim quaestio est. Hoc sequi necesse est; recita enim tabulas. De quo genere toto paulo ante
41 dixi. Haec ut brevissime dici potuerunt, ita a me
174 dicta sunt. Ut enim si aurum quoi, quod esset multifariam defossum, commonstrare vellem, satis esse deberet, si signa et notas ostenderem locorum, quibus cognitis ipse sibi foderet et id quod vellet parvo labore nullo errore inveniret, sic has ego argumentorum volui notas quaerenti demonstrare ubi sint; reliqua
175 cura et cogitatione eruuntur. Quod autem argumentorum genus cuique causarum generi maxime conveniat, non est artis exquisitae praescribere, sed est mediocris ingenii iudicare. Neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctissimis hominibus usus nostri quasi quaedam monita tradamus. His igitur locis in mente et cogitatione defixis et in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit quod oratorem effugere possit non modo in forensibus disceptationibus sed omnino in
176 ullo genere dicendi. Si vero adsequetur, ut talis videatur, qualem se videri velit, et animos eorum ita adficiat apud quos aget, ut eos quoquomque velit vel trahere vel rapere possit, nihil profecto praeterea ad dicendum requiret. Iam illud videmus nequaquam satis esse reperire quid dicas, nisi id inventum tractare possis.
177 Tractatio autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem qui audiat aut defetigetur similitudinis satietate. Proponi oportet quid adferas et quare ita sit ostendere; ex isdem illis locis interdum concludere, relinquere alias alioque transire; saepe non proponere ac ratione ipsa adferenda quid proponendum fuerit declarare; si quoi quid simile dicas, prius ut simile dicas confirmes, deinde quod agitur adiungas; interpuncta argumentorum plerumque occulas, ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.

Haec ut et properans et apud doctos et semi- 42
doctus ipse percurro, ut aliquando ad illa maiora 178
veniamus. Nihil est enim in dicendo, Catule, maius
quam ut faveat oratori is, qui audiet, utique ipse sic
moveatur, ut impetu quodam animi et perturbatione
magis quam iudicio aut consilio regatur. Plura enim
multo homines iudicant odio aut amore aut cupidi-
tate aut iracundia aut dolore aut laetitia aut spe aut
timore aut errore aut aliqua permotione mentis quam
veritate aut praescripto aut iuris norma aliqua aut
iudicii formula aut legibus. Quare, nisi quid vobis 179
aliud placet, ad illa pergamus.

Paulum, inquit Catulus, etiam nunc deesse videtur
iis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante
explicandum, quam illuc proficiscare, quo te dicis in-
tendere. Quidnam? inquit. Qui ordo tibi placeat, in-
quit Catulus, et quae dispositio argumentorum, in qua
tu mihi semper deus videri soles. Vide quam sim, 180
inquit, deus in isto genere, Catule. Non hercule mihi
nisi admonito venisset in mentem; ut possis existi-
mare me in ea, in quibus non numquam aliquid effi-
cere videor, usu solere in dicendo vel casu potius
incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non
noram, sic tamquam ignotum hominem praeteribam,
tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla plus
possit; sed tamen mihi videris ante tempus a me ra-
tionem ordinis et disponendarum rerum requisisse.
Nam si ego omnem vim oratoris in argumentis et in 181
re ipsa per se probanda posuissem, tempus esset iam
de ordine argumentorum et de conlocatione rerum
aliquid dicere; sed quom tria sint a me [pro]posita,
de uno dictum, quom de duobus reliquis dixero, tum
erit denique de disponenda tota oratione quaerendum.

Valet igitur multum ad vincendum probari mores 43
et instituta [et facta et vitam] eorum, qui agent causas, 182
et eorum, pro quibus, et item improbari adversariorum
animosque eorum, apud quos agetur, conciliari quam

maxume ad benivolentiam quom erga oratorem tum
erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem
animi dignitate hominis rebus gestis existumatione
vitae; quae facilius ornari possunt, si modo sunt,
quam fingi, si nulla sunt. Sed haec adiuvat in ora-
tore lenitas vocis vultus [pudoris significatio] verbo-
tum [comitas]; si quid persequare acrius, ut invitus
et coactus facere videare. Facilitatis liberalitatis man-
suetudinis pietatis grati animi, non appetentis, non
avidi signa proferre perutile est; eaque omnia, quae
proborum demissorum, non acrium, non pertinacium,
non litigiosorum, non acerborum sunt, valde benivo-
lentiam conciliant abalienantque ab iis, in quibus haec
sunt. Itaque eadem sunt in adversarios ex contrario
183 conferenda. Sed genus hoc totum orationis in iis
causis excellit, in quibus minus potest inflammari
animus iudicis acri et vehementi quadam incitatione.
Non enim semper fortis oratio quaeritur, sed saepe
placida summissa lenis, quae maxime commendat reos.
Reos autem appello non eos modo, qui arguuntur, sed
omnis, quorum de re disceptatur; sic enim olim loque-
184 bantur. Horum igitur exprimere mores oratione iustos
integros religiosos timidos perferentis iniuriarum mi-
rum quiddam valet; et hoc vel in principiis vel in re
narranda vel in perorando tantam habet vim, si est
suaviter et cum sensu tractatum, ut saepe plus quam
causa valeat. Tantum autem efficitur sensu quodam
ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat
oratio. Genere enim quodam sententiarum et genere
verborum adhibita etiam actione leni facilitatemque
significanti efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni
44 viri esse videantur. Huic autem est illa dispar ad-
185 iuncta ratio orationis, quae alio quodam genere mentis
iudicum permovet impellitque, ut aut oderint aut dili-
gant aut invideant aut salvom velint aut metuant aut
sperent aut cupiant aut abhorreant aut laetentur aut
maereant aut misereantur aut poenire velint aut ad

eos motus deducantur, si qui finitumi sunt [et de propinquis ac talibus animi permotionibus]. Atque 186
illud optandum est oratori, ut aliquam permotionem animorum sua sponte ipsi adferant ad causam iudices ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam. Facilius est enim currentem, ut aiunt, incitare quam commovere languentem. Sin id aut non erit aut erit obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur aegro adhibere medicinam, non solum morbus eius [cui mederi volet] sed etiam consuetudo valentis et natura corporis cognoscendast, sic equidem quom adgredior in ancipiti causa et gravi ad animos iudicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione curaque versor, ut odorer quam sagacissime possim quid sentiant, quid existiment, quid expectent, quid velint, quo deduci oratione facillume posse videantur. Si se dant 187
et, ut ante dixi, sua sponte quo impellimus inclinant atque propendent, accipio quod datur et ad id, unde aliquis flatus ostenditur, vela do. Sin est integer quietusque iudex, plus est operis. Sunt enim omnia dicendo excitanda nihil adiuvante natura. Sed tantam vim habet illa, quae recte a bono poeta dicta est flexanima atque omnium regina rerum oratio, ut non modo inclinantem excipere aut stantem inclinare sed etiam adversantem ac repugnantem ut imperator fortis ac bonus capere possit. Haec sunt illa, 45
quae me ludens Crassus modo flagitabat, quom a me 188
divinitus tractari solere diceret et in causa M'. Aquili Gaique Norbani nonnullisque aliis quasi praeclare acta laudaret; quae mehercule ego, Crasse, quom a te tractantur in causis, horrere soleo. Tanta vis animi, tantus impetus, tantus dolor oculis voltu gestu, digito denique isto tuo significari solet; tantum est flumen gravissimorum optimorumque verborum, tam integrae sententiae, tam verae, tam novae, tam sine pigmentis fucoque puerili, ut mihi non solum tu incendere iudicem, sed ipse ardere videaris.

189 Neque fieri potest, ut doleat is qui audit, ut oderit,
ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum mi-
sericordiamque deducatur, nisi omnes illi motus, quos
orator adhibere volet iudici, in ipso oratore impressi
esse atque inusti videbuntur. Quod si fictus aliqui
dolor suscipiendus esset et si in eius modi genere ora-
tionis nihil esset nisi falsum atque imitatione simu-
latum, maior ars aliqua forsitan esset requirenda. Nunc
ego quid tibi, Crasse, quid ceteris accidat nescio; de
me autem causa nulla est cur apud homines pruden-
tissimos atque amicissimos mentiar. Non mehercule
umquam apud iudices [aut] dolorem aut misericordiam
aut invidiam aut odium dicendo excitare volui quin
ipse in commovendis iudicibus his ipsis sensibus, ad
190 quos illos adducere vellem, permoverer. Neque est
enim facile perficere, ut irascatur ei quoi tu velis iudex,
si tu ipse id lente ferre videare; neque ut oderit eum
quem tu velis, nisi te ipsum flagrantem odio ante
viderit; neque ad misericordiam adducetur, nisi tu ei
signa doloris tui verbis sententiis voce voltu con-
lacrumatione denique ostenderis. Ut enim nulla ma-
teries tam facilis ad exardescendum est, quae nisi
admoto igni ignem concipere possit, sic nulla mens
est tam ad comprehendendam vim orationis parata,
quae possit incendi, nisi ipse inflammatus ad eam et
46 ardens accesseris. Ac ne hoc forte magnum ac mira-
191 bile esse videatur, hominem totiens irasci, totiens
dolere, totiens omni motu animi concitari, praesertim
in rebus alienis, magna vis est earum sententiarum
atque eorum locorum, quae agas tractesque dicendo,
nihil ut opus sit simulatione et fallaciis. Ipsa enim
natura orationis eius, quae suscipitur ad aliorum ani-
mos permovendos, oratorem ipsum magis etiam quam
192 quemquam eorum qui audiunt permovet. Et ne hoc
in causis, in iudiciis, in amicorum periclis, in concursu
hominum, in civitate, in foro accidere miremur, quom
agitur non solum ingeni nostri existimatio — nam id

esset levius; quamquam, quom professus sis te id posse facere, quod pauci, ne id quidem neglegendum est —, sed alia sunt maiora multo, fides officium diligentia, quibus rebus adducti, etiam quom alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri boni volumus haberi, existimare non possumus. Sed, ut dixi, 193
ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam fictum quam versus, quam scaena, quam fabulae? Tamen in hoc genere saepe ipse vidi, ut ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur † spondalli illa dicentis,

Segregare abs te ausus aut sine illo Salamina ingredi?
Neque paternum aspectum es veritus?

Nunquam illum aspectum dicebat, quin mihi Telamo iratus furere luctu filii videretur; ut idem inflexa ad miserabilem sonum voce:

Quom aetate exacta indigem
Liberum lacerasti orbasti extinxti; neque fratris necis
Neque eius gnati parvi, qui tibi in tutelamst traditus —

flens ac lugens dicere videbatur. Quae si ille histrio, cotidie quom ageret, tamen recte agere sine dolore non poterat, quid Pacuvium putatis in scribendo leni animo ac remisso fuisse? Fieri nullo modo potuit. Saepe enim audivi poetam bonum neminem — id quod 194
a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt — sine inflammatione animorum existere posse et sine quodam adflatu quasi furoris. Quare nolite existimare 47
me ipsum, qui non heroum veteres casus fictosque luctus velim imitari atque adumbrare dicendo — neque actor sum alienae personae sed auctor meae —, cum mihi M'. Aquilius in civitate retinendus esset, quae in illa causa peroranda fecerim sine magno dolore fe-

195 cisse. Quem enim ego consulem fuisse, imperatorem
ornatum a senatu, ovantem in Capitolium ascendisse
meminissem, hunc cum adflictum debilitatum mae-
rentem in summum discrimen adductum viderem, non
prius sum conatus misericordiam aliis commovere,
quam misericordia sum ipse captus. Sensi equidem
tum magnopere moveri iudices, quom excitavi mae-
stum ac sordidatum senem et cum ista feci, quae tu,
Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio,
sed motu magno animi ac dolore, ut discinderem tu-
196 nicam, ut cicatrices ostenderem. Cum C. Marius mae-
rorem orationis meae praesens ac sedens multum
lacrumis suis adiuvaret quomque ego illum crebro ap-
pellans collegam ei suum commendarem atque ipsum
advocatum ad communem imperatorum fortunam de-
fendendam invocarem, non fuit haec sine meis lacrumis,
non sine dolore magno miseratio omniumque deorum
et hominum et civium et sociorum imploratio. Quibus
omnibus verbis, quae a me tum sunt habita, si dolor
afuisset meus, non modo non miserabilis sed etiam
inridenda fuisset oratio mea. Quam ob rem hoc vos
doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus ma-
gister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis.
197 Quamquam te quidem quid hoc doceam, qui in accu-
sando sodali meo tantum incendium non oratione so-
lum sed etiam multo magis vi et dolore et ardore
animi concitaras, ut ego ad id restinguendum vix co-
narer accedere? Habueras enim tu omnia in causa
superiora: vim fugam lapidationem crudelitatem tri-
buniciam in Caepionis gravi miserabilique casu in
iudicium vocabas; deinde principem et senatus et civi-
tatis M. Aemilium lapide percussum esse constabat;
vi pulsum e templo L. Cottam et T. Didium, cum
intercedere vellent rogationi, nemo poterat negare.
48 Accedebat ut haec tu adulescens pro re publica queri
198 summa cum dignitate existimarere, ego homo censorius
vix satis honeste viderer seditiosum civem et in ho-

minis consularis calamitate crudelem posse defendere.
Erant optimi cives iudices, bonorum virorum plenum
forum, vix ut mihi tenuis quaedam venia daretur ex-
cusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi
sodalis fuisset. Hic ego quid dicam me artem ali-
quam adhibuisse? Quid fecerim narrabo. Si placuerit,
vos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis.
Omnium seditionum genera vitia pericula collegi eam- 199
que orationem ex omni rei publicae nostrae temporum
varietate repetivi conclusique ita ut dicerem, etsi
omnes molestae semper seditiones fuissent, iustas
tamen fuisse non nullas et prope necessarias. Tum
illa, quae modo Crassus commemorabat, egi: neque
reges ex hac civitate exigi neque tribunos plebis
creari neque plebis scitis totiens consularem potestatem
minui neque provocationem patronam illam civitatis
ac vindicem libertatis populo Romano dari sine nobi-
lium dissensione potuisse; ac si illae seditiones saluti
huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus
populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine
atque in fraude capitali esse ponendum. Quod si
umquam populo Romano concessum esset, ut iure
incitatus videretur, id quod docebam saepe esse con-
cessum, nullam illa causa iustiorem fuisse. Tum om-
nem orationem traduxi et converti in increpandam
Caepionis fugam, in deplorandum interitum exercitus.
Sic et eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione
refricabam et animos equitum Romanorum, apud quos
tum iudices causa agebatur, ad Q. Caepionis odium,
a quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renovabam 49
[atque revocabam]. Quod ubi sensi me in possessio-
nem iudicii ac defensionis meae constitisse, quod et 200
populi benivolentiam mihi conciliaram, cuius ius etiam
cum seditionis coniunctione defenderam, et iudicum
animos totos vel calamitate civitatis vel luctu ac de-
siderio propinquorum vel odio proprio in Caepionem
ad causam nostram converteram, tum admiscere huic

generi orationis vehementi atque atroci genus illud
alterum, de quo ante disputavi, lenitatis et mansuetu-
dinis coepi: me pro meo sodali, qui mihi in liberum
locum more maiorum esse deberet, et pro mea omni
fama prope fortunisque decernere, nihil mihi ad existi-
mationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere
posse quam si, is qui saepe alienissimis a me sed meis
tamen civibus saluti existimarer fuisse, sodali meo
201 auxilium ferre non potuissem. Petebam a iudicibus,
ut illud aetati meae, ut honoribus, ut rebus gestis
concederent, si iusto, si pio dolore me esse adfectum
viderent; praesertim si in aliis causis intellexissent
omnia me semper pro amicorum periculis, nihil um-
quam pro me ipso deprecatum. Sic in illa omni de-
fensione atque causa quod esse in arte positum vide-
batur, ut de lege Appuleia dicerem, ut quid esset
minuere maiestatem explicarem, perquam breviter per-
strinxi atque attigi; his duabus partibus orationis,
quarum altera commendationem habet altera concita-
tionem, quae minime praeceptis artium sunt per-
politae, omnis est tamen illa causa tractata, ut et
acerrumus in Caepionis invidia renovanda et in meis
moribus erga meos necessarios declarandis mansue-
tissimus viderer. Ita magis adfectis animis iudicum
quam doctis tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio
50 victa. Hic Sulpicius: Vere hercle, inquit, Antoni, ista
202 commemoras. Nam ego nihil umquam vidi quod tam
e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa
ipsa causa. Quom enim, quem ad modum dixisti, tibi
ego non iudicium sed incendium tradidissem, quod
tuum principium, di immortales, fuit! qui timor! quae
dubitatio [quanta haesitatio] tractusque verborum! Ut
tu illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum ho-
mines dabant, tenuisti: te pro homine pernecessario
quaestore tuo [dicere]! quam tibi primum munisti ad
203 te audiendum viam! Ecce autem, quom [te] nihil
aliud profecisse arbitrarer nisi ut homines tibi civem

inprobum defendenti ignoscendum propter necessitu-
dinem arbitrarentur, serpere occulte coepisti, nihil dum
aliis suspicantibus, me vero iam pertimescente, ut illam
non Norbani seditionem sed populi Romani iracundiam
neque eam iniustam sed meritam ac debitam fuisse
defenderes. Deinde qui locus a te praetermissus est in
Caepionem? Ut tu illa omnia odio invidia misericordia
miscuisti! Neque haec solum in defensione sed etiam
in Scauro ceterisque meis testibus, quorum testimonia
non refellendo sed ad eundem impetum populi con-
fugiendo refutasti. Quae quom abs te modo comme- 204
morarentur, equidem nulla praecepta desiderabam;
ipsam tamen istam [demonstrationem defensionum
tuarum abs te ipso commemoratam] doctrinam esse
non mediocrem puto. Atqui, si ita placet, [inquit,]
trademus etiam quae nos sequi in dicendo quaeque
maxume spectare solemus. Docuit enim iam nos longa
vita ususque rerum maxumarum, ut quibus rebus animi
hominum moverentur teneremus. 51

Equidem primum considerare soleo postuletne 205
causa. Nam neque parvis in rebus adhibendae sunt
hae dicendi faces neque ita animatis hominibus, ut
nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere
possimus, ne aut inrisione aut odio digni putemur, si
aut tragoedias agamus in nugis aut convellere adoria-
mur ea, quae non possint commoveri. Iam quoniam 206
haec fere maxume sunt in iudicum animis aut qui-
quomque illi erunt, apud quos agemus, oratione mo-
lienda, amor odium iracundia invidia misericordia spes
laetitia timor molestia, sentimus amorem conciliari, si
id iure videamur, quod sit utile ipsis apud quos agamus,
defendere; aut si pro bonis viris aut certe pro iis, qui
illis boni atque utiles sint, laborare. Namque haec
res amorem magis conciliat, illa virtutis defensio
caritatem; plusque proficit, si ponetur spes utilitatis
futurae quam praeteriti beneficii commemoratio. Eni- 207
tendumst, ut ostendas in ea re, quam defendas, aut

dignitatem esse aut utilitatem, eumque, cui concilies
hunc amorem, significes nihil ad utilitatem suam ret-
tulisse ac nihil omnino fecisse causa sua. Invidetur
enim commodis hominum ipsorum, studiis autem
208 eorum ceteris commodandi favetur. Videndumque hoc
loco est, ne, quos ob benefacta diligi volemus, eorum
laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis
ecferre videamur. Atque eisdem his ex locis et in
alios odium struere discemus et a nobis ac nostris
demovere; eademque haec genera sunt tractanda in
iracundia vel excitanda vel sedanda. Nam si, quod
ipsis qui audiunt perniciosum aut inutile sit, id factum
augeas, odium creatur; sin, quod aut in bonos viros
aut in eos, quos minime quisque debuerit, aut in rem
publicam, tum excitatur, si non tam acerbum odium,
tamen aut invidiae aut odii non dissimilis offensio.
209 Item timor incutitur aut ex ipsorum periculis aut ex
communibus. Interior est ille proprius; sed hic quoque
communis ad eandem similitudinem est perducendus.
52 Par atque una ratio est spei, laetitiae, molestiae; sed
haud sciam an acerrimus longe sit omnium motus
invidiae nec minus virium opus sit in ea comprimenda
quam in excitanda. Invident autem homines maxume
paribus aut inferioribus, cum se relictos sentiunt, illos
autem dolent evolasse; sed etiam superioribus invidetur
saepe vehementer et eo magis, si intolerantius se
iactant et aequabilitatem communis iuris praestantia
dignitatis aut fortunae suae transeunt. Quae si in-
flammanda sunt, maxume dicendumst non esse virtute
parta, deinde etiam vitiis atque peccatis, tum, si erunt
honestiora atque graviora, tamen non esse tanti ulla
merita, quanta insolentia hominis quantumque fastidium.
210 Ad sedandum autem, magno illa labore magnis peri-
culis esse parta nec ad suum commodum sed ad alio-
rum esse conlata, quae si quam gloriam peperisse
videantur, tamenetsi ea non sit iniqua merces periculi,
tamen ea non delectari totamque abicere atque de-

ponere; omninoque perficiendum est — quoniam pleri-
que sunt invidi maximeque hoc est commune vitium
et perpetuum; invidetur autem praestanti florentique
fortunae —, ut haec opinio minuatur et illa excellens
opinione fortuna cum laboribus et miseriis permixta
[esse] videatur. Iam misericordia movetur, si is qui 211
audit adduci potest, ut illa, quae de altero deplorentur,
ad suas res revocet, quas aut tulerit acerbas aut
timeat, ut intuens alium crebro ad se ipsum revortatur;
et cum singuli casus rerum humanarum graviter ac-
cipiuntur, si dicuntur dolenter, tum adflicta et prostrata
virtus maxume luctuosa est; et, ut illa altera pars
orationis, quae probitatis commendatione boni viri
debet speciem tueri, lenis, ut saepe iam dixi, atque
summissa, sic haec, quae suscipitur ab oratore ad
commutandos animos atque omni ratione flectendos,
intenta ac vehemens esse debet. Sed est quaedam in 53
his duobus generibus, quorum alterum lene alterum 212
vehemens esse volumus, difficilis ad distinguendum
similitudo. Nam et ex illa lenitate, qua conciliamur
iis qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem
excitamus, influat oportet aliquid, et ex hac vi non
numquam animi aliquid inflandumst illi lenitati;
neque est ulla temperatior oratio quam illa, in qua
asperitas contentionis oratoris ipsius humanitate con-
ditur, remissio autem lenitatis quadam gravitate et
contentione firmatur. In utroque autem genere dicendi 213
et illo, in quo vis atque contentio quaeritur, et hoc,
quod ad vitam et mores accommodatur, et principia
tarda [sunt] et exitus tamen spissi et producti esse
debent. Nam neque adsiliendum statim est ad genus
illud orationis — abest enim totum a causa et ho-
mines prius illud ipsum quod proprium sui iudicii est
audire desiderant — nec cum in eam rationem ingressus
sis, celeriter discedendum est. Non enim, sicut argu- 214
mentum, simul atque positum est, arripitur alterumque
et tertium poscitur, item misericordiam aut invidiam

aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commovere. Argumentum ratio ipsa confirmat atque simul atque emissum est, adhaerescit; illud autem genus orationis non cognitionem iudicis sed magis perturbationem requirit, quam consequi nisi multa et varia et copiosa oratione et simili contentionis actione nemo potest.
215 Quare qui aut breviter aut summisse dicunt, docere iudicem possunt, commovere non possunt; in quo sunt omnia. Iam illud perspicuumst omnium rerum in contrarias partis facultatem ex isdem suppeditari locis. Sed argumento resistendum est aut iis, quae comprobandi eius causa sumuntur, reprehendendis aut demonstrando id, quod concludere illi velint, non effici ex propositis nec esse consequens; aut, si ita non refellas, adferendum est in contrariam partem quod sit
216 aut gravius aut aeque grave. Illa autem, quae aut conciliationis causa leniter aut permotionis vehementer aguntur, contrariis commotionibus auferenda sunt, ut odio benivolentia, ut misericordia invidia tollatur.

54 Suavis autem est et vehementer saepe utilis iocus et facetiae; quae, etiam si alia omnia tradi arte possunt, naturae sunt propria certe neque ullam artem desiderant. In quibus tu longe aliis mea sententia, Caesar, excellis; quo magis mihi etiam aut testis esse potes nullam esse artem salis aut, si qua est, eam tu
217 potissimum nos docere. Ego vero, inquit, omni de re facilius puto esse ab homine non inurbano quam de ipsius facetiis disputari. Itaque cum quosdam Graecos inscriptos libros esse vidissem *περὶ γελοίου*, nonnullam in spem veneram posse me ex iis aliquid discere. Inveni autem ridicula et salsa multa Graecorum — nam et Siculi in eo genere et Rhodii et Byzantii et praeter ceteros Attici excellunt —, sed qui eius rei rationem quandam conati sunt artemque tradere, sic insulsi extiterunt, ut nihil aliud eorum
218 nisi ipsa insulsitas rideatur. Quare mihi quidem nullo

modo videtur doctrina ista res posse tradi. Et enim
quom duo genera sint facetiarum, alterum aequabiliter
in omni sermone fusum alterum peracutum et breve,
illa a veteribus superior cavillatio, haec altera dica-
citas nominata est. Leve nomen habet utraque res!
quippe; leve enim est totum hoc risum movere. Verum 219
tamen, ut dicis, Antoni, multum in causis persaepe
lepore et facetiis profici vidi. Sed quom in illo genere
perpetuae festivitatis ars non desideretur — natura
enim fingit homines et creat imitatores et narratores
facetos adiuvante et voltu et voce et ipso genere
sermonis —, tum vero in hoc altero dicacitatis quid
habet ars loci, quom ante illud facete dictum emissum
haerere debeat, quam cogitari potuisse videatur? Quid 220
enim hic meus frater ab arte adiuvari potuit, quom
a Philippo interrogatus quid latraret furem se videre
respondit? Quid in omni oratione Crassus vel apud
centumviros contra Scaevolam vel contra accusatorem
Brutum, quom pro Cn. Planco diceret? Nam id, quod
tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est omnium sententia
concedendum. Non enim fere quisquam reperietur
praeter hunc in utroque genere leporis excellens et
illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc, quod in
celeritate atque dictost. Nam haec perpetua contra 221
Scaevolam Curiana defensio tota redundavit hilaritate
quadam et ioco; dicta illa brevia non habuit. Parcebat
enim adversarii dignitati; in quo ipse conservabat suam;
quod est hominibus facetis et dicacibus difficillumum,
habere hominum rationem et temporum et ea quae
occurrant, quom salsissime dici possunt, tenere. Itaque
nonnulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse inter-
pretantur. Dicere enim aiunt Ennium flammam a 222
sapiente facilius ore in ardente opprimi, quam
bona dicta teneat; haec scilicet bona dicta, quae
salsa sint; nam ea dicta appellantur proprio iam
nomine. Sed ut in Scaevola continuit ea Crassus 55
atque in illo altero genere, in quo nulli aculei con-

tumeliarum inerant, causam illam disputationemque
lusit, sic in Bruto, quem oderat et quem dignum con-
223 tumelia iudicabat, utroque genere pugnavit. Quam
multa de balneis, quas nuper ille vendiderat, quam
multa de amisso patrimonio dixit! atque illa brevia,
quom ille diceret se sine causa sudare: Minime
enim, modo existi de balneis, innumerabilia fuerunt,
sed non minus iucunda illa perpetua. Quom enim Brutus
duo lectores excitasset et alteri de colonia Narbonensi
Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege
Servilia, et cum contraria inter sese de re publica
capita contulisset, noster hic facetissime tris patris
Bruti de iure civili libellos tribus legendos dedit.
224 Ex libro primo: FORTE EVENIT, UT IN PRIVERNATI
ESSEMUS EGO ET M. FILIUS. Brute, testificatur
pater se tibi Privernatem fundum reliquisse.
Deinde ex libro secundo: IN ALBANO ERAMUS EGO ET
M. FILIUS. Sapiens videlicet homo cum primis
nostrae civitatis norat hunc gurgitem; me-
tuebat ne, quom is nihil haberet, nihil esse ei
relictum putaretur. Tum ex libro tertio, in quo
finem scribendi fecit — tot enim, ut audivi Scaevolam
dicere, sunt veri Bruti libri —, IN TIBURTI FORTE
ASSEDIMUS EGO ET M. FILIUS. Ubi sunt hi fundi,
Brute, quos tibi pater publicis commentariis
consignatos reliquit? Quod nisi puberem te,
inquit, iam haberet, quartum librum com-
posuisset et se etiam in balneis lotum cum
225 filio scriptum reliquisset. Quis est igitur, qui
non fateatur hoc lepore atque his facetiis non minus
refutatum esse Brutum quam illis tragoediis, quas
egit eidem, quom casu in eadem causa efferretur anus
Iunia. Pro di immortales, quae fuit illa, quanta vis!
quam inexpectata! quam repentina! quom coniectis
oculis, gestu omni et imminenti, summa gravitate et
celeritate verborum: Brute, quid sedes? quid illam
anum patri nuntiare vis tuo? quid illis om-

nibus, quorum imagines duci vides? quid maioribus tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio liberavit? quid te agere? cui rei, cui gloriae, cui virtuti studere? patrimonione augendo? At id non est nobilitatis. Sed fac esse, nihil superest; lubidines totum 226 dissupaverunt. An iuri civili? Est paternum. Sed dicet te, cum aedes venderes, ne in rutis quidem et caesis solium tibi paternum reliquisse. An rei militari? Is qui numquam castra videris! An eloquentiae? Quae neque est in te et, quicquid est vocis ac linguae, omne in istum turpissimum calumniae quaestum contulisti! Tu lucem aspicere audes? tu hos intueri? [tu in foro,] tu in civium esse conspectu? tu illam mortuam, tu imagines ipsas non perhorrescis? quibus non modo imitandis sed ne conlocandis quidem tibi locum ullum 56 reliquisti. Sed haec tragica atque divina; faceta 227 autem et urbana innumerabilia vel ex una contione meministis. Nec enim maior contentio umquam fuit nec apud populum gravior oratio quam huius contra collegam in censura nuper neque lepore et festivitate conditior.

Quare tibi, Antoni, utrumque adsentior et multum facetias in dicendo prodesse saepe et eas arte nullo modo posse tradi. Illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuisse tantum et non huius rei quoque palmam [ut ceterarum] Crasso detulisse. Tum Antonius: 228 Ego vero ita fecissem, inquit, nisi interdum in hoc Crasso paulum inviderem. Nam esse quamvis facetum atque salsum non nimis est per se ipsum invidendum; sed, quom omnium sit venustissimus et urbanissimus, omnium gravissimum et severissimum et esse et videri, quod isti contigit uni, [id] mihi vix ferendum videbatur. Hic quom adrisisset ipse Crassus: Ac tamen, inquit 229 Antonius, quom artem esse facetiarum, Iuli, negares,

aperuisti quiddam, quod praecipiendum videretur. Haberi enim dixisti rationem oportere hominum rei temporis, ne quid iocus de gravitate decerperet; quod quidem in primis a Crasso observari solet. Sed hoc praeceptum praetermittendarum est facetiarum, quom iis nihil opus sit. Nos autem quo modo utamur, quom opus sit, quaerimus, ut in adversarium et maxume, si eius stultitia poterit agitari, in testem stultum cupidum
230 levem, si facile homines audituri videbuntur. Omnino probabiliora sunt, quae lacessiti dicimus, quam quae priores. Nam et ingenii celeritas maior est, quae apparet in respondendo, et humanitatis est responsio. Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti, ut in ipsa ista contione nihil fere dictumst ab hoc, quod quidem facetius dictum videretur, quod non provocatus responderit. Erat autem tanta in Domitio gravitas, tanta auctoritas, ut, quod esset ab eo obiectum, lepore magis levandum quam contentione frangendum videretur.

57 Tum Sulpicius: Quid igitur? patiemurne, inquit,
231 Caesarem, qui quamquam [M.] Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare nobis totum genus hoc iocandi quale sit et unde ducatur, praesertim cum tantam vim et utilitatem salis et urbanitatis esse fateatur? Quid? si, inquit Iulius, adsentior Antonio dicenti nullam esse
232 artem salis? Hic quom Sulpicius reticuisset: Quasi vero, inquit Crassus, horum ipsorum, de quibus Antonius iam diu loquitur, ars ulla sit. Observatio quaedam est, ut ipse dixit, earum rerum, quae in dicendo valent; quae si eloquentis facere posset, quis esset non eloquens? Quis enim haec [vel] non facile vel certe aliquo modo posset ediscere? Sed ego in iis praeceptis hanc vim et hanc utilitatem esse arbitror, non ut ad reperiendum quod dicamus arte ducamur, sed ut ea, quae natura, quae studio, quae exercitatione consequimur, aut recta esse confidamus aut prava in-

tellegamus, quom quo referenda sint didicerimus. Quare, Caesar, ego quoque hoc a te peto, ut, si tibi 233
videtur, disputes de hoc toto iocandi genere quid sentias, ne qua forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc tali coetu atque in tam accurato sermone praeterita esse videatur. Ego vero, inquit ille, quoniam conlectam a conviva, Crasse, exigis, non committam ut, si defugerim, tibi causam aliquam recusandi dem. Quamquam soleo saepe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scaena gestum inspectante Roscio. Quis enim sese commovere potest cuius ille vitia non videat? Sic ego nunc, Crasso audiente, primum loquar de facetiis et docebo sus, ut aiunt, oratorem eum, quem quom Catulus nuper audisset, f e n u m a l i o s aiebat e s s e o p o r t e r e. Tum ille: Iocabatur, inquit, Catulus, 234
praesertim cum ita dicat ipse, ut ambrosia alendus esse videatur. Verum te, Caesar, audiamus, ut Antoni reliqua videamus. Et Antonius: Perpauca mihi quidem restant, inquit; sed tamen defessus iam labore atque itinere disputationis meae requiescam in Caesaris sermone quasi in aliquo peropportuno devorsorio. Atqui, inquit 58
Iulius, non nimis liberale hospitium meum dices. Nam te in viam, simulac perpaulum gustaris, extrudam et eiciam.

Ac ne diutius vos demorer, de omni isto genere 235
quid sentiam perbreviter exponam. De risu quinque sunt quae quaerantur: unum, quid sit; alterum, unde sit; tertium, sitne oratoris [velle] risum movere; quartum, quatenus; quintum, quae sint genera ridiculi. Atque illud primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur, ubi sit, quo modo existat atque ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere nequeamus, et quo modo simul latera os venas oculos vultum occupet, viderit Democritus. Neque enim ad hunc sermonem hoc pertinet, et, si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod ne [ipsi] illi quidem scirent qui pollicerentur. Locus autem et regio quasi ridiculi —236

nam id proxime quaeritur — turpitudine et deformitate quadam continetur. Haec enim ridentur vel sola vel maxime quae notant et signant turpitudinem aliquam non turpiter. Est autem, ut ad illud tertium veniam, est plane oratoris movere risum, vel quod ipsa hilaritas benivolentiam conciliat ei, per quem excitata est, vel quod admirantur omnes acumen, uno saepe in verbo positum, maxime respondentis, non nunquam etiam lacessentis, vel quod frangit adversarium, quod impedit, quod elevat, quod deterret, quod refutat, vel quod ipsum oratorem politum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum, maxime quod tristitiam ac severitatem mitigat ac relaxat odiosasque res saepe, quas argumentis dilui non facile est, ioco risuque
237 dissolvit. Quatenus autem sint ridicula tractanda oratori perquam diligenter videndum est, quod in quarto loco quaerendi posueramus. Nam nec insignis improbitas et scelere iuncta nec rursus miseria insignis agitata ridetur; facinerosos [enim] maiore quadam vi quam ridiculi vulnerari volunt, miseros illudi nolunt, nisi se forte iactant. Parcendum autem maxime [est]
59 caritati hominum, ne temere in eos dicas qui diliguntur.
238 Haec igitur adhibenda est primum in iocando moderatio. Itaque ea facillime luduntur, quae neque odio magno neque misericordia maxima digna sunt. Quam ob rem materies omnis ridiculorum est in iis vitiis, quae sunt in vita hominum neque carorum neque calamitosorum neque eorum, qui ob facinus ad supplicium rapiendi videntur[; eaque belle agitari videntur].
239 Est etiam deformitatis et corporis vitiorum satis bella materies ad iocandum; sed quaerimus idem, quod in ceteris rebus maxime quaerendum est, quatenus. In quo non [modo] illud praecipitur, ne quid insulse, sed, etiamsi [quid] perridicule possis, vitandum est oratori utrumque, ne aut scurrilis iocus sit aut mimicus. Quae cuius modi sint facilius iam intellegemus, quom ad ipsa ridiculorum genera venerimus.

Duo sunt enim genera facetiarum, quorum alterum
re tractatur alterum dicto. Re, si quando quid tam- 240
quam aliquae fabellae narrantur, ut olim tu, Crasse,
in Memmium: comedisse eum lacertum Largii, quom
esset cum eo Tarracinae de amicula rixatus. Salsa
ac tamen a te ipso ficta [tota] narratio. Addidisti
clausulam tota Tarracina tum omnibus in parietibus
inscriptas fuisse litteras LLLMM. Quom quaereres id
quid esset, senem tibi quendam oppidanum dixisse:
*Lacerat lacertum Largi mordax Memmius.*
Perspicitis genus hoc quam sit facetum, quam elegans, 241
quam oratorium, sive habeas [vere] quod narrare possis,
quod tamen est mendaciunculis aspergendum, sive
fingas. Est autem huius generis virtus, ut ita facta
demonstres, ut mores eius, de quo narres, ut sermo,
ut vultus omnes exprimantur, ut iis qui audiunt tum
geri illa fierique videantur. In re est item ridiculum, 242
quod ex quadam depravata imitatione sumi solet, ut
idem Crassus: *Per tuam nobilitatem, per vestram
familiam!* Quid aliud fuit, in quo contio rideret,
nisi illa voltus et vocis imitatio? *Per tuas statuas!*
vero quom dixit, [et] extento bracchio paulum etiam
de gestu addidit, vehementius risimus. Ex hoc genere
est illa Rosciana imitatio senis: *Tibi ego, Antipho,
has sero, inquit. Senium est, cum audio.* Atque
ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautissume
tractandum sit. Mimorum est enim et ethologorum,
si nimia est imitatio, sicut obscenitas. Orator
surripiat oportet imitationem, ut is qui audiet cogitet
plura quam videat; praestet idem ingenuitatem et
ruborem suum verborum turpitudine et rerum obsceni- 60
tate vitanda. Ergo haec duo genera sunt eius ridiculi, 243
quod in re positumst; quae sunt propria perpetuarum
facetiarum, in quibus describuntur hominum mores et
ita effinguntur, ut aut re narrata aliqua quales sunt
intellegantur aut imitatione breviter iniecta in aliquo
insigni ad irridendum vitio reperiantur. In dicto autem 244

ridiculum est id, quod verbi aut sententiae quodam acumine movetur. Sed ut in illo superiore genere vel narrationis vel imitationis vitanda est et mimorum et ethologorum similitudo, sic in hoc scurrilis oratori dicacitas magnopere fugienda est. Qui igitur distinguemus a Crasso, a Catulo, a ceteris familiarem vestrum Granium aut Vargullam amicum meum? Non mehercule in mentem mihi quidem venit: sunt enim dicaces; Granio quidem nemo dicacior. Hoc opinor primum, ne, quotiensquomque potuerit dictum dici, necesse
245 habeamus dicere. Pusillus testis processit. Licet, inquit, rogare? Philippus. Tum quaesitor properans: Modo breviter. Hic ille: Non accusabis. Perpusillum rogabo. Ridicule. Sed sedebat iudex L. Aurifex brevior ipse quam testis etiam: omnis est risus in iudicem conversus; visum est totum scurrile ridiculum. Ergo haec, quae cadere possunt in quos nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere
246 scurrilia. Ut iste, qui se volt dicacem — et mehercule Appius est, sed non nunquam in hoc vitium scurrile delabitur —, Cenabo, inquit, apud te, huic lusco familiari meo C. Sextio: uni enim locum esse video. [Est] hoc scurrile, quod sine causa lacessivit et tamen id uni dixit, quod in omnes luscos conveniret. Ea quia meditata putantur esse, minus ridentur. Illud egregium Sexti et ex tempore: Manus lava, inquit,
247 et cena. Temporis igitur ratio et ipsius dicacitatis moderatio et temperantia et raritas dictorum distinguent oratorem a scurra; et quod nos cum causa dicimus, non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid, illi totum diem et sine causa. Quid enim est Vargulla adsecutus, cum eum candidatus A. Sempronius cum M. fratre suo complexus esset: Puer, abige muscas? Risum quaesivit, qui est ex mea sententia vel tenuissimus ingenii fructus. Tempus igitur dicendi prudentia et gravitate moderabimur; quarum utinam artem aliquam haberemus! sed domina natura est.

Nunc exponamus genera ipsa summatim quae 61 248
risum maxime moveant. Haec igitur sit prima partitio,
quod facete dicatur, id alias in re habere alias in verbo
facetias; maxime autem homines delectari, si quando
risus coniuncte re verboque moveatur. Sed hoc me-
mentote, quoscumque locos attingam unde ridicula
ducantur, ex isdem locis fere etiam gravis sententias
posse duci. Tantum interest, quod gravitas honestis
in rebus severisque, iocus in turpiculis et quasi de-
formibus ponitur; velut isdem verbis et laudare frugi
servum possimus et, si est nequam, iocari. Ridiculum
est illud Neronianum vetus in furace servo: Solum
esse, cui domi nihil sit nec obsignatum nec
obclusum; quod idem in bono servo dici solet. Sed
hoc isdem etiam verbis; ex isdem autem locis omnia 249
[nascuntur]. Nam quod Sp. Carvilio graviter claudi-
canti ex volnere ob rem publicam accepto et ob eam
causam verecundanti in publicum prodire mater dixit:
Quin prodi, mi Spuri, quotiensquomque gradum
facies, totiens tibi tuarum virtutum veniat in
mentem! praeclarum et grave est; quod Calvino
Glaucia claudicanti: Ubi est vetus illud: num
claudicat? At hic clodicat! hoc ridiculum est;
et utrumque ex eo, quod in claudicatione animadverti
potuit, est ductum. Quid hoc Naevio ignavius?
severe Scipio; at in male olentem: Video me a te
circumveniri, subridicule Philippus. At utrumque
genus continet verbi ad litteram immutati similitudo.
Ex ambiguo dicta vel argutissima putantur, sed non 250
semper in ioco, saepe etiam in gravitate versantur.
Africano illi superiori coronam sibi in convivio ad
caput adcommodanti, quom ea saepius rumperetur,
P. Licinius Varus: Noli mirari, inquit, si non
convenit; caput enim magnum est; et laudabile
et honestum. At ex eodem genere est: Calvo satis
est quod dicit parum. Ne multa; nullum genus
est ioci, quo non ex eodem severa et gravia sumantur.

251 Atque hoc etiam animadvertendum est, non esse omnia ridicula faceta. Quid enim potest esse tam ridiculum quam sannio est? Sed ore voltu [imitandis moribus] voce, denique corpore ridetur ipso. Salsum hunc possum dicere atque ita, non ut eius modi oratorem
62 esse velim, sed ut mimum. Quare primum genus hoc, quod risum vel maxume movet, non est nostrum: morosum superstitiosum suspiciosum gloriosum stultum; naturae ridentur ipsae, quas personas agitare solemus,
252 non sustinere. Alterum genus est in imitatione, admodum ridiculum, sed nobis tantum licet furtim si quando et cursim; aliter enim minime est liberale; tertium, oris depravatio, non [digna] nobis; quartum, obscenitas, non modo non foro digna sed vix convivio liberorum. Detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio loco facetiae reliquae sunt, quae aut in re, ut ante divisi, positae videntur esse aut in verbo. Nam quod, quibusquomque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur; quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet omnem leporem.

253 Ambigua sunt in primis acuta atque in verbo posita, non in re; sed non saepe magnum risum movent, magis ut belle, ut litterate dicta laudantur; ut in illum Titium, qui cum studiose pila luderet et idem signa sacra noctu frangere putaretur gregalesque eum, quom in campum non venisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius, quod eum bracchium fregisse diceret; ut illud Africani, quod est apud Lucilium:

Quid? Decius, Nuculam an confixum vis facere? inquit.

254 Ut tuus amicus, Crasse, Granius, non esse sextantis. Et, si quaeritis, is qui appellatur dicax hoc genere maxime excellet; sed risum movent alia maiorem. Ambiguum per se ipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel maxime; ingeniosi enim videtur vim verbi in aliud atque ceteri accipiant posse ducere; sed ad-

mirationem magis quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud quoque genus ridiculi.

Quae genera percurram equidem. Sed scitis esse 63 255 notissimum ridiculi genus, cum aliud expectamus aliud dicitur. Hic nobismet ipsis noster error risum movet. Quod si admixtum etiam est ambiguum, fit salsius; ut apud Novium videtur esse misericors ille, qui iudicatum duci videt; percontatur [ita:] *Quanti addictust?* — *Mille nummum!* Si addidisset tantummodo *Ducas licet*, esset illud genus ridiculi praeter expectationem; sed quia addidit *Nihil addo, ducas licet*, [addito ambiguo altero genere ridiculi] fuit, ut mihi quidem videtur, salsissumus. Hoc tum est venustum, quom in altercatione arripitur ab adversario verbum et ex eo, ut a Catulo in Philippum, in eum ipsum aliquid, qui lacessivit, infligitur. Sed quom plura 256 sint ambigui genera, de quibus est doctrina quaedam suptilior, attendere et aucupari verba oportebit; in quo, ut ea quae sunt frigidiora vitemus — est enim cavendum, ne arcessitum dictum putetur —, permulta tamen acute dicemus. Alterum genus est, quod habet parvam verbi immutationem, quod in littera positum Graeci vocant παρονομασίαν, ut *Nobiliorem mobiliorem* Cato; aut ut idem, quom quidam dixisset *Eamus deambulatum* et ille *Qui opus fuit de?* *Immo vero*, inquit, *quid opus fuit te?* aut eiusdem responsio illa: *Si tu et adversus et aversus impudicus es.* Etiam interpretatio nominis habet 257 acumen, quom ad ridiculum convertas quam ob rem ita quis vocetur; ut ego nuper: Nummium divisorem ut Neoptolemum ad Troiam, sic illum in campo Martio nomen invenisse. Atque haec omnia verbo 64 continentur. Saepe etiam versus facete interponitur, vel ut est vel paululum immutatus, aut aliqua pars versus; ut Stati a Scauro stomachanti — ex quo sunt nonnulli qui tuam legem de civitate natam, Crasse, dicant —:

St, tacete, quid hoc clamoris? quibus nec mater nec pater,
Tanta confidentia? Auferte istam enim superbiam.

Nam in Coelio sane etiam ad causam utile fuit tuum illud, Antoni, quom ille a se pecuniam profectam diceret testis et haberet filium delicatiorem, abeunte iam elate illo,

Sentin senem esse tactum triginta minis?

258 In hoc genus coiciuntur etiam proverbia, ut illud Scipionis, cum Asellus omnis se provincias stipendia merentem peragrasse gloriaretur: Agas asellum et cetera. Quare ea quoque quoniam mutatis verbis non possunt retinere eandem venustatem, non ea in re sed
259 in verbis posita ducantur. Est etiam in verbo positum non insulsum genus ex eo quom ad verbum non ad sententiam rem accipere videare; ex quo uno genere totus est Tutor, mimus vetus oppido ridiculus. Sed abeo a mimis; tantum huius genus ridiculi insigni aliqua et nota re notari volo. Est autem ex hoc genere illud, quod tu, Crasse, nuper ei, qui te rogasset num tibi molestus esset futurus, si ad te bene ante lucem venisset: Tu vero, inquisti, molestus non eris. Iubebis igitur te, inquit, suscitari? et tu: Certe
260 negaram te molestum futurum. Ex eodem hoc vetus illud [est], quod aiunt Maluginensem illum Scipionem, quom ex centuria sua renuntiaret Acidinum consulem praecoque dixisset Dic de L. Manlio: Virum bonum, inquit, egregium[que] civem [esse] arbitror. Ridicule illud etiam L. Nasica censori Catoni; quom ille: Ex tui animi sententia tu uxorem habes? Non hercule, inquit, ex mei animi sententia. Haec aut frigida sunt aut tum salsa, quom aliud est expectatum. Natura enim nos, ut ante dixi, noster delectat error; ex quo, quom quasi
65
261 decepti sumus expectatione, ridemus. In verbis etiam

illa sunt, quae aut ex inmutata oratione ducuntur aut ex unius verbi tralatione aut ex inversione verborum. Ex inmutatione, ut olim Rusca quom legem ferret annalem, dissuasor M. Servilius: Dic mihi, inquit, M. Pinari, num, si contra te dixero, mihi male dicturus es, ut ceteris fecisti? Ut sementem feceris, ita metes inquit. Ex tralatione autem, ut 262
quom Scipio ille maior Corinthiis statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent imperatorum, turmalis dixit displicere. Invertuntur autem verba, ut Crassus apud M. Perpernam iudicem pro Aculeone quom diceret, aderat contra Aculeonem Gratidiano L. Aelius Lamia, deformis, ut nostis; qui quom interpellaret odiose, Audiamus, inquit, pulchellum puerum, Crassus. Quom esset adrisum, Non potui [mihi], inquit Lamia, formam ipse fingere, ingenium potui. Tum hic Audiamus, inquit, disertum. Multo etiam adrisum est vehementius. Sunt etiam illa venusta, ut in gravibus sententiis, sic in facetiis — dixi enim dudum rationem esse aliam ioci aliam severitatis; gravium autem et iocorum unam esse materiam; — ornant 263
igitur in primis orationem verba relata contrarie; quod idem genus est saepe etiam facetum, ut Servius ille [Galba] quom iudices L. Scribonio tribuno plebis ferret familiaris suos et dixisset L. Libo, Quando tandem, Galba, de triclinio tuo exibis? Quom tu, inquit, de cubiculo alieno. A quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello: Villam in Tiburti habes, cohortem in Palatio.

Ac verborum quidem genera quae essent faceta 66 264
dixisse me puto; rerum plura sunt eaque magis, ut dixi ante, ridentur; in quibus est narratio, res sane difficilis. Exprimenda enim sunt et ponenda ante oculos ea, quae videantur et veri similia, quod est proprium narrationis, et quae sint, quod ridiculi proprium est, subturpia; cuius exemplum, ut brevissumum, sit sane illud, quod ante posui, Crassi de Memmio. Et ad

hoc genus ascribamus etiam narraticnes apologorum.
265 Trahitur etiam aliquid ex historia, ut quom Sex. Titius
se Cassandram esse diceret, Multos, inquit Antonius,
possum tuos Aiaces Oileos nominare. Est etiam
ex similitudine, quae aut conlationem habet aut tan-
quam imaginem. Conlationis est ut ille Gallius olim
testis in Pisonem, cum innumerabilem Magio praefecto
pecuniam dixisset datam idque Scaurus tenuitate Magii
redargueret: Erras, inquit, Scaure; ego enim Ma-
gium non conservasse dico, sed tanquam nudus
nuces legeret, in ventre abstulisse; ut illud
M. Cicero senex, huius viri optimi nostri familiaris
pater, nostros homines similes esse Syrorum
venalium: ut quisque optime Graece sciret, ita
266 esse nequissimum. Valde autem ridentur etiam
imagines, quae fere in deformitatem aut in aliquod
vitium corporis ducuntur cum similitudine turpioris,
ut meum illud in Helvium Manciam: [Iam] osten-
dam cuius modi sis; cum ille: Ostende, quaeso,
demonstravi digito pictum Gallum in Mariano scuto
Cimbrico sub Novis distortum, eiecta lingua, buccis
fluentibus; risus est commotus: nihil tam Manciae
simile visum est; ut cum Tito Pinario mentum in
dicendo intorquenti: [Tum] ut diceret si quid
267 vellet, si nucem fregisset. Etiam illa, quae mi-
nuendi aut augendi causa ad incredibilem admirationem
ecferuntur: velut tu, Crasse, in contione, ita sibi
ipsum magnum videri Memmium, ut in forum
descendens caput ad fornicem Fabianum de-
mitteret. Ex quo genere etiam illud est, quod
Scipio apud Numantiam, quom stomacharetur cum
C. Metello, dixisse dicitur: Si quintum pareret
268 mater eius, asinum fuisse parituram. Arguta
etiam significatio est, cum parva re et saepe verbo res
obscura et latens inlustratur, ut cum C. Fabricio P.
Cornelius homo, ut existimabatur, avarus et furax, sed
egregie fortis et bonus imperator, gratias ageret, quod

se [homo] inimicus consulem fecisset bello praesertim magno et gravi: Nihil est quod mihi gratias agas, inquit, si malui compilari quam venire; ut Asello Africanus obicienti lustrum illud infelix, Noli, inquit, mirari; is enim, qui te ex aerariis exemit, lustrum condidit et taurum immolavit. [Tanta suspicio est, ut religione civitatem obstrinxisse videatur Mummius, quod Asellum ignominia levarit.] 67

Urbana etiam dissimulatio est, quom alia dicuntur ac sentias, non illo genere, de quo ante dixi, quom 269 contraria dicas, ut Lamiae Crassus, sed quom toto genere orationis severe ludas, quom aliter sentias ac loquare; ut noster Scaevola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi capite erat aurum repensum, roganti ut se in Asiam praefectum duceret: Quid tibi vis, inquit, insane? Tanta malorum civium est multitudo, ut tibi ego hoc confirmem, si Romae manseris, paucis annis te ad maximas pecunias esse venturum. Hoc in genere Fannius in annalibus 270 suis Africanum hunc Aemilianum dicit † fuisse et eum Graeco verbo appellat εἴρωνα; sed, uti ei ferunt, qui melius haec norunt, Socratem opinor in hac ironia dissimulantiaque longe lepore et humanitate omnibus praestitisse. Genus est perelegans et cum gravitate salsum quomque oratoriis actionibus tum urbanis sermonibus accommodatum. Et hercule omnia haec, quae 271 a me de facetiis disputantur, non maiora forensium actionum quam omnium sermonum condimenta sunt. Nam sicut quod apud Catonem est, qui multa rettulit, ex quibus a me exempli causa complura ponuntur, per mihi scitum videtur, C. Publicium solitum esse dicere, P. Mummium quoiusvis temporis hominem esse: sic profecto se res habet, nullum ut sit vitae tempus, in quo non deceat leporem humanitatemque versari. Sed redeo ad cetera. Est huic finitumum 272 dissimulationi, quom honesto verbo vitiosa res appellatur; ut quom Africanus censor tribu movebat eum

centurionem, qui in Pauli pugna non adfuerat, cum ille se custodiae causa diceret in castris remansisse quaereretque cur ab eo notaretur: Non amo, inquit,
273 nimium diligentis. Acutum etiam illud est, quom ex alterius oratione aliud excipias atque ille volt; ut Salinatori Maximus, quom Tarento amisso arcem tamen ille eius retinuisset multaque ex ea proelia praeclara fecisset, quom aliquot post annis Maximus id oppidum recepisset rogaretque eum Salinator, ut meminisset opera sua se Tarentum recepisse: Quidni, inquit, meminerim? Nunquam enim recepissem, nisi
274 tu perdidisses. Sunt etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine saepe ridicula, non modo mimis perapposita sed etiam quodam modo nobis:

homo fatuus,
Postquam rem habere coepit, est emortuus. —
Quid est tibi ista mulier? Uxor. Similis me
dius fidius. —
Quamdiu ad aquas fuit, nunquam est emortuus.

68 Genus hoc levius et, ut dixi, mimicum; sed habet non nunquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stultus quasi stulte cum sale dicat aliquid; ut tibi, Antoni, Mancia cum audisset te censorem a M. Duronio de ambitu postulatum, Aliquando, inquit, tibi tuum
275 negotium agere licebit. Valde haec ridentur et hercule omnia, quae a prudentibus quasi [per simulationem non intellegendi] subabsurde salseque dicuntur. Ex quo genere est etiam non videri intellegere quod intellegas, ut Pontidius: Qualem existimas, qui in adulterio deprenditur? — Tardum! ut ego, qui in dilectu Metello, quom excusationem oculorum a me non acciperet et dixisset: Tu igitur nihil
276 vides? Ego vero, inquam, a porta Esquilina video villam tuam; ut illud Nasicae, qui quom ad poetam Ennium venisset eique ab ostio quaerenti Ennium ancilla dixisset domi non esse, Nasica sensit

illam domini iussu dixisse et illum intus esse. Paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius et eum ad ianuam quaereret, exclamat Nasica domi non esse. Tum Ennius ei: Quid, ego non cognosco vocem tuam? Hic Nasica: Homo es impudens. Ego quom te quaererem, ancillae tuae credidi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi?

Est bellum illud quoque, ex quo is, qui dixit, 277
inridetur in eo ipso genere, quo dixit; ut quom Q. Opimius consularis, qui adulescentulus male audisset, festivo homini Egilio, qui videretur esse mollior nec esset, dixisset: Quid tu, Egilia mea? quando ad me venis cum tua colo et lana? Non pol, inquit, audeo. Nam me ad famosas vetuit mater accedere.

69

Salsa sunt etiam, quae habent suspicionem ridi- 278
culi absconditam, quo in genere est Siculi illud; cui quom familiaris quidam quereretur quod diceret uxorem suam suspendisse se de ficu, Amabo te, inquit, da mihi ex ea arbore quos seram surculos. In eodem genere est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo; qui cum in epilogo misericordiam movisse se putaret, postquam assedit, rogavit hunc videreturne misericordiam movisse: Ac magnam quidem, inquit; hominem enim nullum puto esse tam durum, cui non oratio tua misericordia digna visa sit.

Me tamen hercule etiam illa valde movent stomachosa 279
et quasi submorosa ridicula; nam quom a moroso dicantur, tum eius non sal sed natura ridetur. In quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud Novium:

Quid ploras, pater? —
Mirum ni cantem? Condemnatus sum.

Huic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis ac lenis, ut quom Cato percussus esset ab eo qui arcam ferebat, quom ille postea diceret Cave, rogavit num quid aliud ferret nisi arcam. Est etiam 280

stultitiae salsa reprehensio, ut ille Siculus, cui praetor
Scipio patronum causae dabat hospitem suum, homi-
nem nobilem sed admodum stultum: Quaeso, inquit,
praetor, adversario meo da istum patronum,
deinde mihi neminem dederis. Movent etiam illa,
quae coniectura explanantur longe aliter atque sunt,
sed acute atque concinne; ut cum Scaurus accusaret
Rutilium ambitus, cum ipse consul esset factus, ille
repulsam tulisset, et in eius tabulis ostenderet litteras
A. F. P. R. idque diceret esse ACTUM FIDE P. RUTILI,
Rutilius autem ANTE FACTUM POST RELATUM, C. Ca-
nius eques Romanus, quom Rufo adesset, exclamat
neutrum illis litteris declarari. Quid ergo? inquit
Scaurus; Aemilius fecit, plectitur Rutilius.

70 Ridetur etiam discrepantia: Quid huic abest
281 nisi res et virtus? Bella etiam est familiaris re-
prehensio quasi errantis; ut quom obiurgavit Albium
Granius, quod, quom eius tabulis quiddam [ab] Albucio
probatum videretur, [et] valde absoluto Scaevola gau-
deret neque intellegeret contra suas tabulas esse iudi-
282 catum. Huic similis est etiam admonitio in consilio
dando familiaris, ut quom patrono malo, quom vocem
in dicendo optudisset, suadebat Granius, ut mulsum
frigidum biberet, simulac domum redisset: Perdam,
inquit, vocem, si id fecero. Melius est, inquit,
283 quam reum. Bellum etiam est, quom quid cuique
sit consentaneum dicitur; ut quom Scaurus nonnullam
haberet invidiam ex eo, quod Phrygionis Pompei locu-
pletis hominis bona sine testamento possederat, sede-
retque advocatus reo Bestiae, quom funus quoddam du-
ceretur, accusator [C.] Memmius, Vide, inquit, Scaure,
284 mortuus rapitur, si potes esse possessor. Sed
ex his omnibus nihil magis ridetur, quam quod est
praeter expectationem; cuius innumerabilia sunt ex-
empla, ut Appii maioris illius, qui in senatu, quom
ageretur de agris publicis et de lege Thoria et pe-
teretur Lucullus ab iis, qui a pecore eius depasci

agros publicos dicerent, Non est, inquit, Luculli
pecus illud; erratis — defendere Lucullum videba-
tur —; ego liberum puto esse; qua libet pascitur.
Placet mihi illud etiam Scipionis illius, qui Ti. Gracchum 285
perculit. Quom ei M. Flaccus multis probris obiectis
P. Mucium iudicem tulisset, Eiero, inquit, iniquus
est. Cum esset admurmuratum, A, inquit P. C., non
ego mihi [illum] iniquom eiero, verum omnibus.
Ab hoc vero Crasso nihil facetius; quom laesisset
testis Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset,
Potest fieri, inquit, Sile, ut is, unde te audisse
dicis, iratus dixerit. Annuit Silus. Potest etiam,
ut tu non recte intellexeris. Id quoque toto ca-
pite adnuit, ut se Crasso daret. Potest etiam [fieri],
inquit, ut omnino quod te audisse dicis nunquam
audieris. Hoc ita praeter expectationem accidit, ut
testem omnium risus obrueret. Huius generis et plenus
Novius — locus est familiaris: Sapiens si algebis, 71
tremes — et alia permulta. Saepe etiam facete con-
cedas adversario id ipsum, quod tibi ille detrahit, ut 286
C. Laelius, cum ei quidam malo genere natus diceret,
indignum esse suis maioribus, At hercule, inquit, tu
tuis dignus. Saepe etiam sententiose ridicula di-
cuntur, ut M. Cincius quo die legem de donis et mu-
neribus tulit, cum C. Cento prodisset et satis contu-
meliose Quid fers, Cinciole? quaesisset, Ut emas,
inquit, Gai, si uti velis. Saepe etiam salse quae 287
fieri non possunt optantur, ut M. Lepidus, quom ce-
teris se in campo exercentibus ipse in herba recubu-
isset, Vellem hoc esset, inquit, laborare. Salsum
est etiam quaerentibus et quasi percontantibus lente
respondere quod nolint, ut censor Lepidus, quom
M. Antistio Pyrgensi equom ademisset, amici quom
vociferarentur et quaererent quid ille patri suo re-
sponderet cur ademptum sibi equom [diceret], quom
optimus colonus, quom parcissumus modestissimus
frugalissimus esset, Me istorum, inquit, nihil cre-

288 dere. Colliguntur a Graecis alia nonnulla, execrationes
admirationes minationes. Sed haec ipsa nimis mihi
videor in multa genera discripsisse. Nam illa, quae
verbi ratione et vi continentur, certa fere ac definita
sunt; quae plerumque, ut ante dixi, laudari magis
289 quam rideri solent. Haec autem, quae sunt in re et
ipsa sententia, partibus sunt innumerabilia generibus
pauca. Expectationibus enim decipiendis et naturis
aliorum inridendis ipsorum ridicule indicandis et simi-
litudine turpioris et dissimulatione et subabsurda di-
cendo et stulta reprehendendo risus moventur. Itaque
inbuendus est is, qui iocose volet dicere, quasi natura
quadam apta ad haec genera et moribus, ut ad cuius-
que modi genus ridiculi voltus etiam accommodetur,
qui quidem quo severior est et tristior ut in te, Crasse,
hoc illa quae dicuntur salsiora videri solent.

290 Sed iam tu, Antoni, qui in hoc devorsorio ser-
monis mei libenter adquieturum te esse dixisti, tan-
quam in Pomptinum deverteris, neque amoenum neque
salubrem locum, censeo, ut satis diu te putes requi-
esse et iter reliquum conficere pergas. Ego vero, atque
hilare quidem a te acceptus, inquit, et quom doctior
per te tum etiam audacior factus iam ad iocandum.
Non enim vereor ne quis me in isto genere leviorem
iam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores
291 et Africanos Maximos Catones Lepidos protulisti. Sed
habetis ea, quae voltis ex me audire, de quibus quidem
accuratius dicendum et cogitandum fuit. Nam cetera
faciliora sunt atque ex iis, quae dicta sunt, reliqua
72 nascuntur omnia. Ego enim quom ad causam sum
adgressus atque omnia cogitando, quo ad facere potui,
persecutus, quom et argumenta causae et eos locos,
quibus animi iudicum conciliantur, et illos, quibus
permoventur, vidi atque cognovi, tum constituo quid
habeat causa quaeque boni, quid mali. Nulla enim
fere potest res in dicendi disceptationem aut contro-
versiam vocari, quae non habeat utrumque; sed quan-

tum habeat id refert. Mea autem ratio haec esse in 292
dicendo solet, ut boni quod habeam, id amplectar exornem exaggerem, ibi commorer, ibi habitem, ibi haeream, a malo autem vitioque causae ita recedam, non ut [id] me defugere adpareat, sed ut totum bono illo ornando et augendo dissimulatum obruatur. Et si causa est in argumentis, firmissima quaeque maxime tueor, sive plura sunt sive aliquod unum; sin autem in conciliatione aut in permotione causa est, ad eam me potissimum partem, quae maxime movere animos hominum potest, confero. Summa denique huius ge- 293
neris haec est, ut si in refellendo adversario firmior esse oratio quam in confirmandis nostris rebus potest, omnia in illum tela conferam; si nostra probari facilius quam illa redargui possunt, abducere animos a contraria defensione et ad nostram conor deducere. Duo denique illa, quae facillima videntur, quoniam 294
quae difficiliora sunt non possum, mihi pro meo iure sumo; unum, ut molesto aut difficili argumento aut loco non nunquam omnino nihil respondeam. Quod forsitan aliquis iure inriserit; quis enim est qui [id] facere non possit? Sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate disputo confiteorque me, si quae premat res vehementius, ita cedere solere, ut non modo non abiecto sed ne reiecto quidem scuto fugere videar, sed adhibere quandam in dicendo speciem atque pompam et pugnae similem fugam, consistere vero in meo praesidio sic, ut non fugiendi hostis sed capiendi loci causa cessisse videar. Alterum est illud 295
quod ego maxime oratori cavendum et providendum puto quodque me sollicitare summe solet: non tam ut prosim causis elaborare soleo, quam ut ne quid obsim; non quin enitendum sit in utroque, sed tamen multo est turpius oratori nocuisse videri causae quam non profuisse. Sed quid hoc loco vos inter vos, 73
Catule? an haec, ut sunt contemnenda, contemnitis? Minime, inquit ille; sed Caesar de isto ipso quiddam

velle dicere videbatur. Me vero libente, inquit Anto-
296 nius, dixerit sive refellendi causa sive quaerendi. Tum
Iulius: Ego mehercule, inquit, Antoni, semper is fui
qui de te oratore sic praedicarem, unum te in dicendo
mihi videri tectissimum propriumque hoc esse laudis
tuae nihil umquam a te esse dictum quod obesset ei
pro quo diceres. Idque memoria teneo, quom mihi
sermo cum hoc Crasso multis audientibus esset in-
stitutus Crassusque plurimis verbis eloquentiam lau-
daret tuam, dixisse me cum ceteris tuis laudibus hanc
esse vel maximam, quod non solum quod opus esset
diceres, sed etiam quod non opus esset non diceres;
297 tum illum mihi respondere memini: cetera in te summe
esse laudanda, illud vero improbi esse hominis et per-
fidiosi, dicere quod alienum esset et noceret ei, pro
quo quisque diceret. Quare non sibi eum disertum
qui id non faceret videri, sed improbum qui faceret.
Nunc, si tibi videtur, Antoni, demonstres velim quare
tu hoc ita magnum putes, nihil in causa mali facere,
74 ut nihil tibi in oratore maius esse videatur. Dicam
298 equidem, Caesar, inquit, quid intellegam; sed et tu et
vos hoc omnes, inquit, mementote, non me de perfecti
oratoris divinitate quadam loqui sed de exercitationis
et consuetudinis meae mediocritate. Crassi quidem
responsum excellentis cuiusdam est ingenii ac singu-
laris; cui quidem portenti simile esse visum est posse
aliquem inveniri oratorem, qui aliquid mali faceret
299 dicendo obessetque ei, quem defenderet; facit enim de
se coniecturam; cuius tanta vis ingenii est, ut nemi-
nem nisi consulto putet quod contra se ipsum sit
dicere; sed ego non de praestanti quadam et eximia,
sed prope de volgari et communi vi nunc disputo.
Ita apud Graecos fertur incredibili quadam magnitu-
dine consilii atque ingenii Atheniensis ille fuisse The-
mistocles; ad quem quidam doctus homo atque in
primis eruditus accessisse dicitur eique artem memo-
riae, quae tum primum proferebatur, pollicitus esse

se traditurum; quom ille quaesisset quidnam illa ars
efficere posset, dixisse illum doctorem, ut omnia me-
minisset; [et] ei Themistoclem respondisse gratius sibi
illum esse facturum, si se oblivisci quae vellet quam
si meminisse docuisset. Videsne quae vis in homine 300
acerrimi ingenii, quam potens et quanta mens fuerit?
qui ita responderit, ut intellegere possemus nihil ex
illius animo, quod semel esset infusum, umquam effluere
potuisse; quom quidem ei fuerit optabilius oblivisci
posse potius quod meminisse nollet quam quod semel
audisset vidissetve meminisse. Sed neque propter hoc
Themistocli responsum memoriae nobis opera danda
non est neque illa mea cautio et timiditas in causis
propter praestantem prudentiam Crassi neglegenda est.
Uterque enim istorum non mihi attulit aliquam, sed
suam significavit facultatem. Et enim permulta sunt 301
in causis in omni parte orationis circumspicienda, ne
quid offendas, ne quo inruas. Saepe aliqui testis aut
non laedit aut minus laedit, nisi lacessatur. Orat reus,
urgent advocati, ut invehamur, ut male dicamus, de-
nique ut interrogemus; non moveor, non optempero,
non satisfacio, neque tamen ullam adsequor laudem;
homines enim imperiti facilius quod stulte dixeris
reprehendere quam quod sapienter tacueris laudare
possunt. Hic quantum fit mali, si iratum, si non 302
stultum, si non levem testem laeseris! Habet enim
et voluntatem nocendi in iracundia et vim in ingenio
et pondus in vita; nec, si hoc Crassus non committit,
ideo non multi et saepe committunt. Quo quidem
mihi turpius videri nihil solet, quam quod ex oratoris
dicto aliquo aut responso aut rogato sermo ille se-
quitur: Occidit. Adversariumne? Immo vero, 75
aiunt, se et eum quem defendit. Hoc Crassus non
putat nisi perfidia accidere posse; ego autem saepis- 303
sime video in causis aliquid mali facere homines mi-
nime malos. Quid? illud quod supra dixi, solere me
cedere et, ut planius dicam, fugere ea, quae valde

causam meam premerent, quom id non faciunt alii
versanturque in hostium castris ac sua praesidia di-
mittunt, mediocriterne causis nocent, quom aut adver-
sariorum adiumenta confirmant aut ea quae sanare
304 nequeunt exulcerant? Quid? quom personarum quas
defendunt rationem non habent, si quae sunt in iis
invidiosa non mitigant extenuando, sed laudando et
efferendo invidiosiora faciunt, quantum est in eo tandem
mali? Quid? si in homines caros iudicibusque iucun-
dos sine ulla praemunitione orationis acerbius et con-
tumeliosius invehare, nonne a te iudices abalienes?
305 Quid? si, quae vitia aut incommoda sunt in aliquo
iudice uno aut pluribus, ea tu in adversariis expro-
brando non intellegas te in iudices invehi, mediocre
peccatum est? Quid? si, quom pro altero dicas, litem
tuam facias aut laesus efferare iracundia, causam re-
linquas, nihilne noceas? In quo ego, non quo libenter
male audiam, sed quia causam non libenter relinquo,
nimium patiens et lentus existimor; ut quom te ipsum,
Sulpici, obiurgabam, quod ministratorem peteres, non
adversarium. Ex quo etiam illud adsequor, ut, si quis
mihi male dicat, petulans, ut plane insanus esse vi-
306 deatur. In ipsis autem argumentis si quid posueris
aut aperte falsum aut ei, quod dixeris dicturusve sis,
contrarium aut genere ipso remotum ab usu iudicio-
rum ac foro, nihilne noceas? Quid multa? omnis cura
mea solet in hoc versari semper — dicam enim sae-
pius —, si possim, ut boni efficiam aliquid dicendo;
si id minus, ut certe ne quid mali.

76
307 Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me
paulo ante laudabas, ad ordinem conlocationemque
rerum ac locorum. Cuius ratio est duplex: altera,
quam adfert natura causarum, altera, quae oratorum
iudicio et prudentia comparatur. Nam ut aliquid ante
rem dicamus, deinde ut rem exponamus, post ut eam
probemus nostris praesidiis confirmandis contrariis re-
futandis, deinde ut concludamus atque ita peroremus,

hoc dicendi natura ipsa praescribit. Ut vero statua- 308
mus ea, quae probandi et docendi causa dicenda sunt,
quem ad modum componamus, id est vel maxime pro-
prium oratoris prudentiae. Multa enim occurrunt ar-
gumenta, multa quae in dicendo profutura videantur.
Sed eorum partim ita levia sunt, ut contemnenda sint,
partim, etiam si quid habent adiumenti, sunt non
numquam eius modi, ut insit in iis aliquid vitii neque
tanti sit illud quod prodesse videatur, ut quom aliquo
malo coniungatur. Quae autem utilia sunt atque firma, 309
si ea tamen, ut saepe fit, valde multa sunt, ea, quae
ex iis aut levissima sunt aut aliis gravioribus con-
similia, secerni arbitror oportere atque ex oratione
removeri. Equidem quom colligo argumenta causarum, 77
non tam ea numerare soleo quam expendere. Et quo-
niam, quod saepe iam dixi, tribus rebus homines ad 310
nostram sententiam perducimus, aut docendo aut con-
ciliando aut permovendo, una ex tribus his rebus res
prae nobis est ferenda, ut nihil aliud nisi docere velle
videamur; reliquae duae, sicuti sanguis in corporibus,
sic illae in pepetuis orationibus fusae esse debebunt.
Nam et principia et ceterae partes orationis, de quibus
paulo post pauca dicemus, habere hanc vim magno
opere debent, ut ad eorum mentes, apud quos agitur,
movendas pertinere possint. Sed his partibus ora- 311
tionis, quae, etsi nihil docent argumentando, persua-
dendo tamen et commovendo perficiunt plurumum,
quamquam maxime proprius est locus et in exordiendo
et in perorando, degredi tamen ab eo, quod propo-
sueris atque agas, permovendorum animorum causa
saepe utile est. Itaque vel re narrata et exposita saepe 312
datur ad commovendos animos degrediendi locus, vel
argumentis nostris confirmatis vel contrariis refutatis
vel utroque loco vel omnibus, si habet eam causa
dignitatem atque copiam, recte id fieri potest; eaeque
causae sunt ad augendum et ad ornandum gravissumae
atque plenissumae, quae plurimos exitus dant ad eius

modi degressionem, ut iis locis uti liceat, quibus ani-
morum impetus eorum qui audiant aut impellantur
313 aut reflectantur. Atque etiam in illo reprehendo eos,
qui, quae minime firma sunt, ea prima collocant. In
quo illos quoque errare arbitror, qui, si quando — id
quod mihi nunquam placuit — pluris adhibent pa-
tronos, ut in quoque eorum minimum putant esse, ita
eum primum volunt dicere. Res enim hoc postulat,
ut eorum expectationi qui audiunt quam celerrime
succurratur; cui si initio satisfactum non sit, multo
plus sit in reliqua causa laborandum. Male enim se
res habet, quae non statim, ut dici coepta est, melior
314 fieri videtur. Ergo ut in oratore optumus quisque,
sic in oratione firmissimum quodque sit primum; dum
illud tamen in utroque teneatur, ut ea quae excellent
serventur etiam ad perorandum, si qua erunt mediocria
— nam vitiosis nusquam esse oportet locum — in
315 mediam turbam atque in gregem coiciantur. Hisce
omnibus rebus consideratis tum denique id, quod pri-
mum est dicendum, postremum soleo cogitare, quo
utar exordio. Nam si quando id primum invenire
volui, nullum mihi occurrit nisi aut exile aut nugato-
rium aut volgare aut commune.

78 Principia autem dicendi semper quom accurata
et acuta et instructa sententiis, apta verbis, tum vero
causarum propria esse debent. Prima est enim quasi
cognitio et commendatio orationis in principio quae-
que continuo eum qui audit permulcere atque allicere
316 debet. In quo admirari soleo non equidem istos, qui
nullam huic rei operam dederunt, sed hominem in
primis disertum atque eruditum Philippum, qui ita
solet surgere ad dicendum, ut quod primum verbum
habiturus sit nesciat; et ait idem, quom bracchium
concalfecerit tum se solere pugnare, neque attendit
eos ipsos, unde hoc simile ducat, primas illas hastas
ita iactare leniter, ut et venustati vel maxime serviant
317 et reliquis viribus suis consulant. Nec est dubium,

quin exordium dicendi vehemens et pugnax non saepe
esse debeat; sed si in ipso illo gladiatorio vitae cer-
tamine, quo ferro decernitur, tamen ante congressum
multa fiunt, quae non ad volnus sed ad speciem valere
videantur: quanto hoc magis in oratione est spectan-
dum, in qua non vis potius quam delectatio postulatur!
Nihil est denique in natura rerum omnium, quod se
universum profundat et quod totum repente evolvat.
Sic omnia, quae fiunt quaeque aguntur acerrime, leni-
oribus principiis natura ipsa praetexuit. Haec autem 318
in dicendo non extrinsecus alicunde quaerenda sed ex
ipsis visceribus causae sumenda sunt. Idcirco tota
causa pertemptata atque perspecta locis omnibus in-
ventis atque instructis considerandum est quo prin-
cipio sit utendum. Sic et facile reperietur; sumetur 319
enim ex iis rebus, quae erunt uberrimae vel in argu-
mentis vel in partibus, ad quas dixi degredi saepe
oportere; ita et momenti aliquid adferent, quom erunt
paene ex intima defensione depromptae, et adparebit
eas non modo non esse communis nec in alias causas
posse transferri sed penitus ex ea causa, quaecumque
agitur, ecfloruisse.

Omne autem principium aut rei totius, quae agetur, 79
significationem habere debebit aut aditum ad causam 320
et munitionem aut quoddam ornamentum et digni-
tatem. Sed oportet, ut aedibus ac templis vestibula
et aditus, sic causis principia pro portione rerum
praeponere. Itaque in parvis atque infrequentibus
causis ab ipsa re est exordiri saepe commodius. Sed 321
quom erit utendum principio, quod plerumque erit,
aut ex reo aut ex adversario aut ex re aut ex eis,
apud quos agitur, sententias duci licebit. Ex reo, —
reos appello, quorum res est — quae significent bo-
num virum, quae liberalem, quae calamitosum, quae
misericordia dignum, quae valeant contra falsam cri-
minationem; ex adversario iisdem ex locis fere con-
traria. Ex re, si crudelis, si nefanda, si praeter opi- 322

nionem, si inmerito, si misera, si ingrata, si indigna,
si nova, si quae restitui sanarique non possit; ex iis
autem, apud quos agetur, ut benivolos beneque existi-
mantis efficiamus, quod agendo efficitur melius quam
rogando. Est id quidem in totam orationem confun-
dendum nec minime in extremam; sed tamen multa
323 principia ex eo genere gignantur. Nam [et] attentum
monent Graeci ut principio faciamus iudicem et do-
cilem; quae sunt utilia, sed non principii magis pro-
pria quam reliquarum partium; faciliora etiam in
principiis, quod [et] attenti tum maxime sunt, quom
omnia expectant, et dociles magis in initiis esse pos-
sunt. Inlustriora enim sunt, quae in principiis quam
quae in mediis causis dicuntur aut arguendo aut re-
324 fellendo. Maximam autem copiam principiorum ad
iudicem aut alliciendum aut incitandum ex iis locis
trahemus, qui ad motus animorum conficiendos inerunt
in causa; quos tamen totos explicare in principio non
oportebit, sed tantum inpelli iudicem primo leviter,
80 ut iam inclinato reliqua incumbat oratio. Conexum
325 autem ita sit principium consequenti orationi, ut non
tanquam citharoedi prooemium adfectum aliquod sed
cohaerens cum omni corpore membrum esse videatur.
Nam nonnulli, quom illud meditati ediderunt, sic
ad reliqua transeunt, ut audientiam fieri sibi velle
non videantur. Atque eius modi illa prolusio debet
esse, non ut Samnitium, qui vibrant hastas ante
pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur, sed
ut ipsis sententiis, quibus proluserint, vel pugnare
possint.

326 Narrare vero rem quod breviter iubent, si brevitas
appellanda est, quom verbum nullum redundat, brevis
est L. Crassi oratio; sin tum est brevitas, quom tan-
tum verborum est, quantum necesse est, aliquando id
opus est; sed saepe obest vel maxime in narrando,
non solum quod obscuritatem adfert, sed etiam quod
eam virtutem, quae narrationis est maxima, ut iu-

cunda et ad persuadendum accommodata sit, tollit. Videatur illa:

Nam is postquam excessit ex ephebis ....

quam longa est narratio! mores adulescentis ipsius et 327
servilis percontatio, mors Chrysidis, voltus et forma et lamentatio sororis, reliqua pervarie iucundeque narrantur. Quod si hanc brevitatem quaesisset,

Effertur, imus, ad sepulcrum venimus,
In ignem inpositast,

decem versiculis totum conficere potuisset; quanquam hoc ipsum Effertur, imus, concisum est ita, ut non brevitati servitum sit sed magis venustati. Quod si 328
nihil fuisset nisi In ignem imposita est, tamen res tota cognosci facile potuisset. Sed et festivitatem habet narratio distincta personis et interpuncta sermonibus; et est et probabilius, quod gestum esse dicas, quom quem ad modum actum sit exponas, et multo apertius ad intellegendum est, si constituitur aliquando ac non ista brevitate percurritur. Apertam 329
enim narrationem tam esse oportet quam cetera; sed hoc magis in hoc elaborandum est, quod et difficilius est non esse obscurum in re narranda quam aut in principio aut in argumento [aut purgando aut perorando] et maiore etiam periculo haec pars orationis obscura est quam cetera, vel quia, si quo alio in loco est dictum quid obscurius, tantum [id] perit quod ita dictum est, narratio obscura totam occaecat orationem, vel quod alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius, narrationis unus est in causa locus. Erit autem perspicua narratio, si verbis usitatis, si ordine temporum conservato, si non interrupte narrabitur. Sed quando utendum sit aut non sit narratione, 81
id est consilii. Neque enim si nota res est nec du- 330
bium quid gestum sit, narrare oportet, nec si adversarius narravit, nisi si refellemus. Ac si quando erit

narrandum, nec illa, quae suspicionem et crimen efficient contraque nos erunt, acriter persequamur et quicquid potuerit detrahamus, ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causae noceamus, accidat. Nam ad summam totius causae pertinet, caute an contra demonstrata res sit, quod omnis orationis reliquae fons est narratio.

331 Sequitur, ut causa ponatur, in quo videndum est quid in controversiam veniat. Tum suggerenda sunt firmamenta causae coniuncte et infirmandis contrariis et tuis confirmandis. Namque una in causis ratio quaedam est eius orationis, quae ad probandam argumentationem valet. Ea autem et confirmationem et reprehensionem quaerit; sed quia neque reprehendi quae contra dicuntur possunt, nisi tua confirmes, neque haec confirmari, nisi illa reprehendas, idcirco haec et natura et utilitate et tractatione coniuncta sunt.
332 Omnia autem concludenda plerumque rebus augendis vel inflammando iudice vel mitigando; omniaque qum superioribus orationis locis tum maxime extremo ad mentes iudicum quam maxime permovendas et ad utilitatem nostram vocandas conferenda sunt.

333 Neque sane iam causa videtur esse cur secernamus ea praecepta, quae de suasionibus tradenda sunt aut laudationibus. Sunt enim pleraque communia; sed tamen suadere aliquid aut dissuadere gravissumae mihi personae videtur esse. Nam et sapientis est consilium explicare suum de maximis rebus et honesti et diserti, ut mente providere, auctoritate probare, oratione persuadere possis.

82 Atque haec in senatu minore apparatu agenda sunt; sapiens enim est consilium multisque aliis dicendi relinquendus locus; vitanda etiam ingenii ostentationis
334 suspicio. Contio capit omnem vim orationis et gravitatem varietatemque desiderat. Ergo in suadendo nihil est optabilius quam dignitas. Nam qui utilitatem petit, non quid maxime velit suasor, sed quid interdum

magis sequatur videt. Nemo est enim, praesertim in
[tam] clara civitate, quin putet expetendam maxime
dignitatem; sed vincit utilitas plerumque, quom subest
ille timor ea neclecta ne dignitatem quidem posse re-
tineri. Controversia autem inter hominum sententias 335
aut est in illo utrum sit utilius, aut etiam, quom id
convenit, certatur utrum honestati potius an utilitati
consulendum sit. Quae quia pugnare inter se saepe
videntur, qui utilitatem defendit enumerabit commoda
pacis opum potentiae vectigalium praesidii militum
[utilitates] ceterarum rerum, quarum fructum utilitate
metimur, itemque incommoda contrariorum. Qui ad
dignitatem impellit, maiorum exempla, quae erunt vel
cum periculo gloriosa, colliget, posteritatis immortalem
memoriam augebit; utilitatem ex laude nasci defendet
semperque eam cum dignitate esse coniunctam. Sed 336
quid fieri possit aut non possit quidque etiam sit
necesse aut non sit, in utraque re maxime est quae-
rendum. Inciditur enim omnis [iam] deliberatio, si
intellegitur non posse fieri aut si necessitas adfertur;
et qui id docuit non videntibus aliis, is plurimum
vidit. Ad consilium autem de re publica dandum 337
caput est nosse rem publicam; ad dicendum vero pro-
babiliter nosse mores civitatis, qui quia crebro mu-
tantur, genus quoque orationis est saepe mutandum.
Et quanquam una fere vis est eloquentiae, tamen quia
summa dignitas est populi, gravissima causa rei pu-
blicae, maximi motus multitudinis, genus quoque di-
cendi grandius quoddam et inlustrius esse adhibendum
videtur; maximaque pars orationis admovendast ad
animorum motus non nunquam aut cohortatione aut
commemoratione aliqua aut in spem aut in metum
aut ad cupiditatem aut ad gloriam concitandos, saepe
etiam a temeritate iracundia spe iniuria invidia cru-
delitate revocandos. Fit autem ut, quia maxima quasi 83
oratoris scaena videatur contionis, natura ipsa ad or- 338
natius dicendi genus excitemur. Habet enim multitudo

vim quandam talem, ut quem ad modum tibicen sine tibiis canere sic orator sine multitudine audiente elo-
339 quens esse non possit. Et quom sint populares multi variique lapsus, vitandast adclamatio adversa populi; quae aut orationis peccato aliquo excitatur, si aspere, si adroganter, si turpiter, si sordide, si quo animi vitio dictum esse aliquid videtur, aut hominum offensione vel invidia, quae aut iusta est aut ex criminatione atque fama, aut res si displicet aut si est in aliquo motu suae cupiditatis aut metus multitudo. His quattuor causis totidem medicinae opponuntur: tum obiurgatio, si est auctoritas; tum admonitio quasi lenior obiurgatio; tum promissio, si audierint, probaturos; tum deprecatio,
340 quod est infirmum sed non nunquam utile. Nullo autem loco plus facetiae prosunt et celeritas ac breve aliquod dictum nec sine dignitate et cum lepore. Nihil enim tam facile quam multitudo ab tristitia et saepe ab acerbitate commode et breviter et acute et hilare dicto deducitur.

84 Exposui fere ut potui vobis in utroque genere causarum quae sequi solerem, quae fugere, quae spec-
341 tare, qua omnino in causis ratione versari. Nec illud tertium laudationum genus est difficile, quod ego initio quasi a praeceptis nostris secreveram; sed et quia multa sunt orationum genera et graviora et maioris copiae, de quibus nemo fere praeciperet et quod nos laudationibus non ita multum uti soleremus, totum hunc segregabam locum. Ipsi enim Graeci magis legendi et delectationis aut hominis alicuius ornandi quam utilitatis huius forensis causa laudationes scriptitaverunt; quorum sunt libri, quibus Themistocles Aristides Agesilaus Epaminondas Philippus Alexander aliique laudantur; nostrae laudationes, quibus in foro utimur, aut testimoni brevitatem habent nudam atque inornatam aut scribuntur ad funebrem contionem, quae ad orationis laudem minime adcommodatast. Sed tamen, quoniamst utendum aliquando, non nunquam etiam scribendum, vel ut Q. Tuberoni Africanum avunculum lau-

danti scripsit C. Laelius, vel ut nosmet ipsi ornandi
causa Graecorum more, si quos velimus, laudare pos-
simus, sit a nobis quoque tractatus hic locus. Per- 342
spicuum est igitur alia esse in homine optanda alia
laudanda. Genus forma vires opes divitiae quaeque
fortuna det aut extrinsecus aut corpori, non habent
in se veram laudem, quae deberi virtuti uni putatur;
sed tamen, quod ipsa virtus in earum rerum usu ac
moderatione maxime cernitur, tractanda in laudationi-
bus etiam haec sunt naturae et fortunae bona, in
quibus est summa laus: non extulisse se in potestate,
non fuisse insolentem in pecunia, non se praetulisse
aliis propter abundantiam fortunae; ut opes et copiae
non superbiae videantur ac lubidini sed bonitati et
moderationi facultatem et materiam dedisse. Virtus 343
autem, quae est per se ipsa laudabilis et sine qua
nihil laudari potest, tamen habet pluris partis, quarum
aliast alia ad laudationem aptior. Sunt enim aliae
virtutes, quae videntur in moribus hominum et qua-
dam comitate ac beneficentia positae; aliae, quae in
ingenii aliqua facultate aut animi magnitudine ac ro-
bore. Nam clementia iustitia benignitas fides fortitudo
in periculis communibus iucundast auditu in laudatio-
nibus; omnes enim hae virtutes non ipsis tam, qui 344
eas habent, quam generi hominum fructuosae putantur.
Sapientia et magnitudo animi, qua omnes res humanae
tenues ac pro nihilo putantur, et in excogitando vis
quaedam ingenii et ipsa eloquentia admirationis habet
non minus, iucunditatis minus; ipsos enim magis vi-
dentur quos laudamus quam illos, apud quos lauda-
mus, ornare ac tueri. Sed tamen in laudando iun-
genda sunt etiam haec genera virtutum. Ferunt enim
aures hominum quom illa, quae iucunda et grata, tum
etiam illa, quae mirabilia sunt in virtute, laudari. Et 85
quoniam singularum virtutum sunt certa quaedam 345
officia ac munera et sua cuique virtuti laus propria
debetur, erit explicandum in laude iustitiae quid cum

fide, quid quom aequabilitate, quid cum eius modi aliquo officio is qui laudabitur fecerit. Itemque in ceteris res gestae ad quoiusque virtutis genus et vim
346 et nomen accomodabuntur. Gratissima autem laus eorum factorum habetur, quae suscepta videntur a viris fortibus sine emolumento ac praemio; quae vero etiam cum labore ac periculo ipsorum, haec habent uberrimam copiam ad laudandum, quod et dici ornatissime possunt et audiri facillime. Ea enim denique virtus esse videtur praestantis viri, quae est fructuosa aliis, ipsi aut laboriosa aut periculosa aut certe gratuita. Magna etiam illa laus et admirabilis videri solet tulisse casus sapienter adversos, non fractum esse fortuna,
347 retinuisse in rebus asperis dignitatem. Neque tamen illa non ornant, habiti honores, decreta virtutis praemia, res gestae iudiciis hominum comprobatae; in quibus etiam felicitatem ipsam deorum immortalium iudicio tribui laudationis est. Sumendae autem res erunt aut magnitudine praestabiles aut novitate primae aut genere ipso singulares. Neque enim parvae neque usitatae neque vulgares admiratione aut omnino laude dignae
348 videri solent. Est etiam cum ceteris praestantibus viris comparatio in laudatione praeclara. De quo genere lubitum mihi est paulo plura quam ostenderam dicere, non tam propter usum forensem, qui est a me in omni hoc sermone tractatus, quam ut hoc videretis, si laudationes essent in oratoris officio, quod nemo negat, oratori virtutum omnium cognitionem, sine qua
349 laudatio effici non possit, esse necessariam. Iam vituperandi praecepta contrariis ex vitiis sumenda esse perspicuomst. Simul est illud ante oculos, nec bonum virum proprie et copiose laudari sine virtutum nec improbum notari ac vituperari sine vitiorum cognitione satis insignite atque aspere posse. Atque iis locis et laudandi et vituperandi saepe nobis est utendum in omni genere causarum.

350 Habetis de inveniendis rebus disponendisque quid

sentiam. Adiungam etiam de memoria, ut labore
Crassum levem neque ei quicquam aliud de quo dis-
serat relinquam nisi ea, quibus haec exornentur. Perge 86
vero, inquit Crassus. Lubenter enim te cognitum iam
artificem aliquandoque evolutum illis integmentis dis-
simulationis tuae nudatumque perspicio; et quod mihi
nihil aut [quod] non multum relinquis, percommode
facis estque mihi gratum. Iam istuc quantum tibi 351
ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tua potestate.
Si enim vere agere volueris, omnia tibi relinquo; sin
dissimulare, tu quem ad modum his satis facias videris.
Sed ut ad rem redeam, non sum tanto ego, inquit,
ingenio, quanto Themistocles fuit, ut oblivionis artem
quam memoriae malim; gratiamque habeo Simonidi
illi Cio, quem primum ferunt artem memoriae pro-
tulisse. Dicunt enim, quom cenaret Crannone in 352
Thessalia Simonides apud Scopam fortunatum hominem
et nobilem cecinissetque id carmen, quod in eum
scripsisset, in quo multa ornandi causa poetarum more
in Castorem scripta et Pollucem fuissent, nimis illum
sordide Simonidi dixisse se dimidium eius ei quod
pactus esset pro illo carmine daturum, reliquom a suis
Tyndaridis quos aeque laudasset peteret, si ei videretur.
Paulo post esse ferunt nuntiatum Simonidi ut prodiret; 353
iuvenes stare ad ianuam duo quosdam, qui eum
magnopere vocarent; surrexisse illum prodisse vidisse
neminem. Hoc interim spatio conclave illud, ubi
epularetur Scopas, concidisse; ea ruina ipsum cum
cognatis oppressum suis interisse. Quos quom humare
vellent sui neque possent optritos internoscere ullo
modo, Simonides dicitur ex eo, quod meminisset quo
eorum loco quisque cubuisset, demonstrator unius
cuiusque sepeliendi fuisse. Hac tum re admonitus
invenisse fertur ordinem esse maxume, qui memoriae
lumen adferret. Itaque iis, qui hanc partem ingenii 354
exercerent, locos esse capiendos et ea, quae memoria
tenere vellent, effingenda animo atque in iis locis col-

locanda; sic fore ut ordinem rerum locorum ordo con-
servaret, res autem ipsas rerum effigies notaret atque
87 ut locis pro cera simulacris pro litteris uteremur.
355 Qui sit autem oratori memoriae fructus, quanta utilitas,
quanta vis, quid me attinet dicere? Tenere, quae di-
diceris in accipienda causa, quae ipse cogitaris? omnis
fixas esse in animo sententias? omnem scriptum ver-
borum apparatum? ita audire vel eum, unde discas,
vel eum, quoi respondendum sit, ut illi non infundere
in auris tuas orationem sed in animo videantur in-
scribere? Itaque soli qui memoria vigent sciunt quid
et quatenus et quomodo dicturi sint, quid responderint,
quid supersit; eidemque multa ex aliis causis ali-
quando a se acta multa ab aliis audita meminerunt.
356 Quare confiteor equidem huius boni naturam esse
principem — sicut earum rerum, de quibus ante lo-
cutus sum, omnium; sed haec ars tota dicendi, sive
artis imago quaedam et similitudo est, habet hanc
vim, non ut totum aliquid, cuius in ingeniis nostris
pars nulla sit, pariat et procreet, verum ut ea, quae
sunt orta iam in nobis et procreata, educet atque
357 confirmet —, verum tamen neque tam acri memoria
fere quisquam est, ut non dispositis notatisque rebus
ordinem verborum aut sententiarum complectatur,
neque vero tam hebeti, ut nihil hac consuetudine et
exercitatione adiuvetur. Vidit enim hoc prudenter sive
Simonides sive alius quis invenit, ea maxime animis
affigi nostris, quae essent a sensu tradita atque im-
pressa; acerrumum autem ex omnibus nostris sensibus
esse sensum videndi; quare facillime animo teneri
posse, si ea quae perciperentur auribus aut cogitatione
etiam commendatione oculorum animis traderentur;
ut res caecas et [ab] aspectu[s iudicio] remotas con-
formatio quaedam et imago et figura ita notaret, ut
ea, quae cogitando complecti vix possemus, intuendo
358 quasi teneremus. His autem formis atque corporibus,
sicut omnibus, quae sub aspectum veniunt, sede opus

est; et enim corpus intellegi sine loco non potest.
Quare ne in re nota et pervulgata multus et insolens
sim, locis est utendum multis inlustribus explicatis,
modicis intervallis, imaginibus autem agentibus acribus
insignitis quae occurrere celeriterque percutere animum
possint. Quam facultatem et exercitatio dabit, ex qua
consuetudo gignitur, et similium verborum conversa
et inmutata casibus aut traducta ex parte ad genus
notatio et unius verbi imagine totius sententiae in-
formatio pictoris cuiusdam summi ratione et modo 88
formarum varietate locos distinguentis. Sed verborum 359
memoria, quae minus est nobis necessaria, maiore
imaginum varietate distinguitur. Multa enim sunt
verba, quae quasi articuli conectunt membra orationis,
quae formari similitudine nulla possunt; eorum fingendae
sunt nobis imagines, quibus semper utamur. Rerum
memoria propria est oratoris; eam singulis personis
bene positis notare possimus, ut sententias imaginibus
ordinem locis comprehendamus. Neque verum est, 360
quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum
pondere et obscurari etiam id, quod per se natura
tenere potuisset. Vidi enim ego summos homines et
divina prope memoria Athenis Charmadam, in Asia,
quem vivere hodie aiunt, Scepsium Metrodorum, quorum
uterque tanquam litteris in cera, sic se aiebat imagi-
nibus in iis locis, quos haberet, quae meminisse vellet
perscribere. Quare hac exercitatione non eruenda
memoria est, si est nulla naturalis, sed certe, si latet,
evocandast.

Habetis sermonem bene longum hominis, utinam 361
non inpudentis! illud quidem certe, non nimis vere-
cundi; qui quidem quom te, Catule, tum etiam L. Crasso
audiente de dicendi ratione tam multa dixerim; nam
istorum aetas minus me fortasse movere debuit. Sed
mihi ignoscetis profecto, si modo quae causa me nunc
ad hanc insolitam mihi loquacitatem impulerit ac- 89
ceperitis. Nos vero, inquit Catulus — et enim pro 362

me hoc et pro meo fratre respondeo — non modo tibi ignoscimus, sed te diligimus magnamque tibi habemus gratiam; et qum humanitatem et facilitatem adgnoscimus tuam tum admiramur istam scientiam et copiam. Equidem etiam hoc me adsecutum puto, quod magno sum levatus errore et illa admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis divinitas. Nec enim te ista attigisse arbitrabar, quae diligentissime cognosse et undique collegisse usuque doctum partim conrexisse
363 video partim comprobasse. Neque eo minus eloquentiam tuam et multo magis virtutem et diligentiam admiror et simul gaudeo iudicium animi mei comprobari, quod semper statui neminem sapientiae laudem et eloquentiae sine summo studio et labore et doctrina consequi posse. Sed tamen quidnam est [id] quod dixisti fore ut tibi ignosceremus, si cognossemus quae te causa in sermonem impulisset? Quae est enim alia causa, nisi quod nobis et horum adulescentium studio, qui te attentissime audierunt, morem gerere voluisti?
364 Tum ille: Adimere, inquit, omnem recusationem Crasso volui, quem ego paulo sciebam vel pudentius vel invitius — nolo enim dicere de tam suavi homine fastidiosius — ad hoc genus sermonis accedere. Quid enim poterit dicere? Consularem se [esse] hominem et censorium? Eadem nostra causa est. An aetatem adferet? Quadriennio minor est. An se haec nescire? Quae ego sero, quae cursim arripui, quae subsicivis operis, ut aiunt, iste a puero summo studio summis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit. Et enim me dicentem qui audiret, nemo unquam tam sui despiciens fuit quin speraret aut melius aut eodem modo se posse dicere; Crasso dicente nemo tam adrogans qui similiter se unquam dicturum esse confideret. Quam ob rem ne frustra hi tales viri venerint, te aliquando, Crasse, audiamus.

90
365 Tum ille: Ut ita ista esse concedam, inquit, An-

toni, quae sunt valde secus, quid mihi [tu] tandem hodie aut quiquam homini quod dici possit reliquisti? Dicam enim vere, amicissimi homines, quod sentio. Saepe [ego] doctos homines — quid dico saepe? immo non nunquam; saepe enim qui potui, qui puer in forum venerim nec inde unquam diutius quam quaestor afuerim? — sed tamen audivi, ut heri dicebam, et Athenis quom essem doctissimos viros et in Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum, cum de iis ipsis rebus disputaret. Neque vero mihi quisquam copiosius unquam visus est neque suptilius in hoc genere dicendi quam iste hodie esse versatus. Quod si esset aliter et aliquid intellegerem ab Antonio praetermissum, non essem tam inurbanus et paene inhumanus, ut in eo gravarer, quod vos cupere sentirem. Tum Sulpicius: An ergo, inquit, oblitus es, 366
Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret, tibi eius distinctionem atque ornatum relinqueret? Hic ille: Primum, quis Antonio permisit, inquit, ut et partes faceret et utram vellet prior ipse sumeret? Deinde, ego si recte intellexi, quom valde libenter audirem, mihi coniuncte est visus de utraque re dicere. Ille vero, inquit Cotta, ornamenta orationis non attigit neque eam laudem, ex qua eloquentia nomen suum invenit. Verba igitur, inquit Crassus, mihi reliquit Antonius, rem ipse sumpsit. Tum Caesar: Si quod difficilius est [id] tibi reliquit, 367
est nobis, inquit, causa cur te audire cupiamus; sin quod facilius, tibi causa non est cur recuses. Et Catulus: Quid? quod dixisti, inquit, Crasse, si [hic] hodie apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem tuam putas pertinere? Tum Cotta ridens: Possem tibi, inquit, Crasse, concedere; sed vide ne quid Catulus attulerit religionis: hoc opus censorium est. Id autem committere vides quam sit homini censorio ....... Agite vero, inquit, ut voltis. Sed nunc quidem, quoniam est id temporis,

surgendum censeo et requiescendum; post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre mavoltis. Omnes se vel statim vel si ipse post [meridiem] mallet, quam primum tamen audire velle dixerunt.

---

M. TULLI CICERONIS

DE

# ORATORE

## LIBER TERTIUS.

1 Instituenti mihi, Quinte frater, eum sermonem
1 referre et mandare huic tertio libro, quem post Antoni
disputationem Crassus habuisset, acerba sane recordatio
veterem animi curam molestiamque renovavit. Nam
illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas,
illa virtus L. Crassi morte extincta subita est vix
diebus decem post eum diem, qui hoc et superiore
2 libro continetur. Ut enim Romam rediit extremo
ludorum scaenicorum die, vehementer commotus ora-
tione ea, quae ferebatur habita esse in contione a
Philippo, quem dixisse constabat videndum sibi
esse aliud consilium; illo senatu se rem publi-
cam gerere non posse, mane idibus Septembr. is
et ille et senatus frequens vocatu Drusi in curiam
venit. Ibi cum Drusus multa de Philippo questus
esset, rettulit ad senatum de illo ipso, quod in eum
ordinem consul tum graviter in contione esset invectus.
3 Hic, ut saepe inter homines sapientissimos constare
vidi, quanquam hoc Crasso, quom aliquid accuratius
dixisset, semper fere contigisset ut nunquam dixisse
melius putaretur, tamen omnium consensu sic esse
tum iudicatum, ceteros a Crasso semper omnis, illo

autem die etiam ipsum a se superatum. Deploravit
enim casum atque orbitatem senatus, quoius ordinis a
consule, qui quasi parens bonus aut tutor fidelis esse
deberet, tanquam ab aliquo nefario praedone diriperetur
patrimonium dignitatis; neque vero esse mirandum, si,
cum suis consiliis rem publicam profligasset, consilium
senatus a re publica repudiaret. Hic cum homini et 4
vehementi et diserto et in primis forti ad resistendum
Philippo quasi quasdam verborum faces admovisset,
non tulit ille et graviter exarsit pigneribusque ablatis
Crassum instituit coercere. Quo quidem in ipso loco
multa a Crasso divinitus dicta esse ferebantur, cum
sibi illum consulem esse negaret, quoi senator ipse
non esset. An tu, cum omnem auctoritatem
universi ordinis pro pignore putaris eamque
in conspectu populi Romani concideris, me his
existumas pignoribus terreri? Non tibi illa
sunt caedenda, si L. Crassum vis coercere;
haec tibi est incidenda lingua, qua vel evolsa
spiritu ipso libidinem tuam libertas mea re- 2
futabit. Permulta tum vehementissima contentione 5
animi ingenii virium ab eo dicta esse constabat sen-
tentiamque eam, quam senatus frequens secutus est,
ornatissimis et gravissimis verbis, ut populo Romano
satis fieret, nunquam senatus neque consilium
rei publicae nec fidem defuisse, ab eo dictam et
eundem, id quod in auctoritatibus perscriptis extat,
scribendo adfuisse. Illa tanquam cycnea fuit divini 6
hominis vox et oratio, quam quasi expectantes post
eius interitum veniebamus in curiam, ut vestigium
illud ipsum, in quo [ipse] postremum institisset, con-
tueremur. Namque tum latus ei [dicenti con]doluisse
sudoremque multum consecutum esse audiebamus; ex
quo cum cohorruisset, cum febri domum rediit dieque
septimo est lateris dolore consumptus. O fallacem 7
hominum spem fragilemque fortunam et inanis nostras
contentiones! quae mediocri in spatio saepe franguntur

et corruunt aut ante in ipso cursu obruuntur, quam portum conspicere potuerunt. Nam quamdiu Crassi fuit ambitionis labore vita districta, tamdiu privatis magis officiis et ingenii laude floruit quam fructu amplitudinis aut rei publicae dignitate. Qui autem annus ei primus ab honorum perfunctione aditum omnium concessu ad summam auctoritatem dabat, is eius omnem spem atque omnia vitae consilia morte per-
8 vortit. Fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriae, grave bonis omnibus; sed ii tamen rem publicam casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a dis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur. Non vidit flagrantem Italiam bello [non] ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiae, non exilium generi, non acerbissimam C. Mari fugam, non illam post reditum eius caedem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus [gloria] praestitisset.

3 Et quoniam attigi cogitatione vim varietatemque
9 fortunae, non vagabitur oratio mea longius atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre suscepimus, continentur. Quis enim non iure beatam L. Crassi mortem illam, quae est a multis saepe defleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremum fere conlocuti sunt, eventum recordatus? Tenemus enim memoria Q. Catulum virum omni laude praestantem, cum sibi non incolumem fortunam sed exitum et fugam deprecaretur, esse
10 coactum, ut vita se ipse privaret. Iam M. Antoni in eis ipsis Rostris, in quibus ille rem publicam constantissime consul defenderat quaeque censor imperatoriis manubiis ornarat, positum caput illud fuit, a quo erant multorum [civium] capita servata. Neque vero longe ab eo C. Iuli caput hospitis Etrusci scelere proditum cum L. Iuli fratris capite iacuit, ut ille, qui haec non vidit, et vixisse cum re publica pariter et

cum illa simul extinctus esse videatur. Neque enim
propincum suum maximi animi virum P. Crassum
suapte interfectum manu neque collegae sui pontificis
maxumi sanguine simulacrum Vestae respersum esse
vidit; quoi maerori, qua mente ille in patriam fuit,
etiam C. Carbonis inimicissimi hominis eodem illo die
mors fuisset nefaria. Non vidit eorum ipsorum, qui 11
tum adulescentes Crasso se dicarant, horribilis miseros-
que casus. Ex quibus [C.] Cotta, quem ille florentem
reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus
per invidiam tribunatu non multis ab eo tempore
mensibus eiectus est e civitate; Sulpicius autem, qui
in eadem invidiae flamma fuisset, quibuscum privatus
coniunctissime vixerat, hos in tribunatu spoliare in-
stituit omni dignitate; cui quidem ad summam gloriam
eloquentiae florescenti ferro erepta vitast et poena
temeritatis non sine magno rei publicae malo constituta.
Ego vero te, Crasse, cum vitae flore tum mortis opor- 12
tunitate divino consilio et ornatum et extinctum esse
arbitror. Nam tibi aut pro virtute animi constantia-
que tua civilis ferri subeunda fuit crudelitas aut, si
qua te fortuna ab atrocitate mortis vindicasset, eadem
esse te funerum patriae spectatorem coegisset; neque
solum tibi improborum dominatus, sed etiam propter
admixtam civium caedem bonorum victoria maerori 4
fuisset. Mihi quidem, Quinte frater, et eorum casus, 13
de quibus ante dixi, et ea, quae nosmet ipsi ob amorem
in rem publicam incredibilem et singularem pertulimus
ac sensimus, cogitanti sententia saepe tua vera ac
sapiens videri solet, qui propter tot tantos tam prae-
cipitisque casus clarissimorum hominum atque opti-
morum virorum me semper ab omni contentione ac
dimicatione [animi] revocasti. Sed quoniam haec iam 14
neque in integro nobis esse possunt et summi labores
nostri magna compensati gloria mitigantur, pergamus
ad ea solacia, quae non modo sedatis molestiis iucunda
sed etiam haerentibus salutaria nobis esse possint,

sermonemque L. Crassi relicum ac paene postremum memoriae prodamus atque ei, si nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam
15 gratiam debitamque referamus. Neque enim quisquam nostrum, cum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quanquam illa scripta sunt divinitus, tamen maius quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur; quod item nos postulamus non a te quidem, qui nobis omnia summa tribuis, sed a ceteris, qui haec in manus sument, maius ut quiddam de L. Crasso, quam quantum
16 a nobis exprimetur, suspicentur. Nos enim, qui ipsi sermoni non interfuissemus et quibus C. Cotta tantummodo locos ac sententias huius disputationis tradidisset, quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus, id ipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati. Quod si quis erit, qui ductus opinione vulgi aut Antonium ieiuniorem aut Crassum pleniorem fuisse putet, quam quomodo [a nobis] uterque inductus est, is erit ex iis, qui aut illos non audierit aut iudicare non possit. Nam fuit uterque, ut exposui antea, cum studio et ingenio et doctrina praestans omnibus tum in suo genere perfectus, ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis neque in Crasso redundaret.

5
17 Ut igitur ante meridiem discesserunt paulumque requierunt, in primis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerruma atque attentissima cogitatione posuisse seseque, qui voltum eius, cum ei dicendum esset, optutumque oculorum in cogitando probe nosset atque in maximis causis saepe vidisset, tum dedita opera quiescentibus aliis in eam exhedram venisse, in qua Crassus posito lectulo recubuisset, cumque eum defixum esse in cogitatione sensisset, statim recessisse atque in eo silentio duas horas fere esse consumptas. Deinde cum omnes inclinato iam in posmeridianum tempus die venissent ad Crassum: Quid est, Crasse,

inquit Iulius, imusne sessum? etsi admonitum venimus
te, non flagitatum. Tum Crassus: An me tam im- 18
pudentem esse existimatis, ut vobis hoc praesertim
munus putem diutius posse debere? Quinam igitur,
inquit ille, locus? An in media silva placet? Est
enim is maxime et opacus et frigidus. Sane, inquit
Crassus; et enim est in eo loco sedes huic nostro non
importuna sermoni. Cum placuisset idem ceteris, in
silvam venitur et ibi magna cum audiendi expectatione
considitur.

Tum Crassus: Cum auctoritas atque amicitia vestra 19
tum Antonii facilitas eripuit, inquit, mihi in optuma
mea causa libertatem recusandi. Quamquam in par-
tienda disputatione nostra, cum sibi de iis quae dici
ab oratore oporteret sumeret, mihi autem relinqueret
ut explicarem quem ad modum illa ornari oporteret,
ea divisit quae seiuncta esse non possunt. Nam cum
omnis ex re atque verbis constet oratio, neque verba
sedem habere possunt, si rem subtraxeris, neque res
lumen, si verba semoveris. Ac mihi quidem veteres 20
illi maius quiddam animo complexi plus multo etiam
vidisse videntur, quam quantum nostrorum ingeniorum
acies intueri potest, qui omnia haec, quae supra et
subter, unum esse et una vi atque [una] consensione
naturae constricta esse dixerunt. Nullum est enim
genus rerum, quod aut avulsum a ceteris per se ipsum
constare aut quo cetera si careant vim suam atque
aeternitatem conservare possint. Sed si haec maior 6
esse ratio videtur, quam ut hominum possit sensu aut 21
cogitatione comprehendi, est etiam illa Platonis vera
et tibi, Catule, certe non inaudita vox, omnem doctri-
nam harum ingenuarum et humanarum artium uno
quodam societatis vinculo contineri. Ubi enim per-
specta vis est rationis eius, qua causae rerum atque
exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi con-
sensus doctrinarum concentusque reperitur. Sed si 22
hoc quoque videtur esse altius, quam ut id nos humi

strati suspicere possimus, illud certe tamen, quod
amplexi sumus, quod profitemur, quod suscepimus,
nosse et tenere debemus. Una est enim, quod et ego
hesterna die dixi et aliquot locis antemeridiano ser-
mone significavit Antonius, eloquentia, quascumque in
23 oras disputationis regionesve delata est. Nam sive de
caeli natura loquitur sive de terrae sive de divina vi
sive de humana sive ex inferiore loco sive ex aequo
sive ex superiore sive ut impellat homines sive ut
doceat sive ut deterreat sive ut concitet sive ut re-
flectat sive ut incendat sive ut leniat sive ad paucos
sive ad multos sive inter alienos sive cum suis sive
secum, rivis est diducta oratio, non fontibus; et, quo-
cumque ingreditur, eodem est instructu ornatuque
24 comitata. Sed quoniam oppressi iam sumus opinio-
nibus non modo vulgi verum etiam hominum leviter
eruditorum, qui, quae complecti tota nequeunt, haec
facilius divulsa et quasi discerpta contrectant, et qui
tanquam ab animo corpus, sic a sententiis verba
seiungunt, quorum sine interitu fieri neutrum potest,
non suscipiam oratione mea plus quam mihi imponitur;
tantum significabo brevi neque verborum ornatum in-
veniri posse non partis expressisque sententiis neque
esse ullam sententiam illustrem sine luce verborum.
25 Sed priusquam illa conor attingere, quibus orationem
ornari atque illuminari putem, proponam breviter quid
sentiam de universo genere dicendi.

7 Natura nulla est, ut mihi videtur, quae non habeat
in suo genere res compluris dissimilis inter se, quae
tamen consimili laude dignentur. Nam et auribus
multa percipimus, quae etsi nos vocibus delectant,
tamen ita sunt varia saepe, ut id, quod proximum
audias, iucundissimum esse videatur, et oculis colligun-
tur paene innumerabiles voluptates, quae nos ita capiunt,
ut unum sensum dissimili genere delectent, et reliquos
sensus voluptates oblectant dispares, ut sit difficile
26 iudicium excellentis maxime suavitatis. At hoc idem,

quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad artes. Una fingendi est ars, in qua praestantes fuerunt Myro Polyclitus Lysippus; qui omnes inter se dissimiles fuerunt, sed ita tamen, ut neminem sui velis esse dissimilem. Una est ars ratioque picturae, dissimillimique tamen inter se Zeuxis Aglaophon Apelles; neque eorum quisquam est cui quicquam in arte sua deesse videatur. Et si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum et tamen verum, quanto admirabilius in oratione atque in lingua? quae cum in iisdem sententiis verbisque versetur, summas habet dissimilitudines; non sic, ut alii vituperandi sint, sed ut ii, quos constet esse laudandos, in dispari tamen genere laudentur. Atque id primum in poetis cerni licet, quibus 27
est proxima cognatio cum oratoribus, quam sint inter sese Ennius Pacuvius Acciusque dissimiles, quam apud Graecos Aeschylus Sophocles Euripides, quamquam omnibus par paene laus in dissimili scribendi genere tribuatur. Aspicite nunc eos homines atque intuemini, 28
quorum de facultate quaerimus, quid intersit inter oratorum studia atque naturas. Suavitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Aeschines, vim Demosthenes habuit. Quis eorum non egregius? tamen quis cuiusquam nisi sui similis? Gravitatem Africanus, lenitatem Laelius, asperitatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo et canorum. Quis horum non princeps temporibus illis fuit? et suo tamen 8
quisque in genere princeps. Sed quid ego vetera con- 29
quiram, cum mihi liceat uti praesentibus exemplis atque vivis? Quid iucundius auribus nostris unquam accidit huius oratione Catuli? quae est pura sic, ut Latine loqui paene solus videatur, sic autem gravis, ut in singulari dignitate omnis tamen assit humanitas ac lepos. Quid multa? istum audiens equidem sic iudicare soleo, quicquid aut addideris aut mutaveris aut detraxeris, vitiosius et deterius futurum. Quid, 30
noster hic Caesar nonne novam quandam rationem

attulit orationis et dicendi genus induxit prope sin-
gulare? Quis unquam res praeter hunc tragicas paene
comice, tristes remisse, severas hilare, forenses scaenica
prope venustate tractavit atque ita, ut neque iocus
magnitudine rerum excluderetur nec gravitas facetiis
31 minueretur? Ecce praesentes duo prope aequales Sul-
picius et Cotta. Quid tam inter se dissimile? quid
tam in suo genere praestans? Limatus alter et subtilis,
rem explicans propriis aptisque verbis. Haeret in causa
semper et quid iudici probandum sit cum acutissime
vidit, omissis ceteris argumentis in eo mentem ora-
tionemque defigit. Sulpicius autem fortissimo quodam
animi impetu, plenissima et maxima voce, summa
contentione corporis et dignitate motus, verborum
9 quoque ea gravitate et copia est, ut unus ad dicendum
32 instructissimus a natura esse videatur. Ad nosmet
ipsos iam revertor, quoniam sic fuimus semper com-
parati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod con-
tentionis iudicium vocaremur; quid tam dissimile quam
ego in dicendo et Antonius? cum ille is sit orator,
ut nihil eo possit esse praestantius, ego autem, quam-
quam memet mei paenitet, cum hoc maxime tamen
in comparatione coniungar. Videtisne genus hoc quod
sit Antoni? forte vehemens commotum in agendo,
praemunitum et ex omni parte causae saeptum, acre
acutum enucleatum, in una quaque re commorans,
honeste cedens, acriter insequens terrens, supplicans,
summa orationis varietate, nulla nostrarum aurium
33 satietate. Nos autem, quicumque in dicendo sumus,
quoniam esse aliquo in numero vobis videmur, certe
tamen ab huius multum genere distamus; quod quale
sit non est meum dicere, propterea quod minime sibi
quisque notus est et difficillime de se quisque sentit;
sed tamen dissimilitudo intellegi potest et ex motus
mei mediocritate et ex eo, quod, quibus vestigiis pri-
mum institi, in iis fere soleo perorare et quod ali-
quanto me maior in verbis eligendis labor et cura

torquet verentem ne, si paulo obsoletior fuerit oratio,
non digna expectatione et silentio fuisse videatur. Quod 34
si in nobis, qui assumus, tantae dissimilitudines, tam
certae res cuiusque propriae et in ea varietate fere
melius a deteriore facultate magis quam genere distin-
guitur atque omne laudatur, quod in suo genere per-
fectum est, quid censetis, si omnes, qui ubique sunt
aut fuerunt oratores, amplecti voluerimus? nonne fore
ut, quot oratores, totidem paene reperiantur genera
dicendi? Ex qua mea disputatione forsitan occurrat
illud, si paene innumerabiles sint quasi formae figurae-
que dicendi specie dispares genere laudabiles, non posse
ea, quae inter se discrepant, iisdem praeceptis atque
una institutione formari. Quod non est ita; diligen- 35
tissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos atque
erudiunt, videndum, quo sua quemque natura maxime
ferre videatur. Et enim videmus ex eodem quasi ludo
summorum in suo cuiusque genere artificum et magi-
strorum exisse discipulos dissimilis inter se ac tamen
laudandos, cum ad cuiusque naturam institutio doctoris
accommodaretur. Cuius est vel maxime insigne illud 36
exemplum, ut ceteras artes omittamus, quod dicebat
Isocrates doctor singularis se calcaribus in Ephoro,
contra autem in Theopompo frenis uti solere. Alterum
enim exultantem verborum audacia reprimebat alterum
cunctantem et quasi verecundantem incitabat. Neque
eos similis effecit inter se, sed tantum alteri affinxit
de altero limavit, ut id conformaret in utroque, quod
utriusque natura pateretur. Haec eo mihi praedicunda 10
fuerunt, ut, si non omnia quae proponerentur a me 37
ad omnium vestrum studium et ad genus id quod
quisque vestrum in dicendo probaret adhaerescerent,
id a me genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi
ipsi probaretur.

Ergo haec et agenda sunt ab oratore, quae ex-
plicavit Antonius, et dicenda quodam modo. Quinam
igitur dicendi est modus melior — nam de actione

post videro —, quam ut Latine, ut plane, ut ornate,
ut ad id, quodcumque agetur, apte congruenterque
38 dicamus? Atque eorum quidem, quae duo prima dixi,
rationem non arbitror expectari a me puri dilucidique
sermonis. Neque enim conamur docere eum dicere,
qui loqui nesciat; nec sperare, qui Latine non possit,
hunc ornate esse dicturum; neque vero, qui non dicat
quod intellegamus, hunc posse quod admiremur dicere.
Linquamus igitur haec, quae cognitionem habent fa-
cilem usum necessarium. Nam alterum traditur litteris
doctrinaque puerili, alterum adhibetur ob eam causam,
ut intellegatur quid quisque dicat, quod videmus ita
esse necessarium, ut tamen eo minus nihil esse possit.
39 Sed omnis loquendi elegantia, quamquam expolitur
scientia litterarum, tamen augetur legendis oratoribus
et poetis. Sunt enim illi veteres, qui ornare nondum
poterant ea quae dicebant, omnes prope praeclare
locuti; quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cu-
pientes quidem poterunt loqui nisi Latine. Neque
tamen erit utendum verbis iis, quibus iam consuetudo
nostra non utitur, nisi quando ornandi causa parce,
quod ostendam; sed usitatis ita poterit uti, lectissimis
ut utatur, is qui in veteribus erit scriptis studiose et
11 multum volutatus. Atque ut Latine loquamur, non
40 solum videndum est, ut et verba efferamus ea, quae
nemo iure reprehendat, et ea sic et casibus et tem-
poribus et genere et numero conservemus, ut ne quid
perturbatum ac discrepans aut praeposterum sit, sed
etiam lingua et spiritus et vocis sonus est ipse mo-
41 derandus. Nolo exprimi litteras putidius, nolo obscurari
neglegentius; nolo verba exiliter exanimata exire, nolo
inflata et quasi anhelata gravius. Nam de voce non-
dum ea dico quae sunt actionis, sed hoc quod mihi
cum sermone quasi coniunctum videtur. Sunt enim
certa vitia, quae nemo est quin effugere cupiat: mollis
vox aut muliebris aut quasi extra modum absona at-
42 que absurda. Est autem vitium, quod nonnulli de

industria consectantur. Rustica vox et agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere videatur; ut tuus, Catule, sodalis L. Cotta gaudere mihi videtur gravitate linguae sonoque vocis agresti et illud, quod loquitur, priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. Me autem tuus sonus et subtilitas ista delectat, omitto verborum, quamquam est caput; verum id affert ratio, docent litterae, confirmat consuetudo et legendi et loquendi; sed hanc dico suavitatem, quae exit ex ore; quae quidem ut apud Graecos Atticorum, sic in Latino sermone huius est urbis maxime propria. Athenis iam 43
diu doctrina ipsorum Atheniensium interiit, domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur capti quodam modo nomine urbis et auctoritate; tamen eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus non verbis sed sono vocis nec tam bene quam suaviter loquendo facile superabit. Nostri minus student litteris quam Latini. Tamen ex istis, quos nostis, urbanis, in quibus minimum est litterarum, nemo est quin litteratissimum togatorum omnium Q. Valerium Soranum lenitate vocis atque ipso oris pressu et sono facile vincat. Quare 12
cum sit quaedam certa vox Romani generis urbisque 44
propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil animadverti possit, nihil sonare aut olere peregrinum, hanc sequamur neque solum rusticam asperitatem sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus. Equi- 45
dem cum audio socrum meam Laeliam — facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant, quod multorum sermonis expertes ea tenent semper, quae prima didicerunt —, sed eam sic audio, ut Plautum mihi aut Naevium videar audire; sono ipso vocis ita recto et simplici est, ut nihil ostentationis aut imitationis afferre videatur; ex quo sic locutum esse eius patrem iudico, sic maiores; non aspere ut ille, quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed

46 presse et aequabiliter et leviter. Quare Cotta noster,
cuius tu illa lata, Sulpici, non nunquam imitaris, ut
Iota litteram tollas et E plenissimum dicas, non mihi
oratores antiquos sed messores videtur imitari. Hic
cum arrisisset ipse Sulpicius: Sic agam vobiscum, in-
quit Crassus, ut quoniam me loqui voluistis, aliquid
de vestris vitiis audiatis. Utinam quidem! inquit ille;
id enim ipsum volumus idque si feceris, multa, ut
47 arbitror, hic hodie vitia ponemus. At enim non sine
meo periculo, Crassus inquit, possum, Sulpici, te re-
prehendere, quoniam Antonius mihi te simillimum
dixit sibi videri. Tum ille: Tu vero, quod monuit
idem, ut ea, quae in quoque maxima essent, imitare-
mur; ex quo vereor ne nihil sim tui nisi supplosionem
pedis imitatus et pauca quaedam verba et aliquem, si
forte, motum. Ergo ista, inquit Crassus, quae habes
a me, non reprehendo, ne me ipsum irrideam — sunt
autem ea multo et plura et maiora quam dicis —;
quae autem sunt aut tua plane aut imitatione ex ali-
quo expressa, de his te, si qui me forte locus admo-
13 nuerit, commonebo. Praetereamus igitur praecepta
48 Latine loquendi, quae puerilis doctrina tradit et sub-
tilior cognitio ac ratio litterarum alit aut consuetudo
sermonis cotidiani ac domestici, libri confirmant et
lectio veterum oratorum et poetarum. Neque vero in
illo altero diutius commoremur, ut disputemus quibus
rebus assequi possimus, ut ea quae dicamus intelle-
49 gantur: Latine scilicet dicendo, verbis usitatis ac pro-
prie demonstrantibus ea quae significari ac declarari
volemus, sine ambiguo verbo aut sermone, non nimis
longa continuatione verborum, non valde productis iis
quae similitudinis causa ex aliis rebus transferuntur,
non discerptis sententiis, non praeposteris temporibus,
non confusis personis, non perturbato ordine. Quid
multa? tam facilis est tota res, ut mihi permirum
saepe videatur, cum difficilius intellegatur quid patronus
velit dicere, quam si ipse ille, qui patronum adhibet,

de re sua diceret. Isti enim, qui ad nos causas de- 50
ferunt, ita nos plerumque ipsi docent, ut non desideres
planius dici. Easdem res autem simulac Fufius aut
vester aequalis Pomponius agere coepit, non aeque
quid dicant, nisi admodum attendi, intellego; ita con-
fusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum,
nihil ut secundum, tantaque insolentia ac turba ver-
borum, ut oratio, quae lumen adhibere rebus debet, ea
obscuritatem et tenebras afferat atque ut quodam modo
ipsi sibi in dicendo obstrepere videantur. Verum, si 51
placet, quoniam haec satis spero vobis quidem certe
maioribus molesta et putida videri, ad reliqua aliquanto
odiosiora pergamus. Atqui vides, inquit Antonius, 14
cum alias res agamus, quam te inviti audiamus qui
adduci possumus — de me enim conicio — relictis
ut omnibus rebus te sectemur te audiamus; ita de
horridis rebus nitida, de ieiunis plena, de pervulgatis
nova quaedam est oratio tua.

Faciles enim, inquit, Antoni, partes eae fuerunt 52
duae, quas modo percucurri vel potius paene praeterii,
Latine loquendi planeque dicendi; reliquae sunt magnae
implicatae variae graves, quibus omnis admiratio in-
genii omnis laus eloquentiae continetur. Nemo enim
unquam est oratorem, quod Latine loqueretur, admi-
ratus. Si est aliter, irrident, neque eum oratorem
tantummodo sed hominem non putant. Nemo extulit
eum verbis, qui ita dixisset, ut qui adessent intelli-
gerent quid diceret, sed contempsit eum, qui minus id
facere potuisset. In quo igitur homines exhorrescunt? 53
quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant?
quem deum, ut ita dicam, inter homines putant? Qui
distincte, qui explicate, qui abundanter, qui illuminate
et rebus et verbis dicunt et in ipsa oratione quasi
quendam numerum versumque conficiunt: id est, quod
dico, ornate. Qui idem ita moderantur, ut rerum, ut
personarum dignitates ferunt, ii sunt in eo genere
laudandi laudis, quod ego aptum et congruens nomino.

54 Qui ita dicerent, eos negavit adhuc se vidisse Antonius
et iis hoc nomen dixit eloquentiae solis esse tribuen-
dum. Quare omnes istos me auctore deridete atque
contemnite, qui se horum, qui nunc ita appellantur,
rhetorum praeceptis omnem oratorum vim complexos
esse arbitrantur neque adhuc quam personam teneant
aut quid profiteantur intelligere potuerunt. Vero enim
oratori, quae sunt in hominum vita, quando quidem
in ea versatur orator atque ea est ei subiecta materies,
omnia quaesita audita lecta disputata tractata agitata
55 esse debent. Est enim eloquentia una quaedam de
summis virtutibus; quamquam sunt omnes virtutes
aequales et pares, sed tamen est species alia magis
alia formosa et illustris; sicut haec vis, quae scientiam
complexa rerum sensa mentis et consilia sic verbis ex-
plicat, ut eos, qui audiant, quocumque incubuerit possit
impellere; quae quo maior est vis, hoc est magis pro-
bitate iungenda summaque prudentia; quarum virtutum
expertibus si dicendi copiam tradiderimus, non eos qui-
dem oratores effecerimus, sed furentibus quaedam arma
15 dederimus. Hanc, inquam, cogitandi pronuntiandique
56 rationem vimque dicendi veteres Graeci sapientiam
nominabant. Hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci, hinc So-
lones atque ab hac similitudine Coruncanii nostri
Fabricii Catones Scipiones fuerunt, non tam fortasse
docti sed impetu mentis simili et voluntate. Eadem
autem alii prudentia sed consilio ad vitae studia dis-
pari quietem atque otium secuti, ut Pythagoras Demo-
critus Anaxagoras, a regendis civitatibus totos se ad
cognitionem rerum transtulerunt; quae vita propter
tranquillitatem et propter ipsius scientiae suavitatem,
qua nihil est hominibus iucundius, pluris, quam utile
57 fuit rebus publicis, delectavit. Itaque, ut ei studio se
excellentissimis ingeniis homines dediderunt, ex ea
summa facultate vacui ac liberi temporis multo plura,
quam erat necesse, doctissimi homines otio nimio et
ingeniis uberrimis affluentes curanda sibi esse ac quae-

renda et investiganda duxerunt. Nam vetus quidem
illa doctrina eadem videtur et recte faciendi et bene
dicendi magistra; neque diiuncti doctores, sed idem
erant vivendi praeceptores atque dicendi, ut ille apud
Homerum Phoenix, qui se a Peleo patre Achilli iuveni
comitem esse datum dicit ad bellum, ut [illum] effi-
ceret oratorem verborum actoremque rerum.
Sed ut homines labore assiduo et cotidiano assueti, 58
cum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam se
aut ad talos aut ad tesseras conferunt aut etiam no-
vum sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum, sic
illi a negotiis publicis tanquam ab opere aut tempo-
ribus exclusi aut voluntate sua feriati totos se alii ad
poetas, alii ad geometras, alii ad musicos contulerunt,
alii etiam, ut dialectici, novum sibi ipsi studium lu-
dumque pepererunt atque in his artibus, quae repertae
sunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur
atque virtutem, omne tempus atque aetates suas con-
sumpserunt. Sed quod erant quidam iique multi, qui 16
aut in re publica propter ancipitem, quae non potest 59
esse seiuncta, faciendi dicendique sapientiam florerent,
ut Themistocles, ut Pericles, ut Theramenes, aut qui
minus ipsi in re publica versarentur, sed ut huius
tamen eiusdem sapientiae doctores essent, ut Gorgias
Thrasymachus Isocrates, inventi sunt qui, cum ipsi
doctrina et ingeniis abundarent, a re autem civili et
a negotiis animi quodam iudicio abhorrerent, hanc
dicendi exercitationem exagitarent atque contemnerent;
quorum princeps Socrates fuit; is, qui omnium erudi- 60
torum testimonio totiusque iudicio Graeciae cum pru-
dentia et acumine et venustate et subtilitate tum vero
eloquentia varietate copia, quam se cumque in partem
dedisset, omnium fuit facile princeps, iis qui haec, quae
nunc nos quaerimus, tractarent agerent docerent, cum
nomine appellarentur uno, quod omnis rerum optima-
rum cognitio atque in iis exercitatio philosophia
nominaretur, hoc commune nomen eripuit sapienterque

sentiendi et ornate dicendi scientiam, re cohaerentes,
disputationibus suis separavit; cuius ingenium varios-
que sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit,
61 cum ipse litteram Socrates nullam reliquisset. Hinc
discidium illud extitit quasi linguae atque cordis, ab-
surdum sane et inutile et reprehendendum, ut alii nos
sapere alii dicere docerent. Nam cum essent plures
orti fere a Socrate, quod ex illius variis et diversis et
in omnem partem diffusis disputationibus alius aliud
apprehenderat, proseminatae sunt quasi familiae dis-
sentientes inter se et multum diiunctae et dispares,
cum tamen omnes se philosophi Socraticos et dici
17 vellent et esse arbitrarentur. Ac primo ab ipso Pla-
62 tone Aristoteles et Xenocrates, quorum alter Peripa-
teticorum alter Academiae nomen obtinuit, deinde ab
Antisthene, qui patientiam et duritiam in Socratico
sermone maxime adamarat, Cynici primum, deinde
Stoici, tum ab Aristippo, quem illae magis volupta-
riae disputationes delectarant, Cyrenaica philosophia
manavit, quam ille et eius posteri simpliciter defende-
bant, hi, qui nunc voluptate omnia metiuntur, dum
verecundius id agunt, nec dignitati satis faciunt, quam
non aspernantur, nec voluptatem tuentur, quam am-
plexari volunt. Fuerunt etiam alia genera philoso-
phorum, qui se omnes fere Socraticos esse dicebant,
Eretricorum Erilliorum Megaricorum Pyrrhoneorum;
sed ea horum vi et disputationibus sunt iam diu fracta
63 et extincta. Ex illis autem, quae remanent, ea philo-
sophia, quae suscepit patrocinium voluptatis, etsi cui
vera videatur, procul abest tamen ab eo viro, quem
quaerimus et quem auctorem publici consilii et re-
gendae civitatis ducem et sententiae atque eloquentiae
principem in senatu, in populo, in causis publicis esse
volumus. Nec ulla tamen ei philosophiae fiet iniuria
a nobis. Non enim repelletur inde, quo aggredi cu-
piet; sed in hortulis quiescet suis, ubi vult, ubi etiam
recubans molliter et delicate nos avocat a rostris, a

iudiciis, a curia, fortasse sapienter, hac praesertim re
publica. Verum ego non quaero nunc quae sit philo- 64
sophia verissima, sed quae oratori coniuncta maxime.
Quare istos sine ulla contumelia dimittamus; sunt enim
et boni viri et, quoniam sibi ita videntur, beati; tan-
tumque eos admoneamus, ut illud, etiam si est veris-
simum, tacitum tamen tanquam mysterium teneant,
quod negant versari in re publica esse sapientis. Nam
si hoc nobis atque optimo cuique persuaserint, non
poterunt ipsi esse, id quod maxime cupiunt, otiosi. 18
Stoicos autem, quos minime improbo, dimitto tamen 65
nec eos iratos vereor, quoniam omnino irasci nesciunt;
atque hanc iis habeo gratiam, quod soli ex omnibus
eloquentiam virtutem ac sapientiam esse dixerunt. Sed
utrumque est in his, quod ab hoc quem instruimus
oratore valde abhorreat: vel quod omnes, qui sapientes
non sint, servos [latrones] hostes insanos esse dicunt,
neque tamen quemquam esse sapientem. Valde autem
est absurdum ei contionem aut senatum aut ullum coe-
tum hominum committere, cui nemo illorum qui assint
sanus, nemo civis, nemo liber esse videatur. Accedit 66
quod orationis etiam genus habent fortasse subtile et
certe acutum, sed ut in oratore exile inusitatum ab-
horrens ab auribus vulgi obscurum inane ieiunum;
ac tamen eius modi, quo uti ad vulgus nullo modo
possit; alia enim et bona et mala videntur Stoicis et
ceteris civibus vel potius gentibus, alia vis honoris
ignominiae praemii supplicii; vere an secus nihil ad
hoc tempus, sed ea si sequamur, nullam unquam rem
dicendo expedire possimus. Reliqui sunt Peripatetici 67
et Academici; quamquam Academicorum nomen est
unum, sententiae duae. Nam Speusippus Platonis so-
roris filius et Xenocrates qui Platonem audierat et
qui Xenocratem Polemo et Crantor nihil ab Aristotele,
qui una audierat Platonem, magno opere dissensit;
copia fortasse et varietate dicendi pares non fuerunt.
Arcesilas primum, qui Polemonem audierat, ex variis

Platonis libris sermonibusque Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi quod aut sensibus aut animo percipi possit; quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi aspernatum esse omne animi sensusque iudicium primumque instituisse — quamquam id fuit Socraticum maxime —, non quid ipse sentiret ostendere, sed contra id, quod quisque se sentire dixisset,
68 disputare. Hinc haec recentior Academia manavit, in qua extitit divina quadam celeritate ingenii dicendique copia Carneades; cuius ego etsi multos auditores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum et socerum meum Scaevolam, qui eum Romae audivit adulescens, et Q. Metellum L. F. familiarem meum clarissimum virum, qui illum a se adulescente Athenis iam affectum senectute multos dies auditum
19 esse dicebat. Haec autem, ut ex Apennino fluminum,
69 sic ex communi sapientiae iugo sunt doctrinarum facta divortia, ut philosophi tanquam in superum mare Ionium defluerent Graecum quoddam et portuosum, oratores autem in inferum hoc Tuscum et barbarum scopulosum atque infestum laberentur, in quo etiam ipse
70 Ulixes errasset. Quare, si hac eloquentia atque hoc oratore contenti sumus, qui sciat aut negare oportere quod arguare, aut, si id non possis, tum ostendere quod is fecerit, qui insimuletur, aut recte factum aut alterius culpa aut iniuria aut ex lege aut non contra legem aut imprudentia aut necessario aut non eo nomine usurpandum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit ac licuerit; et, si satis esse putatis ea, quae isti scriptores artis docent, discere, quae multo tamen ornatius, quam ab illis dicuntur, et uberius explicavit Antonius — sed, si his contenti estis atque iis etiam, quae dici voluistis a me, ex ingenti quodam oratorem immensoque campo in exiguum sane gyrum compellitis.
71 Sin veterem illum Periclem aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenem sequi vultis et si illam praeclaram et

eximiam speciem oratoris perfecti et pulcritudinem adamastis, aut vobis haec Carneadia aut illa Aristotelia vis comprehendenda est. Namque, ut ante dixi, veteres 72
illi usque ad Socratem omnem omnium rerum, quae ad mores hominum, quae ad vitam, quae ad virtutem, quae ad rem publicam pertinebant, cognitionem et scientiam cum dicendi ratione iungebant; postea dissociati, ut exposui, a Socrate diserti a doctis et deinceps a Socraticis item omnibus, philosophi eloquentiam despexerunt, oratores sapientiam; neque quicquam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his aut ab illis hi mutuarentur; ex quo promisce haurirent, si manere in pristina communione voluissent. Sed ut 73
pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem tris viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a Numa ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent instituti, sic Socratici a se causarum actores et a communi philosophiae nomine separaverunt, cum veteres dicendi et intellegendi mirificam societatem esse voluissent.

Quae cum ita sint, paululum equidem de me de- 20 74
precabor et petam a vobis, ut ea, quae dicam, non de memet ipso sed de oratore dicere putetis. Ego enim sum is, qui cum summo studio patris in pueritia doctus essem et in forum ingenii tantum, quantum ipse sentio, non tantum, quantum [ipse] forsitan vobis videar, detulissem, non possim dicere me haec, quae nunc complector, perinde ut dicam discenda esse, didicisse; quippe qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim annosque natus unum et viginti nobilissimum hominem et eloquentissimum in iudicium vocarim; cui disciplina fuerit forum, magister usus et leges et instituta populi Romani mosque maiorum. Paululum sitiens istarum 75
artium, de quibus loquor, gustavi, quaestor in Asia cum essem, aequalem fere meum ex Academia rhetorem nactus Metrodorum illum, de cuius memoria commemoravit Antonius, et inde decedens Athenis, ubi

ego diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quod
mysteria non referrent, ad quae biduo serius veneram,
succensuissem. Quare hoc, quod complector tantam
scientiam vimque doctrinae, non modo non pro me,
sed contra me est potius — non enim quid ego, sed
quid orator possit disputo — atque hos omnis, qui
artis rhetoricas exponunt, perridiculos. Scribunt enim
de litium genere et de principiis et de narrationibus.
76 Illa vis autem eloquentiae tanta est, ut omnium rerum
virtutum officiorum omnisque naturae, quae mores ho-
minum, quae animos, quae vitam continet, originem
vim mutationesque teneat, eadem mores leges iura
discribat, rem publicam regat, omnia, quae ad quam-
77 cumque rem pertineant, ornate copioseque dicat. In
quo genere nos quidem versamur tantum, quantum
possumus, quantum ingenio, quantum mediocri doc-
trina, quantum usu valemus; neque tamen istis, qui
in una philosophia quasi tabernaculum vitae suae col-
locarunt, multum sane in disputatione concedimus.
21 78 Quid enim meus familiaris C. Velleius afferre potest,
quam ob rem voluptas sit summum bonum, quod ego
non copiosius possim vel tutari, si velim, vel refellere
ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac dicendi exer-
citatione, in qua Velleius est rudis, unus quisque no-
strum versatus? Quid est, quod aut Sex. Pompeius aut
duo Balbi aut meus amicus, qui cum Panaetio vixit,
M. Vigellius de virtute hominum Stoici possint dicere,
qua in disputatione ego his debeam aut vestrum quis-
79 quam concedere? Non est enim philosophia similis
artium reliquarum. Nam quid faciet in geometria qui
non didicerit? quid in musicis? Aut taceat oportebit
aut ne sanus quidem iudicetur. Haec vero, quae
sunt in philosophia, ingeniis eruuntur ad id, quod
in quoque veri simile est, eliciendum acutis atque acri-
bus eaque exercitata oratione poliuntur. Hic noster
vulgaris orator, si minus erit doctus, attamen in
dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione communi

istos quidem [nostros] verberabit neque se ab iis contemni ac despici sinet. Sin aliquis extiterit aliquando, 80 qui Aristotelio more de omnibus rebus in utramque partem possit dicere et in omni causa duas contrarias orationes praeceptis illius cognitis explicare aut hoc Arcesilae modo et Carneadi contra omne quod propositum sit disserat quique ad eam rationem adiungat hunc [rhetoricum] usum [moremque] exercitationemque dicendi, is sit verus, is perfectus, is solus orator. Nam neque sine forensibus nervis satis vehemens et gravis nec sine varietate doctrinae satis politus et sapiens esse orator potest. Quare Coracem istum vestrum pa- 81 tiamur nos quidem pullos suos excludere in nido, qui evolent clamatores odiosi ac molesti, Pamphilumque nescio quem sinamus in infulis tantam rem tanquam puerilis delicias aliquas depingere; nosque ipsi hac tam exigua disputatione hesterni et hodierni diei totum oratoris munus explicemus, dummodo illa res tanta sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo [oratorum] istorum unquam attigit, comprehensa esse videatur.

Tum Catulus: Haudquaquam hercle, inquit, Crasse, 22 mirandum est esse in te tantam dicendi vel vim vel 82 suavitatem vel copiam; quem quidem antea natura rebar ita dicere, ut mihi non solum orator summus sed etiam sapientissimus homo viderere; nunc intellego illa te semper etiam potiora duxisse, quae ad sapientiam spectarent, atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse. Sed tamen cum omnis gradus aetatis recordor tuae cumque vitam tuam ac studia considero, neque quo tempore ista didiceris video nec magnopere te istis studiis hominibus libris intellego deditum. Neque tamen possum statuere utrum magis mirer te illa, quae mihi persuades maxima esse adiumenta, potuisse in tuis tantis occupationibus perdiscere, an, si non potueris, posse isto modo dicere. Hic Crassus: 83 Hoc tibi, inquit, Catule primum persuadeas velim, me

non multo secus facere, cum de oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de histrione dicendum. Negarem enim posse eum satis facere in gestu, nisi palaestram, nisi saltare didicisset; neque, ea cum dicerem, me esse histrionem necesse esset, sed fortasse non stultum
84 alieni artificii existimatorem. Similiter nunc de oratore vestro impulsu loquor, summo scilicet. Semper enim, quacumque de arte aut facultate quaeritur, de absoluta et perfecta quaeri solet. Quare si iam me vultis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum denique, non repugnabo; quid enim nunc sim ineptus? ita me existimare scio. Quod si ita est, summus tamen certe non sum. Neque enim apud homines res est ulla difficilior neque maior nec quae plura adiumenta
85 doctrinae desideret. Ac tamen quoniam de oratore nobis disputandum est, de summo oratore dicam necesse est. Vis enim et natura rei, nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis et quanta sit intellegi non potest. Me autem, Catule, fateor neque hodie in istis libris et cum istis hominibus vivere nec vero, id quod tu recte commeministi, ullum unquam habuisse sepositum tempus ad discendum ac tantum tribuisse doctrinae temporis, quantum mihi puerilis aetas forenses feriae
23 concesserint. Ac, si quaeris, Catule, de doctrina ista
86 quid ego sentiam, non tantum ingenioso homini et ei, qui forum, qui curiam, qui causas, qui rem publicam spectet, opus esse arbitror temporis, quantum sibi ii sumpserunt, quos discentes vita defecit. Omnes enim artes aliter ab iis tractantur qui eas ad usum transferunt, aliter ab iis qui ipsarum artium tractatu delectati nihil in vita sunt aliud acturi. Magister hic Samnitium summa iam senectute est et cotidie commentatur; nihil enim curat aliud. At Q. Velocius puer addidicerat; sed quod erat aptus ad illud totumque cognorat, fuit, ut est apud Lucilium,

quamvis bonus ipse
Samnis in ludo ac rudibus cuivis satis asper;

sed plus operae foro tribuebat amicis rei familiari.
Valerius cotidie cantabat; erat enim scaenicus. Quid
faceret aliud? At Numerius Furius noster familiaris, 87
cum est commodum, cantat. Est enim pater familias,
est eques Romanus; puer didicit quod discendum [fuit].
Eadem ratio est harum artium maximarum. Dies et
noctes virum summa virtute et prudentia videbamus,
philosopho cum operam daret, Q. Tuberonem. At eius
avunculum vix intellegeres id agere, cum ageret tamen,
Africanum. Ista discuntur facile, si et tantum sumas,
quantum opus sit, et habeas qui docere fideliter possit
et scias etiam ipse discere; sed si tota vita nihil velis 88
aliud agere, ipsa tractatio et quaestio cotidie ex se
gignit aliquid, quod cum desidiosa delectatione vestiges.
Ita fit, ut agitatio ne rerum sit infinita, cognitio fa-
cilis; usus doctrinam confirmet, mediocris opera tri-
buatur, memoria studiumque permaneat. Libet autem
semper discere; ut si velim ego talis optime ludere
aut pilae studio tenear, etiam fortasse, si assequi non
possim; at alii quia praeclare faciunt, vehementius,
quam causa postulat, delectantur, ut Titius pila Brulla
talis. Quare nihil est quod quisquam magnitudinem 89
artium ex eo, quod senes discunt, pertimescat. Nam-
que aut senes ad eas accesserunt aut usque ad senec-
tutem in studiis detinentur aut sunt tardissimi. Res
quidem se mea sententia sic habet, ut, nisi quod quis-
que cito potuerit, nunquam omnino possit perdiscere.
Iam, iam, inquit Catulus, intellego, Crasse, quid dicas; 24
et hercule assentior. Satis video tibi homini ad per- 90
discendum acerrimo ad ea cognoscenda, quae dicis, fuisse
temporis. Pergisne, inquit Crassus, me quae dicam de
me, non de re putare dicere? Sed iam, si placet, ad
instituta redeamus. Mihi vero, Catulus inquit, placet.

Tum Crassus: Quorsum igitur haec spectat, in- 91
quit, tam longa et tam alte repetita oratio? Hae
duae partes, quae mihi supersunt, illustrandae orationis
ac totius eloquentiae cumulandae, quarum altera dici

postulat ornate altera apte, hanc habent vim, ut sit quam maxime iucunda, quam maxime in sensus eorum, qui au-
92 diunt, influat et quam plurimis sit rebus instructa. Instrumentum autem hoc forense litigiosum acre tractum ex vulgi opinionibus exiguum saneque mendicum est. Illud rursus ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se dicendi magistros, non multum est maius quam illud vulgare ac forense. Apparatu nobis opus est et rebus exquisitis undique collectis accersitis comportatis, ut tibi, Caesar, faciendum est ad annum; ut ego in aedilitate laboravi, quod cotidianis et vernaculis rebus
93 satis facere me posse huic populo non putabam. Verborum eligendorum et collocandorum et concludendorum facilis est vel ratio vel sine ratione ipsa exercitatio. Rerum est silva magna, quam cum Graeci iam non tenerent ob eamque causam iuventus nostra dedisceret paene discendo, etiam Latini, si dis placet, hoc biennio magistri dicendi extiterunt; quos ego censor edicto meo sustuleram, non quo, ut nescio quos dicere aiebant, acui ingenia adulescentium nollem, sed contra ingenia obtundi nolui, corroborari impu-
94 dentiam. Nam apud Graecos, cuicuimodi essent, videbam tamen esse praeter hanc exercitationem linguae doctrinam aliquam et humanitatem dignam scientia; hos vero novos magistros nihil intellegebam posse docere, nisi ut auderent; quod etiam cum bonis rebus coniunctum per se ipsum est magnopere fugiendum. Hoc cum unum traderetur et cum impudentiae ludus esset, putavi esse censoris ne longius id serperet pro-
95 videre. Quamquam non haec ita statuo atque decerno, ut desperem Latine ea, de quibus disputavimus, tradi ac perpoliri; patitur enim et lingua nostra et natura rerum veterem illam excellentemque prudentiam Graecorum ad nostrum usum moremque transferri; sed hominibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidem genere nostri nulli fuerunt; sin quando extiterint, etiam Graecis erunt anteponendi.

Ornatur igitur oratio genere primum et quasi 25 96
colore quodam et suco suo. Nam ut gravis, ut suavis,
ut erudita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita,
ut sensus, ut doloris habeat quantum opus sit, non
est singulorum articulorum; in toto spectantur haec
corpore. Ut porro conspersa sit quasi verborum sen-
tentiarumque floribus, id non debet esse fusum aequa-
biliter per omnem orationem sed ita distinctum, ut
sint quasi in ornatu disposita quaedam insignia et
lumina. Genus igitur dicendi est eligendum, quod 97
maxime teneat eos, qui audiant, et quod non solum
delectet, sed etiam sine satietate delectet; non enim
a me iam expectari puto, ut moneam, ut caveatis ne
exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne vulgaris, ne ob-
soleta; aliud quiddam maius et ingenia me hortantur
vestra et aetates. Difficile enim dictu est quaenam 98
causa sit cur ea, quae maxime sensus nostros impel-
lunt voluptate et specie prima acerrime commovent,
ab iis celerrime fastidio quodam et satietate abaliene-
mur. Quanto colorum pulcritudine et varietate floridi-
ora sunt in picturis novis pleraque quam in veteribus!
quae tamen, etiam si primo aspectu nos ceperunt,
diutius non delectant; cum idem nos in antiquis ta-
bulis illo ipso horrido obsoletoque teneamur. Quanto
molliores sunt et delicatiores in cantu flexiones et
falsae voculae quam certae et severae! quibus tamen
non modo austeri, sed, si saepius fiunt, multitudo ipsa
reclamat. Licet hoc videre in reliquis sensibus; un- 99
guentis minus diu nos delectari summa et acerrima
suavitate conditis quam his moderatis et magis lau-
dari, quod terram quam quod crocum olere videatur;
in ipso tactu esse modum et mollitudinis et levitatis.
Quin etiam gustatus, qui est sensus ex omnibus ma-
xime voluptarius quique dulcitudine praeter ceteros
sensus commovetur, quam cito id, quod valde dulce
est, aspernatur ac respuit! Quis potione uti aut cibo
dulci diutius potest? quom utroque in genere ea, quae

leviter sensum voluptate moveant, facillime fugiant
100 satietatem. Sic omnibus in rebus voluptatibus maxi-
mis fastidium finitimum est; quo hoc minus in oratione
miremur, in qua vel ex poetis vel ex oratoribus pos-
sumus iudicare concinnam distinctam ornatam festivam,
sine intermissione, sine reprehensione, sine varietate,
quamvis claris sit coloribus picta vel poesis vel oratio,
non posse in delectatione esse diuturna. Atque eo
citius in oratoris aut in poetae cincinnis ac fuco of-
fenditur, quod sensus in nimia voluptate natura, non
mente satiantur; in scriptis et in dictis non aurium
solum, sed animi iudicio etiam magis infucata vitia
26 noscuntur. Quare bene et praeclare quamvis nobis
101 saepe dicatur; belle et festive nimium saepe nolo.
Quamquam illa ipsa exclamatio: Non potest melius,
sit velim crebra; sed habeat tamen illa in dicendo
admiratio ac summa laus umbram aliquam et recessum,
quo magis id, quod erit illuminatum, extare atque
102 eminere videatur. Nunquam agit hunc versum Roscius
eo gestu, quo potest:

Nam sapiens virtuti honorem praemium, haud praedam petit;

sed abicit prorsus, ut in proximo:

Set quid video? ferro saeptus possidet sedes sacras,

incidat aspiciat admiretur stupescat. Quid? ille alter:

Quid petam praesidi?

quam leniter, quam remisse, quam non actuose! instat enim

O pater, o patria, o Priami domus!

in quo tanta commoveri actio non posset, si esset consumpta superiore motu et exhausta. Neque id actores prius viderunt quam ipsi poetae, quam denique illi etiam, qui fecerunt modos, a quibus utrisque summittitur aliquid, deinde augetur extenuatur inflatur

variatur distinguitur. Ita sit nobis igitur ornatus et 103
suavis orator — nec tamen potest aliter esse —, ut
suavitatem habeat austeram et solidam, non dulcem
atque decoctam. Nam ipsa ad ornandum praecepta,
quae dantur, eius modi sunt, ut ea quivis vitiosissimus
orator explicare possit. Quare, ut ante dixi, primum
silva rerum [ac sententiarum] comparanda est, qua de
parte dixit Antonius. Haec formanda filo ipso et
genere orationis, illuminanda verbis, varianda sententiis.

Summa autem laus eloquentiae est amplificare rem 104
ornando, quod valet non solum ad augendum aliquid
et tollendum altius dicendo sed etiam ad extenuandum
atque abiciendum. Id desideratur omnibus iis in locis, 27
quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit An-
tonius, vel cum explanamus aliquid vel cum concilia-
mus animos vel cum concitamus. Sed in hoc, quod 105
postremum dixi, amplificatio potest plurimum, eaque
una laus oratoris est et propria maxime. Etiam maior
est illa exercitatio, quam extremo sermone instruxit
Antonius primo reiciebat, laudandi et vituperandi.
Nihil est enim ad exaggerandam et amplificandam
orationem accomodatius quam utrumque horum cumu-
latissime facere posse. Consequentur etiam illi loci, 106
qui quamquam proprii causarum et inhaerentes in
earum nervis esse debent, tamen quia de universa re
tractari solent, communes a veteribus nominati sunt;
quorum partim habent vitiorum et peccatorum acrem
quandam cum amplificatione incusationem aut querelam,
contra quam dici nihil solet nec potest, ut in depe-
culatorem, in proditorem, in parricidam; quibus uti
confirmatis criminibus oportet, aliter enim ieiuni sunt
atque inanes; alii autem habent deprecationem aut 107
miserationem; alii vero ancipites disputationes, in
quibus de universo genere in utramque partem disseri
copiose licet. Quae exercitatio nunc propria duarum
philosophiarum, de quibus ante dixi, putatur, apud
antiquos erat eorum, a quibus omnis de rebus foren-

sibus dicendi ratio et copia petebatur. De virtute enim, de officio, de aequo et bono, de dignitate utilitate honore ignominia praemio poena similibusque de rebus in utramque partem dicendi animos et vim et
108 artem habere debemus. Sed quoniam de nostra possessione depulsi in parvo et eo litigioso praediolo relicti sumus et aliorum patroni nostra tenere tuerique non potuimus, ab iis, quod indignissimum est, qui in nostrum patrimonium irruperunt, quod opus est nobis mutuemur.

28
109 Dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex particula parva urbis ac loci nomen habent et Peripatetici philosophi aut Academici nominantur, olim autem propter eximiam rerum maximarum scientiam a Graecis politici philosophi appellati universarum rerum publicarum nomine vocabantur, omnem civilem orationem in horum alterutro genere versari, aut de finita controversia certis temporibus ac reis hoc modo: Placeatne a Carthaginiensibus captivos nostros redditis suis recuperari? aut infinite de universo genere quaerentis: Quid omnino de captivo statuendum ac sentiendum sit? Atque horum superius illud genus causam aut controversiam appellant eamque tribus, lite aut deliberatione aut laudatione, definiunt; haec autem altera quaestio infinita et quasi proposita consultatio nominatur.
110 Atque [hactenus loquantur] etiam hac in instituendo divisione utuntur, sed ita, non ut iure aut iudicio, vi denique recuperare amissam possessionem, sed ut [iure civili] surculo defringendo usurpare videantur. Nam illud alterum genus, quod est temporibus locis reis definitum, optinent atque id ipsum lacinia. Nunc enim apud Philonem, quem in Academia vigere audio, etiam harum iam causarum cognitio exercitatioque celebratur. Alterum vero tantummodo in prima arte tradenda nominant et oratoris esse dicunt; sed neque vim neque naturam eius nec partis nec genera proponunt, ut praeteriri omnino fuerit satius quam attactum deseri.

Nunc enim inopia reticere intelleguntur, tum iudicio
viderentur.

Omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi, 29
de qua quaeri et disceptari potest, sive in infinitis 111
consultationibus disceptatur sive in eis causis, quae in
civitate et in forensi disceptatione vorsantur; neque
est ulla, quae non aut ad cognoscendi aut ad agendi
vim rationemque referatur. Nam aut ipsa cognitio 112
rei scientiaque perquiritur, ut: Virtus suamne propter
dignitatem an propter fructum aliquem expetatur?
aut agendi consilium exquiritur, ut: Sitne sapienti
capessenda res publica? Cognitionis autem tres sunt 113
modi: coniectura definitio et ut ita dicam consecutio.
Nam quid in re sit coniectura quaeritur, ut illud:
Sitne in humano genere sapientia? Quam autem vim
quaeque res habeat definitio explicat, ut si quaeratur:
Quid sit sapientia? Consecutio autem tractatur, cum
quid quamque rem sequatur anquiritur, ut illud: Sitne
aliquando mentiri boni viri? Redeunt rursus ad con- 114
iecturam eamque in quattuor genera dispartiunt. Nam
aut quid sit quaeritur, hoc modo: Naturane sit ius
inter homines an in opinionibus? aut quae sit origo
quoiusque rei, ut: Quod sit initium legum aut rerum
publicarum? aut causa et ratio, ut si quaeratur: Cur
doctissimi homines de maximis rebus dissentiant? aut
de immutatione, ut si disputetur: Num interire virtus
in homine aut num in vitium possit convertere?
Definitionis autem sunt disceptationes aut cum quae- 115
ritur quid in communi mente quasi inpressum sit, ut
si disseratur: Idne sit ius, quod maxumae parti sit
utile; aut cum quid quoiusque sit proprium exquiritur,
ut: Ornate dicere propriumne sit oratoris an id etiam
aliquis praeterea facere possit? aut cum res distribuitur
in partis, ut si quaeretur: Quot sint genera rerum
expetendarum, ut: Sintne tria, corporis animi exter-
narumque rerum; aut cum quae forma et quasi natu-
ralis nota quoiusque sit describitur, ut si quaeratur

116 avari species, seditiosi gloriosi. Consecutionis autem
duo prima quaestionum genera ponuntur. Nam aut
simplex est disceptatio, ut si disseratur: Expetendane
sit gloria? aut ex comparatione: Laus an divitiae
magis expetendae sint? Simplicium autem sunt tres
modi: De expetendis fugiendisve rebus, ut: Expetendine
honores sint? Num fugienda paupertas? de aequo aut
iniquo, ut: Aequumne sit ulcisci iniurias etiam propin-
quorum? de honesto aut turpi, ut hoc: Sitne honestum
117 gloriae causa mortem obire? Comparationis autem
duo sunt modi: unus, cum idemne sit an aliquid intersit
quaeritur, ut Metuere et vereri, ut Rex et tyrannus,
ut Adsentator et amicus; alter, cum quid praestet aliud
alii quaeritur, ut illud: Optimine quoiusque sapientes
an populari laude ducantur? Atque eae quidem dis-
30 ceptationes, quae ad cognitionem referuntur, sic fere
118 a doctissimis hominibus discribuntur. Quae vero re-
feruntur ad agendum aut in officii disceptatione ver-
santur, quo in genere quid rectum faciendumque sit
quaeritur, quoi loco omnis virtutum et vitiorumst silva
subiecta, aut in animorum aliqua permotione aut
gignenda aut sedanda tollendave tractantur. Huic
generi subiecta sunt cohortationes obiurgationes con-
solationes miserationes omnisque ad omnem animi
motum et impulsio et, si ita res feret, mitigatio.
119 Explicatis igitur his generibus ac modis disceptationum
omnium nihil sane ad rem pertinet, si qua in re
discrepavit ab Antoni divisione nostra partitio. Eadem
sunt membra in utriusque disputatione, sed paulo secus
a me atque ab illo partita ac tributa. Nunc ad reliqua
progrediar meque ad meum munus pensumque revo-
cabo. Nam ex illis locis, quos exposuit Antonius,
omnia sunt ad quaeque genera quaestionum argumenta
sumenda; sed aliis generibus alii loci magis erunt
apti; de quo non tam quia longumst quam quia per-
spicuumst, dici nihil est necesse.

120 Ornatissimae sunt igitur orationes eae, quae latis-

sume vagantur et a privata et a singulari controversia
se ad universi generis vim explicandam conferunt et
convertunt, ut ei, qui audiant, natura et genere et
universa re cognita de singulis reis et criminibus et
litibus statuere possint. Hanc ad consuetudinem exer- 121
citationis vos, adulescentes, est cohortatus Antonius
atque a minutis angustisque concertationibus ad omnem
vim varietatemque vos disserendi traducendos putavit.
Quare non est paucorum libellorum hoc munus, ut ii,
qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrantur, neque
Tusculani atque huius ambulationis antemeridianae aut
nostrae posmeridianae sessionis. Non enim solum
acuenda nobis neque procudenda lingua est, sed one-
randum complendumque pectus maximarum rerum et 31
plurimarum suavitate, copia, varietate. Nostrast enim 122
— si modo nos oratores, si in civium disceptationibus,
si in periculis, si in deliberationibus publicis adhibendi
auctores et principes sumus —, nostrast, inquam, omnis
ista prudentiae doctrinaeque possessio, in quam ho-
mines quasi caducam atque vacuam abundantes otio
nobis occupatis involaverunt atque etiam aut inridentes
oratorem, ut ille in Gorgia Socrates, cavillantur aut
aliquid de oratoris arte paucis praecipiunt libellis
eosque rhetoricos inscribunt, quasi non illa sint propria
rhetorum, quae ab eisdem de iustitia, de officio, de
civitatibus instituendis et regendis, de omni vivendi,
denique etiam de naturae ratione dicuntur. Quae 123
quoniam iam aliunde non possumus, sumenda sunt
nobis ab iis ipsis, a quibus expilati sumus; dummodo
illa ad hanc civilem scientiam, quo pertinent et quam
intuentur, transferamus neque, ut ante dixi, omnem
teramus in iis discendis rebus aetatem; sed cum fontis
viderimus, quos nisi qui celeriter cognorit, nunquam
cognoscet omnino, tum, quotiensquomque opus erit,
ex iis tantum, quantum res petet, hauriemus. Nam 124
neque tam est acris acies in naturis hominum et in-
geniis, ut res tantas quisquam nisi monstratas possit

videre, neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo aspexerit. In hoc igitur tanto tam immensoque campo cum liceat oratori vagari libere atque, ubicumque constiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus or-
125 natusque dicendi. Rerum enim copia verborum copiam gignit; et, si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, existit ex re naturalis quidam splendor in verbis. Sit modo is, qui dicet aut scribet, et institutus liberaliter educatione doctrinaque puerili et flagret studio et a natura adiuvetur et in universorum generum infinitis disceptationibus exercitatus ornatissimos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque delegerit, ne ille haud sane quem ad modum verba struat et inluminet a magistris istis requiret. Ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa si modo est exercitata, delabitur.

32 Hic Catulus: Di immortales, inquit, quantam rerum
126 varietatem, quantam vim, quantam copiam, Crasse, complexus es quantisque ex angustiis oratorem educere ausus es et in maiorum suorum regno collocare! Namque illos veteres doctores auctoresque dicendi nullum genus disputationis a se alienum putasse accepimus semperque esse in omni orationis ratione versatos.
127 Ex quibus Elius Hippias cum Olympiam venisset maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est cuncta paene audiente Graecia nihil esse ulla in arte rerum omnium quod ipse nesciret; nec solum has artis, quibus liberales doctrinae atque ingenuae continerentur, geometriam musicam litterarum cognitionem et poetarum atque illa, quae de naturis rerum, quae de hominum moribus, quae de rebus publicis dicerentur, sed anulum, quem haberet, pallium, quo amictus, soccos, quibus indutus esset, [se] sua manu
128 confecisse. Scilicet nimis hic quidem est progressus, sed ex eo ipso est coniectura facilis quantum sibi illi

oratores de praeclarissimis artibus adpetierint, qui ne sordidiores quidem repudiarint. Quid de Prodico Cio, de Thrasymacho Calchedonio, de Protagora Abderita loquar? quorum unus quisque plurimum temporibus illis etiam de natura rerum et disseruit et scripsit. Ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono, ut Plato 129 voluit, philosopho succubuit orator, qui aut non est victus unquam a Socrate neque sermo ille Platonis verus est aut, si est [victus], eloquentior videlicet fuit et disertior Socrates et, ut tu appellas, copiosior et melior orator — sed hic in illo ipso Platonis libro de omni re, quaecumque in disceptationem quaestionemque revocetur, se copiosissime dicturum esse profitetur; isque princeps ex omnibus ausus est in conventu poscere qua de re quisque vellet audire; cui tantus honos habitus est a Graecia, soli ut ex omnibus Delphis non inaurata statua sed aurea statueretur. Sed ii, quos nominavi, multique praeterea summique 130 dicendi doctores uno tempore fuerunt; ex quibus intellegi potest ita se rem habere, ut tu, Crasse, dicis, oratorisque nomen apud antiquos in Graecia maiore quadam vel copia vel gloria floruisse. Quo quidem 131 magis dubito tibine plus laudis an Graecis vituperationis statuam esse tribuendum: cum tu in alia lingua ac moribus natus occupatissima in civitate vel privatorum negotiis paene omnibus vel orbis terrae procuratione ac summi imperii gubernatione destrictus, tantam vim rerum cognitionemque comprenderis eamque omnem cum eius, qui consilio et oratione in civitate valeat, scientia atque exercitatione sociaris; illi nati in litteris, ardentes his studiis, otio vero diffluentes non modo nihil adquisierint, sed ne relictum quidem et traditum et suum conservarint. Tum Crassus: Non in hac, in- 33
quit, una, Catule, re, sed in aliis etiam compluribus 132
distributione partium ac separatione magnitudines sunt artium deminutae. An tu existumas, cum esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos, qui morbis,

alios, qui volneribus, alios, qui oculis mederentur? Num geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Damone aut Aristoxeno, num ipsas litteras Aristophane aut Callimacho tractante tam discerpta fuisse, ut nemo genus universum complecteretur atque ut alius aliam
133 sibi partem in qua elaboraret seponeret? Equidem saepe hoc audivi de patre et de socero meo nostros quoque homines, qui excellere sapientiae gloria vellent, omnia, quae quidem tum haec civitas nosset, solitos esse complecti. Meminerant illi Sex. Aelium; M'. vero Manilium nos etiam vidimus travorso ambulantem foro — quod erat insigne eum, qui id faceret, facere civibus suis omnibus consilii sui copiam —; ad quos olim et ita ambulantis et in solio sedentis domi sic adibatur, non solum ut de iure civili ad eos, verum etiam de filia conlocanda, de fundo emendo, [de agro colendo,] de omni denique aut officio aut negotio re-
134 ferretur. Haec fuit P. Crassi illius veteris, haec Ti. Coruncani, haec proavi generi mei Scipionis prudentissimi hominis sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus referretur; eidemque in senatu et apud populum et in causis amicorum et domi et militiae consilium
135 suum fidemque praestabant. Quid enim M. Catoni praeter hanc politissimam doctrinam tramarinam atque adventiciam defuit? Num, quia ius civile didicerat, causas non dicebat? aut quia poterat dicere, iuris scientiam neglegebat? Utroque in genere [et] elaboravit et praestitit. Num propter hanc ex privatorum negotiis collectam gratiam tardior in re publica capessenda fuit? Nemo apud populum fortior, nemo melior senator; et idem facile optimus imperator; denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri discive potuit, quod ille non cum investigarit et scierit tum
136 etiam conscripserit. Nunc contra plerique ad honores adipiscendos et ad rem publicam gerendam nudi veniunt atque inermes, nulla cognitione rerum, nulla

scientia ornati. Sin aliquis excellit unus e multis,
ecfert se, si unum aliquid adfert, aut bellicam virtu-
tem aut usum aliquem militarem — quae sane nunc
quidem obsoleverunt — aut iuris scientiam — ne eius
quidem universi; nam pontificium, quod est coniunctum,
nemo discit — aut eloquentiam, quam in clamore et
in verborum cursu positam putant; omnium vero bo-
narum artium, denique virtutum ipsarum societatem
cognationemque non norunt. Sed ut ad Graecos re- 34
feram orationem, quibus carere hoc quidem sermonis 137
genere non possumus — nam ut virtutes a nostris,
sic doctrinae sunt ab illis petenda —, septem fuisse
dicuntur uno tempore, qui sapientes et haberentur et
vocarentur. Hi omnes praeter Milesium Thalem civi-
tatibus suis praefuerunt. Quis doctior isdem tempo-
ribus illis aut cuius eloquentia litteris instructior fuisse
[traditur] quam Pisistrati? qui primus Homeri libros
confusos antea sic disposuisse dicitur, ut nunc habe-
mus. Non fuit ille quidem civibus suis utilis, sed ita
eloquentia floruit, ut litteris doctrinaque praestaret.
Quid Pericles? de cuius vi dicendi sic accepimus, ut, 138
cum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro
salute patriae severius, tamen id ipsum, quod ille
contra populares homines diceret, populare omnibus
et iucundum videretur; quoius in labris veteres comici,
etiam cum illi male dicerent, quod tum Athenis fieri
licebat, leporem habitasse dixerunt tantamque in eodem
vim fuisse, ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi
aculeos quosdam relinqueret. At hunc non declamator
aliquis ad clepsydram latrare docuerat, sed, ut accepi-
mus, Clazomenius ille Anaxagoras vir summus in ma-
ximarum rerum scientia. Itaque hic doctrina consilio
eloquentia excellens XL annis praefuit Athenis et ur-
banis eodem tempore et bellicis rebus. Quid Critias? 139
quid Alcibiades? civitatibus quidem suis non boni, sed
certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant
disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracosium doc-

trinis omnibus expolivit? non Plato? atque eum idem ille non linguae solum, verum etiam animi ac virtutis magister ad liberandam patriam impulit instruxit armavit. Aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum Cononis praestantissimi imperatoris filium, summum ipsum imperatorem hominemque doctissimum? aut aliis Pythagorius ille Lysis Thebanum Epaminondam, haud scio an summum virum unum omnis Graeciae? aut Xenophon Agesilaum? aut Philolaus Archytam Tarentinum? aut ipse Pythagoras totam illam veterem Italiae Graeciam, quae quondam magna vocitatast?
35 Equidem non arbitror. Sic enim video, unam quan-
140 dam omnium rerum, quae essent homine erudito dignae atque eo, qui in re publica vellet excellere, fuisse doctrinam; quam qui accepissent, si eidem ingenio ad pronuntiandum valuissent et se ad dicendum quoque non repugnante natura dedissent, eloquentia praesti-
141 tisse. Itaque ipse Aristoteles cum florere Isocratem nobilitate discipulorum videret, quod [ipse] suas disputationes a causis forensibus et civilibus ad inanem sermonis elegantiam transtulisset, mutavit repente totam formam prope disciplinae suae versumque quendam Philoctetae paulo secus dixit. Ille enim *turpe sibi ait esse tacere, cum barbaros*, hic autem, *cum Isocratem pateretur dicere*. Itaque ornavit et inlustravit doctrinam illam omnem rerumque cognitionem cum orationis exercitatione coniunxit. Neque vero hoc fugit sapientissimum regem Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem accierit, a quo eodem ille et
142 agendi acciperet praecepta et eloquendi. Nunc sive qui volet eum philosophum, qui copiam nobis rerum orationisque tradat, per me appellet oratorem licet; sive hunc oratorem, quem ego dico sapientiam iunctam habere eloquentiae, philosophum appellare malet, non impediam; dummodo hoc constet, neque infantiam eius, qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat,

neque inscientiam illius, cui res non suppetat, verba
non desint, esse laudandam; quorum si alterum sit
optandum, malim equidem indisertam prudentiam quam
stultitiam loquacem; si quaerimus quid unum excellat 143
ex omnibus, docto oratori palma dandast; quem si
patiuntur eundem esse philosophum, sublata contro-
versia est. Sin eos diiungent, hoc erunt inferiores,
quod in oratore perfecto inest illorum omnis scientia,
in philosophorum autem cognitione non continuo inest
eloquentia; quae quanquam condemnatur ab eis, necesse
est tamen aliquem cumulum illorum artibus afferre vi-
deatur. Haec cum Crassus dixisset, parumper [et] ipse
conticuit [et ceteris silentium fuit].

Tum Cotta: Equidem, inquit, Crasse, non possum 36
queri, quod mihi videare aliud quiddam et id quod 144
non susceperis disputasse; plus enim aliquanto attu-
listi, quam tibi erat tributum a nobis [ac denuntiatum];
sed certe ut eae partes fuerunt tuae, de inlustranda
oratione ut diceres, et eras ipse iam ingressus atque in
quattuor partis omnem orationis laudem discripseras,
cum de duabus primis nobis quidem satis, sed, ut
ipse [dicebas], celeriter exigueque dixisses, duas tibi
reliquas feceras, quem ad modum primum ornate,
deinde etiam apte diceremus: quo cum ingressus esses, 145
repente te quasi quidam aestus ingeni tui procul a
terra abripuit atque in altum a conspectu paene om-
nium abstraxit. Omnem enim rerum scientiam com-
plexus non tu quidem eam nobis tradidisti — neque
enim fuit tam exigui temporis —; sed apud hos quid
profeceris nescio, me quidem in Academiam totum
compulisti. In qua velim sit illud, quod saepe po-
suisti, ut non necesse sit consumere aetatem atque ut
possit is illa omnia cernere, qui tantummodo aspe-
xerit; sed etiam si est aliquando spissius aut si ego
sum tardior, profecto nunquam conquiescam neque de-
fetigabor ante, quam illorum ancipitis vias rationesque
et pro omnibus et contra omnia disputandi percepero.

146 Tum Caesar: Unum, inquit, me ex tuo sermone
maxime, Crasse, commovit, quod eum negasti, qui non
cito quid didicisset, unquam omnino posse perdiscere;
ut mihi non sit difficile periclitari et aut statim per-
cipere ista, quae tu verbis ad caelum extulisti, aut,
si non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his
147 nostris possim esse contentus. Hic Sulpicius: Ego
vero, inquit, Crasse, neque Aristotelem istum neque
Carneadem nec philosophorum quemquam desidero,
vel me licet existimes desperare ista posse perdiscere
vel, id quod facio, contemnere. Mihi rerum forensium
et communium volgaris haec cognitio satis magnast
ad eam quam specto eloquentiam; ex qua ipsa tamen
permulta nescio, quae tum denique, cum causa aliqua,
quae a me dicenda est, desiderat, quaero. Quam ob
rem, nisi forte es iam defessus et si tibi non graves
sumus, refer ad illa te, quae ad ipsius orationis laudem
splendoremque pertinent; quae ego ex te audire volui,
non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed
ut aliquid addiscerem.

37 Tum Crassus: Pervolgatas res requiris, inquit, et
148 tibi non incognitas, Sulpici. Quis enim de isto genere
non docuit, non instituit, non scriptum etiam reliquit?
Sed geram morem et ea dumtaxat, quae mihi nota
sunt, breviter exponam tibi; censebo tamen ad eos,
qui auctores et inventores sunt harum sane minuta-
149 rum rerum, revortendum. Omnis igitur oratio con-
ficitur ex verbis, quorum primum nobis ratio simpli-
citer videnda est, deinde coniuncte. Nam est quidam
ornatus orationis, qui ex singulis verbis est; alius,
qui ex continuatis [coniunctis] constat. Ergo utimur
verbis aut iis, quae propria sunt et certa quasi vo-
cabula rerum, paene una nata cum rebus ipsis; aut
iis, quae transferuntur et quasi alieno in loco con-
150 locantur; aut iis, quae novamus et facimus ipsi. In
propriis igitur est [verbis] illa laus oratoris, ut ab-
iecta et obsoleta fugiat, lectis atque inlustribus utatur,

in quibus plenum quiddam et sonans inesse videatur.
Sed in hoc verborum genere propriorum dilectus est
habendus quidam atque is aurium quodam iudicio pon-
derandus est; in quo consuetudo etiam bene loquendi
valet plurimum. Itaque hoc, quod volgo de oratoribus 151
ab imperitis dici solet, Bonis hic verbis aut Ali-
quis non bonis utitur non arte aliqua perpenditur,
sed quodam quasi naturali sensu iudicatur; in quo
non magna laus est vitare vitium — quanquam est
magnum —, verum tamen hoc quasi solum quoddam
atque fundamentum est, verborum usus et copia bo-
norum. Sed quid ipse aedificet orator et in quo ad- 152
iungat artem, id esse nobis quaerendum atque expli-
candum videtur.

Tria sunt igitur in verbo simplici, quae orator 38
adferat ad inlustrandam atque exornandam orationem:
aut inusitatum verbum aut novatum aut tralatum.
Inusitata sunt prisca fere ac vetustate ab usu coti- 153
diani sermonis iam diu intermissa, quae sunt poetarum
licentiae liberiora quam nostrae; sed tamen raro habet
etiam in oratione poeticum aliquod verbum dignitatem.
Neque enim illud fugerim dicere, ut Coelius: Qua
tempestate Poenus in Italiam venit, nec prolem
aut subolem aut effari aut nuncupari aut, ut tu
soles, Catule, non rebar aut opinabar; aut alia
multa, quibus loco positis grandior atque antiquior
oratio saepe videri solet. Novantur autem verba, quae 154
ab eo qui dicit ipso gignuntur ac fiunt, vel coniun-
gendis verbis, ut haec:

Tum pavor sapientiam omnem mi exanimato
expectorat.
Num non vis huius me versutiloquas malitias —

videtis enim et versutiloquas et expectorat ex
coniunctione facta esse verba, non nata; sed saepe vel
sine coniunctione verba novantur, ut ille senius de-
sertus, ut di genitales, ut bacarum ubertate

155 incurvescere. Tertius ille modus transferendi verbi
late patet, quem necessitas genuit inopia coacta et
angustiis, post autem iucunditas delectatioque ce-
lebravit. Nam ut vestis frigoris depellendi causa re-
perta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum
etiam corporis et dignitatem, sic verbi tralatio insti-
tuta est inopiae causa, frequentata delectationis. Nam
gemmare vitis, luxuriem esse in herbis, laetas
segetes etiam rustici dicunt. Quod enim declarari
vix verbo proprio potest, id tralato cum est dictum,
inlustrat id, quod intellegi volumus, eius rei, quam
156 alieno verbo posuimus, similitudo. Ergo hae tralatio-
nes quasi mutuationes sunt, cum quod non habeas
aliunde sumas; illae paulo audaciores, quae non in-
opiam vindicant, sed orationi splendoris aliquid arces-
sunt; quarum ego quid vobis aut inveniendi rationem
aut genera ponam?

39 157 Similitudinis est ad verbum unum contracta bre-
vitas, quod verbum in alieno loco tanquam in suo po-
situm, si agnoscitur, delectat; si simile nihil habet,
repudiatur. Sed ea traferri oportet, quae aut clario-
rem faciunt rem, ut illa omnia:

Inhorrescit mare,
Tenebrae conduplicantur, noctisque et nimbum occaecat nigror,
Flamma inter nubes coruscat, caelum tonitru contremit,
Grando mixta imbri largifico subita praecipitans cadit,
Undique omnes venti erumpunt, saevi existunt turbines:
Fervit aestu pelagus —

omnia fere, quo essent clariora, tralatis per simili-
158 tudinem verbis dicta sunt; aut quo significetur ma-
gis res tota sive facti alicuius sive consilii, ut ille,
qui occultantem consulto, ne id quod ageretur in-

tellegi posset, duobus tralatis verbis similitudine ipsa indicat,

Quandoquidem is se circum vestit dictis saepit sedulo.

Non nunquam etiam brevitas tralatione conficitur,
ut illud Si telum manu fugit. Inprudentia teli missi
brevius propriis verbis exponi non potuit, quam est
uno significata tralato. Hoc in genere persaepe mihi 159
admirandum videtur quid sit, quod omnes tralatis et
alienis magis delectentur verbis quam propriis et suis.
Nam si res suom nomen et vocabulum proprium non 40
habet, ut pes in navi, ut nexum quod per libram
agitur, ut in uxore divortium, necessitas cogit quod
non habeas aliunde sumere; sed in suorum verborum
maxima copia tamen homines aliena multo magis, si
sunt ratione tralata, delectant. Id accidere credo vel 160
quod ingeni specimen est quiddam transilire ante pedes
positum et alia longe repetita sumere; vel quod is qui
audit alio ducitur cogitatione neque tamen aberrat,
quae maximast delectatio; vel quod in singulis verbis
res ac totum simile conficitur; vel quod omnis tralatio, quae quidem sumpta ratione est, ad sensus ipsos
admovetur, maxime oculorum, qui est sensus acerrimus. Nam et odor urbanitatis et mollitudo huma- 161
nitatis et murmur maris et dulcitudo orationis sunt
ducta a ceteris sensibus; illa vero oculorum multo
acriora, quae paene ponunt in conspectu animi, quae
cernere et videre non possumus. Nihil est enim in
rerum natura, quoius nos non in aliis rebus possimus
uti vocabulo et nomine. Unde enim simile duci potest
— potest autem ex omnibus —, indidem verbum unum,
quod similitudinem continet, tralatum lumen adferet
orationi. Quo in genere primum est fugienda dissi- 162
militudo: Caeli ingentes fornices. Quamvis sphaeram in scaenam, ut dicitur, attulerit Ennius, tamen in
sphaera fornicis similitudo inesse non potest.

Vive, Ulixes, dum licet;
Oculis postremum lumen radiatum rape!

non dixit pete, non cape — haberet enim moram sperantis diutius esse victurum —, sed rape. Est hoc verbum ad id aptatum, quod ante dixerat, dum
41 licet. Deinde videndumst ne longe simile sit ductum.
163 Syrtim patrimonii scopulum libentius dixerim, Charybdim bonorum voraginem potius. Facilius enim ad ea, quae visa, quam ad illa, quae audita sunt, mentis oculi ferentur. Et quoniam haec vel summa laus est in verbis traferendis, ut sensum feriat id quod tralatum sit, fugienda est omnis turpitudo earum rerum, ad quas eorum animos qui audient trahet similitudo.
164 Nolo dici morte Africani castratam esse rem publicam; nolo stercus curiae dici Glauciam; quamvis sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio similitudinis. Nolo esse aut maius, quam res postulet: Tempestas comisationis; aut minus: Comisatio tempestatis. Nolo esse verbum angustius id, quod tralatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum:

Quidnamst, obsecro? Quid te adirier abnutas?

melius esset vetas prohibes absterres; quoniam ille dixerat

ilico istic,
Ne contagio mea bonis umbrave obsit ....

165 Atque etiam, si vereare, ne paulo durior tralatio esse videatur, mollienda est praeposito saepe verbo; ut si olim M. Catone mortuo pupillum senatum quis relictum diceret, paulo durius; sin ut ita dicam pupillum, aliquanto mitius. Et enim verecunda esse debet tralatio, ut deducta esse in alienum locum, non inrupisse atque ut precario, non vi venisse videatur.
166 Modus autem nullus est florentior in singulis verbis neque qui plus luminis adferat orationi. Nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo

tralato, sed ex pluribus continuatis conectitur, ut aliud dicatur, aliud intellegendum sit:

Neque me patiar
Iterum ad unum scopulum et † telum classem
Achivom offendere.

Atque illud:

Erras, erras; nam exultantem te et praefidentem tibi
Repriment validae legum habenae atque imperi insistent iugo.

Sumpta re simili verba illius rei propria deinceps in 167
rem aliam, ut dixi, traferuntur. Est hoc magnum 42
ornamentum orationis, in quo obscuritas fugiendast; et enim hoc fere genere fiunt ea, quae dicuntur aenigmata. Non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est in continuatione verborum. Ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quandam fabricationem habet [sed in oratione]:

Africa terribili tremit horrida terra tumultu;

[pro Afris est sumpta Africa] neque factumst verbum ut Mare saxifragis undis, neque tralatum, ut Mollitur mare, sed ornandi causa proprium proprio commutatum.

Desine, Roma, tuos hostis ....

[et:]

Testes sunt Campi magni .....

Gravis est modus in ornatu orationis et saepe sumendus; ex quo genere haec sunt Martem belli esse communem, Cererem pro frugibus, Liberum appellare pro vino, Neptunum pro mari, curiam pro senatu, campum pro comitiis, togam pro pace,
arma ac tela pro bello; quo item in genere et vir- 168
tutes et vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur: Luxuries quam in domum inrupit, et

Quo avaritia penetravit, aut Fides valuit, Iustitia confecit. Videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo immutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatius; quoi sunt finituma illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intellegi volumus aliquid aut ex parte totum, ut pro aedificiis cum parietes aut tecta dicimus; aut ex toto partem, ut cum unam turmam equitatum populi Romani dicimus; aut ex uno plures:

At Romanus homo, tamenetsi res bene gestast,
Corde suo trepidat;

aut cum ex pluribus intellegitur unum:

Nos sumus Romani, qui fuvimus ante Rudini;

43 aut quocumque modo, non ut dictumst, in eo genere
169 intellegitur, sed ut sensumst. Abutimur etiam saepe verbo non tam eleganter quam in traferendo, sed etiam si licentius, tamen interdum non impudenter; ut cum grandem orationem pro longa, minutum animum pro parvo dicimus. Verum illa videtisne esse non verbi sed orationis, quae ex pluribus, ut exposui, tralationibus conexa sunt? haec autem, quae aut immutata esse dixi aut aliter ea intellegenda ac dice-
170 rentur, sunt tralata quodam modo. Ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus atque laus tribus existat ex rebus: si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit; aut factum vel coniunctione vel novitate, in quo item est auribus consuetudinique parcendum; aut tralatum, quod maxime tanquam stellis quibusdam notat et inluminat orationem.

171 Sequitur continuatio verborum, quae duas res maxime, conlocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat. Conlocationis est componere et struere verba sic, ut neve asper eorum concursus neve hiulcus sit sed quodam modo coagmentatus et levis. In quo lepide soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius:

Quam lepide lexis compostae! ut tesserulae omnes
Arte pavimento atque emblemate vermiculato.

Quae cum dixisset in Albucium inludens, ne a me quidem abstinuit:

Crassum habeo generum, ne rhetoricoterus tu seis.

Quid ergo? iste Crassus, quoniam eius abuteris nomine,
quid efficit? illud quidem; scilicet, ut ille volt et ego
vellem, melius aliquanto quam Albucius. Verum in
me quidem lusit ille, ut solet. Sed est tamen haec 172
conlocatio conservanda verborum, de qua loquor; quae
vinctam orationem efficit, quae cohaerentem, quae
levem, quae aequabiliter fluentem; [id] adsequemini,
si [verba] extrema cum consequentibus primis ita
iungentur, ut neve aspere concurrant neve vastius di- 44
ducantur. Hanc diligentiam subsequitur modus etiam 173
et forma verborum, quod iam vereor ne huic Catulo
videatur esse puerile. Vorsus enim veteres illi in hac
soluta oratione propemodum, hoc est numeros quosdam
nobis esse adhibendos putaverunt; interspirationis
[enim], non defetigationis nostrae neque librariorum
notis sed verborum et sententiarum modo interpunctas
clausulas in orationibus esse voluerunt; idque princeps
Isocrates instituisse fertur, ut inconditam antiquorum
dicendi consuetudinem delectationis atque aurium causa,
quem ad modum scribit discipulus eius Naucrates,
numeris adstringeret. Namque haec duo musici, qui 174
erant quondam eidem poetae, machinati ad voluptatem
sunt, vorsum atque cantum, ut [et] verborum numero
et vocum modo delectatione vincerent aurium satie-
tatem. Haec igitur duo, vocis dico moderationem et
verborum conclusionem, quoad orationis severitas pati
posset, a poetica ad eloquentiam traducenda duxerunt.
In quo illud est [vel] maximum quod, vorsus in ora- 175
tione si efficitur coniunctione verborum, vitium est et

tamen eam coniunctionem sicuti vorsum numerose
cadere et quadrare et perfici volumus. Neque est ex
multis res una, quae magis oratorem ab imperito
dicendi ignaroque distinguat, quam quod ille rudis
incondite fundit [quantum potest] et id quod dicit
spiritu, non arte determinat, orator autem sic inligat
sententiam verbis, ut eam numero quodam conplectatur
176 et astricto et soluto. Nam cum vinxit forma et modis,
relaxat et liberat inmutatione ordinis, ut verba neque
alligata sint quasi certa aliqua lege versus neque ita
45 soluta, ut vagentur. Quonam igitur modo tantum
munus insistemus, ut arbitremur nos hanc vim numerose
dicendi consequi posse? Non est res tam difficilis quam
necessaria. Nihil est enim tam tenerum neque tam
flexibile neque quod tam facile sequatur quocumque
177 ducas quam oratio. Ex hac vorsus, ex eadem dispares
numeri conficiuntur; ex hac haec etiam soluta variis
modis multorumque generum oratio. Non enim sunt
alia sermonis alia contentionis verba; neque ex alio
genere ad usum cotidianum alio ad scaenam pompam-
que sumuntur; sed ea nos quom iacentia sustulimus
e medio, sicut mollissimam ceram ad nostrum arbitrium
formamus et fingimus. Itaque ut tum graves sumus,
tum suptiles, tum medium quiddam tenemus, sic in-
stitutam nostram sententiam sequitur orationis genus
idque ad omnem aurium voluptatem et animorum
178 motum mutatur et vortitur. Sed ut in plerisque rebus
incredibiliter hoc naturast ipsa fabricata, sic in ora-
tione, ut ea, quae maximam utilitatem in se con-
tinerent, plurimum eadem haberent vel dignitatis vel
saepe etiam venustatis. Incolumitatis ac salutis om-
nium causa videmus hunc statum esse huius totius
mundi atque naturae, rutundum ut caelum terraque
ut media sit eaque sua vi nutuque teneatur, sol ut
eam circum feratur, ut accedat ad brumale signum et
inde sensim ascendat et in divorsam partem; ut luna
accessu et recessu [suo] solis lumen accipiat; ut eadem

spatia quinque stellae dispari motu cursuque conficiant.
Haec tantam habent vim, paulum ut inmutata cohae- 179
rere non possint, tantam pulchritudinem, ut nulla
species ne cogitari quidem possit ornatior. Referte
nunc animum ad hominum vel etiam ceterarum ani-
mantium formam et figuram. Nullam partem corporis
sine aliqua necessitate adfectam totamque formam
quasi perfectam reperietis arte, non casu. Quid in eis 46
arboribus? in quibus non truncus, non rami, non folia
sunt denique nisi ad suam retinendam conservandam-
que naturam; nusquam tamen est ulla pars nisi venusta.
Linquamus naturam artesque videamus. Quid tam in 180
navigio necessarium quam latera, quam cavernae,
quam prora, quam puppis, quam antennae, [quam vela,]
quam mali? quae tamen hanc habent in specie ve-
nustatem, ut non solum salutis sed etiam voluptatis
causa inventa esse videantur. Columnae templa et
porticus sustinent; tamen habent non plus utilitatis
quam dignitatis. Capitoli fastigium illud et ceterarum
aedium non venustas sed necessitas ipsa fabricata [est].
Nam cum esset habita ratio quem ad modum ex
utraque tecti parte aqua delaberetur, utilitatem templi
fastigii dignitas consecutast; ut, etiam si in caelo
Capitolium statueretur, ubi imber esse non posset, nul-
lam sine fastigio dignitatem habiturum fuisse videatur.
Hoc in omnibus item partibus orationis evenit, ut 181
utilitatem ac prope necessitatem suavitas quaedam et
lepos consequatur. Clausulas enim atque interpuncta
verborum animae interclusio atque angustiae spiritus
attulerunt. Id inventum ita suave est, ut, si cui sit
infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba
nolimus. Id enim auribus nostris gratum est inventum,
quod hominum lateribus non tolerabile solum sed 47
etiam facile esse posset. Longissimast igitur conplexio 182
verborum, quae volvi uno spiritu potest. Sed hic
naturae modus est, artis alius. Nam cum sint numeri
plures, iambum et trochaeum frequentem segregat ab

oratore Aristoteles, Catule, voster, qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem sermonemque nostrum; sed sunt insignes percussiones eorum numerorum et minuti pedes. Quare primum ad heroum nos [dactylici et anapaesti spondi pedem] invitat; in quo impune progredi licet duo dumtaxat pedes aut paulo plus, ne plane in vorsum aut in similitudinem vorsus incidamus. Altae sunt geminae, quibus — hi tres [heroi] pedes in principia continuandorum verborum satis
183 decore cadunt. Probatur autem ab eodem illo maxime paean, qui est duplex. Nam aut a longa oritur, quam tres breves consecuntur, ut haec verba, desinite incipite comprimite; aut a brevibus deinceps tribus, extrema producta atque longa, sicut illa sunt, domuerant sonupedes. Atque illi philosopho ordiri placet a superiore paeane, posteriore finire. Est autem paean hic posterior non syllabarum numero sed aurium mensura, quod est acrius iudicium et certius, par fere cretico, qui est ex longa et brevi et longa: ut

> Quid petam praesidi, aut exequar? quove nunc ....

A quo numero exorsus est Fannius: Si, Quirites, minas illius. Hunc ille clausulis aptiorem putat, quas volt longa plerumque syllaba terminari.

48

184 Neque vero haec tam acrem curam diligentiamque desiderant, quam est illa poetarum, quos necessitas cogit et ipsi numeri ac modi sic verba versu includere, ut nihil sit ne spiritu quidem minimo brevius aut longius quam necesse est. Liberior est oratio et plane, ut dicitur, sic est vere soluta, non ut fugiat tamen aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa moderetur. Namque ego illud adsentior Theophrasto, qui putat orationem, quae quidem sit polita atque facta quodam modo, non astricte sed remissius numerosam
185 esse oportere. Et enim, sicut ille suspicatur, et ex istis modis, quibus hic usitatus vorsus efficitur, post

anapaestus procerior quidam numerus ecfloruit, inde ille licentior et divitior fluxit dithyrambus, quoius membra et pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa; et, si numerosum est in omnibus sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones et quod metiri possumus intervallis aequalibus, recte genus hoc numerorum, dummodo ne continui sint, in orationis laude ponitur. Nam si rudis et impolita putandast illa sine intervallis loquacitas perennis et profluens, quid causa aliud cur repudietur nisi quod hominum aures vocem natura modulantur ipsae? Quod fieri, nisi inest numerus in voce, non potest. Numerus 186
autem in continuatione nullus est; distinctio et aequalium aut saepe variorum intervallorum percussio numerum conficit; quem in cadentibus guttis, quod intervallis distinguontur, notare possumus, in amni praecipitante non possumus. Quod si continuatio verborum haec soluta multo est aptior ac iucundior, si est articulis membrisque distincta, quam si continuata ac producta, membra illa modificata esse debebunt; quae si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi verborum ambitus; sic enim has orationis convorsiones Graeci nominant. Quare aut paria esse debent posteriora superioribus et extrema primis aut, quod etiamst 49
melius et iucundius, longiora. Atque haec quidem ab 187
his philosophis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta sunt; quod eo saepius testificor, ut auctoribus laudandis ineptiarum crimen effugiam. Quarum tandem? inquit Catulus, aut quid disputatione ista adferri potest elegantius aut omnino dici suptilius? At enim vereor, 188
inquit Crassus, ne haec aut difficiliora istis ad persequendum esse videantur aut, quia non traduntur in volgari ista disciplina, nos ea maiora ac difficiliora videri velle videamur. Tum Catulus: Erras, inquit, Crasse, si aut me aut horum quemquam putas a te haec opera cotidiana et pervagata expectare. Ista, quae dicis, dici volumus, neque tam dici quam isto

dici modo; neque tibi hoc pro me solum sed pro his
189 omnibus sine ulla dubitatione respondeo. Ego vero, inquit Antonius, inveni iam, quem negaram in eo, quem scripsi, libello me invenisse eloquentem. Sed eo te ne laudandi quidem causa interpellavi, ne quid de hoc tam exiguo sermonis tui tempore verbo uno
190 meo deminueretur. Hanc igitur ad legem cum exercitatione tum stilo, qui et alia et hoc maxime ornat ac limat, formanda nobis oratiost. Neque tamen hoc tanti laboris est, quanti videtur, neque sunt haec rhythmicorum aut musicorum acerruma norma dirigenda; efficiendumst illud modo nobis, ne fluat oratio, ne vagetur, ne insistat interius, ne excurrat longius, ut membris distinguatur, ut conversiones habeat absolutas. Neque semper utendumst perpetuitate et quasi conversione verborum, sed saepe carpenda membris minutioribus oratiost, quae tamen ipsa membra sunt
191 numeris vincienda. Neque vos paean aut herous ille conturbet. Ipsi occurrent orationi, ipsi, inquam, se offerent et respondebunt non vocati. Consuetudo modo illa sit scribendi atque dicendi, ut sententiae verbis finiantur eorumque verborum iunctio nascatur ab proceris numeris ac liberis, maxime heroo aut paeane priore aut cretico, sed varie distincteque considat. Notatur enim maxime similitudo in conquiescendo. Et si primi et postremi [illi] pedes sunt hac ratione servati, medii possunt latere, modo ne circumitus ipse
50 verborum sit aut brevior, quam aures expectent, aut
192 longior, quam vires atque anima patiatur. Clausulas autem diligentius etiam servandas esse arbitror quam superiora, quod in eis maxime perfectio atque absolutio iudicatur. Nam vorsus aeque prima et media et extrema pars attenditur, qui debilitatur, in quacumque est parte titubatum; in oratione autem pauci prima cernunt, postrema plerique, quae quoniam apparent et intelleguntur, varianda sunt, ne aut animorum iudiciis
193 repudientur aut aurium satietate. Duo enim aut tres

fere sunt extremi servandi et notandi pedes, si modo
non breviora et praecisa erunt superiora, quos aut
chorios aut heroos aut alternos esse oportebit aut in
paeane illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei
pari cretico. Horum vicissitudines efficient, ut neque
ei satientur, qui audient, fastidio similitudinis nec nos
id, quod faciemus, opera dedita facere videamur.
Quod si Antipater ille Sidonius, quem tu probe, Catule, 194
meministi, solitus est versus hexametros aliosque
variis modis atque numeris fundere ex tempore tan-
tumque hominis ingeniosi ac memoris valuit exer-
citatio, ut, cum se mente ac voluntate coniecisset in
vorsum, verba sequerentur, quanto id facilius [in]
oratione exercitatione et consuetudine adhibita con-
sequemur!

Illud autem ne quis admiretur quonam modo haec 195
volgus imperitorum in audiendo notet, cum in omni
genere tum in hoc ipso magna quaedamst vis incre-
dibilisque naturae. Omnes enim tacito quodam sensu
sine ulla arte aut ratione quae sint in artibus ac
rationibus recta ac prava diiudicant; idque cum faciunt
in picturis et in signis et in aliis operibus, ad quorum
intellegentiam a natura minus habent instrumenti,
tum multo ostendunt magis in verborum numerorum
vocumque iudicio, quod ea sunt in communibus infixa
sensibus nec earum rerum quemquam funditus natura
esse voluit expertem. Itaque non solum verbis arte 196
positis moventur omnes verum etiam numeris ac voci-
bus. Quotus enim quisque est qui teneat artem
numerorum ac modorum? At in iis si paulum modo
offensumst, ut aut contractione brevius fieret aut pro-
ductione longius, theatra tota reclamant. Quid, hoc
non idem fit in vocibus, ut a multitudine ac populo
non modo catervae atque concentus sed etiam ipsi 51
sibi singuli discrepantes eiciantur? Mirabilest, cum 197
plurimum in faciendo intersit inter doctum et rudem,
quam non multum differat in iudicando. Ars enim

cum a natura profecta sit, nisi natura moveat ac delectet, nihil sane egisse videatur. Nihil est autem tam cognatum mentibus nostris quam numeri atque voces, quibus et excitamur et incendimur et lenimur et languescimus et ad hilaritatem et ad tristitiam saepe deducimur; quorum illa summa vis carminibus est aptior et cantibus, non neglecta, ut mihi videtur, a Numa rege doctissimo maioribusque nostris, ut epularum sollemnium fides ac tibiae Saliorumque vorsus indicant; maxime autem a Graecia vetere celebrata. Quibus utinam similibusque de rebus disputari quam de puerilibus his verborum tralationibus maluissetis!
198 Verum ut in versu volgus, si est peccatum, videt, sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit. Sed poetae non ignoscit, nobis concedit; taciti tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum perfectumque cernunt. Itaque illi veteres, sicut hodie etiam nonnullos videmus, cum circumitum et quasi orbem verborum conficere non possent — nam id quidem nuper vel posse vel audere coepimus —, terna aut bina aut nonnulli singula etiam verba dicebant; qui in illa infantia naturale illud, quod aures hominum flagitabant, tenebant tamen, ut et illa essent paria, quae dicerent, et aequalibus
52 interspirationibus uterentur.

199 Exposui fere, ut potui, quae maxime ad ornatum orationis pertinere arbitrabar. Dixi enim de singulorum laude verborum, dixi de coniunctione eorum, dixi de numero atque forma. Sed etiam si habitum orationis et quasi colorem aliquem requiritis, est et plena quaedam, sed tamen teres; et tenuis, non sine nervis ac viribus; et ea, quae particeps utriusque generis quadam mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam venustatis non fuco inlitus, sed sanguine diffusus debet
200 color. Tum denique hic nobis orator ita conformandus est et verbis et sententiis, ut, quem ad modum qui utuntur armis aut palaestra non solum sibi vitandi aut feriundi rationem esse habendam putent, sed etiam

ut cum venustate moveantur, . . . . . . . . . . . .
. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .
ut iis, qui in armorum tractatione versantur. For- 201 mantur autem et verba et sententiae paene innumerabiliter, quod satis scio notum esse vobis, inter quos hoc interest . . . . . . . . . . . . . . . . . .,
sed inter conformationem verborum et sententiarum, quod verborum tollitur, si verba mutaris, sententiarum permanet, quibuscumque verbis uti velis. Quod quidem vos etsi facitis, tamen admonendos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis verbis illa tria tenere, ut tralatis utamur frequenter interdumque factis, raro autem etiam pervetustis. In perpetua autem oratione, cum et coniunctionis levitatem et numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio sententiarum atque verborum.

53

Nam et commoratio una in re permultum movet 202 et inlustris explanatio rerumque, quasi gerantur, sub aspectum paene subiectio; quae et in exponenda re plurimum valent et ad inlustrandum id, quod exponitur, et ad amplificandum, ut iis qui audient illud quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur; et huic contraria saepe percursiost et plus ad intellegendum, quam dixeris, significatio et distincte concisa brevitas et extenuatio et huic adiuncta inlusio a praeceptis Caesaris non abhorrens; et ab re 203 digressio, in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinnus esse debebit; propositioque quid sis dicturus et ab eo, quod est dictum, seiunctio et reditus ad propositum et iteratio et rationis apta conclusio; tum augendi minuendive causa veritatis supralatio atque traiectio; et rogatio atque huic finitima quasi percontatio expositioque sententiae suae; tum illa, quae maxime quasi inrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio, quae

est periucunda, cum orationis non contentione sed sermone tractatur; deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio vel ante vel post quam dixeris vel cum
204 aliquid a te ipso reicias; praemunitio etiam est ad id, quod adgrediare, et traiectio in alium; communicatio, quae est quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, deliberatio; morum ac vitae imitatio vel in personis vel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis et aptum ad animos conciliandos vel maxime, saepe autem
205 etiam ad commovendos; personarum ficta inductio vel gravissimum lumen augendi; descriptio, erroris inductio, ad hilaritatem inpulsio, anteoccupatio; tum duo illa, quae maxime movent, similitudo et exemplum; digestio interpellatio contentio reticentia commendatio; vox quaedam libera atque etiam effrenatio augendi causa; iracundia obiurgatio promissio deprecatio obsecratio declinatio brevis a proposito, non ut superior illa digressio, purgatio conciliatio laesio optatio atque
54 execratio. His fere luminibus inlustrant orationem
206 sententiae. Orationis autem ipsius tanquam armorum est vel ad usum comminatio et quasi petitio vel ad venustatem ipsa tractatio. Nam et geminatio verborum habet interdum vim, leporem alias; et paulum inmutatum verbum atque deflexum et eiusdem verbi crebra tum a primo repetitio, tum in extremum conversio et in eadem verba impetus et concursio et adiunctio et progressio et eiusdem verbi crebrius positi quaedam distinctio et revocatio verbi et illa, quae similiter desinunt aut quae cadunt similiter aut quae paribus
207 paria referuntur aut quae sunt inter se similia. Est etiam gradatio quaedam et convorsio et verborum concinna tragressio et contrarium et dissolutum et declinatio et reprehensio et exclamatio et inminutio et quod in multis casibus ponitur et quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad singula et ad propositum subiecta ratio et item in distributis supposita ratio et permissio et rursum alia dubitatio et

inprovisum quiddam et dinumeratio et alia correctio
et dissupatio et continuatum et interruptum et imago
et sibi ipsi responsio et inmutatio et diiunctio et ordo
et relatio et digressio et circumscriptio. Haec enim 208
sunt fere atque horum similia vel plura etiam esse
possunt, quae sententiis orationem verborumque con-
formationibus inluminent.

Quae quidem te, Crasse, video, inquit Cotta, quod 55
nota esse nobis putes, sine definitionibus et sine
exemplis effudisse. Ego vero, inquit Crassus, ne illa
quidem, quae supra dixi, nova vobis esse arbitrabar,
sed voluntati vostrum omnium parui. His autem de 209
rebus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui ipse
iam praecipitans me quoque haec praecipitem paene
evolvere coegit. Sed tamen huius generis demonstra-
tiost et doctrina ipsa volgaris; usus autem gravissimus
et in hoc toto dicendi studio difficillimus. Quam ob 210
rem quoniam de ornatu omni orationis sunt omnes,
si non patefacti, at certe commonstrati loci, nunc
quid aptum sit, hoc est quid maxime deceat in ora-
tione videamus. Quanquam id quidem perspicuumst,
non omni causae nec auditori neque personae neque
tempori congruere orationis unum genus. Nam et 211
causae capitis alium quendam verborum sonum re-
quirunt, alium rerum privatarum atque parvarum; et
aliud dicendi genus deliberationes aliud laudationes
aliud iudicia [atque sermones] aliud consolatio aliud
obiurgatio aliud disputatio aliud historia desiderat.
Refert etiam qui audiant, senatus an populus an iu-
dices, frequentes an pauci an singuli, et quales; ipsi-
que oratores qui sint aetate honore auctoritate debent
videri; tempus pacis an belli, festinationis an otii.
Itaque hoc loco nihil sane est quod praecipi posse 212
videatur, nisi ut figuram orationis plenioris et tenuioris
et item illius mediocris ad id, quod agemus, accom-
modatam deligamus. Ornamentis isdem uti fere licebit
alias contentius alias summissius; omnique in re posse

quod deceat facere artis et naturaest, scire quid 56 quandoque deceat prudentiae.

213. Sed haec omnia perinde sunt ut aguntur. Actio, inquam, in dicendo una dominatur. Sine hac summus orator esse in numero nullo potest, mediocris hac instructus summos saepe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cum rogaretur quid in dicendo esset primum, huic secundas, huic tertias. Quo mihi melius etiam illud ab Aeschine dictum videri solet; qui cum propter ignominiam iudicii cessisset Athenis et se Rhodum contulisset, rogatus a Rhodiis legisse fertur orationem illam egregiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat; qua perlecta petitum [ab eo] est postridie, ut legeret illam etiam, quae erat contra ab Demosthene pro Ctesiphonte edita; quam cum suavissima et maxima voce legisset, admirantibus omnibus Quanto, inquit, magis miraremini, si audissetis ipsum! Ex quo satis significavit quantum esset in actione, qui orationem eandem aliam 214 fore putarit actore mutato. Quid fuit in Graccho, quem tu melius, Catule, meministi, quod me puero tanto opere ferretur? Quo me miser conferam? quo vertam? In Capitoliumne? At fratris sanguine madet. An domum? Matremne ut miseram lamentantem videam et abiectam? Quae sic ab illo esse acta constabat oculis voce gestu, inimici ut lacrimas tenere non possent. Haec ideo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui 57 sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt, imitatores 215 autem veritatis histriones occupaverunt. Ac sine dubio in omni re vincit imitationem veritas; sed ea si satis in actione efficeret ipsa per sese, arte profecto non egeremus. Verum quia animi permotio, quae maxime aut declaranda aut imitanda est actione, perturbata saepe ita est, ut obscuretur ac paene obruatur, discutienda sunt ea, quae obscurant, et ea, quae sunt 216 eminentia et prompta, sumenda. Omnis enim motus

animi suum quendam a natura habet voltum et sonum et gestum; corpusque totum hominis et eius omnis voltus omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut [a] motu animi quoque sunt pulsae. Nam voces ut chordae sunt intentae, quae ad quemque tactum respondeant, acuta gravis, cita tarda, magna parva; quas tamen inter omnis est suo quaeque in genere mediocris. Atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene asperum, contractum diffusum, continenti spiritu intermisso, fractum scissum, flexo sono extenuatum inflatum. Nullumst enim horum generum quod 217
non arte ac moderatione tractetur. Hi sunt actori, ut pictori, expositi ad variandum colores. Aliud enim 58
vocis genus iracundia sibi sumat, acutum incitatum crebro incidens:

Ipsus hortatur me frater, ut meos malis miser
Mandarem natos ....

et ea, quae tu dudum, Antoni, protulisti:

Segregare abs te ausus ......

et:

Ecquis hoc animadvortet? vincite .....

et Atreus fere totus. Aliud miseratio ac maeror, flexibile plenum interruptum flebili voce:

Quo nunc me vortam? quod iter incipiam ingredi?
Domum paternamne? anne ad Peliae filias?

et illa:

O pater, o patria, o Priami domus!

et quae secuntur:

Haec omnia videi inflammarei,
Priamo vi vitam evitarei.

Aliud metus, demissum et haesitans et abiectum: 218

Multis sum modis circumventus, morbo, exilio atque inopia.
Tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat;
Mater terribilem minatur vitae cruciatum et necem,
Quae nemo est tam firmo ingenio et tanta confidentia,
Quin refugiat timido sanguen atque exalbescat metu.

219 Aliud vis, contentum, vehemens, inminens quadam incitatione gravitatis:

Iterum Thyestes Atreum adtractatum advenit,
Iterum iam adgreditur me et quietum exsuscitat.
Maior mihi moles, maius miscendumst malum,
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

Aliud voluptas, effusum et tenerum, hilaratum ac remissum:

Sed sibi cum tetulit coronam ob coligandas nuptias,
Tibi ferebat, cum simulabat se sibi iam facis dare,
Tum ad te ludibunda docte et delicate detulit.

Aliud molestia, sine commiseratione grave quoddam et uno pressu ac sono obductum:

Qua tempestate Helenam Paris innuptis iunxit nuptiis,
Ego tum gravida expletis iam fere ad pariendum mensibus;
Per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.

59 220 Omnis autem hos motus subsequi debet gestus, non

hic verba exprimens scaenicus, sed universam rem et
sententiam non demonstratione sed significatione
declarans, laterum inflexione haec forti ac virili, non
ab scaena et histrionibus, sed ab armis aut etiam a
palaestra. Manus autem minus arguta, digitis sub-
sequens verba, non exprimens; bracchium procerius
proiectum quasi quoddam telum orationis; supplosio
pedis in contentionibus aut incipiendis aut finiendis.
Sed in ore sunt omnia. In eo autem ipso dominatus 221
est omnis oculorum; quo melius nostri illi senes, qui
personatum ne Roscium quidem magnopere laudabant.
Animist enim omnis actio et imago animi voltus in-
dices oculi. Nam haec est una pars corporis, quae,
quot animi motus sunt, tot significationes [et com-
mutationes] possit efficere. Neque vero est quisquam
qui eadem conivens efficiat. Theophrastus quidem
Tauriscum quendam dicit actorem aversum solitum
esse dicere, qui in agendo contuens aliquid pronuntiaret.
Quare oculorum [est] magna moderatio. Nam oris 222
non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias
aut ad pravitatem aliquam deferamur. Oculi sunt,
quorum tum intentione, tum remissione, tum coniectu,
tum hilaritate motus animorum significemus apte cum
genere ipso orationis. Est enim actio quasi sermo
corporis, quo magis menti congruens esse debet.
Oculos autem natura nobis, ut equo aut leoni saetas
caudam auris ad motus animorum declarandos dedit.
Quare in hac nostra actione secundum vocem voltus 223
valet; is autem oculis gubernatur. Atque in eis
omnibus, quae sunt actionis, inest quaedam vis a
natura data. Quare etiam hac inperiti, [hac volgus,]
hac denique barbari maxime commoventur. Verba
enim neminem movent nisi eum, qui eiusdem linguae
societate coniunctus est; sententiaeque saepe acutae
non acutorum hominum sensus praetervolant; actio,
quae prae se motum animi fert, omnis movet;
isdem enim omnium animi motibus concitantur

et eos isdem notis et in aliis agnoscunt et in se ipsi
indicant.

60 Ad actionis autem usum atque laudem maximam
224 sine dubio partem vox optinet; quae primum est op-
tanda nobis; deinde, quaecumque erit, ea tuenda. De
quo illud iam nihil ad hoc praecipiendi genus quem
ad modum voci serviatur; equidem tamen magnopere
censeo serviendum; sed illud videtur ab huius nostri
sermonis officio non abhorrere quod, ut dixi paulo
ante, plurimeis in rebus quod maxime est utile, id
nescio quo pacto etiam decet maxime. Nam ad vocem
optinendam nihil est utilius quam crebra mutatio,
nihil perniciosius quam effusa sine intermissione con-
225 tentio. Quid? ad auris nostras et actionis suavitatem
quid est vicissitudine et varietate et commutatione
aptius? Itaque et idem Gracchus — quod potes audire,
Catule, ex Licinio cliente tuo litterato homine, quem
servom sibi ille habuit ad manum — cum eburneola
solitus est habere fistula, qui staret occulte post ipsum,
cum contionaretur, peritum hominem, qui inflaret ce-
leriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret
aut a contentione revocaret. Audivi mehercule, inquit
Catulus, et saepe sum admiratus hominis cum diligen-
226 tiam tum etiam doctrinam et scientiam. Ego vero,
inquit Crassus, ac doleo quidem illos viros in eam
fraudem in re publica esse delapsos; quamquam ea
tela texitur [ea in civitate ratio vivendi] ac posteritati
ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non
tulerunt, iam similis habere cupiamus. Mitte, obsecro,
inquit, Crasse, Iulius, sermonem istum et te ad Gracchi
fistulam refer, quoius ego nondum plane rationem in-
61 tellego. In omni voce, inquit Crassus, est quiddam
227 medium, sed suum quoique voci. Hinc gradatim ascen-
dere vocem et suavest — nam a principio clamare
agreste quiddamst —, et idem illud ad firmandam est
vocem salutare. Deinde est quiddam contentionis ex-
tremum, quod tamen interius est quam acutissimus

clamor, quo te fistula progredi non sinet, et tamen ab ipsa contentione revocabit. Est item contra quiddam in remissione gravissimum quoque tanquam sonorum gradibus descenditur. Haec varietas et hic per omnis sonos vocis cursus et se tuebitur et actioni adferet suavitatem. Sed fistulatorem domi relinquetis, sensum huius consuetudinis vobiscum ad forum deferetis.

Edidi, quae potui, non ut volui, sed ut me tem- 228
poris angustiae coegerunt. Scitum est enim causam
conferre in tempus, quom adferre plura, si cupias,
non queas. Tu vero, inquit Catulus, collegisti omnia,
quantum ego possum iudicare, ita divinitus, ut non a
Graecis sumpsisse sed eos ipsos haec docere posse
videare. Me quidem istius sermonis participem factum
esse gaudeo; ac vellem, ut meus gener, sodalis tuus,
Hortensius adfuisset; quem quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas tu oratione complexus es,
excellentem fore. Et Crassus: Fore dicis? inquit; ego 229
vero esse iam iudico et tum iudicavi, cum me consule
in senatu causam defendit Africae nuperque etiam
magis, cum pro Bithyniae rege dixit. Quam ob rem
recte vides, Catule. Nihil enim isti adulescenti neque
a natura neque a doctrina deesse sentio. Quo magis 230
est tibi, Cotta, et tibi, Sulpici, vigilandum ac laborandum. Non enim ille mediocris orator in vostram quasi succrescit aetatem, sed et ingenio peracri et studio flagranti et doctrina eximia et memoria singulari. Cui quanquam faveo, tamen illum aetati suae praestare cupio, vobis vero illum tanto minorem praecurrere vix honestumst. Sed iam surgamus, inquit, nosque curemus et aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros curamque laxemus.

M. TULLI CICERONIS

# BRUTUS.

1

Cum e Cilicia decedens Rhodum venissem et eo
1 mihi de Q. Hortensi morte esset adlatum, opinione omnium maiorem animo cepi dolorem. Nam et amico amisso cum consuetudine iucunda tum multorum officiorum coniunctione me privatum videbam et interitu talis auguris dignitatem nostri conlegii deminutam dolebam; qua in cogitatione et cooptatum me ab eo in conlegium recordabar, in quo iuratus iudicium dignitatis meae fecerat, et inauguratum ab eodem, ex quo augurum institutis in parentis eum loco colere debe-
2 bam. Augebam etiam molestiam, quod magna sapientium civium bonorumque penuria vir egregius coniunctissimusque mecum consiliorum omnium societate alienissimo rei publicae tempore extinctus et auctoritatis et prudentiae suae triste nobis desiderium reliquerat, dolebamque, quod non, ut plerique putabant, adversarium aut obtrectatorem laudum mearum sed socium potius et consortem gloriosi laboris amiseram.
3 Et enim si in leviorum artium studio memoriae proditum est poetas nobilis poetarum aequalium morte doluisse, quo tandem animo eius interitum ferre debui, cum quo certare erat gloriosius quam omnino adversarium non habere? cum praesertim non modo numquam sit aut illius a me cursus impeditus aut ab illo meus, sed contra semper alter ab altero adiutus et
4 communicando et monendo et favendo. Sed quoniam perpetua quadam felicitate usus ille cessit e vita suo

magis quam suorum civium tempore et tum occidit,
cum lugere facilius rem publicam posset, si viveret,
quam iuvare, vixitque tam diu quam licuit in civitate
bene beateque vivere: nostro incommodo detrimento-
que, si est ita necesse, doleamus, illius vero mortis
oportunitatem benivolentia potius quam misericordia
prosequamur, ut, quotienscumque de clarissumo et
beatissumo viro cogitemus, illum potius quam nosmet
ipsos diligere videamur. Nam si id dolemus, quod eo 5
iam frui nobis non licet, nostrum est id malum, quod
modice feramus, ne id non ad amicitiam, sed ad do-
mesticam utilitatem referre videamur; sin tamquam
illi ipsi acerbitatis aliquid acciderit angimur, summam
eius felicitatem non satis grato animo interpretamur.

Et enim si viveret Q. Hortensius, cetera fortasse 2
desideraret una cum reliquis bonis et fortibus civibus, 6
hunc autem [et] praeter ceteros aut cum paucis susti-
neret dolorem, cum forum populi Romani, quod fuisset
quasi theatrum illius ingeni, voce erudita et Romanis
Graecisque auribus digna spoliatum atque orbatum
videret. Equidem angor animo non consilii, non in- 7
geni, non auctoritatis armis egere rem publicam, quae
didiceram tractare quibusque me assuefeceram quaeque
erant propria cum praestantis in re publica viri tum
bene moratae et bene constitutae civitatis. Quod si
fuit in re publica tempus ullum, cum extorquere arma
posset e manibus iratorum civium boni civis auctoritas
et oratio, tum profecto fuit, cum patrocinium pacis
exclusum est aut errore hominum aut timore. Ita 8
nobismet ipsis accidit ut, quamquam essent multo
magis alia lugenda, tamen hoc doleremus quod, quo
tempore aetas nostra perfuncta rebus amplissimis
tamquam in portum confugere deberet non inertiae
neque desidiae, sed otii moderati atque honesti, cum-
que ipsa oratio iam nostra canesceret haberetque suam
quamdam maturitatem et quasi senectutem, tum arma
sunt ea sumpta, quibus illi ipsi, qui didicerant eis uti

gloriose, quemadmodum salutariter uterentur, non re-
9 periebant. Itaque ei mihi videntur fortunate beateque
vixisse cum in ceteris civitatibus tum maxume in
nostra, quibus cum auctoritate rerumque gestarum
gloria tum etiam sapientiae laude perfrui licuit. Quo-
rum memoria et recordatio in maxumis nostris gra-
vissimisque curis iucunda sane fuit, cum in eam nuper
ex sermone quodam incidissemus.

3 Nam cum inambularem in xysto et essem otiosus
10 domi, M. ad me Brutus, ut consueverat, cum T. Pom-
ponio venit, homines cum inter se coniuncti tum mihi
ita cari itaque iucundi, ut eorum aspectu omnis quae
me angebat de re publica cura consederit. Quos post-
quam salutavi: Quid vos, inquam, Brute et Attice?
numquid tandem novi? Nihil sane, inquit Brutus, quod
quidem aut tu audire velis aut ego pro certo dicere
11 audeam. Tum Atticus: Eo, inquit, ad te animo veni-
mus, ut de re publica esset silentium et aliquid audi-
remus potius ex te, quam te adficeremus ulla molestia.
Vos vero, inquam, Attice, et praesentem me cura le-
vatis et absenti magna solacia dedistis. Nam vestris
primum litteris recreatus me ad pristina studia revo-
cavi. Tum ille: Legi, inquit, perlubenter epistulam,
quam ad te Brutus misit ex Asia, qua mihi visus est
12 et monere te prudenter et consolari amicissume. Recte,
inquam, est visus; nam me istis scito litteris ex diu-
turna perturbatione totius valetudinis tanquam ad
aspiciendam lucem esse revocatum. Atque ut post
Cannensem illam calamitatem primum Marcelli ad
Nolam proelio populus se Romanus erexit posteaque
prosperae res deinceps multae consecutae sunt, sic
post rerum nostrarum et communium gravissumos
casus nihil ante epistulam Bruti mihi accidit, quod
vellem aut quod aliqua ex parte sollicitudines ad-
13 levaret meas. Tum Brutus: Volui id quidem efficere
certe et capio magnum fructum, si quidem quod volui
tanta in re consecutus sum. Sed scire cupio, quae te

Attici litterae delectaverint. Istae vero, inquam, Brute,
non modo delectationem mihi, sed etiam, ut spero, sa-
lutem attulerunt. Salutem? inquit ille. Quodnam tan-
dem genus istuc tam praeclarum litterarum fuit? An
mihi potuit, inquam, esse aut gratior ulla salutatio
aut ad hoc tempus aptior quam illius libri, quo me
hic affatus quasi iacentem excitavit? Tum ille: Nempe 14
eum dicis, inquit, quo iste omnem rerum memoriam
breviter et, ut mihi quidem visum est, perdiligenter
complexus est? Istum ipsum, inquam, Brute, dico
librum mihi saluti fuisse. Tum Atticus: Optatissimum 4
mihi quidem est quod dicis; sed quid tandem habuit
liber iste, quod tibi aut novum aut tanto usui posset
esse? Ille vero et nova, inquam, mihi quidem multa 15
et eam utilitatem, quam requirebam, ut explicatis or-
dinibus temporum uno in conspectu omnia viderem.
Quae cum studiose tractare coepissem, ipsa mihi trac-
tatio litterarum salutaris fuit admonuitque, Pomponi,
ut a te ipso sumerem aliquid ad me reficiendum teque
remunerandum si non pari, at grato tamen munere:
quamquam illud Hesiodium laudatur a doctis, quod
eadem mensura reddere iubet qua acceperis aut etiam
cumulatiore, si possis. Ego autem voluntatem tibi 16
profecto emetiar, sed rem ipsam nondum posse videor;
idque ut ignoscas, a te peto. Nec enim ex novis, ut
agricolae solent, fructibus est, unde tibi reddam quod
accepi — sic omnis fetus repressus exustusque flos
siti veteris ubertatis exaruit —, nec ex conditis, qui
iacent in tenebris et ad quos omnis nobis aditus, qui
paene solis patuit, obstructus est. Seremus igitur
aliquid tamquam in inculto et derelicto solo; quod
ita diligenter colemus, ut impendiis etiam augere pos-
simus largitatem tui muneris: modo idem noster ani-
mus efficere possit quod ager, qui quom multos annos
quievit, uberiores efferre fruges solet. Tum ille: Ego 17
vero et expectabo ea quae polliceris, nec exigam nisi
tuo commodo et erunt mihi pergrata, si solveris. Mihi

15*

quoque, inquit Brutus, et expectanda sunt ea quae
Attico polliceris, et si † fortasse ego a te huius vo-
luntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, in-
5 commodo exacturum negat. At vero, inquam, tibi
18 ego, Brute, non solvam, nisi prius a te cavero am-
plius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum.
Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem
ausim. Nam hunc, qui negat, video flagitatorem
non illum quidem tibi molestum, sed adsiduum tamen
et acrem fore. Tum Pomponius: Ego vero, inquit,
Brutum nihil mentiri puto. Videor enim iam te ausu-
rus esse appellare, quoniam longo intervallo modo
19 primum animadverti paulo te hilariorem. Itaque quo-
niam hic quod mihi deberetur se exacturum professus
est, quod huic debes ego a te peto. Quidnam id?
inquam. Ut scribas, inquit, aliquid; iam pridem enim
conticuerunt tuae litterae. Nam ut illos de re publica
libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus: eis-
que nosmet ipsi ad rerum nostrarum memoriam com-
prendendam impulsi atque incensi sumus. Sed illa,
20 cum poteris; atque ut possis, rogo; nunc vero, inquit,
si es animo vacuo, expone nobis quod quaerimus.
Quidnam est id? inquam. Quod mihi nuper in Tu-
sculano inchoavisti de oratoribus, quando esse coepis-
sent, qui etiam et quales fuissent. Quem ego sermo-
nem cum ad Brutum tuum vel nostrum potius detu-
lissem, magnopere hic audire se velle dixit. Itaque
hunc elegimus diem, cum te sciremus esse vacuum.
Quare, si tibi est commodum, ede illa quae coeperas
21 et Bruto et mihi. Ego vero, inquam, si potuero, fa-
ciam vobis satis. Poteris, inquit: relaxa modo paulum
animum aut sane, si potes, libera.

Nempe igitur hinc tum, Pomponi, ductus est sermo,
quod erat a me mentio facta causam Deiotari fidelis-
sumi atque optumi regis ornatissume et copiosissume a
6 Bruto me audisse defensam. Scio, inquit, ab isto initio
tractum esse sermonem teque Bruti dolentem vicem

quasi deflevisse iudiciorum vastitatem et fori. Feci,
inquam, istuc quidem et saepe facio. Nam mihi, Brute, 22
in te intuenti crebro in mentem venit vereri, ecquod-
nam curriculum aliquando sit habitura tua et natura
admirabilis et exquisita doctrina et singularis industria.
Cum enim in maxumis causis versatus esses et cum
tibi aetas nostra iam cederet fascisque summitteret,
subito in civitate cum alia ceciderunt tum etiam ea
ipsa, de qua disputare ordimur, eloquentia obmutuit.
Tum ille: Ceterarum rerum causa, inquit, istuc et doleo 23
et dolendum puto; dicendi autem me non tam fructus
et gloria quam studium ipsum exercitatioque delectat:
quod mihi nulla res eripiet te praesertim tam studio-
sum et ....... Dicere enim bene nemo potest nisi
qui prudenter intellegit; quare qui eloquentiae verae
dat operam, dat prudentiae, qua ne maxumis quidem
in bellis aequo animo carere quisquam potest. Prae- 24
clare, inquam, Brute, dicis eoque magis ista dicendi
laude delector, quod cetera, quae sunt quondam ha-
bita in civitate pulcherruma, nemo est tam humilis
qui se non aut posse adipisci aut adeptum putet; elo-
quentem neminem video factum esse victoria. Sed
quo facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur,
agamus. Cum idem placuisset illis, tum in pratulo
propter Platonis statuam consedimus.

Hic ego: Laudare igitur eloquentiam et quanta 25
vis sit eius expromere quantamque eis qui sint eam
consecuti dignitatem afferat, neque propositum nobis
est hoc loco neque necessarium. Hoc vero sine ulla
dubitatione confirmaverim, sive illa arte pariatur ali-
qua sive exercitatione quadam sive natura, rem unam
esse omnium difficillumam. Quibus enim ex quinque
rebus constare dicitur, earum una quaeque est ars
ipsa magna per sese. Quare quinque artium con-
cursus maxumarum quantam vim quantamque diffi-
cultatem habeat existimari potest. Testis est Graecia, 7
quae cum eloquentiae studio sit incensa iamdiuque 26

excellat in ea praestetque ceteris, tamen omnis artis
vetustiores habet et multo ante non inventas solum,
sed etiam perfectas, quam haec est [a Graecis] elabo-
rata dicendi vis atque copia. In quam cum intueor, ma-
xime mihi occurrunt, Attice, et quasi lucent Athenae
tuae, qua in urbe primum se orator extulit primum-
que etiam monumentis et litteris oratio est coepta
27 mandari. Tamen ante Periclen, cuius scripta quaedam
feruntur, et Thucydidem, qui non nascentibus Athenis
sed iam adultis fuerunt, littera nulla est, quae quidem
ornatum aliquem habeat et oratoris esse videatur.
Quamquam opinio est et eum, qui multis annis ante
hos fuerit, Pisistratum et paulo seniorem etiam Solo-
nem posteaque Clisthenem multum, ut temporibus illis,
28 valuisse dicendo. Post hanc aetatem aliquot annis, ut
ex Atticis monumentis potest perspici, Themistocles
fuit, quem constat cum prudentia tum etiam eloquentia
praestitisse; post Pericles, qui cum floreret omni ge-
nere virtutis, hac tamen fuit laude clarissumus. Cleo-
nem etiam temporibus illis turbulentum illum quidem
29 civem, sed tamen eloquentem constat fuisse. Huic
aetati suppares Alcibiades Critias Theramenes; quibus
temporibus quod dicendi genus viguerit ex Thucydidi
scriptis, qui ipse tum fuit, intellegi maxume potest.
Grandes erant verbis, crebri sententiis, compressione
rerum breves et ob eam ipsam causam interdum sub-
8 obscuri. Sed ut intellectum est quantam vim haberet
30 accurata et facta quodam modo oratio, tum etiam ma-
gistri dicendi multi subito extiterunt. Tum Leontinus
Gorgias, Thrasymachus Calchedonius, Protagoras Ab-
derites, Prodicus Cius, Hippias Elius in honore magno
fuit; aliique multi temporibus eisdem docere se pro-
fitebantur, arrogantibus sane verbis, quemadmodum
causa inferior — ita enim loquebantur — dicendo
31 fieri superior posset. His opposuit sese Socrates, qui
subtilitate quadam disputandi refellere eorum instituta
solebat [verbis]. Huius ex uberrimis sermonibus ex-

titerunt doctissimi viri; primumque tum philosophia
non illa de natura, quae fuerat antiquior, sed haec,
in qua de bonis rebus et malis deque hominum vita
et moribus disputatur, inventa dicitur. Quod quoniam
genus ab hoc, quod proposuimus, abhorret, philosophos
aliud in tempus reiciamus; ad oratores, a quibus di-
gressi sumus, revertamur. Extitit igitur iam senibus 32
illis, quos paulo ante diximus, Isocrates, cuius domus
cunctae Graeciae quasi ludus quidam patuit atque
officina dicendi; magnus orator et perfectus magister,
quamquam forensi luce caruit intraque parietes aluit
eam gloriam, quam nemo meo quidem iudicio est
postea consecutus. Is et ipse scripsit multa praeclare
et docuit alios; et cum cetera melius quam superiores
tum primus intellexit etiam in soluta oratione, dum
vorsum effugeres, modum tamen et numerum quem-
dam oportere servari. Ante hunc enim verborum 33
quasi structura et quaedam ad numerum conclusio
nulla erat aut, si quando erat, non apparebat eam
dedita opera esse quaesitam — quae forsitan laus sit,
verum tamen natura magis tum casuque, nunquam
aut ratione aliqua aut ulla observatione fiebat. Ipsa 34
enim natura circumscriptione quadam verborum com-
prehendit concluditque sententiam, quae cum aptis
constricta verbis est, cadit etiam plerumque numerose.
Nam et aures ipsae quid plenum, quid inane sit iudi-
cant et spiritu quasi necessitate aliqua verborum com-
prensio terminatur; in quo non modo defici, sed etiam
laborare turpe est. Tum fuit Lysias ipse quidem in 9
causis forensibus non versatus, sed egregie subtilis 35
scriptor atque elegans, quem iam prope audeas ora-
torem perfectum dicere. Nam plane quidem perfectum
et quoi nihil admodum desit Demosthenem facile di-
xeris. Nihil acute inveniri potuit in eis causis quas
scripsit, nihil, ut ita dicam, subdole, nihil versute,
quod ille non viderit; nihil subtiliter dici, nihil presse,
nihil enucleate, quo fieri possit aliquid limatius; nihil

contra grande, nihil incitatum, nihil ornatum vel ver-
borum gravitate vel sententiarum, quo quicquam esset
36 elatius. Huic Hyperides proxumus et Aeschines fuit
et Lycurgus et Dinarchus et is, cuius nulla extant
scripta, Demades aliique plures. Haec enim aetas
effudit hanc copiam; et, ut opinio mea fert, sucus ille
et sanguis incorruptus usque ad hanc aetatem orato-
rum fuit, in qua naturalis inesset, non fucatus nitor.
37 Phalereus enim successit eis senibus adulescens eru-
ditissimus ille quidem horum omnium, sed non tam
armis institutus quam palaestra. Itaque delectabat
magis Athenienses quam inflammabat. Processerat
enim in solem et pulverem, non ut e militari taber-
naculo, sed ut e Theophrasti doctissumi hominis um-
38 braculis. Hic primus inflexit orationem et eam mollem
teneramque reddidit et suavis, sicut fuit, videri maluit
quam gravis; sed suavitate ea, qua perfunderet animos,
non qua perfringeret, tantum ut memoriam concinni-
tatis suae, non, quemadmodum de Pericle scripsit
Eupolis, cum delectatione aculeos etiam relinqueret
in animis eorum, a quibus esset auditus.

10
39 Videsne igitur vel in ea ipsa urbe, in qua et nata
et alta sit eloquentia, quam ea sero prodierit in lucem?
Si quidem ante Solonis aetatem et Pisistrati de nullo
ut diserto memoriae proditum est. At hi quidem, ut
populi Romani aetas est, senes, ut Atheniensium sae-
cla numerantur, adulescentes debent videri. Nam etsi
Servio Tullio regnante viguerunt, tamen multo diutius
Athenae iam erant, quam est Roma ad hodiernum
diem. Nec tamen dubito quin habuerit vim magnam
40 semper oratio. Neque enim iam Troicis temporibus
tantum laudis in dicendo Ulixi tribuisset Homerus et
Nestori, quorum alterum vim habere voluit, alterum
suavitatem, nisi iam tum esset honos eloquentiae; ne-
que ipse poeta hic tam †idem ornatus in dicendo ac
plane orator fuisset. Cuius etsi incerta sunt tempora,
tamen annis multis fuit ante Romulum; si quidem

non infra superiorem Lycurgum fuit, a quo est disciplina Lacedaemoniorum astricta legibus. Sed studium 41
eius generis maiorque vis agnoscitur in Pisistrato. Denique hunc proximo saeculo Themistocles insecutus est, ut apud nos, perantiquus, ut apud Athenienses, non ita sane vetus. Fuit enim regnante iam Graecia, nostra autem civitate non ita pridem dominatu regio liberata. Nam bellum Volscorum illud gravissumum, cui Coriolanus exul interfuit, eodem fere tempore quo Persarum bellum fuit, similisque fortuna clarorum virorum; si quidem uterque cum civis egregius fuisset, 42
populi ingrati pulsus iniuria se ad hostes contulit conatumque iracundiae suae morte sedavit. Nam etsi aliter apud te est, Attice, de Coriolano, concede tamen ut huic generi mortis potius adsentiar. At ille ridens: 11
Tuo vero, inquit, arbitratu; quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius. Ut enim tu nunc de Coriolano, sic Clitarchus, sic Stratocles de Themistocle finxit. Nam quem Thucydides, qui et Atheniensis erat et 43
summo loco natus summusque vir et paulo aetate posterior, tantum morbo mortuum scripsit et in Attica clam humatum, addidit fuisse suspicionem veneno sibi conscivisse mortem: hunc isti aiunt, cum taurum immolavisset, excepisse sanguinem patera et eo poto mortuum concidisse. Hanc enim mortem rhetorice et tragice ornare potuerunt, illa mors volgaris nullam praebebat materiem ad ornatum. Quare quoniam tibi ita quadrat, omnia fuisse Themistocli paria et Coriolano, pateram quoque a me sumas licet, praebebo etiam hostiam, ut Coriolanus sit plane alter Themistocles. Sit 44
sane, inquam, ut lubet, de isto; et ego cautius posthac historiam adtingam te audiente, quem rerum Romanarum auctorem laudare possum religiosissimum. Sed tum fere Pericles Xanthippi filius, de quo ante dixi, primus adhibuit doctrinam; quae quamquam tum nulla erat dicendi, tamen ab Anaxagora physico eruditus exerci-

tationem mentis a reconditis abstrusisque rebus ad
causas forenses popularesque facile traduxerat. Huius
suavitate maxume hilaratae Athenae sunt, huius uber-
tatem et copiam admiratae eiusdem vim dicendi ter-
12 roremque timuerunt. Haec igitur aetas prima Athenis
45 oratorem prope perfectum tulit. Nec enim in consti-
tuentibus rem publicam nec in bella gerentibus nec
in impeditis ac regum dominatione devinctis nasci cu-
piditas dicendi solet. Pacis est comes otiique socia
et iam bene constitutae civitatis quasi alumna quae-
46 dam eloquentia. Itaque ait Aristoteles, cum sublatis
in Sicilia tyrannis res privatae longo intervallo iudi-
ciis repeterentur, tum primum, quod esset acuta illa
gens et controversia † natura, artem et praecepta
Siculos Coracem et Tisiam conscripsisse — nam an-
tea neminem solitum via nec arte, sed accurate tamen
et discripte plerosque dicere —; scriptasque fuisse et
paratas a Protagora rerum inlustrium disputationes,
47 quae nunc communes appellantur loci; quod idem fe-
cisse Gorgiam, cum singularum rerum laudes vitupe-
rationesque conscripsisset, quod iudicaret hoc oratoris
esse maxume proprium, rem augere posse laudando
vituperandoque rursus affligere; huic Antiphontem
Rhamnusium similia quaedam habuisse conscripta;
quo neminem unquam melius ullam oravisse capitis
causam, cum se ipse defenderet, [se audiente] locuples
48 auctor scripsit Thucydides; nam Lysiam primo profi-
teri solitum artem esse dicendi; deinde, quod Theodorus
esset in arte subtilior, in orationibus autem ieiunior,
orationes eum scribere aliis coepisse, artem removisse;
similiter Isocratem primo artem dicendi esse negavisse,
scribere autem aliis solitum orationes, quibus in iudi-
ciis uterentur; sed cum ex eo, quia quasi committeret
contra legem 'quo quis iudicio circumveniretur', saepe
ipse in iudicium vocaretur, orationes aliis destitisse
scribere totumque se ad artes componendas trans-
13 49 tulisse. Et Graeciae quidem oratorum partus atque

fontis vides, ad nostrorum annalium rationem veteres,
ad ipsorum sane recentes. Nam ante quam delectata
est Atheniensium civitas hac laude dicendi, multa iam
memorabilia et in domesticis et in bellicis rebus effe-
cerat. Hoc autem studium non erat commune Grae-
ciae, sed proprium Athenarum. Quis enim aut Ar- 50
givum oratorem aut Corinthium aut Thebanum scit
fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminonda docto
homine suspicari lubet. Lacedaemonium vero usque
ad hoc tempus audivi fuisse neminem. Menelaum
ipsum dulcem illum quidem tradit Homerus, sed pauca
dicentem. Brevitas autem laus est interdum in aliqua
parte dicendi, in universa eloquentia laudem non habet.
At vero extra Graeciam magna dicendi studia fuerunt 51
maxumique huic laudi habiti honores inlustre oratorum
nomen reddiderunt. Nam ut semel e Piraeo eloquentia
evecta est, omnes peragravit insulas atque ita pere-
grinata tota Asia est, ut se externis oblineret moribus
omnemque illam salubritatem Atticae dictionis et quasi
sanitatem perderet ac loqui paene dedisceret. Hinc Asia-
tici oratores non contemnendi quidem nec celeritate nec
copia, sed parum pressi et nimis redundantes; Rhodii
saniores et Atticorum similiores. Sed de Graecis hac- 52
tenus; et enim haec ipsa forsitan fuerint non necessaria.

Tum Brutus: Ista vero, inquit, quam necessaria
fuerint non facile dixerim; iucunda certe mihi fuerunt
neque solum non longa, sed etiam breviora quam
vellem. Optime, inquam, sed veniamus ad nostros,
de quibus difficile est plus intellegere quam quantum
ex monumentis suspicari licet. Quis enim putet aut 14
celeritatem ingeni L. Bruto illi nobilitatis vestrae 53
principi defuisse? qui de matre savianda ex oraculo
Apollinis tam acute arguteque coniecerit; qui summam
prudentiam simulatione stultitiae texerit; qui poten-
tissimum regem clarissumi regis filium expulerit civi-
tatemque perpetuo dominatu liberatam magistratibus
annuis legibus iudiciisque devinxerit; qui conlegae suo

imperio abrogaverit, ut e civitate regalis nominis me-
moriam tolleret: quod certe effici non potuisset, nisi
54 esset oratione persuasum. Videmus item paucis annis
post reges exactos, cum plebes prope ripam Anionis
ad tertium miliarium consedisset eumque montem, qui
Sacer appellatus est, occupavisset, M. Valerium dicta-
torem dicendo sedavisse discordias eique ob eam rem
honores amplissumos habitos et eum primum ob eam
ipsam causam Maxumum esse appellatum. Ne L. Va-
lerium quidem Potitum arbitror non aliquid potuisse
dicendo, qui post decemviralem invidiam plebem in
patres incitatam legibus et contionibus suis mitiga-
55 verit. Possumus Appium Claudium suspicari disertum,
quia senatum iamiam inclinatum a Pyrrhi pace revo-
caverit; possumus C. Fabricium, quia sit ad Pyrrhum
de captivis recuperandis missus orator; Ti. Corunca-
nium, quod ex pontificum commentariis longe pluru-
mum ingenio valuisse videatur; M'. Curium, quod is
tribunus plebis interrege Appio Caeco diserto homine
comitia contra leges habente, cum de plebe consulem
non accipiebat, patres ante auctores fieri coegerit:
56 quod fuit permagnum nondum lege Maenia lata. Licet
aliquid etiam de M. Popilii ingenio suspicari, qui cum
consul esset eodemque tempore sacrificium publicum
cum laena faceret, quod erat flamen Carmentalis, plebei
contra patres concitatione et seditione nuntiata, ut
erat laena amictus ita venit in contionem seditionem-
que cum auctoritate tum oratione sedavit. Sed eos
oratores habitos esse aut omnino tum ullum eloquen-
tiae praemium fuisse nihil sane mihi legisse videor:
57 tantummodo coniectura ducor ad suspicandum. Dicitur
etiam C. Flaminius, is qui tribunus plebis legem de
agro Gallico et Piceno viritim dividundo tulerit, qui
consul apud Tarsumennum sit interfectus, ad populum
valuisse dicendo. Q. etiam Maxumus Verrucosus ora-
tor habitus est temporibus illis et Q. Metellus, is qui
bello Punico secundo cum L. Veturio Philone consul

fuit. Quem vero extet et de quo sit memoriae pro- 15 ditum eloquentem fuisse et ita esse habitum, primus est M. Cornelius Cethegus, cuius eloquentiae est auctor et idoneus quidem mea sententia Q. Ennius, praesertim cum et ipse eum audiverit et scribat de mortuo: ex quo nulla suspicio est amicitiae causa esse mentitum. Est igitur sic apud illum in nono ut opi- 58 nor annali:

Additur orator Cornelius suaviloquenti
Ore Cethegus Marcus conlegae Tuditano
Marci filius —

et oratorem appellat et suaviloquentiam tribuit, quae nunc quidem non tam est in plerisque (latrant enim iam quidam oratores, non loquuntur), sed est ea laus eloquentiae certe maxuma —

is dictust ollis popularibus olim,
Qui tum vivebant homines atque aevum agitabant,
Flos delibatus populi —

probe vero; ut enim hominis decus ingenium, sic in- 59 geni ipsius lumen est eloquentia, qua virum excellentem praeclare tum illi homines florem populi esse dixerunt —

Suadaeque medulla.

*Πειθὼ* quam vocant Graeci, cuius effector est orator, hanc Suadam appellavit Ennius [eius autem Cethegum medullam fuisse vult], ut, quam deam in Pericli labris scripsit Eupolis sessitavisse, huius hic medullam nostrum oratorem fuisse dixerit. At hic Cethegus consul 60 cum P. Tuditano fuit bello Punico secundo quaestorque his consulibus M. Cato modo plane annis CXL ante me consulem; et id ipsum nisi unius esset Enni testimonio cognitum, hunc vetustas, ut alios fortasse multos, oblivione obruisset. Illius autem aetatis qui sermo fuerit ex Naevianis scriptis intellegi potest.

His enim consulibus, ut in veteribus commentariis scriptum est, Naevius est mortuus; quamquam Varro noster diligentissimus investigator antiquitatis putat in hoc erratum vitamque Naevi producit longius. Nam Plautus P. Claudio L. Porcio, viginti annis post illos quos ante dixi, consulibus mortuus est, Catone censore.

61 Hunc igitur Cethegum consecutus est aetate Cato,
qui annis IX post eum fuit consul. Eum nos ut per-
veterem habemus, qui L. Marcio M'. Manilio consulibus
mortuus est, annis LXXXVI ipsis ante me consulem.
16 Nec vero habeo quemquam antiquiorem, cuius quidem
scripta proferenda putem, nisi quem Appi Caeci oratio
haec ipsa de Pyrrho et nonnullae mortuorum lauda-
62 tiones forte delectant. Et hercules eae quidem extant:
ipsae enim familiae sua quasi ornamenta ac monu-
menta servabant et ad usum, si quis eiusdem generis
occidisset, et ad memoriam laudum domesticarum et
ad inlustrandam nobilitatem suam. Quamquam his
laudationibus historia rerum nostrarum est facta men-
dosior. Multa enim scripta sunt in eis quae facta
non sunt: falsi triumphi, plures consulatus, genera
etiam falsa et ad plebem transitiones, cum homines
humiliores in alienum eiusdem nominis infunderentur
genus; ut si ego me a M'. Tullio esse dicerem, qui
patricius cum Servio Sulpicio consul anno X post ex-
63 actos reges fuit. Catonis autem orationes non minus
multae fere sunt quam Attici Lysiae, cuius arbitror
plurimas esse — est enim Atticus, quoniam certe
Athenis est et natus et mortuus et functus omni
civium munere, quamquam Timaeus eum quasi Licinia
et Mucia lege repetit Syracusas —; et quodam modo
est nonnulla in iis etiam inter ipsos similitudo. Acuti
sunt, elegantes faceti breves; sed ille Graecus ab omni
64 laude felicior. Habet enim certos sui studiosos, qui
non tam habitus corporis opimos quam gracilitates
consectentur, quos, valetudo modo bona sit, tenuitas

ipsa delectat — quamquam in Lysia sunt saepe etiam
lacerti, sic ut fieri nihil possit valentius; verum est
certe genere toto strigosior —, sed habet tamen suos
laudatores, qui hac ipsa eius subtilitate admodum gau-
deant. Catonem vero quis nostrorum oratorum, qui 17
quidem nunc sunt, legit? aut quis novit omnino? At 65
quem virum, di boni! mitto civem aut senatorem aut
imperatorem; oratorem enim hoc loco quaerimus: quis
illo gravior in laudando? acerbior in vituperando? in
sententiis argutior? in docendo edisserendoque sub-
tilior? Refertae sunt orationes amplius centum quin-
quaginta, quas quidem adhuc invenerim et legerim,
et verbis et rebus inlustribus. Licet ex his eligant ea
quae notatione et laude digna sint: omnes oratoriae
virtutes in eis reperientur. Iam vero Origines eius 66
quem florem aut quod lumen eloquentiae non habent?
Amatores huic desunt, sicuti multis iam ante saeclis
et Philisto Syracusio et ipsi Thucydidi. Nam ut horum
concisis sententiis, interdum etiam non satis apertis
cum brevitate tum nimio acumine, officit Theopompus
elatione atque altitudine orationis suae, quod idem
Lysiae Demosthenes, sic Catonis luminibus obstruxit
haec posteriorum quasi exaggerata altius oratio. Sed 67
ea in nostris inscitia est, quod hi ipsi, qui in Graecis
antiquitate delectantur eaque subtilitate, quam Atticam
appellant, hanc in Catone ne noverunt quidem. Hype-
ridae volunt esse et Lysiae. Laudo. Sed cur nolunt 68
Catones? Attico genere dicendi se gaudere dicunt.
Sapienter id quidem; atque utinam imitarentur nec
ossa solum, sed etiam sanguinem! Gratum est tamen,
quod volunt. — Cur igitur Lysias et Hyperides ama-
tur, cum penitus ignoretur Cato? Antiquior est huius
sermo et quaedam horridiora verba. Ita enim tum
loquebantur. Id muta, quod tum ille non potuit, et
adde numeros ut aptior sit oratio, ipsa verba compone
et quasi coagmenta, quod ne Graeci quidem veteres
factitaverunt: iam neminem antepones Catoni. Ornari 69

orationem Graeci putant, si verborum immutationibus utantur, quos appellant τρόπους, et sententiarum orationisque formis, quae vocant σχήματα: non veri simile est quam sit in utroque genere et creber et distinctus
18 Cato. Nec vero ignoro nondum esse satis politum hunc oratorem et quaerendum esse aliquid perfectius; quippe cum ita sit ad nostrorum temporum rationem vetus, ut nullius scriptum extet dignum quidem lectione, quod sit antiquius. Sed maiore honore in omnibus artibus quam in hac una arte dicendi versatur anti-
70 quitas. Quis enim eorum qui haec minora animadvertunt non intellegit Canachi signa rigidiora esse quam ut imitentur veritatem? Calamidis dura illa quidem, sed tamen molliora quam Canachi; nondum Myronis satis ad veritatem adducta, iam tamen quae non dubites pulcra dicere; pulcriora etiam Polycliti et iam plane perfecta, ut mihi quidem videri solent. Similis in pictura ratio est; in qua Zeuxim et Polygnotum et Timanthem et eorum, qui non sunt usi plus quam quattuor coloribus, formas et liniamenta laudamus; at in Aetione Nicomacho Protogene Apelle
71 iam perfecta sunt omnia. Et nescio an reliquis in rebus omnibus idem eveniat: nihil est enim simul et inventum et perfectum; nec dubitari debet quin fuerint ante Homerum poetae, quod ex eis carminibus intellegi potest, quae apud illum et in Phaeacum et in procorum epulis canuntur. Quid, nostri veteres versus ubi sunt?

quos olim Fauni vatesque canebant,
Cum neque Musarum scopulos .........
Nec doctis dictis studiosus quisquam erat ante hunc

ait ipse de se nec mentitur in gloriando: sic enim sese res habet. Nam et Odyssia Latina est sic tamquam opus aliquod Daedali et Livianae fabulae non
72 satis dignae quae iterum legantur. Atqui hic Livius

primus fabulam C. Claudio Caeci filio et M. Tuditano consulibus docuit anno ipso ante quam natus est Ennius, post Romam conditam autem quartodecumo et quingentensimo, ut hic ait, quem nos sequimur. Est enim inter scriptores de numero annorum controversia. Accius autem a Q. Maxumo quintum consule captum Tarento scripsit Livium annis XXX post quam eum fabulam docuisse et Atticus scribit et nos in antiquis commentariis invenimus, docuisse autem 73
fabulam annis post XI C. Cornelio Q. Minucio consulibus ludis Iuventatis, quos Salinator Senensi proelio voverat. In quo tantus error Acci fuit, ut his consulibus XL annos natus Ennius fuerit: quoi si aequalis fuerit Livius, minor fuit aliquanto is, qui primus fabulam dedit, quam ii, qui multas docuerant ante hos 19
consules, et Plautus et Naevius. Haec si minus apta 74
videntur huic sermoni, Brute, Attico adsigna, qui me inflammavit studio inlustrium hominum aetates et tempora persequendi. Ego vero, inquit Brutus, et delector ista quasi notatione temporum et ad id quod instituisti, oratorum genera distinguere aetatibus, istam diligentiam esse accommodatam puto. Recte, inquam, 75
Brute, intellegis. Atque utinam extarent illa carmina, quae multis saeclis ante suam aetatem in epulis esse cantitata a singulis convivis de clarorum virorum laudibus in Originibus scriptum reliquit Cato! Tamen illius, quem in vatibus et Faunis annumerat Ennius, bellum Punicum quasi Myronis opus delectat. Sit 76
Ennius sane, ut est certe, perfectior; qui si illum, ut simulat, contemneret, non omnia bella persequens primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset. Sed ipse dicit cur id faciat. 'Scripsere', inquit, 'alii rem vorsibus' — et luculente quidem scripserunt, etiam si minus quam tu polite. Nec vero tibi aliter videri debet, qui a Naevio vel sumpsisti multa, si fateris, vel, si negas, surripuisti.

Cum hoc Catone grandiores natu fuerunt C. Flami- 77

nius C. Varro Q. Maxumus Q. Metellus P. Lentulus
P. Crassus, qui cum superiore Africano consul fuit.
Ipsum Scipionem accepimus non infantem fuisse.
Filius quidem eius, is qui hunc minorem Scipionem a
Paulo adoptavit, si corpore valuisset, in primis habitus
20 esset disertus; indicant cum oratiunculae tum historia
78 quaedam Graeca scripta dulcissime. Numeroque eodem
fuit Sex. Aelius, iuris quidem civilis omnium peritissumus, sed etiam ad dicendum paratus. De minoribus autem C. Sulpicius Gallus, qui maxume omnium nobilium Graecis litteris studuit; isque et oratorum in numero est habitus et fuit reliquis rebus ornatus atque elegans. Iam enim erat unctior quaedam splendidiorque consuetudo loquendi. Nam hoc praetore ludos Apollini faciente cum Thyesten fabulam docuisset, Q. Marcio Cn. Servilio consulibus mortem obiit Ennius.
79 Erat isdem temporibus Ti. Gracchus P. F., qui bis
consul et censor fuit, cuius est oratio Graeca apud Rhodios; quem civem cum gravem tum etiam eloquentem constat fuisse. P. etiam Scipionem Nasicam, qui est Corculum appellatus, qui item bis consul et censor fuit, habitum eloquentem aiunt, illius qui sacra acceperit filium; dicunt etiam L. Lentulum, qui cum C. Figulo consul fuit. Q. Nobiliorem M. F. iam patrio instituto deditum studio litterarum — qui etiam Q. Ennium, qui cum patre eius in Aetolia militaverat, civitate donavit, cum triumvir coloniam deduxisset —
et T. Annium Luscum huius Q. Fulvi conlegam non
80 indisertum dicunt fuisse; atque etiam L. Paulus Africani
pater personam principis civis facile dicendo tuebatur. Et vero etiam tum Catone vivo, qui annos quinque et octoginta natus excessit e vita, cum quidem eo ipso anno contra Ser. Galbam ad populum summa con-
21 tentione dixisset, quam etiam orationem scriptam
81 reliquit — sed vivo Catone minores natu multi uno
tempore oratores floruerunt. Nam et A. Albinus, is qui Graece scripsit historiam, qui consul cum L. Lu-

cullo fuit, et litteratus et disertus fuit; et tenuit cum hoc locum quemdam etiam Ser. F lvius et una Ser. Fabius Pictor et iuris et litterarum et antiquitatis bene peritus; Quinctusque Fabius Labeo fuit ornatus isdem fere laudibus. Nam Q. Metellus, is cuius quattuor filii consulares fuerunt, in primis est habitus eloquens, qui pro L. Cotta dixit accusante Africano; cuius et aliae sunt orationes et contra Ti. Gracchum exposita est in C. Fanni annalibus. Tum ipse L. Cotta 82 est veterator habitus; — sed C. Laelius et P. Africanus in primis eloquentes, quorum extant orationes, ex quibus existumari de ingeniis oratorum potest. Sed inter hos aetate paulum his antecedens sine controversia Ser. Galba eloquentia praestitit; et nimirum is princeps ex Latinis illa oratorum propria et quasi legituma opera tractavit, ut egrederetur a proposito ornandi causa, ut delectaret animos, ut permoveret, ut augeret rem, ut miserationibus, ut communibus locis uteretur. Sed nescio quomodo huius, quem constat eloquentia praestitisse, exiliores orationes sunt et redolentes magis antiquitatem quam aut Laeli aut Scipionis aut etiam ipsius Catonis itaque exaruerunt, vix iam ut appareant.

De ipsius Laeli et Scipionis ingenio quamquam 83 ea est fama, ut plurimum tribuatur ambobus, dicendi tamen laus est in Laelio inlustrior. At oratio Laeli de collegiis non melior quam de multis quam voles Scipionis; non quo illa Laeli quicquam sit dulcius aut quo de religione dici possit augustius, sed multo tamen vetustior et horridior ille quam Scipio; et, cum sint in dicendo variae voluntates, delectari mihi magis antiquitate videtur et lubenter verbis etiam uti paulo magis priscis Laelius. Sed est mos hominum, ut 84 nolint eumdem pluribus rebus excellere. Nam ut ex bellica laude aspirare ad Africanum nemo potest, in qua ipsa egregium Viriathi bello reperimus fuisse Laelium: sic ingeni litterarum eloquentiae sapientiae

denique etsi utrique primas, priores tamen libenter
deferunt Laelio. Nec mihi ceterorum iudicio solum
videtur, sed etiam ipsorum inter ipsos concessu ita
85 tributum fuisse. Erat omnino tum mos, ut in reliquis
rebus melior, sic in hoc ipso humanior, ut faciles essent
22 in suum cuique tribuendo. Memoria teneo Smyrnae me
ex P. Rutilio Rufo audivisse, cum diceret adulescentulo
se accidisse, ut ex senatus consulto P. Scipio et D.
Brutus, ut opinor, consules de re atroci magnaque
quaererent. Nam cum in silva Sila facta caedes esset
notique homines interfecti insimulareturque familia,
partim etiam liberi societatis eius, quae picarias de
P. Cornelio L. Mummio censoribus redemisset, decre-
visse senatum, ut de ea re cognoscerent et statuerent
86 consules. Causam pro publicanis accurate, ut semper
solitus esset, eleganterque dixisse Laelium. Cum con-
sules re audita AMPLIUS de consilii sententia pro-
nuntiavissent, paucis interpositis diebus iterum Laelium
multo diligentius meliusque dixisse iterumque eodem
modo a consulibus rem esse prolatam. Tum Laelium,
cum eum socii domum reduxissent egissentque gratias
et ne defatigaretur oravissent, locutum esse ita: se
quae fecisset honoris eorum causa studiose accurateque
fecisse, sed se arbitrari causam illam a Ser. Galba,
quod is in dicendo atrocior acriorque esset, gravius
et vehementius posse defendi. Itaque auctoritate
C. Laeli publicanos causam detulisse ad Galbam;
87 illum autem, quod ei viro succedendum esset, vere-
cunde et dubitanter recepisse. Unum quasi comperen-
dinatus medium diem fuisse, quem totum Galbam in
consideranda causa componendaque posuisse; et cum
cognitionis dies esset et ipse Rutilius rogatu sociorum
domum ad Galbam mane venisset, ut eum admoneret
et ad dicendi tempus adduceret, usque illum, quoad ei
nuntiatum esset consules descendisse, omnibus exclusis
commentatum in quadam testudine cum servis litteratis
fuisse, quorum alii aliud dictare eodem tempore solitus

esset. Interim cum esset ei nuntiatum tempus esse,
exisse in aedis eo colore et iis oculis, ut egisse causam,
non commentatum putares. Addebat etiam idque ad 88
rem pertinere putabat, scriptores illos male mulcatos
exisse cum Galba; ex quo significabat illum non in
agendo solum, sed etiam in meditando vehementem
atque incensum fuisse. Quid multa? magna expecta-
tione, plurumis audientibus, coram ipso Laelio sic illam
causam tanta vi tantaque gravitate dixisse Galbam, ut
nulla fere pars orationis silentio praeteriretur. Itaque
multis querelis multaque miseratione adhibita socios
omnibus approbantibus illa die quaestione liberatos 23
esse. Ex hac Rutili narratione suspicari licet, cum 89
duae summae sint in oratore laudes, una subtiliter
disputandi ad docendum, altera graviter agendi ad
animos audientium permovendos, multoque plus pro-
ficiat is qui inflammet iudicem quam ille qui doceat,
elegantiam in Laelio, vim in Galba fuisse. Quae
quidem vis tum maxume cognita est, cum Lusitanis
a Ser. Galba praetore contra interpositam, ut existi-
mabatur, fidem interfectis L. Libone tribuno plebis
populum incitante et rogationem in Galbam privilegi
similem ferente, summa senectute, ut ante dixi, M. Cato
legem suadens in Galbam multa dixit; quam orationem
in Origines suas rettulit, paucis ante quam mortuus est
an diebus an mensibus. Tum igitur nihil recusans 90
Galba pro sese et populi Romani fidem implorans
cum suos pueros tum C. Galli etiam filium flens com-
mendabat, cuius orbitas et fletus mire miserabilis fuit
propter recentem memoriam clarissimi patris; isque
se tum eripuit flamma, propter pueros misericordia
populi commota, sicut idem scriptum reliquit Cato.
Atque etiam ipsum Libonem non infantem video fuisse,
ut ex orationibus eius intellegi potest. Cum haec 91
dixissem et paulum interquievissem: Quid igitur, in-
quit, est causae, Brutus, si tanta virtus in oratore
Galba fuit, cur ea nulla in orationibus eius appareat?

quod mirari non possum in eis, qui nihil omnino
24 scripti reliquerunt. Nec enim est eadem, inquam,
Brute, causa non scribendi et non tam bene scribendi
quam dixerint. Nam videmus alios oratores inertia
nihil scripsisse, ne domesticus etiam labor accederet
ad forensem — pleraeque enim scribuntur orationes
92 habitae iam, non ut habeantur —; alios non laborare,
ut meliores fiant — nulla enim res tantum ad dicen-
dum proficit quantum scriptio —: memoriam autem
in posterum ingeni sui non desiderant, cum se putant
satis magnam adeptos esse dicendi gloriam eamque
etiam maiorem visum iri, si in existimantium arbitrium
sua scripta non venerint; alios, quod melius putent
dicere se posse quam scribere, quod peringeniosis
hominibus neque satis doctis plerumque contingit, ut
93 ipsi Galbae. Quem fortasse vis non ingeni solum sed
etiam animi et naturalis quidam dolor dicentem in-
cendebat efficiebatque, ut et incitata et gravis et
vehemens esset oratio; dein cum otiosus stilum pren-
derat motusque omnis animi tanquam ventus hominem
defecerat, flaccescebat oratio. Quod iis qui limatius
dicendi consectantur genus accidere non solet, propterea
quod prudentia nunquam deficit oratorem, qua ille
utens eodem modo possit et dicere et scribere; ardor
animi non semper adest, isque cum consedit, omnis
94 illa vis et quasi flamma oratoris extinguitur. Hanc
igitur ob causam videtur Laeli mens spirare etiam in
scriptis, Galbae autem vis occidisse.

25 Fuerunt etiam in oratorum numero mediocrium
L. et Sp. Mummi fratres, quorum extant amborum
orationes; simplex quidem Lucius et antiquus, Spurius
autem nihilo ille quidem ornatior, sed tamen astrictior;
fuit enim doctus ex disciplina Stoicorum. Multae sunt
Sp. Albini orationes. Sunt etiam L. et C. Aureliorum
Orestarum, quos aliquo video in numero oratorum
95 fuisse. P. etiam Popilius cum civis egregius tum non
indisertus fuit; Gaius vero filius eius disertus, Gaiusque

Tuditanus cum omni vita atque victu excultus atque expolitus, tum eius elegans est habitum etiam orationis genus. Eodemque in genere est habitus is, qui iniuria accepta fregit Ti. Gracchum patientia, civis in rebus optumis constantissimus M. Octavius. At vero M. Aemilius Lepidus, qui est Porcina dictus, isdem temporibus fere quibus Galba, sed paulo minor natu et summus orator est habitus et fuit, ut apparet ex orationibus, scriptor sane bonus. Hoc in oratore Latino primum 96
mihi videtur et levitas apparuisse illa Graecorum et verborum comprensio et iam artifex, ut ita dicam, stilus. Hunc studiose duo adulescentes ingeniosissimi et prope aequales C. Carbo et Ti. Gracchus audire soliti sunt; de quibus iam dicendi locus erit, cum de senioribus pauca dixero. Q. enim Pompeius non contemptus orator temporibus illis fuit, qui summos honores homo per se cognitus sine ulla commendatione maiorum est adeptus. Tum L. Cassius multum 97
potuit non eloquentia, sed dicendo tamen; homo non liberalitate, ut alii, sed ipsa tristitia et severitate popularis, cuius quidem legi tabellariae M. Antius Briso tribunus plebis diu restitit, M. Lepido consule adiuvante; eaque res P. Africano vituperationi fuit, quod eius auctoritate de sententia deductus Briso putabatur. Tum duo Caepiones multum clientes consilio et lingua, plus auctoritate tamen et gratia sublevabant. Sex. Pompei sunt scripta nec nimis extenuata, quamquam 26
veterum est similis, et plena prudentiae. P. Crassum 98
valde probatum oratorem isdem fere temporibus accepimus, qui et ingenio valuit et studio et habuit quasdam etiam domesticas disciplinas. Nam et cum summo illo oratore, Ser. Galba, cuius Gaio filio filiam suam conlocaverat, adfinitate sese devinxerat et cum esset P. Muci filius fratremque haberet P. Scaevolam, domi ius civile cognoverat. In eo industriam constat summam fuisse maxumamque gratiam, cum et consuleretur plurimum et diceret. Horum aetatibus 99

adiuncti duo C. Fanni C. M. filii fuerunt; quorum Gai filius, qui consul cum Domitio fuit, unam orationem de sociis et nomine Latino contra Gracchum reliquit sane et bonam et nobilem. Tum Atticus: Quid ergo? estne ista Fanni? nam varia opinio pueris nobis erat. Alii a C. Persio litterato homine scriptam esse aiebant, illo quem significat valde doctum esse Lucilius; alii multos nobilis, quod quisque potuisset, in illam ora-
100 tionem contulisse. Tum ego: Audivi equidem ista, inquam, de maioribus natu, sed numquam sum adductus ut crederem; eamque suspicionem propter hanc causam credo fuisse, quod Fannius in mediocribus oratoribus habitus esset, oratio autem vel optima esset illo quidem tempore orationum omnium. Sed nec eiusmodi est, ut a pluribus confusa videatur — unus enim sonus est totius orationis et idem stilus —, nec de Persio reticuisset Gracchus, cum ei Fannius de Menelao Maratheno et de ceteris obiecisset; praesertim cum Fannius nunquam sit habitus elinguis. Nam et causas defensitavit et tribunatus eius arbitrio et auctoritate P. Africani gestus non obscurus fuit. Alter autem C. Fannius M. filius, C. Laeli gener, et moribus et
101 ipso genere dicendi durior. Is soceri instituto, quem, quia cooptatus in augurum conlegium non erat, non admodum diligebat, praesertim cum ille Q. Scaevolam sibi minorem natu generum praetulisset — cui tamen Laelius se excusans non genero minori dixit se illud, sed maiori filiae detulisse —, is tamen instituto Laeli Panaetium audiverat. Eius omnis in dicendo facultas historia ipsius non ineleganter scripta perspici potest, quae neque nimis est infans neque perfecte diserta.
102 Mucius autem augur, quod pro se opus erat, ipse dicebat, ut de pecuniis repetundis contra T. Albucium. Is oratorum in numero non fuit, iuris civilis intellegentia atque omni prudentiae genere praestitit. L. Caelius Antipater scriptor, quemadmodum videtis, fuit ut temporibus illis luculentus,

iuris valde peritus, multorum etiam ut L. Crassi
magister.

27 Utinam in Ti. Graccho Gaioque Carbone talis 103
mens ad rem publicam bene gerendam fuisset, quale
ingenium ad bene dicendum fuit: profecto nemo his
viris gloria praestitisset. Sed eorum alter propter
turbulentissimum tribunatum, ad quem ex invidia
foederis Numantini bonis iratus accesserat, ab ipsa re
publica est interfectus; alter propter perpetuam in
populari ratione levitatem morte voluntaria se a se-
veritate iudicum vindicavit. Sed fuit uterque summus
orator. Atque hoc memoria patrum teste dicimus;
nam et Carbonis et Gracchi habemus orationes nondum 104
satis splendidas verbis, sed acutas prudentiaeque ple-
nissumas. Fuit Gracchus diligentia Corneliae matris
a puero doctus et Graecis litteris eruditus. Nam semper
habuit exquisitos e Graecia magistros, in eis iam
adulescens Diophanem Mytilenaeum Graeciae tem-
poribus illis disertissimum. Sed ei breve tempus ingeni
augendi et declarandi fuit; Carbo, quoi vita suppeditavit, 105
est in multis iudiciis causisque cognitus. Hunc qui
audierant prudentes homines, in quibus familiaris
noster L. Gellius, qui se illi contubernalem in consu-
latu fuisse narrabat, canorum oratorem et volubilem
et satis acrem atque eundem et vehementem et valde
dulcem et perfacetum fuisse dicebat; addebat industrium
etiam et diligentem et in exercitationibus commenta-
tionibusque multum operae solitum esse ponere. Hic 106
optimus illis temporibus est patronus habitus eoque
forum tenente plura fieri iudicia coeperunt. Nam et
quaestiones perpetuae hoc adulescente constitutae sunt,
quae antea nullae fuerunt; L. enim Piso tribunus plebis
legem primus de pecuniis repetundis Censorino et
Manilio consulibus tulit — ipse etiam Piso et causas
egit et multarum legum aut auctor aut dissuasor fuit,
isque et orationes reliquit, quae iam evanuerunt, et
annalis sane exiliter scriptos —; et iudicia populi,

quibus aderat Carbo, iam magis patronum desiderabant, tabella data; quam legem L. Cassius Lepido et Mancino consulibus tulit.

28

107 Vester etiam D. Brutus M. filius, ut ex familiari eius L. Accio poeta sum audire solitus, et dicere non inculte solebat et erat cum litteris Latinis tum etiam Graecis ut temporibus illis eruditus. Quae tribuebat idem Accius etiam Q. Maxumo L. Pauli nepoti; et vero ante Maximum illum Scipionem, quo duce privato Ti. Gracchus occisus esset, cum omnibus in rebus
108 vementem tum acrem aiebat in dicendo fuisse. Tum etiam P. Lentulus ille princeps ad rem publicam dumtaxat quod opus esset satis habuisse eloquentiae dicitur; isdemque temporibus L. Furius Philus perbene Latine loqui putabatur litteratiusque quam ceteri; P. Scaevola valde prudenter et acute; paulo etiam copiosius nec multo minus prudenter M'. Manilius. Appi Claudi volubilis, sed paulo fervidior oratio. Erat in aliquo numero etiam M. Fulvius Flaccus et C. Cato, Africani sororis filius, mediocres oratores; etsi Flacci scripta sunt, sed ut studiosi litterarum. Flacci autem aemulus P. Decius fuit, non infans ille quidem, sed ut vita sic
109 oratione etiam turbulentus. M. Drusus C. F., qui in tribunatu C. Gracchum collegam iterum tribunum fregit, vir et oratione gravis et auctoritate, eique proxime adiunctus C. Drusus frater fuit. Tuus etiam gentilis, Brute, M. Pennus facile agitavit in tribunatu C. Gracchum, paulum aetate antecedens. Fuit enim M. Lepido et L. Oreste consulibus quaestor Gracchus, tribunus Pennus, illius Marci filius, qui cum Q. Aelio consul fuit; sed is omnia summa sperans aedilicius est mortuus. Nam de T. Flaminino, quem ipse vidi, nihil accepi nisi Latine diligenter locutum.

29

His adiuncti sunt C. Curio M. Scaurus P. Rutilius
110 C. Gracchus. De Scauro et Rutilio breviter licet dicere, quorum neuter summi oratoris habuit laudem, et est uterque in multis causis versatus. Erat in

quibusdam laudandis viris, etiam si maximi ingeni non
essent, probabilis tamen industria; quamquam his
quidem non omnino ingenium, sed oratorium ingenium
defuit. Neque enim refert videre quid dicendum sit,
nisi id queas solute et suaviter dicere; ne id quidem
satis est, nisi id quod dicitur fit voce voltu motuque
conditius. Quid dicam opus esse doctrina? sine qua 111
etiam si quid bene dicitur adiuvante natura, tamen id,
quia fortuito fit, semper paratum esse non potest.
In Scauri oratione, sapientis hominis et recti, gravitas
summa et naturalis quaedam inerat auctoritas, non ut
causam, sed ut testimonium dicere putares, cum pro
reo diceret. Hoc dicendi genus ad patrocinia medio- 112
criter aptum videbatur, ad senatoriam vero sententiam,
cuius erat ille princeps, vel maxume; significabat enim
non prudentiam solum, sed quod maxume rem con-
tinebat, fidem. Habebat hoc a natura ipsa, quod a
doctrina non facile posset; quamquam huius quoque
ipsius rei, quemadmodum scis, praecepta sunt. Huius
et orationes sunt et tres ad L. Fufidium libri scripti
de vita ipsius acta sane utiles, quos nemo legit; at
Cyri vitam et disciplinam legunt, praeclaram illam
quidem, sed neque tam nostris rebus aptam nec tamen
Scauri laudibus anteponendam.

Ipse etiam Fufidius in aliquo patronorum numero 30 113
fuit. Rutilius autem in quodam tristi et severo genere
dicendi versatus est. Erat uterque natura vehemens
et acer; itaque cum una consulatum petivissent, non
ille solum, qui repulsam tulerat, accusavit ambitus
designatum competitorem, sed Scaurus etiam absolutus
Rutilium in iudicium vocavit. Multaque opera multa-
que industria Rutilius fuit, quae erat propterea gratior,
quod idem magnum munus de iure respondendi
sustinebat. Sunt eius orationes ieiunae; multa prae- 114
clara de iure; doctus vir et Graecis litteris eruditus,
Panaeti auditor, prope perfectus in Stoicis; quorum
peracutum et artis plenum orationis genus scis tamen

esse exile nec satis populari adsensioni accommodatum.
Itaque illa, quae propria est huius disciplinae, philo-
sophorum de se ipsorum opinio, firma in hoc viro et
115 stabilis inventa est. Qui quom innocentissimus in
iudicium vocatus esset, quo iudicio convolsam penitus
scimus esse rem publicam, cum essent eo tempore
eloquentissimi viri L. Crassus et M. Antonius con-
sulares, eorum adhibere neutrum voluit. Dixit ipse
pro sese et pauca C. Cotta, quod sororis erat filius
— et is quidem tamen ut orator, quamquam erat ad-
modum adulescens —, et Q. Mucius enucleate ille
quidem et polite, ut solebat, nequaquam autem ea vi
atque copia, quam genus illud iudici et magnitudo
116 causae postulabat. Habemus igitur in Stoicis orato-
ribus Rutilium, Scaurum in antiquis; utrumque tamen
laudemus, quoniam per illos ne haec quidem in civi-
tate genera hac oratoria laude caruerunt. Volo enim
ut in scaena sic etiam in foro non eos modo laudari,
qui celeri motu et difficili utantur, sed eos etiam, quos
statarios appellant, quorum sit illa simplex in agendo
veritas, non molesta.

31 117 Et quoniam Stoicorum est facta mentio, Q. Aelius
Tubero fuit illo tempore, L. Pauli nepos; nullo in
oratorum numero, sed vita severus et congruens cum
ea disciplina, quam colebat, paulo etiam durior; qui
quidem in tribunatu iudicaverit contra P. Africani
avunculi sui testimonium vacationem augures quo mi-
nus iudiciis operam darent non habere; sed ut vita
sic oratione durus incultus horridus; itaque honoribus
maiorum respondere non potuit. Fuit autem constans
civis et fortis et in primis Graccho molestus, quod
indicat Gracchi in eum oratio. [Sunt etiam in Gracchum
Tuberonis; is fuit mediocris in dicendo, doctissumus
118 in disputando.] Tum Brutus: Quam hoc idem in
nostris contingere intellego quod in Graecis, ut omnes
fere Stoici prudentissumi in disserendo sint et id arte
faciant sintque architecti paene verborum, idem traducti

a disputando ad dicendum inopes reperiantur. Unum
excipio Catonem, in quo perfectissumo Stoico summam
eloquentiam non desiderem, quam exiguam in Fannio,
ne in Rutilio quidem magnam, in Tuberone nullam
video fuisse. Et ego: Non, inquam, Brute, sine causa, 119
propterea quod istorum in dialecticis omnis cura con-
sumitur, vagum illud orationis et fusum et multiplex
non adhibetur genus. Tuus autem avunculus, quem-
admodum scis, habet a Stoicis id, quod ab illis pe-
tendum fuit; sed dicere didicit a dicendi magistris
eorumque more se exercuit. Quod si omnia a philo-
sophis essent petenda, Peripateticorum institutis com-
modius fingeretur oratio. Quo magis tuum, Brute, 120
iudicium probo, qui eorum [id est ex vetere Academia]
philosophorum sectam secutus es, quorum in doctrina
atque praeceptis disserendi ratio coniungitur cum sua-
vitate dicendi et copia; quamquam ea ipsa Peripateti-
corum Academicorumque consuetudo in ratione dicendi
talis est, ut nec perficere oratorem possit ipsa per
sese nec sine ea orator esse perfectus. Nam ut Stoi-
corum astrictior est oratio aliquantoque contractior,
quam aures populi requirunt, sic illorum liberior et
latior, quam patitur consuetudo iudiciorum et fori.
Quis enim uberior in dicendo Platone? Iovem sic 121
aiunt philosophi, si Graece loquatur, loqui. Quis
Aristotele nervosior, Theophrasto dulcior? Lectitavisse
Platonem studiose, audivisse etiam Demosthenes di-
citur — idque apparet ex genere et granditate ver-
borum; dicit etiam in quadam epistula hoc ipse de
sese —, sed et huius oratio in philosophiam tralata
pugnacior, ut ita dicam, videtur et illorum in iudicia
pacatior.

Nunc reliquorum oratorum aetates, si placet, et 32
gradus persequamur. Nobis vero, inquit Atticus, et 122
vehementer quidem, ut pro Bruto etiam respondeam.
Curio fuit igitur eiusdem aetatis fere sane inlustris
orator, cuius de ingenio ex orationibus eius existumari

potest: sunt enim et aliae et pro Ser. Fulvio de incestu
nobilis oratio. Nobis quidem pueris haec omnium
optima putabatur, quae vix iam comparet in hac turba
123 novorum voluminum. Praeclare, inquit Brutus, teneo
qui istam turbam voluminum effecerit. Et ego [inquam]:
Intellego, Brute, quem dicas; certe enim et boni ali-
quid adtulimus iuventuti, magnificentius quam fuerat
genus dicendi et ornatius; et nocuimus fortasse, quod
veteres orationes post nostras, non a me quidem —
meis enim illas antepono —, sed a plerisque legi sunt
desitae. Me numera, inquit, in plerisque; quamquam
video mihi multa legenda iam te auctore, quae antea
124 contemnebam. Atqui haec, inquam, de incestu laudata
oratio puerilis est locis multis: de amore, de tormentis,
de rumore loci sane inanes, verum tamen nondum
tritis nostrorum hominum auribus nec erudita civitate
tolerabiles. Scripsit etiam alia nonnulla et multa dixit
et illustria et in numero patronorum fuit, ut eum
33 mirer, cum et vita suppeditavisset et splendor ei non
125 defuisset, consulem non fuisse. Sed ecce in manibus
vir et praestantissimo ingenio et flagranti studio et
doctus a puero C. Gracchus. Noli enim putare quem-
quam, Brute, pleniorem aut uberiorem ad dicendum
fuisse. Et ille: Sic prorsus, inquit, existumo atque
istum de superioribus paene solum lego. Immo plane,
inquam, Brute, legas censeo. Damnum enim illius
immaturo interitu res Romanae Latinaeque litterae
126 fecerunt. Utinam non tam fratri pietatem quam patriae
praestare voluisset! Quam ille facile tali ingenio, diutius
si vixisset, vel paternam esset vel avitam gloriam con-
secutus! Eloquentia quidem nescio an habuisset parem
neminem. Grandis est verbis, sapiens sententiis genere
toto gravis. Manus extrema non accessit operibus
eius; praeclare inchoata multa, perfecta non plane.
Legendus, inquam, est hic orator, Brute, si quisquam
alius, iuventuti; non enim solum acuere, sed etiam
alere ingenium potest.

Huic successit aetati C. Galba, Servi illius elo- 127
quentissimi viri filius, P. Crassi eloquentis et iuris
periti gener. Laudabant hunc patres nostri, favebant
etiam propter patris memoriam, sed cecidit in cursu.
Nam rogatione Mamilia, Iugurthinae coniurationis
invidia, cum pro sese ipse dixisset, oppressus est.
Extat eius peroratio, qui epilogus dicitur; qui tanto
in honore pueris nobis erat, ut eum etiam edisceremus.
Hic, qui in collegio sacerdotum esset, primus post
Romam conditam iudicio publico est condemnatus. 34
P. Scipio, qui est in consulatu mortuus, non multum 128
ille quidem nec saepe dicebat, sed et Latine loquendo
cuivis erat par et omnes sale facetiisque superabat.
Eius conlega L. Bestia bonis initiis orsus tribunatus
— nam P. Popilium vi C. Gracchi expulsum sua
rogatione restituit —, vir et acer et non indisertus,
tristis exitus habuit consulatus. Nam invidiosa lege
[Mamilia quaestio] C. Galbam sacerdotem et quattuor
consulares L. Bestiam C. Catonem Sp. Albinum civem-
que praestantissimum L. Opimium, Gracchi inter-
fectorem, a populo absolutum, cum is contra populi
studium stetisset, Gracchani iudices sustulerunt. Huius 129
dissimilis in tribunatu reliquaque omni vita civis im-
probus C. Licinius Nerva non indisertus fuit. C. Fimbria
temporibus isdem fere, sed longius aetate provectus,
habitus est sane, ut ita dicam, lutulentus asper male-
dicus; genere toto paulo fervidior atque commotior,
diligentia tamen et virtute animi atque vita bonus
auctor in senatu; idem tolerabilis patronus nec rudis
in iure civili et cum virtute tum etiam ipso orationis
genere liber; cuius orationes pueri legebamus, quas
iam reperire vix possumus. Atque et acri ingenio et 130
sermone eleganti, valetudine incommoda C. Sextius
Calvinus fuit; qui etsi, cum remiserant dolores pedum,
non deerat in causis, tamen id non saepe faciebat.
Itaque consilio eius, cum volebant, homines utebantur,
patrocinio, cum licebat. Isdem temporibus M. Brutus,

in quo magnum fuit, Brute, dedecus generi vestro,
qui, cum tanto nomine esset patremque optimum
virum habuisset et iuris peritissimum, accusationem
factitaverit, ut Athenis Lycurgus. Is magistratus non
petivit, sed fuit accusator vehemens et molestus, ut
facile cerneres naturale quoddam stirpis bonum de-
131 generavisse vitio depravatae voluntatis. Atque eodem
tempore accusator de plebe L. Caesulenus fuit, quem
ego audivi iam senem, cum ab L. Sabellio multam
lege Aquilia [de iustitia] petivisset. Non fecissem
hominis paene infimi mentionem, nisi iudicarem qui
suspiciosius aut criminosius diceret audivisse me ne-
35 minem. Doctus etiam Graecis T. Albucius vel potius
plane Graecus. Loquor, ut opinor; sed licet ex ora-
tionibus iudicare. Fuit autem Athenis adulescens,
perfectus Epicurius evaserat, minime aptum ad dicen-
dum genus.

132 Iam Q. Catulus non antiquo illo more, sed hoc
nostro, nisi quid fieri potest perfectius, eruditus.
Multae litterae, summa non vitae solum atque naturae,
sed orationis etiam comitas, incorrupta quaedam Latini
sermonis integritas; quae perspici cum ex orationibus
eius potest tum facillime ex eo libro, quem de con-
sulatu et de rebus gestis suis conscriptum molli et
Xenophontio genere sermonis misit ad A. Furium
poetam, familiarem suum; qui liber nihilo notior est
133 quam illi tres, de quibus ante dixi, Scauri libri. Tum
Brutus: Mihi quidem, inquit, nec iste notus est nec
illi; — sed haec mea culpa est, numquam enim in
manus inciderunt — nunc autem et a te sumam et
conquiram ista posthac curiosius. Fuit igitur in Catulo
sermo Latinus; quae laus dicendi non mediocris ab
oratoribus plerisque neglecta est. Nam de sono vocis
et suavitate appellandarum litterarum, quoniam filium
cognovisti, noli expectare quid dicam. Quamquam filius
quidem non fuit in oratorum numero, sed non deerat
ei tamen in sententia dicenda cum prudentia tum

elegans quoddam et eruditum orationis genus. Nec 134
habitus est tamen pater ipse Catulus princeps in
numero patronorum, sed erat talis ut, cum quosdam
audires qui tum erant praestantes, videretur esse in-
ferior, cum autem ipsum audires sine comparatione,
non modo contentus esses, sed melius non quaereres.
Q. Metellus Numidicus et eius conlega M. Silanus 135
dicebant de re publica, quod esset illis viris et con-
sulari dignitati satis. M. Aurelius Scaurus non saepe
dicebat, sed polite; Latine vero in primis est eleganter
locutus. Quae laus eadem in A. Albino bene loquendi
fuit; nam flamen Albinus etiam in numero est habitus
disertorum. Q. etiam Caepio, vir acer et fortis, qui
fortuna belli crimini, invidia populi calamitati fuit. 36
Tum etiam C. L. Memmii fuerunt oratores mediocres, 136
accusatores acres atque acerbi; itaque in iudicium
capitis multos vocaverunt, pro reis non saepe dixerunt.
Sp. Thorius satis valuit in populari genere dicendi,
is qui agrum publicum vitiosa et inutili lege vectigali
levavit. M. Marcellus Aesernini pater non ille quidem
in patronis, sed et in promptis tamen et non inexer-
citatis ad dicendum fuit, ut filius eius P. Lentulus.
L. etiam Cotta praetorius in mediocrium oratorum 137
numero, dicendi non ita multum laude processerat,
sed de industria cum verbis tum etiam ipso sono
quasi subrustico persequebatur atque imitabatur anti-
quitatem.

Atque ego et in hoc ipso Cotta et in aliis pluri-
bus intellego me non ita disertos homines et rettulisse
in oratorum numerum et relaturum. Est enim pro-
positum conligere eos, qui hoc munere in civitate
functi sint, ut tenerent oratorum locum; quorum
quidem quae fuerit ascensio et quam in omnibus rebus
difficilis optimi perfectio atque absolutio ex eo quod
dicam existimari potest. Quam multi enim iam ora- 138
tores commemorati sunt et quam diu in eorum
enumeratione versamur, cum tamen spisse atque vix,

ut dudum ad Demosthenen et Hyperiden, sic nunc ad Antonium Crassumque pervenimus! Nam ego sic existimo, hos oratores fuisse maximos et in his primum cum Graecorum gloria Latine dicendi copiam aequatam.

37 Omnia veniebant Antonio in mentem; eaque suo
139 quaeque loco, ubi plurimum proficere et valere possent, ut ab imperatore equites pedites levis armatura, sic ab illo in maxume oportunis orationis partibus conlocabantur. Erat memoria summa, nulla meditationis suspicio; imparatus semper aggredi ad dicendum videbatur, sed ita erat paratus, ut iudices illo dicente non numquam viderentur non satis parati ad cavendum
140 fuisse. Verba ipsa non illa quidem elegantissimo sermone — itaque diligenter loquendi laude caruit neque tamen est admodum inquinate locutus —, sed illa, quae proprie laus oratoris est in verbis, — nam ipsum Latine loqui est illud quidem, ut paulo ante dixi, in magna laude ponendum, sed non tam sua sponte quam quod est a plerisque neglectum: non enim tam praeclarum est scire Latine quam turpe nescire, neque tam id mihi oratoris boni quam civis Romani proprium videtur; — sed tamen Antonius in verbis et eligendis, neque id ipsum tam leporis causa quam ponderis, et conlocandis et comprensione devinciendis nihil non ad rationem et tamquam ad artem dirigebat; verum multo magis hoc idem in sententiarum orna-
141 mentis et conformationibus. Quo genere quia praestat omnibus Demosthenes, idcirco a doctis oratorum est princeps iudicatus. *Σχήματα* enim quae vocant Graeci, ea maxume ornant oratorem eaque non tam in verbis pingendis habent pondus quam in inluminandis sen-
38 tentiis. Sed cum haec magna in Antonio tum actio singularis; quae si partienda est in gestum atque vocem, gestus erat non verba exprimens, sed cum sententiis congruens: manus humeri latera supplosio pedis status incessus omnisque motus [cum verbis

sententiisque consentiens]; vox permanens, verum sub-
rauca natura. Sed hoc vitium huic uni in bonum
convertebat. Habebat enim flebile quiddam [in que- 142
stionibus] aptumque cum ad fidem faciendam tum ad
misericordiam commovendam: ut verum videretur in
hoc illud, quod Demosthenen ferunt ei, qui quaesivisset
quid primum esset in dicendo, actionem; quid secun-
dum, idem et idem tertium respondisse. Nulla res
magis penetrat in animos eosque fingit format flectit
talisque oratores videri facit, qualis ipsi se videri volunt.

Huic alii parem esse dicebant, alii anteponebant 143
L. Crassum. Illud quidem certe omnes ita iudicabant,
neminem esse, qui horum altero utro patrono cuius-
quam ingenium requireret. Equidem quamquam An-
tonio tantum tribuo, quantum supra dixi, tamen Crasso
nihil statuo fieri potuisse perfectius. Erat summa
gravitas, erat cum gravitate iunctus facetiarum et ur-
banitatis oratorius, non scurrilis lepos, Latine loquendi
accurata et sine molestia diligens elegantia, in disse-
rendo mira explicatio; cum de iure civili, cum de
aequo et bono disputaretur, argumentorum et simili-
tudinum copia. Nam ut Antonius coniectura movenda 39
aut sedanda suspicione aut excitanda incredibilem vim 144
habebat: sic in interpretando, in definiendo, in expli-
canda aequitate nihil erat Crasso copiosius; idque cum
saepe alias tum apud centumviros in M'. Curi causa
cognitum est. Ita enim multa tum contra scriptum 145
pro aequo et bono dixit, ut hominem acutissimum
Q. Scaevolam et in iure, in quo illa causa vertebatur,
paratissimum obrueret argumentorum exemplorumque
copia; atque ita tum ab his patronis aequalibus et
iam consularibus causa illa dicta est, cum uterque ex
contraria parte ius civile defenderet, ut eloquentium
iuris peritissimus Crassus, iuris peritorum eloquentis-
simus Scaevola putaretur. Qui quidem cum peracutus
esset ad excogitandum quid in iure aut in aequo ve-
rum aut esset aut non esset, tum verbis erat ad rem

146 cum summa brevitate mirabiliter aptus. Quare sit
nobis orator in hoc interpretandi explanandi edisse-
rendi genere mirabilis, sic ut simile nihil viderim; in
augendo, in ornando, in refellendo magis existumator
40 metuendus quam admirandus orator. Verum ad Cras-
147 sum revertamur. Tum Brutus: Etsi satis, inquit, mihi
videbar habere cognitum Scaevolam ex iis rebus, quas
audiebam saepe ex C. Rutilio, quo utebar propter fa-
miliaritatem Scaevolae nostri, tamen ista mihi eius
dicendi tanta laus nota non erat; itaque cepi volupta-
tem tam ornatum virum tamque excellens ingenium
148 fuisse in nostra re publica. Hic ego: Noli, inquam,
Brute, existimare his duobus quicquam fuisse in nostra
civitate praestantius. Nam ut paulo ante dixi consul-
torum alterum disertissimum, disertorum alterum con-
sultissimum fuisse, sic in reliquis rebus ita dissimiles
erant inter sese, statuere ut tamen non posses, utrius
te malles similiorem. Crassus erat elegantium par-
cissimus, Scaevola parcorum elegantissimus; Crassus
in summa comitate habebat etiam severitatis satis,
Scaevolae multa in severitate non deerat tamen co-
149 mitas. Licet omnia hoc modo; sed vereor ne fingi
videantur haec, ut dicantur a me quodam modo; res
se tamen sic habet. Cum omnis virtus sit, ut vestra,
Brute, vetus Academia dixit, mediocritas, uterque ho-
rum medium quiddam volebat sequi; sed ita cadebat,
ut alter ex alterius laude partem, uterque autem suam
150 totam haberet. Tum Brutus: Cum ex tua oratione
mihi videor, inquit, bene Crassum et Scaevolam cogno-
visse, tum de te et de Ser. Sulpicio cogitans esse quam-
dam vobis cum illis similitudinem iudico. Quonam,
inquam, istuc modo? Quia mihi et tu videris, inquit,
tantum iuris civilis scire voluisse, quantum satis esset
oratori, et Servius eloquentiae tantum assumpsisse, ut
ius civile facile posset tueri; aetatesque vostrae, ut
41 illorum, nihil aut non fere multum differunt. Et ego:
151 De me, inquam, dicere nihil est necesse; de Servio

autem et tu probe dicis et ego dicam quod sentio.
Non enim facile quem dixerim plus studi quam illum
et ad dicendum et ad omnis bonarum rerum disci-
plinas adhibuisse. Nam et in isdem exercitationibus
ineunte aetate fuimus et postea una Rhodum ille etiam
profectus est, quo melior esset et doctior; et inde ut
rediit, videtur mihi in secunda arte primus esse ma-
luisse quam in prima secundus. Atque haud scio an
par principibus esse potuisset; sed fortasse maluit,
id quod est adeptus, longe omnium non eiusdem modo
aetatis, sed eorum etiam qui fuissent in iure civili
esse princeps. Hic Brutus: Ain tu? inquit. Etiamne 152
Q. Scaevolae Servium nostrum anteponis? Sic enim,
inquam, Brute, existimo, iuris civilis magnum usum
et apud Scaevolam et apud multos fuisse, artem in
hoc uno; quod numquam effecisset ipsius iuris scientia,
nisi eam praeterea didicisset artem, quae doceret rem
universam tribuere in partis, latentem explicare defi-
niendo, obscuram explanare interpretando, ambigua
primum videre, deinde distinguere, postremo habere
regulam, qua vera et falsa iudicarentur et quae quibus
propositis essent quaeque non essent consequentia.
Hic enim adtulit hanc artem omnium artium maxu- 153
mam quasi lucem ad ea, quae confuse ab aliis aut
respondebantur aut agebantur. Dialecticam mihi videris 42
dicere, inquit. Recte, inquam, intellegis; sed adiunxit
etiam et litterarum scientiam et loquendi elegantiam,
quae ex scriptis eius, quorum similia nulla sunt, fa-
cillime perspici potest. Cumque discendi causa duo- 154
bus peritissumis operam dedisset, L. Lucilio Balbo
C. Aquilio Gallo: Galli hominis acuti et exercitati
promptam et paratam in agendo et in respondendo
celeritatem subtilitate diligentiaque superavit; Balbi
docti et eruditi hominis in utraque re consideratam
tarditatem vicit expediendis conficiendisque rebus. Sic
et habet, quod uterque eorum habuit, et explevit,
quod utrique defuit. Itaque ut Crassus mihi videtur 155

sapientius fecisse quam Scaevola — hic enim causas studiose recipiebat, in quibus a Crasso superabatur; ille se consuli nolebat, ne qua in re inferior esset quam Scaevola —, sic Servius sapientissume, cum duae civiles artes ac forenses plurimum et laudis haberent et gratiae, perfecit ut altera praestaret omnibus, ex altera tantum assumeret, quantum esset et ad tuendum ius civile et ad optinendam consularem digni-
156 tatem satis. Tum Brutus: Ita prorsus, inquit, et antea putabam — audivi enim nuper eum studiose et frequenter Sami, cum ex eo ius nostrum pontificium, qua ex parte cum iure civili coniunctum esset, vellem cognoscere — et nunc meum iudicium multo magis confirmo testimonio et iudicio tuo; simul illud gaudeo, quod et aequalitas vestra et pares honorum gradus et artium studiorumque quasi finitima vicinitas tantum abest ab obtrectatione et invidia, quae solet lacerare plerosque, uti ea non modo non exulcerare vestram gratiam, sed etiam conciliare videatur. Quali enim te erga illum perspicio, tali illum in te voluntate
157 iudicioque cognovi. Itaque doleo et illius consilio et tua voce populum Romanum carere tam diu; quod cum per se dolendum est tum multo magis consideranti ad quos ista non tralata sint, sed nescio quo pacto devenerint. Hic Atticus: Dixeram, inquit, a principio, de re publica ut sileremus; itaque faciamus. Nam si isto modo volumus singulas res desiderare, non modo querendi sed ne lugendi quidem finem
43 reperiemus. Pergamus ergo, inquam, ad reliqua et
158 institutum ordinem persequamur. Paratus igitur veniebat Crassus, expectabatur, audiebatur; a principio statim, quod erat apud eum semper accuratum, expectatione dignus videbatur. Non multa iactatio corporis, non inclinatio vocis, nulla inambulatio, non crebra supplosio pedis; vehemens et interdum irata et plena iusti doloris oratio, multae et cum gravitate facetiae; quodque difficile est: idem et perornatus et

perbrevis; iam in altercando invenit parem neminem. 159
Versatus est in omni fere genere causarum; mature
in locum principum oratorum venit. Accusavit C. Car-
bonem eloquentissimum hominem admodum adulescens;
summam ingeni non laudem modo sed etiam admira-
tionem est consecutus. Defendit postea Liciniam vir- 160
ginem, cum annos XXVII natus esset. In ea ipsa
causa fuit eloquentissimus orationisque eius scriptas
quasdam partis reliquit. Voluit adulescens in colonia
Narbonensi causae popularis aliquid adtingere eamque
coloniam, ut fecit, ipse deducere; extat in eam legem
senior, ut ita dicam, quam aetas illa ferebat oratio.
Multae deinde causae; sed ita tacitus tribunatus ut,
nisi in eo magistratu cenavisset apud praeconem Gra-
nium idque nobis bis narravisset Lucilius, tribunum
plebis nesciremus fuisse. Ita prorsus, inquit Brutus; 161
sed ne de Scaevolae quidem tribunatu quicquam audi-
visse videor et eum conlegam Crassi credo fuisse.
Omnibus quidem aliis, inquam, in magistratibus, sed
tribunus anno post fuit eoque in Rostris sedente suasit
Serviliam legem Crassus; nam censuram sine Scaevola
gessit: eum enim magistratum nemo umquam Scaevo-
larum petivit. Sed haec Crassi cum edita oratio est,
quam te saepe legisse certo scio, quattuor et triginta
tum habebat annos totidemque annis mihi aetate prae-
stabat. His enim consulibus eam legem suasit, quibus
nati sumus, cum ipse esset Q. Caepione consule natus
et C. Laelio, triennio ipso minor quam Antonius.
Quod idcirco posui, ut dicendi Latine prima maturitas
in qua aetate extitisset posset notari et intellegeretur
iam ad summum paene esse perductam, ut eo nihil
ferme quisquam addere posset, nisi qui a philosophia, 44
a iure civili, ab historia fuisset instructior. Erit, in-
quit Brutus, aut iam est iste quem expectas? Nescio 162
inquam. Sed est etiam L. Crassi in consulatu pro
Q. Caepione † defensione iuncta non brevis ut lau-
datio, ut oratio autem brevis; postrema censoris

oratio, qua anno duodequinquagesimo usus est. In his omnibus inest quidam sine ullo fuco veritatis color; quin etiam comprensio et ambitus ille verborum, si sic *περίοδον* appellari placet, erat apud illum contractus et brevis, et in membra quaedam, quae *κῶλα*
163 Graeci vocant, dispertiebat orationem lubentius. Hoc loco Brutus: Quando quidem tu istos oratores, inquit, tanto opere laudas, vellem aliquid Antonio praeter illum de ratione dicendi sane exilem libellum, plura Crasso libuisset scribere: cum enim omnibus memoriam sui tum etiam disciplinam dicendi nobis reliquissent. Nam Scaevolae dicendi elegantiam satis ex iis
164 orationibus, quas reliquit, habemus cognitam. Et ego: Mihi quidem a pueritia quasi magistra fuit, inquam, illa in legem Caepionis oratio; in qua et auctoritas ornatur senatus, quo pro ordine illa dicuntur, et invidia concitatur in iudicum et in accusatorum factionem, contra quorum potentiam populariter tum dicendum fuit. Multa in illa oratione graviter, multa leniter, multa aspere, multa facete dicta sunt; plura etiam dicta quam scripta, quod ex quibusdam capitibus expositis nec explicatis intellegi potest. Ipsa illa censoria contra Cn. Domitium conlegam non est oratio, sed quasi capita rerum et orationis commentarium paulo plenius. Nulla est enim altercatio clamoribus umquam
165 habita maioribus. Et vero fuit in hoc etiam popularis dictio excellens; Antoni genus dicendi multo aptius iudiciis quam contionibus.

45 Hoc loco ipsum Domitium non relinquo. Nam etsi non fuit in oratorum numero, tamen pono satis in eo fuisse orationis atque ingeni, quo et magistratus personam et consularem dignitatem tueretur; quod idem de C. Caelio dixerim, industriam in eo summam fuisse summasque virtutes, eloquentiae tantum, quod esset in rebus privatis amicis eius, in re publica ipsius digni-
166 tati satis. Eodem tempore M. Herennius in mediocribus oratoribus Latine et diligenter loquentibus nu-

meratus est; qui tamen summa nobilitate hominem,
cognatione sodalitate conlegio, summa etiam eloquentia,
L. Philippum in consulatus petitione superavit. Eodem
tempore C. Claudius, etsi propter summam nobilitatem
et singularem potentiam magnus erat, tamen etiam
eloquentiae quandam mediocritatem adferebat. Eiusdem 167
fere temporis fuit eques Romanus C. Titius, qui meo
iudicio eo pervenisse videtur, quo potuit fere Latinus
orator sine Graecis litteris et sine multo usu pervenire.
Huius orationes tantum argutiarum, tantum exemplo-
rum, tantum urbanitatis habent, ut paene Attico stilo
scriptae esse videantur. Easdem argutias in tragoedias
satis ille quidem acute, sed parum tragice transtulit.
Quem studebat imitari L. Afranius poeta, homo per-
argutus, in fabulis quidem etiam, ut scitis, disertus.
Fuit etiam Q. Rubrius Varro, qui a senatu hostis cum 168
C. Mario iudicatus est, acer et vehemens accusator,
in eo genere sane probabilis. Doctus autem Graecis
litteris propinquus noster, factus ad dicendum, M. Gra-
tidius M. Antoni perfamiliaris, cuius praefectus cum
esset in Cilicia est interfectus; is qui accusavit C. Fim-
briam, M. Mari Gratidiani pater.

Atque etiam apud socios et Latinos oratores ha- 46
biti sunt Q. Vettius Vettianus e Marsis, quem ipse 169
cognovi, prudens vir et in dicendo brevis; Q. D. Valerii
Sorani, vicini et familiares mei, non tam in dicendo
admirabiles quam docti et Graecis litteris et Latinis;
C. Rusticelius Bononiensis, is quidem et exercitatus
et natura volubilis; omnium autem eloquentissimus
extra hanc urbem T. Betucius Barrus Asculanus, cuius
sunt aliquot orationes Asculi habitae; illa Romae
contra Caepionem nobilis sane, quoi orationi Caepionis
ore respondit Aelius, qui scriptitavit orationes multis,
orator ipse numquam fuit. Apud maiores autem no- 170
stros video disertissimum habitum ex Latio L. Papi-
rium Fregellanum Ti. Gracchi P. F. fere aetate; eius
etiam oratio est pro Fregellanis colonisque Latinis

habita in senatu. Tum Brutus: Quid tu igitur, inquit, tribuis istis externis quasi oratoribus? Quid censes, inquam, nisi idem quod urbanis? praeter unum, quod non est eorum urbanitate quadam quasi colorata oratio.
171 Et Brutus: Qui est, inquit, iste tandem urbanitatis color? Nescio inquam; tantum esse quemdam scio. Id tu, Brute, iam intelleges, cum in Galliam veneris; audies tum quidem etiam verba quaedam non trita Romae, sed haec mutari dediscique possunt; illud est maius, quod in vocibus nostrorum oratorum retinnit quiddam et resonat urbanius. Nec hoc in oratoribus
172 modo apparet, sed etiam in ceteris. Ego memini T. Tincam Placentinum hominem facetissimum cum familiari nostro Q. Granio praecone dicacitate certare. Eon, inquit Brutus, de quo multa Lucilius? Isto ipso; sed Tincam non minus multa ridicule dicentem Granius obruebat nescio quo sapore vernaculo; ut ego iam non mirer illud Theophrasto accidisse, quod dicitur, cum percontaretur ex anicula quadam quanti aliquid venderet et respondisset illa atque addidisset 'hospes, non pote minoris', tulisse eum moleste se non effugere hospitis speciem, quom aetatem ageret Athenis optimeque loqueretur omnium. Sic, ut opinor, in nostris est quidam urbanorum, sicut illic Atticorum sonus. Sed domum redeamus, id est ad nostros revertamur.

47 Duobus igitur summis, Crasso et Antonio, L. Phi-
173 lippus proxumus accedebat, sed longo intervallo tamen proxumus. Itaque eum, etsi nemo intercedebat qui se illi anteferret, neque secundum tamen neque tertium dixerim. Nec enim in quadrigis eum secundum numeraverim aut tertium, qui vix e carceribus exierit, cum palmam iam primus acceperit, nec in oratoribus, qui tantum absit a primo, vix ut in eodem curriculo esse videatur. Sed tamen erant ea in Philippo, quae qui sine comparatione illorum spectaret, satis magna diceret: summa libertas in oratione, multae facetiae; satis creber in reperiendis, solutus in explicandis

sententiis; erat etiam in primis, ut temporibus illis,
Graecis doctrinis institutus, in altercando cum aliquo
aculeo et maledicto facetus. Horum aetati prope con- 174
iunctus L. Gellius non tam vendibilis orator, quam
ut nescires quid ei deesset; nec enim erat indoctus
nec tardus ad excogitandum nec Romanarum rerum
immemor et verbis solutus satis; sed in magnos ora-
tores inciderat eius aetas; multam tamen operam amicis
et utilem praebuit, atque ita diu vixit, ut multarum
aetatum oratoribus implicaretur. Multum etiam in 175
causis versabatur isdem fere temporibus D. Brutus, is
qui consul cum Mamerco fuit, homo et Graecis doctus
litteris et Latinis. Dicebat etiam L. Scipio non im-
perite Gnaeusque Pompeius Sex. F. aliquem numerum
optinebat. Nam Sex. frater eius praestantissimum in-
genium contulerat ad summam iuris civilis et ad per-
fectam geometriae et rerum Stoicarum scientiam. †
Item in iure et ante hos M. Brutus et paulo post eum
C. Billienus homo per se magnus prope simili ratione
summus evaserat; qui consul factus esset, nisi in Ma-
rianos consulatus et in eas petitionis angustias inci-
disset. Cn. autem Octavi eloquentia, quae fuerat ante 176
consulatum ignorata, in consulatu multis contionibus
est vehementer probata. Sed ab eis, qui tantum in
dicentium numero, non in oratorum fuerunt, iam ad
oratores revertamur. Censeo, inquit Atticus; eloquentis
enim videbare, non sedulos velle conquirere.

Festivitate igitur et facetiis, inquam, C. Iulius 48
L. F. et superioribus et aequalibus suis omnibus prae- 177
stitit oratorque fuit minime ille quidem vehemens, sed
nemo unquam urbanitate, nemo lepore, nemo suavitate
conditior. Sunt eius aliquot orationes, ex quibus sicut
ex eiusdem tragoediis lenitas eius non sine nervis per-
spici potest. Eius aequalis P. Cethegus, cui de re pu- 178
blica satis suppeditabat oratio — totam enim tenebat
eam penitusque cognoverat; itaque in senatu consu-
larium auctoritatem adsequebatur —; sed in causis

publicis nihil, in privatis satis veterator videbatur.
Erat in privatis causis Q. Lucretius Vispillo et acutus
et iuris peritus; nam Ofella contionibus aptior quam
iudiciis. Prudens etiam T. Annius Velina et in eius
generis causis orator sane tolerabilis. In eodem ge-
nere causarum multum erat T. Iuventius nimis ille
quidem lentus in dicendo et paene frigidus, sed et
callidus et in capiendo adversario versutus et praeterea
nec indoctus et magna cum iuris civilis intellegentia.
179 Cuius auditor P. Orbius meus fere aequalis in dicendo
non nimis exercitatus, in iure autem civili non inferior
quam magister fuit. Nam T. Aufidius, qui vixit ad
summam senectutem, volebat esse similis horum erat-
que et bonus vir et innocens, sed dicebat parum; nec
sane plus frater eius M. Vergilius, qui tribunus plebis
L. Sullae imperatori diem dixit. Eius conlega P. Ma-
180 gius in dicendo paulo tamen copiosior. Sed omnium
oratorum sive rabularum, qui et plane indocti et in-
urbani aut rustici etiam fuerunt, quos quidem ego
cognoverim, solutissimum in dicendo et acutissimum
iudico nostri ordinis Q. Sertorium, equestris C. Gar-
gonium. Fuit etiam facilis et expeditus ad dicendum
et vitae splendore multo et ingenio sane probabili
T. Iunius L. F. tribunicius, quo accusante P. Sextius
praeter designatus damnatus est ambitus; is proces-
sisset honoribus longius, nisi semper infirma atque
etiam aegra valetudine fuisset.

49

181 Atque ego praeclare intellego me in eorum com-
memoratione versari qui nec habiti sint oratores neque
fuerint, praeteririque a me aliquot ex veteribus com-
memoratione aut laude dignos. Sed hoc quidem igno-
ratione; quid enim est superioris aetatis quod scribi
possit de eis, de quibus nulla monumenta loquuntur
nec aliorum nec ipsorum? de his autem, quos ipsi
vidimus, neminem fere praetermittimus [eorum quos
182 aliquando dicentis vidimus]. Volo enim sciri in tanta
et tam vetere re publica maxumis praemiis eloquentiae

propositis omnis cupisse dicere, non plurumos ausos
esse, potuisse paucos. Ego tamen ita de uno quoque
dicam, ut intellegi possit quem existimem clamatorem,
quem oratorem fuisse. Isdem fere temporibus aetate
inferiores paulo quam Iulius, sed aequales propemodum
fuerunt C. Cotta P. Sulpicius Q. Varius Cn. Pomponius
C. Curio L. Fufius M. Drusus P. Antistius; nec ulla
aetate uberior oratorum fetus fuit. Ex his Cotta et 183
Sulpicius cum meo iudicio tum omnium facile primas
tulerunt. Hic Atticus: Quo modo istuc dicis, inquit,
cum tuo iudicio tum omnium? Semperne in oratore
probando aut improbando volgi iudicium cum intelle-
gentium iudicio congruit? An alii probantur a multi-
tudine, alii autem ab iis qui intellegunt? Recte re-
quiris, inquam, Attice; sed audies ex me fortasse quod
non omnes probent. An tu, inquit, id laboras, si huic 184
modo Bruto probaturus es? Plane, inquam, Attice,
disputationem hanc de oratore probando aut impro-
bando multo malim tibi et Bruto placere, eloquentiam
autem meam populo probari velim. Et enim necesse
est, qui ita dicat, ut a multitudine probetur, eumdem
doctis probari. Nam quid in dicendo rectum sit aut
pravum ego iudicabo, si modo is sum, qui id possim
aut sciam iudicare; qualis vero sit orator ex eo, quod
is dicendo efficiet, poterit intellegi. Tria sunt enim, 185
ut quidem ego sentio, quae sint efficienda dicendo: ut
doceatur is, apud quem dicetur, ut delectetur, ut mo-
veatur vehementius. Quibus virtutibus oratoris horum
quidque efficiatur aut quibus vitiis orator aut non
adsequatur haec aut etiam in his labatur et cadat,
artifex aliquis iudicabit. Efficiatur autem ab oratore
necne, ut ii qui audiunt ita afficiantur ut orator velit,
volgi adsensu et populari adprobatione iudicari solet.
Itaque numquam de bono oratore aut non bono doctis
hominibus cum populo dissensio fuit. An censes, dum 50
illi viguerunt quos ante dixi, non eosdem gradus ora- 186
torum volgi iudicio et doctorum fuisse? De populo si

quem ita rogavisses: Quis est in hac civitate eloquentissimus? in Antonio et Crasso aut dubitaret aut hunc alius, illum alius diceret. Nemone Philippum tam suavem oratorem, tam gravem, tam facetum his anteferret, quem nosmet ipsi, qui haec arte aliqua volumus expendere, proximum illis fuisse diximus? Nemo profecto; id enim ipsum est summi oratoris summum
187 oratorem populo videri. Quare tibicen Antigenidas dixerit discipulo sane frigenti ad populum: *Mihi cane et Musis*; ego huic Bruto dicenti, ut solet, apud multitudinem, *Mihi cane et populo, mi Brute* dixerim, ut qui audient quid efficiatur, ego etiam cur id efficiatur intellegam. Credit eis quae dicuntur qui audit oratorem, vera putat, adsentitur probat, fidem facit
188 oratio: tu artifex quid quaeris amplius? Delectatur audiens multitudo et ducitur oratione et quasi voluptate quadam perfunditur: quid habes quod disputes? Gaudet dolet, ridet plorat, favet odit, contemnit invidet, ad misericordiam inducitur, ad pudendum, ad pigendum; irascitur mitigatur, sperat timet; haec perinde accidunt, ut eorum qui adsunt mentes verbis et sententiis et actione tractantur; quid est quod expectetur docti alicuius sententia? Quod enim probat multitudo, hoc idem doctis probandum est. Denique hoc specimen est popularis iudici, in quo numquam fuit populo cum
189 doctis intellegentibusque dissensio. Cum multi essent oratores in vario genere dicendi, quis unquam ex his excellere iudicatus est volgi iudicio, qui non idem a doctis probaretur? Quando autem dubium fuisset apud patres nostros eligendi cui patroni daretur optio quin aut Antonium optaret aut Crassum? Aderant multi alii; tamen utrum de his potius dubitasset aliquis, quin alterum nemo. Quid, adulescentibus nobis cum esset Cotta et Hortensius, num quis, quoi quidem eligendi potestas esset, quemquam his anteponebat?

51 Tum Brutus: Quid tu, inquit, quaeris alios? de te
190 ipso nonne quid optarent rei, quid ipse Hortensius

iudicaret videbamus? qui cum partiretur tecum causas, — saepe enim interfui — perorandi locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinquebat. Faciebat ille quidem, inquam, et mihi benivolentia, credo, ductus tribuebat omnia. Sed ego quae de me populi sit opinio nescio; de reliquis hoc adfirmo, qui volgi opinione disertissimi habiti sint, eosdem intellegentium quoque iudicio fuisse probatissimos. Nec enim posset idem 191
Demosthenes dicere, quod dixisse Antimachum clarum poetam ferunt: qui cum convocatis auditoribus legeret eis magnum illud, quod novistis, volumen suum et eum legentem omnes praeter Platonem reliquissent, Legam, inquit, nihilo minus: Plato enim mihi unus instar est centum milium. Et recte; poema enim reconditum paucorum adprobationem, oratio popularis adsensum volgi debet movere. At si eundem hunc Platonem unum auditorem haberet Demosthenes, cum esset relictus a ceteris, verbum facere non posset. Quid tu, Brute, posses, si te ut Curionem quondam 192
contio reliquisset? Ego vero, inquit ille, ut me tibi indicem, in eis etiam causis, in quibus omnis res nobis cum iudicibus est, non cum populo, tamen si a corona relictus sim, non queam dicere. Ita se, inquam, res habet. Ut, si tibiae inflatae non referant sonum, abiciendas eas sibi tibicen putet, sic oratori populi aures tamquam tibiae sunt; eae si inflatum non recipiunt — aut si auditor omnino tamquam equus non facit, agitandi finis faciendus est. Hoc tamen interest, quod 52
volgus interdum non probandum oratorem probat, sed 193
probat sine comparatione; cum a mediocri aut etiam a malo delectatur, eo est contentus; esse melius non sentit, illud quod est, qualecumque est, probat. Tenet enim aures vel mediocris orator, sit modo aliquid in eo; nec res ulla plus apud animos hominum quam ordo et ornatus orationis valet. Quare quis ex po- 194
pulo, cum Q. Scaevolam pro M. Coponio dicentem audiret in ea causa, de qua ante dixi, quicquam po-

litius aut elegantius aut omnino melius aut expec-
195 taret aut posse fieri putaret? Cum is hoc probare
vellet, M'. Curium, cum ita heres institutus esset, 'si
pupillus ante mortuus esset quam in suam tutelam
venisset', pupillo non nato heredem esse non posse:
quid ille non dixit de testamentorum iure? de antiquis
formulis? quem ad modum scribi oportuisset, si etiam
196 filio non nato heres institueretur? quam captiosum
esse populo, quod scriptum esset neglegi et opinione
quaeri voluntates et interpretatione disertorum scripta
197 simplicium hominum pervertere? Quam ille multa de
auctoritate patris sui, qui semper ius illud esse de-
fenderat? quam omnino multa de conservando iure
civili? Quae quidem omnia cum perite et scienter
tum [ita] breviter et presse et satis ornate et per-
eleganter diceret, quis esset in populo, qui aut expec-
53 taret aut fieri posse quicquam melius putaret? At
vero, ut contra Crassus ab adulescente delicato, qui
in litore ambulans scalmum repperisset ob eamque
rem aedificare navem concupivisset, exorsus est, simi-
liter Scaevolam ex uno scalmo captionis centumvirale
iudicium hereditatis effecisse: hoc ille initio, consecutis
multis eiusdem generis sententiis, delectavit animosque
omnium qui aderant in hilaritatem a severitate tra-
duxit; quod est unum ex tribus, quae dixi ab oratore
effici debere. Deinde hoc voluisse eum, qui testa-
mentum fecisset, hoc sensisse, quoquo modo filius non
esset, qui in suam tutelam veniret, sive non natus
sive ante mortuus, Curius heres ut esset; ita scribere
plerosque et id valere et valuisse semper. Haec et
multa eiusmodi dicens fidem faciebat; quod est ex
198 tribus oratoris officiis alterum. Deinde aequum bo-
num, testamentorum sententias voluntatesque tutatus
est: quanta esset in verbis captio cum in ceteris rebus
tum in testamentis, si neglegerentur voluntates; quan-
tam sibi potentiam Scaevola adsumeret, si nemo aude-
ret testamentum facere postea nisi de illius sententia.

Haec cum graviter tum ab exemplis copiose, tum varie, tum etiam ridicule et facete explicans eam admirationem adsensionemque commovit, dixisse ut contra nemo videretur; — hoc erat oratoris officium partitione tertium, genere maxumum. Hic ille de populo iudex, qui separatim alterum admiratus esset, idem audito altero iudicium suum contemneret; at vero intellegens et doctus audiens Scaevolam sentiret esse quoddam uberius dicendi genus et ornatius. Ab utroque autem causa perorata si quaereretur, uter praestaret orator, numquam profecto sapientis iudicium a iudicio volgi discreparet. Qui praestat igitur intellegens imperito? 54
Magna re et difficili; si quidem magnum est scire, 199
quibus rebus efficiatur amittaturve dicendo illud quidquid est, quod aut effici dicendo oportet aut amitti non oportet. Praestat etiam illo doctus auditor indocto, quod saepe, cum oratores duo aut plures populi iudicio probantur, quod dicendi genus optumum sit intellegit. Nam illud, quod populo non probatur, ne intellegenti quidem auditori probari potest. Ut enim ex nervorum sono in fidibus quam scienter ei pulsi sint intellegi solet: sic ex animorum motu cernitur quid tractandis his perficiat orator. Itaque intellegens 200
dicendi existumator, non adsidens et adtente audiens, sed uno aspectu et praeteriens de oratore saepe iudicat. Videt oscitantem iudicem, loquentem cum altero, non numquam etiam circulantem, mittentem ad horas, quaesitorem ut dimittat rogantem: intellegit oratorem in ea causa non adesse, qui possit animis iudicum admovere orationem tamquam fidibus manum. Idem si praeteriens aspexerit erectos intuentis iudices, ut aut doceri de re idque etiam voltu probare videantur, aut ut avem cantu aliquo sic illos viderit oratione quasi suspensos teneri aut, id quod maxime opus est, misericordia odio motu animi aliquo perturbatos esse vehementius: ea si praeteriens, ut dixi, aspexerit, si nihil audiverit, tamen oratorem versari in illo iudicio

et opus oratorium fieri aut perfectum iam esse profecto intelleget.

55 Cum haec disseruissem, uterque adsensus est; et
201 ego tamquam de integro ordiens: Quando igitur, inquam, a Cotta et Sulpicio haec omnis fluxit oratio, cum hos maxume iudicio illorum hominum et illius aetatis dixissem probatos, revortar ad eos ipsos; tum reliquos, ut institui, deinceps persequar. Quoniam ergo oratorum bonorum — hos enim quaerimus — duo genera sunt, unum attenuate presseque, alterum sublate ampleque dicentium; etsi id melius est quod splendidius et magnificentius, tamen in bonis omnia,
202 quae summa sunt, iure laudantur. Sed cavenda est presso illi oratori inopia et ieiunitas, amplo autem inflatum et corruptum orationis genus. Inveniebat igitur acute Cotta, dicebat pure ac solute; et ut ad infirmitatem laterum perscienter contentionem omnem remiserat, sic ad virium imbecillitatem dicendi accommodabat genus. Nihil erat in eius oratione nisi sincerum, nihil nisi siccum atque sanum; illudque maxumum, quod cum contentione orationis flectere animos iudicum vix posset nec omnino eo genere diceret, tractando tamen impellebat, ut idem facerent a se
203 commoti quod a Sulpicio concitati. Fuit enim Sulpicius vel maxume omnium, quos quidem ego audiverim, grandis et, ut ita dicam, tragicus orator. Vox cum magna tum suavis et splendida; gestus et motus corporis ita venustus, ut tamen ad forum, non ad scaenam institutus videretur; incitata et volubilis nec ea redundans tamen nec circumfluens oratio. Crassum hic volebat imitari; Cotta malebat Antonium; sed ab
204 hoc vis aberat Antoni, Crassi ab illo lepos. O magnam, inquit, artem! Brutus: si quidem istis, cum summi essent oratores, duae res maxumae altera alteri defuit.
56 Atque in his oratoribus illud animadvertendum est, posse esse summos, qui inter se sint dissimiles. Nihil enim tam dissimile quam Cotta Sulpicio, et uterque

aequalibus suis plurimum praestitit. Quare hoc doc-
toris intellegentis est videre, quo ferat natura sua
quemque, et ea duce utentem sic instituere, ut Iso-
cratem in acerrimo ingenio Theopompi et lenissimo
Ephori dixisse traditum est, alteri se calcaria adhibere
alteri frenos. Sulpici orationes quae feruntur, eas 205
post mortem eius scripsisse P. Cannutius putatur
aequalis meus, homo extra nostrum ordinem meo iu-
dicio disertissimus. Ipsius Sulpici nulla oratio est,
saepeque ex eo audivi, cum se scribere neque con-
suesse neque posse diceret. Cottae pro se lege Varia
quae inscribitur, eam L. Aelius scripsit Cottae rogatu.
Fuit is omnino vir egregius et eques Romanus cum
primis honestus idemque eruditissimus et Graecis lit-
teris et Latinis, antiquitatisque nostrae et in inventis
rebus et in actis scriptorumque veterum litterate pe-
ritus. Quam scientiam Varro noster acceptam ab illo
auctamque per sese, vir ingenio praestans omnique
doctrina, pluribus et inlustrioribus litteris explicavit.
Sed idem Aelius Stoicus esse voluit, orator autem nec 206
studuit umquam nec fuit. Scribebat tamen orationes,
quas alii dicerent; ut Q. Metello † F., ut Q. Caepioni,
ut Q. Pompeio Rufo, quamquam is etiam ipse scripsit
eas, quibus pro se est usus, sed non sine Aelio. His 207
enim scriptis etiam ipse interfui, cum essem apud
Aelium adulescens eumque audire perstudiose solerem.
Cottam autem miror, summum ipsum oratorem mi-
nimeque ineptum Aelianas levis oratiunculas voluisse
existimari suas. His duobus eiusdem aetatis adnume- 57
rabatur nemo tertius, sed mihi placebat Pomponius
maxime, vel dicam, minime displicebat. Locus erat
omnino in maxumis causis praeter eos, de quibus
supra dixi, nemini, propterea quod Antonius, qui ma-
xume expetebatur, facilis in causis recipiendis erat;
fastidiosior Crassus, sed tamen recipiebat. Horum qui
neutrum habebat, confugiebat ad Philippum fere aut
ad Caesarem; † Cotta Sulpicius expetebantur. Ita ab

his sex patronis causae inlustres agebantur; neque tam multa, quam nostra aetate iudicia fiebant, neque hoc quod nunc fit, ut causae singulae defenderentur
208 a pluribus, quo nihil est vitiosius. Respondemus iis, quos non audivimus: in quo primum saepe aliter est dictum aliter ad nos relatum; deinde magni interest coram videre me, quem ad modum adversarius de quaque re adseveret, maxime autem, quem ad modum quaeque res audiatur. Sed nil vitiosius quam, cum unum corpus debeat esse defensionis, nasci de integro causam, cum
209 sit ab altero perorata. Omnium enim causarum unum est naturale principium, una peroratio; reliquae partes quasi membra suo quaeque loco locata suam et vim et dignitatem tenent. Cum autem difficile sit in longa oratione non aliquando aliquid ita dicere, ut sibi ipse non conveniat, quanto difficilius cavere, ne quid dicas, quod non conveniat eius orationi, qui ante te dixerit? Sed quia et labor multo maior est totam causam quam partem dicere et quia plures ineuntur gratiae, si uno tempore dicas pro pluribus, idcirco hanc consuetudinem lubenter adscivimus.

58
210 Erant tamen, quibus videretur illius aetatis tertius Curio, quia splendidioribus fortasse verbis utebatur et quia Latine non pessume loquebatur, usu credo aliquo domestico. Nam litterarum admodum nihil sciebat; sed magni interest quos quisque audiat cotidie domi, quibuscum loquatur a puero, quemadmodum patres,
211 paedagogi, matres etiam loquantur. Legimus epistulas Corneliae matris Gracchorum: apparet, filios non tam in gremio educatos quam in sermone matris. Auditus est nobis Laeliae C. F. saepe sermo: ergo illam patris elegantia tinctam vidimus et filias eius Mucias ambas, quarum sermo mihi fuit notus, et neptes Licinias, quas nos quidem ambas, hanc vero Scipionis etiam tu, Brute, credo, aliquando audisti loquentem. Ego vero ac lubenter quidem, inquit Brutus; et eo lubentius, quod
212 L. Crassi erat filia. Quid Crassum, inquam, illum

censes, istius Liciniae filium, Crassi testamento qui
fuit adoptatus? Summo iste quidem dicitur ingenio
fuisse, inquit; et vero hic Scipio, conlega meus, mihi
sane bene et loqui videtur et dicere. Recte, inquam,
iudicas, Brute. Et enim istius genus est ex ipsius sa-
pientiae stirpe generatum. Nam et de duobus avis
iam diximus, Scipione et Crasso, et de tribus proavis,
Q. Metello, cuius quattuor filii, P. Scipione, qui ex
dominatu Ti. Gracchi privatus in libertatem rem pu-
blicam vindicavit, Q. Scaevola augure, qui peritissimus
iuris idemque percomis est habitus. Iam duorum ab- 213
avorum quam est inlustre nomen, P. Scipionis, qui
bis consul fuit, qui est Corculum dictus, alterius om-
nium sapientissimi, C. Laeli. — O generosam, inquit,
stirpem et tanquam in unam arborem plura genera,
sic in istam domum multorum insitam [atque inlumi-
natam] sapientiam! — Similiter igitur suspicor, ut 59
conferamus parva magnis, Curionis, etsi pupillus re-
lictus est, patrio fuisse instituto puro sermone adsue-
factam domum; et eo magis hoc iudico, quod neminem
ex his quidem, qui aliquo in numero fuerunt, cognovi
in omni genere honestarum artium tam indoctum, tam
rudem. Nullum ille poetam noverat, nullum legerat 214
oratorem, nullam memoriam antiquitatis conlegerat;
non publicum ius, non privatum et civile cognoverat.
Quamquam id quidem fuit etiam in aliis et magnis
quidem oratoribus, quos parum his instructos artibus
vidimus, ut Sulpicium, ut Antonium. Sed ei tamen
unum illud habebant dicendi opus elaboratum; idque
cum constaret ex quinque notissimis partibus, nemo
in aliqua parte earum omnino nihil poterat: in qua-
cumque enim una plane clauderet, orator esse non
posset; sed tamen alius in alia excellebat magis. Re- 215
periebat quid dici opus esset et quo modo praeparari
et quo loco locari, memoriaque ea comprendebat An-
tonius, excellebat autem actione; erant[que] ei quaedam
ex his paria cum Crasso, quaedam etiam superiora;

at Crassi magis nitebat oratio. Nec vero Sulpicio
neque Cottae dicere possumus neque cuiquam bono
oratori rem ullam ex illis quinque partibus plane at-
216 que omnino defuisse. Itaque in Curione hoc verissime
iudicari potest, nulla re una magis oratorem commen-
dari quam verborum splendore et copia. Nam cum
tardus in cogitando tum in struendo dissipatus fuit.
60 Reliqua duo sunt, agere et meminisse: in utroque
cachinnos inridentium commovebat. Motus erat is,
quem et C. Iulius in perpetuum notavit, cum ex eo
in utramque partem toto corpore vacillante quaesivit,
quis loqueretur e luntre, et Cn. Sicinius homo im-
purus, sed admodum ridiculus, — neque aliud in eo
217 oratoris simile quicquam. Is cum tribunus plebis Cu-
rionem et Octavium consules produxisset Curioque
multa dixisset sedente Cn. Octavio conlega, qui de-
vinctus erat fasciis et multis medicamentis propter
dolorem artuum delibutus, 'numquam', inquit, 'Octavi,
conlegae tuo gratiam referes: qui nisi se suo more
iactavisset, hodie te istic muscae comedissent'. Me-
moria autem ita fuit nulla, ut aliquotiens, tria cum
proposuisset, aut quartum adderet aut tertium quae-
reret; qui in iudicio privato vel maxumo, cum ego
pro Titinia Cottae peroravissem, ille contra me pro
Ser. Naevio diceret, subito totam causam oblitus
est idque veneficiis et cantionibus Titiniae factum
218 esse dicebat. Magna haec immemoris ingeni signa;
sed nihil turpius quam quod etiam in scriptis obli-
viscebatur quid paulo ante posuisset, ut in eo libro,
ubi se exeuntem e senatu et cum Pansa nostro et
cum Curione filio conloquentem facit [cum senatum
Caesar consul habuisset] omnisque ille sermo ductus
est e percontatione fili quid in senatu esset actum.
In quo multis verbis cum inveheretur in Caesarem
Curio disputatioque esset inter eos, ut est consuetudo
dialogorum, cum sermo esset institutus senatu misso,
quem senatum Caesar consul habuisset, reprendit eas

res, quas idem Caesar anno post et deinceps reliquis 61
annis administravisset in Gallia. Tum Brutus admirans: 219
Tantamne fuisse oblivionem, inquit, in scripto prae-
sertim, ut ne legens quidem unquam senserit quantum
flagiti commisisset? Quid autem, inquam, Brute,
stultius quam, si ea vituperare volebat quae vituperavit,
non eo tempore instituere sermonem, cum illarum
rerum iam tempora praeterissent? Sed ita totus errat,
ut in eodem sermone dicat in senatum se Caesare
consule non accedere, et id dicat ipso consule exiens
e senatu. Iam, qui hac parte animi, quae custos est
ceterarum ingeni partium, tam debilis esset, ut ne in
scripto quidem meminisset quid paulo ante posuisset,
huic minime mirum est ex tempore dicenti solitam
effluere mentem. Itaque cum ei nec officium deesset 220
et flagraret studio dicendi, perpaucae ad eum causae
deferebantur. Orator autem vivis eius aetatis aequali-
bus proxumus optimis numerabatur propter verborum
bonitatem, ut ante dixi, et expeditam ac profluentem
quodam modo celeritatem. Itaque eius orationes aspi-
ciendas tamen censeo. Sunt illae quidem languidiores,
verum tamen possunt augere et quasi alere id bonum,
quod in illo mediocriter fuisse concedimus: quod
habet tantam vim, ut solum sine aliis in Curione
speciem oratoris alicuius effecerit. Sed ad instituta
redeamus.

62
In eodem igitur numero eiusdem aetatis C. Carbo 221
fuit illius eloquentissimi viri filius. Non satis acutus
orator, sed tamen orator numeratus est. Erat in verbis
gravitas et facile dicebat et auctoritatem naturalem
quamdam habebat oratio. Acutior Q. Varius rebus
inveniendis nec minus verbis expeditus; fortis vero
actor et vehemens et verbis nec inops nec abiectus
et quem plane oratorem dicere auderes, Cn. Pomponius
lateribus pugnans, incitans animos, acer acerbus cri-
minosus. Multum ab his aberat L. Fufius, tamen ex 222
accusatione M' Aquili diligentiae fructum ceperat.

Nam M. Drusum tuum magnum avunculum, gravem
oratorem ita dumtaxat cum de re publica diceret,
L. autem Lucullum etiam acutum, patremque tuum,
Brute, iuris quoque et publici et privati sane peritum,
M. Lucullum, M. Octavium Cn. F., qui tantum auctori-
tate dicendoque valuit, ut legem Semproniam frumen-
tariam populi frequentis suffragiis abrogaverit, Cn.
Octavium M. F., M. Catonem patrem, Q. etiam Catulum
filium abducamus ex acie, id est a iudiciis, et in prae-
sidiis rei publicae, cui facile satis facere possint, col-
223 locemus. Eodem Q. Caepionem referrem, nisi nimis
equestri ordini deditus a senatu dissedisset. Cn. Car-
bonem M. Marium et ex eodem genere compluris
minime dignos elegantis conventus auribus aptissimos
cognovi turbulentis contionibus. Quo in genere, ut in
his perturbem aetatum ordinem, nuper L. Quinctius
fuit; aptior etiam Palicanus auribus imperitorum.
224 Et quoniam huius generis facta mentio est: seditio-
sorum omnium post Gracchos L. Appuleius Saturninus
eloquentissimus visus est; magis specie tamen et motu
atque ipso amictu capiebat homines quam aut dicendi
copia aut mediocritate prudentiae. Longe autem post
natos homines improbissimus C. Servilius Glaucia, sed
peracutus et callidus cum primisque ridiculus. Is ex
summis et fortunae et vitae sordibus in praetura
consul factus esset, si rationem eius haberi licere
iudicatum esset. Nam et plebem tenebat et equestrem
ordinem beneficio legis devinxerat. Is praetor eodem
die, quo Sarturninus tribunus plebis, Mario et Flacco
consulibus publice est interfectus; homo simillimus
Atheniensis Hyperboli, cuius improbitatem veteres
225 Atticorum comoediae notaverunt. Quos Sex. Titius
consecutus homo loquax sane et satis acutus, sed tam
solutus et mollis in gestu, ut saltatio quaedam nasce-
retur, cui saltationi Titius nomen esset. Ita cavendum
est ne quid in agendo dicendove facias, cuius imitatio
63 rideatur. Sed ad paulo superiorem aetatem revecti

sumus; nunc ad eam, de qua aliquantum sumus locuti,
revertamur.

Coniunctus igitur Sulpici aetati P. Antistius fuit, 226
rabula sane probabilis, qui multos cum tacuisset
annos neque contemni solum, sed inrideri etiam solitus
esset, in tribunatu primum contra C. Iuli illam con-
sulatus petitionem extraordinariam veram causam
agens est probatus; et eo magis, quod eandem causam
cum ageret eius conlega ille ipse Sulpicius, hic plura
et acutiora dicebat. Itaque post tribunatum primo
multae ad eum causae, deinde omnes maxumae quae-
cumque erant deferebantur. Rem videbat acute, com- 227
ponebat diligenter, memoria valebat; verbis non ille
quidem ornatis utebatur, sed tamen non abiectis;
expedita autem erat et perfacile currens oratio; et
erat eius quidam tamquam habitus non inurbanus;
actio paulum cum vitio vocis tum etiam ineptiis clau-
dicabat. Hic temporibus floruit iis, quibus inter pro-
fectionem reditumque L. Sullae sine iure fuit et sine
ulla dignitate res publica; hoc etiam magis probabatur,
quod erat ab oratoribus quaedam in foro solitudo.
Sulpicius occiderat, Cotta aberat et Curio, vivebat e
reliquis patronis eius aetatis nemo praeter Carbonem
et Pomponium, quorum utrumque facile superabat. 64
Inferioris autem aetatis erat proxumus L. Sisenna, 228
doctus vir et studiis optimis deditus, bene Latine
loquens, gnarus rei publicae, non sine facetiis, sed
neque laboris multi nec satis versatus in causis;
interiectusque inter duas aetates Hortensi et Sulpici
nec maiorem consequi poterat et minori necesse erat
cedere. Huius omnis facultas ex historia ipsius per-
spici potest, quae cum facile omnis vincat superiores,
tum indicat tamen quantum absit a summo quamque
genus hoc scriptionis nondum sit satis Latinis litteris
inlustratum. Nam Q. Hortensi admodum adulescentis
ingenium ut Phidiae signum simul aspectum et pro-
batum est. Is L. Crasso Q. Scaevola consulibus 229

primum in foro dixit et apud hos ipsos quidem consules, et cum eorum qui adfuerunt, tum ipsorum consulum, qui omnis intellegentia anteibant, iudicio discessit probatus. Undeviginti annos natus erat eo tempore, est autem L. Paulo C. Marcello consulibus mortuus: ex quo videmus eum in patronorum numero annos quattuor et quadraginta fuisse. Hoc de oratore paulo post plura dicemus; hoc autem loco voluimus aetatem eius in disparem oratorum aetatem includere. Quamquam id quidem omnibus usu venire necesse fuit, quibus paulo longior vita contigit, ut et cum multo maioribus natu quam essent ipsi et cum aliquanto minoribus compararentur. Ut Accius isdem aedilibus ait se et Pacuvium docuisse fabulam, quom ille octo-
230 ginta, ipse triginta annos natus esset: sic Hortensius non cum suis aequalibus solum, sed et mea cum aetate et cum tua, Brute, et cum aliquanto superiore coniungitur, si quidem et Crasso vivo dicere solebat et magis iam etiam vigebat cum Antonio et Philippo iam sene pro Cn. Pompei bonis dicens in illa causa, adulescens cum esset, princeps fuit et in eorum, quos in Sulpici aetate posui, numerum facile pervenerat et suos inter aequalis M. Pisonem M. Crassum Cn. Lentulum P. Lentulum Suram longe praestitit et me adulescentem nactus octo annis minorem quam erat ipse multos annos in studio eiusdem laudis exercuit
65 et tecum simul, sicut ego pro multis, sic ille pro
231 Appio Claudio dixit paulo ante mortem. Vides igitur, ut ad te oratorem, Brute, pervenerimus tam multis inter nostrum tuumque initium dicendi interpositis oratoribus; ex quibus, quoniam in hoc sermone nostro statui neminem eorum qui viverent nominare, ne vos curiosius eliceretis ex me quid de quoque iudicarem, eos qui iam sunt mortui nominabo. Tum Brutus: Non est, inquit, ista causa quam dicis, quam ob rem de iis qui vivunt nihil velis dicere. Quaenam igitur, inquam, est? Vereri te, inquit, arbitror ne per nos hic

sermo tuus emanet et ii tibi suscenseant, quos praeterieris. Quid? vos, inquam, tacere non poteritis? Nos quidem, inquit, facillime; sed tamen te arbitror malle ipsum tacere quam taciturnitatem nostram experiri. Tum ego: Vere tibi, inquam, Brute, dicam. 232
Non me existimavi in hoc sermone usque ad hanc aetatem esse venturum; sed ita traxit ordo aetatum orationem, ut iam ad minores etiam pervenerim. Interpone igitur, inquit, si quos videtur; deinde redeamus ad te et ad Hortensium. Immo vero, inquam, ad Hortensium; de me alii dicent, si qui volent. Minime vero, inquit. Nam etsi me facile omni tuo sermone tenuisti, tamen is mihi longior videtur, quod propero audire de te; nec vero tam de virtutibus dicendi tuis, quae cum omnibus tum certe mihi notissimae sunt, quam quod gradus tuos et quasi processus dicendi studeo cognoscere. Geretur, inquam, tibi mos, 233
quoniam me non ingeni praedicatorem esse vis, sed laboris mei. Verum interponam, ut placet, alios et a M. Crasso, qui fuit aequalis Hortensi, exordiar.

Is igitur mediocriter a doctrina instructus, an- 66
gustius etiam a natura, labore et industria et quod adhibebat ad optinendas causas curam etiam et gratiam, in principibus patronis aliquot annos fuit. In huius oratione sermo Latinus erat, verba non abiecta, res compositae diligenter, nullus flos tamen neque lumen ullum, animi magna, vocis parva contentio, omnia fere ut similiter atque uno modo dicerentur. Nam huius aequalis et inimicus C. Fimbria non ita diu iactare se potuit; qui omnia magna voce dicens verborum sane bonorum cursu quodam incitato ita furebat tamen, ut mirarere tam alias res agere populum, ut esset insano inter disertos locos. Cn. autem 234
Lentulus multo maiorem opinionem dicendi actione faciebat, quam quanta in eo facultas erat; qui cum esset nec peracutus, quamquam et ex facie et ex vultu videbatur, nec abundans verbis, etsi fallebat in eo ipso:

sic intervallis exclamationibus, voce suavi et canora,
† admirando inridebat, calebat in agendo, ut ea quae
deerant non desiderarentur. Ita, tanquam Curio copia
nonnulla verborum, nullo alio bono, tenuit oratorum
235 locum: sic Lentulus ceterarum virtutum dicendi medio-
critatem actione occultavit, in qua excellens fuit.
Nec multo secus P. Lentulus, cuius et excogitandi et
loquendi tarditatem tegebat formae dignitas, corporis
motus plenus et artis et venustatis, vocis et suavitas
67 et magnitudo. Sic in hoc nihil praeter actionem fuit,
236 cetera etiam minora quam in superiore. M. Piso
quidquid habuit, habuit ex disciplina maxumeque ex
omnibus, qui ante fuerunt, Graecis doctrinis eruditus
fuit. Habuit a natura genus quoddam acuminis, quod
etiam arte limaverat, quod erat in reprehendendis
verbis versutum et sollers, sed saepe stomachosum,
non numquam frigidum, interdum etiam facetum.
Is laborem [quasi cursum] forensem diutius non tulit,
quod et corpore erat infirmo et hominum ineptias ac
stultitias, quae devorandae nobis sunt, non ferebat
iracundiusque respuebat sive morose, ut putabatur,
sive ingenuo liberoque fastidio. Is cum satis floruisset
adulescens, minor haberi est coeptus postea. Deinde
ex virginum iudicio magnam laudem est adeptus et
ex eo tempore quasi revocatus in cursum tenuit locum
tam diu, quam ferre potuit laborem; postea quantum
237 detraxit ex studio, tantum amisit ex gloria. P. Murena
mediocri ingenio, sed magno studio rerum veterum,
litterarum et studiosus et non imperitus, multae in-
dustriae et magni laboris fuit. C. Censorinus Graecis
litteris satis doctus, quod proposuerat explicans ex-
pedite, non invenustus actor, sed iners et inimicus
fori. L. Turius parvo ingenio, sed multo labore,
quoquo modo poterat, saepe dicebat; itaque ei paucae
238 centuriae ad consulatum defuerunt. C. Macer auctori-
tate semper eguit, sed fuit patronus propemodum
diligentissimus. Huius si vita, si mores, si vultus

denique non omnem commendationem ingeni everteret, maius nomen in patronis fuisset. Non erat abundans, non inops tamen; non valde nitens, non plane horrida oratio; vox gestus et omnis actio sine lepore; at in inveniendis componendisque rebus mira accuratio, ut non facile in ullo diligentiorem maioremque cognoverim, sed eam ut citius veteratoriam quam oratoriam diceres. Hic etsi etiam in publicis causis probabatur, tamen 68 in privatis inlustriorem optinebat locum. C. deinde 239 Piso statarius et sermonis plenus orator, minime ille quidem tardus in excogitando, verum tamen vultu et simulatione multo etiam acutior quam erat videbatur. Nam eius aequalem M'. Glabrionem bene institutum avi Scaevolae diligentia socors ipsius natura neglegensque tardaverat. Etiam L. Torquatus elegans in dicendo, in existimando admodum prudens, toto genere perurbanus. Meus autem aequalis Cn. Pompeius vir ad omnia summa natus maiorem dicendi gloriam habuisset, nisi eum maioris gloriae cupiditas ad bellicas laudes abstraxisset. Erat oratione satis amplus, rem prudenter videbat; actio vero eius habebat et in voce magnum splendorem et in motu summam dignitatem. Noster 240 item aequalis D. Silanus vitricus tuus studi ille quidem habuit non multum, sed acuminis et orationis satis. Q. Pompeius A. F., qui Bithynicus dictus est, biennio quam nos fortasse maior, summo studio dicendi multaque doctrina, incredibili labore atque industria; quod scire possum: fuit enim mecum et cum M. Pisone cum amicitia tum studiis exercitationibusque coniunctus. Huius actio non satis commendabat orationem; in hac enim satis erat copiae, in illa autem leporis parum. 241 Erat eius aequalis P. Autronius voce peracuta atque magna nec alia re ulla probabilis, et L. Octavius Reatinus, qui cum multas iam causas diceret, adulescens est mortuus — is tamen ad dicendum veniebat magis audacter quam parate —; et C. Staienus, qui se ipse adoptaverat et de Staieno Aelium fecerat, fervido

quodam et petulanti et furioso genere dicendi; quod
quia multis gratum erat et probabatur, ascendisset
69 ad honores, nisi in facinore manifesto deprehensus
242 poenas legibus et iudicio dedisset. Eodem tempore
C. L. Caepasii fratres fuerunt, qui multa opera, ignoti
homines et repentini, quaestores celeriter facti sunt,
oppidano quodam et incondito genere dicendi. Addamus
huc etiam, ne quem vocalem praeterisse videamur,
C. Cosconium Calidianum, qui nullo acumine eam
tamen verborum copiam, si quam habebat, praebebat
populo cum multa concursatione magnoque clamore.
Quod idem faciebat Q. Arrius, qui fuit M. Crassi quasi
secundarum. Is omnibus exemplo debet esse quantum
in hac urbe polleat multorum oboedire tempori mul-
243 torumque vel honori vel periculo servire. His enim
rebus infimo loco natus et honores et pecuniam et
gratiam consecutus etiam in patronorum — sine
doctrina, sine ingenio — aliquem numerum pervenerat.
Sed ut pugiles inexercitati, etiam si pugnos et plagas
Olympiorum cupidi ferre possunt, solem tamen saepe
ferre non possunt, sic ille cum omni iam fortuna
prospere functus labores etiam magnos excepisset,
illius iudicialis anni severitatem quasi solem non tulit.

244 Tam Atticus: Tu quidem de faece, inquit, hauris
idque iam dudum, sed tacebam; hoc vero non putabam,
te usque ad Staienos et Autronios esse venturum.
Non puto, inquam, existimare te ambitione me labi,
quippe de mortuis; sed ordinem sequens in memoriam
notam et aequalem necessario incurro. Volo autem
hoc perspici, omnibus conquisitis, qui in multitudine
dicere ausi sint, memoria quidem dignos perpaucos,
verum qui omnino nomen habuerint, non ita multos
70 fuisse. Sed ad sermonem institutum revertamur.
245 T. Torquatus T. F. et doctus vir ex Rhodia disciplina
Molonis et a natura ad dicendum satis solutus atque
expeditus, cui si vita suppeditavisset, sublato ambitu
consul factus esset, plus facultatis habuit ad dicendum

quam voluntatis. Itaque studio huic non satis fecit, officio vero nec in suorum necessariorum causis nec in sententia senatoria defuit. Etiam M. Pontidius 246 municeps noster multas privatas causas actitavit, celeriter sane verba volvens nec hebes in causis vel dicam plus etiam quam non hebes, sed ecfervescens in dicendo stomacho saepe iracundiaque vehementius; ut non cum adversario solum, sed etiam, quod mirabile esset, cum iudice ipso, cuius delinitor esse debet orator, iurgio saepe contenderet. M. Messalla minor natu quam nos, nullo modo inops, sed non nimis ornatus genere verborum; prudens acutus, minime incautus patronus, in causis cognoscendis componendisque diligens, magni laboris, multae operae multarumque causarum. Duo etiam Metelli, Celer et Nepos, non- 247 nihil in causis versati nec sine ingenio nec indocti, hoc erant populare dicendi genus adsecuti. Cn. autem Lentulus Marcellinus nec unquam indisertus et in consulatu pereloquens visus est, non tardus sententiis, non inops verbis, voce canora, facetus satis. C. Memmius L. F. perfectus litteris, sed Graecis, fastidiosus sane Latinarum, argutus orator verbisque dulcis, sed fugiens non modo dicendi, verum etiam cogitandi laborem, tantum sibi de facultate detraxit, quantum imminuit industriae.

Hoc loco Brutus: Quam vellem, inquit, de his 71 etiam oratoribus, qui hodie sunt, tibi dicere luberet; 248 et, si de aliis minus, de duobus tamen, quos a te scio laudari solere, Caesare et Marcello, audirem non minus lubenter quam audivi de iis qui fuerunt. Cur tandem? inquam; an expectas quid ego iudicem de istis, qui tibi sunt aeque noti ac mihi? Mihi mehercule, inquit, Marcellus satis est notus, Caesar autem parum; illum enim saepe audivi, hic, cum ego iudicare iam aliquid 249 possem, afuit. Quid igitur de illo iudicas, quem saepe audivisti? Quid censes, inquit, nisi id, quod habiturus es similem tui? Ne ego, inquam, si ita est, velim tibi

eum placere quam maxume. Atqui et ita est, inquit, et vehementer placet; nec vero sine causa. Nam et didicit et omissis ceteris studiis unum id egit seseque
250 cotidianis commentationibus acerrume exercuit. Itaque et lectis utitur verbis et frequentibus sententiis et splendore vocis et dignitate motus fit speciosum et inlustre quod dicit, omniaque sic suppetunt, ut ei nullam deesse virtutem oratoris putem; maxumeque laudandus est, qui hoc tempore ipso, quod liceat in hoc communi nostro et quasi fatali malo, consoletur se cum conscientia optumae mentis tum etiam usurpatione et renovatione doctrinae. Vidi enim Mytilenis nuper virum atque, ut dixi, vidi plane virum. Itaque cum eum antea tui similem in dicendo viderim, tum vero nunc a doctissimo viro tibique, ut intellexi, amicissimo Cratippo instructum omni copia multo
251 videbam similiorem. Hic ego: Etsi, inquam, de optimi viri nobisque amicissimi laudibus lubenter audio, tamen incurro in memoriam communium miseriarum, quarum oblivionem quaerens hunc ipsum sermonem produxi longius. Sed de Caesare cupio audire quid tandem
72 Atticus iudicet. Et ille: Praeclare, inquit, tibi constas, ut de iis qui nunc sint nihil velis ipse dicere; et hercule si sic ageres, ut de iis egisti qui iam mortui sunt, neminem ut praetermitteres: ne tu in multos Autronios et Staienos incurreres. Quare sive hanc turbam effugere voluisti sive veritus es ne quis se aut praeteritum aut non satis laudatum queri posset, de Caesare tamen potuisti dicere, praesertim cum et tuum de illius ingenio notissimum iudicium esset nec
252 illius de tuo obscurum. Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Caesare et ipse ita iudico et de hoc huius generis acerrimo existimatore saepissume audio, illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissume; nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Laeliorum et Muciorum familiis audiebamus, sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen, ut esset

perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris et iis
quidem reconditis et exquisitis summoque studio et
diligentia est consecutus: qui etiam in maxumis occu- 253
pationibus ad te ipsum, inquit in me intuens, de
ratione Latine loquendi accuratissume scripserit primo-
que in libro dixerit verborum dilectum originem esse
eloquentiae tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui
me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem;
nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset ad-
fatus: ac si, ut cogitata praeclare eloqui pos-
sent, nonnulli studio et usu elaboraverunt,
cuius te paene principem copiae atque inven-
torem bene de nomine ac dignitate populi
Romani meritum esse existumare debemus;
hunc facilem et cotidianum novisse sermonem 73
nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus: 254
Amice hercule, inquit, et magnifice te laudatum puto,
quem non solum principem atque inventorem copiae
dixerit, quae erat magna laus, sed etiam bene meritum
de populi Romani nomine et dignitate. Quo enim
uno vincebamur a victa Graecia, id aut ereptum illis
est aut certe nobis cum illis communicatum. Hanc 255
autem, inquit, gloriam testimoniumque Caesaris tuae
quidem supplicationi non, sed triumphis multorum
antepono. Et recte quidem, inquam, Brute; modo sit
hoc Caesaris iudici, non benivolentiae testimonium.
Plus enim certe adtulit huic populo dignitatis, quis-
quis est ille, si modo est aliquis, qui non inlustravit
modo, sed etiam genuit in hac urbe dicendi copiam,
quam illi, qui Ligurum castella expugnaverunt: ex
quibus multi sunt, ut scitis, triumphi. Verum quidem 256
si audire volumus, omissis illis divinis consiliis, quibus
saepe constituta est imperatorum sapientia salus civi-
tatis aut belli aut domi, multo magnus orator praestat
minutis imperatoribus. 'At prodest plus imperator.'
Quis negat? Sed tamen — non metuo ne mihi ad-
clametis; est autem quod sentias dicendi libere locus —

malim mihi L. Crassi unam pro M'. Curio dictionem
quam castellanos triumphos duo. 'At plus interfuit
rei publicae castellum capi Ligurum quam bene de-
257 fendi causam M'. Curi.' Credo; sed Atheniensium quo-
que plus interfuit firma tecta in domiciliis habere quam
Minervae signum ex ebore pulcherrimum; tamen ego
me Phidiam esse mallem quam vel optumum fabrum
tignuarium. Quare non quantum quisque prosit, sed
quanti quisque sit ponderandum est; praesertim cum
74 pauci pingere egregie possint aut fingere, operarii
autem aut baiuli deesse non possint. Sed perge, Pom-
258 poni, de Caesare et redde quae restant.

Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum
oratoris vides, locutionem emendatam et Latinam, cuius
penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis aut scien-
tiae, sed quasi bonae consuetudinis. Mitto C. Laelium
P. Scipionem: aetatis illius ista fuit laus tamquam
innocentiae sic Latine loquendi — nec omnium tamen,
nam illorum aequales Caecilium et Pacuvium male
locutos videmus — sed omnes tum fere, qui nec extra
urbem hanc vixerant neque eos aliqua barbaries do-
mestica infuscaverat, recte loquebantur. Sed hanc certe
rem deteriorem vetustas fecit et Romae et in Graecia.
Confluxerunt enim et Athenas et in hanc urbem multi
inquinate loquentes ex diversis locis. Quo magis ex-
purgandus est sermo et adhibenda tamquam obrussa
ratio, quae mutari non potest, nec utendum pravissima
259 consuetudinis regula. T. Flamininum, qui cum Q. Me-
tello consul fuit, pueri vidimus: existumabatur bene
Latine, sed litteras nesciebat. Catulus erat ille quidem
minime indoctus, ut a te paulo est ante dictum, sed
tamen suavitas vocis et lenis appellatio litterarum
bene loquendi famam confecerat. Cotta, qui se valde
dilatandis litteris a similitudine Graecae locutionis
abstraxerat sonabatque contrarium Catulo, subagreste
quiddam planeque subrusticum, alia quidem quasi in-
culta et silvestri via ad eamdem laudem pervenerat.

Sisenna autem quasi emendator sermonis usitati cum
esse vellet, ne a C. Rusio quidem accusatore deterreri
potuit quo minus inusitatis verbis uteretur. Quidnam 260
istuc est? inquit Brutus; aut quis est iste C. Rusius?
Et ille: Fuit accusator, inquit, vetus, quo accusante
C. Hirtilium Sisenna defendens dixit, quaedam eius
sputatilica esse crimina. Tum C. Rusius: Circum- 75
venior, inquit, iudices, nisi subvenitis. Sisenna
quid dicat nescio; metuo insidias. Sputatilica,
quid est hoc? sputa quid sit scio, tilica nescio.
Maxumi risus; sed ille tamen familiaris meus recte
loqui putabat esse inusitate loqui. Caesar autem ra- 261
tionem adhibens consuetudinem vitiosam et corruptam
pura et incorrupta consuetudine emendat. Itaque cum
ad hanc elegantiam verborum Latinorum — quae, etiam
si orator non sis et sis ingenuus civis Romanus, tamen
necessaria est — adiungit illa oratoria ornamenta di-
cendi, tum videtur tamquam tabulas bene pictas con-
locare in bono lumine. Hanc cum habeat praecipuam
laudem in communibus, non video cui debeat cedere.
Splendidam quamdam minimeque veteratoriam ratio-
nem dicendi tenet, voce motu forma etiam magnificam
et generosam quodam modo. Tum Brutus: Orationes 262
quidem eius mihi vehementer probantur. Compluris
autem legi atque etiam commentarios, quos idem
scripsit rerum suarum. Valde quidem, inquam, pro-
bandos; nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu
orationis tamquam veste detracta. Sed dum voluit
alios habere parata, unde sumerent qui vellent scri-
bere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui vo-
lent illa calamistris inurere: sanos quidem homines a
scribendo deterruit; nihil est enim in historia pura
et inlustri brevitate dulcius. Sed ad eos, si placet,
qui vita excesserunt, revertamur.

C. Sicinius igitur Q. Pompei illius, qui censor fuit, 76
ex filia nepos, quaestorius mortuus est; probabilis ora- 263
tor, iam vero etiam probatus, ex hac inopi ad ornan-

dum, sed ad inveniendum expedita Hermagorae disciplina. Ea dat rationes certas et praecepta dicendi, quae si minorem habent apparatum — sunt enim exilia —, tamen habent ordinem et quasdam errare in dicendo non patientes vias. Has ille tenens et paratus ad causas veniens, verborum non egens, ipsa illa comparatione disciplinaque dicendi iam in patronorum nu-
264 merum pervenerat. Erat etiam vir doctus in primis C. Visellius Varro, consobrinus meus, qui fuit cum Sicinio aetate coniunctus. Is cum post curulem aedilitatem iudex quaestionis esset, est mortuus; in quo fateor volgi iudicium a iudicio meo dissensisse. Nam populo non erat satis vendibilis: praeceps quaedam et cum idcirco obscura quia peracuta, tum rapida et celeritate caecata oratio; sed neque verbis aptiorem cito alium dixerim neque sententiis crebriorem. Praeterea perfectus in litteris iurisque civilis iam a patre Acu-
265 leone traditam tenuit disciplinam. Reliqui sunt, qui mortui sint, L. Torquatus, quem tu non tam cito rhetorem dixisses, etsi non deerat oratio, quam, ut Graeci dicunt, *πολιτικόν*. Erant in eo plurumae litterae nec eae volgares, sed interiores quaedam et reconditae, divina memoria, summa verborum et gravitas et elegantia; atque haec omnia vitae decorabat gravitas et integritas. Me quidem admodum delectabat etiam Triari in illa aetate plena litteratae senectutis oratio. Quanta severitas in vultu! quantum pondus in verbis!
266 quam nihil non consideratum exibat ex ore! Tum Brutus Torquati et Triari mentione commotus — utrumque enim eorum admodum dilexerat —: Ne ego, inquit, ut omittam cetera, quae sunt innumerabilia, de istis duobus cum cogito, doleo nihil tuam perpetuam auctoritatem de pace valuisse! Nam nec istos excellentis viros nec multos alios praestantis cives res publica perdidisset. Sileamus, inquam, Brute, de istis, ne augeamus dolorem. Nam et praeteritorum recordatio est acerba et acerbior expectatio reliquorum.

Itaque omittamus lugere et tantum quid quisque dicendo potuerit, quoniam id quaerimus, praedicemus.

Sunt etiam ex iis, qui eodem bello occiderunt, 77
M. Bibulus, qui et scriptitavit accurate, cum praesertim 267
non esset orator, et egit multa constanter; Appius Claudius socer tuus, conlega et familiaris meus: hic iam et satis studiosus et valde cum doctus tum etiam exercitatus orator et cum auguralis tum omnis publici iuris antiquitatisque nostrae bene peritus fuit. L. Domitius nulla ille quidem arte, sed Latine tamen et multa cum libertate dicebat. Duo praeterea Lentuli 268
consulares, quorum Publius ille nostrarum iniuriarum ultor, auctor salutis, quicquid habuit, quantumcumque fuit, illud totum habuit e disciplina; instrumenta naturae deerant; sed tantus animi splendor et tanta magnitudo, ut sibi omnia, quae clarorum virorum essent, non dubitaret asciscere eaque omni dignitate obtineret. L. autem Lentulus satis erat fortis orator, si modo orator, sed cogitandi non ferebat laborem; vox canora, verba non horrida sane, ut plena esset animi et terroris oratio; quaereres in iudiciis fortasse melius, in re publica quod erat esse iudicares satis. Ne T. qui- 269
dem Postumius contemnendus in dicendo; de re publica vero non minus vehemens orator quam bellator fuit, effrenatus et acer nimis, sed bene iuris publici leges atque instituta cognoverat.

Hoc loco Atticus: Putarem te, inquit, ambitiosum esse, si, ut dixisti, ii quos iam diu conligis viverent. Omnis enim commemoras, qui ausi aliquando sunt stantes loqui, ut mihi imprudens M. Servilium prae- 78
terisse videare. Non, inquam, ego istuc ignoro, Pom- 270
poni, multos fuisse, qui verbum nunquam in publico fecissent, quom melius aliquanto possent quam isti oratores, quos conligo, dicere; sed his commemorandis etiam illud adsequor, ut intellegatis primum ex omni numero quam non multi ausi sint dicere, deinde ex iis ipsis quam pauci fuerint laude digni. Itaque ne 271

hos quidem equites Romanos, amicos nostros, qui
nuper mortui sunt, † C. Cominium Spoletinum, quo
accusante defendi C. Cornelium, in quo et compositum
dicendi genus et acre et expeditum fuit; T. Accium
Pisaurensem, cuius accusationi respondi pro A. Cluentio,
qui et accurate dicebat et satis copiose, eratque prae-
terea doctus Hermagorae praeceptis, quibus etsi orna-
menta non satis opima dicendi, tamen, ut hastae ve-
litibus amentatae, sic apta quaedam et parata singulis
272 causarum generibus argumenta traduntur. Studio autem
neminem nec industria maiore cognovi, quamquam ne
ingenio quidem qui praestiterit facile dixerim C. Pisoni
genero meo. Nullum tempus illi umquam vacabat aut
a forensi dictione aut a commentatione domestica aut
a scribendo aut a cogitando. Itaque tantos processus
efficiebat, ut evolare, non excurrere videretur; eratque
verborum et dilectus elegans et apta et quasi rotunda
constructio; cumque argumenta excogitabantur ab eo
multa et firma ad probandum tum concinnae acutae-
que sententiae; gestusque natura ita venustus, ut ars
etiam, quae non erat, et e disciplina motus quidam
videretur accedere. Vereor ne amore videar plura
quam fuerint in illo dicere; quod non ita est; alia
enim de illo maiora dici possunt. Nam nec conti-
79 nentia nec pietate nec ullo genere virtutis quemquam
eiusdem aetatis cum illo conferendum puto. Nec vero
273 M. Caelium praetereundum arbitror, quaecumque eius
in exitu vel fortuna vel mens fuit; qui quamdiu aucto-
ritati meae paruit, talis tribunus plebis fuit, ut nemo
contra civium perditorum popularem turbulentamque
dementiam a senatu et a bonorum causa steterit con-
stantius. Quam eius actionem multum tamen et splen-
dida et grandis et eadem in primis faceta et perurbana
commendabat oratio. Graves eius contiones aliquot
fuerunt, acres accusationes tres eaeque omnes ex rei
publicae contentione susceptae; defensiones, etsi illa
erant in eo meliora, quae dixi, non contemnendae

tamen saneque tolerabiles. Hic cum summa voluntate bonorum aedilis curulis factus esset, nescio quomodo discessu meo discessit a sese ceciditque, posteaquam eos imitari coepit, quos ipse perverterat. Sed de M. 274
Calidio dicamus aliquid, qui non fuit orator unus e multis, potius inter multos prope singularis fuit: ita reconditas exquisitasque sententias mollis et pellucens vestiebat oratio. Nihil tam tenerum quam illius comprensio verborum, nihil tam flexibile, nihil quod magis ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris aeque in potestate fuerit: quae primum ita pura erat, ut nihil liquidius, ita libere fluebat, ut nusquam adhaeresceret; nullum nisi loco positum et tamquam in vermiculato emblemate, ut ait Lucilius, structum verbum videres; nec vero ullum aut durum aut insolens aut humile aut longius ductum; ac non propria verba rerum, sed pleraque translata, sic tamen, ut ea non inruisse in alienum locum, sed immigrasse in suum diceres; nec vero haec soluta nec diffluentia, sed astricta numeris, non aperte nec eodem modo semper, sed varie dissimulanterque conclusis. Erant autem et 275
verborum et sententiarum illa lumina, quae vocant Graeci σχήματα, quibus tamquam insignibus in ornatu distinguebatur omnis oratio. QUA DE RE AGITUR autem illud, quod multis locis in iuris consultorum includitur 80
formulis, id ubi esset videbat. Accedebat ordo rerum plenus artis, actio liberalis totumque dicendi placidum 276
et sanum genus. Quod si est optumum suaviter dicere, nihil est quod melius hoc quaerendum putes. Sed cum a nobis paulo ante dictum sit tria videri esse, quae orator efficere deberet, ut doceret, ut delectaret, ut moveret: duo summe tenuit, ut et rem inlustraret disserendo et animos eorum, qui audirent, devinciret voluptate; aberat tertia illa laus, qua permoveret atque incitaret animos, quam plurumum pollere diximus; nec erat ulla vis atque contentio: sive consilio, quod eos, quorum altior oratio actioque esset ardentior,

furere atque bacchari arbitraretur, sive quod natura
non esset ita factus sive quod non consuesset sive
quod non nosset. Hoc unum illi, si nihil utilitatis
277 habebat, afuit; si opus erat, defuit. Quin etiam me-
mini, cum in accusatione sua Q. Gallio crimini dedisset
sibi eum venenum paravisse idque a se esse deprensum
seseque chirographa testificationes indicia quaestiones
manifestam rem deferre diceret deque eo crimine ad-
curate et exquisite disputavisset, me in respondendo,
cum essem argumentatus, quantum res ferebat, hoc
ipsum etiam posuisse pro argumento, quod ille, cum
pestem capitis sui, cum indicia mortis se comperisse
manifesto et manu tenere diceret, tam solute egisset,
278 tam leniter, tam oscitanter. Tu istuc, M. Calidi,
nisi fingeres, sic ageres? praesertim cum ista
eloquentia alienorum hominum pericula defen-
dere acerrume soleas, tuum neglegeres? Ubi
dolor? ubi ardor animi, qui etiam ex infantium
ingeniis elicere voces et querelas solet? Nulla
perturbatio animi, nulla corporis, frons non
percussa, non femur; pedis, quod minimum est,
nulla supplosio. Itaque tantum afuit, ut in-
flammares nostros animos, somnum isto loco
vix tenebamus. Sic nos summi oratoris vel sani-
tate vel vitio pro argumento ad diluendum crimen
279 usi sumus. Tum Brutus: Atque dubitamus, inquit,
utrum ista sanitas fuerit an vitium? Quis enim non
fateatur, cum ex omnibus oratoris laudibus longe ista
sit maxuma, inflammare animos audientium et quo-
cumque res postulet modo flectere, qui hac virtute
81 caruerit, id ei quod maxumum fuerit defuisse? Sit
sane ita, inquam; sed redeamus ad eum, qui iam unus
restat, Hortensium, tum de nobismet ipsis, quoniam
id etiam, Brute, postulas, pauca dicemus. Quamquam
facienda mentio est, ut quidem mihi videtur, duorum
adulescentium, qui si diutius vixissent, magnam essent
eloquentiae laudem consecuti.

C. Curionem te, inquit Brutus, et C. Licinium 280
Calvum arbitror dicere. Recte, inquam, arbitraris;
quorum quidem alter ita facile soluteque verbis vol-
vebat satis interdum acutas, crebras quidem certe sen-
tentias, ut nihil posset ornatius esse, nihil expeditius.
Atque hic parum a magistris institutus naturam ha-
buit admirabilem ad dicendum; industriam non sum
expertus, studium certe fuit. Qui si me audire vo-
luisset, ut coeperat, honores quam opes consequi ma-
luisset. Quidnam est, inquit, istuc? et quem ad modum
distinguis? Hoc modo, inquam. Cum honos sit prae- 281
mium virtutis iudicio studioque civium delatum ad
aliquem, qui eum sententiis, qui suffragiis adeptus est,
is mihi et honestus et honoratus videtur. Qui autem
occasione aliqua etiam invitis suis civibus nactus est
imperium, ut ille cupiebat, hunc nomen honoris adep-
tum, non honorem puto. Quae si ille audire voluisset,
maxuma cum gratia et gloria ad summam amplitu-
dinem pervenisset, ascendens gradibus magistratuum,
ut pater eius fecerat, ut reliqui clariores viri. Quae
quidem etiam cum P. Crasso M. F., cum initio aetatis
ad amicitiam se meam contulisset, saepe egisse me
arbitror, cum eum vehementer hortarer, ut eam laudis
viam rectissimam esse duceret, quam maiores eius ei
tritam reliquissent. Erat enim cum institutus optume 282
tum etiam perfecte planeque eruditus, ineratque et in-
genium satis acre et orationis non inelegans copia;
praetereaque sine arrogantia gravis esse videbatur et
sine segnitia verecundus. Sed hunc quoque absorbuit
aestus quidam insolitae adulescentibus gloriae; qui
quia navarat miles operam imperatori, imperatorem
se statim esse cupiebat, cui muneri mos maiorum
aetatem certam, sortem incertam reliquit. Ita gra-
vissumo suo casu, dum Cyri et Alexandri similis esse
voluit, qui suum cursum transcurrerant, et L. Crassi
et multorum Crassorum inventus est dissimillimus. Sed 82
ad Calvum — is enim nobis erat propositus — re- 283

vertamur; qui orator fuisset † cum litteris eruditior quam Curio tum etiam accuratius quoddam dicendi et exquisitius afferebat genus; quod quamquam scienter eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se atque ipse sese observans metuensque, ne vitiosum colligeret, etiam verum sanguinem deperdebat. Itaque eius oratio nimia religione attenuata doctis et attente audientibus erat inlustris, a multitudine autem et a foro, cui nata eloquentia est, devorabatur.

284 Tum Brutus: Atticum se, inquit, Calvus noster dici oratorem volebat: inde erat ista exilitas, quam ille de industria consequebatur. Dicebat, inquam, ita; sed et ipse errabat et alios etiam errare cogebat. Nam si quis eos, qui nec inepte dicunt nec odiose nec putide, Attice putat dicere, is recte nisi Atticum probat neminem. Insulsitatem enim et insolentiam tanquam insaniam quandam orationis odit, sanitatem autem et integritatem quasi religionem et verecundiam oratoris probat. Haec omnium debet oratorum eadem esse
285 sententia. Sin autem ieiunitatem et siccitatem et inopiam, dummodo sit polita, dum urbana, dum elegans, in Attico genere ponit, hoc recte dumtaxat; sed quia sunt in Atticis aliis alia meliora, videat ne ignoret et gradus et dissimilitudines et vim et varietatem Atticorum. 'Atticos', inquit, 'volo imitari.' Quos? nec enim est unum genus. Nam quid est tam dissimile quam Demosthenes et Lysias? quam idem et Hyperides? quam horum omnium Aeschines? Quem igitur imitaris? Si aliquem: ceteri ergo Attice non dicebant? si omnis: qui potes, cum sint ipsi dissimillimi inter se? In quo illud etiam quaero, Phalereus ille Demetrius Atticene dixerit. Mihi quidem ex illius orationibus redolere ipsae Athenae videntur. At est floridior, ut ita dicam, quam Hyperides, quam Lysias: natura quaedam aut voluntas ita dicendi fuit.

83 Et quidem duo fuerunt per idem tempus dissi-
286 miles inter se, sed Attici tamen; quorum Charisius

multarum orationum, quas scribebat aliis, cum cupere
videretur imitari Lysiam; Demochares autem, qui fuit
Demostheni sororis filius, et orationes scripsit aliquot
et earum rerum historiam, quae erant Athenis ipsius
aetate gestae, non tam historico quam oratorio genere
perscripsit. Ac Charisi vult Hegesias esse similis,
isque se ita putat Atticum, ut veros illos prae se
paene agrestis putet. At quid est tam fractum, tam 287
minutum, tam in ipsa, quam tamen consequitur, con-
cinnitate puerile? 'Atticorum similes esse volumus.'
Optume; suntne igitur hi Attici oratores? 'Quis ne-
gare potest? Hos imitamur.' Quo modo, qui sunt et
inter se dissimiles et aliorum? 'Thucydidem', inquit,
'imitamur.' Optume, si historiam scribere, non si
causas dicere cogitatis. Thucydides enim rerum gesta-
rum pronuntiator sincerus et grandis etiam fuit; hoc
forense concertatorium iudiciale non tractavit genus.
Orationes autem, quas interposuit — multae enim
sunt —, eas ego laudare soleo; imitari neque possim,
si velim, nec velim fortasse, si possim. Ut si quis
Falerno vino delectetur, sed eo nec ita novo, ut pro-
xumis consulibus natum velit, nec rursus ita vetere,
ut Opimium aut Anicium consulem quaerat — atqui
hae notae sunt optumae, credo; sed nimia vetustas nec
habet eam, quam quaerimus, suavitatem nec est iam
sane tolerabilis — num igitur, qui hoc sentiat, si is 288
potare velit, de dolio sibi hauriendum putet? Minime;
sed quamdam sequatur aetatem. Sic ego istis cen-
suerim et novam istam quasi de musto ac lacu fervi-
dam orationem fugiendam nec illam praeclaram Thu-
cydidi nimis veterem tamquam Anicianam notam per-
sequendam. Ipse enim Thucydides si posterius fuisset,
multo maturior fuisset et mitior. 'Demosthenem igitur 84
imitemur.' O di boni; quid, quaeso, nos aliud agimus
aut quid aliud optamus? At non assequimur. Isti
enim videlicet Attici nostri quod volunt assequuntur.
Ne illud quidem intellegunt, non modo ita memoriae 289

proditum esse, sed ita necesse fuisse, cum Demosthenes
dicturus esset, ut concursus audiendi causa ex tota
Graecia fierent. At cum isti Attici dicunt, non modo
a corona, quod est ipsum miserabile, sed etiam ab
advocatis relinquuntur. Quare si anguste et exiliter
dicere est Atticorum, sint sane Attici; sed in comi-
tium veniant, ad stantem iudicem dicant: supsellia
290 grandiorem et pleniorem vocem desiderant. Volo hoc
oratori contingat, ut cum auditum sit eum esse dic-
turum, locus in supselliis occupetur, compleatur tri-
bunal, gratiosi scribae sint in dando et cedendo loco,
corona multiplex, iudex erectus; cum surgat is, qui
dicturus sit, significetur a corona silentium, deinde
crebrae assensiones, multae admirationes; risus, cum
velit, cum velit, fletus: ut, qui haec procul videat,
etiam si quid agatur nesciat, at placere tamen et in
scaena esse Roscium intellegat. Haec cui contingant,
eum scito Attice dicere, ut de Pericle audimus, ut de
Hyperide, ut de Aeschine, de ipso quidem Demosthene
291 maxume. Sin autem acutum prudens et idem sincerum
et solidum et exsiccatum genus orationis probant nec
illo graviore ornatu oratorio utuntur et hoc proprium
esse Atticorum volunt, recte laudant. Est enim in arte
tanta tamque varia etiam huic minutae subtilitati locus.
Ita fiet, ut non omnes, qui Attice, idem bene, sed ut
omnes, qui bene, idem etiam Attice dicant. Sed re-
deamus rursus ad Hortensium.

85 Sane quidem, inquit Brutus; quamquam ista mihi
292 tua fuit periucunda a proposita oratione digressio.
Tum Atticus: Aliquotiens sum, inquit, conatus, sed
interpellare nolui. Nunc quoniam iam ad perorandum
spectare videtur sermo tuus, dicam, opinor, quod sentio.
Tu vero, inquam, Tite. Tum ille: Ego, inquit, iro-
niam illam, quam in Socrate dicunt fuisse, qua ille in
Platonis et Xenophontis et Aeschini libris utitur, fa-
cetam et elegantem puto. Est enim et minime inepti
hominis et eiusdem etiam faceti, cum de sapientia dis-

ceptetur, hanc sibi ipsum detrahere, eis tribuere inludentem, qui eam sibi adrogant, ut apud Platonem Socrates in caelum effert laudibus Protagoram Hippiam Prodicum Gorgian ceteros, se autem omnium rerum inscium fingit et rudem. Decet hoc nescio quomodo illum, nec Epicuro, qui id reprehendit, assentior. Sed in historia, qua tu es usus in omni sermone, cum qualis quisque orator fuisset exponeres, vide quaeso, inquit, ne tam reprehendenda sit ironia quam in testimonio. Quorsus, inquam, istuc? non enim intellego. Quia primum, inquit, ita laudavisti quosdam oratores, 293
ut imperitos posses in errorem inducere. Equidem in quibusdam risum vix tenebam, cum Attico Lysiae Catonem nostrum comparabas, magnum mehercule hominem vel potius summum et singularem virum — nemo dicet secus —; sed oratorem? sed etiam Lysiae similem? quo nihil potest esse pictius. Bella ironia, si iocaremur; sin adseveramus, vide ne religio nobis tam adhibenda sit quam si testimonium diceremus. Ego enim Catonem tuum ut civem, ut sena- 294
torem, ut imperatorem, ut virum denique cum prudentia et diligentia tum omni virtute excellentem probo; orationes autem eius ut illis temporibus valde laudo — significant enim formam quamdam ingeni, sed admodum impolitam et plane rudem —, Origines vero cum omnibus oratoris laudibus refertas diceres et Catonem cum Philisto et Thucydide comparares, Brutone te id censebas an mihi probaturum? Quos enim ne e Graecis quidem quisquam imitari potest, his tu comparas hominem Tusculanum nondum suspicantem quale esset copiose et ornate dicere. Galbam 86
laudas. Si ut illius aetatis principem, adsentior — 295
sic enim accepimus —; sin ut oratorem, cedo quaeso orationes — sunt enim — et dic hunc, quem tu plus quam te amas, Brutum velle te illo modo dicere. Probas Lepidi orationes. Paulum hic tibi adsentior, modo ita laudes, ut antiquas; quod item de Africano,

de Laelio, cuius tu oratione negas fieri quicquam posse
dulcius, addis etiam nescio quid augustius. Nomine
nos capis summi viri vitaeque elegantissumae verissimis
laudibus. Remove haec: ne ista dulcis oratio ita sit
296 abiecta, ut eam aspicere nemo velit. Carbonem in
summis oratoribus habitum scio; sed cum in ceteris
rebus tum in dicendo semper, quo iam nihil est me-
lius, id laudari, qualecumque est, solet. Dico idem
de Gracchis, etsi de eis ea sunt a te dicta, quibus
ego adsentior. Omitto ceteros; venio ad eos, in qui-
bus iam perfectam putas esse eloquentiam, quos ego
audivi sine controversia magnos oratores, Crassum et
Antonium. De horum laudibus tibi prorsus assentior,
sed tamen non isto modo: ut Polycliti doryphorum
sibi Lysippus aiebat, sic tu suasionem legis Serviliae
tibi magistram fuisse; haec germana ironia est. Cur
ita sentiam non dicam, ne me tibi adsentari putes.
297 Omitto igitur, quae de his ipsis, quae de Cotta, quae
de Sulpicio, quae modo de Caelio dixeris. Hi enim
fuerunt certe oratores; quanti autem et quales tu
videris. Nam illud minus curo, quod congessisti ope-
rarios omnis; ut mihi videantur mori voluisse nonnulli,
87 ut a te in oratorum numerum referrentur. Haec cum
ille dixisset: Longi sermonis initium pepulisti, inquam,
Attice, remque commovisti nova disputatione dignam,
298 quam in aliud tempus differamus. Volvendi enim sunt
libri cum aliorum tum in primis Catonis. Intelleges
nihil illius liniamentis nisi eorum pigmentorum, quae
inventa nondum erant, florem et colorem defuisse.
Nam de Crassi oratione sic existumo, ipsum fortasse
melius potuisse scribere, alium, ut arbitror, neminem.
Nam in hoc *εἴρωνα* me duxeris esse, quod eam ora-
tionem mihi magistram fuisse dixerim. Nam etsi tu
melius existumare videris de ea, si quam nunc habe-
mus, facultate, tamen adulescentes quid in Latinis
299 potius imitaremur non habebamus. Quod autem plures
a nobis nominati sunt, eo pertinuit, ut paulo ante dixi,

quod intellegi volui, in eo, cuius omnes cupidissimi essent, quam pauci digni nomine evaderent. Quare *εἴρωνα* me, ne si Africanus quidem fuit, ut ait in historia sua C. Fannius, existumari velim. Ut voles, inquit Atticus. Ego enim non alienum a te putabam, quod et in Africano fuisset et in Socrate. Tum Brutus: 300 De isto postea; sed tu, inquit me intuens, orationes nobis veteres explicabis? Vero, inquam, Brute; sed in Cumano aut in Tusculano aliquando, si modo licebit, quoniam utroque in loco vicini sumus. Sed iam ad 88 id, unde digressi sumus, revertamur.

Hortensius igitur cum admodum adulescens orsus 301 esset in foro dicere, celeriter ad maiores causas adhiberi coeptus est: quamquam inciderat in Cottae et Sulpici aetatem, qui annis decem maiores, excellente tum Crasso et Antonio, dein Philippo, post Iulio, cum his ipsis dicendi gloria comparabatur. Primum memoria tanta, quantam in nullo cognovisse me arbitror, ut quae secum commentatus esset, ea sine scripto verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset. Hoc adiumento ille tanto sic utebatur, ut sua et commentata et scripta et nullo referente omnia adversariorum dicta meminisset. Ardebat autem cupiditate sic, ut in nullo 302 umquam flagrantius studium viderim. Nullum enim patiebatur esse diem quin aut in foro diceret aut meditaretur extra forum. Saepissume autem eodem die utrumque faciebat. Adtuleratque minime vulgare genus dicendi; duas quidem res quas nemo alius: partitiones, quibus de rebus dicturus esset, et conlectiones, memor et quae essent dicta contra quaeque ipse dixisset. Erat in verborum splendore elegans, compositione 303 aptus, facultate copiosus; eaque erat cum summo ingenio tum exercitationibus maxumis consecutus. Rem complectebatur memoriter, dividebat acute, nec praetermittebat fere quicquam, quod esset in causa aut ad confirmandum aut ad refellendum. Vox canora et suavis, motus et gestus etiam plus artis habebat, quam

erat oratori satis. Hoc igitur florescente Crassus est
89 mortuus, Cotta pulsus, iudicia intermissa bello, nos in
forum venimus. Erat Hortensius in bello primo anno
304 miles, altero tribunus militum, Sulpicius legatus; ab-
erat etiam M. Antonius; exercebatur una lege iudicium
Varia, ceteris propter bellum intermissis; qui frequens
aderam, quamquam pro se ipsi dicebant oratores non
illi quidem principes, L. Memmius et Q. Pompeius,
sed oratores tamen teste diserto uterque Philippo,
cuius in testimonio contentio et vim accusatoris ha-
bebat et copiam.

305 Reliqui qui tum principes numerabantur in ma-
gistratibus erant cotidieque fere a nobis in contionibus
audiebantur. Erat enim tribunus plebis tum C. Curio,
quamquam is quidem silebat, ut erat semel a contione
universa relictus; Q. Metellus Celer non ille quidem
orator, sed tamen non infans; diserti autem Q. Varius
C. Carbo Cn. Pomponius, et hi quidem habitabant in
rostris; C. etiam Iulius aedilis curulis cottidie fere
accuratas contiones habebat. Sed me cupidissimum
audiendi primus dolor percussit, Cotta cum est ex-
pulsus. Reliquos frequenter audiens acerrumo studio
tenebar cottidieque et scribens et legens et commen-
tans oratoriis tantum exercitationibus contentus non
eram. Iam consequente anno Q. Varius sua lege dam-
306 natus excesserat; ego autem iuris civilis studio mul-
tum operae dabam Q. Scaevolae Q. F., qui quamquam
nemini se ad docendum dabat, tamen consulentibus
respondendo studiosos audiendi docebat. Atque huic
anno proxumus Sulla consule et Pompeio fuit. Tum
P. Sulpici in tribunatu cottidie contionantis totum
genus dicendi penitus cognovimus; eodemque tempore,
cum princeps Academiae Philo cum Atheniensium
optumatibus Mithridatico bello domo profugisset Ro-
mamque venisset, totum ei me tradidi admirabili quo-
dam ad philosophiam studio concitatus, in quo hoc
etiam commorabar attentius — etsi rerum ipsarum

varietas et magnitudo summa me delectatione reti-
nebat —, quod tamen sublata iam esse in perpetuum
ratio iudiciorum videbatur. Occiderat Sulpicius illo 307
anno tresque proxumo trium aetatum oratores erant
crudelissume interfecti, Q. Catulus M. Antonius C. Iulius.
[Eodem anno etiam Moloni Rhodio Romae dedimus
operam et actori summo causarum et magistro.] Haec 90
etsi videntur esse a proposito ratione diversa, tamen
idcirco a me proferuntur, ut nostrum cursum perspi-
cere, quoniam voluisti, Brute, possis — nam Attico
haec nota sunt — et videre quem ad modum simus in
spatio Q. Hortensium ipsius vestigiis persecuti. Tri- 308
ennium fere fuit urbs sine armis, sed oratorum aut
interitu aut discessu aut fuga — nam aberant etiam
adulescentes M. Crassus et Lentuli duo — primas in
causis agebat Hortensius, magis magisque cotidie pro-
babatur Antistius, Piso saepe dicebat, minus saepe
Pomponius, raro Carbo, semel aut iterum Philippus.
At vero ego hoc tempore omni noctis et dies in om-
nium doctrinarum meditatione versabar. Eram cum 309
Stoico Diodoto, qui cum habitavisset apud me mecum-
que vixisset, nuper est domi meae mortuus. A quo
cum in aliis rebus tum studiosissime in dialectica
exercebar, quae quasi contracta et astricta eloquentia
putanda est; sine qua etiam tu, Brute, iudicavisti te
illam iustam eloquentiam, quam dialecticam esse dila-
tatam putant, consequi non posse. Huic ego doctori
et eius artibus variis atque multis ita eram tamen
deditus, ut ab exercitationibus oratoriis nullus dies
vacuus esset. Commentabar declamitans — sic enim 310
nunc loquuntur — saepe cum M. Pisone et cum Q. Pom-
peio aut cum aliquo cottidie, idque faciebam multum
etiam Latine, sed Graece saepius, vel quod Graeca
oratio plura ornamenta suppeditans consuetudinem
similiter Latine dicendi afferebat, vel quod a Graecis
summis doctoribus, nisi Graece dicerem, neque corrigi
possem neque doceri. Tumultus interim in recuperanda 311

re publica et crudelis interitus oratorum trium Scaevolae Carbonis Antisti, reditus Cottae Curionis Crassi Lentulorum Pompei, leges et iudicia constituta, recuperata res publica; ex numero autem oratorum Pomponius Censorinus Murena sublati. Tum primum nos ad causas et privatas et publicas adire coepimus, non ut in foro disceremus, quod plerique fecerunt, sed ut, quantum nos efficere potuissemus, docti in forum
312 veniremus. Eodem tempore Moloni dedimus operam; dictatore enim Sulla legatus ad senatum de Rhodiorum praemiis venerat. Itaque prima causa publica pro Sex. Roscio dicta tantum commendationis habuit, ut non ulla esset quae non digna nostro patrocinio videretur. Deinceps inde multae, quas nos diligenter
91 elaboratas et tamquam elucubratas adferebamus.

313 Nunc quoniam totum me non naevo aliquo aut crepundiis, sed corpore omni videris velle cognoscere, complectar nonnulla etiam, quae fortasse videantur minus necessaria. Erat eo tempore in nobis summa gracilitas et infirmitas corporis, procerum et tenue collum: qui habitus et quae figura non procul abesse putatur a vitae periculo, si accedit labor et laterum magna contentio. Eoque magis hoc eos, quibus eram carus, commovebat, quod omnia sine remissione, sine varietate, vi summa vocis et totius corporis conten-
314 tione dicebam. Itaque cum me et amici et medici hortarentur ut causas agere desisterem, quodvis potius periculum mihi adeundum quam a sperata dicendi gloria discedendum putavi. Sed cum censerem remissione et moderatione vocis et commutato genere dicendi me et periculum vitare posse et temperatius dicere, ut consuetudinem dicendi mutarem, ea causa mihi in Asiam proficiscendi fuit. Itaque cum essem biennium versatus in causis et iam in foro celebratum
315 meum nomen esset, Roma sum profectus. Cum venissem Athenas, sex menses cum Antiocho veteris Academiae nobilissumo et prudentissumo philosopho fui

studiumque philosophiae numquam intermissum a primaque adulescentia cultum et semper auctum hoc rursus summo auctore et doctore renovavi. Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum veterem et non ignobilem dicendi magistrum studiose exerceri solebam. Post a me Asia tota peragrata est † cum summis quidem oratoribus, quibuscum exercebar ipsis lubentibus; quorum erat princeps Menippus Stratonicensis meo iudicio tota Asia illis temporibus disertissimus; et, si nihil habere molestiarum nec ineptiarum Atticorum est, hic orator in illis numerari recte potest. Adsiduissime autem mecum fuit Dionysius 316
Magnes; erat etiam Aeschylus Cnidius, Adramyttenus Xenocles. Hi tum in Asia rhetorum principes numerabantur. Quibus non contentus Rhodum veni meque ad eumdem, quem Romae audiveram Molonem adplicavi cum actorem in veris causis scriptoremque praestantem tum in notandis animadvertendisque vitiis et instituendo docendoque prudentissimum. Is dedit operam, si modo id consequi potuit, ut nimis redundantes nos et supra fluentes iuvenili quadam dicendi impunitate et licentia reprimeret et quasi extra ripas diffluentis coerceret. Ita recepi me biennio post non modo exercitatior, sed prope mutatus. Nam et contentio nimia vocis resederat et quasi deferverat oratio lateribusque vires et corpori mediocris habitus accesserat.

92
Duo tum excellebant oratores, qui me imitandi 317
cupiditate incitarent, Cotta et Hortensius; quorum alter remissus et lenis et propriis verbis comprendens solute et facile sententiam, alter ornatus, acer et non talis, qualem tu eum, Brute, iam deflorescentem cognovisti, sed verborum et actionis genere commotior. Itaque cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, quod et dicendi ardore eram propior et aetate coniunctior. Et enim videram in isdem causis, ut pro M. Canuleio, pro Cn. Dolabella consulari, cum Cotta princeps ad-

hibitus esset, priores tamen agere partis Hortensium. Acrem enim oratorem, incensum et agentem et canorum concursus hominum forique strepitus desiderat.
318 Unum igitur annum, cum redissemus ex Asia, causas nobilis egimus, cum quaesturam nos, consulatum Cotta, aedilitatem peteret Hortensius. Interim me quaestorem Siciliensis excepit annus, Cotta ex consulatu est profectus in Galliam, princeps et erat et habebatur Hortensius. Cum autem anno post ex Sicilia me recepissem, iam videbatur illud in me, quicquid esset, esse perfectum et habere maturitatem quandam suam. Nimis multa videor de me, ipse praesertim; sed omni huic sermoni propositum est, non ut ingenium et eloquentiam meam perspicias, unde longe absum, sed
319 ut laborem et industriam. Cum igitur essem in plurumis causis et in principibus patronis quinquennium fere versatus, tum in patrocinio Siciliensi maxume in certamen veni designatus aedilis cum designato consule
93 Hortensio. Sed quoniam omnis hic sermo noster non solum enumerationem oratoriam, verum etiam praecepta quaedam desiderat, quid tanquam notandum et animadvertendum sit in Hortensio breviter licet dicere.
320 Nam is post consulatum — credo quod videret ex consularibus neminem esse secum comparandum, neglegeret autem eos, qui consules non fuissent — summum illud suum studium remisit, quo a puero fuerat incensus, atque in omnium rerum abundantia voluit beatius, ut ipse putabat, remissius certe vivere. Primus et secundus annus et tertius tantum quasi de picturae veteris colore detraxerat, quantum non quivis unus ex populo, sed existumator doctus et intellegens posset cognoscere. Longius autem procedens ut in ceteris eloquentiae partibus, tum maxume in celeritate et continuatione verborum adhaerescens, sui dissimilior
321 videbatur fieri cottidie. Nos autem non desistebamus cum omni genere exercitationis tum maxume stilo nostrum illud quod erat augere, quantumcunque erat.

Atque ut multa omittam in hoc spatio et in his post
aedilitatem annis: et praetor primus et incredibili
populari voluntate consul sum factus. Nam cum
propter adsiduitatem in causis et industriam tum
propter exquisitius et minime volgare orationis genus
animos hominum ad me dicendi novitate converteram.
Nihil de me dicam: dicam de ceteris, quorum nemo 322
erat qui videretur exquisitius quam volgus hominum
studuisse litteris, quibus fons perfectae eloquentiae
continetur, nemo qui philosophiam complexus esset
matrem omnium bene factorum beneque dictorum,
nemo qui ius civile dedicisset rem ad privatas causas
et ad oratoris prudentiam maxume necessariam, nemo
qui memoriam rerum Romanarum teneret, ex qua, si
quando opus esset, ab inferis locupletissimos testes
excitaret, nemo qui breviter arguteque incluso ad-
versario laxaret iudicum animos atque a severitate
paulisper ad hilaritatem risumque traduceret, nemo
qui dilatare posset atque a propria ac definita disputa-
tione hominis ac temporis ad communem quaestionem
universi generis orationem traducere, nemo qui de-
lectandi gratia digredi parumper a causa, nemo qui
ad iracundiam magno opere iudicem, nemo qui ad
fletum posset adducere, nemo qui animum eius, quod
unum est oratoris maxume proprium, quocumque res 94
postularet, impellere. Itaque cum iam paene evanuisset 323
Hortensius et ego anno meo, sexto autem post illum
consulem, consul factus essem, revocare se ad in-
dustriam coepit, ne, cum pares honore essemus, aliqua
re superiores videremur. Sic duodecim post meum
consulatum annos in maxumis causis, cum ego mihi
illum, sibi me ille anteferret, coniunctissime versati
sumus, consulatusque meus, qui illum primo leviter
perstrinxerat, idem nos rerum mearum gestarum, quas
ille admirabatur, laude coniunxerat. Maxume vero 324
perspecta est utriusque nostrum exercitatio paulo ante,
quam peterritum armis hoc studium, Brute, nostrum

conticuit subito et ommutuit: cum lege Pompeia ternis horis ad dicendum datis ad causas simillumas inter se vel potius easdem novi veniebamus cotidie. Quibus quidem causis tu etiam, Brute, praesto fuisti compluris que et nobiscum et solus egisti, ut qui non satis diu vixerit Hortensius tamen hunc cursum confecerit: annis ante sedecim causas agere coepit, quam tu es natus; idem quarto sexagensumo anno, perpaucis ante mortem diebus, una tecum socerum tuum defendit Appium. Dicendi autem genus quod fuerit in utroque, orationes utriusque etiam posteris nostris indicabunt.

95

325 Sed si quaerimus, cur adulescens magis floruerit dicendo quam senior Hortensius, causas reperiemus verissumas duas. Primum, quod genus erat orationis Asiaticum adulescentiae magis concessum quam senectuti. Genera autem Asiaticae dictionis duo sunt: unum sententiosum et argutum, sententiis non tam gravibus et severis quam concinnis et venustis, qualis in historia Timaeus, in dicendo autem pueris nobis Hierocles Alabandeus, magis etiam Menecles frater eius fuit, quorum utriusque orationes sunt in primis ut Asiatico in genere laudabiles. Aliud autem genus est non tam sententiis frequentatum quam verbis volucre atque incitatum, quale est nunc Asia tota, nec flumine solum orationis, sed etiam exornato et faceto genere verborum, in quo fuit Aeschylus Cnidius et meus aequalis Milesius Aeschines. In his erat admirabilis orationis cursus, ornata sententiarum con-
326 cinnitas non erat. Haec autem, ut dixi, genera dicendi aptiora sunt adulescentibus, in senibus gravitatem non habent. Itaque Hortensius utroque genere florens clamores faciebat adulescens. Habebat enim et Meneclium illud studium crebrarum venustarumque sententiarum[, in quibus, ut in illo Graeco, sic in hoc erant quaedam magis venustae dulcesque sententiae quam aut necessariae aut interdum utiles;] et erat

oratio cum incitata et vibrans tum etiam accurata et
polita. Non probantur haec senibus — saepe videbam
eum inridentem tum etiam irascentem et stomachantem
Philippum —, sed mirantur adulescentes, multitudo
movetur. [Erat excellens iudicio vulgi et facile primas 327
tenebat adulescens. Etsi enim genus illud dicendi
auctoritatis habebat parum, tamen aptum esse aetati
videbatur.] Et certe, quod et ingeni quaedam forma
lucebat et exercitatione perfecta erat verborum eratque
astricta comprensio, summam hominum admirationem
excitabat. Sed cum iam honores et illa senior aucto-
ritas gravius quiddam requireret, remanebat idem nec
decebat idem; quodque exercitationem studiumque
dimiserat, quod in eo fuerat acerrimum, concinnitas
illa crebritasque sententiarum pristina manebat, sed
ea vestitu illo orationis, quo consuerat, ornata non
erat. Hoc tibi ille, Brute, minus fortasse placuit,
quam placuisset, si illum flagrantem studio et florentem
facultate audire potuisses. 96

Tum Brutus: Ego vero, inquit, et ista, quae dicis, 328
video qualia sint et Hortensium magnum oratorem
semper putavi maxumeque probavi pro Messalla di-
centem, cum tu afuisti. Sic ferunt, inquam, idque
declarat totidem quot dixit, ut aiunt, scripta verbis
oratio. Ergo ille a Crasso consule et Scaevola usque
ad Paulum et Marcellum consules floruit, nos in eodem
cursu fuimus a Sulla dictatore ad eosdem fere con-
sules. Sic Q. Hortensi vox extincta fato suo est,
nostra publico. Melius quaeso ominare, inquit Brutus. 329
Sit sane ut vis, inquam, et id non tam mea causa
quam tua; sed fortunatus illius exitus, qui ea non
vidit cum fierent, quae providit futura. Saepe enim
inter nos impendentes casus deflevimus, cum belli
civilis causas in privatorum cupiditatibus inclusas, pa-
cis spem a publico consilio esse exclusam videremus.
Sed illum videtur felicitas ipsius, qua semper est usus,
ab eis miseriis, quae consecutae sunt, morte vindicavisse.

330 Nos autem, Brute, quoniam post Hortensi claris-
simi oratoris mortem orbae eloquentiae quasi tutores
relicti sumus, domi teneamus eam saeptam liberali
custodia, et hos ignotos atque impudentes procos
repudiemus tueamurque ut adultam virginem caste et
ab amatorum impetu quantum possumus prohibeamus.
Equidem etsi doleo me in vitam paulo serius tanquam
in viam ingressum, priusquam confectum iter sit, in
hanc rei publicae noctem incidisse, tamen ea conso-
latione sustentor, quam tu mihi, Brute, adhibuisti tuis
suavissimis litteris, quibus me forti animo esse opor-
tere censebas, quod ea gessissem, quae de me etiam
me tacente ipsa loquerentur mortuo viverentque; quae,
si recte esset, salute rei publicae, sin secus, interitu
97 ipso testimonium meorum de re publica consiliorum
331 darent. Sed in te intuens, Brute, doleo, cuius in
adulescentiam per medias laudes quasi quadrigis ve-
hentem traversa incurrit misera fortuna rei publicae.
Hic me dolor tangit, haec cura sollicitat et hunc
mecum socium eiusdem et amoris et iudici. Tibi
favemus, te tua frui virtute cupimus, tibi optamus
eam rem publicam, in qua duorum generum amplis-
sumorum renovare memoriam atque augere possis.
Tuum enim forum, tuum erat illud curriculum, tu
illuc veneras unus, qui non linguam modo acuisses
exercitatione dicendi, sed et ipsam eloquentiam locuple-
tavisses graviorum artium instrumento et isdem artibus
decus omne virtutis cum summa eloquentiae laude
332 iunxisses. Ex te duplex nos afficit sollicitudo, quod
et ipse re publica careas et illa te. Tu tamen, etsi
cursum ingeni tui, Brute, premit haec importuna clades
civitatis, contine te in tuis perennibus studiis et effice
id, quod iam propemodum vel plane potius effeceras,
ut te eripias ex ea, quam ego congessi in hunc ser-
monem, turba patronorum. Nec enim decet te ornatum
uberrumis artibus, quas cum domo haurire non posses,
arcessivisti ex urbe ea, quae domus est semper habita

doctrinae, numerari in vulgo patronorum. Nam quid te exercuit Pammenes vir longe eloquentissimus Graeciae? quid illa vetus Academia atque eius heres Aristus hospes et familiaris meus, si quidem similes maioris partis oratorum futuri sumus? Nonne cer- 333
nimus vix singulis aetatibus binos oratores laudabiles constitisse? Galba fuit inter tot aequalis unus excellens, cui, quem ad modum accepimus, et Cato cedebat senior et qui temporibus illis aetate inferiores fuerunt, Lepidus postea, deinde Carbo; nam Gracchi in contionibus multo faciliore et liberiore genere dicendi, quorum tamen ipsorum ad aetatem laus eloquentiae perfecta nondum fuit; Antonius Crassus, post Cotta Sulpicius Hortensius. Nihil dico amplius, tantum dico: si mihi accidisset, ut numerarer in multis ..... si operosa est concursatio magis oportunorum .....

M. TULLI CICERONIS

# ORATOR.

1 Utrum difficilius aut maius esset negare tibi
1 saepius idem roganti an efficere id quod rogares diu
multumque, Brute, dubitavi. Nam et negare ei quem
unice diligerem cuique me carissimum esse sentirem,
praesertim et iusta petenti et praeclara cupienti, durum
admodum mihi videbatur, et suscipere tantam rem,
quantam non modo facultate consequi difficile esset
sed etiam cogitatione complecti, vix arbitrabar esse
eius qui vereretur reprehensionem doctorum atque
2 prudentium. Quid enim est maius quam, cum tanta
sit inter oratores bonos dissimilitudo, iudicare quae
sit optima species et quasi figura dicendi? Quod quo-
niam me saepius rogas, aggrediar non tam perficiundi
spe quam experiundi voluntate; malo enim, cum studio
tuo sim obsecutus, desiderari a te prudentiam meam
quam, si id non fecerim, benivolentiam.

3 Quaeris igitur idque iam saepius, quod eloquentiae
genus probem maxime et quale mihi videatur illud,
quo nihil addi possit, quod ego summum et perfectis-
simum iudicem. In quo vereor ne, si id quod vis
effecero eumque oratorem quem quaeris expressero,
tardem studia multorum, qui desperatione debilitati
experiri id nolent quod se assequi posse diffidant.
4 Sed par est omnis omnia experiri, qui res magnas et
magno opere expetendas concupiverunt. Quod si quem
aut natura sua aut illa praestantis ingenii vis forte

deficiet aut minus instructus erit magnarum artium
disciplinis, teneat tamen eum cursum quem poterit;
prima enim sequentem honestum est in secundis tertiis-
que consistere. Nam in poetis non Homero soli locus
est, ut de Graecis loquar, aut Archilocho aut Sophocli
aut Pindaro, sed horum vel secundis vel etiam infra
secundos; nec vero Aristotelen in philosophia deterruit 5
a scribendo amplitudo Platonis, nec ipse Aristoteles
admirabili quadam scientia et copia ceterorum studia
restinxit. Nec solum ab optimis studiis excellentes 2
viri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem se
artibus suis removerunt, qui aut Ialysi, quem Rhodi
vidimus, non potuerunt aut Coae Veneris pulcritudinem
imitari, nec simulacro Iovis Olympii aut doryphori
statua deterriti reliqui minus experti sunt quid efficere
aut quo progredi possent; quorum tanta multitudo
fuit, tanta in suo cuiusque genere laus, ut, cum summa
miraremur, inferiora tamen probaremus. In orato- 6
ribus vero, Graecis quidem, admirabile est quantum
inter omnis unus excellat; ac tamen, cum esset De-
mosthenes, multi oratores magni et clari fuerunt et
antea fuerant nec postea defecerunt. Quare non est
cur eorum qui se studio eloquentiae dediderunt spes
infringatur aut languescat industria; nam neque illud
ipsum quod est optimum desperandum est et in prae-
stantibus rebus magna sunt ea quae sunt optimis
proxima. Atque ego in summo oratore fingendo talem 7
informabo, qualis fortasse nemo fuit. Non enim quaero
quis fuerit, sed quid sit illud, quo nihil esse possit
praestantius, quod in perpetuitate dicendi non saepe
atque haud scio an nunquam, in aliqua autem parte
eluceat aliquando, idem apud alios densius, apud alios
fortasse rarius. Sed ego sic statuo, nihil esse in ullo 8
genere tam pulcrum, quo non pulcrius id sit unde
illud ut ex ore aliquo quasi imago exprimatur; quod
neque oculis neque auribus neque ullo sensu percipi
potest, cogitatione tantum et mente complectimur.

Itaque et Phidiae simulacris, quibus nihil in illo
genere perfectius videmus, et iis picturis quas nominavi
9 cogitare tamen possumus pulcriora; nec vero ille
artifex cum faceret Iovis formam aut Minervae, con-
templabatur aliquem, e quo similitudinem duceret, sed
ipsius in mente insidebat species pulcritudinis eximia
quaedam, quam intuens in eaque defixus ad illius
3 similitudinem artem et manum dirigebat. Ut igitur
in formis et figuris est aliquid perfectum et excellens,
cuius ad cogitatam speciem imitando referuntur ea
quae sub oculos † ipsa non cadunt, sic perfectae elo-
quentiae speciem animo videmus, effigiem auribus
10 quaerimus. Has rerum formas appellat *ἰδέας* ille non
intellegendi solum sed etiam dicendi gravissimus
auctor et magister Plato, easque gigni negat et ait
semper esse ac ratione et intellegentia contineri; cetera
nasci occidere fluere labi nec diutius esse uno et eodem
statu. Quicquid est igitur de quo ratione et via
disputetur, id est ad ultimam sui generis formam
speciemque redigendum.

11 Ac video hanc primam ingressionem meam non
ex oratoriis disputationibus ductam, sed e media
philosophia repetitam et eam quidem cum antiquam
tum subobscuram aut reprehensionis aliquid aut certe
admirationis habituram. Nam aut mirabuntur quid
haec pertineant ad ea quae quaerimus — quibus satis
faciet res ipsa cognita, ut non sine causa alte repetita
videatur — aut reprehendent, quod inusitatas vias
12 indagemus, tritas relinquamus. Ego autem et me
saepe nova videri dicere intellego, cum pervetera dicam
sed inaudita plerisque, et fateor me oratorem, si modo
sim aut etiam quicumque sim, non ex rhetorum of-
ficinis, sed ex Academiae spatiis extitisse; illa enim
sunt curricula multiplicium variorumque sermonum,
in quibus Platonis primum sunt impressa vestigia.
Sed et huius et aliorum philosophorum disputationibus
et exagitatus maxume orator est et adiutus; omnis

enim ubertas et quasi silva dicendi ducta ab illis est
nec satis tamen instructa ad forenses causas, quas,
ut illi ipsi dicere solebant, agrestioribus Musis reli-
querunt. Sic eloquentia haec forensis spreta a philo- 13
sophis et repudiata multis quidem illa adiumentis
magnisque caruit, sed tamen ornata verbis atque sen-
tentiis iactationem habuit in populo nec paucorum
iudicium reprehensionemque pertimuit: ita et doctis
eloquentia popularis et disertis elegans doctrina defuit. 4
Positum sit igitur in primis, quod post magis 14
intellegetur, sine philosophia non posse effici quem
quaerimus eloquentem, non ut in ea tamen omnia sint,
sed ut sic adiuvet ut palaestra histrionem; parva enim
magnis saepe rectissime conferuntur. Nam nec latius
atque copiosius de magnis variisque rebus sine philo-
sophia potest quisquam dicere; — si quidem etiam in 15
Phaedro Platonis hoc Periclen praestitisse ceteris dicat
oratoribus Socrates, quod is Anaxagorae physici fuerit
auditor; a quo censet eum, cum alia praeclara quaedam
et magnifica didicisset, uberem et fecundum fuisse
gnarumque, quod est eloquentiae maximum, quibus
orationis modis quaeque animorum partes pellerentur;
quod idem de Demosthene existimari potest, cuius ex
epistulis intellegi licet quam frequens fuerit Platonis
auditor; — nec vero sine philosophorum disciplina 16
genus et speciem cuiusque rei cernere neque eam de-
finiendo explicare nec tribuere in partes possumus
nec iudicare quae vera quae falsa sint neque cernere
consequentia, repugnantia videre, ambigua distinguere.
Quid dicam de natura rerum, cuius cognitio magnam
orationis suppeditat copiam? † de vita, de officiis, de
virtute, de moribus sine multa earum ipsarum rerum 5
disciplina aut dici aut intellegi posse? Ad has tot 17
tantasque res adhibenda sunt ornamenta innumerabilia;
quae sola tum quidem tradebantur ab iis qui dicendi
numerabantur magistri; quo fit ut veram illam et
absolutam eloquentiam nemo consequatur, quod alia

intellegendi alia dicendi disciplina est et ab aliis rerum
18 ab aliis verborum doctrina quaeritur. Itaque M. An-
tonius, cui vel primas eloquentiae patrum nostrorum
tribuebat aetas, vir natura peracutus et prudens, in
eo libro quem unum reliquit disertos ait se vidisse
multos, eloquentem omnino neminem. Insidebat
videlicet in eius mente species eloquentiae, quam
cernebat animo, re ipsa non videbat. Vir autem
acerrimo ingenio — sic enim fuit — multa et in se
et in aliis desiderans neminem plane qui recte ap-
19 pellari eloquens posset videbat; quod si ille nec se
nec L. Crassum eloquentem putavit, habuit profecto
comprehensam animo quamdam formam eloquentiae,
cui quoniam nihil deerat, eos quibus aliquid aut plura
deerant in eam formam non poterat includere. In-
vestigemus hunc igitur, Brute, si possumus, quem
nunquam vidit Antonius aut qui omnino nullus unquam
fuit; quem si imitari atque exprimere non possumus,
quod idem ille vix deo concessum esse dicebat, at
qualis esse debeat poterimus fortasse dicere.

20 Tria sunt omnino genera dicendi, quibus in singulis
quidam floruerunt, peraeque autem, id quod volumus,
perpauci in omnibus. Nam et grandiloqui, ut ita
dicam, fuerunt cum ampla et sententiarum gravitate
et maiestate verborum, vehementes [varii] copiosi
graves, ad permovendos et convertendos animos in-
structi et parati — quod ipsum alii aspera tristi
horrida oratione neque perfecta atque conclusa, alii
levi et structa et terminata —, et contra tenues acuti,
omnia docentes et dilucidiora, non ampliora facientes,
6 subtili quadam et pressa oratione limati; in eodemque
genere alii callidi, sed impoliti et consulto rudium
similes et imperitorum, alii in eadem ieiunitate con-
cinniores, id est faceti, florentes etiam et leviter ornati.
21 Est autem quidam interiectus inter hos medius et
quasi temperatus nec acumine posteriorum nec fulmine
utens superiorum, vicinus amborum, in neutro excellens,

utriusque particeps vel utriusque, si verum quaerimus,
potius expers; isque uno tenore, ut aiunt, in dicendo
fluit nihil afferens praeter facilitatem et aequabilitatem
aut addit aliquos ut in corona totos omnemque ora-
tionem ornamentis modicis verborum sententiarumque
distinguit. Horum singulorum generum quicumque 22
vim in singulis consecuti sunt, manum in oratoribus
nomen habuerunt. Sed quaerendum est satisne id quod
volumus effecerint.

Videmus enim fuisse quosdam, qui idem ornate 7
ac graviter, idem versute et subtiliter dicerent. Atque
utinam in Latinis talis oratoris simulacrum reperire
possemus! Esset egregium non quaerere externa, do-
mesticis esse contentos. Sed ego idem, qui in illo 23
sermone nostro, qui est expositus in Bruto, multum
tribuerim Latinis, vel ut hortarer alios vel quod ama-
rem meos, recordor longe omnibus unum anteferre
Demosthenem, quem velim accommodare ad eam quam
sentiam eloquentiam, non ad eam quam in aliquo ipse
cognoverim. Hoc nec gravior extitit quisquam nec calli-
dior nec temperatior. Itaque nobis monendi sunt ii quo-
rum sermo imperitus increbruit, qui aut dici se deside-
rant Atticos aut ipsi Attice volunt dicere, ut mirentur
hunc maxime, quo ne Athenas quidem ipsas magis credo
fuisse Atticas; quid enim sit Atticum discant eloquen-
tiamque ipsius viribus, non imbecillitate sua metiantur.
Nunc enim tantum quisque laudat, quantum se posse 24
speret imitari. Sed tamen eos studio optimo iudicio
minus firmo praeditos docere quae sit propria laus
Atticorum non alienum puto.

Semper oratorum eloquentiae moderatrix fuit 8
auditorum prudentia. Omnes enim qui probari vo-
lunt voluntatem eorum qui audiunt intuentur ad eam-
que et ad eorum arbitrium et nutum totos se fingunt
et accommodant. Itaque Caria et Phrygia et Mysia, 25
quod minime politae minimeque elegantes sunt, asci-
verunt aptum suis auribus opimum quoddam et tan-

quam adipatae dictionis genus, quod eorum vicini non
ita lato interiecto mari Rhodii nunquam probaverunt
[Graecia autem multo minus], Athenienses vero fun-
ditus repudiaverunt; quorum semper fuit prudens sin-
cerumque iudicium, nihil ut possent nisi incorruptum
audire et elegans. Eorum religioni cum serviret ora-
tor, nullum verbum insolens, nullum odiosum ponere
26 audebat. Itaque hic, quem praestitisse diximus ceteris,
in illa pro Ctesiphonte oratione longe optima sum-
missius a primo, deinde, dum de legibus disputat,
pressius, post sensim incendens iudices, ut vidit ar-
dentes, in reliquis exultavit audacius. Ac tamen in
hoc ipso diligenter examinante verborum omnium pon-
dera reprehendit Aeschines quaedam et exagitat illu-
densque dura odiosa intolerabilia esse dicit; quin etiam
quaerit ab ipso, cum quidem eum beluam appellet,
utrum illa verba an portenta sint; ut Aeschini ne
27 Demosthenes quidem videatur Attice dicere. Facile
est enim verbum aliquod ardens, ut ita dicam, notare
idque restinctis iam animorum incendiis irridere. Ita-
que se purgans iocatur Demosthenes: negat in eo
positas esse fortunas Graeciae, hocine an illo
verbo usus sit, hucine an illuc manum porre-
xerit. Quonam igitur modo audiretur Mysus aut
Phryx Athenis, cum etiam Demosthenes exagitetur ut
putidus? Cum vero inclinata ululantique voce more
Asiatico canere coepisset, quis eum ferret aut potius
quis non iuberet auferri?

9
28 Ad Atticorum igitur aures teretes et religiosas
qui se accommodant, ii sunt existimandi Attice dicere.
Quorum genera plura sunt; hi unum modo quale sit
suspicantur. Putant enim qui horride inculteque dicat,
modo id eleganter enucleateque faciat, eum solum
Attice dicere. Errant, quod solum; quod Attice, non
29 falluntur. Istorum enim iudicio, si solum illud est
Atticum, ne Pericles quidem dixit Attice, cui primae
sine controversia deferebantur; qui si tenui genere

uteretur, nunquam ab Aristophane poeta fulgere, to-
nare, permiscere Graeciam dictus esset. Dicat igitur
Attice venustissimus ille scriptor ac politissimus Ly-
sias — quis enim id possit negare? —, dum intelle-
gamus hoc esse Atticum in Lysia, non quod tenuis
sit atque inornatus, sed quod nihil habeat insolens
aut ineptum; ornate vero et graviter et copiose di-
cere aut Atticorum sit aut ne sit Aeschines neve
Demosthenes Atticus. Ecce autem aliqui se Thucy- 30
didios esse profitentur: novum quoddam imperitorum
et inauditum genus. Nam qui Lysiam sequuntur,
causidicum quemdam sequuntur non illum quidem
amplum atque grandem, subtilem et elegantem tamen
et qui in forensibus causis possit praeclare consistere.
Thucydides autem res gestas et bella narrat et proelia,
graviter sane et probe, sed nihil ab eo transferri pot-
est ad forensem usum et publicum. Ipsae illae con-
tiones ita multas habent obscuras abditasque sententias
vix ut intellegantur; quod est in oratione civili vitium
vel maximum. Quae est autem in hominibus tanta 31
perversitas, ut inventis frugibus glande vescantur? An
victus hominum Atheniensium beneficio excoli potuit,
oratio non potuit? Quis porro unquam Graecorum
rhetorum a Thucydide quicquam duxit? 'At laudatus
est ab omnibus.' Fateor; sed ita ut rerum explicator
prudens severus gravis; non ut in iudiciis versaret
causas, sed ut in historiis bella narraret; itaque nun-
quam est numeratus orator, nec vero, si historiam 32
non scripsisset, nomen eius extaret, cum praesertim
fuisset honoratus et nobilis. Huius tamen nemo neque
verborum neque sententiarum gravitatem imitatur, sed
cum mutila quaedam et hiantia locuti sunt, quae vel
sine magistro facere potuerunt, germanos se putant
esse Thucydidas. Nactus sum etiam qui Xenophontis
similem esse se cuperet, cuius sermo est ille quidem
melle dulcior, sed a forensi strepitu remotissimus.

Referamus igitur nos ad eum quem volumus in- 33

choandum et eadem eloquentia informandum quam in
10 nullo cognovit Antonius. Magnum opus omnino et
arduum, Brute, conamur; sed nihil difficile amanti
puto. Amo autem et semper amavi ingenium studia
mores tuos. Incendor porro cotidie magis non desi-
derio solum, quo quidem conficior, congressus nostros,
consuetudinem victus, doctissimos sermones requirens
tuos, sed etiam admirabili fama virtutum incredibilium,
34 quae specie dispares prudentia coniunguntur. Quid
enim tam distans quam a severitate comitas? Quis
tamen unquam te aut sanctior est habitus aut dulcior?
Quid tam difficile quam in plurimorum controversiis
diiudicandis ab omnibus diligi? Consequeris tamen,
ut eos ipsos quos contra statuas aequos placatosque
dimittas. Itaque efficis ut, cum gratiae causa nihil
facias, omnia tamen sint grata quae facis. Ergo om-
nibus terris una Gallia communi non ardet incendio;
in qua frueris ipse te, cum in Italiae luce cognosceris
versarisque in optimorum civium vel flore vel robore.
Iam quantum illud est, quod in maxumis occupatio-
nibus nunquam intermittis studia doctrinae, semper
aut ipse scribis aliquid aut me vocas ad scribendum!
35 Itaque hoc sum aggressus statim Catone absoluto —
quem ipsum nunquam attigissem tempora timens ini-
mica virtuti, nisi tibi hortanti et illius memoriam
mihi caram excitanti non parere nefas esse duxis-
sem —, sed testificor me a rogatum et recusantem
haec scribere esse ausum. Volo enim mihi tecum
commune esse crimen, ut, si sustinere tantam quae-
stionem non potuero, iniusti oneris impositi tua culpa
sit, mea recepti; in quo tamen iudicii nostri errorem
laus tibi dati muneris compensabit.

11
36 Sed in omni re difficillimum est formam, quod
χαρακτὴρ Graece dicitur, exponere optimi, quod aliud
aliis videtur optimum. Ennio delector, ait quispiam,
quod non discedit a communi more verborum; Pacu-
vio, inquit alius: omnes apud hunc ornati elaboratique

sunt versus, multa apud alterum neglegentius; fac alium Accio; varia enim sunt iudicia ut in Graecis nec facilis explicatio, quae forma maxime excellat. In picturis alius horrida inculta, abdita et opaca, contra alius nitida laeta conlustrata delectatur. Quid est quo praescriptum aliquod aut formulam exprimas, cum in suo quodque genere praestet et genera plura sint? Hac ego religione non sum ab hoc conatu repulsus existimavique in omnibus rebus esse aliquid optimum, etiam si lateret, idque ab eo posse qui eius rei guarus esset iudicari.

Sed quoniam plura sunt orationum genera eaque 37
diversa neque in unam formam cadunt omnia, laudationum [scriptionum et historiarum] et talium suasionum, qualem Isocrates fecit Panegyricum multique alii qui sunt nominati sophistae, reliquarumque rerum formam, quae absunt a forensi contentione eiusque totius generis, quod Graece ἐπιδεικτικὸν nominatur, quod quasi ad inspiciendum delectationis causa comparatum est, non complectar hoc tempore; non quo neglegenda sit; est enim illa quasi nutrix eius oratoris quem informare volumus et de quo molimur aliquid exquisitius dicere. Ab hac et verborum copia alitur 12
et eorum constructio et numerus liberiore quadam fruitur licentia. Datur etiam venia concinnitati sen- 38
tentiarum et arguti certique et circumscripti verborum ambitus conceduntur, de industriaque non ex insidiis sed aperte ac palam elaboratur, ut verba verbis quasi demensa et paria respondeant, ut crebro conferantur pugnantia comparenturque contraria et ut pariter extrema terminentur eumdemque referant in cadendo sonum; quae in veritate causarum et rarius multo facimus et certe occultius. In Panathenaico autem Isocrates ea studiose consectatum fatetur; non enim ad iudiciorum certamen, sed ad voluptatem aurium scripserat. Haec tractasse Thrasymachum Calchedo- 39
nium primum et Leontinum ferunt Gorgiam, Theo-

dorum inde Byzantium multosque alios, quos λογοδαιδάλους appellat in Phaedro Socrates; quorum satis arguta multa, sed ut modo primumque nascentia minuta et versiculorum similia quaedam nimiumque depicta. Quo magis sunt Herodotus Thucydidesque mirabiles; quorum aetas cum in eorum tempora quos nominavi incidisset, longissime tamen ipsi a talibus deliciis vel potius ineptiis afuerunt. Alter enim sine ullis salebris quasi sedatus amnis fluit, alter incitatior fertur et de bellicis rebus canit etiam quodam modo bellicum; primisque ab his, ut ait Theophrastus, historia commota est, ut auderet uberius quam superiores et
13 ornatius dicere. Horum aetati successit Isocrates, qui
40 praeter ceteros eiusdem generis laudatur semper a nobis, non nunquam, Brute, leniter et erudite repugnante te; sed concedas mihi fortasse, si quid in eo laudem cognoveris. Nam cum concisus ei Thrasymachus minutis numeris videretur et Gorgias, qui tamen primi traduntur arte quadam verba vinxisse, Theodorus autem praefractior nec satis, ut ita dicam, rotundus, primus instituit dilatare verbis et mollioribus numeris explere sententias; in quo cum doceret eos qui partim in dicendo partim in scribendo principes extiterunt, domus eius officina habita eloquentiae est.
41 Itaque ut ego, cum a nostro Catone laudabar, vel reprehendi me a ceteris facile patiebar, sic Isocrates videtur testimonio Platonis aliorum iudicia debere contemnere. Est enim, ut scis, quasi in extrema pagina Phaedri his ipsis verbis loquens Socrates: Adulescens etiam nunc, o Phaedre, Isocrates est, sed quid de illo augurer lubet dicere. Quid tandem? inquit ille. Maiore mihi ingenio videtur esse, quam ut cum orationibus Lysiae comparetur, praeterea ad virtutem maior indoles; ut minime mirum futurum sit, si, cum aetate processerit, aut in hoc orationum genere cui nunc studet tantum quantum pueris reliquis prae-

stet omnibus qui unquam orationes attigerunt aut, si contentus his non fuerit, divino aliquo animi motu maiora concupiscat; inest enim natura philosophia in huius viri mente quaedam. Haec de adulescente Socrates auguratur. At 42
ea de seniore scribit Plato et scribit aequalis et quidem exagitator omnium rhetorum hunc miratur unum; me autem qui Isocraten non diligunt una cum Socrate et cum Platone errare patiantur. Dulce igitur orationis genus et solutum et fluens, sententiis argutum, verbis sonans est in illo epidictico genere, quod diximus proprium sophistarum, pompae quam pugnae aptius, gymnasiis et palaestrae dicatum, spretum et pulsum foro. Sed quod educata huius nutrimentis eloquentia et ipsa se postea colorat et roborat, non alienum fuit de oratoris quasi incunabulis dicere. Verum haec ludorum atque pompae; nos autem iam in aciem dimicationemque veniamus.

Quoniam tria videnda sunt oratori: quid dicat et 14
quo quidque loco et quo modo, dicendum omnino est 43
quid sit optimum in singulis, sed aliquanto secus atque in tradenda arte dici solet. Nulla praecepta ponemus, neque enim id suscepimus, sed excellentis eloquentiae speciem et formam adumbrabimus; nec quibus rebus ea paretur exponemus, sed qualis nobis esse videatur. Ac duo breviter prima; sunt enim non 44
tam insignia ad maximam laudem quam necessaria et tamen cum multis paene communia.

Nam et invenire et iudicare quid dicas magna illa quidem sunt et tanquam animi instar in corpore, sed propria magis prudentiae quam eloquentiae: qua tamen in causa est vacua prudentia? Noverit igitur hic quidem orator, quem summum esse volumus, argumentorum et rationum locos. Nam quoniam, quic- 45
quid est quod in controversia aut in contentione versetur, in eo aut sitne aut quid sit aut quale sit quaeritur: — sitne, signis; quid sit, definitionibus;

quale sit, recti pravique partibus; quibus ut uti possit
orator, non ille vulgaris sed hic excellens, a propriis
personis et temporibus semper, si potest, avocat con-
troversiam; latius enim de genere quam de parte dis-
ceptare licet, ut quod in universo sit probatum id in
46 parte sit probari necesse; — haec igitur quaestio a pro-
priis personis et temporibus ad universi generis ora-
tionem traducta appellatur θέσις. In hac Aristoteles
adulescentis non ad philosophorum morem tenuiter
disserendi, sed ad copiam rhetorum in utramque partem,
ut ornatius et uberius dici possit, exercuit; idemque
locos — sic enim appellat — quasi argumentorum
notas tradidit, unde omnis in utramque partem tra-
15 heretur oratio. Faciet igitur hic noster — non enim
47 declamatorem aliquem de ludo aut rabulam de foro,
sed doctissimum et perfectissimum quaerimus —, ut,
quoniam loci certi traduntur, percurrat omnis, utatur
aptis, generatim dicat; ex quo emanent etiam qui
communes appellantur loci. Nec vero utetur impru-
denter hac copia, sed omnia expendet et seliget; non
enim semper nec in omnibus causis ex isdem argu-
48 mentorum momenta sunt. Iudicium igitur adhibebit
nec inveniet solum quid dicat sed etiam expendet.
Nihil enim est feracius ingeniis, iis praesertim quae
disciplinis exculta sunt. Sed ut segetes fecundae et
uberes non solum fruges verum herbas etiam effun-
dunt inimicissimas frugibus, sic interdum ex illis locis
aut levia quaedam aut causis aliena aut non utilia
gignuntur. Quorum ab oratoris iudicio dilectus nisi
49 magnus adhibebitur, quonam modo ille in bonis hae-
rebit et habitabit suis aut molliet dura aut occul-
tabit quae dilui non poterunt atque omnino oppri-
met, si licebit, aut abducet animos aut aliud afferet,
quod oppositum probabilius sit quam illud quod ob-
50 stabit? Iam vero ea quae invenerit qua diligentia
conlocabit? quoniam id secundum erat de tribus. Ve-
stibula nimirum honesta aditusque ad causam faciet

illustres; cumque animos prima aggressione occupa-
verit, † infirmabit excludetque contraria; de firmis-
simis alia prima ponet alia postrema, inculcabitque
leviora. ***

Atque in primis duabus dicendi partibus qualis 16
esset summatim breviterque descripsimus. Sed, ut
ante dictum est, in his partibus, etsi graves atque 51
magnae sunt, minus et artis est et laboris; cum autem
et quid et quo loco dicat invenerit, illud est longe
maximum: videre quonam modo; scitum est enim, quod
Carneades noster dicere solebat, Clitomachum eadem
dicere, Charmadam autem eodem etiam modo dicere.
Quod si in philosophia tantum interest quem ad modum
dicas, ubi res spectatur, non verba penduntur, quid
tandem in causis existimandum est, quibus totis mo-
deratur oratio? Quod quidem ego, Brute, ex tuis litteris 52
sentiebam, non te id sciscitari, qualem ego in inve-
niendo et in conlocando summum esse oratorem vellem,
sed id mihi quaerere videbare, quod genus ipsius ora-
tionis optimum iudicarem: rem difficilem, di immor-
tales, atque omnium difficillimam. Nam cum est oratio
mollis et tenera et ita flexibilis, ut sequatur quocum-
que torqueas, tum et naturae variae et voluntates mul-
tum inter se distantia effecerunt genera dicendi: flumen 53
aliis verborum volubilitasque cordi est, qui ponunt in
orationis celeritate eloquentiam; distincta alios et in-
terpuncta intervalla, morae respirationesque delectant:
quid potest esse tam diversum? tamen est in utroque
aliquid excellens. Elaborant alii in lenitate et aequa-
bilitate et puro quasi quodam et candido genere di-
cendi; ecce aliqui duritatem et severitatem quamdam
in verbis et orationis quasi maestitiam sequuntur;
quodque paulo ante divisimus, ut alii graves alii
tenues alii temperati vellent videri, quot orationum
genera esse diximus, totidem oratorum reperiuntur.

Et quoniam coepi iam cumulatius hoc munus 17
augere, quam a te postulatum est — tibi enim tan- 54

tum de orationis genere quaerenti respondi etiam breviter de inveniendo et conlocando —, ne nunc quidem solum de orationis modo dicam sed etiam de actionis: ita praetermissa pars nulla erit, quando quidem de memoria nihil est hoc loco dicendum, quae com-
55 munis est multarum artium. Quo modo autem dicatur, id est in duobus: in agendo et in eloquendo. Est enim actio quasi corporis quaedam eloquentia, cum constet e voce atque motu. Vocis mutationes totidem sunt quot animorum, qui maxime voce commoventur. Itaque ille perfectus, quem iam dudum nostra indicat oratio, utcumque se affectum videri et animum audientis moveri volet, ita certum vocis admovebit sonum; de quo plura dicerem, si hoc praecipiendi tempus esset aut si tu hoc quaereres. Dicerem etiam de gestu, cum quo iunctus est vultus; quibus omnibus dici vix potest
56 quantum intersit quem ad modum utatur orator. Nam et infantes actionis dignitate eloquentiae saepe fructum tulerunt et diserti deformitate agendi multi infantes putati sunt; ut iam non sine causa Demosthenes tribuerit et primas et secundas et tertias actioni; si enim eloquentia nulla sine hac, haec autem sine eloquentia tanta est, certe plurimum in dicendo potest. Volet igitur ille, qui eloquentiae principatum petet, et contenta voce atrociter dicere et summissa leniter
57 et inclinata videri gravis et inflexa miserabilis; mira est enim quaedam natura vocis, cuius quidem e tribus omnino sonis, inflexo acuto gravi, tanta sit et tam
18 suavis varietas perfecta in cantibus. Est autem etiam in dicendo quidam cantus obscurior, non hic e Phrygia et Caria rhetorum epilogus paene canticum, sed ille, quem significat Demosthenes et Aeschines, cum alter alteri obicit vocis flexiones; † dicit plura etiam Demosthenes illumque saepe dicat voce dulci et clara
58 fuisse. In quo illud etiam notandum mihi videtur ad studium persequendae suavitatis in vocibus: ipsa enim natura, quasi modularetur hominum orationem, in omni

verbo posuit acutam vocem nec una plus nec a postrema syllaba citra tertiam; quo magis naturam ducem ad aurium voluptatem sequatur industria. Ac vocis 59 bonitas quidem optanda est; non est enim in nobis, sed tractatio atque usus in nobis. Ergo ille princeps variabit et mutabit: omnis sonorum tum intendens tum remittens persequetur gradus. Idemque motu sic utetur, nihil ut supersit. In gestu status erectus et celsus; rarus incessus nec ita longus; excursio moderata eaque rara; nulla mollitia cervicum, nullae argutiae digitorum, non ad numerum articulus cadens; trunco magis toto se ipse moderans et virili laterum flexione, brachii proiectione in contentionibus, contractione in remissis. Vultus vero, qui secundum vo- 60 cem plurimum potest, quantam affert tum dignitatem tum venustatem! In quo cum effeceris ne quid ineptum sit aut voltuosum, tum oculorum est quaedam magna moderatio. Nam ut imago est animi voltus, sic indices oculi; quorum et hilaritatis et vicissim tristitiae modum res ipsae, de quibus agetur, temperabunt.

Sed iam illius perfecti oratoris et summae elo- 19 quentiae species exprimenda est. Quem hoc uno ex- 61 cellere [id est oratione], cetera in eo latere indicat nomen ipsum; non enim inventor aut compositor aut actor qui haec complexus est omnia, sed et Graece ab eloquendo ῥήτωρ et Latine e l o q u e n s dictus est; ceterarum enim rerum, quae sunt in oratore, partem aliquam sibi quisque vindicat, dicendi autem id est eloquendi maxima vis soli huic conceditur.

Quamquam enim et philosophi quidam ornate 62 locuti sunt, — si quidem et Theophrastus divinitate loquendi nomen invenit et Aristoteles Isocraten ipsum lacessivit et Xenophontis voce Musas quasi locutas ferunt et longe omnium quicumque scripserunt aut locuti sunt extitit et suavitate et gravitate princeps Plato —, tamen horum oratio neque nervos neque

63 aculeos oratorios ac forenses habet. Loquuntur cum doctis, quorum sedare animos malunt quam incitare, et de rebus placatis ac minime turbulentis docendi causa non capiendi loquuntur, ut in eo ipso, quod delectationem aliquam dicendo aucupentur, plus nonnullis quam necesse sit facere videantur. Ergo ab hoc genere non difficile est hanc eloquentiam, de qua nunc
64 agitur, secernere. Mollis est enim oratio philosophorum et umbratilis nec sententiis nec verbis instructa popularibus nec vincta numeris, sed soluta liberius; nihil iratum habet, nihil invidum, nihil atrox, nihil miserabile, nihil astutum; casta, verecunda, virgo incorrupta quodam modo. Itaque sermo potius quam oratio dicitur. Quamquam enim omnis locutio oratio est, tamen unius oratoris locutio hoc proprio signata nomine est.

65 Sophistarum, de quibus supra dixi, magis distinguenda similitudo videtur, qui omnes eosdem volunt flores, quos adhibet orator in causis, persequi. Sed hoc differunt quod, cum sit his propositum non perturbare animos, sed placare potius nec tam persuadere quam delectare, et apertius id faciunt quam nos et crebrius, concinnas magis sententias exquirunt quam probabiles, a re saepe discedunt, intexunt fabulas, verba altius transferunt eaque ita disponunt ut pictores varietatem colorum, paria paribus referunt, adversa contrariis, saepissimeque similiter extrema defi-
20 niunt. Huic generi historia finitima est, in qua et
66 narratur ornate et regio saepe aut pugna describitur; interponuntur etiam contiones et hortationes, sed in his tracta quaedam et fluens expetitur, non haec contorta et acris oratio.

Ab his non multo secus quam a poetis haec eloquentia, quam quaerimus, sevocanda est. Nam etiam poetae quaestionem attulerunt, quidnam esset illud, quo ipsi differrent ab oratoribus: numero maxime videbantur antea et versu, nunc apud oratores iam ipse nu-
67 merus increbruit. Quicquid est enim, quod sub aurium

mensuram aliquam cadit, etiam si abest a versu —
nam id quidem orationis est vitium — numerus vo-
catur, qui Graece ῥυθμὸς dicitur. Itaque video visum
esse nonnullis, Platonis et Democriti locutionem, etsi
absit a versu, tamen quod incitatius feratur et claris-
simis verborum luminibus utatur, potius poema pu-
tandum quam comicorum poetarum; apud quos, nisi
quod versiculi sunt, nihil est aliud cotidiani dissimile
sermonis. Nec tamen id est poetae maximum, etsi
est eo laudabilior quod virtutes oratoris persequitur,
cum versu sit astrictior. Ego autem, etiam si quo- 68
rumdam grandis et ornata vox est poetarum, tamen
in ea cum licentiam statuo maiorem esse quam in
nobis faciendorum iungendorumque verborum, tum
etiam nonnullorum voluntati vocibus magis quam re-
bus inserviunt; nec vero, si quid est unum inter eos
simile — id autem est iudicium electioque verbo-
rum —, propterea ceterarum rerum dissimilitudo in-
tellegi non potest; sed id nec dubium est et, si quid
habet quaestionis, hoc tamen ipsum ad id, quod pro-
positum est, non est necessarium. Seiunctus igitur
orator a philosophorum eloquentia, a sophistarum, ab
historicorum, a poetarum explicandus est nobis qualis
futurus sit.

Erit igitur eloquens — hunc enim auctore An- 21
tonio quaerimus — is qui in foro causisque civilibus 69
ita dicet, ut probet, ut delectet, ut flectat. Probare
necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriae:
nam id unum ex omnibus ad optinendas causas potest
plurimum. Sed quot officia oratoris, tot sunt ge-
nera dicendi: subtile in probando, modicum in delec-
tando, vehemens in flectendo; in quo uno vis omnis
oratoris est. Magni igitur iudicii, summae etiam fa- 70
cultatis esse debebit moderator ille et quasi tempera-
tor huius tripertitae varietatis; nam et iudicabit quid
cuique opus sit et poterit quocumque modo postulabit
causa dicere. Sed est eloquentiae sicut reliquarum

rerum fundamentum sapientia. Ut enim in vita sic
in oratione nihil est difficilius quam quid deceat videre.
*Πρέπον* appellant hoc Graeci, nos dicamus sane d e-
c o r u m; de quo praeclare et multa praecipiuntur et
res est cognitione dignissima; huius ignoratione non
modo in vita sed saepissime et in poematis et in ora-
71 tione peccatur. Est autem quid deceat oratori viden-
dum non in sententiis solum sed etiam in verbis. Non
enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis
auctoritas, non omnis aetas nec vero locus aut tempus
aut auditor omnis eodem aut verborum genere trac-
tandus est aut sententiarum semperque in omni parte
orationis ut vitae quid deceat est considerandum; quod
et in re, de qua agitur, positum est et in personis et
72 eorum qui dicunt et eorum qui audiunt. Itaque hunc
locum longe et late patentem philosophi solent in
officiis tractare — non cum de recto ipso disputant,
nam id quidem unum est —, grammatici in poetis,
eloquentes in omni et genere et parte causarum. Quam
enim indecorum est, de stillicidiis cum apud unum
iudicem dicas, amplissimis verbis et locis uti commu-
nibus, de maiestate populi Romani summisse et sub-
22 tiliter! Hic genere toto, at persona alii peccant aut
sua aut iudicum aut etiam adversariorum, nec re
solum, sed saepe verbo; etsi sine re nulla vis verbi
est, tamen eadem res saepe aut probatur aut reicitur
73 alio atque alio elata verbo. In omnibusque rebus
videndum est quatenus; etsi enim suus cuique modus
est, tamen magis offendit nimium quam parum; in
quo Apelles pictores quoque eos peccare dicebat qui
non sentirent quid esset satis. Magnus est locus hic,
Brute, quod te non fugit, et magnum volumen aliud
desiderat; sed ad id quod agitur illud satis. Cum
hoc decere — quod semper usurpamus in omnibus
dictis et factis, minimis et maximis — cum hoc, in-
quam, decere dicimus, illud non decere, et id usque-
quaque quantum sit appareat in alioque ponatur aliud-

que totum sit, utrum decere an oportere dicas; —
oportere enim perfectionem declarat officii, quo et 74
semper utendum est et omnibus, decere quasi aptum
esse consentaneumque tempori et personae; quod cum
in factis saepissime tum in dictis valet, in vultu de-
nique et gestu et incessu, contraque item dedecere;
quod si poeta fugit ut maximum vitium, qui peccat
etiam, cum probam orationem affingit improbo stul-
tove sapientis; si denique pictor ille vidit, cum in
immolanda Iphigenia tristis Calchas esset, tristior
Ulixes, maereret Menelaus, obvolvendum caput Aga-
memnonis esse, quoniam summum illum luctum pe-
nicillo non posset imitari; si denique histrio quid
deceat quaerit, quid faciendum oratori putemus? —
sed cum hoc tantum sit, quid in causis earumque
quasi membris faciat orator viderit: illud quidem per-
spicuum est, non modo partis orationis, sed etiam
causas totas alias alia forma dicendi esse tractandas.

Sequitur ut cuiusque generis nota quaeratur et 23
formula: magnum opus et arduum, ut saepe iam dixi- 75
mus; sed ingredientibus considerandum fuit quid age-
remus, nunc quidem iam quocumque feremur danda
nimirum vela sunt. Ac primum informandus est ille
nobis, quem solum quidem vocant Atticum. Sum- 76
missus est et humilis, consuetudinem imitans, ab in-
disertis re plus quam opinione differens. Itaque eum
qui audiunt, quamvis ipsi infantes sint, tamen illo
modo confidunt se posse dicere. Nam orationis sub-
tilitas imitabilis illa quidem videtur esse existimanti,
sed nihil est experienti minus. Etsi enim non plurimi
sanguinis est, habeat tamen sucum aliquem oportet,
ut, etiam si illis maximis viribus careat, sit, ut ita
dicam, integra valetudine. Primum igitur eum tan- 77
quam e vinculis numerorum eximamus. Sunt enim
quidam, ut scis, oratori numeri, de quibus mox age-
mus, observandi ratione quadam, sed alio in genere
orationis, in hoc omnino relinquendi. Solutum quiddam

sit nec vagum tamen, ut ingredi libere, non ut licenter
videatur errare. Verba etiam verbis quasi coagmen-
tare neglegat. Habet enim ille tanquam hiatus et con-
cursus vocalium molle quiddam et quod indicet non
ingratam neglegentiam de re hominis magis quam de
78 verbis laborantis. Sed erit videndum de reliquis, cum
haec duo ei liberiora fuerint, circuitus conglutinatioque
verborum. Illa enim ipsa contracta et minuta non
neglegenter tractanda sunt, sed quaedam etiam negle-
gentia est diligens. Nam ut mulieres esse dicuntur
nonnullae inornatae, quas id ipsum deceat, sic haec
subtilis oratio etiam incompta delectat; fit enim quid-
dam in utroque, quo sit venustius, sed non ut appa-
reat. Tum removebitur omnis insignis ornatus quasi
margaritarum, ne calamistri quidem adhibebuntur;
79 fucati vero medicamenta candoris et ruboris omnia
repellentur; elegantia modo et munditia remanebit.
Sermo purus erit et Latinus, dilucide planeque dicetur,
24 quid deceat circumspicietur; unum aberit, quod quar-
tum numerat Theophrastus in orationis laudibus: or-
natum illud, suave et afluens. Acutae crebraeque
sententiae ponentur et nescio unde ex abdito erutae;
ac — quod in hoc oratore dominabitur — verecundus erit
80 usus oratoriae quasi supellectilis. Supellex est enim
quodam modo nostra, quae est in ornamentis, alia rerum
alia verborum. Ornatus autem verborum duplex: unus
simplicium, alter collocatorum. Simplex probatur in
propriis usitatisque verbis, quod aut optime sonat aut
rem maxime explanat; in alienis aut translatum aut fac-
tum aliunde ut mutuo aut factum ab ipso aut novum aut
priscum et inusitatum; sed etiam inusitata ac prisca
81 sunt in propriis, nisi quod raro utimur. Collocata
autem verba habent ornatum, si aliquid concinnitatis
efficiunt, quod verbis mutatis non maneat manente
sententia; nam sententiarum ornamenta, quae perma-
nent, etiam si verba mutaveris, sunt illa quidem per-
multa, sed quae emineant pauciora.

Ergo ille tenuis orator, modo sit elegans, nec in
faciendis verbis erit audax et in transferendis vere-
cundus et parcus et in priscis reliquisque ornamentis
et verborum et sententiarum demissior; tralatione for-
tasse crebrior, qua frequentissime sermo omnis utitur
non modo urbanorum, sed etiam rusticorum: si quidem
est eorum gemmare vites, sitire agros, laetas
esse segetes, luxuriosa frumenta. Nihil horum 82
parum audacter, sed aut simile est illi unde transferas,
aut si res suum nullum habet nomen, docendi causa
sumptum, non ludendi videtur. Hoc ornamento libe-
rius paulo quam ceteris utetur hic summissus, nec
tam licenter tamen, quam si genere dicendi uteretur
amplissimo; itaque illud indecorum, quod quale sit 25
ex decoro debet intellegi, hic quoque apparet, cum
verbum aliquod altius transfertur idque in oratione
humili ponitur quod idem in alia deceret. Illam autem 83
concinnitatem, quae verborum conlocationem inluminat
iis luminibus quae Graeci quasi aliquos gestus ora-
tionis σχήματα appellant, quod idem verbum ab iis
etiam in sententiarum ornamenta transfertur, adhibet
quidem hic subtilis, quem nisi quod solum ceteroqui
recte quidam vocant Atticum, sed paulo parcius; nam
sic ut in epularum apparatu a magnificentia recedens
non se parcum solum sed etiam elegantem videri volet,
eliget quibus utatur; sunt enim pleraque apta huius 84
ipsius oratoris, de quo loquor, parsimoniae. Nam illa,
de quibus ante dixi, huic acuto fugienda sunt: paria
paribus relata et similiter conclusa eodemque pacto
cadentia et immutatione litterae quasi quaesitae venu-
states, ne elaborata concinnitas et quoddam aucupium
delectationis manifesto deprehensum appareat; item- 85
que si quae verborum iterationes contentionem aliquam
et clamorem requirent, erunt ab hac summissione ora-
tionis alienae; ceteris promiscue poterit uti, continua-
tionem verborum modo relaxet et dividat utaturque
verbis quam usitatissimis, tralationibus quam mollis-

simis; etiam illa sententiarum lumina adsumat, quae
non erunt vehementer inlustria. Non faciet rem pu-
blicam loquentem nec ab inferis mortuos excitabit nec
acervatim multa frequentans una complexione devinciet.
Valentiorum haec laterum sunt nec ab hoc, quem in-
formamus, aut expectanda aut postulanda; erit enim
86 ut voce sic etiam oratione suppressior. Sed pleraque
ex illis convenient etiam huic tenuitati, quamquam
isdem ornamentis utetur horridius; talem enim indu-
cimus. Accedit actio non tragica nec scaenae, sed
modica iactatione corporis, vultu tamen multa con-
ficiens; non hoc, quo dicuntur os ducere, sed illo, quo
significant ingenue quo sensu quidque pronuntient.

26 Huic generi orationis aspergentur etiam sales, qui
87 in dicendo nimium quantum valent; quorum duo genera
sunt, unum facetiarum, alterum dicacitatis. Utetur
utroque; sed altero in narrando aliquid venuste, altero
in iaciendo mittendoque ridiculo, cuius genera plura
88 sunt; sed nunc aliud agimus. Illud admonemus tamen
ridiculo sic usurum oratorem, ut nec nimis frequenti,
ne scurrile sit, nec subobsceno, ne mimicum, nec pe-
tulanti, ne improbum, nec in calamitatem, ne in-
humanum, nec in facinus, ne odii locum risus occupet,
neque aut sua persona aut iudicum aut tempore
alienum. Haec enim ad illud indecorum referuntur.
89 Vitabit etiam quaesita nec ex tempore ficta, sed domo
allata, quae plerumque sunt frigida. Parcet et ami-
citiis et dignitatibus, vitabit insanabilis contumelias,
tantummodo adversarios figet nec eos tamen semper
nec omnis nec omni modo. Quibus exceptis sic utetur
sale et facetiis, ut ego ex istis novis Atticis talem
cognoverim neminem, cum id certe sit vel maxime
90 Atticum. Hanc ego iudico formam summissi oratoris,
sed magni tamen et germani Attici; quoniam quicquid
est salsum aut salubre in oratione, id proprium At-
ticorum est. E quibus tamen non omnes faceti:
Lysias satis et Hyperides, Demades praeter ceteros

fertur, Demosthenes minus habetur; quo quidem mihi nihil videtur urbanius, sed non tam dicax fuit quam facetus; est autem illud acrioris ingenii, hoc maioris artis.

Uberius est aliud aliquantoque robustius quam 91 hoc humile, de quo dictum est, summissius autem quam illud, de quo iam dicetur, amplissimum. Hoc in genere nervorum vel minimum, suavitatis autem est vel plurimum. Est enim plenius quam hoc enucleatum, quam autem illud ornatum copiosumque summissius. 27 Huic omnia dicendi ornamenta conveniunt plurimumque est in hac orationis forma suavitatis. In qua 92 multi floruerunt apud Graecos, sed Phalereus Demetrius meo iudicio praestitit ceteris, cuius oratio cum sedate placideque liquitur, tum illustrant eam quasi stellae quaedam tralata verba atque immutata. Tralata dico, ut saepe iam, quae per similitudinem ab alia re aut suavitatis aut inopiae causa traferuntur; immutata, in quibus pro verbo [proprio] subicitur aliud, quod idem significet sumptum ex re aliqua consequenti. Quod quanquam traferundo fit, tamen alio modo 93 transtulit quom dixit Ennius a r c e e t u r b e o r b a m, alio modo[, si pro patria arcem dixisset; et] h o r r i d a m A f r i c a m t e r r i b i l i t r e m e r e t u m u l t u [cum dicit pro Afris immutate Africam]: hanc *ὑπαλλαγὴν* rhetores, quia quasi summutantur verba pro verbis, *μετωνυμίαν* grammatici vocant, quod nomina traferuntur; Aristoteles autem tralationi et haec ipsa 94 subiungit et abusionem, quam *κατάχρησιν* vocat, ut cum m i n u t u m dicimus a n i m u m pro p a r v o; et abutimur verbis propinquis, si opus est vel quod delectat vel quod decet. Iam cum fluxerunt continuo plures tralationes, alia plane fit oratio; itaque genus hoc Graeci appellant *ἀλληγορίαν*: nomine recte, genere melius ille qui ista omnia tralationes vocat. Haec frequentat Phalereus maxime suntque dulcissima; et quanquam tralatio est apud eum multa, tamen immutationes nusquam crebriores. In idem genus ora- 95

tionis — loquor enim de illa modica ac temperata —
verborum cadunt lumina omnia, multa etiam senten-
tiarum; latae eruditaeque disputationes ab eodem ex-
plicabuntur et loci communes sine contentione dicentur.
Quid multa? e philosophorum scholis tales fere evadunt;
et nisi coram erit comparatus ille fortior, per se hic,
96 quem dico, probabitur. Est enim quoddam etiam
insigne et florens orationis pictum et expolitum genus,
in quo omnes verborum, omnes sententiarum illigantur
lepores. Hoc totum e sophistarum fontibus defluxit
in forum, sed spretum a subtilibus, repulsum a gra-
vibus in ea de qua loquor mediocritate consedit.

28 Tertius est ille amplus copiosus, gravis ornatus,
97 in quo profecto vis maxima est. Hic est enim, cuius
ornatum dicendi et copiam admiratae gentes eloquen-
tiam in civitatibus plurimum valere passae sunt, sed
hanc eloquentiam, quae cursu magno sonituque fer-
retur, quam suspicerent omnes, quam admirarentur,
quam se assequi posse diffiderent. Huius eloquentiae
est tractare animos, huius omni modo permovere.
Haec modo perfringit, modo inrepit in sensus; inserit
98 novas opiniones, evellit insitas. Sed multum interest
inter hoc dicendi genus et superiora. Qui in illo
subtili et acuto elaboravit, ut callide arguteque diceret
nec quicquam altius cogitaret, hoc uno perfecto magnus
orator est, sed non maximus; minimeque in lubrico
versabitur et, si semel constiterit, numquam cadet.
Medius ille autem, quem modicum et temperatum voco,
si modo suum illud satis instruxerit, non extimescet
ancipites dicendi incertosque casus; etiam si quando
minus succedet, ut saepe fit, magnum tamen periculum
99 non adibit: alte enim cadere non potest. At vero hic
noster, quem principem ponimus, gravis acer ardens,
si ad hoc unum est natus aut in hoc solo se exercuit
aut huic generi studuit uni nec suam copiam cum
illis duobus generibus temperavit, maxime est con-
temnendus. Ille enim summissus, quod acute et

veteratorie dicit, sapiens iam, medius suavis, hic autem
copiosissimus, si nihil aliud est, vix satis sanus videri
solet. Qui enim nihil potest tranquille, nihil leniter,
nihil partite definite distincte facete dicere, praesertim
cum causae partim totae sint eo modo partim aliqua
ex parte tractandae si is non praeparatis auribus in-
flammare rem coepit, furere apud sanos et quasi inter
sobrios bacchari vinulentus videtur.

Tenemus igitur, Brute, quem quaerimus, sed animo; 100
nam manu si prendissem, ne ipse quidem sua tanta
eloquentia mihi persuasisset ut se dimitterem. Sed 29
inventus profecto est ille eloquens, quem numquam
vidit Antonius. Quis est igitur is? Complectar brevi,
disseram pluribus. Is est enim eloquens, qui et humilia
subtiliter et alta graviter et mediocria temperate potest
dicere. Nemo is, inquies, umquam fuit. Ne fuerit. 101
Ego enim quid desiderem, non quid viderim disputo
redeoque ad illam Platonis de qua dixeram rei formam
et speciem, quam etsi non cernimus, tamen animo
tenere possumus. Non enim eloquentem quaero neque
quicquam mortale et caducum, sed illud ipsum, cuius
qui sit compos, sit eloquens; quod nihil est aliud nisi
eloquentia ipsa, quam nullis nisi mentis oculis videre
possumus. Is erit igitur eloquens, ut idem illud
iteremus, qui poterit parva summisse, modica tem-
perate, magna graviter dicere. Tota mihi causa pro 102
Caecina de verbis interdicti fuit: res involutas de-
finiendo explicavimus, ius civile laudavimus, verba
ambigua distinximus. Fuit ornandus in Manilia lege
Pompeius: temperata oratione ornandi copiam per-
secuti sumus. Ius omne retinendae maiestatis Rabirii
causa continebatur: ergo in ea omni genere amplifi-
cationis exarsimus. At haec interdum temperanda et 103
varianda sunt. Quod igitur in accusationis septem
libris non reperitur genus? quod in Habiti? quod in
Cornelii? quod in plurimis nostris defensionibus? quae
exempla selegissem, nisi vel nota esse arbitrarer vel

ipsi possent legere qui quaererent. Nulla est enim ullo
in genere laus [oratoris], cuius in nostris orationibus
non sit aliqua si non perfectio, at conatus tamen at-
104 que adumbratio. Non assequimur; at quid sequi de-
ceat videmus. Nec enim nunc de nobis, sed de re
dicimus; in quo tantum abest ut nostra miremur,
etiam usque eo difficiles ac morosi sumus, ut nobis
non satis faciat ipse Demosthenes; qui quanquam
unus eminet inter omnes in omni genere dicendi, ta-
men non semper implet aures meas; ita sunt avidae
et capaces et saepe aliquid immensum infinitumque
30 desiderant. Sed tamen, quoniam et hunc tu oratorem
105 cum eius studiosissimo Pammene, cum esses Athenis,
totum diligentissime cognovisti nec eum dimittis e
manibus et tamen nostra etiam lectitas, vides profecto
illum multa perficere, nos multa conari, illum posse,
nos velle quocumque modo causa postulet dicere. Nam
ille magnus et successit ipse magnis et maximos ora-
tores habuit aequales; nos minus. Magnum fecissemus,
si quidem potuissemus quo contendimus pervenire in
ea urbe in qua, ut ait Antonius, auditus eloquens
106 nemo erat. Atqui si Antonio Crassus eloquens visus
non est aut sibi ipse, numquam Cotta visus esset,
numquam Sulpicius, numquam Hortensius; nihil enim
ample Cotta, nihil leniter Sulpicius, non multa gra-
viter Hortensius; superiores magis ad omne genus
apti, Crassum dico et Antonium. Ieiunas igitur huius
multiplicis et aequabiliter in omnia genera fusae ora-
tionis auris civitatis accepimus, easque nos primi, qui-
cumque eramus et quantulumcumque dicebamus, ad
huius generis [dicendi] audiendi incredibilia studia
107 convertimus. Quantis illa clamoribus adulescentuli
diximus [de supplicio parricidarum], quae nequaquam
satis defervisse post aliquanto sentire coepimus: Quid
enim tam commune quam spiritus vivis, terra
mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? Ita
vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo

non queant; ita moriuntur, ut eorum ossa ter-
ram non tangant; ita iactantur fluctibus, ut
numquam alluantur; ita postremo eiciuntur,
ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant, et
quae secuntur; sunt enim omnia sic ut adulescentis
non tam re et maturitate quam spe et expectatione
laudati. Ab hac etiam indole iam illa matura: Uxor
generi, noverca filii, filiae paelex. Nec vero hic 108
erat unus ardor in nobis, ut hoc modo omnia dicere-
mus. Ipsa enim illa [pro Roscio] iuvenilis redundantia
multa habet attenuata, quaedam etiam paulo hilariora,
ut pro Habito, pro Cornelio compluresque aliae. Nemo
enim orator tam multa ne in Graeco quidem otio
scripsit, quam multa sunt nostra, eaque hanc ipsam
habent quam probo varietatem. An ego Homero, 31
Ennio, reliquis poetis et maxime tragicis concederem 109
ut ne omnibus locis eadem contentione uterentur cre-
broque mutarent, non numquam etiam ad cotidianum
genus sermonis accederent: ipse numquam ab illa
acerrima contentione discederem? Sed quid poetas
divino ingenio profero? Histriones eos vidimus quibus
nihil posset in suo genere esse praestantius, qui non
solum in dissimillimis personis satis faciebant, cum
tamen in suis versarentur, sed et comoedum in tra-
goediis et tragoedum in comoediis admodum placere
vidimus: ego non elaborem? Cum dico me, te, Brute, 110
dico; nam in me quidem iam pridem effectum est
quod futurum fuit; tu autem eodem modo omnis
causas ages? aut aliquod causarum genus repudiabis?
aut in isdem causis perpetuum et eundem spiritum
sine ulla commutatione obtinebis? Demosthenes qui-
dem, cuius nuper inter imagines tuas ac tuorum, quod
eum credo amares, cum ad te in Tusculanum venissem,
imaginem ex aere vidi, nil Lysiae subtilitate cedit, nihil
argutiis et acumine Hyperidi, nil levitate Aeschini et
splendore verborum. Multae sunt eius totae orationes 111
subtiles, ut contra Leptinen; multae totae graves, ut

quaedam Philippicae; multae variae, ut contra Aeschinen
falsae legationis, ut contra eundem pro causa Ctesi-
phontis. Iam illud medium quotiens vult arripit et a
gravissimo discedens eo potissimum delabitur. Cla-
mores tamen tum movet et tum in dicendo plurimum
112 efficit, cum gravitatis locis utitur. Sed ab hoc pa-
rumper abeamus, quando quidem de genere, non de
homine quaerimus: rei potius, id est eloquentiae vim
et naturam explicemus. Illud tamen, quod iam ante
diximus, meminerimus, nihil nos praecipiendi causa
esse dicturos atque ita potius acturos, ut existimatores
videamur loqui, non magistri. In quo tamen longius
saepe progredimur, quod videmus non te haec solum
esse lecturum, qui ea multo quam nos qui ea docere
videmur habeas notiora, sed hunc librum etiam si
minus nostra commendatione, tuo tamen nomine di-
vulgari necesse est.

32 Esse igitur perfecte eloquentis puto non eam
113 tantum facultatem habere quae sit eius propria, fuse
lateque dicendi, sed etiam vicinam eius ac finitimam
dialecticorum scientiam assumere. Quanquam aliud
videtur oratio esse aliud disputatio, nec idem loqui
esse quod dicere, ac tamen utrumque in disserendo
est: disputandi ratio et loquendi dialecticorum sit, ora-
torum autem dicendi et ornandi. Zeno quidem ille, a
quo disciplina Stoicorum est, manu demonstrare sole-
bat quid inter has artis interesset; nam cum com-
presserat digitos pugnumque fecerat, dialecticam aiebat
eiusmodi esse; cum autem deduxerat et manum dilata-
verat, palmae illius similem eloquentiam esse dicebat.
114 Atque etiam ante hunc Aristoteles principio artis rhe-
toricae dicit illam artem quasi ex altera parte respon-
dere dialecticae, ut hoc videlicet differant inter se,
quod haec ratio dicendi latior sit, illa loquendi con-
tractior. Volo igitur huic summo omnem quae ad
dicendum trahi possit loquendi rationem esse notam;
quae quidem res, quod te his artibus eruditum minime

fallit, duplicem habet docendi viam. Nam et ipse Aristoteles tradidit praecepta plurima disserendi et postea qui dialectici dicuntur spinosiora multa pepererunt. Ego eum censeo qui eloquentiae laude ducatur non 115 esse earum rerum omnino rudem, sed vel illa antiqua vel hac Chrysippi disciplina institutum. Noverit primum vim, naturam, genera verborum et simplicium et copulatorum; deinde quot modis quidque dicatur; qua ratione verum falsumne sit iudicetur; quid efficiatur e quoque, quid cuique consequens sit quidve contrarium; cumque ambigue multa dicantur, quo modo quidque eorum dividi explanarique oporteat. Haec tenenda sunt oratori — saepe enim occurrunt —, sed quia sua sponte squalidiora sunt, adhibendus erit in his explicandis quidam orationis nitor.

Et quoniam in omnibus, quae ratione docentur 33 et via, primum constituendum est quid quidque sit — 116 nisi enim inter eos qui disceptant convenit quid sit illud quod ambigitur, nec recte disseri umquam nec ad exitum perveniri potest —, explicanda est saepe verbis mens nostra de quaque re atque involuta rei notitia definiendo aperienda est, si quidem est definitio oratio, quae quid sit id de quo agitur ostendit quam brevissime; tum, ut scis, explicato genere cuiusque rei videndum est quae sint eius generis sive formae sive partes, ut in eas tribuatur omnis oratio. Erit igitur 117 haec facultas in eo quem volumus esse eloquentem, ut definire rem possit nec id faciat tam presse et anguste, quam in illis eruditissimis disputationibus fieri solet, sed cum explanatius tum etiam uberius et ad commune iudicium popularemque intellegentiam accommodatius; idemque etiam, cum res postulabit, genus universum in species certas, ut nulla neque praetermittatur neque redundet, partietur ac dividet. Quando autem id faciat aut quo modo, nihil ad hoc tempus, quoniam, ut supra dixi, iudicem esse me, non doctorem volo. Nec vero a dialecticis modo sit instructus et 118

habeat omnis philosophiae notos ac tractatos locos. Nihil enim de religione, nihil de more, nihil de pietate, nihil de caritate patriae, nihil de bonis rebus aut malis, nihil de virtutibus aut vitiis, nihil de officiis, nihil de dolore, nihil de voluptate, nihil de perturbationibus animi et erroribus, quae saepe cadunt in causas et ieiunius aguntur, nihil, inquam, sine ea scientia quam dixi graviter ample copiose dici et explicari potest.

34 De materia loquor orationis etiam nunc, non de
119 ipso genere dicendi. Volo enim prius habeat orator rem, de qua dicat, dignam auribus eruditis, quam cogitet quibus verbis quidque dicat [aut quo modo]; quem etiam, quo grandior sit et quodam modo excelsior, ut de Pericle dixi supra, ne physicorum quidem esse ignarum volo. Omnia profecto, cum se a caelestibus rebus referet ad humanas, excelsius magnificentiusque
120 et dicet et sentiet. Cum illa divina cognoverit, nolo ignoret ne haec quidem humana. Ius civile teneat, quo egent causae forenses cotidie. Quid est enim turpius quam legitimarum et civilium controversiarum patrocinia suscipere, cum sis legum et civilis iuris ignarus? Cognoscat etiam rerum gestarum et memoriae veteris ordinem, maxime scilicet nostrae civitatis, sed etiam imperiosorum populorum et regum illustrium; quem laborem nobis Attici nostri levavit labor, qui conservatis notatisque temporibus, nihil cum illustre praetermitteret, annorum septingentorum memoriam uno libro colligavit. Nescire autem quid ante quam natus sis acciderit, id est semper esse puerum. Quid enim est aetas hominis, nisi ea memoria rerum veterum cum superiorum aetate contexitur? Commemoratio autem antiquitatis exemplorumque prolatio summa cum delectatione et auctoritatem orationi affert et fidem.

121 Sic igitur instructus veniet ad causas, quarum habebit genera primum ipsa cognita. Erit enim ei perspectum nihil ambigi posse, in quo non aut res

controversiam faciat aut verba: res aut de vero aut
de recto aut de nomine, verba aut de ambiguo aut
de contrario. Nam si quando aliud in sententia vide-
tur esse aliud in verbis, genus est quoddam ambigui,
quod ex praeterito verbo fieri solet, in quo, quod est
ambiguorum proprium, res duas significari videmus.
Cum tam pauca sint genera causarum, etiam argu- 35
mentorum praecepta pauca sunt. Traditi sunt e qui- 122
bus ea ducantur duplices loci: uni e rebus ipsis, alteri
assumpti. Tractatio igitur rerum efficit admirabilem
orationem; nam ipsae quidem res in perfacili cogni-
tione versantur. Quid enim iam sequitur, quod qui-
dem artis sit, nisi ordiri orationem, in quo aut con-
cilietur auditor aut erigatur aut paret se ad discendum;
rem breviter exponere et probabiliter et aperte, ut quid
agatur intellegi possit; sua confirmare, adversaria ever-
tere, eaque efficere non perturbate, sed singulis argu-
mentationibus ita concludendis, ut efficiatur quod sit
consequens iis quae sumentur ad quamque rem con-
firmandam; post omnia perorationem inflammantem
restinguentemve concludere? Has partis quem ad modum
tractet singulas difficile dictu est hoc loco; nec enim
semper tractantur uno modo. Quoniam autem non 123
quem doceam quaero, sed quem probem, probabo pri-
mum eum qui quid deceat viderit. Haec enim sa-
pientia maxime adhibenda eloquenti est, ut sit tem-
porum personarumque moderator. Nam nec semper
nec apud omnis nec contra omnis nec pro omnibus
nec cum omnibus eodem modo dicendum arbitror.
Is erit ergo eloquens, qui ad id quodcumque decebit 36
poterit accommodare orationem. Quod cum statuerit,
tum ut quidque erit dicendum ita dicet, nec satura
ieiune nec grandia minute nec item contra, et erit
rebus ipsis par et aequalis oratio. Principia verecunda, 124
nondum elatis incensa verbis, sed acuta sententiis vel
ad offensionem adversarii vel ad commendationem sui.
Narrationes credibiles nec historico sed prope cotidiano

sermone explicatae dilucide. Dein si tenuis causa est, tum etiam argumentandi tenue filum et in docendo et in refellendo, idque ita tenebitur, ut quanta ad rem
125 tanta ad orationem fiat accessio. Cum vero causa ea inciderit, in qua vis eloquentiae possit expromi, tum se latius fundet orator, tum reget et flectet animos et sic afficiet, ut volet, id est ut causae natura et ratio temporis postulabit.

Sed erit duplex eius omnis ornatus ille admirabilis, propter quem ascendit in tantum honorem eloquentia. Nam cum omnis pars orationis esse debet laudabilis, sic ut verbum nullum nisi aut grave aut elegans excidat, tum sunt maxime luminosae et quasi actuosae partes duae: quarum alteram in universi generis quaestione pono, quam, ut supra dixi, Graeci appellant *θέσιν*, alteram in augendis amplificandisque
126 rebus, quae ab isdem *αὔξησις* est nominata. Quae etsi aequabiliter toto corpore orationis fusa esse debet, tamen in communibus locis maxime excellet; qui communes sunt appellati eo, quod videntur multarum idem esse causarum, sed proprii singularum esse debebunt. At vero illa pars orationis, quae est de genere universo, totas causas saepe continet. Quicquid est enim illud, in quo quasi certamen est controversiae, quod Graece *κρινόμενον* dicitur, id ita dici placet, ut traducatur ad perpetuam quaestionem atque uti de universo genere dicatur, nisi cum de vero ambigitur,
127 quod quaeri coniectura solet. Dicetur autem non Peripateticorum more — est enim illorum exercitatio elegans iam inde ab Aristotele constituta —, sed aliquanto nervosius et ita de re communia dicentur, ut et pro reis multa leniter dicantur et in adversarios aspere. Augendis vero rebus et contra abiciendis nihil est quod non perficere possit oratio; quod [et] inter media argumenta faciendum est quotiescumque dabitur vel amplificandi vel minuendi locus, et paene infinite in perorando.

Duae res sunt enim, quae bene tractatae ab ora- 37 128
tore admirabilem eloquentiam faciant. Quorum alte-
rum est, quod Graeci ἠθικὸν vocant, ad naturam et
ad mores et ad omnem vitae consuetudinem accom-
modatum; alterum, quod idem παθητικὸν nominant,
quo perturbantur animi et concitantur, in quo uno
regnat oratio. Illud superius come iucundum, ad beni-
volentiam conciliandam paratum; hoc vehemens in-
censum incitatum, quo causae eripiuntur: quod cum
rapide fertur, sustineri nullo pacto potest. Quo genere 129
nos mediocres aut multo etiam minus, sed magno
semper usi impetu saepe adversarios de statu omni
deiecimus. Nobis pro familiari reo summus orator
non respondit Hortensius; a nobis homo audacissimus
Catilina in senatu accusatus ommutuit; nobis privata
in causa magna et gravi cum coepisset Curio pater
respondere, subito assedit, cum sibi venenis ereptam
memoriam diceret. Quid ego de miserationibus loquar? 130
quibus eo sum usus pluribus quod, etiam si plures
dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinque-
bant; in quo ut viderer excellere non ingenio sed
dolore assequebar. Quae qualiacumque in me sunt —
me ipsum paenitet quanta sint —, sed apparent in
orationibus, etsi carent libri spiritu illo, propter quem
maiora eadem illa cum aguntur quam cum leguntur
videri solent. Nec vero miseratione solum mens iudi- 38
cum permovenda est — qua nos ita dolenter uti so- 131
lemus ut puerum infantem in manibus perorantes
tenuerimus, ut alia in causa excitato reo nobili, sub-
lato etiam filio parvo, plangore et lamentatione com-
plerimus forum —, sed est faciendum etiam, ut irascatur
iudex mitigetur, invideat faveat, contemnat admiretur,
oderit diligat, cupiat fastidiat, speret metuat, laetetur
doleat; qua in varietate duriorum accusatio suppedi-
tabit exempla, mitiorum defensiones meae. Nullo enim 132
modo animus audientis aut incitari aut leniri potest,
qui modus a me non temptatus sit, — dicerem per-

fectum, si ita iudicarem, nec in veritate crimen arrogantiae pertimescerem; sed, ut supra dixi, nulla me ingenii sed magna vis animi inflammat, ut me ipse non teneam; nec umquam is qui audiret incenderetur, nisi ardens ad eum perveniret oratio. Uterer exemplis domesticis, nisi ea legisses, uterer alienis vel Latinis, si ulla reperirem, vel Graecis, si deceret. Sed Crassi perpauca sunt nec ea iudiciorum, nihil Antonii, nihil Cottae, nihil Sulpicii; dicebat melius quam scripsit
133 Hortensius. Verum haec vis, quam quaerimus, quanta sit suspicemur, quoniam exemplum non habemus, aut si exempla sequimur, a Demosthene sumamus et quidem perpetuae dictionis ex eo loco unde in Ctesiphontis iudicio de suis factis, consiliis, meritis in rem publicam aggressus est dicere. Ea profecto oratio in eam formam quae est insita in mentibus nostris, includi sic potest, ut maior eloquentia ne requiratur quidem.

39
134 Sed iam forma [ipsa] restat et χαρακτὴρ ille qui dicitur; qui qualis esse debeat ex his quae supra dicta sunt intellegi potest. Nam et singulorum verborum et collocatorum lumina attigimus; quibus sic abundabit, ut verbum ex ore nullum nisi aut elegans aut grave exeat, ex omnique genere frequentissimae tralationes erunt, quod eae propter similitudinem transferunt animos et referunt ac movent huc et illuc, qui motus cogitationis celeriter agitatus per se ipse delectat. Et reliqua ex collocatione verborum quae sumuntur quasi lumina magnum afferunt ornatum orationi; sunt enim similia illis, quae in amplo ornatu scaenae aut fori appellantur insignia, non quia sola ornent, sed quod
135 excellant. Eadem ratio est horum, quae sunt orationis lumina et quodam modo insignia: cum aut duplicantur iteranturque verba aut breviter commutata ponuntur, aut ab eodem verbo ducitur saepius oratio aut in idem conicitur aut utrumque, aut adiungitur idem iteratum aut idem ad extremum refertur aut

continenter unum verbum non in eadem sententia
ponitur; aut cum similiter vel cadunt verba vel de-
sinunt; aut cum sunt contrariis relata contraria; aut
cum gradatim sursum versus reditur; aut cum demptis
coniunctionibus dissolute plura dicuntur; aut cum ali-
quid praetereuntes cur id faciamus ostendimus; aut
cum corrigimus nosmet ipsos quasi reprehendentes;
aut si est aliqua exclamatio vel admirationis vel con-
questionis; aut cum eiusdem nominis casus saepius
commutantur.

Sed sententiarum ornamenta maiora sunt; quibus 136
quia frequentissime Demosthenes utitur, sunt qui pu-
tent idcirco eius eloquentiam maxime esse laudabilem.
Et vero nullus fere ab eo locus sine quadam confor-
matione sententiae dicitur; nec quicquam est aliud
dicere nisi omnis aut certe plerasque aliqua specie
illuminare sententias: quas cum tu optime, Brute,
teneas, quid attinet nominibus uti aut exemplis? Tan-
tum modo notetur locus. Sic igitur dicet ille, quem 40
expetimus, ut verset saepe multis modis eadem et una 137
in re haereat in eademque commoretur sententia; saepe
etiam ut extenuet aliquid, saepe ut irrideat; ut declinet
a proposito deflectatque sententiam; ut proponat quid
dicturus sit; ut, cum transegerit iam aliquid, definiat;
ut se ipse revocet; ut quod dixit iteret; ut argumen-
tum ratione concludat; ut interrogando urgeat; ut rur-
sus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat; ut con-
tra ac dicat accipi et sentiri velit; ut addubitet ecquid
potius aut quo modo dicat; ut dividat in partis; ut ali-
quid relinquat ac neglegat; ut ante praemuniat; ut in
eo ipso, in quo reprehendatur, culpam in adversarium
conferat; ut saepe cum iis qui audiunt, non numquam 138
etiam cum adversario quasi deliberet; ut hominum
sermones moresque describat; ut muta quaedam lo-
quentia inducat; ut ab eo quod agitur avertat animos;
ut saepe in hilaritatem risumve convertat; ut ante
occupet quod videat opponi; ut comparet similitudines;

ut utatur exemplis; ut aliud alii tribuens dispertiat; ut interpellatorem coerceat; ut aliquid reticere se dicat; ut denuntiet quid caveant; ut liberius quid audeat; ut irascatur etiam, ut obiurget aliquando; ut deprecetur, ut supplicet, ut medeatur; ut a proposito declinet aliquantum; ut optet, ut execretur; ut fiat iis apud quos
139 dicet familiaris. Atque alias etiam dicendi quasi virtutes sequetur: brevitatem, si res petet; saepe etiam rem dicendo subiciet oculis; saepe supra feret quam fieri possit; significatio saepe erit maior quam oratio; saepe hilaritas, saepe vitae naturarumque imitatio.
41 Hoc in genere — nam quasi silvam vides — omnis eluceat oportet eloquentiae magnitudo.

140 Sed haec nisi collocata et quasi structa et nexa verbis ad eam laudem quam volumus aspirare non possunt. De quo cum mihi deinceps viderem esse dicendum, etsi movebant iam me illa quae supra dixeram tamen iis quae secuntur perturbabar magis. Occurrebat enim posse reperiri non invidos solum, quibus referta sunt omnia, sed fautores etiam laudum mearum, qui non censerent eius viri esse, de cuius meritis senatus tanta iudicia fecisset comprobante populo Romano quanta de nullo, de artificio dicendi litteris tam multa mandare. Quibus si nihil aliud responderem nisi me M. Bruto negare roganti noluisse, iusta esset excusatio, cum et amicissimo et praestantissimo viro et recta et
141 honesta petenti satis facere voluissem. Sed si profiterer — quod utinam possem! — me studiosis dicendi praecepta et quasi vias quae ad eloquentiam ferrent traditurum, quis tandem id iustus rerum existimator reprehenderet? Nam quis umquam dubitavit quin in re publica nostra primas eloquentia tenuerit semper urbanis pacatisque rebus, secundas iuris scientia? cum in altera gratiae, gloriae, praesidii plurimum esset, in altera persecutionum cautionumque praeceptio, quae quidem ipsa auxilium ab eloquentia saepe peteret, ea vero repugnante vix suas regiones finesque defenderet.

Cur igitur ius civile docere semper pulchrum fuit ho- 142
minumque clarissimorum discipulis floruerunt domus:
ad dicendum si quis acuat aut adiuvet in eo iuven-
tutem, vituperetur? Nam si vitiosum est dicere ornate,
pellatur omnino e civitate eloquentia; sin ea non modo
eos ornat penes quos est, sed etiam iuvat universam
rem publicam, cur aut discere turpe est quod scire
honestum est aut quod posse pulcherrimum est id non
gloriosum est docere?

'At alterum factitatum est, alterum novum.' Fa- 42
teor; sed utriusque rei causa est. Alteros enim re- 143
spondentes audire sat erat, ut ii qui docerent nullum
sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eodem
tempore et discentibus satis facerent et consulentibus;
alteri, cum domesticum tempus in cognoscendis com-
ponendisque causis, forense in agendis, relicum in sese
ipsis reficiendis omne consumerent, quem habebant
instituendi aut docendi locum? Atque haud scio an
plerique nostrorum oratorum [contra atque nos] in-
genio plus valuerint quam doctrina; itaque illi dicere
melius quam praecipere, nos contra fortasse possumus.
'At dignitatem docere non habet.' Certe, si quasi in 144
ludo; sed si monendo, si cohortando, si percontando,
si communicando, si interdum etiam una legendo,
audiendo, nescio cur non docendo etiam aliquid ali-
quando si possis meliores facere, cur nolis? An qui-
bus verbis sacrorum alienatio fiat docere honestum
est[, ut est]: quibus ipsa sacra retineri defendique
possint non honestum est? 'At ius profitentur etiam 145
qui nesciunt; eloquentiam autem illi ipsi qui consecuti
sunt tamen ea se valere dissimulant.' Propterea quod
prudentia hominibus grata est, lingua suspecta. Num
igitur aut latere eloquentia potest aut id quod dissi-
mulat effugit aut est periculum ne quis putet in magna
arte et gloriosa turpe esse docere alios id, quod ipsi
fuerit honestissimum discere? Ac fortasse ceteri tec- 146
tiores; ego semper me didicisse prae me tuli. Quid

enim? possem, cum afuissem domo adulescens et horum
studiorum causa maria transisissem et doctissimis ho-
minibus referta domus esset et aliquae fortasse inessent
in sermone nostro doctrinarum notae cumque vulgo
scripta nostra legerentur, dissimulare me didicisse?
Quid [erat cur] probarem nisi quod parum fortasse
profeceram?

43 Quod cum ita sit, tamen ea quae supra dicta sunt
plus in disputando quam ea de quibus dicendum est
147 dignitatis habuerunt. De verbis enim componendis et
de syllabis propemodum dinumerandis et dimetiendis
loquemur; quae etiam si sunt, sicuti mihi videntur,
necessaria, tamen fiunt magnificentius quam docentur.
Est id omnino verum, at proprie in hoc dicitur. Nam
omnium magnarum artium sicut arborum altitudo nos
delectat, radices stirpesque non item; sed esse illa sine
his non potest. Me autem sive pervolgatissimus ille
versus, qui vetat

Artem pudere proloqui quam factites,

dissimulare non sinit quin delecter, sive tuum studium
a me hoc volumen expressit, tamen iis quos aliquid
148 reprehensuros suspicabar respondendum fuit. Quod si
ea quae dixi non ita essent, quis tamen se tam durum
agrestemque praeberet, qui hanc mihi non daret ve-
niam, ut cum meae forenses artes et actiones publicae
concidissent, non me aut desidiae, quod facere non
possum, aut maestitiae, cui resisto, potius quam litteris
dederem? Quae quidem me antea in iudicia atque in
curiam deducebant, nunc oblectant domi; nec vero
talibus modo rebus, qualis hic liber continet, sed
multo etiam gravioribus et maioribus; quae si erunt
perfectae, profecto maximis rebus forensibus nostris
[et externis] inclusae et domesticae litterae responde-
bunt. Sed ad institutam disputationem revertamur.

44 Collocabuntur igitur verba, aut ut inter se quam
149 aptissime cohaereant extrema cum primis eaque sint

quam suavissimis vocibus, aut ut forma ipsa concinnitasque verborum conficiat orbem suum, aut ut comprehensio numerose et apte cadat. Atque illud primum videamus quale sit, quod vel maxime desiderat diligentiam, ut fiat quasi structura quaedam nec tamen fiat operose; nam esset cum infinitus tum puerilis labor; quod apud Lucilium scite exagitat in Albucio Scaevola:

Quam lepide lexis compostae ut tesserulae omnes
Arte pavimento atque emblemate vermiculato!

Nolo haec tam minuta constructio appareat; sed tamen 150
stilus exercitatus efficiet facile formulam componendi. Nam ut in legendo oculus sic animus in dicendo prospiciet quid sequatur, ne extremorum verborum cum insequentibus primis concursus aut hiulcas voces efficiat aut asperas. Quamvis enim suaves gravesque sententiae tamen, si incondite positis verbis efferuntur, offendent aures, quarum est iudicium superbissimum. Quod quidem Latina lingua sic observat, nemo ut tam rusticus sit quin vocalis nolit coniungere. In quo 151
quidam etiam Theopompum reprehendunt, quod eas litteras tantopere fugerit, etsi idem magister eius Isocrates fecerat; at non Thucydides, ne ille quidem haud paulo maior scriptor Plato nec solum in iis sermonibus, qui *διάλογοι* dicuntur, ubi etiam de industria id faciendum fuit, sed in populari oratione, qua mos est Athenis laudari in contione eos qui sint in proeliis interfecti; quae sic probata est, ut eam quotannis, ut scis, illo die recitari necesse sit. In ea est crebra ista vocalium concursio, quam magna ex parte ut vitiosam fugit Demosthenes.

Sed Graeci viderint; nobis ne si cupiamus qui- 45
dem distrahere voces conceditur. Indicant orationes 152
illae ipsae horridulae Catonis, indicant omnes poetae

praeter eos qui, ut versum facerent, saepe hiabant, ut Naevius:

Vos, qui accolitis Histrum fluvium atque algidam

et ibidem:

Quam numquam vobis Grai atque barbari.

At Ennius saepe

Scipio invicte,

et semel quidem nos:

Hoc motu radiantis etesiae in vada ponti.

153 Hoc idem nostri saepius non tulissent, quod Graeci laudare etiam solent. Sed quid ego vocalis? Sine vocalibus saepe brevitatis causa contrahebant, ut ita dicerent: multi' modis, vas' argenteis, palmi' crinibus, tecti' fractis. Quid vero licentius, quam quod hominum etiam nomina contrahebant, quo essent aptiora? nam ut duellum bellum, [et] duis bis, sic Duellium eum qui Poenos classe devicit Bellium nominaverunt, cum superiores appellati essent semper Duelli. Quin etiam verba saepe contrahuntur non usus causa sed aurium. Quo modo enim vester Axilla Ala factus est nisi fuga litterae vastioris? quam litteram etiam e maxillis et taxillis et paxillo et vexillo consuetudo elegans Latini sermonis evellit.
154 Lubenter etiam copulando verba iungebant, ut sodes pro si audes, sis pro si vis. Iam in uno capsis tria verba sunt. Ain pro aisne, nequire pro non quire, malle pro magis velle, nolle pro non velle, dein etiam saepe et exin pro deinde et pro exinde dicimus. Quid, illud non olet unde sit, quod dicitur cum illis, cum autem nobis non dicitur, sed nobiscum? quia si ita diceretur, obscaenius concurrerent litterae, ut etiam modo, nisi autem interposuissem, concurrissent. Ex eo est mecum et tecum, non cum

te et cum me, ut esset simile illis vobiscum atque nobiscum.

Atque etiam a quibusdam sero iam emendatur 46
antiquitas, qui haec reprehendunt. Nam pro deum 155
atque hominum fidem — deorum aiunt. Ita credo hoc illi nesciebant: an dabat hanc consuetudo licentiam? Itaque idem poeta qui inusitatius contraxerat:

Patris mei meum factum pudet

pro meorum factorum, et

Texitur, exitium examen rapit

pro exitiorum, non dicit liberum, ut plerique loquimur, cum cupidos liberum aut in liberum loco dicimus, sed ut isti volunt:

Neque tuom umquam in gremium extollas liberorum ex te genus,

et idem:

Namque Aesculapi liberorum.

At ille alter in Chryse non solum:

Cives, antiqui amici maiorum meum,

quod erat usitatum, sed durius etiam:

Consilium socii, augurium atque extum interpretes;

idemque pergit:

Postquam prodigium horriferum, portentum pavos;

quae non sane sunt in omnibus neutris usitata. Nec enim dixerim tam lubenter armum iudicium, — etsi est apud eundem:

Nihilne ad te de iudicio armum accidit? —

quam centuriam fabrum et procum, ut censoriae 156
tabulae locuntur, audeo dicere, non fabrorum aut

procorum; planeque duorum virorum iudicium aut trium virorum capitalium aut decem virorum stlitibus iudicandis dico numquam. Et quid dixit Accius?

Video sepulcra duo duorum corporum;

idemque

Mulier una duom virum.

Quid verum sit intellego; sed alias ita loquor ut concessum est, ut hoc [vel] pro deum dico vel pro deorum, alias ut necesse est, cum trium virum, non virorum, et sestertium, nummum, non sestertiorum, nummorum, quod in his consuetudo varia non est.

47 157 Quid quod sic loqui, nosse, iudicasse vetant, novisse iubent et iudicavisse? quasi vero nesciamus in hoc genere et plenum verbum recte dici et imminutum usitate. Itaque utrumque Terentius:

Eho tu, cognatum tuom non noras?

post idem

Stilponem inquam noveras.

Sient plenum est, sint imminutum; licet utare utroque. Ergo ibidem:

Quam cara sint quae post carendo intellegunt,
Quamque attinendi magni dominatus sient.

Nec vero reprehenderim

Scripsere alii rem

et scripserunt esse verius sentio, sed consuetudini auribus indulgenti lubenter obsequor.

Isdem campus habet

inquit Ennius; et in templis: EIDEM PROBAVIT; at isdem erat verius, nec tamen eisdem ut opimius; male sonabat isdem: impetratum est a consuetudine

ut peccare suavitatis causa liceret. Et posmeridianas quadrigas quam postmeridianas quadriiugas lubentius dixerim et mehercule quam mehercules. Non scire quidem barbarum iam videtur, nescire dulcius. Ipsum meridiem cur non medidiem? Credo, quod erat insuavius. Una praepositio 158
est af, quae nunc tantum in accepti tabulis manet ac ne his quidem omnium, in reliquo sermone mutata est; nam amovit dicimus et abegit et abstulit, ut iam nescias a'ne verum sit an ab an abs. Quid, si etiam abfugit turpe visum est et abfer noluerunt, aufugit et aufer maluerunt? quae praepositio praeter haec duo verba nullo alio in verbo reperietur. Noti erant et navi et nari, quibus cum IN praeponi oporteret, dulcius visum est ignotos, ignavos, ignaros dicere, quam ut veritas postulabat. Ex usu dicunt et e re publica, quod in altero vocalis excipiebat, in altero esset asperitas, nisi litteram sustulisses, ut exegit, edixit; refecit, rettulit, reddidit: adiuncti verbi prima littera praepositionem commutavit, ut subegit, summovit, sustulit.

Quid in verbis iunctis? quam scite insipientem 48
non insapientem, iniquum non inaequum, trici- 159
pitem non tricapitem, concisum non concaesum! Ex quo quidam pertisum etiam volunt, quod eadem consuetudo non probavit. Quid vero hoc elegantius, quod non fit natura, sed quodam instituto? Indoctus dicimus brevi prima littera, insanus producta, inhumanus brevi, infelix longa. Et, ne multis, quibus in verbis eae primae litterae sunt quae in sapiente atque felice, producte dicitur, in ceteris omnibus breviter; itemque conposuit, consuevit, concrepuit, confecit. Consule veritatem: reprehendet; refer ad auris: probabunt. Quaere cur? ita se dicent iuvari. Voluptati autem aurium morigerari debet oratio. Quin 160
ego ipse, cum scirem ita maiores locutos esse, ut nusquam nisi in vocali aspiratione uterentur, loquebar sic,

ut *pulcros, Cetegos, triumpos, Cartaginem* dicerem; aliquando, idque sero, convicio aurium cum extorta mihi veritas esset, usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reservavi. *Orcivios* tamen et *Matones, Otones, Caepiones, sepulcra, coronas, lacrimas* dicimus, quia per aurium iudicium licet. *Burrum* semper Ennius, numquam *Pyrrhum*;

. *Vi patefecerunt Bruges,*

non *Phryges*, ipsius antiqui declarant libri. Nec enim Graecam litteram adhibebant, nunc autem etiam duas, et cum *Phrygum* et *Phrygibus* dicendum esset, absurdum erat aut etiam in barbaris casibus Graecam litteram adhibere aut recto casu solum Graece loqui; tamen et *Phryges* et *Pyrrhum* aurium causa dici-
161 mus. Quin etiam, quod iam subrusticum videtur, olim autem politius, eorum verborum, quorum eaedem erant postremae duae litterae, quae sunt in *optumus*, postremam litteram detrahebant, nisi vocalis insequebatur. Ita non erat ea offensio in versibus, quam nunc fugiunt poetae novi. Sic enim loquebamur:

*Qui est omnibu' princeps*

non *omnibus princeps*, et:

*Vita illa dignu' locoque*

non *dignus*. Quod si indocta consuetudo tam est artifex suavitatis, quid ab ipsa tandem arte et doc-
162 trina postulari putamus? Haec dixi brevius, quam si hac de re una disputarem — est enim locus hic late patens de natura usuque verborum —, longius autem quam instituta ratio postulabat.

49 Sed quia rerum verborumque iudicium in prudentia est, vocum autem et numerorum aures sunt iudices, et quod illa ad intellegentiam referuntur, haec ad voluptatem, in illis ratio invenit, in his sensus artem. Aut enim neglegenda fuit nobis voluptas aurium, quibus probari videbamur, aut ars eius conciliandae re-

perienda. Duae sunt igitur res, quae permulceant aures, 163
sonus et numerus. De numero mox, nunc de sono quae-
rimus. Verba, ut supra diximus, legenda sunt potissi-
mum bene sonantia, sed ea non ut poetae exquisita
ad sonum, sed sumpta de medio.

Qua pontus Helles, supera Tmolum ac Tauricos:

locorum splendidis nominibus illuminatus est versus,
sed proximus inquinatus insuavissima littera:

Finis frugifera et efferta arva Asiae tenet.

Quare bonitate potius nostrorum verborum utamur 164
quam splendore Graecorum, nisi forte sic loqui paenitet:

Qua tempestate Helenam Paris

et quae secuntur. Immo vero ista sequamur asperi-
tatemque fugiamus:

Habeo ego istam perterricrepam

itemque:

Versutiloquas malitias.

Nec solum componentur verba ratione, sed etiam fini-
entur, quoniam id iudicium esse alterum aurium dixi-
mus. Et finiuntur aut ipsa compositione aut quasi
sua sponte, ut quaedam genera verborum, in quibus
ipsis concinnitas inest; quae sive casus habent in exitu
similes sive paribus paria redduntur sive opponuntur
contraria, suapte natura numerosa sunt, etiam si nihil
est factum de industria. In huius concinnitatis con- 165
sectatione Gorgiam fuisse principem accepimus; quo
de genere illa nostra sunt in Miloniana: Est enim,
iudices, haec non scripta, sed nata lex, quam
non didicimus, accepimus, legimus, verum ex
natura ipsa arripuimus, hausimus, expressi-
mus, ad quam non docti, sed facti, non insti-
tuti, sed imbuti sumus. Haec enim talia sunt, ut,

quia referuntur ad quae debent referri, intellegamus
166 non quaesitum esse numerum, sed secutum. Quod fit item in contrariis referendis, ut illa sunt, quibus non modo numerosa oratio sed etiam versus efficitur:

Eam quam nihil accusas damnas —

Condemnas dixisset qui versum effugere vellet —,

bene quam meritam esse autumas
Male merere? id quod scis prodest nihil; id quod nescis obest?

Versum efficit ipsa relatio contrariorum. Idem esset in oratione numerosum: Quod scis, nihil prodest;
50 quod nescis, multum obest. Semper haec, quae Graeci ἀντίθετα nominant, cum contrariis opponuntur contraria, numerum oratorium necessitate ipsa efficiunt
167 etiam sine industria. Hoc genere antiqui iam ante Isocraten delectabantur et maxime Gorgias, cuius in oratione plerumque efficit numerum ipsa concinnitas. Nos etiam in hoc genere frequentes, ut illa sunt in quarto accusationis: Conferte hanc pacem cum illo bello, huius praetoris adventum cum illius imperatoris victoria, huius cohortem impuram cum illius exercitu invicto, huius lubidines cum illius continentia: ab illo qui cepit conditas, ab hoc qui constitutas accepit captas dicetis Syracusas.

168 Ergo et hi numeri sint cogniti et genus illud tertium explicetur quale sit, numerosae et aptae orationis. Quod qui non sentiunt, quas auris habeant aut quid in his hominis simile sit nescio. Meae quidem et perfecto completoque verborum ambitu gaudent et curta sentiunt nec amant redundantia. Quid dico meas? Contiones saepe exclamare vidi, cum apte verba cecidissent. Id enim expectant aures, ut verbis colligetur sententia. 'Non erat hoc apud antiquos.' Et quidem nihil aliud fere non erat; nam et verba elige-

bant et sententias gravis et suavis reperiebant, sed
eas aut vinciebant aut explebant parum. 'Hoc me 169
ipsum delectat' inquiunt. Quid, si antiquissima illa
pictura paucorum colorum magis quam haec iam per-
fecta delectet, illa nobis sit credo repetenda, haec
scilicet repudianda! Nominibus veterum gloriantur.
Habet autem ut in aetatibus auctoritatem senectus,
sic in exemplis antiquitas, quae quidem apud me ipsum
valet plurimum. Nec ego id quod deest antiquitati
flagito potius quam laudo quod est; praesertim cum
[ea] maiora iudicem quae sunt, quam illa quae desunt.
Plus est enim in verbis et in sententiis boni, quibus
illi excellunt, quam in conclusione sententiarum, quam
non habent. Post inventa conclusio est, qua credo 51
usuros veteres illos fuisse, si iam nota atque usurpata
res esset; qua inventa omnes usos magnos oratores
videmus. Sed habet nomen invidiam, cum in oratione 170
iudiciali et forensi numerus [Latine, Graece ῥυθμός]
inesse dicitur. Nimis enim insidiarum ad capiendas
auris adhiberi videtur, si etiam in dicendo numeri ab
oratore quaeruntur. Hoc freti isti et ipsi infracta et
amputata locuntur et eos vituperant qui apta et finita
pronuntiant; si inanibus verbis levibusque sententiis,
iure; sin probae res, lecta verba, quid est cur clau-
dere aut insistere orationem malint quam cum sen-
tentia pariter excurrere? Hic enim invidiosus numerus
nihil affert aliud nisi ut sit apte verbis comprehensa
sententia; quod fit etiam ab antiquis, sed parum tum-
que casu sive natura; et quae valde laudantur apud
illos, ea fere quia sunt conclusa laudantur. Et apud 171
Graecos quidem iam anni prope quadringenti sunt,
cum hoc probatur; nos nuper agnovimus. Ergo Ennio
licuit vetera contemnenti dicere:

Versibus, quos olim Fauni vatesque canebant,

mihi de antiquis eodem modo non licebit? praesertim
cum dicturus non sim ante hunc, ut ille, nec quae

secuntur: Nos ausi reserare; — legi enim audivique nonnullos, quorum propemodum absolute concluderetur oratio. Quod qui non possunt, non est iis satis non contemni, laudari etiam volunt. Ego autem illos ipsos laudo idque merito, quorum se isti imitatores esse dicunt, etsi in iis aliquid desidero, hos vero minime, qui nihil illorum nisi vitium secuntur, cum a bonis absint longissime.

172 Quod si aures tam inhumanas tamque agrestes habent, ne doctissimorum quidem virorum eos movebit auctoritas? Omitto Isocraten discipulosque eius Ephorum et Naucraten, quamquam orationis faciendae et ornandae auctores locupletissimi summi ipsi oratores esse debebant. Sed quis omnium doctior, quis acutior, quis in rebus vel inveniendis vel iudicandis acrior Aristotele fuit? quis porro Isocrati est adversatus infensius? Is igitur versum in oratione vetat esse, numerum iubet. Eius auditor Theodectes in primis, ut Aristoteles saepe significat, politus scriptor atque artifex hoc idem et sentit et praecipit; Theophrastus vero iisdem de rebus etiam accuratius. Quis ergo istos ferat, qui hos auctores non probent? nisi omnino haec
173 esse ab iis praecepta nesciunt. Quod si ita est — nec vero aliter existimo —, quid, ipsi suis sensibus non moventur? nihilne eis inane videtur, nihil inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans? In versu quidem theatra tota exclamant, si fuit una syllaba aut brevior aut longior; nec vero multitudo pedes novit nec ullos numeros tenet nec illud † aut offendit aut curat ut in quo offendit intellegat; et tamen omnium longitudinum et brevitatum in sonis sicut acutarum graviumque vocum iudicium ipsa natura in auribus nostris collocavit.

52 Visne igitur, Brute, totum hunc locum accuratius
174 etiam explicemus quam illi ipsi, qui et haec et alia nobis tradiderunt, an his contenti esse quae ab illis dicta sunt possumus? Sed quid quaero velisne, cum

litteris tuis eruditissime scriptis te id vel maxime velle perspexerim? Primum ergo origo, deinde causa, post natura, tum ad extremum usus ipse explicetur orationis aptae atque numerosae.

Nam qui Isocraten maxime mirantur, hoc in eius summis laudibus ferunt, quod verbis solutis numeros primum adiunxerit. Cum enim videret oratores cum severitate audiri, poetas autem cum voluptate, tum dicitur numeros secutus, quibus etiam in oratione uteretur, cum iocunditatis causa tum ut varietas occurreret satietati. Quod ab iis vere quadam ex parte, 175
non totum dicitur. Nam neminem in eo genere scientius versatum Isocrate confitendum est, sed princeps inveniendi fuit Thrasymachus, cuius omnia nimis etiam extant scripta numerose. Nam, ut paulo ante dixi, paria paribus adiuncta et similiter definita itemque contrariis relata contraria, quae sua sponte, etiam si id non agas, cadunt plerumque numerose, Gorgias primum invenit, sed iis est usus intemperatius. Id autem est genus, ut ante dictum est, ex tribus partibus collocationis alterum. Horum uterque Isocraten 176
aetate praecurrit, ut eos ille moderatione, non inventione vicerit. Est enim, ut in transferendis faciendisque verbis tranquillior sic in ipsis numeris sedatior. Gorgias autem avidior est generis eius et his festivitatibus — sic enim ipse censet — insolentius abutitur; quas Isocrates tamen, cum audivisset adulescens in Thessalia senem iam Gorgiam, moderatius temperavit. Quin etiam se ipse tantum quantum aetate procedebat — prope enim centum confecit annos — relaxarat a nimia necessitate numerorum, quod declarat in eo libro quem ad Philippum Macedonem scripsit, cum iam admodum esset senex; in quo dicit sese minus iam servire numeris quam solitus esset. Ita non modo superiores sed etiam se ipse correxerat.

Quoniam igitur habemus aptae orationis eos prin- 53
cipes auctoresque quos diximus et origo inventa est, 177

causa quaeratur. Quae sic aperta est, ut mirer veteres non esse commotos, praesertim cum, ut fit, fortuito saepe aliquid concluse apteque dicerent. Quod cum animos hominum aurisque pepulisset, ut intellegi posset id quod casus effudisset cecidisse iucunde, notandum certe genus atque ipsi sibi imitandi fuerunt. Aures ipsae enim vel animus aurium nuntio naturalem quan-
178 dam in se continet vocum omnium mensionem. Itaque et longiora et breviora iudicat et perfecta ac moderata semper expectat; mutila sentit quaedam et quasi decurtata, quibus tanquam debito fraudetur offenditur, productiora aliqua et quasi immoderatius excurrentia, quae magis etiam aspernantur aures; quod cum in plerisque tum in hoc genere nimium quod est offendit vehementius quam id quod videtur parum. Ut igitur poeticae versus inventus est terminatione aurium, observatione prudentium, sic in oratione animadversum est, multo illud quidem serius, sed eadem natura admonente, esse quosdam certos cursus conclusionesque verborum.

179 Quoniam igitur causam quoque ostendimus, naturam nunc — id enim erat tertium — si placet explicemus; quae disputatio non huius instituti sermonis est, sed artis intimae. Quaeri enim potest, qui sit orationis numerus et ubi sit positus et natus ex quo, et is unusne sit an duo an plures quaque ratione componatur et ad quam rem et quando et quo loco et
180 quem ad modum adhibitus aliquid voluptatis afferat. Sed ut in plerisque rebus sic in hac duplex est considerandi via, quarum altera est longior, brevior altera,
54 eadem etiam planior. Est autem longioris prima illa quaestio sitne omnino ulla numerosa oratio; quibusdam enim non videtur, quia nihil insit in ea certi ut in versibus, et quod ipsi, qui affirment esse eos numeros, rationem cur sint non queant reddere. Deinde, si sit numerus in oratione, qualis sit aut quales, et e poeticisne numeris an ex alio genere quodam et, si e poeticis, quis eorum sit aut qui; namque aliis unus

modo aliis plures aliis omnes idem videntur. Deinde,
quicumque sunt sive unus sive plures, communesne
sint omni generi orationis — quoniam aliud genus
est narrandi aliud persuadendi aliud docendi —, an
dispares numeri cuique orationis generi accommoden-
tur; si communes, qui sint; si dispares, quid intersit,
et cur non aeque in oratione atque in versu numerus
appareat. Deinde, quod dicitur in oratione numerosum, 181
id utrum numero solum efficiatur, an etiam vel com-
positione quadam vel genere verborum; an sit suum
cuiusque, ut numerus intervallis, compositio vocibus,
genus ipsum verborum quasi quaedam forma et lumen
orationis appareat, sitque omnium fons compositio ex
eaque et numerus efficiatur et ea quae dicuntur ora-
tionis quasi formae et lumina, quae, ut dixi, Graeci
vocant *σχήματα*. At non est unum nec idem, quod voce 182
iucundum est et quod moderatione absolutum et quod
inluminatum genere verborum; quamquam id quidem
finitimum est numero, quia per se plerumque per-
fectum est; compositio autem ab utroque differt, quae
tota servit gravitati vocum aut suavitati. Haec igitur
fere sunt in quibus rei natura quaerenda sit.

Esse ergo in oratione numerum quendam non est 55
difficile cognoscere. Iudicat enim sensus; in quo est 183
iniquum quod accidit non agnoscere, si cur id accidat
reperire nequeamus. Neque enim ipse versus ratione
est cognitus, sed natura atque sensu, quem dimensa
ratio docuit quid acciderit. Ita notatio naturae et
animadversio peperit artem. Sed in versibus res est
apertior, quanquam etiam a modis quibusdam cantu
remoto soluta esse videatur oratio maximeque id in
optimo quoque eorum poetarum qui *λυρικοὶ* a Graecis
nominantur, quos cum cantu spoliaveris, nuda paene
remanet oratio. Quorum similia sunt quaedam etiam 184
apud nostros, velut illa in Thyeste:

Quemnam te esse dicam? qui tarda in se-
necta

et quae secuntur; quae, nisi cum tibicen accessit, orationis sunt solutae simillima. At comicorum senarii propter similitudinem sermonis sic saepe sunt abiecti, ut non numquam vix in eis numerus et versus intellegi possit. Quo est ad inveniendum difficilior in
185 oratione numerus quam in versibus. Omnino duo sunt, quae condiant orationem, verborum numerorumque iucunditas. In verbis inest quasi materia quaedam, in numero autem expolitio. Sed ut ceteris in rebus ne-
186 cessitatis inventa antiquiora sunt quam voluptatis[. Itaque et Herodotus et eadem superiorque aetas numero caruit nisi quando temere ac fortuito, et scriptores perveteres de numero nihil omnino, de oratione praecepta multa nobis reliquerunt.] — nam quod et facilius est et magis necessarium, id semper ante cognoscitur —,
56 ita translata aut facta aut coniuncta verba facile sunt cognita, quia sumebantur e consuetudine cotidianoque sermone. Numerus autem non domo depromebatur neque habebat aliquam necessitudinem aut cognationem cum oratione. Itaque serius aliquanto notatus et cognitus quasi quandam palaestram et externa linia-
187 menta orationi attulit. Quod si et angusta quaedam atque concisa et alia est dilatata et fusa oratio, necesse est id non litterarum accidere natura, sed intervallorum longorum et brevium varietate; quibus implicata atque permixta oratio quoniam tum stabilis est tum volubilis, necesse est eius modi naturam numeris contineri. Nam circumitus ille, quem saepe iam diximus, incitatior numero ipso fertur et labitur, quoad perveniat ad finem et insistat. Perspicuum est igitur numeris astrictam orationem esse debere, carere versibus.

188 Sed hi numeri poeticine sint an ex alio genere quodam deinceps est videndum. Nullus est igitur numerus extra poeticos, propterea quod definita sunt genera numerorum. Nam omnis talis est, ut unus sit e tribus. Pes enim, qui adhibetur ad numeros, partitur in tria, ut necesse sit partem pedis aut aequalem

esse alteri parti aut altero tanto aut sesqui esse maiorem. Ita fit aequalis dactylus, duplex iambus, sesquiplex paean; qui pedes in orationem non cadere qui possunt? quibus ordine locatis quod efficitur numerosum sit necesse est. Sed quaeritur quo numero aut 189
quibus potissimum sit utendum. Incidere vero omnis in orationem etiam ex hoc intellegi potest, quod versus saepe in oratione per imprudentiam dicimus. Est id vehementer vitiosum, sed non attendimus neque exaudimus nosmet ipsos; senarios vero et Hipponacteos effugere vix possumus; magnam enim partem ex iambis nostra constat oratio. Sed tamen eos versus facile agnoscit auditor; sunt enim usitatissimi; inculcamus autem per imprudentiam saepe etiam minus usitatos, sed tamen versus: vitiosum genus et longa animi provisione fugiendum. Elegit ex multis Isocrati libris 190
triginta fortasse versus Hieronymus Peripateticus in primis nobilis, plerosque senarios, sed etiam anapaestos; quo quid potest esse turpius? Etsi in legendo fecit malitiose; prima enim syllaba dempta ex primo verbo sententiae postremum ad verbum primam rursus syllabam adiunxit insequentis sententiae: ita factus est anapaestus is qui Aristophaneus nominatur; quod ne accidat observari nec potest nec necesse est. Sed tamen hic corrector in eo ipso loco quo reprehendit ut a me animum adversum est studiose inquirente in eum, immittit imprudens ipse senarium. Sit igitur hoc cognitum in solutis etiam verbis inesse numeros eosdemque esse oratorios qui sint poetici.

Sequitur ergo ut qui maxime cadant in orationem 57
aptam numeri videndum sit. Sunt enim qui iambicum 191
putent, quod sit orationis simillimus, qua de causa ratione potissimum propter similitudinem veritatis adhibeatur in fabulis, quod ille dactylicus numerus hexametrorum magniloquentiae sit accommodatior. Ephorus autem, levis ipse orator et profectus ex optima disciplina, paeana sequitur aut dactylum, fugit

autem spondeum et trochaeum. Quod enim paean habeat tris brevis, dactylus autem duas, brevitate et celeritate syllabarum labi putat verba proclivius contraque accidere in spondeo et trochaeo; quod alter e longis constet alter e brevibus, fieri alteram nimis incitatam alteram nimis tardam orationem, neutram
192 temperatam. Sed et illi priores errant et Ephorus in culpa est. Nam et qui paeana praetereunt, non vident mollissimum a sese numerum eumdemque amplissimum praeteriri. Quod longe Aristoteli videtur secus, qui iudicat heroum numerum grandiorem quam desideret soluta oratio, iambum autem nimis e vulgari esse sermone. Ita neque humilem et abiectam orationem nec nimis altam et exaggeratam probat, plenam tamen eam vult esse gravitatis, ut eos qui audient ad ma-
193 iorem admirationem possit traducere. Trochaeum autem, qui est eodem spatio quo choreus, cordacem appellat, quia contractio et brevitas dignitatem non habeat. Ita paeana probat eoque ait uti omnis, sed ipsos non sentire, cum utantur; esse autem tertium ac medium inter illos, et ita factos eos pedes esse, ut in eis singulis modus insit aut sesquiplex aut duplex aut par. Itaque illi, de quibus ante dixi, tantummodo commoditatis
194 habuerunt rationem, nullam dignitatis. Iambus enim et dactylus in versum cadunt maxime; itaque ut versum fugimus in oratione, sic hi sunt evitandi continuati pedes; aliud enim quiddam est oratio nec quicquam inimicius quam illa versibus; paean autem minime est aptus ad versum, quo libentius eum recepit oratio. Ephorus vero ne spondeum quidem, quem fugit, intellegit esse aequalem dactylo, quem probat. Syllabis enim metiendos pedes, non intervallis existimat; quod idem facit in trochaeo, qui temporibus et intervallis est par iambo, sed eo vitiosus in oratione, si ponatur extremus, quod verba melius in syllabas longiores cadunt. Atque haec, quae sunt apud Aristotelen, eadem
195 a Theophrasto Theodecteque de paeane dicuntur. Ego

autem sentio omnis in oratione esse quasi permixtos
et confusos pedes, nec enim effugere possemus anim-
adversionem, si semper isdem uteremur, quia nec
numerosa esse, ut poema, neque extra numerum, ut
sermo vulgi, esse debet oratio — alterum nimis est
vinctum, ut de industria factum appareat, alterum
nimis dissolutum, ut pervagatum ac vulgare videatur;
ut ab altero non delectere, alterum oderis —; sit 196
igitur, ut supra dixi, permixta et temperata numeris
nec dissoluta nec tota numerosa, paeane maxime, quo-
niam optimus auctor ita censet, sed reliquis etiam
numeris, quos ille praeterit, temperata.

Quos autem numeros cum quibus tanquam pur- 58
puram misceri oporteat nunc dicendum est atque etiam
quibus orationis generibus sint quique accommodatis-
simi. Iambus enim frequentissimus est in iis quae
demisso atque humili sermone dicuntur; paean autem 197
in amplioribus, in utroque dactylus. Itaque in varia
et perpetua oratione hi sunt inter se miscendi et
temperandi. Sic minime animadvertetur delectationis
aucupium et quadrandae orationis industria; quae late-
bit eo magis, si et verborum et sententiarum ponderi-
bus utemur. Nam qui audiunt haec duo animadvertunt
et iucunda sibi censent, verba dico et sententias, eaque
dum animis attentis admirantes excipiunt, fugit eos et
praetervolat numerus; qui tamen si abesset, illa ipsa
delectarent minus. Nec vero is cursus est numerorum 198
— orationis dico, nam est longe aliter in versibus —,
nihil ut fiat extra modum; nam id quidem esset poema;
sed omnis nec claudicans nec quasi fluctuans et aequa-
biliter constanterque ingrediens numerosa habetur oratio.
Atque id in dicendo numerosum putatur, non quod
totum constat e numeris, sed quod ad numeros pro-
xime accedit; quo etiam difficilius est oratione uti
quam versibus, quod in illis certa quaedam et definita
lex est, quam sequi sit necesse; in dicendo autem
nihil est propositum, nisi aut ne immoderata aut an-

gusta aut dissoluta aut fluens sit oratio. Itaque non sunt in ea tamquam tibicini percussionum modi, sed universa comprehensio et species orationis clausa et terminata est, quod voluptate aurium iudicatur.

59 Solet autem quaeri totone in ambitu verborum
199 numeri tenendi sint an in primis partibus atque in
extremis; plerique enim censent cadere tantum numerose
oportere terminarique sententiam. Est autem, ut id
maxime deceat, non ut solum; ponendus est enim ille
ambitus, non abiciendus. Quare cum aures extremum
semper expectent in eoque adquiescant, id vacare nu-
mero non oportet, sed ad hunc exitum tamen a prin-
cipio ferri debet verborum illa comprehensio et tota
a capite ita fluere, ut ad extremum veniens ipsa con-
200 sistat. Id autem bona disciplina exercitatis, qui et
multa scripserint et quaecumque etiam sine scripto
dicerent similia scriptorum effecerint, non erit difficil-
limum. Ante enim circumscribitur mente sententia
confestimque verba concurrunt, quae mens eadem, qua
nihil est celerius, statim dimittit, ut suo quodque loco
respondeat; quorum discriptus ordo alias alia termi-
natione concluditur. Atque omnia illa et prima et
201 media verba spectare debent ad ultimum. Interdum
enim cursus est in oratione incitatior, interdum mo-
derata ingressio, ut iam a principio videndum sit
quem ad modum velis venire ad extremum. Nec in
numeris magis quam in reliquis ornamentis orationis,
eadem cum faciamus quae poetae, effugimus tamen in
oratione poematis similitudinem. Est enim in utro-
que et materia et tractatio: materia in verbis, trac-
60 tatio in conlocatione verborum. Ternae autem sunt
utriusque partes: verborum tralatum, novum, priscum
— nam de propriis nihil hoc loco dicimus —; collo-
cationis autem eae, quas diximus, compositio, concin-
202 nitas, numerus. Sed in utroque frequentiores sunt et
liberiores poetae; nam et transferunt verba cum cre-
brius tum etiam audacius et priscis libentius utuntur

et liberius novis. Quod idem fit in numeris, in quibus
quasi necessitati parere coguntur. Sed tamen haec
nec nimis esse diversa neque nullo modo coniuncta
intellegi licet. Ita fit ut non item in oratione ut in
versu numerus extet idque quod numerosum in ora-
tione dicitur non semper numero fiat, sed non num-
quam aut concinnitate aut constructione verborum.
Ita si numerus orationis quaeritur qui sit, omnis est, 203
sed alius alio melior atque aptior; si locus, in omni
parte verborum; si unde ortus sit, ex aurium voluptate,
si componendorum ratio, dicetur alio loco, quia per-
tinet ad usum, quae pars quarta et extrema nobis in
dividendo fuit; si ad quam rem adhibeatur, ad delec-
tationem; si quando, semper; si quo loco, in tota
continuatione verborum; si quae res efficiat volup-
tatem, eadem quae in versibus, quorum modum notat
ars, sed aures ipsae tacito eum sensu sine arte de-
finiunt.

Satis multa de natura; sequitur usus, de quo est 61
accuratius disputandum. In quo quaesitum est in 204
totone circumitu illo orationis, quem Graeci περίοδον,
nos tum ambitum, tum circumitum, tum comprehen-
sionem aut continuationem aut circumscriptionem di-
cimus, an in principiis solum an in extremis an in
utraque parte numerus tenendus sit; deinde cum aliud
videatur esse numerus aliud numerosum, quid intersit.
Tum autem in omnibusne numeris aequaliter particulas 205
deceat incidere an facere alias breviores alias longiores,
idque quando aut cur; quibusque partibus, pluribusne
an singulis, imparibus an aequalibus, et quando aut
istis aut illis sit utendum; quaeque inter se aptissime
conlocentur et quo modo, an omnino nulla sit in eo
genere distinctio; quodque ad rem maxime pertinet,
qua ratione numerosa fiat oratio. Explicandum etiam 206
est unde orta sit forma verborum dicendumque quantos
circumitus facere deceat deque eorum particulis et
tamquam incisionibus disserendum est quaerendumque

utrum una species et longitudo sit earum anne plures et, si plures, quo loco aut quando quoque genere uti oporteat. Postremo totius generis utilitas explicanda est, quae quidem patet latius; non ad unam enim rem aliquam, sed ad plures accommodatur.

207 Ac licet non ad singula respondentem de universo genere sic dicere, ut etiam singulis satis responsum esse videatur. Remotis igitur reliquis generibus unum selegimus hoc, quod in causis foroque versatur, de quo diceremus. Ergo in aliis, id est in historia et in eo quod appellamus ἐπιδεικτικόν, placet omnia dici Isocrateo Theopompeoque more illa circumscriptione ambituque, ut tamquam in orbe inclusa currat oratio, quoad insistat in singulis perfectis absolutisque sen-
208 tentiis. Itaque posteaquam est nata haec vel circumscriptio vel comprehensio vel continuatio vel ambitus, si ita licet dicere, nemo, qui aliquo esset in numero, scripsit orationem generis eius quod esset ad delectationem comparatum remotumque a iudiciis forensique certamine, quin redigeret omnis fere in quadrum numerumque sententias. Nam cum is est auditor qui non vereatur ne compositae orationis insidiis sua fides adtemptetur, gratiam quoque habet oratori voluptati
62 aurium servienti. Genus autem hoc orationis neque
209 totum adsumendum est ad causas forenses neque omnino repudiandum; si enim semper utare, cum satietatem affert tum quale sit etiam ab imperitis agnoscitur; detrahit praeterea actionis dolorem, aufert humanum sensum auditoris, tollit funditus veritatem et fidem.

Sed quoniam adhibenda non numquam est, primum videndum est quo loco, deinde quam diu retinenda sit,
210 tum quot modis commutanda. Adhibenda est igitur numerosa oratio, si aut laudandum est aliquid ornatius, ut nos in accusationis secundo de Siciliae laude diximus, ut in senatu de consulatu [meo], aut exponenda narratio, quae plus dignitatis desiderat quam doloris,

ut in quarto accusationis de Hennensi Cerere, de Segestana Diana, de Syracusarum situ diximus. Saepe etiam in amplificanda re concessu omnium funditur numerose et volubiliter oratio. Id nos fortasse non perfecimus, conati quidem saepissime sumus; quod plurimis locis perorationes nostrae voluisse nos atque animo contendisse declarant. Id autem tum valet, cum is qui audit ab oratore iam obsessus est ac tenetur. Non enim id agit, ut insidietur et observet, sed iam favet processumque volt dicendique vim admirans non anquirit quid reprehendat. Haec autem 211 forma retinenda non diu est, non dico in peroratione, quam ipsam includit, sed in orationis reliquis partibus. Nam cum sis iis locis usus quibus ostendi licere, transferenda tota dictio est ad illa quae nescio cur, cum Graeci *κόμματα* et *κῶλα* nominent, nos non recte *incisa* et *membra* dicamus. Neque enim esse possunt rebus ignotis nota nomina, sed cum verba aut suavitatis aut inopiae causa transferre soleamus, in omnibus hoc fit artibus, ut, cum id appellandum sit quod propter rerum ignorationem ipsarum nullum habuerit ante nomen, necessitas cogat aut novum facere verbum aut a simili mutuari.

Quo autem pacto deceat incise membratimve dici 63 iam videbimus; nunc quot modis mutentur compre- 212 hensiones conclusionesque dicendum est. Fluit omnino numerus a primo tum incitatius brevitate pedum, tum proceritate tardius. Cursum contentiones magis requirunt, expositiones rerum tarditatem. Insistit autem ambitus modis pluribus, e quibus unum est secuta Asia maxime, qui dichoreus vocatur, cum duo extremi chorei sunt, id est e singulis longis et brevibus. Explanandum est enim, quod ab aliis eidem pedes aliis vocabulis nominantur. Dichoreus non est ille quidem 213 sua sponte vitiosus in clausulis, sed in orationis numero nihil est tam vitiosum quam si semper est idem. Cadit autem per se ille ipse praeclare, quo etiam sa-

tietas formidanda est magis. Me stante C. Carbo C. F.
tribunus plebis in contione dixit his verbis: O Marce
Druse, patrem appello — haec quidem duo binis
pedibus incisim; deinde membratim: Tu dicere so-
lebas sacram esse rem publicam; — haec item
214 membra ternis; post ambitus: Quicumque eam vio-
lavissent, ab omnibus esse ei poenas persolu-
tas; — dichoreus; nihil enim ad rem, extrema illa
longa sit an brevis; deinde: Patris dictum sapiens
temeritas filii comprobavit — hoc dichoreo tantus
clamor contionis excitatus est, ut admirabile esset.
Quaero nonne id numerus effecerit? Verborum ordinem
immuta, fac sic: Comprobavit filii temeritas, iam
nihil erit, etsi temeritas ex tribus brevibus et longa
est, quem Aristoteles ut optimum probat, a quo dis-
215 sentio. 'At eadem verba, eadem sententia.' Animo
istuc satis est, auribus non satis. Sed id crebrius
fieri non oportet; primum enim numerus agnoscitur,
deinde satiat, postea cognita facilitate contemnitur.

64 Sed sunt clausulae plures, quae numerose et iu-
cunde cadant. Nam et creticus, qui est e longa et
brevi et longa, et eius aequalis paean, qui spatio par
est, syllaba longior, qui commodissime putatur in so-
lutam orationem inligari, cum sit duplex. Nam aut e
longa est et tribus brevibus, qui numerus in primo
viget, iacet in extremo, aut e totidem brevibus et
longa, [in] quem optume cadere censent veteres; ego
216 non plane reicio, sed alios antepono. Ne spondius
quidem funditus est repudiandus, etsi, quod est e
longis duabus, hebetior videtur et tardior; habet tamen
stabilem quemdam et non expertem dignitatis gradum,
in incisionibus vero multo magis et in membris; pau-
citatem enim pedum gravitate sua et tarditate com-
pensat. Sed hos cum in clausulis pedes nomino, non
loquor de uno pede extremo: adiungo, quod minimum
217 sit, proximum superiorem, saepe etiam tertium. Ne
iambus quidem, qui est e brevi et longa, aut par choreo

qui habet tris breves trochaeus, sed spatio par, non syllabis, aut etiam dactylus, qui est e longa et duabus brevibus, si est proximus a postremo, parum volubiliter pervenit ad extremum, si est extremus choreus aut spondius; numquam enim interest uter sit eorum in pede extremo. Sed idem hi tres pedes male concludunt, si quis eorum in extremo locatus est, nisi cum pro cretico postremus est dactylus; nihil enim interest dactylus sit extremus an creticus, quia postrema syllaba brevis an longa sit ne in versu quidem refert. Quare etiam paeana qui dixit aptiorem, in quo 218 esset longa postrema, vidit parum, quoniam nihil ad rem est, postrema quam longa sit. Iam paean, quod plures habeat syllabas quam tris, numerus a quibusdam, non pes habetur. Est quidem, ut inter omnis constat antiquos, Aristotelem, Theophrastum, Theodecten, Ephorum, unus aptissimus orationi vel orienti vel mediae; putant illi etiam cadenti, quo loco mihi videtur aptior creticus. Dochmius autem e quinque syllabis, brevi, duabus longis, brevi, longa, ut est hoc: Amicos tenes, quovis loco aptus est, dum semel ponatur: iteratus aut continuatus numerum apertum et nimis insignem facit. 65 His igitur tot commutationibus tamque variis si utemur, 219 nec deprehendetur manifesto quid a nobis de industria fiat et occurretur satietati. Et quia non numero solum numerosa oratio sed et compositione fit et genere, quod ante dictum est, concinnitatis — compositione potest intellegi, quom ita structa verba sunt, ut numerus non quaesitus sed ipse secutus esse videatur, ut apud Crassum: Nam ubi lubido dominatur, innocentiae leve praesidium est; ordo enim verborum efficit numerum sine ulla aperta oratoris industria —; itaque si quae veteres illi, Herodotum dico et Thucydidem totamque eam aetatem, apte numeroseque dixerunt, ea non numero quaesito, sed verborum conlocatione ceciderunt. Formae vero quaedam sunt orationis, in quibus ea 220

concinnitas est ut sequatur numerus necessario. Nam cum aut par pari refertur aut contrarium contrario opponitur aut quae similiter cadunt verba verbis comparantur, quidquid ita concluditur, plerumque fit ut numerose cadat, quo de genere cum exemplis supra diximus; ut haec quoque copia facultatem afferat non semper eodem modo desinendi. Nec tamen haec ita sunt arta et astricta, ut ea, cum velimus, laxare nequeamus. Multum interest utrum numerosa sit, id est similis numerorum, an plane e numeris constet oratio; alterum si fit, intolerabile vitium est, alterum nisi fit, dissipata et inculta et fluens est oratio.

66 Sed quoniam non modo non frequenter verum
221 etiam raro in veris causis aut forensibus circumscripte numeroseque dicendum est, sequi videtur, ut videamus quae sint illa quae supra dixi incisa, quae membra. Haec enim in veris causis maximam partem orationis optinent. Constat enim ille ambitus et plena comprehensio e quattuor fere partibus, quae membra dicimus, ut et aures impleat et neque brevior sit quam satis sit neque longior. Quamquam utrumque non numquam vel potius saepe accidit, ut aut citius insistendum sit aut longius procedendum, ne brevitas defrudasse auris videatur neve longitudo obtudisse. Sed habeo mediocritatis rationem; nec enim loquor
222 de versu et est liberior aliquanto oratio. [E quattuor igitur quasi hexametrorum instar versuum quod sit constat fere plena comprehensio.] His igitur singulis versibus quasi nodi apparent continuationis, quos in ambitu coniungimus. Sin membratim volumus dicere, insistimus atque, cum opus est, ab isto cursu invidioso facile nos et saepe diiungimus. Sed nihil tam debet esse numerosum quam hoc, quod minime apparet et valet plurimum. Ex hoc genere illud est Crassi: *Missos faciant patronos; ipsi prodeant;* — nisi intervallo dixisset *ipsi prodeant,* sensisset profecto se fudisse senarium; omnino melius caderet *prodeant*

ipsi; sed de genere nunc disputo; — cur clande- 223
stinis consiliis nos oppugnant? cur de perfugis
nostris copias comparant contra nos? Prima
sunt illa duo, quae κόμματα Graeci vocant, nos in-
cisa dicimus; deinde tertium κῶλον illi, nos mem-
brum; sequitur non longa — ex duobus enim versi-
bus, id est membris, perfecta comprehensio est et in
spondios cadit; et Crassus quidem sic plerumque dice-
bat, idque ipse genus dicendi maxime probo. Sed quae 67
incisim aut membratim efferuntur, ea vel aptissime
cadere debent, ut est apud me: Domus tibi deerat?
at habebas. Pecunia superabat? at egebas; haec
incise dicta sunt quattuor; at membratim quae sequuntur 224
duo: Incurristi amens in columnas, in alienos
insanus insanisti. Deinde omnia tamquam crepidine
quadam comprehensione longiore sustinentur: Depres-
sam, caecam, iacentem domum pluris quam
te et quam fortunas tuas aestimasti. Dichoreo
finitur. At spondeis proximum illud. Nam in his,
quibus ut pugiunculis uti oportet, brevitas facit ipsa
liberiores pedes; saepe enim singulis utendum est,
plerumque binis, et utrisque addi pedis pars potest,
non fere ternis amplius. Incisim autem et membratim 225
tractata oratio in veris causis plurimum valet, maxu-
meque iis locis, cum aut arguas aut refellas, ut nos
in Corneliana secunda: O callidos homines, o rem
excogitatam, o ingenia metuenda! Membratim
adhuc; deinde caesim: Diximus, rursus membratim:
Testis dare volumus. Extrema sequitur compre-
hensio, sed ex duobus membris, qua non potest esse
brevior: Quem, quaeso, nostrum fefellit ita vos
esse facturos? Nec ullum genus est dicendi aut 226
melius aut fortius quam binis aut ternis ferire verbis,
non nunquam singulis, paulo alias pluribus, inter quae
variis clausulis interponit se raro numerosa compre-
hensio; quam perverse fugiens Hegesias, dum ille quo-
que imitari Lysian volt alterum paene Demosthenen,

saltat incidens particulas. Et is quidem non minus sententiis peccat quam verbis, ut non quaerat quem appellet ineptum qui illum cognoverit. Sed ego illa Crassi et nostra posui, ut qui vellet auribus ipsis quid numerosum etiam in minimis particulis orationis esset iudicaret. Et quoniam plura de numerosa oratione diximus quam quisquam ante nos, nunc de eius generis utilitate dicemus.

68 Nihil enim est aliud, Brute, quod quidem tu mi-
227 nime omnium ignoras, pulchre et oratorie dicere nisi
optimis sententiis verbisque lectissimis dicere. Et nec
sententia ulla est, quae fructum oratori ferat, nisi
apte exposita atque absolute, nec verborum lumen
apparet nisi diligenter collocatorum, et horum utrum-
que numerus inlustrat; numerus autem — saepe enim
hoc testandum est — non modo non poetice vinctus
verum etiam fugiens illum eique omnium dissimillimus;
non quin idem sint numeri non modo oratorum et
poetarum verum omnino loquentium, denique etiam
sonantium omnium quae metiri auribus possumus, sed
ordo pedum facit, ut id quod pronuntiatur aut ora-
228 tionis aut poematis simile videatur. Hanc igitur, sive
compositionem sive perfectionem sive numerum vocari
placet, adhibere necesse est, si ornate velis dicere,
non solum, quod ait Aristoteles et Theophrastus, ne
infinite feratur ut flumen oratio, quae non aut spiritu
pronuntiantis aut interductu librarii, sed numero coacta
debet insistere, verum etiam quod multo maiorem ha-
bent apta vim quam soluta. Ut enim athletas nec
multo secus gladiatores videmus nihil nec vitando
facere caute nec petendo vehementer, in quo non
motus hic habeat palaestram quamdam, ut quicquid
in his rebus fiat utiliter ad pugnam idem ad aspectum
etiam sit venustum, sic orator nec plagam gravem
facit, nisi petitio fuit apta, nec satis tecte declinat
impetum, nisi etiam in cedendo quid deceat intellegit.
229 Itaque qualis eorum motus quos *ἀπαλαίστρους* Graeci

vocant, talis horum mihi videtur oratio, qui non claudunt numeris sententias, tantumque abest ut — quod ii qui hoc aut magistrorum inopia aut ingenii tarditate aut laboris fuga non sunt assecuti solent dicere — enervetur oratio compositione verborum, ut aliter in ea nec impetus ullus nec vis esse possit. Sed 69
magnam exercitationem res flagitat, ne quid eorum qui genus hoc secuti non tenuerunt simile faciamus, ne aut verba traiciamus aperte, quo melius aut cadat aut volvatur oratio; quod se L. Caelius Antipater in 230
prooemio belli Punici nisi necessario facturum negat. O virum simplicem, qui nos nihil celet, sapientem, qui serviendum necessitati putet! Sed hic omnino rudis; nobis autem in scribendo atque in dicendo necessitatis excusatio non probatur; nihil est enim necesse, et si quid esset, id necesse tamen non erat confiteri. Et hic quidem, qui hanc a Laelio, ad quem scripsit, cui se purgat, veniam petit, et utitur ea traiectione verborum et nihilo tamen aptius explet concluditque sententias. Apud alios autem et Asiaticos maxume numero servientes inculcata reperias inania quaedam verba quasi complementa numerorum. Sunt etiam qui illo vitio, quod ab Hegesia maxime fluxit, infringendis concidendisque numeris in quoddam genus abiectum incidant versiculorum simillimum. Tertium 231
est, in quo fuerunt fratres illi Asiaticorum rhetorum principes Hierocles et Menecles minime mea sententia contemnendi. Etsi enim a forma veritatis et ab Atticorum regula absunt, tamen hoc vitium compensant vel facultate vel copia. Sed apud eos varietas non erat, quod omnia fere concludebantur uno modo. Quae vitia qui fugerit, ut neque verbum ita traiciat ut id de industria factum intellegatur, neque inferciens verba quasi rimas expleat, nec minutos numeros sequens concidat delumbetque sententias, nec sine ulla commutatione in eodem semper versetur genere numerorum, is omnia fere vitia vitaverit. Nam de laudibus multa

diximus, quibus sunt illa perspicue vitia contraria.
70 Quantum autem sit apte dicere, experiri licet, si aut
232 compositi oratoris bene structam collocationem dissolvas permutatione verborum; — corrumpatur enim tota res, ut [et] haec nostra in Corneliana et deinceps omnia: Neque me divitiae movent, quibus omnis Africanos et Laelios multi venalicii mercatoresque superarunt; immuta paululum, ut sit multi superarunt mercatores venaliciique, perierit tota res; et quae secuntur: Neque vestis aut caelatum aurum et argentum, quo nostros veteres Marcellos Maximosque multi eunuchi e Syria Aegyptoque vicerunt; verba permuta sic, ut sit vicerunt eunuchi e Syria Aegyptoque; adde tertium: Neque vero ornamenta ista villarum, quibus L. Paulum et L. Mummium, qui rebus his urbem Italiamque omnem referserunt, ab aliquo video perfacile Deliaco aut Syro potuisse superari; fac ita, potuisse su-
233 perari ab aliquo Syro aut Deliaco: videsne, ut ordine verborum paululum commutato, isdem tamen verbis stante sententia, ad nihilum omnia recidant, cum sint ex aptis dissoluta? Aut si alicuius inconditi arripias dissupatam aliquam sententiam eamque ordine verborum paululum commutato in quadrum redigas, efficiatur aptum illud, quod fuerit antea diffluens ac solutum. Age sume de Gracchi apud censores illud: Abesse non potest quin eiusdem hominis sit probos improbare qui improbos probet; quanto aptius, si ita dixisset: Quin eiusdem hominis sit
234 qui improbos probet probos improbare! Hoc modo dicere nemo umquam noluit nemoque potuit quin dixerit; qui autem aliter dixerunt, hoc assequi non potuerunt. Ita facti sunt repente Attici; quasi vero Trallianus fuerit Demosthenes! cuius non tam vibrarent fulmina illa, nisi numeris contorta ferrentur.
71 Sed si quem magis delectant soluta, sequatur ea sane,

modo sic ut, si quis Phidiae clipeum dissolverit, collocationis universam speciem sustulerit, non singulorum operum venustatem; ut in Thucydide orbem modo orationis desidero, ornamenta comparent. Isti autem cum 235
dissolvunt orationem, in qua nec res nec verbum ullum est nisi abiectum, non clipeum, sed, ut in proverbio est — etsi humilius dictum est [tamen simile est] —, scopas [ut ita dicam] mihi videntur dissolvere. Atque ut plane genus hoc, quod ego laudo, contempsisse videantur, aut scribant aliquid vel Isocrateo more vel quo Aeschines aut Demosthenes utitur, tum illos existimabo non desperatione reformidavisse genus hoc, sed iudicio refugisse; aut reperiam ipse eadem condicione qui uti velit, ut aut dicat aut scribat utra voles lingua eo genere quo illi volunt; facilius est enim apta dissolvere quam dissipata conectere. Res 236
se autem sic habet, ut brevissime dicam quod sentio: composite et apte sine sententiis dicere insania est, sententiose autem sine verborum et ordine et modo infantia, sed eius modi tamen infantia, ut, ea qui utantur, non stulti homines haberi possint, etiam plerumque prudentes; quo qui est contentus utatur. Eloquens vero, qui non approbationes solum sed admirationes, clamores, plausus, si liceat, movere debet, omnibus oportet ita rebus excellat, ut ei turpe sit quicquam aut expectari aut audiri libentius.

Habes meum de oratore, Brute, iudicium; quod 237
aut sequere, si probaveris, aut tuo stabis, si aliud quoddam est tuum. In quo neque pugnabo tecum neque hoc meum, de quo tantopere hoc libro asseveravi, umquam affirmabo esse verius quam tuum. Potest enim non solum aliud mihi ac tibi, sed mihimet ipsi aliud alias videri. Nec in hac modo re, quae ad volgi adsensum spectet et ad aurium voluptatem, quae duo sunt ad iudicandum levissima, sed ne in maximis quidem rebus quicquam adhuc inveni firmius, quod tenerem aut quo iudicium meum deri-

gerem, quam id quodcumque mihi quam simillimum veri videretur, cum ipsum illud verum tamen in oc-
238 culto lateret. Tu autem velim, si tibi ea quae disputata sunt minus probabuntur, ut aut maius opus institutum putes quam effici potuerit, aut, dum tibi roganti voluerim obsequi, verecundia negandi scribendi me impudentiam suscepisse.

[M. T. CICERONIS]

DE

# OPTIMO GENERE ORATORUM.

Oratorum genera esse dicuntur tamquam poetarum; 1
id secus est, nam alterum est multiplex. Poematis enim 1
tragici comici epici melici etiam ac dithyrambici, quo
magis est tractatum [a Latinis], suum quoiusque est,
diversum a reliquis. Itaque et in tragoedia comicum
vitiosum est et in comoedia turpe tragicum; et in
ceteris suus est cuique certus sonus et quaedam in-
tellegentibus nota vox. Oratorum autem si quis ita 2
numerat plura genera, ut alios grandis aut gravis aut
copiosos, alios tenuis aut subtilis aut brevis, alios eis
interiectos et tamquam medios putet, de hominibus
dicit aliquid, de re parum. In re enim quid optumum
sit quaeritur, in homine dicitur quod est. Itaque licet
dicere et Ennium summum epicum poetam, si cui ita
videtur, et Pacuvium tragicum et Caecilium fortasse
comicum. Oratorem genere non divido; perfectum enim 3
quaero. Unum est autem genus perfecti, a quo qui
absunt, non genere differunt, ut Terentius ab Accio,
sed in eodem genere non sunt pares. Optumus est
enim orator, qui dicendo animos audientium et docet
et delectat et permovet. Docere debitum est, delectare
honorarium, permovere necessarium. Haec ut alius me- 4
lius quam alius, concedendum est; verum id fit non
genere sed gradu. Optumum quidem unum est et
proximum quod ei simillimum. Ex quo perspicuum

est, quod optumo dissimillimum sit, id esse deterri-
2 mum. Nam quoniam eloquentia constat ex verbis et
ex sententiis, perficiendum est, ut pure et emendate
loquentes, quod est Latine, verborum praeterea et pro-
priorum et tralatorum elegantiam persequamur: in
propriis ut lautissima eligamus, in tralatis ut simili-
5 tudinem secuti verecunde utamur alienis. Sententiarum
autem totidem genera sunt, quot dixi esse laudum.
Sunt enim docendi acutae, delectandi quasi argutae,
commovendi graves. Sed et verborum est structura
quaedam duas res efficiens, numerum et levitatem, et
sententiae suam compositionem habent, ad probandam
rem adcommodatum ordinem. Sed earum omnium re-
rum [ut aedificiorum] memoria est quasi fundamentum,
6 lumen actio. Ea igitur omnia in quo summa, erit
perfectissimus orator; in quo media, mediocris; in quo
minima, deterrimus. Et appellabuntur omnes oratores,
ut pictores appellantur etiam mali, nec generibus inter
sese, sed facultatibus different. Itaque nemo est orator,
qui Demostheni se similem nolit esse; at Menander
Homeri noluit; genus enim erat aliud. Id non est in
oratoribus aut, etiam si est ut alius gravitatem se-
quens subtilitatem fugiat, contra alius acutiorem se
quam ornatiorem velit, etiam si est in genere tolera-
bile, certe non est in optumo, si quidem, quod omnis
laudes habet, id est optumum.

3 Haec autem dixi brevius quidem quam res petebat,
7 sed ad id quod agimus non fuit dicendum pluribus;
unum enim quom sit genus, id quale sit quaerimus.
Est autem tale, quale floruit Athenis; ex quo Atti-
corum oratorum ipsa vis ignota est, nota gloria. Nam
alterum multi viderunt, vitiosi nihil apud eos esse,
alterum pauci, laudabilia esse multa. Est enim vitio-
sum in sententia, si quid absurdum aut alienum aut
non acutum aut subinsulsum est; in verbis si inqui-
natum, si abiectum, si non aptum, si durum, si longe
8 petitum. Haec vitaverunt fere omnes, qui aut Attici

numerantur aut dicunt Attice. Sed qui eatenus va-
luerunt, sani et sicci dumtaxat habeantur, sed ita ut
palaestritae; spatiari in xysto ut liceat, non ab Olym-
piis coronam petant. Qui quom careant omni vitio,
non sunt contenti quasi bona valetudine, sed vires
lacertos sanguinem quaerunt, quandam etiam suavi-
tatem coloris. Eos imitemur, si possumus; si minus,
illos potius, qui incorrupta sanitate sunt, quod est
proprium Atticorum, quam eos, quorum vitiosa abun-
dantia est, qualis Asia multos tulit. Quod quom fa- 9
ciemus — si modo id ipsum assequemur; est enim
permagnum —, imitemur, si potuerimus, Lysiam et
eius quidem tenuitatem potissimum; est enim multis
locis grandior, sed quia et privatas ille plerasque et
eas ipsas aliis et parvarum rerum causulas scripsit,
videtur esse ieiunior, quom se ipse consulto ad minu-
tarum causarum genera limaverit. Quod qui ita faciet, 4
ut, si cupiat uberior esse, non possit, habeatur sane
orator, sed de minoribus; magno autem oratori etiam
illo modo saepe dicendum est in tali genere causarum.
Ita fit ut Demosthenes certe possit summisse dicere, 10
elate Lysias fortasse non possit. Sed si eodem modo
putant exercitu in foro et in omnibus templis, quae
circum forum sunt, conlocato dici pro Milone decuisse,
ut si de re privata ad unum iudicem diceremus, vim
eloquentiae sua facultate, non rei natura metiuntur.
Quare quoniam nonnullorum sermo iam increbruit, 11
partim se ipsos Attice dicere, partim neminem nostrum
dicere, alteros neglegamus; satis enim iis res ipsa re-
spondet, cum aut non adhibeantur ad causas aut ad-
hibiti derideantur; nam si riderentur, esset id ipsum
Atticorum. Sed qui dici a nobis Attico more volunt,
ipsi autem se non oratores esse profitentur, si teretes
aures habent intellegensque iudicium, tamquam ad
picturam probandam adhibentur etiam inscii faciendi
cum aliqua sollertia iudicandi; sin autem intellegen- 12
tiam ponunt in audiendi fastidio neque eos quicquam

excelsum magnificumque delectat, dicant se quiddam
subtile et politum velle, grande ornatumque contem-
nere; id vero desinant dicere, qui subtiliter dicant, eos
solos Attice dicere, id est quasi sicce et integre. Et
ample et ornate et copiose cum eadem integritate
Atticorum est. Quid? dubium est utrum orationem
nostram tolerabilem tantum an etiam admirabilem esse
cupiamus? Non enim iam quaerimus quid sit Attice,
13 sed quid sit optime dicere. Ex quo intellegitur, quo-
niam Graecorum oratorum praestantissimi sint ii, qui
fuerint Athenis, eorum autem princeps facile De-
mosthenes, hunc si qui imitetur, eum et Attice dic-
turum et optume, ut, quoniam Attici nobis propositi
sunt ad imitandum, bene dicere id sit Attice dicere.

5 Sed cum in eo magnus error esset, quale esset
id dicendi genus, putavi mihi suscipiendum laborem
utilem studiosis, mihi quidem ipsi non necessarium.
14 Converti enim ex Atticis duorum eloquentissimorum
nobilissimas orationes inter seque contrarias, Aeschini
et Demostheni: nec converti ut interpres, sed ut ora-
tor, sententiis isdem et earum formis tamquam figuris,
verbis ad nostram consuetudinem aptis. In quibus
non verbum pro verbo necesse habui reddere, sed
genus omne verborum vimque servavi. Non enim ea
me annumerare lectori putavi oportere, sed tamquam
15 appendere. Hic labor meus hoc assequitur, ut nostri
homines quid ab illis exigant, qui se Atticos volunt,
et ad quam eos quasi formulam dicendi revocent in-
tellegant. 'Sed exorietur Thucydides; eius enim quidam
eloquentiam admirantur.' Id quidem recte; sed nihil
ad eum oratorem, quem quaerimus. Aliud est enim
explicare res gestas narrando, aliud argumentando cri-
minari crimenve dissolvere; aliud narrantem tenere
auditorem, aliud concitantem. 'At loquitur pulchre.'
16 Num melius quam Plato? Necesse est tamen oratori,
quem quaerimus, controversias explicare forenses di-
cendi genere apto ad docendum, ad delectandum, ad

permovendum. Quare si quis erit, qui se Thucydidio 6 genere causas in foro dicturum esse profiteatur, is abhorrebit etiam a suspicione eius, quod versatur in re civili et forensi; sin Thucydidem laudabit, adscribat suae nostram sententiam. Quin ipsum Isocratem, quem 17 divinus auctor Plato suum fere aequalem admirabiliter in Phaedro laudari fecit ab Socrate quemque omnes docti summum oratorem esse dixerunt, tamen hunc in numerum non repono. Non enim in acie versatur et ferro, sed quasi rudibus eius eludit oratio. A me autem, ut quom maxumis minima conferam, gladiatorum par nobilissimum inducitur, Aeschines, tamquam Aeserninus, [ut ait Lucilius] non spurcus homo, sed acer et doctus quom Pacideiano hic componitur, — optimus longe post homines natos —. Nihil enim illo oratore arbitror cogitari posse divinius. Huic labori nostro duo genera reprehensionum oppo- 18 nuntur. Unum hoc: 'Verum melius Graeci'. A quo quaeratur ecquid possint ipsi melius Latine? Alterum: 'Quid istas potius legam quam Graecas?' Idem Andriam et Synephebos nec minus [Terentium et Caecilium quam Menandrum legunt, nec] Andromacham aut Antiopam aut Epigonos Latinos recipiunt[; sed tamen Ennium et Pacuvium et Accium potius quam Euripidem et Sophoclem legunt]. Quod igitur est eorum in orationibus e Graeco conversis fastidium, nullum quom sit in versibus?

7

Sed aggrediamur iam quod suscepimus, si prius exposuerimus quae causa in iudicium deducta sit. 19 Quom esset lex Athenis, NE QUIS POPULI SCITUM FACERET, UT QUISQUAM CORONA DONARETUR IN MAGISTRATU PRIUS QUAM RATIONES RETTULISSET; et altera lex, EOS, QUI A POPULO DONARENTUR, IN CONTIONE DONARI DEBERE; QUI A SENATU, IN SENATU, Demosthenes curator muris reficiendis fuit eosque refecit pecunia sua; de hoc igitur Ctesiphon scitum fecit nullis ab illo rationibus relatis, ut corona aurea do-

25*

naretur eaque donatio fieret in theatro populo con-
vocato, qui locus non est contionis legitimae, atque
ita praedicaretur, EUM DONARI VIRTUTIS ERGO BENI-
VOLENTIAEQUE, QUAM IS ERGA POPULUM ATHENIENSEM
20 HABERET. Hunc igitur Ctesiphontem in iudicium ad-
duxit Aeschines, quod contra leges scripsisset, ut et
rationibus non relatis corona donaretur et ut in theatro,
et quod de virtute eius et benivolentia falsa scripsisset,
quom Demosthenes nec vir bonus esset nec bene me-
ritus de civitate. Causa ipsa abhorret illa quidem a
formula consuetudinis nostrae, sed est magna. Habet
enim et legum interpretationem satis acutam in utram-
que partem et meritorum in rem publicam contentio-
21 nem sane gravem. Itaque causa fuit Aeschini, quom
ipse a Demosthene esset capitis accusatus, quod lega-
tionem ementitus esset, ut ulciscendi inimici causa
nomine Ctesiphontis iudicium fieret de factis famaque
Demosthenis. Non enim tam multa dixit de rationibus
non relatis, quam de eo, quod civis improbus ut op-
22 tumus laudatus esset. Hanc multam Aeschines a Cte-
siphonte petivit quadriennio ante Philippi Macedonis
mortem; sed iudicium factum est aliquot annis post
Alexandro iam Asiam tenente; ad quod iudicium con-
cursus dicitur e tota Graecia factus esse. Quid enim
tam aut visendum aut audiendum fuit quam summorum
oratorum in gravissima causa accurata et inimicitiis
23 incensa contentio? Quorum ego orationes si, ut spero,
ita expressero virtutibus utens illorum omnibus, id est
sententiis et earum figuris et rerum ordine, verba per-
sequens eatenus, ut ea non abhorreant a more nostro
— quae si e Graecis omnia conversa non erunt, tamen
ut generis eiusdem sint elaboravimus —, erit regula,
ad quam eorum dirigantur orationes, qui Attice volent
dicere. Sed de nobis satis. Aliquando enim Aeschinem
ipsum Latine dicentem audiamus.

M. TULLII CICERONIS

# PARTITIONES ORATORIAE.

---

CICERO. Studeo, mi pater, Latine ex te audire 1
ea, quae mihi tu de ratione dicendi Graece tradidisti, 1
si modo tibi est otium et si vis. PATER. An est, mi
Cicero, quod ego malim quam te quam doctissimum
esse? Otium autem primum est summum, quoniam
aliquando Roma exeundi potestas data est; deinde ista
tua studia vel maximis occupationibus meis anteferrem
libenter. C. Visne igitur, ut tu me Graece soles or- 2
dine interrogare, sic ego te vicissim isdem de rebus
Latine interrogem? P. Sane, si placet. Sic enim et
ego te meminisse intellegam, quae accepisti, et tu
ordine audies, quae requires. C. Quot in partis tri- 3
buenda est omnis doctrina dicendi? P. Tris. C. Cedo
quas? P. Primum in ipsam vim oratoris, deinde in
orationem, tum in quaestionem. C. In quo est ipsa
vis? P. In rebus et in verbis. Sed et res et verba
invenienda sunt et collocanda. Proprie autem in rebus
invenire, in verbis eloqui dicitur. Conlocare autem,
etsi est commune, tamen ad inveniendum refertur.
Vox motus voltus atque omnis actio eloquendi comes
est; earum rerum omnium custos memoria. C. Quid? 4
orationis quot sunt partes? P. Quattuor. Earum duae
valent ad rem docendam, narratio et confirmatio;
ad impellendos animos duae, principium et peroratio.
C. Quid? Quaestio quasnam habet partis? P. Infini-
tam, quam consultationem appello, et definitam, quam 2
causam nomino. C. Quoniam igitur invenire primum 5

est oratoris, quid quaeret? P. Ut inveniat, quem ad
modum fidem faciat iis, quibus velit persuadere, et
quem ad modum motum eorum animis afferat. C. Qui-
bus rebus fides fit? P. Argumentis, quae ducuntur
ex locis aut in re ipsa insitis aut assumptis. C. Quos
vocas locos? P. In quibus latent argumenta. C. Quid
est argumentum? P. Probabile inventum ad faciendam
6 fidem. C. Quo modo igitur duo genera ista dividis?
P. Quae sine arte putantur, ea remota appello, ut testi-
monia; insita, quae inhaerent in ipsa re. C. Testimo-
niorum quae genera sunt? P. Divinum et humanum;
divinum est ut oracula auspicia, ut vaticinationes et
responsa sacerdotum aruspicum coniectorum; huma-
num, quod spectatur ex auctoritate, ex voluntate, ex
oratione aut libera aut expressa, in quo insunt scripta
7 pacta promissa iurata quaesita. C. Quae sunt quae
dicis insita? P. Quae [iura] infixa sunt rebus ipsis,
ut definitio, ut contrarium, ut ea, quae sunt aut ipsi
aut contrario eius aut similia aut dissimilia aut con-
sentanea aut dissentanea; ut ea, quae sunt quasi con-
iuncta aut quae quasi pugnantia inter se; ut earum
rerum, de quibus agitur, causae; ut causarum eventus,
id est, quae sunt effecta de causis; ut distributiones,
ut genera partium generumve partes; ut primordia
rerum et quasi praecurrentia, in quibus inest aliquid
argumenti; ut rerum contentiones, quid maius, quid
par, quid minus sit, in quibus aut naturae rerum aut
3 facultates comparantur. C. Omnibusne igitur ex istis
8 locis argumenta sumemus? P. Immo vero scrutabimur
et quaeremus ex omnibus, sed adhibebimus iudicium, ut
levia semper eiciamus, non numquam etiam communia
praetermittamus et non necessaria. C. Quoniam de
fide respondisti, volo audire de motu. P. Tu loco qui-
dem quaeris, sed plenius quod vis explicabitur, cum
ad orationis ipsius quaestionumque rationem venero.
9 C. Quid sequitur igitur? P. Cum inveneris, collo-
care; cuius in infinita quaestione ordo idem fere, quem

exposui locorum; in definita autem adhibenda sunt illa
etiam, quae ad motus animorum pertinent. C. Quo
modo igitur ista explicas? P. Habeo communia prae-
cepta fidem faciendi et commovendi. Quoniam fides
est firma opinio, motus autem animi incitatio aut ad
voluptatem aut ad molestiam aut ad cupiditatem aut ad
metum — tot sunt enim [motus] genera, partes plures
generum singulorum —, omnem conlocationem ad finem
accommodo quaestionis. Nam est in proposito finis fides,
in causa [et] fides et motus. Quare cum de causa dixero,
in quo inest propositum, de utroque dixero. C. Quid
habes igitur de causa dicere? P. Auditorum eam ge- 10
nere distingui. Nam aut auscultator modo est qui
audit aut disceptator, id est rei sententiaeque mode-
rator; ita aut ut delectetur qui audit aut ut statuat
aliquid. Statuit autem aut de praeteritis, ut iudex,
aut de futuris, ut senator; sic tria haec genera iudicii
deliberationis exornationis; quae quia in laudationes
maxime conferatur, proprium iam habet ex eo nomen.
C. Quas res sibi proponit in istis tribus generibus 4
orator? P. Delectationem in exornatione, in iudicio 11
aut saevitiam aut clementiam iudicis, in suasione aut
spem aut reformidationem deliberantis. C. Cur igitur
hoc loco exponis genera causarum? P. Ut rationem
collocandi ad finem cuiusque accommodem. C. Quo- 12
nam tandem modo? P. Quia, quibus in orationibus
delectatio finis est, varii sunt ordines collocandi. Nam
aut temporum servantur gradus aut generum distri-
butiones; aut a minoribus ad maiora ascendimus aut
a maioribus ad minora delabimur; aut haec inaequa-
bili varietate distinguimus, cum parva magnis simplicia
coniunctis obscura dilucidis laeta tristibus incredibilia
probabilibus inteximus, quae in exornationem cadunt
omnia. C. Quid, in deliberatione quid spectas? P. Prin- 13
cipia vel non longa vel saepe nulla. Sunt enim ad
audiendum qui deliberant sua causa parati. Nec mul-
tum sane saepe narrandum [est]. Est enim narratio

praeteritarum rerum aut praesentium; suasio autem futurarum. Quare ad fidem et ad motum adhibenda
14 est omnis oratio. C. Quid, in iudiciis quae est collocatio? P. Non eadem accusatoris et rei, quod accusator rerum ordinem persequitur et singula argumenta quasi hastas in manu collocat, vehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis decretis testimoniis accuratiusque in singulis commoratur, iis orationis praeceptis, quae ad incitandos animos valent, et in reliqua oratione paulum digrediens de cursu dicendi utitur et vehementius in perorando. Est enim pro-
5 positum, ut iratum efficiat iudicem. C. Quid faciendum
15 est contra reo? P. Omnia longe secus. Principia sumenda ad benivolentiam conciliandam; narrationes aut amputandae, quae laedunt, aut relinquendae, si totae sunt molestae; firmamenta ad fidem posita aut per se diluenda aut obscuranda aut digressionibus obruenda; perorationes autem ad misericordiam conferendae. C. Semperne igitur ordinem collocandi, quem volumus, tenere possumus? P. Non sane; nam auditoris aures moderantur oratori prudenti et provido: eae quod respuunt immutandum est.

16 C. Expone deinceps, quae ipsius orationis verborumque praecepta sint. P. Unum genus est eloquendi sua sponte fusum; alterum versum atque mutatum. Prima vis est in simplicibus verbis, in coniunctis secunda. Simplicia invenienda sunt, coniunctio collocanda est. Et simplicia verba partim nativa sunt partim reperta. Nativa ea, quae significata sunt sensu; reperta, quae ex iis facta sunt et novata aut similitudine aut imitatione aut inflexione aut adiunctione verborum.
17 Atque etiam est haec distinctio in verbis; altera natura, tractatione altera. Natura, ut sint alia sonantiora grandiora leviora et quodam modo nitidiora, alia contra; tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum vocabula aut addita ad nomen aut nova aut prisca aut ab oratore modificata et inflexa quodam

modo; qualia sunt ea, quae transferuntur aut inmu-
tantur, aut ea, quibus tamquam abutimur, aut ea, quae
obscuramus, quae incredibiliter tollimus quaeque ad-
mirabilius, quam sermonis consuetudo patitur, ornamus.
C. Habeo de simplicibus verbis, nunc de coniunctione 6 18
quaero. P. Numeri quidam sunt in coniunctione ser-
vandi consecutioque verborum. Numeros aures ipsae
metiuntur, ne aut non compleas verbis quod propo-
sueris aut redundes. Consecutio autem, ne generibus
numeris temporibus personis casibus perturbetur oratio.
Nam ut in simplicibus verbis quod non est Latinum,
sic in coniunctis quod non est consequens vituperan-
dum est. Communia autem simplicium coniunctorum- 19
que haec sunt quinque quasi lumina, dilucidum breve
probabile inlustre suave. Dilucidum fiet usitatis verbis
propriis dispositis, [aut] circumscriptione conclusa aut
intermissione aut concisione verborum; obscurum autem
aut longitudine aut contractione orationis aut ambi-
guitate aut inflexione atque inmutatione verborum.
Brevitas autem conficitur simplicibus verbis, semel
una quaque re dicenda, nulli rei nisi ut dilucide dicas
serviendo. Probabile autem genus est orationis, si
non nimis est comptum atque expolitum, si est aucto-
ritas ac pondus in verbis, si sententiae vel graves vel
aptae opinionibus hominum ac moribus. Inlustris est 20
autem oratio, si et verba gravitate delecta ponuntur
et translata et supralata et ad nomen adiuncta et du-
plicata et idem significantia atque ab ipsa actione
atque imitatione rerum non abhorrentia. Est enim
haec pars orationis, quae rem constituat paene ante
oculos; is enim maxime sensus attingitur, sed et ceteri
tamen et maxime mens ipsa moveri potest. Sed quae
dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc in-
lustrem omnia. Est enim plus aliquanto inlustre quam
illud dilucidum. Altero fit ut intellegamus, altero ut
videre videamur. Suave autem genus erit dicendi pri- 21
mum elegantia et iocunditate verborum sonantium et

levium; deinde coniunctione, quae neque asperos habeat concursus neque diiunctos atque hiantis et sit circumscripta non longo anfractu sed ad spiritum vocis apto habeatque similitudinem aequalitatemque verborum, cum ex contrariis sumpta verbis verba paribus paria respondeant relataque ad idem verbum et geminata ac duplicata vel etiam saepius iterata ponantur constructioque verborum tum coniunctionibus
22 copuletur tum dissolutionibus quasi relaxetur. Fiet etiam suavis oratio, quom aliquid aut inusitatum aut inauditum aut novum dicas. Delectat etiam quidquid est admirabile maximeque movet ea, quae motum aliquem animis ciet, oratio quaeque significat oratoris ipsius amabilis mores; qui exprimuntur aut signando iudicio ipsius et animo humano ac liberali aut inflexione sermonis si aut augendi alterius aut minuendi sui causa alia dici ab oratore alia existimari videntur idque comitate fieri magis quam vanitate. Sed sunt multa suavitatis praecepta, quae orationem aut magis obscuram aut minus probabilem faciunt. Itaque hoc etiam loco nobis est ipsis quid causa postulet iudi-
7 candum. C. Reliquum est igitur, ut dicas de conversa
23 oratione atque mutata. P. Est quidem id genus totum in commutatione verborum, quae simplicibus in verbis ita tractatur, ut aut ex verbo dilatetur aut in verbum contrahatur oratio; ex verbo, cum aut proprium aut idem significans aut factum verbum in plura verba diducitur; ex oratione, cum aut definitio ad unum verbum revocatur aut assumpta verba removentur aut circumitus diriguntur aut coniunctione fit unum ver-
24 bum ex duobus. In coniunctis autem verbis triplex adhiberi commutatio potest non verborum sed tantummodo ordinis, ut cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulerit, invertatur ordo et idem quasi sursum versus retroque dicatur, deinde idem intercise atque permixte. Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto convertendi genere versatur.

C. Actio igitur sequitur, ut opinor. P. Est ita: 25
quae quidem oratori et cum rerum et cum verborum
momentis commutanda maxime est. Facit enim et
dilucidam orationem et inlustrem et probabilem et
suavem non verbis, sed varietate vocis motu corporis
voltu, quae plurimum valebunt, si cum orationis genere
consentient et eius vim ac varietatem subsequentur.
C. Num quidnam tibi de oratore ipso restat aliud? 26
P. Nihil sane praeter memoriam, quae est gemina
litteraturae quodam modo et in dissimili genere per-
similis. Nam ut illa constat ex notis litterarum et
ex eo, in quo imprimuntur ipsae notae, sic confectio
memoriae tamquam cera locis utitur et in his imagines
ut litteras collocat.

C. Quoniam igitur vis oratoris omnis exposita est, 8
quid habes de orationis praeceptis dicere? P. Quattuor 27
eius partis esse, quarum prima et postrema ad motum
animi valet — is enim est initiis et perorationibus
concitandus —, secunda, narratio et tertia, confirmatio,
fidem facit orationi. Sed amplificatio quamquam habet
proprium locum, saepe etiam primum, postremum qui-
dem fere semper, tamen reliquo in cursu orationis ad-
hibenda est maximeque, cum aliquid aut confirmatum
est aut reprehensum. Itaque ad fidem quoque [vel]
plurimum valet; est enim amplificatio vehemens quae-
dam argumentatio; ut illa docendi causa, sic haec
commovendi. C. Perge igitur ordine quattuor mihi 28
istas partis explicare. P. Faciam et a principiis pri-
mum ordiar, quae quidem ducuntur aut ex personis
aut ex rebus ipsis. Sumuntur autem trium rerum
gratia: ut amice, ut intellegenter, ut attente audiamur.
Quorum primus locus est in personis nostris discep-
tatorum adversariorum; e quibus initia benivolentiae
conciliandae comparantur aut meritis nostris aut digni-
tate aut aliquo genere virtutis et maxime liberalitatis
officii iustitiae fidei; contrariisque rebus in adversarios
conferendis et cum iis, qui disceptant, aliqua con-

iunctionis aut causa aut spe significanda; et si in nos
aliquod odium offensiove collata sit, ea tollenda mi-
nuendave aut diluendo aut extenuando aut compensando
29 aut deprecando. Intellegenter autem ut audiamur et
item attente, ab ipsis rebus ordiendum est. Sed fa-
cillime discit auditor et quid agatur intellegit, si com-
plectare in principio genus naturamque causae, si
definias, si dividas, si neque prudentiam eius impedias
confusione partium nec memoriam multitudine; quae-
que mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam
30 huc poterunt recte traferri. Ut attente autem audia-
mur, trium rerum aliqua consequemur; nam aut magna
quaedam proponemus aut necessaria aut coniuncta cum
ipsis, apud quos res agetur. Sit autem hoc etiam in
praeceptis, ut, si quando tempus ipsum aut res aut locus
aut interventus alicuius aut interpellatio aut ab ad-
versario dictum aliquod et maxime in perorando dederit
occasionem nobis, ut dicamus aliquid ad tempus apte,
ne relinquamus; et, quae suo loco de amplificatione
dicemus, multa ex iis poterunt ad principiorum prae-
cepta transferri.

9 C. Quid, in narratione quae tandem observanda
31 sunt? P. Quoniam narratio est rerum explicatio et
quaedam quasi sedes et fundamentum constituendae
fidei, ea sunt in ea servanda maxime, quae etiam in
reliquis fere dicendi partibus; quae partim sunt neces-
saria, partim assumpta ad ornandum. Nam ut dilucide
probabiliterque narremus necessarium est, sed assu-
32 mimus etiam suavitatem. Ergo ad dilucide narrandum
eadem illa superiora explanandi et inlustrandi prae-
cepta repetemus, in quibus sit brevitas ea, quae sae-
pissime in narratione laudatur, de qua supra dictum
est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus,
si locis ea, quae narrabuntur, consentient; si quoius-
que facti et eventi causa ponetur; si testata dici vide-
buntur, si cum hominum opinione auctoritate, si cum
lege, cum more, cum religione coniuncta; si probitas

narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si
orationis veritas et vitae fides. Suavis autem narratio
est, quae habet admirationes expectationes exitus in-
opinatos, interpositos motus animorum, conloquia per-
sonarum, dolores iracundias metus laetitias cupiditates.
Sed iam ad reliqua pergamus.

C. Nempe ea sequuntur, quae ad faciendam fidem 33
pertinent. P. Ita est: quae quidem in confirmationem
et in reprehensionem dividuntur. Nam in confirmando
nostra probare volumus, in reprehendendo redarguere
contraria. Quoniam igitur omne, quod in controver-
siam venit, id aut sit necne sit aut quid sit aut quale
sit quaeritur, in primo coniectura valet, in altero de-
finitio, in tertio ratio. C. Teneo istam distributionem. 10
Nunc coniecturae locos quaero. P. In veri similibus 34
et in propriis rerum notis posita tota est. Sed appel-
lemus docendi gratia veri simile quod plerumque ita
fiat, ut adulescentiam procliviorem esse ad libidinem,
proprie autem notatum argumentum quod numquam
aliter sit certumque declaret, ut fumus ignem. Veri
similia reperientur ex partibus et quasi membris nar-
rationis. Ea sunt in personis, in locis, in temporibus,
in factis, in eventis, in rerum ipsarum negotiorumque
naturis. In personis naturae primum spectantur vale- 35
tudinis figurae virium aetatis marium feminarum; at-
que haec quidem in corpore; animi autem aut quem
ad modum affecti sint, virtutibus vitiis, artibus inertiis,
aut quem ad modum commoti, cupiditate metu, volup-
tate molestia. Atque haec quidem in natura spec-
tantur; in fortuna genus amicitiae liberi propinqui
affines opes honores potestates divitiae libertas et ea
quae sunt his contraria. In locis autem et illa na- 36
turalia, maritimi an remoti a mari, plani an montuosi,
leves an asperi, salubres an pestilentes, opaci an aprici,
et illa fortuita, culti an inculti, celebres an deserti,
coaedificati an vasti, obscuri an rerum gestarum vesti- 11
giis nobilitati, consecrati an profani. In temporibus 37

autem praesentia praeterita futura cernuntur; in his ipsis vetusta recentia instantia paulo post aut aliquando futura. Insunt etiam in temporibus illa, quae temporis quasi naturam notant, ut hiemps, ut aestas, aut anni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox hora tempestas, quae sunt naturalia; fortuita autem sacri-
38 ficia, festi dies, nuptiae. Iam facta et eventus aut consilii sunt aut imprudentiae, quae est aut in casu aut in quadam animi permotione; casu, cum aliter cecidit ac putatum est; permotione, cum aut oblivio aut error aut aliqua metus aut cupiditatis causa permovit. Sit etiam in imprudentia necessitas ponenda. Rerum autem bonarum et malarum tria genera sunt; nam aut in animis aut in corporibus aut extra esse possunt. Hac igitur materie ad argumentum subiecta perlustrandae animo partes erunt omnes et ad id, quod
39 agetur, ex singulis coniectura capienda. Est etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti vestigiis sumitur, ut telum cruor clamor [auditus] titubatio permutatio coloris, oratio inconstans, tremor [eorum], aliorum quid, quod sensu percipi possit; etiam, si praeparatum aliquid, si communicatum cum aliquo, si
40 postea visum auditum indicatum. Veri similia autem partim singula movent e suo pondere, partim, etiam si videntur esse exigua per se, multum tamen, cum sunt coacervata, proficiunt. Atque in his veri similibus insunt non numquam etiam certae rerum et propriae notae. Maximam autem fidem facit ad similitudinem veri primum exemplum, deinde introducta rei similitudo; fabula etiam non numquam, etsi sit incredibilis, tamen homines commovet.

12 C. Quid, definitionis quae ratio est et quae via?
41 P. Non dubium est id quidem quin definitio genere declaretur et proprietate quadam aut etiam communium frequentia, ex quibus proprium quid sit eluceat. Sed quoniam de propriis oritur plerumque magna dissensio, definiendum saepe est ex contrariis, saepe

etiam ex dissimilibus, saepe ex paribus. Quam ob
rem descriptiones quoque sunt in hoc genere saepe
aptae et enumeratio consequentium, in primisque com-
movet explicatio vocabuli ac nominis.

C. Sunt exposita iam fere ea, quae de facto quae- 42
que de facti appellatione quaeruntur. Nempe igitur
ea restant, quae, cum et factum constat et nomen,
qualia sint vocatur in dubium? P. Est ita, ut dicis.
C. Quae sunt igitur in eo genere partes? P. Aut iure
factum depellendi aut ulciscendi doloris gratia aut
pietatis aut pudicitiae aut religionis aut patriae no-
mine aut denique necessitate inscitia casu. Nam quae 43
motu animi et perturbatione facta sine ratione sunt,
ea defensiones contra crimen in legitimis iudiciis non
habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc
in genere, in quo quale sit quaeritur, ex controversia,
iure necne actum sit quaeri solet; quorum disputatio
ex locorum descriptione sumenda est. C. Agesis [ergo], 44
quoniam in confirmationem et reprehensionem diviseras
orationis fidem et dictum de altero est, expone nunc
de reprehendendo. P. Aut totum est negandum, quod
in argumentatione adversarius sumpserit, si fictum aut
falsum esse possis docere, aut redarguendum ea, quae
pro veri similibus sumpta sunt: primum dubia sumpta
esse pro certis; deinde etiam in perspicue falsis eadem
posse dici; tum ex iis, quae sumpserit, non effici quod
velit. Accidere autem oportet: ut singula, sic uni-
versa frangentur. Commemoranda sunt etiam exem-
pla, quibus in simili disputatione creditum non est;
conquerenda condicio communis periculi, si ingeniis
hominum criminosorum sit exposita vita innocentium.

C. Quoniam unde inveniuntur, quae ad fidem per- 13
tinent, habeo, quem ad modum in dicendo singula 45
tractentur expecto. P. Argumentationem quaerere
videris, quae est argumenti explicatio[; quae sumpta
ex locis iis, qui sunt expositi, conficienda et distin-
guenda dilucide est]. C. Plane ipsum istuc requiro.

46 P. Est ergo, ut supra dictum est, explicatio argumenti
argumentatio, sed ea conficitur, cum sumpseris aut
non dubia aut probabilia, ex quibus id efficias, quod
aut dubium aut minus probabile per se videtur. Ar-
gumentandi autem duo genera sunt, quorum alterum
ad fidem derecto spectat, alterum se inflectit ad mo-
tum. Derecto igitur, quom proposuit aliquid, quod
probaret, sumpsitque ea, quibus niteretur, atque his
confirmatis ad propositum sese rettulit atque conclusit.
Illa autem altera argumentatio quasi retro et contra
prius sumit quae vult eaque confirmat, deinde id quod
proponendum fuit permotis animis iacit ad extremum.
47 Est etiam illa varietas in argumentando et non in-
iucunda distinctio, [ut] quom interrogamus nosmet
ipsos aut percontamur aut imperamus aut optamus,
quae sunt cum aliis compluribus sententiarum orna-
menta. Vitare autem similitudinem poterimus, non
semper a proposito ordientes; et si non omnia dispu-
tando confirmabimus breviterque interdum, quae erunt
satis aperta, ponemus; quodque ex iis efficietur,
si id apertum, non habebimus necesse semper con-
cludere.

14
48 C. Quid, illa, quae sine arte appellantur, quae
iam dudum assumpta dixisti, ecquonam modo [ecquo-
nam loco] artis indigent? P. Illa vero indigent, nec
eo dicuntur sine arte, quod ita sint, sed quod ea non
parit oratoris ars, sed foris ad se delata tamen arte
49 tractat, et maxime in testibus. Nam et de toto ge-
nere testium quam id sit infirmum saepe dicendum
est et argumenta rerum esse propria, testimonia autem
voluntatum; utendumque exemplis, si quis testibus
creditum non sit; et de singulis testibus, si natura
vani, si leves, si cum ignominia, si spe, si metu, si
iracundia, si misericordia impulsi, si praemio, si gratia
adducti; comparandique cum superiore auctoritate
50 testium, quibus tamen creditum non sit. Saepe etiam
quaestionibus resistendum est, quod et dolorem fu-

gientes multi in tormentis ementiti persaepe sint morique maluerint falsum fatendo quam verum infitiando dolere; multi etiam suam vitam neglexerint, ut eos, qui iis cariores, quam ipsi sibi essent, liberarent; alii autem aut natura corporis aut consuetudine dolendi aut metu supplicii ac mortis vim tormentorum pertulerint; alii ementiti sint in eos, quos oderant. Atque haec exemplis firmanda sunt. Neque est obscu- 51 rum, quin, quoniam in utramque partem sunt exempla et item ad coniecturam faciendam loci, in contrariis contraria sumenda sint. Atque etiam incurrit alia quaedam in testibus et in quaestionibus ratio. Saepe enim ea, quae dicta sunt, si aut ambigue aut inconstanter aut incredibiliter dicta sunt aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur.

C. Extrema tibi restat pars orationis, quae posita 15 in perorando est, de qua sane velim audire. P. Faci- 52 lior est explicatio perorationis. Nam est divisa in duas partis, amplificationem et enumerationem. Augendi autem et hic est proprius locus in perorando, et in cursu ipso orationis declinationes ad amplificandum dantur, confirmata re aliqua aut reprehensa. Est 53 igitur amplificatio gravior quaedam affirmatio, quae motu animorum conciliet in dicendo fidem. Ea et verborum genere conficitur et rerum. Verba ponenda sunt, quae vim habeant inlustrandi nec ab usu sint abhorrentia, gravia plena sonantia, iuncta facta cognominata, non vulgaria, supralata in primisque tralata. Haec in singulis verbis; sed in continentibus soluta, quae dicuntur sine coniunctione, ut plura videantur. Augent etiam relata verba iterata duplicata et ea, 54 quae ascendunt gradatim ab humilioribus [verbis] ad superiora, omninoque semper est quasi naturalis et non explanata oratio, sed gravibus referta verbis, ad augendum accommodatior. Haec igitur in verbis, quibus actio [vocis et gestus] congruens et apta ad animos permovendos accommodata est. Sed et in verbis

et in actione causa erit ponderanda et pro re agendum.
Nam haec quia videntur perabsurda, cum graviora sunt,
quam causa fert, diligenter quid quamque deceat iudi-
16 candum est. Rerum autem amplificatio sumitur eisdem
55 ex locis omnibus, e quibus illa, quae dicta sunt ad
fidem; maximeque valent et definitiones conglobatae
et consequentium frequentatio et contrariarum et dis-
similium et inter se pugnantium rerum conflictio et
causae eaque, quae sunt orta de causis, maximeque
similitudines et exempla; fictae etiam personae, muta
denique loquantur, omninoque ea sunt adhibenda, si
causa patitur, quae habentur magna, quorum est du-
56 plex genus. Alia enim natura magna videntur, alia
usu; natura, ut caelestia, ut divina, ut ea, quorum ob-
scurae causae, ut in terris mundoque admirabilia quae
sunt, ex quibus similibusque, si adtendas, ad augendum
permulta suppetunt; usu, quae videntur hominibus aut
prodesse aut obesse vehementius, quorum sunt genera
ad amplificandum tria. Nam aut caritate moventur
homines, ut deorum, ut patriae, ut parentum; aut
amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorum, ut fa-
miliarium; aut honestate, ut virtutum maximeque earum,
quae ad communionem hominum et liberalitatem va-
lent. Ex iis et cohortationes sumuntur ad ea reti-
nenda et in eos, a quibus ea violata sunt, odia inci-
17 tantur, et miseratio nascitur. [Proprius locus est
57 augendi in iis rebus aut amissis aut amittendi peri-
culo.] Nihil est enim tam miserabile quam ex beato
miser. Et hoc totum est quod moveat, si qua ex
fortuna quis cadat et a quorum caritate divellatur,
quae amittat aut amiserit, in quibus malis sit futu-
rusve sit exprimitur breviter. Cito enim exarescit
lacrima, praesertim in alienis malis. Nec quicquam
in amplificatione nimis enucleandum est, minuta est
enim omnis diligentia; hic autem locus grandia re-
58 quirit. Illud iam sit iudicii, quo quaque in causa
genere utamur augendi. In illis enim causis, quae ad

delectationem exornantur, ei loci tractandi sunt, qui movere possunt expectationem admirationem voluptatem; in cohortationibus autem bonorum et malorum enumerationes et exempla valent plurimum. In iudiciis accusatori fere quae ad iracundiam, reo plerumque quae ad misericordiam pertinent; non numquam tamen et accusator misericordiam movere debet et defensor iracundiam. Enumeratio reliqua est, laudatori num- 59 quam, suasori non saepe, accusatori saepius quam reo necessaria. Huius tempora duo sunt, si aut memoriae diffidas eorum, apud quos agas, vel intervallo temporis vel longitudine orationis aut frequentatis firmamentis orationis et breviter expositis vim est habitura causa maiorem. Reo rarius utendum [est], quod ponenda sunt 60 contraria, quorum dissolutio in brevitate non lucebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione vitandum, ne ostentatio memoriae suscepta videatur esse puerilis. Id effugiet qui non omnia minima repetet, sed brevi singula adtingens pondera rerum ipsa comprehendet.

C. Quoniam et de ipso oratore et de oratione dixisti, 18 expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum pro- 61 posuisti, quaestionis locum. P. Duo sunt, ut in initio dixi, quaestionum genera, quorum alterum finitum temporibus et personis causam appello, alterum infinitum nullis neque personis neque temporibus notatum propositum voco. Sed [est] propositum quasi pars causae [controversiae]; inest enim infinitum in definito et ad illud tamen referuntur omnia. Quam ob rem prius de pro- 62 posito dicamus: cuius genera sunt duo, cognitionis alterum; eius scientia est finis, ut verine sint sensus: alterum actionis; quod refertur ad faciendum quid, ut si quaeratur quibus officiis amicitia colenda sit. Rursus superioris genera sunt tria: sit necne sit et quid sit et quale sit. Sit necne sit, ut ius in natura sit an in more; quid autem sit, sic: sitne ius id, quod maiori parti sit utile; quale autem sit, sic: iuste vivere sitne utile. Actionis autem duo sunt genera: unum 63

ad persequendum aliquid aut declinandum, ut quibus
rebus adipisci gloriam possis aut quo modo invidia
vitetur; alterum, quod ad aliquam commoditatem usum-
que referatur, ut quem ad modum sit res publica ad-
ministranda aut quem ad modum in paupertate viven-
64 dum. Rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi
sit necne sit aut fuerit futurumve sit quaeritur, unum
genus est quaestionis, possitne aliquid effici, ut quom
quaeritur ecquisnam perfecte sapiens esse possit; alte-
rum, quem ad modum quicque fiat, ut quonam pacto
virtus pariatur, naturane an ratione an usu? Quoius
generis omnes sunt, in quibus, ut in obscuris natura-
libusque quaestionibus, causae rationesque rerum expli-
19 65 cantur. Illius autem generis, in quo quid sit id, de
quo agitur, quaeritur, duo sunt [genera]: quorum in
altero disputandum est aliud an idem sit, ut pertinacia
[et] perseverantia; in altero autem descriptio generis
aliquoius et quasi imago est exprimenda, ut qualis sit
66 avarus aut qui sit superbus. Tertio autem in genere,
in quo quale sit quaeritur, aut de honestate aut de
utilitate aut de aequitate dicendum est. De honestate
sic, ut honestumne sit pro amico periculum aut in-
vidiam subire. De utilitate autem sic, ut sitne utile
in re publica administranda versari. De aequitate
autem sic, ut sitne aequum amicos cognatis anteferre.
Atque in hoc eodem genere, in quo quale sit quae-
ritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non
enim simpliciter solum quaeritur quid honestum sit,
quid utile, quid aequum, sed etiam ex comparatione
quid honestius, quid utilius, quid aequius, atque etiam
quid honestissimum, quid utilissimum, quid aequissi-
mum; cuius generis illa sunt, quae praestantissima sit
dignitas vitae. Atque ea quidem, quae dixi, cognitio-
67 nis sunt omnia. Restant actionis: cuius alterum est
praecipiendi genus, quod ad rationem officii pertinet,
ut quem ad modum sint colendi parentes; alterum
autem ad sedandos animos et oratione sanandos, ut

in consolandis maeroribus, ut in iracundia comprimenda aut in timore deleniendo aut in cupiditate minuenda. Quoi quidem generi contrarium est disputandi genus ad eosdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione saepe faciendum est, vel gignendos vel concitandos. Atque haec fere [est] partitio consultationum. C. Cognovi, sed quae sit ratio in his 20 inveniendi et disponendi requiro. P. Quid, tu aliamne 68 censes ac non eandem, quae est exposita, ut ex eisdem locis ad fidem et ad inveniendum ducantur omnia? Collocandi autem quae est exposita in aliis ratio, eadem huc transferetur.

C. Cognita igitur omni distributione propositorum causarum nobis genera et praecepta restant. P. Admodum. Et earum quidem forma duplex est: quarum 69 altera delectationem sectatur aurium, altera, ius ut optineat probet efficiat quod agit, unde omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius exornatio dicitur; quod cum latum genus esse potest saneque varium, unum ex eo deligimus, quod ad laudandos claros viros suscipimus et ad improbos vituperandos. Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum aut utilius civitatibus esse possit aut in quo magis orator in cognitione virtutum vitiorumque versetur. Reliquum autem genus causarum aut in provisione posteri temporis aut in praeteriti disceptatione versatur; quorum alterum deliberationis est alterum iudicii. Ex qua partitione tria genera causarum 70 extiterunt: unum, quod a meliore parte laudationis est appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum. Quam ob rem de primo primum, si placet, disputemus. C. Mihi vero placet.

P. Ac laudandi vituperandique rationes, quae non 21 ad bene dicendum solum sed etiam ad honeste vivendum valent, exponam breviter atque a principiis exordiar et laudandi et vituperandi. Omnia enim sunt 71 profecto laudanda, quae coniuncta cum virtute sunt,

et quae cum vitiis, vituperanda. Quam ob rem finis alterius est honestas alterius turpitudo. Conficitur autem genus hoc dictionis narrandis exponendisque factis, quod sine ullis argumentationibus ad animi motus leniter tractandos magis quam ad fidem faciendam aut confirmandam accommodatur. Non enim dubia firmantur, sed ea, quae certa aut pro certis posita sunt, augentur. Quam ob rem ex iis, quae ante dicta sunt, et narrandi et augendi praecepta repetentur.
72 Et quoniam in his causis omnis ratio fere ad voluptatem auditoris et ad delectationem refertur, utendum erit in iis *ornata* oratione et singulorum verborum insignibus, quae habent plurimum suavitatis — id fit, si factis verbis aut vetustis aut translatis frequenter utamur —, et ipsa constructione verborum, ut paria paribus et similia similibus saepe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circumscripta numerose, non ad similitudinem versuum, sed ad explendum aurium
73 sensum apto quodam quasi verborum modo. Adhibendaque frequentius etiam illa ornamenta rerum, sive [quae] admirabilia sive nec opinata sive significata monstris prodigiis [et] oraclis sive quae videbuntur ei, de quo agemus, cecidisse divina atque fatalia. Omnis enim expectatio eius, qui audit, et admiratio et improvisi exitus habent aliquam in audiendo voluptatem.
22 Sed quoniam tribus in generibus bona malave ver-
74 santur, [externi et corporis et animi] prima sint externa, quae ducantur a genere; quo breviter modiceque laudato aut, si erit infame, praetermisso, si humile, vel praeterito vel ad augendam eius quem laudes gloriam tacto, deinceps, si res patietur, de fortunis erit facultatibusque dicendum. Postea de corporis bonis; in quibus, quod quasi virtutem maxime significat,
75 facillime forma laudatur. Deinde est ad facta veniendum, quorum collocatio triplex est: aut enim temporum servandus ordo est aut in primis recentissimum quidque dicendum aut multa et varia facta in propria

virtutum genera sunt dirigenda. Sed hic locus virtu-
tum atque vitiorum latissime patens ex multis et
variis disputationibus nunc in quandam angustam et
brevem concludetur. Est igitur vis virtutis duplex: 76
aut enim scientia cernitur virtus aut actione. Nam
quae prudentia, quae calliditas quaeque gravissimo
nomine sapientia appellatur, haec scientia pollet una.
Quae vero moderandis cupiditatibus regendisque animi
motibus laudatur, eius est munus in agendo; quoi
temperantiae nomen est. Atque illa prudentia in suis
rebus domestica, in publicis civilis appellari solet.
Temperantia autem in suas itidem res et in communes 77
distributa est duobusque modis in rebus commodis
cernitur, et ea, quae absunt, non expetendo et ab iis,
quae in potestate sunt, abstinendo. In rebus [autem]
incommodis est itidem duplex: nam quae venientibus
malis obstat, fortitudo, quae quod iam adest tolerat
et perfert, patientia nominatur. Quae autem haec uno
genere complectitur, magnitudo animi dicitur; quoius
est liberalitas in usu pecuniae simulque altitudo animi
in capiendis incommodis et maxime iniuriis et omne
quod est eius generis [grave sedatum non turbulentum].
In communione autem quae posita pars est, iustitia 78
dicitur eaque erga deos religio, erga parentes pietas
[vulgo autem bonitas], creditis in rebus fides, in mo-
deratione animi advertendi lenitas, amicitia in benivo-
lentia nominatur. Atque hae quidem virtutes cernuntur 23
in agendo. Sunt autem aliae quasi ministrae comites-
que sapientiae; quarum altera quae sint in disputando
vera atque falsa quibusque positis quid sequatur distin-
guit et iudicat, quae virtus omnis in ratione scientia-
que disputandi sita est, altera autem oratoria. Nihil 79
est enim aliud eloquentia nisi copiose loquens sapientia;
quae ex eodem hausta genere, quo illa quae in dispu-
tando, est uberior atque latior et ad motus animorum
vulgique sensus accommodatior. Custos vero virtutum
omnium dedecus fugiens laudemque maxime consequens

verecundia est. Atque hi quidem sunt fere quasi quidam
habitus animi sic adfecti et constituti, ut sint singuli
inter se proprio virtutis genere distincti; a quibus ut
quaeque res gesta est, ita sit honesta necesse est
80 summeque laudabilis. Sunt autem alii quidam [ficti]
animi habitus ad virtutem quasi praeculti et praeparati
rectis studiis et artibus, ut in suis rebus studia litte-
rarum, ut numerorum ac sonorum, ut mensurae, ut
siderum, ut equorum, ut venandi, ut armorum; in com-
munibus propensiora studia in aliquo genere virtutis
praecipue colendo aut divinis rebus deserviendo aut
parentibus amicis hospitibus praecipue atque insigniter
diligendis. Atque haec quidem virtutum. Vitiorum
81 autem sunt genera contraria. Cernenda autem sunt
diligenter, ne fallant ea nos vitia, quae virtutem vi-
dentur imitari. Nam et prudentiam malitia et tem-
perantiam inmanitas in voluptatibus aspernandis et
magnitudinem animi superbia in nimis extollendis et
despicientia in contemnendis honoribus et liberalitatem
effusio et fortitudinem audacia imitatur et patientiam
duritia inmanis et iustitiam acerbitas et religionem
superstitio et lenitatem mollitia animi et verecundiam
timiditas et illam disputandi prudentiam concertatio
captatioque verborum [et] hanc oratoriam vim inanis
quaedam profluentia loquendi. Studiis autem bonis
similia videntur ea, quae sunt in eodem genere nimia.
82 Quam ob rem omnis vis laudandi et vituperandi ex
his sumetur virtutum vitiorumque partibus; sed in
toto quasi contextu orationis haec erunt inlustranda
maxime, quem ad modum quisque generatus, quem
ad modum educatus, quem ad modum institutus mo-
ratusque fuerit; et si quid cui magnum aut incredibile
acciderit maximeque si id divinitus accidisse potuerit
videri; tum quae quisque senserit dixerit gesserit ad
ea, quae proposita sunt, virtutum genera accommoda-
buntur, ex illisque inveniendi locis causae rerum et
eventus et consequentia requirentur. Neque vero mors

eorum, quorum vita laudabitur, silentio praeteriri de-
bebit, si modo quid erit animum advertendum aut in
ipso genere mortis aut in iis rebus, quae post mortem
erunt consecutae.
C. Accepi ista didicique breviter non solum quem 24 83
ad modum laudarem alterum, sed etiam quem ad mo-
dum eniterer, ut possem iure ipse laudari. Videamus
igitur deinceps in sententia dicenda quam viam et quae
praecepta teneamus. P. Est igitur in deliberando finis
utilitas, ad quem ita referuntur omnia in consilio
dando sententiaque dicenda, ut illa prima sint suasori
aut dissuasori videnda, quid aut possit fieri aut non
possit et quid aut necesse sit aut non necesse. Nam
et, si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quam-
vis sit utile; et, si quid necesse est — necesse autem
id est, sine quo salvi liberive esse non possumus —,
id est reliquis et honestatibus in civili ratione et com-
modis anteponendum. Cum autem quaeritur quid fieri 84
possit, videndum etiam est quam facile possit. Nam
quae perdifficilia sunt, perinde habenda saepe sunt ac
si effici non possint. Et cum de necessitate adten-
demus, etiam si non necessarium aliquid videbitur,
videndum tamen erit quam sit id magnum. Quod
enim permagni interest, pro necessario saepe habetur.
Ita[que] cum constet genus hoc causarum ex suasione 85
et dissuasione, suasori proponitur simplex ratio: si
[et] utile est et fieri potest, fiat; dissuasori duplex:
una, si non utile est, ne fiat; altera, si fieri non potest,
ne suscipiatur. Sic suasori utrumque docendum est,
dissuasori alterum infirmare sat est. Quare quoniam 86
in his versatur omne consilium duobus, de utilitate
ante dicamus, quae in discernendis bonis malisque ver-
satur. Bonorum autem partim necessaria sunt ut vita
pudicitia libertas, ut liberi coniuges germani parentes,
partim non necessaria[; quorum alia sunt per se ex-
petenda ut ea, quae sita sunt in officiis atque virtu-
tibus, alia, quod aliquid commodi efficiunt, ut opes et

87 copiae]. Eorum autem[, quae propter se expetuntur,] partim honestate ipsa partim commoditate aliqua expetuntur; honestate ea, quae proficiscuntur ab his virtutibus, de quibus paulo ante [est] dictum, quae sunt laudabilia ipsa per sese; commoditate autem aliqua, quae sunt in corporis aut in fortunae bonis expetenda. Quorum alia sunt quasi quadam cum honestate coniuncta, ut honos, ut gloria; alia diversa, ut vires 25 forma valetudo, ut nobilitas divitiae clientelae. Est 88 etiam quaedam quasi materies subiecta honestati, quae maxime spectatur in amicitiis. Amicitiae autem caritate et amore cernuntur. Nam cum deorum tum parentum patriaeque cultus eorumque hominum, qui aut sapientia aut opibus excellunt, ad caritatem referri solent. Coniuges autem et liberi et fratres et alii, quos usus familiaritasque coniunxit, quamquam etiam caritate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus cum bona sint, facile est intellectu 89 quae sint contraria. Quod si semper optima tenere possemus, haud sane, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. Sed quia temporibus, quae vim habent maximam, persaepe evenit, ut utilitas cum honestate certet, earumque rerum contentio plerumque deliberationes efficit, ne aut oportuna propter dignitatem aut honesta propter utilitatem relinquantur, ad hanc difficultatem explicandam praecepta referamus. 90 Et quoniam non ad veritatem solum, sed etiam ad opiniones eorum, qui audiunt, accommodanda est oratio, hoc primum intellegamus, hominum esse duo genera, alterum indoctum et agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati, [alterum humanum et politum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat.] Itaque huic generi laus honos gloria fides iustitia omnisque virtus, illis autem alteris quaestus emolumentum fructusque proponitur. Atque etiam voluptas, quae maxime est inimica virtuti bonique naturam fallaciter imitando adulterat, quam inmanissimus quisque acerrime sequi-

tur neque solum honestis rebus sed etiam necessariis
anteponit, in suadendo, cum ei generi hominum con-
silium des, saepe sane laudanda est. Et illud videndum 26
est quanto magis homines mala fugiant quam sequantur 91
bona. Nam neque honesta tam expetunt quam devi-
tant turpia. Quis enim honorem, quis gloriam, quis
laudem, quis ullum decus tam umquam expetivit, quam
ignominiam infamiam contumeliam dedecus fugit? Qua-
rum rerum dolor est gravis testis genus hominum ad
honestatem natum malo cultu pravisque opinionibus
esse corruptum. Quare in cohortando atque suadendo
propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus qua
re bona consequi malaque vitare possimus; sed apud 92
homines bene institutos plurimum de laude et de ho-
nestate dicemus maximeque ea virtutum genera trac-
tabimus, quae in communi hominum utilitate tuenda
augendaque versantur. Sin apud indoctos imperitos-
que dicemus, fructus emolumenta, voluptates vitatio-
nesque dolorum proferantur; addantur etiam contu-
meliae atque ignominiae. Nemo est enim tam agrestis
quem non si ipsa honestas minus, contumelia tamen
et dedecus magnopere moveat. Quare quid ad utili-
tatem spectet ex his, quae dicta sunt, reperietur; quid 93
autem possit effici, in quo etiam quam facile possit
quamque expediat quaeri solet, maxime ex causis iis,
quae quamque rem efficiant, est videndum. Causarum
autem genera sunt plura. Nam sunt aliae, quae ipsae
conficiunt, aliae, quae vim ad conficiendum aliquam
afferunt. Itaque illae superiores conficientes vocentur,
hae reliquae ponantur in eo genere, ut sine his confici
non possit. Conficiens autem causa alia est absoluta 94
et perfecta per se, alia ad aliquid adiuvans et efficiendi
socia quaedam; cuius vis generis varia est et saepe
aut maior aut minor[, ut etiam ea, quae maximam
vim habet, sola saepe causa dicatur]. Sunt autem
aliae causae, quae aut propter principium aut propter
exitum conficientes vocantur. Cum autem quaeritur

27 quid sit optimum factu, aut utilitas aut spes effi-
95 ciendi ad assentiendum impellit animos. Et quo-
niam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione
dicamus. Quo toto genere quibuscum et contra quos,
quo tempore aut quo loco aut quibus facultatibus
armorum pecuniae sociorum earumve rerum, quae
ad quamque rem efficiendam pertinent, possimus uti
requirendum est. Neque solum ea sunt, quae nobis
suppetant, sed etiam illa, quae adversentur, videnda.
Et si ex contentione procliviora erunt nostra, non
solum effici posse, quae suademus, erit persuadendum,
sed curandum etiam, ut illa facilia proclivia iucunda
videantur. Dissuadentibus autem aut utilitas labefac-
tanda est aut efficiendi difficultates efferendae, neque
96 aliis ex praeceptis, sed isdem ex suasionis locis. Uter-
que vero ad augendum habeat exemplorum aut re-
centium, quo notiora sint, aut veterum, quo plus
auctoritatis habeant, copiam; maximeque sit in hoc
genere meditatus, ut possit vel utilia ac necessaria
saepe honestis vel haec illis anteferre. Ad commo-
vendos autem animos maxime proficient, si incitandi
erunt, eius modi sententiae, quae aut ad explendas
cupiditates aut ad odium satiandum aut ad ulciscendas
iniurias pertinebunt. Sin autem reprimendi, de incerto
statu fortunae dubiisque eventis rerum futurarum et
de retinendis suis fortunis, si erunt secundae, sin autem
adversae, de periculo commonendi. Atque hi quidem
97 perorationis sunt loci. Principia autem in sententiis
dicendis brevia esse debebunt. Non enim supplex ut
ad iudicem venit orator, sed hortator atque actor.
Quare proponere qua mente dicat, quid velit, quibus
de rebus dicturus sit debet hortarique ad se breviter
dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex et
gravis et sententiis debet ornatior esse quam verbis.

28 C. Cognovi iam laudationis et suasionis locos.
98 Nunc quae iudiciis accommodata sint expecto; idque
nobis genus restare unum puto. P. Recte intellegis. At-

que eius quidem generis finis est aequitas; quae non simpliciter spectatur sed ex comparatione non numquam, ut cum de verissimo accusatore disceptatur aut cum hereditatis sine lege aut sine testamento petitur possessio; in quibus causis quid aequius atque aequissimum sit quaeritur, quas ad causas facultas petitur argumentationum ex iis, de quibus mox dicetur, aequitatis locis. Atque etiam ante iudicium de constituendo ipso 99
iudicio solet esse contentio, cum aut sitne actio illi, qui agit, aut iamne sit aut num iam esse desierit aut illane lege, hisne verbis sit actio quaeritur. Quae etiam si ante quam res in iudicium venit aut concertata aut diiudicata aut confecta non sunt, tamen in ipsis iudiciis permagnum saepe habent pondus, cum ita dicitur: Plus petisti; sero petisti; non fuit tua petitio; non a me, non hac lege, non his verbis, non hoc iudicio. Quarum causarum genus est positum in 100
iure civili, quod est in privatarum et publicarum rerum lege aut more positum; cuius scientia neglecta ab oratoribus plerisque nobis ad dicendum necessaria videtur. Quare de constituendis actionibus, de capiendis subeundisve iudiciis, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda aequitate, quod ea fere generis eius sunt, ut, quamquam in ipsum iudicium saepe delabuntur, tamen ante iudicium tractanda videantur, paulum ea separo a iudiciis tempore magis agendi quam dissimilitudine generis. Nam omnia, quae de iure civili aut de aequo et bono disceptantur, cadunt in eam formam causarum, in qua quale quid sit ambigitur, de qua dicturi sumus, quae in aequitate et in iure maxime consistit. In omnibus igitur causis tres sunt 29
gradus, ex quibus unus aliqui capiendus est, si pluris 101
non queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut id, quo de agitur, factum neges aut, si factum fateare, neges eam vim habere atque id esse, quod adversarius criminetur, aut, si neque de facto neque de facti appellatione ambigi potest, id, quod arguare,

neges tale esse quale ille dicat et rectum esse quod
102 feceris concedendumve defendas. Ita primus ille status et quasi conflictio cum adversario coniectura quadam, secundus autem definitione [aut descriptione] atque informatione verbi, tertius aequi et veri et recti et humani ad ignoscendum disputatione tractandus est. Et quoniam semper is, qui defendit, non solum resistat oportet aliquo certo statu aut infitiando aut definiendo aut aequitate opponenda, sed etiam rationem subiciat recusationis suae, primus ille status rationem habet iniqui criminis ipsam negationem infitiationemque facti; secundus, quod non sit in re, quod ab adversario ponatur in verbo; tertius, quod [id] rectum esse defendat, quod sine ulla nominis controversia
103 factum esse fateatur. Deinde uni cuique rationi opponendum est ab accusatore id, quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque ea, quae sic referuntur, continentia causarum vocentur; quamquam non ea magis, quae contra rationes defensionis afferuntur, quam ipsae defensionis rationes continent causas. Sed distinguendi gratia rationem appellemus eam, quae affertur a reo ad recusandum depellendi criminis causa, quae nisi esset, quid defenderet non haberet; firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio
30 stare non posset. Ex rationis autem et ex firma-
104 menti conflictione et quasi concursu quaestio quaedam exoritur, quam disceptationem voco; in qua quid veniat in iudicium et de quo disceptetur quaeri solet. Nam prima adversariorum contentio diffusam habet quaestionem, ut in coniectura: Ceperitne pecunias Decius; in definitione: Minueritne maiestatem Norbanus; in aequitate: Iurene occiderit Opimius Gracchum. Haec, quae primam contentionem habent ex arguendo et resistendo, lata, ut dixi, et fusa sunt. Rationum et firmamentorum contentio adducit in angustum disceptationem. Ea in coniectura nulla est. Nemo enim eius,

quod negat factum, potest aut debet aut solet reddere rationem. Itaque in his causis eadem et prima quaestio et disceptatio extrema est. In illis autem, ubi ita di- 105
citur: Non minuit maiestatem quod egit de Caepione turbulentius; populi enim dolor iustus [vim tum illam excitavit], non tribuni actio; maiestas autem, quoniam est magnitudo quaedam populi Romani in eius potestate ac iure retinendo, aucta potius est quam deminuta; et ubi ita refertur: Maiestas est in imperii atque in nominis populi Romani dignitate, quam minuit is, qui per vim multitudinis rem ad seditionem vocavit; existet illa disceptatio: Minueritne maiestatem, qui voluntate populi Romani rem gratam et aequam per vim egerit. In iis autem causis, ubi aliquid recte 106
factum aut concedendum esse [factum] defenditur, cum est facti subiecta ratio, sicut ab Opimio: Iure feci, salutis omnium et conservandae rei publicae causa, relatumque ab Decio est: Ne sceleratissimum quidem civem sine iudicio iure ullo necare potuisti, oritur illa disceptatio: Potueritne recte salutis rei publicae causa civem eversorem civitatis indemnatum necare? Ita disceptationes eae, quae in his controversiis oriuntur, quae sunt certis personis ac temporibus notatae, fiunt rursus infinitae detractis personis et temporibus et rursum ad consultationum formam rationemque revocantur. Sed in gravissimis firmamentis etiam illa 31
ponenda sunt, si quae ex scripto legis aut testamenti 107
aut verborum ipsius iudicii aut alicuius stipulationis aut cautionis opponuntur defensioni contraria. At ne hoc quidem genus in eis causis incurrit, quae coniectura continentur. Quod enim factum negatur, id coargui scripto non potest. Ne in definitionem quidem venit genere scripti ipsius. Nam etiam si verbum aliquod ex scripto definiendum est quam vim habeat, ut cum ex testamentis quid sit penus aut cum ex lege praedi quaeritur quae sint ruta caesa, non scripti genus, sed verbi interpretatio controversiam facit. Cum 108

autem aut plura significantur scripto propter verbi
aut verborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contra
dicat, eo trahere significationem scripti, quo expediat
ac velit; aut, si ambigue scriptum non sit, vel a verbis
voluntatem et sententiam scriptoris abducere vel alio
se eadem de re contrarie scripto defendere, tum dis-
ceptatio ex scripti contentione existit, ut in ambiguis
disceptetur quid maxime significetur, in scripti sen-
tentiaeque contentione utrum potius iudex sequatur,
in contrariis scriptis utrum magis comprobandum sit.
109 Disceptatio autem cum est constituta, propositum
esse debet oratori, quo omnes argumentationes repe-
titae ex inveniendi locis coiciantur. Quod quamquam
satis est ei, qui videt quid in quoque loco lateat quique
illos locos tamquam thesauros aliquos argumentorum
notatos habet, tamen ea, quae sunt certarum causarum
32 propria, tangemus. In coniectura igitur, cum est in
110 infitiando reus, accusatori haec prima duo sunt — sed
accusatorem pro omni actore et petitore appello; pos-
sunt enim etiam sine accusatione in causis haec eadem
controversiarum genera versari —, sed haec duo sunt
ei prima, causa et eventus. Causam appello rationem
efficiendi, eventum id, quod est effectum. Atque ipsa
quidem partitio causarum paulo ante in suasionis locis
111 distributa est. Quae enim in consilio capiendo futuri
temporis praecipiebantur, quam ob rem aut utilitatem
viderentur habitura aut efficiendi facultatem, eadem,
qui de facto argumentabitur, conligere debebit, quam
ob rem et utilia illi, quem arguet, fuisse et ab eo
effici potuisse demonstret. Utilitatis coniectura mo-
vetur, si illud, quod arguitur, aut spe bonorum aut
malorum metu fecisse dicatur; quod fit acrius, quo illa
112 in utroque genere maiora ponuntur. Spectant etiam
ad causam facti motus animorum, si ira recens, si
odium vetus, si ulciscendi studium, si iniuriae dolor,
si honoris, si gloriae, si imperii, si pecuniae cupiditas,
si periculi timor, si aes alienum, si angustiae rei fami-

liaris, si audax, si levis, si crudelis, si inpotens, si in-
cautus, si insipiens, si amans, si commota mente, si
vinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione
celandi aut, si patefactum esset, depellendi criminis
vel perrumpendi periculi vel in longinquum tempus
differendi; aut si iudicii poena levior quam facti prae-
mium; aut si facinoris voluptas maior quam damna-
tionis dolor. His enim fere rebus facti suspicio con- 113
firmatur, cum et voluntatis in reo causae reperiuntur
et facultates. In voluntate autem utilitas ex adeptione
aliquoius commodi vitationeque incommodi quaeri-
tur, ut aut spes aut metus impulisse videatur aut
aliquis repentinus animi motus, qui etiam citius in
fraudem quam ratio utilitatis impellit. Quam ob rem
haec sint dicta de causa. C. Teneo et quaero qui sint 33
illi eventus, quos ex causis effici dixisti. P. Conse- 114
quentia quaedam signa praeteriti et quasi impressa
facti vestigia; quae quidem vel maxime suspicionem
movent et sunt quasi tacita criminum testimonia atque
hoc quidem graviora, quod causae communiter viden-
tur insimulare et arguere omnis posse, quorum modo
interfuerit aliquid, haec proprie attingunt eos ipsos, qui
arguuntur, ut telum, ut vestigium, ut cruor, ut de-
prehensum aliquid, quod ablatum ereptumve videatur,
ut responsum inconstanter, ut haesitatum, ut titubatum,
ut cum aliquo visus, ex quo suspicio oriatur, ut eo
ipso in loco visus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor,
ut scriptum aut obsignatum aut depositum quippiam.
Haec enim talia sunt, quae aut in re ipsa aut etiam
ante quam factum est aut postea suspiciosum crimen
efficiant. Quae si non erunt, tamen causis ipsis et 115
efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa dis-
putatione communi, non fuisse illum tam amentem,
ut indicia facti aut effugere aut occultare non posset,
ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret.
Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non
prudentiae esse coniunctam. Sequitur ille autem locus 116

ad augendum, non esse expectandum, dum fateatur;
argumentis peccata convinci; et hic etiam exempla
34 ponentur. Atque haec quidem de argumentis. Sin
117 autem erit etiam testium facultas, primum genus erit
ipsum laudandum dicendumque, ne argumentis tene-
retur reus, ipsum sua cautione effecisse, testis effugere
non posse; deinde singuli laudentur — quae autem
essent laudabilia dictum est —; deinde argumento
etiam firmo, quia tamen saepe falsum est, posse recte
non credi; viro bono et firmo sine vitio iudicis non
posse non credi. Atque etiam, si obscuri testes erunt
aut tenues, dicendum erit non esse ex fortuna fidem
ponderandam aut eos esse cuiusque rei locupletissimos
testis, qui id, quod agatur, facillime scire possint.
Sin quaestiones habitae aut postulatio, ut habeantur,
causam adiuvabunt, confirmandum primum genus erit
quaestionum; dicendum de vi doloris, de opinione
maiorum, qui rem totam, nisi probassent, certe repu-
118 diassent; de institutis Atheniensium, Rhodiorum, doc-
tissimorum hominum, apud quos etiam — id quod
acerbissimum est — liberi civesque torquentur, de
nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis,
qui cum in dominos de servis quaeri noluissent, tamen
de incestu et de coniuratione, quae facta me consule
est, quaerendum putaverunt. Irridenda etiam dispu-
tatio [est], qua solent uti ad infirmandas quaestiones,
et meditata puerilisque dicenda. Tum facienda fides
diligenter esse et sine cupiditate quaesitum dictaque
quaestionis argumentis et coniectura ponderanda. At-
35 que haec accusationis fere membra sunt. Defensionis
119 autem primum infirmatio causarum, aut non fuisse aut
non tantas aut non sibi soli aut commodius potuisse
idem consequi, aut non iis se esse moribus, non ea
vita, aut nullos animi motus aut non tam inpotentis
fuisse. Facultatum infirmatione autem utetur, si aut
vires aut animum aut copias aut opes afuisse demon-
strabit, aut alienum tempus aut locum non idoneum

aut multos arbitros, quorum crederet nemini, aut non se tam apertum, ut id susciperet, quod occultare non posset, neque tam amentem, ut poenas ac iudicia contemneret. Consequentia autem diluet exponendo non 120 esse illa certa indicia facti, quae etiam nullo admisso consequi possent, consistetque in singulis et ea aut eorum, quae ipse facta esse dicet, propria esse defendet potius quam criminis, aut sibi cum accusatore communia esse et pro periculo potius quam contra salutem valere debere; testiumque et quaestionum genus universum et quod poterit in singulis ex reprehensionis locis, de quibus ante dictum est, refellet. Harum 121 causarum principia suspiciosa ad acerbitatem ab accusatore ponentur, denuntiabiturque commune insidiarum periculum excitabunturque animi, ut attendant. A reo autem querela conflati criminis collectarumque suspicionum et accusatoris insidiae et item commune periculum proferetur animique ad misericordiam allicientur et modice benivolentia iudicum colligetur. Narratio autem accusatoris erit quasi membratim gesti negotii suspiciosa explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defensionibus. Defensori aut praeteritis aut obscuratis suspicionum argumentis, rerum ipsarum eventus erunt casusque narrandi. In confirmandis 122 autem nostris argumentationibus infirmandisque contrariis saepe erunt accusatori motus animorum incitandi, reo mitigandi. Atque hoc quidem utrique maxime in peroratione faciendum; alteri frequentatione argumentorum et coacervatione universa; alteri, si plane causam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, et miseratione ad extremum.

C. Scire mihi iam videor quem ad modum con- 36
iectura tractanda sit. Nunc de definitione audiamus. 123
P. Communia dantur in isto genere accusatori defensorique praecepta. Uter enim definiendo describendoque verbo magis ad sensum iudicis opinionemque penetrarit et uter ad communem verbi vim et eandem,

quam eius verbi praeceptionem inchoatam habebunt
in animis ii qui audient, magis et propius accesserit,
124 is vincat necesse est. Non enim argumentando trac-
tatur hoc genus, sed tamquam explicando excutiendo-
que verbo, ut, si in reo pecunia absoluto rursusque
revocato praevaricationem accusator esse definiat om-
nem iudicii corruptelam ab reo, defensor autem non
omnem, sed tantummodo accusatoris corruptelam ab
reo, sit ergo haec contentio primum verborum, in quo,
etiam si propius accedat ad consuetudinem mentemque
sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententia
125 legis nitetur; negat enim probari oportere eos, qui
leges scripserint, ne ratum haberetur iudicium, si totum
corruptum [sit], si unus accusator corruptus sit, non
rescindere; nititur aequitate utilitate quasi scribenda
lex sit, quaeque tum complecteretur iudiciis corruptis,
ea verbo uno praevaricationis comprehendisse dicit;
126 defensor autem testatur consuetudinem sermonis ver-
bique vim ex contrario repetit quasi converso accu-
satore, cui contrarium est nomen praevaricatoris, et
ex consequentibus, quod ea littera de accusatore so-
leat dari iudici, et ex nomine ipso, quod significat
eum, qui in contrariis causis quasi varie positus esse
videatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad
aequitatis locos, ad rerum iudicatarum auctoritatem,
ad finem aliquem periculi; communeque sit hoc prae-
ceptum, ut cum uterque definierit quam maxime po-
tuerit ad communem sensum vimque verbi, tum simi-
libus exemplisque eorum, qui ita locuti sint, suam
127 definitionem sententiamque confirmet. Atque accusa-
tori sit in hoc genere causarum locus ille communis,
minime esse concedendum, ut is, qui de re confiteatur,
verbi se interpretatione defendat; defensor autem ad
ea, quae proposuit, aequitate nitatur et ea cum secum
faciat, non re sed depravatione verbi sese urgeri
queratur. Quo in genere percensere poterit plerosque
inveniendi locos; nam et similibus utetur et contrariis

et consequentibus quamquam uterque, tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequentius. Amplificandi 128 autem causa quae aut cum degredientur a causa dicere volent aut cum perorabunt, ea vel ad odium vel ad misericordiam vel ad omni modo animos iudicum movendos ex his, quae sunt ante posita, sumentur, si modo rerum magnitudo hominumve aut invidia aut dignitas postulabit.

C. Habeo ista; nunc ea quae, cum quale sit 37 quippiam disceptatur, quaeri ex utraque parte deceat 129 velim audire. P. Confitentur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprenduntur; sed quoniam iure se fecisse dicunt, iuris est omnis ratio nobis explicanda. Quod dividitur in duas primas partis, naturam atque legem, et utriusque generis vis in divinum et humanum ius est distributa; quorum aequitatis est unum, alterum religionis. Aequitatis 130 autem vis est duplex: cuius altera derecta veri et iusti et, ut dicitur, aequi et boni ratione defenditur; altera ad vicissitudinem referendae gratiae pertinet; quod in beneficio gratia, in iniuria poenitio nominatur. Atque haec communia sunt naturae atque legis; sed propria legis et ea, quae scripta sunt, et ea, quae sine litteris aut gentium iure aut maiorum more retinentur. Scriptorum autem privatum aliud est, publicum aliud: publicum lex senatusconsultum foedus, privatum tabulae pactum conventum stipulatio. Quae autem scripta non sunt, ea aut consuetudine aut conventis hominum et quasi consensu obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut nostros mores legesque tueamur, quodammodo naturali iure praescriptum est. Et quoniam breviter 131 sunt aperti quasi fontes quidam aequitatis, meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea, quae dicenda erunt in orationibus de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si imprudenter aut necessitate aut casu quippiam fecerit, quod non concederetur iis,

qui sua sponte et voluntate fecissent, ad eius facti deprecationem ignoscendi petenda venia est, quae sumetur ex plerisque locis aequitatis. Expositum est, ut potui brevissime, de omni controversiarum genere, nisi praeterea tu quid requiris.

38 C. Illud equidem, quod iam unum restare video,
132 quale sit, cum disceptatio versatur in scriptis. P. Recte intellegis; isto enim exposito munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus adversariis praecepta communia. Uterque enim eam significationem, qua nitetur ipse, dignam scriptoris prudentia esse defendet; uterque id, quod adversarius ex ambigue scripto intellegendum esse dicet, aut absurdum aut inutile aut iniquum aut turpe esse defendet aut etiam discrepare quom a ceteris scriptis vel aliorum vel maxime, si potuerit, eiusdem; quamque defendet ipse, eam rem et sententiam quemvis prudentem et iustum hominem, si integrum daretur, scripturum fuisse, sed
133 planius; eamque sententiam, quam significari posse dicet, nihil habere aut captionis aut vitii; contrariam autem si probarint, fore uti multa vitiosa stulta iniqua contraria consequantur. Cum autem aliud sensisse scriptor videtur et aliud scripsisse, qui scripto nitetur, eum re exposita recitatione uti oportebit, deinde instare adversario, iterare renovare interrogare num aut
134 scriptum neget aut contra factum infitietur. Post iudicem ad vim scripti vocet. Hac confirmatione usus amplificet rem lege laudanda audaciamque confutet eius, qui cum palam contra fecerit idque fateatur, adsit tamen factumque defendat. Deinde infirmet defensionem, cum adversarius aliud voluisse aliud sensisse scriptorem, aliud scripsisse dicat, non esse ferendum a quoquam potius latoris sensum quam a lege explicari. Cur ita scripserit, si ita non senserit? Cur, cum ea quae plane scripta sint neglexerit, quae nusquam scripta sint proferat? Cur prudentissimos in scribendo viros summae stultitiae putet esse damnandos? Quid

impedierit scriptorem quo minus exciperet illud, quod
adversarius, tamquam si exceptum esset, ita se dicit
secutum? Utetur exemplis iis, quibus idem scriptor, 135
aut, si id non poterit, quibus alii, quod excipiundum
putarint, exceperint. Quaerenda etiam ratio est, si
qua poterit inveniri, quare non sit exceptum: aut
iniqua lex aut inutilis futura dicetur aut alia causa
optemperandi alia abrogandi; dissentire adversarii vo-
cem atque legis. Deinde amplificandi causa de con-
servandis legibus, de periculo publicarum rerum atque
privatarum cum aliis locis tum in perorando maxime
graviter erit vehementerque dicendum. Ille autem, qui 39
se sententia legis et voluntate defendet, in consilio 136
atque in mente scriptoris, non in verbis ac litteris
vim legis positam esse defendet quodque nihil exceperit
in lege laudabit, ne deverticula peccatis darentur atque
ut ex facto cuiusque iudex legis mentem interpreta-
retur. Deinde erit utendum exemplis, in quibus omnis
aequitas perturbetur, si verbis legum ac non sententiis
pareatur. Deinde genus eius modi calliditatis et ca- 137
lumniae trahatur in odium iudicis cum quadam invi-
diosa querela. Et si incidet inprudentiae causa, quae
non ad delictum, sed ad casum necessitatemve per-
tineat, quod genus paulo ante attigimus, erit isdem
aequitatis sententiis contra acerbitatem verborum de-
precandum. Sin scripta inter sese dissentient, tanta
series artis est et sic inter se sunt pleraque conexa
et apta, ut, quae paulo ante praecepta dedimus am-
bigui quaeque proxime sententiae et scripti, eadem
ad hoc genus causae tertium transferantur. Nam 138
quibus locis in ambiguo defendimus eam significatio-
nem, quae nos adiuvat, eisdem in contrariis legibus
nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut
alterius scripti sententiam alterius verba defendamus.
Ita quae modo de scripto sententiaque praecepimus,
eadem huc omnia transferemus.

Expositae tibi omnes sunt oratoriae partitiones, 40 139

quae quidem e media illa nostra Academia effloruerunt, neque sine ea aut inveniri aut intellegi aut tractari possunt. Nam et partiri ipsum et definire et ambigui partitiones dividere et argumentorum locos nosse et argumentationem ipsam concludere et videre quae sumenda in argumentando sint quidque ex his, quae sumpta sunt, efficiatur et vera a falsis, veri similia ab incredibilibus diiudicare et distinguere et aut male sumpta aut male conclusa reprehendere et eadem vel anguste disserere, ut dialectici qui appellantur, vel, ut oratorem decet, late expromere, illius exercitationis et
140 suptiliter disputandi et copiose dicendi artis est. De bonis vero rebus et malis, aequis iniquis, utilibus inutilibus, honestis turpibus quam potest habere orator sine illis maximarum rerum artibus facultatem aut copiam? Quare haec tibi sint, mi Cicero, quae exposui, quasi indicia fontium illorum; ad quos si his isdem ducibus aliisve perveneris, tum et haec ipsa melius et multo maiora alia cognosces. C. Ego vero ac magno quidem studio, mi pater, multisque ex tuis praeclarissimis muneribus nullum maius expecto.

M. TULLI CICERONIS

# TOPICA.

Maiores nos res scribere ingressos, C. Trebati, et 1
his libris, quos brevi tempore satis multos edidimus, 1
digniores e cursu ipso revocavit voluntas tua. Cum
enim mecum in Tusculano esses et in bibliotheca se-
paratim uterque nostrum ad suum studium libellos
quos vellet evolveret, incidisti in Aristotelis Topica
quaedam, quae sunt ab illo pluribus libris explicata.
Qua inscriptione commotus continuo a me librorum
eorum sententiam requisisti; quam cum tibi expo- 2
suissem, disciplinam inveniendorum argumentorum, ut
sine ullo errore ad ea ratione et via perveniremus, ab
Aristotele inventam illis libris contineri, verecunde tu
quidem ut omnia, sed tamen facile ut cernerem te
ardere studio, mecum ut tibi illa traderem egisti. Cum
autem ego te non tam vitandi laboris mei causa quam
quia tua id interesse arbitrarer, vel ut eos per te ipse
legeres vel ut totam rationem a doctissimo quodam
rhetore acciperes, hortatus essem, utrumque, ut ex te
audiebam, es expertus. Sed a libris te obscuritas 3
reiecit; rhetor autem ille magnus haec, ut opinor,
Aristotelia se ignorare respondit. Quod quidem mi-
nime sum admiratus, eum philosophum rhetori non
esse cognitum, qui ab ipsis philosophis praeter ad-
modum paucos ignoretur; quibus eo minus ignoscen-
dum est, quod non modo rebus iis, quae ab illo dictae
et inventae sunt, adlici debuerunt, sed dicendi quoque

incredibili quadam cum copia tum etiam suavitate.
4 Non potui igitur tibi saepius hoc roganti et tamen
verenti ne mihi gravis esses — facile enim id cerne-
bam — debere diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri
videretur iniuria. Et enim cum tu mihi meisque multa
saepe scripsisses, veritus sum ne, si ego gravarer, aut
ingratum id aut superbum videretur. Sed dum fuimus
una, tu optumus es testis quam fuerim occupatus;
5 ut autem a te discessi in Graeciam proficiscens, cum
opera mea nec res publica nec amici uterentur nec
honeste inter arma versari possem, ne si tuto quidem
mihi id liceret, ut veni Veliam tuaque et tuos vidi,
admonitus huius aeris alieni nolui deesse ne tacitae
quidem flagitationi tuae. Itaque haec, cum mecum
libros non haberem, memoria repetita in ipsa naviga-
tione conscripsi tibique ex itinere misi, ut mea dili-
gentia mandatorum tuorum te quoque, etsi admonitore
non eges, ad memoriam nostrarum rerum excitarem.
Sed iam tempus est ad id quod instituimus accedere.

2 6 Cum omnis ratio diligens disserendi duas habeat
partis, unam inveniendi alteram iudicandi, utriusque
princeps, ut mihi quidem videtur, Aristoteles fuit.
Stoici autem in altera elaboraverunt; iudicandi enim
vias diligenter persecuti sunt ea scientia, quam *δια-
λεκτικὴν* appellant, inveniendi artem, quae *τοπικὴ*
dicitur, quae et ad usum potior erat et ordine naturae
7 certe prior, totam reliquerunt. Nos autem, quoniam
in utraque summa utilitas est et utramque, si erit
otium, persequi cogitamus, ab ea, quae prior est, or-
diemur. Ut igitur earum rerum, quae absconditae
sunt, demonstrato et notato loco facilis inventio est,
sic, cum pervestigare argumentum aliquod volumus,
locos nosse debemus; sic enim appellatae ab Aristotele
sunt eae quasi sedes, e quibus argumenta promuntur.
8 Itaque licet definire locum esse argumenti sedem, ar-
gumentum autem rationem, quae rei dubiae faciat
fidem. Sed ex his locis, in quibus argumenta inclusa

sunt, alii in eo ipso, de quo agitur, haerent, alii ad-
sumuntur extrinsecus. In ipso tum ex toto, tum ex
partibus eius, tum ex nota, tum ex iis rebus, quae
quodam modo adfectae sunt ad id, de quo quaeritur.
Extrinsecus autem ea ducuntur, quae absunt longeque
disiuncta sunt. Sed ad id totum, de quo disseritur, 9
tum definitio adhibetur, quae quasi involutum evolvit
id, de quo quaeritur; eius argumenti talis est formula:
Ius civile est aequitas constituta iis, qui eiusdem civi-
tatis sunt, ad res suas optinendas; eius autem aequi-
tatis utilis cognitio est; utilis ergo est iuris civilis
scientia; — tum partium enumeratio, quae tractatur hoc 10
modo: Si neque censu nec vindicta nec testamento
liber factus est, non est liber; neque ulla est earum
rerum; non est igitur liber; — tum notatio, cum ex
verbi vi argumentum aliquod elicitur hoc modo: Cum
lex assiduo vindicem assiduum esse iubeat, locupletem
iubet locupleti; is est enim assiduus, ut ait Aelius,
appellatus ab aere dando. Ducuntur etiam argu- 3
menta ex iis rebus, quae quodam modo adfectae sunt 11
ad id, de quo quaeritur. Sed hoc genus in pluris
partes distributum est. Nam alia coniugata appella-
mus, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine,
alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis,
alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex
repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex
conparatione maiorum aut parium aut minorum. Con- 12
iugata dicuntur, quae sunt ex verbis generis eiusdem.
Eiusdem autem generis verba sunt, quae orta ab uno
varie commutantur, ut sapiens sapienter sapientia.
Haec verborum coniugatio *συζυγία* dicitur, ex qua huius
modi est argumentum: Si conpascuus ager est, ius est
conpascere. A genere sic ducitur: Quoniam argentum 13
omne mulieri legatum est, non potest ea pecunia, quae
numerata domi relicta est, non esse legata; forma
enim a genere, quo ad suum nomen retinet, numquam
seiungitur, numerata autem pecunia nomen argenti

14 retinet; legata igitur videtur. A forma generis, quam
interdum, quo planius accipiatur, partem licet nomi-
nare, hoc modo: Si ita Fabiae pecunia legata est a
viro, si ei viro materfamilias esset; si ea in manum
non convenerat, nihil debetur. Genus enim est uxor;
eius duae formae: una matrumfamilias, [eae sunt, quae
in manum convenerunt;] altera earum, quae tantum-
modo uxores habentur. Qua in parte cum fuerit Fabia,
15 legatum [ei] non videtur. A similitudine hoc modo:
Si aedes eae corruerunt vitiumve faciunt, quarum usus
fructus legatus est, heres restituere non debet nec
reficere, non magis quam servum restituere, si is, cuius
16 usus fructus legatus esset, deperisset. A differentia:
Non, si uxori vir legavit argentum omne, quod suum
esset, idcirco, quae in nominibus fuerunt, legata sunt.
Multum enim differt in arcane positum sit argentum
17 an in tabulis [debeatur]. Ex contrario autem sic:
Non debet ea mulier, cui vir bonorum suorum usum
fructum legavit, cellis vinariis et oleariis plenis re-
lictis, putare id ad se pertinere. Usus enim, non
abusus, legatus est. [Ea sunt inter se contraria.]
4 Ab adiunctis: Si ea mulier testamentum fecit, quae
18 se capite numquam deminuit, non videtur ex edicto
praetoris secundum eas tabulas possessio dari. Ad-
iungitur enim, ut secundum servorum, secundum ex-
ulum, secundum puerorum tabulas possessio videatur
19 ex edicto dari. Ab antecedentibus autem et conse-
quentibus et repugnantibus hoc modo; ab anteceden-
tibus: Si viri culpa factum est divortium, etsi mulier
nuntium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet.
20 A consequentibus: Si mulier, cum fuisset nupta cum
eo, quicum conubium non esset, nuntium remisit;
quoniam, qui nati sunt, patrem non secuntur, pro
21 liberis manere nihil oportet. A repugnantibus: Si
paterfamilias uxori ancillarum usum fructum legavit
a filio neque a secundo herede legavit, mortuo filio
mulier usum fructum non amittet. Quod enim semel

testamento alicui datum est, id ab eo invito, cui datum
est, auferri non potest. Repugnat enim recte accipere
et invitum reddere. Ab efficientibus rebus hoc modo: 22
Omnibus est ius parietem directum ad parietem com-
munem adiungere vel solidum vel fornicatum. Sed
qui in pariete communi demoliendo damni infecti pro-
miserit, non debebit praestare, quod fornix vitii fecerit.
Non enim eius vitio, qui demolitus est, damnum factum
est, sed eius operis vitio, quod ita aedificatum est, ut
suspendi non posset. Ab effectis rebus hoc modo: 23
Cum mulier viro in manum convenit, omnia, quae
mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine. Ex com-
paratione autem omnia valent, quae sunt huius modi:
Quod in re maiore valet, valeat in minore, ut, si in
urbe fines non reguntur, nec aqua in urbe arceatur.
Item contra: Quod in minore valet, valeat in maiore.
Licet idem exemplum convertere. Item: Quod in re
pari valet, valeat in hac, quae par est; ut: Quoniam
usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam aedium.
At in lege aedes non appellantur et sunt ceterarum
rerum omnium, quarum annuus est usus. Valeat aequi-
tas, quae paribus in causis paria iura desiderat. Quae 24
autem adsumuntur extrinsecus, ea maxume ex aucto-
ritate ducuntur. Itaque Graeci talis argumentationes
*ἀτέχνους* vocant, id est artis expertis, ut si ita respon-
deas: Quoniam P. Scaevola id solum esse ambitus
aedium dixerit, quod parietis communis tegendi causa
tectum proiceretur, ex quo tecto in eius aedis, qui
protexisset, aqua deflueret, id tibi ius videri.

His igitur locis, qui sunt expositi, ad omne ar- 25
gumentum tamquam elementis quibusdam significatio
et demonstratio [ad reperiendum] datur. Utrum igitur
hactenus satis est? Tibi quidem tam acuto et tam
occupato puto. Sed quoniam avidum hominem ad has 5
discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit
potius aliquid quam te hinc patiar non satiatum disce-
dere. Quando ergo unus quisque eorum locorum, quos 26

exposui, sua quaedam habet membra, ea quam sub-
tilissime persequamur, et primum de ipsa definitione
dicatur. Definitio est oratio, quae id quod definitur
explicat quid sit. Definitionum autem duo genera
prima: unum earum rerum quae sunt, alterum earum
27 quae intelleguntur. Esse ea dico, quae cerni tangique
possunt, ut fundum aedes, parietem stillicidium, man-
cipium pecudem, supellectilem penus et cetera; quo
ex genere quaedam interdum vobis definienda sunt.
Non esse rursus ea dico, quae tangi demonstrarive
non possunt, cerni tamen animo atque intellegi pos-
sunt, ut si usus capionem, si tutelam, si gentem, si
agnationem definias, quarum rerum nullum subest
[quasi] corpus, est tamen quaedam conformatio in-
signita et inpressa intellegentia, quam notionem voco.
Ea saepe in argumentando definitione explicanda.
28 Atque etiam definitiones aliae sunt partitionum aliae
divisionum; partitionum, cum res ea, quae proposita
est, quasi in membra discerpitur, ut si quis ius civile
dicat id esse, quod in legibus, senatus consultis, rebus
iudicatis, iuris peritorum auctoritate, edictis magistra-
tuum, more aequitate consistat. Divisionum autem
definitio formas omnis complectitur, quae sub eo ge-
nere sunt, quod definitur, hoc modo: Abalienatio est
eius rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexu
aut in iure cessio, inter quos ea iure civili fieri pos-
6 sunt. Sunt etiam alia genera definitionum, sed ad
huius libri institutum illa nihil pertinent; tantum est
29 dicendum qui sit definitionis modus. Sic igitur veteres
praecipiunt: cum sumpseris ea, quae sint ei rei, quam
definire velis, cum aliis communia, usque eo persequi,
dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem
transferri possit. Ut haec: Hereditas est pecunia.
Commune adhuc; multa enim genera pecuniae. Adde
quod sequitur: quae morte alicuius ad quempiam per-
venit. Nondum est definitio; multis enim modis sine
hereditate teneri pecuniae mortuorum possunt. Unum

adde verbum: iure; iam a communitate res diiuncta
videbitur, ut sit explicata definitio sic: Hereditas est
pecunia, quae morte alicuius ad quempiam pervenit
iure. Nondum est satis; adde: nec ea aut legata testa-
mento aut possessione retenta; confectum est. Item-
que [ut illud]: Gentiles sunt inter se, qui eodem no-
mine sunt. Non est satis. Qui ab ingenuis oriundi
sunt. Ne id quidem satis est. Quorum maiorum nemo
servitutem servivit. Abest etiam nunc. Qui capite
non sunt deminuti. Hoc fortasse satis est. Nihil enim
video Scaevolam pontificem ad hanc definitionem ad-
didisse. Atque haec ratio valet in utroque genere de-
finitionum, sive id quod est, sive id quod intellegitur
definiendum est. Partitionum autem et divisionum 30
genus quale esset ostendimus, sed quid inter se diffe-
rant planius dicendum est. In partitione quasi membra
sunt, ut corporis caput umeri manus latera crura pedes
et cetera; in divisione formae, quas Graeci εἴδη vocant, 7
nostri, si qui haec forte tractant, species appellant,
non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos
casus in dicendo. Nolim enim, ne si Latine quidem
dici possit, specierum et speciebus dicere; et saepe
his casibus utendum est; at formis et formarum
velim. Cum autem utroque verbo idem significetur,
commoditatem in dicendo non arbitror neglegendam.
Genus et formam definiunt hoc modo: Genus est notio 31
ad plures differentias pertinens; forma est notio, cuius
differentia ad caput generis et quasi fontem referri
potest. Notionem appello, quod Graeci tum *ἔννοιαν*
tum *πρόληψιν*. Ea est insita et animo praecepta cuius-
que cognitio enodationis indigens. Formae sunt [igitur]
eae, in quas genus sine ullius praetermissione dividi-
tur; ut si quis ius in legem morem aequitatem dividat.
Formas qui putat idem esse quod partes, confundit
artem et similitudine quadam conturbatus non satis
acute quae sunt secernenda distinguit. Saepe etiam 32
definiunt et oratores et poetae per tralationem verbi

ex similitudine cum aliqua suavitate. Sed ego a vestris exemplis nisi necessario non recedam. Solebat igitur Aquilius conlega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse voltis, quaerentibus iis, quos ad id pertinebat, quid esset litus, ita definire, qua fluctus eluderet; hoc est, quasi qui adulescentiam florem aetatis, senectutem occasum vitae velit definire; tralatione enim utens discedebat a
8 verbis propriis rerum ac suis. Quod ad definitiones attinet, hactenus; reliqua videamus.

33 Partitione tum sic utendum est, nullam ut partem relinquas; ut, si partiri velis tutelas, inscienter facias, si ullam praetermittas. At si stipulationum aut iudiciorum formulas partiare, non est vitiosum in re infinita praetermittere aliquid. Quod idem in divisione vitiosum est. Formarum enim certus est numerus, quae cuique generi subiciantur; partium distributio saepe [est] infinitior, tamquam rivorum a fonte diductio.
34 Itaque in oratoriis artibus quaestionis genere proposito, quot eius formae sint, subiungitur absolute. At cum de ornamentis verborum sententiarumve praecipitur, quae vocant σχήματα, non fit idem. Res est enim infinitior; ut ex hoc quoque intellegatur quid velimus inter partitionem et divisionem interesse. Quamquam enim vocabula prope idem valere videbantur, tamen quia res differebant, nomina rerum distare voluerunt.

35 Multa etiam ex notatione sumuntur. Ea est autem, cum ex vi nominis argumentum elicitur; quam Graeci ἐτυμολογίαν appellant, id est verbum ex verbo veriloquium; nos autem novitatem verbi non satis apti fugientes genus hoc notationem appellamus, quia sunt verba rerum notae. Itaque hoc quidem Aristoteles σύμβολον appellat, quod Latine est nota. Sed cum intellegitur quid significetur, minus laborandum
36 est de nomine. Multa igitur in disputando notatione eliciuntur ex verbo, ut cum quaeritur postliminium

quid sit — non dico quae sint postliminii; nam
id caderet in divisionem, quae talis est: Postliminio
redeunt haec: homo navis mulus clitellarius equus
equa, quae frenos recipere solet —; sed cum ipsius
postliminii vis quaeritur et verbum ipsum notatur; in
quo Servius noster, ut opinor, nihil putat esse notandum nisi post, et liminium illud productionem esse
verbi vult, ut in finitumo legitumo aeditumo non
plus inesse tumum quam in meditullio tullium;
Scaevola autem P. F. iunctum putat esse verbum, ut 37
sit in eo et post et limen; ut, quae a nobis alienata,
cum ad hostem pervenerint, ex suo tamquam limine
exierint, hinc ea cum redierint post ad idem limen,
postliminio redisse videantur. Quo genere etiam Mancini causa defendi potest, postliminio redisse; deditum
non esse, quoniam non sit receptus; nam neque
deditionem neque donationem sine acceptione intelligi posse.

Sequitur is locus, qui constat ex iis rebus, quae 9
quodam modo adfectae sunt ad id, de quo ambigitur; 38
quem modo dixi in plures partes distributum. Cuius
est primus locus ex coniugatione, quam *συζυγίαν* vocant, finitimus notationi, de qua modo dictum est; ut,
si aquam pluviam eam modo intellegeremus, quam
imbri collectam videremus, veniret Mucius, qui, quia
coniugata verba essent pluvia et pluendo, diceret
omnem aquam oportere arceri, quae pluendo crevisset.
Quom autem a genere ducetur argumentum, non erit 39
necesse id usque a capite arcessere. Saepe etiam citra
licet, dum modo supra sit, quod sumitur, quam id, ad
quod sumitur; ut aqua pluvia ultimo genere ea est,
quae de caelo veniens crescit imbri, sed propiore, in
quo quasi ius arcendi continetur, [genus est aqua
pluvia] nocens; eius generis formae loci vitio et manu
nocens, quarum altera iubetur ab arbitro coerceri
altera non iubetur. Commode etiam tractatur haec 40
argumentatio [quae ex genere sumitur], cum ex toto

partis persequare hoc modo: Si dolus malus est, cum
aliud agitur aliud simulatur, enumerare licet quibus
id modis fiat, deinde in eorum aliquem id, quod ar-
guas dolo malo factum, includere; quod genus argu-
menti in primis firmum videri solet.

10 Similitudo sequitur, quae late patet, sed oratori-
41 bus et philosophis magis quam vobis. Etsi enim
omnes loci sunt omnium disputationum ad argumenta
suppeditanda, tamen aliis disputationibus abundantius
occurrunt aliis angustius. Itaque genera tibi nota
sint; ubi autem iis utare, quaestiones ipsae te ad-
42 monebunt. Sunt enim similitudines, quae ex pluribus
conlationibus perveniunt quo volunt, hoc modo: Si
tutor fidem praestare debet, si socius, si, cui man-
daris, si, qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator.
Haec ex pluribus perveniens quo vult, appellatur in-
ductio, quae Graece ἐπαγωγὴ nominatur, qua plurimum
43 est usus in sermonibus Socrates. Alterum similitudinis
genus conlatione sumitur, cum una res uni, par pari
comparatur, hoc modo: Quem ad modum, si in urbe
de finibus controversia est, [quia fines magis agrorum
videntur esse quam urbis,] finibus regendis adigere
arbitrum non possis, sic, si aqua pluvia in urbe nocet,
quoniam res tota magis agrorum est, aquae pluviae
44 arcendae adigere arbitrum non possis. Ex eodem
similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus
in causa Curiana exemplis plurimis usus est[, qui
testamento sic heredes instituisset, ut si filius natus
esset in decem mensibus isque mortuus prius quam
in suam tutelam venisset, hereditatem optinuissent].
Quae commemoratio exemplorum valuit, eaque vos in
45 respondendo uti multum soletis. Ficta enim exempla
similitudinis habent vim; sed ea oratoria magis sunt
quam vestra; quamquam uti etiam vos soletis, sed
hoc modo: Finge mancipio aliquem dedisse id, quod
mancipio dari non potest. Num idcirco id eius factum
est, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob

eam rem se ulla re obligavit? In hoc genere oratoribus et philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, ut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendae rei gratia dicatur aut minuendae, quae ὑπερβολὴ dicitur, multa alia mirabilia. Sed latior est campus illorum. Eisdem tamen ex locis, ut ante dixi, et [in] maximis et minimis [in] quaestionibus argumenta ducuntur.

Sequitur similitudinem differentia, rei maxime 11 contraria superiori; sed est eiusdem dissimile et simile 46 invenire. Eius generis haec sunt: Non, quem ad modum quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri sine tutore auctore solvas, item, quod pupillo aut pupillae debeas, recte possis eodem modo solvere. Deinceps locus est, 47 qui e contrario dicitur. Contrariorum autem genera plura; unum eorum, quae in eodem genere plurimum differunt, ut sapientia stultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tamquam e regione quaedam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas. Ex quibus contrariis argumenta talia existunt: Si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur et bonitatem, si malitiam. Haec, quae ex eodem genere contraria sunt, appellantur adversa. Sunt enim alia 48 contraria, quae privantia licet appellemus Latine, Graeci appellant στερητικά. Praeposito enim IN privatur verbum ea vi, quam haberet, si IN praepositum non fuisset, dignitas indignitas, humanitas inhumanitas, et cetera generis eiusdem, quorum tractactio est eadem quae superiorum, quae adversa dixi. Nam alia quoque 49 sunt contrariorum genera, velut ea, quae cum aliquo conferuntur, ut duplum simplum, multa pauca, longum breve, maius minus. Sunt etiam illa valde contraria, quae appellantur negantia; ea ἀποφατικὰ Graece, contraria aientibus: Si hoc est, illud non est. Quid enim opus exemplo est? Tantum intellegatur, in argumento quaerendo contrariis omnibus contraria non convenire.

50 Ab adiunctis autem posui equidem exemplum paulo ante, multa adiungi, quae suscipienda essent, si statuissemus ex edicto secundum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quae versantur in iudiciis, valet, cum quaeritur quid aut sit aut evenerit aut futurum sit
12 aut quid omnino fieri possit. Ac loci quidem ipsius
51 forma talis est. Admonet autem hic locus, ut quaeratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem evenerit. 'Nihil hoc ad ius; ad Ciceronem', inquiebat Gallus noster, si quis ad eum quid tale rettulerat, ut de facto quaereretur. Tu tamen patiere nullum a me artis institutae locum praeteriri; ne, si nihil, nisi quod ad te pertineat, scribendum putabis, nimium te amare videare. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius non modo non iuris consultorum, sed ne philo-
52 sophorum quidem. Ante rem enim quaeruntur, quae talia sunt: apparatus conloquia locus constitutum convivium; cum re autem: pedum crepitus, [strepitus hominum,] corporum umbrae et si quid eius modi; at post rem: pallor rubor titubatio, si qua alia signa conturbationis et conscientiae, praeterea restinctus ignis, gladius cruentus ceteraque, quae suspicionem facti possunt movere.

53 Deinceps est locus dialecticorum proprius ex consequentibus et antecedentibus et repugnantibus. Nam coniuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eveniunt; consequentia autem semper. Ea enim dico consequentia, quae rem necessario consequuntur; itemque et antecedentia et repugnantia. Quicquid enim sequitur quamque rem, id cohaeret cum re necessario; et quicquid repugnat, id eius modi est, ut cohaerere
13 numquam possit. Cum tripertito igitur distribuatur locus hic, in consecutionem antecessionem repugnantiam, reperiendi argumenti locus simplex est, tractandi triplex. Nam quid interest, cum hoc sumpseris, pe-

cuniam numeratam mulieri deberi, cui sit argentum omne legatum, utrum hoc modo concludas argumentum: Si pecunia signata argentum est, legata est mulieri. Est autem pecunia signata argentum. Legata igitur est; an illo modo: Si numerata pecunia non est legata, non est numerata pecunia argentum. Est autem numerata pecunia argentum; legata igitur est; an illo modo: Non et legatum argentum est et non est legata numerata pecunia. Legatum autem argentum est; legata igitur numerata pecunia est? Appellant autem 54
dialectici eam conclusionem argumenti, in qua, cum primum adsumpseris, consequitur id, quod adnexum est, primum conclusionis modum; cum id, quod adnexum est, negaris, ut id quoque, cui fuerit adnexum, negandum sit, secundus is appellatur concludendi modus; cum autem aliqua coniuncta negaris et ex iis unum aut plura sumpseris, ut, quod relinquitur, tollendum sit, is tertius appellatur conclusionis modus. Ex hoc illa rhetorum ex contrariis conclusa, quae ipsi 55
*ἐνθυμήματα* appellant; non quod omnis sententia proprio nomine *ἐνθύμημα* non dicatur, sed, ut Homerus propter excellentiam commune poetarum nomen efficit apud Graecos suum, sic, cum omnis sententia *ἐνθύμημα* dicatur, quia videtur ea, quae ex contrariis conficitur, acutissima, sola proprie nomen commune possedit. Eius generis haec sunt:

Hoc metuere, alterum in metu non ponere!
Eam quam nihil accusas damnas, bene quam meritam esse autumas
Male merere? id quod scis prodest nihil; id quod nescis obest?

Hoc disserendi genus attingit omnino vestras quo- 14
que in respondendo disputationes, sed philosophorum 56
magis, quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententiis communis conclusio, quae a dialecticis tertius modus a rhetoribus *ἐνθύμημα* dicitur. Reliqui

dialecticorum modi plures sunt, qui ex disiunctionibus
constant: Aut hoc aut illud; hoc autem; non igitur
illud. Itemque: Aut hoc aut illud; non autem hoc;
illud igitur. Quae conclusiones idcirco ratae sunt,
quod in disiunctione plus uno verum esse non potest.
57 Atque ex iis conclusionibus, quas supra scripsi, prior
quartus posterior quintus a dialecticis modus appellatur.
Deinde addunt coniunctionum negantiam, sic: Non et
hoc et illud; hoc autem; non igitur illud. Hic modus
est sextus. Septimus autem: Non et hoc et illud; non
autem hoc; illud igitur. Ex iis modis conclusiones
innumerabiles nascuntur, in quo est tota fere *δια-
λεκτική*. Sed ne hae quidem, quas exposui, ad hanc
institutionem necessariae.

58 Proximus est locus rerum efficientium, quae causae
appellantur; deinde rerum effectarum ab efficientibus
causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paulo
ante posui equidem ex iure civili; sed haec patent
15 latius. Causarum [enim] genera duo sunt; unum, quod
vi sua id, quod sub eam vim subiectum est, certe
efficit, ut: Ignis accendit; alterum, quod naturam effi-
ciendi non habet, sed sine quo effici non possit, ut si
quis aes statuae causam velit dicere, quod sine eo non
59 possit effici. Huius generis causarum, sine quo non
efficitur, alia sunt quieta, nihil agentia, stolida quo-
dam modo, ut locus tempus materia ferramenta et cetera
generis eiusdem; alia autem praecursionem quandam
adhibent ad efficiendum et quaedam adferunt per se
adiuvantia, etsi non necessaria, ut: Amori congressio
causam attulerat, amor flagitio. Ex hoc genere cau-
sarum ex aeternitate pendentium fatum a Stoicis nec-
titur. Atque ut earum causarum, sine quibus effici
non potest, genera divisi, sic etiam efficientium dividi
possunt. Sunt enim aliae causae, quae plane efficiant
nulla re adiuvante, aliae, quae adiuvari velint, ut:
Sapientia efficit sapientes sola per se; beatos efficiat
60 necne sola per sese quaestio est. Quare cum in dispu-

tationem inciderit causa efficiens aliquid necessario,
sine dubitatione licebit, quod efficitur ab ea causa
concludere. Cum autem erit talis causa, ut in ea non 16
sit efficiendi necessitas, necessaria conclusio non se-
quitur. Atque illud quidem genus causarum, quod
habet vim efficiendi necessariam, errorem adferre non
fere solet; hoc autem, sine quo non efficitur, saepe
conturbat. Non enim, si sine parentibus filii esse
non possunt, propterea in parentibus causa fuit gignendi
necessaria. Hoc igitur, sine quo non fit, ab eo, in 61
quo certe fit, diligenter est separandum. Illud enim
est tamquam

Utinam ne in nemore Pelio —

Nisi enim accedissent abiegnae ad terram trabes, Argo
illa facta non esset, nec tamen fuit in his trabibus effi-
ciendi vis necessaria. At cum in Aiacis navim crispi-
sulcans igneum fulmen iniectum est, inflammatur
navis necessario. Atque etiam est causarum dissimili- 62
tudo, quod aliae sunt, ut sine ulla appetitione animi,
sine voluntate, sine opinione suum quasi opus efficiant,
vel ut omne intereat, quod ortum sit; aliae autem aut
voluntate efficiunt aut perturbatione animi aut habitu
aut natura aut arte aut casu: voluntate, ut tu, cum
hunc libellum legis; perturbatione, ut si quis eventum
horum temporum timeat; habitu, ut qui facile et cito
irascitur; natura, ut vitium in dies crescat; arte, ut
bene pingat; casu, ut prospere naviget. Nihil horum
sine causa, nec quicquam omnino; sed huius modi
causae non necessariae. Omnium autem causarum in 63
aliis inest constantia, in aliis non inest. In natura et
[in] arte constantia est, in ceteris nulla. Sed tamen 17
earum causarum, quae non sunt constantes, aliae sunt
perspicuae, aliae latent. Perspicuae sunt, quae appe-
titionem animi iudiciumque tangunt; latent, quae sub-
iectae sunt fortunae. Cum enim nihil sine causa fiat,
hoc ipsum est fortunae † eventus obscura causa et

latenter efficitur. Etiam ea quae fiunt partim sunt
ignorata partim voluntaria; ignorata, quae necessitate
64 effecta sunt; voluntaria, quae consilio. [Quae autem
fortuna, vel ignorata vel voluntaria.] Nam iacere telum
voluntatis est, ferire quem nolueris fortunae. Ex quo
ARIES SUBICITUR ille in vestris actionibus: SI TELUM
MANU FUGIT MAGIS QUAM IECIT. Cadunt etiam in
ignorationem atque inprudentiam perturbationes animi:
quae quamquam sunt voluntariae — obiurgatione enim
et admonitione deiciuntur — tamen habent tantos
motus, ut ea, quae voluntaria sunt, aut necessaria
65 interdum aut certe ignorata videantur. Toto igitur
loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis
quidem causis vel oratorum vel philosophorum magna
argumentorum suppetit copia; in vestris autem si non
uberior, at fortasse subtilior. Privata enim iudicia
maximarum quidem rerum in iuris consultorum mihi
videntur esse prudentia. Nam et adsunt multum et ad-
hibentur in consilia et patronis diligentibus ad eorum
66 prudentiam confugientibus hastas ministrant. In om-
nibus igitur his iudiciis, in quibus EX FIDE BONA est ad-
ditum, ubi [vero] etiam UT INTER BONOS BENE AGIER
OPORTET in primisque in arbitrio rei uxoriae, in quo
est QUOD EIUS MELIUS AEQUIUS, parati esse debent.
Illi dolum malum, illi fidem bonam, illi aequum bo-
num, illi quid socium socio, quid eum, qui negotia
aliena curasset, ei, cuius ea negotia fuissent, quid eum,
qui mandasset, eumve, cui mandatum esset, alterum
alteri praestare oporteret, quid virum uxori, quid uxo-
rem viro tradiderunt. Licebit igitur diligenter ar-
gumentorum cognitis locis non modo oratoribus et
philosophis, sed iuris etiam peritis copiose de consul-
18 tationibus suis disputare. Coniunctus huic causarum
67 loco ille locus est, qui efficitur ex causis. Ut enim
causa quid sit effectum indicat, sic quod effectum est
quae fuerit causa demonstrat. Hic locus suppeditare
solet oratoribus et poetis, saepe etiam philosophis, sed

his, qui ornate et copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denuntiant quid ex quaque re sit futurum. Causarum enim cognitio cognitionem eventorum facit.

Reliquus est comparationis locus, cuius genus et 68
exemplum supra positum est ut ceterorum; nunc ex-
plicanda tractatio est. Comparantur igitur ea, quae
aut maiora aut minora aut paria dicuntur; in quibus
spectantur haec: numerus species vis, quaedam etiam
ad res aliquas adfectio. Numero sic comparabuntur, 69
plura bona ut paucioribus bonis anteponantur, pau-
ciora mala malis pluribus, diuturniora bona brevioribus,
longe et late pervagata angustis, ex quibus plura bona
propagentur quaeque plures imitentur et faciant. Specie
autem comparantur, ut anteponantur quae propter se
expetenda sunt iis, quae propter aliud, et ut innata
atque insita adsumptis atque adventiciis, integra con-
taminatis, iucunda minus iucundis, honesta ipsis etiam
utilibus, proclivia laboriosis, necessaria non necessariis,
sua alienis, rara vulgaribus, desiderabilia iis, quibus
facile carere possis, perfecta inchoatis, tota partibus,
ratione utentia rationis expertibus, voluntaria neces-
sariis, animata inanimis, naturalia non naturalibus,
artificiosa non artificiosis. Vis autem in comparatione 70
sic cernitur: efficiens causa gravior quam non efficiens;
quae se ipsis contenta sunt meliora quam quae egent
aliis; quae in nostra quam quae in aliorum potestate
sunt; stabilia incertis; quae eripi non possunt iis, quae
possunt. Adfectio autem ad res aliquas est huius modi:
principum commoda maiora quam reliquorum; item-
que quae iucundiora, quae pluribus probata, quae ab
optumo quoque laudata. Atque ut haec in compara-
tione meliora, sic deteriora quae iis sunt contraria.
Parium autem comparatio nec elationem habet nec 71
summissionem; est enim aequalis. Multa autem sunt,
quae aequalitate ipsa comparantur; quae ita fere con-
cluduntur: Si consilio iuvare cives et auxilio aequa in

laude ponendum est, pari gloria debent esse ii qui consulunt et ii qui defendunt; et quod primum, est; quod sequitur igitur. Perfecta est omnis argumentorum inveniendorum praeceptio, ut, cum profectus sis a definitione, a partitione, a notatione, a coniugatis, a genere, a formis, a similitudine, a differentia, a contrariis, ab adiunctis, a consequentibus, ab antecedentibus, a repugnantibus, a causis, ab effectis, a comparatione maiorum minorum parium, nulla praeterea sedes argumenti quaerenda sit.

19 Sed quoniam ita a principio divisimus, ut alios
72 locos diceremus in eo ipso, de quo ambigitur, haerere, de quibus satis est dictum, alios adsumi extrinsecus, de iis pauca dicamus, etsi ea nihil omnino ad vestras disputationes pertinent; sed tamen totam rem efficiamus, quandoquidem coepimus. Neque enim tu is es, quem nihil nisi ius civile delectet, et quoniam haec ita ad te scribuntur, ut etiam in aliorum manus sint ventura, detur opera, ut quam plurimum his, quos
73 recta studia delectant, prodesse possimus. Haec ergo argumentatio, quae dicitur artis expers, in testimonio posita est. Testimonium autem nunc dicimus omne, quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendam fidem. Persona autem non qualiscumque est testimonii pondus habet; ad fidem enim faciendam auctoritas quaeritur; sed auctoritatem aut natura aut tempus adfert. Naturae auctoritas in virtute est maxima; in tempore autem multa sunt, quae adferant auctoritatem: ingenium opes aetas [fortuna] ars usus necessitas, concursio etiam non numquam rerum fortuitarum. Nam et ingeniosos et opulentos et aetatis spatio probatos dignos quibus credatur putant; non recte fortasse, sed vulgi opinio mutari vix potest ad eamque omnia dirigunt et qui iudicant et qui existimant. Qui enim rebus his, quas dixi, excellunt, ipsa virtute videntur excellere.

74 Sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeravi, quamquam in his nulla species virtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quaedam ad-

hibetur — magna est enim vis ad persuadendum
scientiae — aut usus; plerumque enim creditur iis,
qui experti sunt. Facit etiam necessitas fidem, quae 20
tum a corporibus tum ab animis nascitur. Nam et
verberibus tormentis igni fatigati quae dicunt, ea
videtur veritas ipsa dicere et quae perturbationibus
animi, dolore cupiditate iracundia metu, quia neces-
sitatis vim habent, adferunt auctoritatem et fidem.
Cuius generis etiam illa sunt, ex quibus verum non 75
numquam invenitur, pueritia somnus inprudentia vino-
lentia insania. Nam et parvi saepe indicaverunt ali-
quid, quo id pertineret ignari, et per somnum vinum
insaniam multa saepe patefacta sunt. Multi etiam in
res odiosas inprudenter inciderunt, ut Staieno nuper
accidit, qui ea locutus est bonis viris subauscultantibus
pariete interposito, quibus patefactis in iudiciumque
prolatis ille rei capitalis iure damnatus est. [Huic
simile quiddam de Lacedaemonio Pausania accepimus.]
Concursio autem fortuitorum talis est, ut si inter- 76
ventum est casu, quom aut ageretur aliquid, quod
proferundum non esset, aut diceretur. In hoc genere
etiam illast in Palameden coniecta suspicionum pro-
ditionis multitudo; quod genus refutare interdum ve-
ritas vix potest. Huius etiam est generis fama vulgi,
quoddam multitudinis testimonium. Quae autem virtute
fidem faciunt, ea bipertita sunt; ex quibus alterum
natura valet alterum industria. Deorum enim virtus
natura excellit, hominum autem industria. Divina 77
haec fere sunt testimonia: primum orationis — ora-
cula enim ex eo ipso appellata sunt, quod inest [in]
his deorum oratio —; deinde rerum, in quibus insunt
quasi quaedam opera divina: primum ipse mundus
eiusque omnis ordo et ornatus; deinceps aerii volatus
avium atque cantus; deinde eiusdem aeris sonitus et
ardores multarumque rerum in terra portenta atque
etiam per exta inventa praesensio; a dormientibus
quoque multa significata visis. Quibus ex locis sumi

interdum solent ad fidem faciendam testimonia deorum.
78 In homine virtutis opinio valet plurimum. Opiniost
autem non modo eos virtutem habere qui habeant,
sed eos etiam qui habere videantur. Itaque quos in-
genio, quos studio, quos doctrina praeditos vident
quorumque vitam constantem et probatam, ut Catonis
Laelii Scipionis aliorumque plurium, rentur eos esse,
qualis se ipsi velint; nec solum eos censent esse talis,
qui in honoribus populi reque publica versantur, sed
et oratores et philosophos et poetas et historicos, ex
quorum et dictis et scriptis saepe auctoritas petitur
ad faciendam fidem.

21 Expositis omnibus argumentandi locis illud pri-
79 mum intellegendumst nec ullam esse disputationem,
in qua non aliquis locus incurrat, nec fere omnis locos
incidere in omnem quaestionem et quibusdam quae-
stionibus alios quibusdam alios esse aptiores locos.
Quaestionum duo genera: alterum infinitum definitum
alterum. Definitum est, quod *ὑπόθεσιν* Graeci, nos
causam; infinitum, quod *θέσιν* illi appellant, nos pro-
80 positum possumus nominare. Causa certis personis
locis temporibus actionibus negotiis cernitur aut in
omnibus aut in plerisque eorum, propositum autem
aut in aliquo eorum aut in pluribus nec tamen in
maxumis. Itaque propositum pars est causae. Sed
omnis quaestio earum aliqua de re est, quibus causae
continentur, aut una aut pluribus aut non numquam
81 omnibus. Quaestionum autem 'quacumque de re' sunt
82 duo genera: unum cognitionis alterum actionis. Cogni-
tionis sunt eae, quarum est finis scientia, ut si quae-
ratur a naturane ius profectum sit an ab aliqua quasi
condicione hominum et pactione. Actionis autem huius
modi exempla sunt: Sitne sapientis ad rem publicam
accedere. Cognitionis quaestiones tripertitae sunt; aut
sitne aut quid sit aut quale sit quaeritur. Horum
primum coniectura, secundum definitione, tertium iuris
et iniuriae distinctione explicatur. Coniecturae ratio

in quattuor partes distributast, quarum unast, cum
quaeritur sitne aliquid; altera unde ortum sit; tertia
quae id causa effecerit; quarta in qua de commuta-
tione rei quaeritur. Sitne sic: ecquidnam sit honestum,
ecquid aequum re vera; an haec tantum in opinione
[sint]. Unde autem sit ortum: ut cum quaeritur, na-
tura an doctrina possit effici virtus. Causa autem
efficiens sic quaeritur, quibus rebus eloquentia effi-
ciatur. De commutatione sic: possitne eloquentia com-
mutatione aliqua converti in infantiam. Cum autem 22
quid sit quaeritur, notio explicanda est et proprietas 83
et divisio et partitio. Haec enim sunt definitioni attri-
buta; additur etiam descriptio, quam χαρακτῆρα Graeci
vocant. Notio sic quaeritur: sitne id aequum, quod
ei, qui plus potest, utilest. Proprietas sic: in homi-
nemne solum cadat an etiam in beluas aegritudo.
Divisio et eodem pacto partitio [sic]: triane genera
bonorum sint. Descriptio, qualis sit avarus, qualis
adsentator ceteraque eiusdem generis, in quibus et na-
tura et vita describitur. Cum autem quaeritur quale 84
quid sit, aut simpliciter quaeritur aut comparate; sim-
pliciter: Expetendane sit gloria; comparate: Praepo-
nendane sit divitiis gloria. Simplicium tria genera
sunt: de expetendo fugiendoque, de aequo et iniquo,
de honesto et turpi. Comparationum autem duo: unum
de eodem et alio, alterum de maiore et minore. De
expetendo et fugiendo huius modi: Si expetendae divi-
tiae, si fugienda paupertas. De aequo et iniquo:
Aequumne sit ulcisci a quocumque iniuriam acceperis.
De honesto et turpi: Honestumne sit pro patria mori?
Ex altero autem genere, quod erat bipertitum, unum 85
est de eodem et alio: Quid intersit inter amicum et
adsentatorem, regem et tyrannum; alterum de maiore
et minore, ut si quaeratur eloquentiane pluris sit an
iuris civilis scientia. De cognitionis quaestionibus
hactenus. Actionis reliquae sunt, quarum duo genera: 86
unum ad officium, alterum ad motum animi vel gignen-

dum vel sedandum planeve tollendum. Ad officium sic, ut cum quaeritur suscipiendine sint liberi. Ad movendos animos cohortationes ad defendendam rem publicam, ad laudem, ad gloriam; quo ex genere sunt querelae incitationes miserationesque flebiles; rursusque oratio tum iracundiam restinguens, tum metum eripiens, tum exultantem laetitiam comprimens, tum aegritudinem abstergens. Haec cum in propositi quaestionibus genera sint, eadem in causas transferuntur.

23 Loci autem qui ad quasque quaestiones accom-
87 modati sint deinceps est videndum. Omnes illi quidem ad plerasque, sed alii ad alias, ut dixi, aptiores. Ad coniecturam igitur maxime apta, quae ex causis, quae ex effectis, quae ex coniunctis sumi possunt. Ad definitionem autem pertinet ratio et scientia definiendi. Atque huic generi finitimum est illud, quod appellari de eodem et de altero diximus, quod genus forma quaedam definitionis est; si enim quaeratur idemne sit pertinacia et perseverantia, definitionibus iudican-
88 dum est. Loci autem convenient in eius generis quaestionem consequentis antecedentis repugnantis; adiuncti etiam eis, qui sumuntur ex causis et effectis. Nam si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur; aut si huic rei illa antecedit, huic non antecedit; aut si huic rei repugnat, illi non repugnat; aut si huius rei haec, illius alia causa est; aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est: ex quovis horum id, de quo
89 quaeritur, idemne an aliud sit inveniri potest. Ad tertium genus quaestionis, in quo quale sit quaeritur, in comparationem ea cadunt, quae paulo ante in comparationis loco enumerata sunt. In illud autem genus, in quo de expetendo fugiendoque quaeritur, adhibentur ea, quae sunt aut animi aut corporis aut externa vel commoda vel incommoda. Itemque cum de honesto turpique quaeritur, ad animi bona aut mala omnis
90 oratio dirigenda est. Cum autem de aequo et iniquo disseritur, aequitatis loci conligentur. Hi cernuntur

bipertito, et natura et instituto. Natura partes habet
duas, tributionem sui cuique et ulciscendi ius. Insti-
tutio autem aequitatis tripertitast; una pars legitima
est, altera conveniens, tertia moris vetustate firmata.
[Atque etiam aequitas tripertita dicitur esse; una ad
superos deos, altera ad manes, tertia ad homines per-
tinere. Prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia
aut aequitas nominatur.] De proposito satis multa, 24
deinceps de causa pauciora dicenda sunt. Pleraque
enim sunt ei cum proposito communia.

Tria sunt [igitur] genera causarum: iudicii de- 91
liberationis laudationis. Quarum fines ipsi declarant
quibus utendum locis sit. Nam iudicii finis est ius,
ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expo-
sitae, cum aequitatis. Deliberandi finis utilitas, cuius
eae partes, quae modo expositae[, rerum expetendarum].
Laudationis finis honestas, de qua item est ante dictum.
Sed definitae quaestiones a suis quoque locis quasi pro- 92
priis instituuntur, † quae in accusationem defensionem-
que partitae; in quibus existunt haec genera, ut accu-
sator personam arguat facti, defensor aliquid opponat
de tribus: aut non esse factum aut, si sit factum, aliud
eius facti nomen esse aut iure esse factum. Itaque
aut infitialis aut coniecturalis prima appelletur, defini-
tiva altera, tertia, quamvis molestum nomen hoc sit,
iuridicialis vocetur. Harum causarum propria argu- 25
menta ex iis sumpta locis, quos exposuimus, in prae-
ceptis oratoriis explicata sunt. Refutatio autem accu- 93
sationis, in qua est depulsio criminis, quoniam Graece
*στάσις* dicitur, appelletur Latine status; in quo primum
insistit quasi ad repugnandum congressa defensio.
Atque in deliberationibus etiam et laudationibus idem
existunt status. Nam et negantur saepe ea futura,
quae ab aliquo in sententia dicta sunt fore, sed aut
omnino fieri non possint aut sine summa difficultate
non possint; in qua argumentatione status coniecturalis
existit; aut cum aliquid de utilitate honestate aequitate 94

disseritur deque eis rebus, quae his sunt contrariae,
incurrunt status aut iuris aut nominis; quod idem
contingit in laudationibus. Nam aut negari potest
id factum esse, quod laudetur, aut non eo nomine
adficiendum, quo laudator adfecerit, aut omnino non
esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit.
Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter
95 Caesar contra Catonem meum. Sed quae ex statu
contentio efficitur, eam Graeci κρινόμενον [vocant],
mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, QUA DE
RE AGITUR vocare. Quibus autem hoc qua de re agitur
continetur, ea continentia vocentur, quasi firmamenta
defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. Sed
quoniam lege firmius in controversiis disceptandis esse
nihil debet, dandast opera, ut legem adiutricem et
testem adhibeamus. In qua re alii quasi status ex-
istunt novi, sed appellentur legitumae disceptationes.
96 Tum enim defendetur non id legem dicere, quod ad-
versarius velit, sed aliud. Id autem contingit, cum
scriptum ambiguumst, ut duae sententiae differentes
accipi possint. Tum opponitur scripto voluntas scrip-
toris, ut quaeratur verbane plus an sententia valere
debeant. Tum legi lex contraria adfertur. Ista sunt
tria genera, quae controversiam in omni scripto facere
possint: ambiguum, discrepantia scripti et voluntatis,
26 scripta contraria. Iam hoc perspicuumst, non magis
in legibus quam in testamentis, in stipulationibus, in
reliquis rebus, quae ex scripto aguntur, posse contro-
versias easdem existere. Horum tractationes in aliis
97 libris explicantur. Nec solum perpetuae actiones, sed
etiam partes orationis isdem locis adiuvantur, partim
propriis partim communibus; ut in principiis[, quibus]
ut benivoli, ut dociles, ut attenti sint qui audiant,
efficiendumst propriis locis; itemque narrationes ut ad
suos fines spectent, id est ut planae sint, ut breves,
ut evidentes, ut credibiles, ut moratae, ut cum digni-
tate. Quae quamquam in tota oratione esse debent,

magis tamen sunt propria narrandi. Quae autem 98
sequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loci maxume valeant dictum est in iis, in quibus de omni ratione dicendi. Peroratio autem et alia quaedam habet et maxume amplificationem, cuius effectus hic debet esse, ut aut perturbentur animi aut tranquillentur, et si ita iam adfecti ante sint, ut aut augeat eorum motus aut sedet oratio. Huic generi, in quo et misericordia [et ira- 99
cundia] et odium et invidia et ceterae animi adfectiones perturbantur, praecepta suppeditantur aliis [in] libris, quos poteris mecum legere, quom voles. Ad id autem, quod te velle senseram, cumulate satis factum esse debent voluntati tuae. Nam ne praeterirem ali- 100
quid, quod ad argumentum in omni ratione reperiendum pertineret, plura, quam a te desiderata erant, sum complexus fecique quod saepe liberales venditores solent, ut, cum aedes fundumve vendiderint rutis caesis receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi causa apte et loco positum esse videatur; sic tibi nos ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quaedam voluimus non debita accedere.